

28

ARAşTIRMA SONUÇLARI TOPLANTISI

1. CİLT

T.C.

KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI

Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü

T.C.

KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI

Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü

28.
ARAŞTIRMA SONUÇLARI
TOPLANTISI
1. CİLT

24 – 28 MAYIS 2010
İSTANBUL

T.C. Kùltür ve Turizm Bakanlığı Yayın No: 3266-1
Kùltür Varlıkları ve Mùzeler Genel Mùdùrlùđù Yayın No: 148-1

YAYINA HAZIRLAYANLAR

A. Naci TOY

Candaş KESKİN

Kapak ve Uygulama

Mustafa ÜÇGÜL

Bu kitap İstanbul 2010 Avrupa Kùltür Başkenti Ajansı'nın katkılarıyla basılmıştır.

ISSN: 1017-7663

Kapak Fotoğrafi: *Philipp NIEWÖHNER, Eskişehir İli, Günyüzü İlçesi, Roma ve Bizans Dönemi Anıtları 2009 Yüzey Araştırması.*

Not: Araştırma raporları, dil ve yazım açısından Candaş KESKİN tarafından denetlenmiştir. Yayımlanan yazıların içeriğinden yazarları sorumludur.

Allâme
Tanıtım & Matbaacılık
Hizmetleri

ANKARA-2011

İÇİNDEKİLER

Fahriye BAYRAM, Turgay YAZAR Artvin, Erzurum, Ardahan İli ve İlçelerinde Ortaçağ Gürcü Mimarîsi Yüzey Araştırması-2009	1
Turgay YAZAR Sivas İli Yüzey Araştırması 2009.....	19
Halil Hamdi EKİZ Mersin Müzesi'nde Bulunan Bir Grup Hitit Tanrı Heykelciği	31
Ann E. KILLEBREW Summary Of The 2009 Cilicia Survey	39
Philipp NIEWOHNER Germia and Vicinity Western Galatia During The Roman and Byzantine Period ...	47
Thomas CORSTEN, Oliver HULDEN, Jörg GEBAUER Forschungen in der Kibyratıs im Jahre 2009	67
Engin AKDENİZ 2009 Yılında Manisa İli ve İlçelerinde Yürütölen Prehistorik-Protohistorik Yüzey Araştırmaları	83
Mustafa ŞAHİN, İ. Hakan MERT, D. ŞAHİN Bursa ve Çevresi 2009 Yüzey Araştırması (Keles ve Orhaneli).....	99
Serra DURUGÖNÖL, Ercan AŞKIN, Deniz KAPLAN, Erkan ALKAÇ 2009 Yılı Korykos (Kızkulesi) Yüzey Araştırması	115
Eugenio RUSSO The Architectural Sculptures of the So-Called “Big and Small Sekreta”ın St. Sophia	125
Hans LOHMANN, Klaus BÖHNE Survey in der Mycale (Dilek)Dağları Aydın 2009,7.Kampagne	137
Süleyman ÇİĞDEM, Hüseyin YURTTAŞ, Haldun ÖZKAN 2009 Yılı Bayburt Yüzey Araştırması	155
Ümit AYDINOĞLU Mersin İli Erdemli İlçesi Silifke Arasında Kentleşme ve Tarımsal Organizasyon Arkeolojik Yüzey Araştırması 2009	175
Bleda S. DÖRİNG, Claudia GLATZ 2009 Cide Arkeoloji Projesi: İlk Sonuçlar	187
Oktay BELLİ 2009 yılında Doğu Anadolu Bölgesi'nde Urartu Baraj, Gölet ve Sulama Kanallarının Araştırılması	203
Asuman BALDIRAN Taşkent-Seydişehir 2009 Yılı Yüzey Araştırması	221

Lorenzo d'ALFANSO Archaeological Survey in Northern Tyanitis: Final Report	231
Rainer WARLAND Byzantinische Siedlungsspuren in der Region Zwischen Gökçe/Momoasson und Gökçetoprak in Kappadokien (Survey 2009)	243
Beate BÖHLENDORF-ARSLAN 2009 Yılında Ezine, Bayramiç ve Ayvacık İlçelerinde Bizans Dönemi Yerleşmeleri	261
Nilüfer PEKER, Tolga UYAR Güzellöz-Başköy ve Çevresi Bizans Dönemi Yerleşimleri 2009.....	283
Ali Umut TÜRKCAN Kanlıtaş Höyük ve Civarı (İnönü, Eskişehir), Yüzey Araştırması	303
Meral ORTAÇ Bolu İli Yüzey Araştırması 2009	329
Marijana RICL 2009 Epigrafic Survey in The Cayster Valley	349
Emre GÜLDOĞAN, Şengül AYDINGÜN, Volker HEYD 2009 Yılı İstanbul Tarihöncesi Çağlar Yüzey Araştırması	355
Christian WALLNER Inscriptions in the museum of Yozgat.....	365
Fusun TÜLEK Osmaniye Arkeolojik Yüzey Araştırması 2009 Yılı Çalışması.....	373
Hatice ÖZYURT ÖZCAN Muğla, Milas ve Bodrum Arkeoloji Müzesi'nde Bulunan Erken Hristiyanlık ve Bizans Dönemi'ne Ait Taş Eserler Üzerine İncelemeler	389
Abuzer KIZIL, İ. Ernur ÖZTEKİN 2009 Yılı, Muğla İli, Milas İlçesi ile Ören ve Selimiye Beldelerinde Arkeolojik Yüzey Araştırması	401
Isabelle HASSELIN ROUS Les Figurines Smyrniotes Des Musees Archeologiques D'Istanbul: Etude Et Nouvelle Publication De La Collection	417
Lynn DODD, Adam GREEN, Aslıhan YENER The Amuq Valley Regional Survey Project 2009	435
Hatice PAMİR Hatay İli Antakya, Samandağı, Altınözü ve Yayladağı Yüzey Araştırmaları	453

ARTVİN, ERZURUM, ARDAHAN İLİ VE İLÇELERİNDE ORTAÇAĞ GÜRCÜ MİMARİSİ YÜZEY ARAŞTIRMASI-2009

Fahriye BAYRAM*
Turgay YAZAR

“Artvin, Erzurum, Ardahan İli ve İlçelerinde Gürcü Mimarîsi Yüzey Araştırması” 2009 yılı çalışmaları 29.06-10.07.2009 tarihlerinde, Cumhuriyet Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü Öğretim Üyesi Yrd. Doç. Dr. Turgay Yazar’ın katılımıyla başkanlığında gerçekleştirilmiştir. Çalışmalar Artvin ve Ardahan illerinde sürdürülmüştür.

ARTVİN İLİ

Borçka İlçesi’nde çalışılmıştır¹.

Aralık Köyü, Çoruhgözü (Çorahipiri)-Kozir (Meşedibi) Mevkii’ndeki Şapel: İlk kez tarafımızdan tespit edilen² ve Maradit yolu ile Camili kavşağı karşısındaki tepede yer alan yapı doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı, tek nefli, iki katlıdır (Resim: 1; Çizim: 1a-b). Küçük boyutlu kaba yonu ve moloz taşlarla dolgu duvar tekniğinde inşa edilmiştir. Dışta yarım daire kemerli, içte lentolu olan üst katın girişi batı cephe eksenindedir. Apsisi yoktur, ancak doğu duvarda dikdörtgen biçimli bir mazgal pencere yer almaktadır. Yapının üzeri yarım daire beşik tonozla örtülüdür.

Ana kaya da kullanılarak inşa edilen alt katın girişi kuzey cephenin doğusundadır ve yarım daire kemerlidir. Üzeri kuzey-güney yönünde atılmış yarım daire beşik tonoz ile örtülmüştür.

Aralık Köyü, Çoruhgözü (Çorahipiri)-Kozir (Meşedibi) Mevkii’ndeki Kilise: Şapelin hemen altındaki düzlükte, yamaca yaslandırılarak inşa edilmiştir ve ilk kez tarafımızdan tespit edilmiştir. Yapı büyük oranda yıkılmıştır, ancak kalıntılardan kuzeyde haç planlı bir kilise ile güneyde buna bitişik doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı

* Doç. Dr. Fahriye BAYRAM, Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Denizli/TÜRKİYE.

Yrd. Doç. Dr. Turgay YAZAR, Cumhuriyet Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Sivas/TÜRKİYE.

Rehberliği ile çalışmalarımızı kolaylaştıran Ardahan İl Kültür Müdürlüğü çalışanı Sayın Efsal Alantar’a en içten teşekkürlerimizi sunarız.

¹ Borçka’daki yapılar ilk kez tarafımızdan tespit edilmiştir. Karşıköy, Ortamahalle, Keçiket Mevkii’nde, Nevzat Yüksel’in arazi içinde duvar kalıntıları tespit edilmiş, ancak işlevi belirlenememiştir.

² İlk kez tarafımızdan tespit edilen kilise ve şapeller, bulundukları mevkinin adıyla adlandırılmıştır.

bir mekândan oluştuğu anlaşılmaktadır. İrili ufaklı kaba yonu ve moloz taşlarla inşa edilen kilisenin kuzey haç kolu kısmen ayakta ve örtüsünün yarım daire beşik tonoz olduğu anlaşılmaktadır (Resim: 2). Doğu ve batı kolları ise yaklaşık 1.5 m. yüksekliğinde korunmuştur.

Güneydeki mekânın batı duvarına yerleştirilmiş bir çanak parçası ile güney duvarında dikdörtgen biçimli iki küçük niş görülmektedir.

Kazı yapılmadan yapının özelliklerini tam olarak saptamak mümkün görünmemektedir.

Karşıköy-Dereici-Lekta Fındıklığı Şapeli: İlk kez tarafımızdan tespit edilen yapı Lekta Fındıklığı olarak bilinen mevkide, trafo direğinin hemen bitişiğindedir. Doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı yapı (Çizim: 1c), küçük boyutlu moloz taşlarla dolgu duvar tekniğinde inşa edilmiştir. Duvarları yaklaşık 1-1.5 m. yüksekliğe kadar ayakta. Girişi batı cephe eksenindedir. Doğuda dıştan düz duvarla sınırlandırılmış yarım daire planlı bir apsis ile apsisin iki yanında, zeminden başlayan yarım daire planlı birer niş yer almaktadır.

Balcı Köyü'ndeki Yapı Kalıntısı: Balcı Köyü'ne giden yolun 19. kilometresinde yer alan yapıdan günümüze, yarım daire kemerli bir girişin bulunduğu güney duvar ulaşmıştır (Resim: 3). Duvarın doğusunda üst seviyede, olasılıkla örtüyü takviye eden kemerin ayak kısmından geriye kalan kalıntı dikkati çekmektedir.

Yapı kalıntısı kaba yonu taşlarla dolgu duvar tekniğinde inşa edilmiştir.

ARDAHAN İLİ

Son iki yıldır araştırmalarımızı yoğunlaştırdığımız Ardahan Gürcü geleneksel söylencesine göre, Nuh'un oğlu Yafet'in oğlu Togarma'ya istinaden Togarmalılar olarak adlandırılan boydan devam eden Togarma'nın oğlu Kartlos'un oğlu Mthetos'un oğlu Cavahos tarafından kurulmuş müstahkem bir şehirdir ve o zamanlarda Kacta-kalak ve Hur adlarıyla anılmıştır³.

İskender tarafından ele geçirilen bölgeye kumanda eden Anzor ile İberyâ Kralı Parnavaz arasındaki savaş Ardahan yakınlarında yapılmış ve savaşı kazanan Parnavaz ilk Kartli kralı olmuştur⁴. Parnavaz topraklarına sekiz eristav (emir) ve bir komutan atamış, Ardahan Tsunda'ya tayin edilmiş olan beşinci eristavın toprakları arasında kalmıştır⁵.

Bizans İmparatoru I. Constantinus'un döneminde 317 veya 327 yılında Gürcistan Kralı Mirian Hristiyanlığı kabul etmiş, vaftiz edilmek üzere Bizans'tan rahipler istemiştir. Constantinus, Rahip İoane ve iki rahiple birlikte kurtarıcının haçı ile tasvirini göndermiştir⁶.

³ M. F. Brosset 2003: 7.

⁴ M. F. Brosset 2003: 22-23.

⁵ M. F. Brosset 2003: 23-24.

⁶ M. F. Brosset 2003: 90-94.

Daha sonra Mirian İoane ile piskoposunu İsa'nın gerildiği haçın parçasını ile vaftiz için daha fazla rahip, kilise inşa ettirmek için de mimarlar istemek üzere Constantinus'a göndermiştir. Constantinus bu kez haçtan bir parça, İsa'nın ayaklarının mihlanmış olduğu tahta ve ellerine çakılmış çivileri vermiş ve gerekli her yere kendi adına kilise inşa ettirmelerini söylemiştir. Piskopos şimdi Ardahan'ın Hanak İlçesi'ne bağlı Oğuz yolu Köyü, o dönemde Eruşeti olarak bilinen bölgede bir kilise inşa etmeleri için birkaç mimarla birlikte çivileri bırakmıştır. Kendisi de Manglisi'de yaptırdığı kiliseye ayak tahtalarını koymuştur⁷. Ancak bunlar 7. yüzyılda İmparator Heraklios tarafından geri götürülmüştür⁸.

Kral Mirian'ın oğlu Bakar'ın oğlu III. Mirdat (364-379) çok dindardır ve kilise bulunmayan Klarceti vadisinde, Tuhari Kalesi'nde bir çok kiliseler inşa ettirmiştir. Eruşeti ve Tsunda'ya da yeni kiliseler yaptırarak bizzat kendisinin yaptığı haçları Eruşeti'ye göndermiştir⁹.

5. yüzyıla gelindiğinde, Kral Vahtang Gorgaslan'ın piskopos tayin ettiği onbir kilise arasında Klarceti'de Akhiz Kilisesi ve Ardahan yer almıştır¹⁰.

Bölge 9. yüzyıldan itibaren Ardanuç'u başkent yaparak Tao-Klarceti Beyliği'ni kuran Bagratlı Aşot'un toprakları içinde kalmıştır¹¹.

Merkez İlçe

*Akyaka (Koduzhara) Köyü Şapeli*¹²: Sadece apsisinin güney yarısı ve planını anlayabilecek kadar temel kalıntıları mevcuttur (Resim: 4; Çizim: 1d). Yüzey taşları sökülüştür, ancak dolguda kalan izlerden küçük boyutlu kesme taşlarla örüldüğü anlaşılmaktadır. Apsisin kalan bölümünde kare biçimli bir niş bulunmaktadır.

Sugöze (Küçük Cincirop) Köyü Şapeli: İlk kez tarafımızdan tespit edilen yapı doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlıdır (Çizim: 1e) ve küçük boyutlu kesme taşlarla dolgu duvar tekniğinde inşa edilmiştir. Ancak yüzey taşlarının çoğunluğu dökülmüş durumdadır ve yapı harap haldedir. Yaklaşık 1-3 m. yüksekliğinde duvarları ayakta (Resim: 5). Girişi güney cephededir. Doğuda dıştan düz duvarla sınırlandırılmış yarım daire planlı apsisi vardır.

Balıkçılar (Duduna) Köyü Şapeli: İlk kez tarafımızdan tespit edilen ve doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı (Çizim: 1f) yapının yaklaşık 1-3 m. yüksekliğinde duvarları ayakta (Resim: 6). Duvarların yüzey taşları tamamen sökülüş durumdadır. Doğuda dıştan düz duvarla sınırlandırılmış yarım daire planlı apsis bulunmaktadır.

⁷ M. F. Brosset 2003: 94.

⁸ M. F. Brosset 2003: 194.

⁹ M. F. Brosset 2003: 107.

¹⁰ M. F. Brosset 2003: 161.

¹¹ M. F. Brosset 2003: 224-227.

¹² H. Gündoğdu 2000: 137-138.

*Hanak İlçesi*¹³

Dilekdere (Hoşiret) Köyü Şapeli: Köyün doğusunda yer alan şapel doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlıdır (Çizim: 2a) ve ilk kez tarafımızdan tespit edilmiştir. Kaba yonu ve düzgün kesme taşlarla dolgu duvar tekniğinde inşa edilmiştir. Yüzey taşları yer yer dökülmüştür. Cepheler iki ince kaval silme arasında yer alan düz silme ile sınırlandırılmıştır. Giriş güney cephede yer almaktadır ancak etrafı yıkılmış durumdadır (Resim: 7). Doğuda dıştan düz duvarla sınırlandırılmış yarım daire planlı apsis bulunmaktadır. Bir kemerle ana mekâna açılan apsisin doğu duvarında, dikdörtgen biçimli olduğu anlaşılan bir pencere açıklığı yer almaktadır. Batı duvarın üst seviyesinde de bir pencere vardır. Yapının üzeri yarım daire beşik tonoz, apsis yarım kubbe ile örtülüdür.

Oğuz yolu (Eruşeti) Köyü Kilisesi: 20. yüzyıl başlarında bölgede araştırma yapan Gürcü bilim adamı Takaişvili'nin yayınladığı plana göre dışta doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı, içte iki sıralı yerleştirilmiş ikişer paye ile ayrılmış üç nefli bir yapıdır¹⁴. Girişi batı cephe eksenindedir ve bu kısımda ortadaki kuzey-güney yönünde dikdörtgen, iki yandakiler kare planlı olmak üzere üç bölümlü nartheks yer almaktadır. Dokuz cepheli apsisi dışa taşkın yapılmıştır.

Günümüze kaba yonu taşlarla dolgu duvar tekniğinde inşa edilen apsisin bir kısmı (Resim: 8), orta nefin kuzey duvarından bazı parçalar ve nartheksin orta mekânı ulamıştır.

*Göle İlçesi*¹⁵

*Yiğit Konağı (Türkşeni) Köyü Kilisesi*¹⁶: Göle-Ardahan yolunun 20. kilometresinde, yolun sağındaki tepe üzerindedir.

Kilise doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı tek nefli ve tonozludur (Resim: 9; Çizim: 2b). Beden duvarları kaba yonu taşlarla, dolgu duvar tekniğinde inşa edilmiştir.

Örtüsü tamamen yıkılmıştır. Duvarlarda da tahribatlar vardır.

*Budaklı (Cicor) Köyü Kilisesi*¹⁷: Cicor Köyü'nün kuzeyinde, köyden yaklaşık 1 km. uzaklıktaki hafif eğimli bir tepe üzerindedir (Resim: 10).

Yapı doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlıdır (Çizim: 2c). Yarım daire planlı apsis, eksene simetrik yerleştirilmiş dikdörtgen biçimi birer niş yer almaktadır.

¹³ Altaş (Uri) Kilisesi, İncedere Köyü Kilisesi, Avcılar (Kışlahanak) Köyü Kilisesi, Yamaç yolu (Vardosan) Köyü Kilisesi, Binbaşak (Gogiba) Köyü Kilisesi ve Koyunpınarı Köyü Kilisesi günümüze ulaşamamıştır.

¹⁴ E., Takaişvili 1909: 69-70.

¹⁵ Çayırbaşı (Okam), Çakıldere (Ora), Çardaklı, Gülüstan (Alıstan Mevkii), Yavuzlar (Üç Kilise), Yanatlı (Varginis) ve Tahtakıran köylerinde yer alan kilise/şapeller günümüze ulaşamamıştır. Yavuzlar Köyü'nde Gözeler Mevkii'nde, köyün içinde ve köy okulunun bahçesinde olmak üzere üç kilise/şapelin varlığı bilinmektedir. Bunlardan sadece okulun bahçesindeki yapıdan yer yer temel kalıntıları görülmektedir.

¹⁶ Yapı ilk kez E. Takaişvili tarafından tespit edilmiştir (Bkz. E. Takaişvili 1938: 14-15; H. Gündoğdu 2000B 141-144'te, "Çakıldere Köyü Yakınındaki Şapel" olarak tanıtılmıştır.

¹⁷ H. Gündoğdu 2000: 150-151.

Beden duvarları kaba yonu taşlarla dolgu duvar tekniğinde inşa edilmiştir.

Örtü sistemi çökmüş; güney cephenin büyük bir kısmı, doğu, batı ve kuzey cephenin de orta bölümleri yıkılmıştır.

*Tozdubır Mevkii Kilisesi*¹⁸: Uğurtaş Köyü, Tozdubır Mevkii'ndedir.

Yapı grubu kuzeyde, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı bir şapel ile bunun güneyine bitişik trikonchos planlı kiliseden oluşmaktadır (Resim: 11; Çizim: 2d). Beden duvarları kaba yonu taşlarla dolgu duvar tekniğinde inşa edilmiştir.

Kuzeydeki mekânın doğu bölümü ayakta. Güneydeki mekândan ise batı konchun kuzey yarısı günümüze ulaşmıştır. Doğu konchun sınırlarını belirleyebilecek kadar duvar parçası ayakta. Güney konch tamamen tahrip olmuştur.

*Gümüşparmak (Dedeşeni) Köyü Kilisesi*¹⁹: Kilise köyün eteğine kurulduğu, kuzeydeki tepenin üzerinde yer almaktadır.

Harabe halindeki yapının beden duvarları küçük boyutlu kaba yonu taş, çakıl ve kireç karışımından oluşan harçla dolgu duvar tekniğinde inşa edilmiştir, ancak yüzey taşları tamamıyla dökülmüş durumdadır.

Yapıdan günümüze apsisin kuzey yarısı, apsisin kuzeyindeki mekânın doğu bölümü, kuzey duvarın doğu kısmı, güney duvarın batı ve doğu kısmından duvar parçaları günümüze ulaşmıştır. Bu kalıntılara göre yapının üç nefli düzenlendiği, derin tutulan yarım daire planlı apsisin bölgede alışıldığı üzere dıştan düz duvarla sınırlandırılmayıp yarım daire kavisli olarak dışa yansıtıldığı ve iki yanında dikdörtgen planlı birer pastophorion hücrelerine yer verildiği anlaşılmaktadır (Çizim: 2e). Ancak örtü sistemi ve taşıyıcılar hakkında yorum yapmak mümkün görünmemektedir.

*Sarma Boğazı Kilisesi*²⁰: Gümüşparmak (Dedeşeni) Köyü, Köprübaşı ya da Sarma Boğazı denilen mevkide, sağ taraftaki hafif yüksek tepe üzerindedir (Resim: 12).

Yapı doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı, tek nefli ve tonozludur. Kuzeyinde dikdörtgen planlı bir mekân yer almaktadır.

Beden duvarları kaba yonu taşlarla dolgu duvar tekniğinde inşa edilmiştir.

Örtü sistemi ve duvarları önemli ölçüde tahrip olmuştur.

*Posof İlçesi*²¹

*Çambeli (Sagre) Köyü, Çak Kalesi Kilisesi*²²: Kalenin batı eteğinde, doğu yanı

¹⁸ H. Gündoğdu 2000: 146-147'de, "Uğurlutaş (Dört Kilise)'ta II. Şapel olarak tanımlanmıştır.

¹⁹ E. Takaişvili 1938: 10-12.

²⁰ H. Gündoğdu 2000: 139-140,

²¹ İlçede yer alan ve H. Gündoğdu 2000: 180-181'de tanımlanan Al Köyü Kilisesi'nden sadece bir duvar parçası günümüze ulaşmıştır. Aynı yayında fotoğrafları bulunan vaftiz havuzu ve geometrik motifli taş ise artık mevcut değildir.

²² H. Gündoğdu 2000: 175-177'de "Çak Kalesi Yakınında I. Şapel" olarak tanımlanmıştır.

yamaca yaslanarak inşa edilmiştir. Düzgün kesme taşlarla dolgu duvar tekniğinde inşa edilen yapının doğu yarısı kısmen, diğer bölümleri plan çıkarabilecek düzeyde günümüze ulaşmıştır.

Doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı ve tek mekânlı yapının girişi, kuzey duvarın batısında yer almaktadır (Çizim: 2f).

İç mekânda kuzey ve güney duvar, ekseninde yer alan bir duvar payesi ile iki kısma ayrılmıştır. Doğuda yarım daire planlı apsis bulunmaktadır. Apsisin doğu duvarına yarım daire kemerli bir mazgal penceresi açılmış, iki yanına da zeminden başlayan yarım daire planlı birer niş yerleştirilmiştir.

Apsisi örten yarım kubbenin orta bölümü günümüze gelebilmiştir.

*Çambeli (Sagre) Köyü, Cak Kalesi'nin Güneyindeki Kilise*²³: Kalenin güneyinden yaklaşık 600-700 m. uzaklıktaki kilise, Gürcistan sınırını belirleyen Cak Suyu'nun batı yakasında yer almaktadır. Beden duvarları yer yer örtü seviyesine yakın ayaktadır. Yüzey taşları dökülmüştür ancak, kalan bölümlerden düzgün kesme taşlarla dolgu duvar tekniğinde inşa edildiği anlaşılmaktadır. Batı cephenin iki köşesine yarım daire biçimi birer niş açılarak hem cephe hareketlendirilmiş hem de içteki apsisin vurgulanması sağlanmıştır.

Doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı kiliseye güney duvarda, yaklaşık ekseninde yer alan kapıdan girilmektedir (Çizim: 3a, b). Tek mekânlı yapının doğusunda içten yarım daire planlı, dıştan düz duvarla sınırlandırılmış apsis yer almaktadır. Orta kısımdaki yıkıntı, doğu duvarına açılmış bir pencereye işaret ediyor olmalıdır.

Kuzey ve güney duvar, orta kısmı bombeli yüksek kaidelere oturan duvar önüne yerleştirilmiş ikişer yarım daire sütun ve köşelerdeki duvar payesi ile üç bölüme ayrılmıştır. Bunlar olasılıkla kademeli kemerlerle birbirlerine bağlanarak duvarda derin nişler oluşturmuştur.

Batı cephenin orta bölümündeki yıkıntı, burada yarım daire kemerli bir pencere olduğunu göstermektedir.

*Çambeli (Sagre) Köyü, Nalaslar Mevkii Kilisesi (Kırık Kilise)*²⁴: Köyün doğusundan yaklaşık 1,5 km. uzaklıktaki Nalaslar Mevkii'ndedir. Apsis ile çalılar altında izlenebilen bazı duvar parçaları günümüze ulaşmıştır (Çizim: 3c). Apsisin yüksekliği büyük boyutlu bir yapıya işaret etmektedir. Küçük boyutlu düzgün kesme taşlarla dolgu duvar tekniğinde inşa edildiği anlaşılmaktadır. Ancak yüzey taşları tamamıyla dökülmüş durumdadır.

Çıldır İlçesi

*Eski Beyre Hatun Köyü Kilisesi*²⁵: Köyün içinde yer almaktadır. Apsis, kuzey ve güney duvar kısmen ayaktadır (Çizim: 3d). Küçük boyutlu kesme taşlarla dolgu duvar tekniğinde inşa edilmiştir. Apsisin ortasındaki yıkıntı bir pencere açıklığına işaret

²³ H. Gündoğdu 2000: 177-178'de "Cak Kalesi Yakınında II. Şapel" olarak tanıtılmıştır.

²⁴ H. Gündoğdu 2000: 178-179'da Çambeli şapeli olarak tanıtılmıştır.

²⁵ E., Takaişvili 1909: 76.

etmektedir, kuzey ve güney duvarına da üst seviyede küçük boyutlu birer dikdörtgen niş açılmıştır.

*Övündü (Vaşlobi) Köyü Manastırı*²⁶: Kurtkale Nahiyesi'ne bağlı Övündü (Vaşlobi) Köyü ile Kura Nehri arasındaki vadide yer alan Övündü Bahçe ile Akdarı Bahçe arasında bulunmaktadır.

Kuzeyde ve güneyde birer kilise ile kuzeydeki kilisenin batısında yer alan iki katlı bir mekân ve bu mekânı güneydeki kiliseye bağlayan bir koridordan oluşan küçük bir manastırdır (Resim: 13; Çizim: 3e). Kuzeydeki kilisenin kuzey cephesine bitişik duvar kalıntıları, başka mekânların olduğuna da işaret etmektedir.

Yapı dışta pembemsi renkli düzgün kesme taş, içte siyah renkli kesme ve kaba yonu taşlarla dolgu duvar tekniğinde inşa edilmiştir.

Duvarlardaki dilatasyonlardan, güneydeki kilisenin daha sonra inşa edildiği anlaşılmaktadır.

Kuzey Kilise: Doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı, tek mekânlı yapının apsis kısmını içeren doğu duvarı tamamıyla yıkılmıştır. Kuzey ve güney duvarı eksende yer alan bir duvar payesi ile iki kısma ayrılmıştır. Duvarlarda ikişer nişin oluşmasına neden olan bu payeler olasılıkla tonozun takviye kemerini de taşımaktaydı. Yamaca yaslanarak yapıldığından yapının kuzey duvarı sağırdır. Güney duvarının batısında, güneydeki kiliseye geçişi sağlayan yarım daire kemerli bir kapı, doğusunda da üstte yarım daire kemerli bir mazgal pencere altta lentolu bir açıklık vardır. Ancak pencere, güneydeki kilisenin duvarı tarafından kapanmıştır, alttaki açıklık ise örülerek kapatılmıştır.

Batı duvarda ise eksende altta, batıdaki mekânın alt katına açılan lentolu bir kapı, üstte ise bu mekânın üst katına açılan yarım daire kemerli bir mazgal penceresi yer almaktadır. Kalan bölümlerden mekânın üzerinin yarım daire beşik tonoz ile örtüldüğü anlaşılmaktadır.

Güneydeki Kilise: Doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı, tek mekânlıdır. Yapıyı 1902 yılında gören Takaişvili'nin planına²⁷ göre iç mekâna güney duvarın orta bölümündeki, tek sütunlu, iki kemerli açıklıktan girilmektedir. Ancak bu kısım günümüzde yıkılmış durumdadır. Bu büyük açıklık, kilisenin aslında bir giriş mekânı, belki de nartheks işlevi görmüş olabileceğini de düşündürmektedir.

Doğuda yarım daire planlı bir apsis bulunmaktadır. Yarım daire kemerle ana mekâna açılan apsisin doğu duvarında yarım daire kemerli bir mazgal penceresi bulunmaktadır. Ancak güney yarısı tahrip olmuştur.

Kuzey duvar ekseninde, kuzeydeki kiliseye geçişi sağlayan yarım daire kemerli kapı, kapının iki yanında da yarım daire kemerli, büyük boyutlu birer niş vardır. Bunlardan doğudakinin batı yarısı sonraki onarımlarda değiştirildiğinden, kemerin batı yarısı yoktur.

²⁶ Manastır ilk kez E. Takaişvili tarafından 1902 yılında tespit edilmiştir (Bkz. E., Takaişvili 1909: 61; H. Gündoğdu 2000: 162-165).

²⁷ E. Takaişvili 1909: 61, Fig. 33.

Bu kısım, kuzey kilisenin güney duvarında alt kısımda yer alan ve örülerek kapatıldığını belirttiğimiz kısma denk gelmektedir.

Batı duvarı iki yanda profilli konsollara oturan yarım daire kemerle sınırlandırılmıştır. Duvarı düşey olarak boydan boya kat eden bir dilatasyon görülmektedir. Dilatasyon, burada bulunan bir giriş mekânının güney yönde genişletilip doğu kısmına da bir apsis ilave edilerek kiliseye dönüştürüldüğünü, kuzey duvarın doğu bölümünde şimdi niş gibi görünen ancak Takaişvili'nin planında²⁸ kapı olarak gösterilen kısmın örülerek kapatıldığını ve kuzeydeki kilisenin güney duvarında, üst seviyede yer alan pencerenin de bu sırada kilisenin duvarı ile kapandığını düşündürmektedir.

Batı duvarın kuzey kısmına açılan yarım daire kemerli kapı koridora geçiş vermektedir.

Koridor: İki katlıdır²⁹. Alt katın kuzey duvarındaki lentolu kapı ile kuzeyindeki iki katlı mekânın alt katına, üst katın batı ucundaki lentolu kapı ile de aynı mekânın üst katına geçilmektedir. Üst katın güney duvarında, batı uca yer alan lentolu büyük pencere ile mekân aydınlatılmıştır. Her iki kat da yarım daire beşik tonoz ile örtülmüştür ancak alt katın tonozu tamamıyla yıkılmış durumdadır.

*Kuzeydeki Kilisenin Batısındaki İki Katlı Mekân*³⁰: Kare planlıdır. Alt kat doğu duvarındaki lentolu kapı ile kuzeydeki kiliseye, güney duvarındaki lentolu kapı ile de koridora bağlanmaktadır. Batı duvarındaki yıkıntı muhtemelen bir pencere açıklığına işaret etmektedir.

Üst kata koridorun kuzeybatısındaki kapıdan girilmektedir. Doğru duvarındaki yarım daire kemerli pencere ile kuzey kiliseye, batı duvarındaki yarım daire kemerli pencere ile de dışa açılmaktadır.

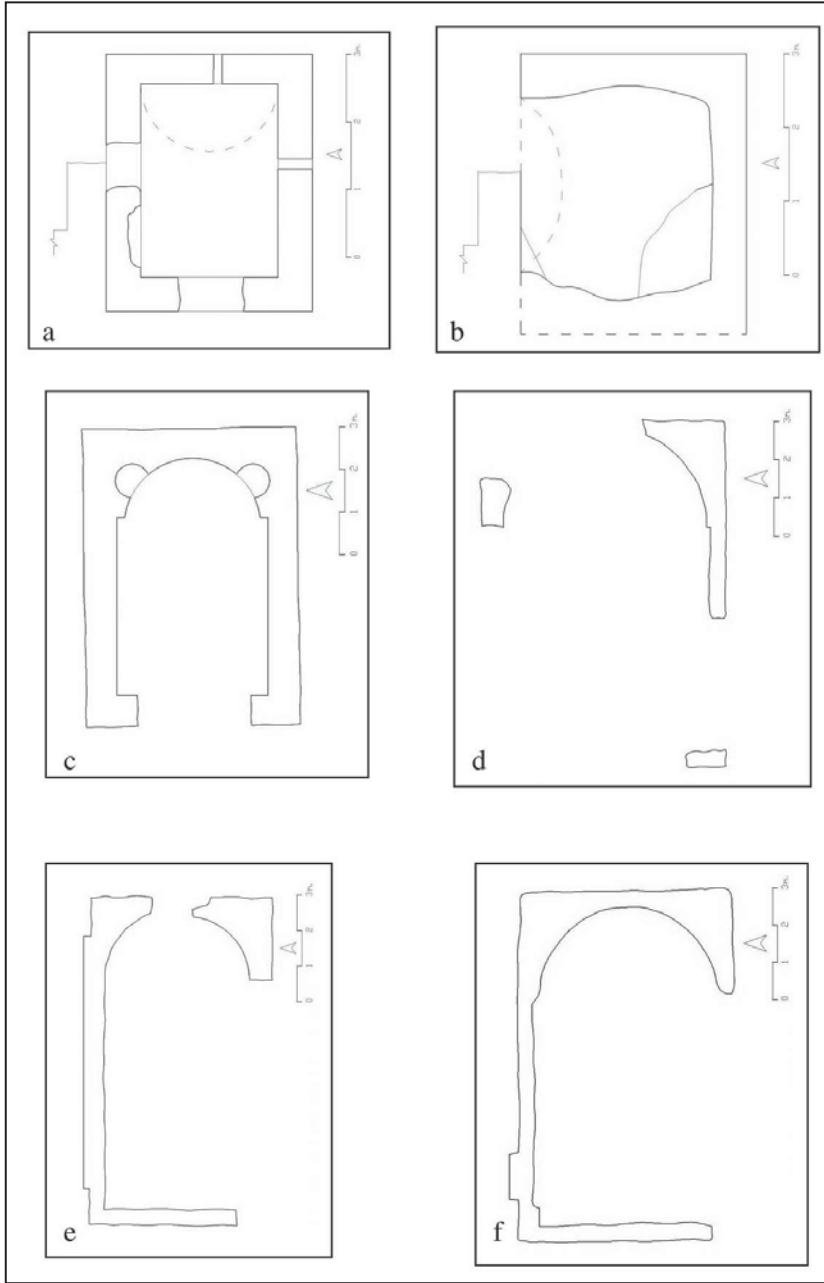
KAYNAKLAR

- BROSSET, M. F., *Gürcistan Tarihi (Eski Çağlardan 1212 Yılına Kadar)*, (Çev. H. D. Andreasyan, Yay. Haz. E. Merçil), Ankara 2003.
- GÜNDOĞDU, H., *Kaleler ve Kuleler Kenti Ardahan*, Ankara 2000.
- TAKAIŞVİLİ, E., *Hristiyan Anıtları, 1902 Yılındaki Araştırmalar, Kafkas Arkeolojisi İçin Materyaller*, (Rusça), XII, Moskova 1909.
- TAKAIŞVİLİ, E., *Expedition Archeologique en Kola-Olthissi et en Tchanlgli 1907*, (Gürcüce), Paris 1938.

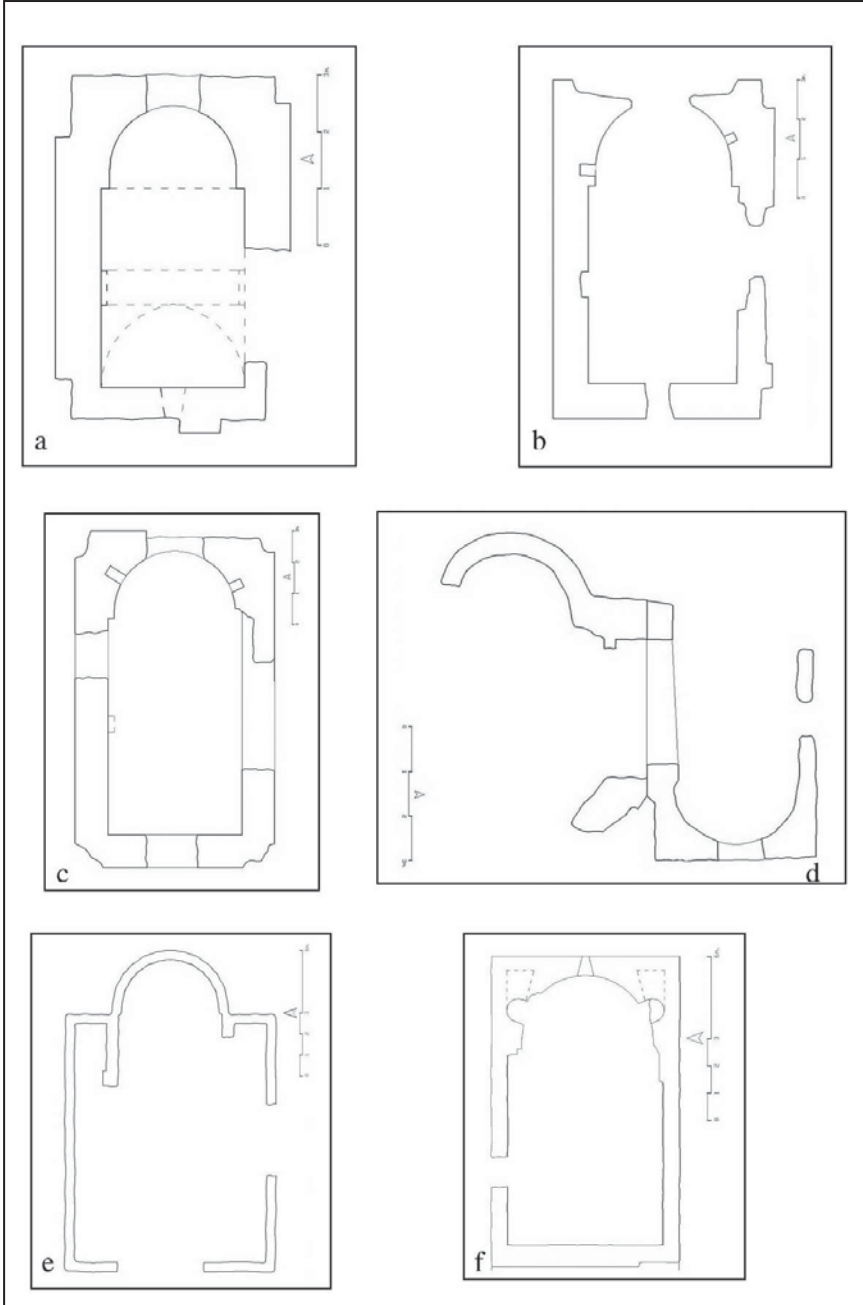
²⁸ E. Takaişvili 1909: 61, Fig. 33, Takaişvili geldiğinde de örülerek kapatılmış olması gereken bu kısmın, Takaişvili tarafından da bir kapı açıklığı olarak tespit edilmiş olması nedeniyle, açık bir kapı olarak gösterildiği tahmin edilmektedir.

²⁹ E. Takaişvili 1909: 61, Fig. 33'te, alt katın güney duvarı önünde, üst kata ulaşan 15 basamaklı merdiven gösterilmiştir. Mekânın içi molozlarla dolmuş olduğundan bu merdiven günümüzde tespit edilememiştir.

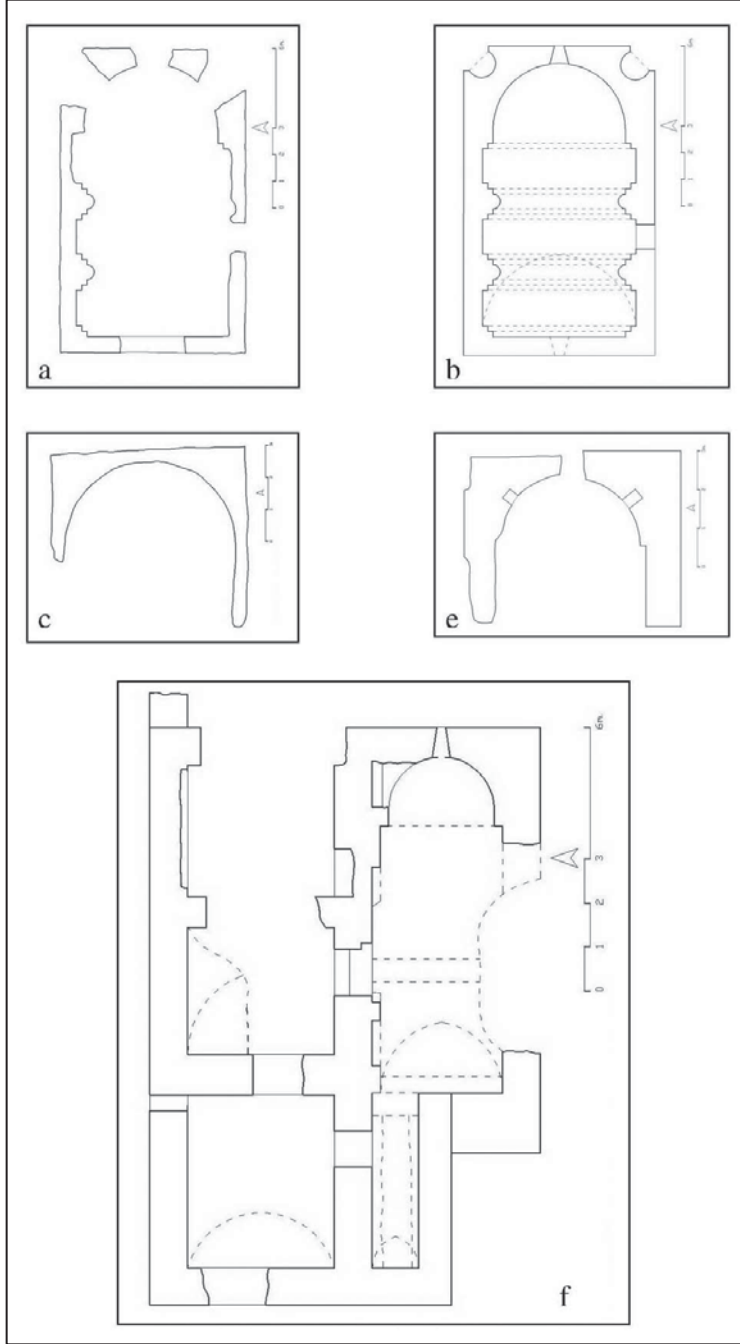
³⁰ E. Takaişvili 1909: 61'de, bu mekânın nartheks olduğunu belirtmektedir. Ancak dışa doğrudan bağlantısı olmayan ve kiliseyle organik bir bütünlük oluşturamayan bu iki katlı mekân, manastırda farklı bir işlevle kullanılmış olmalıdır.

Çizim: 1

Çizim: 2

Çizim: 3

Resim: 1

Resim: 2

Resim: 3

Resim: 4

Resim: 5

Resim: 6

Resim: 7

Resim: 8

Resim: 9

Resim: 10

Resim: 11

Resim: 12

Resim: 13

2009 YILI SİVAS İLİ YÜZEY ARAŞTIRMASI

Turgay YAZAR*

Sivas İli 2009 Yılı Yüzey Araştırması, Bakanlık temsilcisi Mehmet ALKAN ile Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü öğrencisi Emel COŞKUN, Sanat Tarihi Bölümü öğrencileri Özge AKTAŞ ve Naciye YASLAN'ın katılımlarıyla İmranlı İlçesi'nde yürütülmüştür¹.

Sivas il merkezine 106 km. uzaklıkta, 1229 km² yüzölçümüne sahip olan ve 1308 H./1890 M. tarihli Sivas Vilayeti Salnamesi'nde (Sâlnâme-i Vilâyet-i Sivas)² Zara ile birlikte Koçkiri bölgesi içerisinde gösterilen İmranlı İlçesi'ne bağlı 33³ köyde yaptığımız araştırmada 1 sıbyan mektebi, 1 çeşme ve köy mezarlıklarında çok sayıda mezar taşı tespit edilmiş ve belgelenmişlerdir.

1. Karacaören Sıbyan Mektebi:

Köy içerisinde yer alan yapı ilk belirlemelere göre sıbyan mektebidir. Bir süre köy ilkokulu olarak kullanılan mektep günümüzde Köy Tüzel Kişiliği'nin mülkiyetindedir. Yapı iyi korunmuş olmakla birlikte sıvaları yenilenmiş, bazı pencereleri kapatılarak nişe dönüştürülmüş ve çatı onarılarak saçla örtülmüştür.

Dıştan “Ters T” planlı yapı kuzey ve güneydeki dersane odaları, bu odaların arasında yer alan geçiş mekânı ile bu mekânın doğusundaki bir mekândan oluşur (Çizim: 1, Resim: 1).

Yapıya girişler dersane odalarının arasında yer alan geçiş mekânının batı duvarı eksenindeki açıklıktan sağlanmaktadır. Geçiş mekânının batı duvarı dersane odalarının batı duvarından içe doğru çekilerek, girişin önünde kuzey-güney yönünde dikdörtgen

* Yrd. Doç. Dr. Turgay YAZAR Cumhuriyet Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Kampus/SİVAS. Elektronik posta: turgayyazar@yahoo.com

¹ Yüzey araştırmasına Cumhuriyet Üniversitesi Araştırma Fonu, Sivas Ticaret ve Sanayi Odası ile Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından destek verilmiştir. Bu nedenle başta Cumhuriyet Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. İlyas DÖKMETAS ve Sivas Ticaret ve Sanayi Odası Başkanı Osman YILDIRIM olmak üzere adı geçen kurumlara teşekkürü bir borç bilmekteyim.

² Fikri Karaman, *Sâlnâme-i Vilâyet-i Sivas (Sivas, Amasya, Tokat ve Karahisar-ı Şarki) (1308/1890)*, İstanbul 2001, s. 103.

³ 2009 yılında araştırmasında Akçakale, Aksu, Atlıca, Avşar (Cogi Baba), Aydın, Başlıca, Beğendik, Boğazören, Borular, Dereköy, Doğançal, Gelenli, Gökdere, Görünmez kale, Hanköy, Hasköy, Karacaören, Karahüseyin, Karataş, Karlık, Kerimoğlu, Kevenli, Kızltepe, Koyunkaya, Maden, Ortaköy, Sirek, Tokluca, Uzuntemur, Yakayeri, Yaprakpınar, Yaylacık ve Yünören köylerinde çalışılmıştır.

planlı, iki ahşap dikme ile taşınan ve ahşap tavanla örtülü bir revak oluşturulmuştur. Giriş açıklığının önünde iki basamaklı merdivenle çıkılan bir sahanlık bulunmaktadır.

Geçiş mekânı kuzey-güney yönünde dikdörtgendir. Mekânının kuzey ve güney duvarında, eksenin doğusunda yer alan bir kapı ile dershane odalarına, doğu duvarı eksenindeki kapı ile de doğudaki mekâna geçilmektedir. Mekânın doğu duvarında köşelerde, batı duvarında ise girişin iki yanında birer pencere vardır. Bu bölüm kuzey ve güney duvarı önüne sonraki dönemlerde eklenen iki küçük oda ile “Ters T” planlı bir mekâna dönüştürülmüştür.

Geçiş mekânının kuzey ve güneyindeki dershane odaları doğu-batı yönünde dikdörtgendir. Dershane odalarının kuzey ve güneydeki dışa bakan duvarlarında eşit aralıklarla yerleştirilmiş dörder, doğu ve batı duvarlarında ise ikişer pencere açıklığı vardır. Geçiş mekânının doğusunda kuzey-güney yönünde dikdörtgen planlı ve beden duvarından dışa çıkıntılı bir mekân daha bulunmaktadır. Orijinalinde kuzey, güney ve batı duvarlarına eşit aralıklarla yerleştirilmiş ikişer pencere ile aydınlandığı anlaşılan mekânın kuzey ve güney duvarlarının doğusundaki pencereleri örülerek kapatılmıştır.

Moloz taştan dolgu duvar tekniğinde inşa edilen yapının köşeleri ile kapı ve pencere kemerleri kesme taştandır. Duvarlar kesme taş olan kısımlar dışında içten ve dıştan sıvalıdır. Yapının üzeri kırma çatılı ve saçla örtülüdür. Bu örtü orijinal değildir.

Yapının mimarî özellikleri 19. yüzyıl sonu veya 20. yüzyıl başlarında inşa edilmiş olabileceğini göstermektedir. Bu nedenle yapıyı son dönem Osmanlı eğitim yapısı olarak değerlendirmek gerekir.

2. Yeniköy Çeşmesi

Köyün girişindeki mahalle içerisinde yer alan çeşme eğimli bir arazide yer alması nedeni ile arkası toprağa dayalı olarak inşa edilmiştir. Sivri kemerli bir nişten ibaret olan çeşme kademeli bir silme ile sonlanmaktadır (Resim: 2). Çeşmenin üst kısımdaki silmeleri ile kemer ve aynalık bölümü kesme taş, diğer kısımları moloz taştan inşa edilmiştir. Elden geçtiği anlaşılan çeşmenin toprağın basıncı ile kaymasını engellemek için iki yanına betondan payandalar yapılmış ve önüne bir yalak eklenmiştir.

3. Mezarlıklar

Halkın inanç, kültür ve sanatını birebir aksettiren, bulundukları bölgenin tarihi ve sosyal süreçleri hakkında bilgi veren mezarlıklar ve mezar taşları, birinci el kaynak olarak değerlendirilebilecek önemli kültürel varlıklardır. Bu nedenle araştırmamız sırasında mezarlıklar da incelenmiş ve belgelenmiştir.

Ziyaret edilen köylerdeki halkın tümü Alevidir. Bu köylerdeki halkın bir kısmı Türkçe, bir kısmı Kürtçe konuşmaktadır. Türkçe konuşulan köylerdeki halk Türkmendir. Kürtçe konuşulan köylerdeki halk ise kendilerinin Tunceli (Dersim) bölgesi aşiretlerine mensup ve Türkmen olduklarını beyan etmektedir.

Ziyaret ettiğimiz mezarlıklarda iki farklı mezar tipi ile karşılaşılmaktadır⁴. İlk tipi açık mezarlar (çatma lahitler) oluşturur. Açık mezarlarda kendi içinde iki farklı düzenleme tespit edilmiştir. Çerçevesiz mezarlar olarak adlandırılan örneklerde mezarların yan taşları alçaktır ve taşlar sadece mezarın çevresini belirlemektedir. Genellikle bir baş ve ayak taşı bulunmaktadır. Bu mezar tipinin bazı örneklerinde taşlar işli değildir (Resim: 3). Sandık mezar olarak niteleyebileceğimiz örnekler ise daha özenli mezarlardır. Ortalama yükseklikleri 40-50 cm ye ulaşan ve fazla yaygın olmayan bu mezarların bazı örneklerinde mezarı kuşatan yan taşlar bezemelidir (Resim: 4)

İkinci tip mezarları ise sandukalar oluşturur (Resim: 5). Genellikle dikdörtgen prizma şeklinde olan sandukaların üst kısımları bazı örneklerde yarım yuvarlak olarak bitirilmiş, orta kısımları oyularak çukurlaştırılmıştır. Sandukanın üst kısmında köşelerde baş ve ayak taşı yuvaları bulunmaktadır.⁵ Boyutları farklı olmakla birlikte ortak özellikler gösteren bu taşları mezar anıtı olarak nitelemek daha doğrudur. Genellikle basamaklar şeklinde yükselen dikdörtgen bir kaide üzerine yerleştirilen sandukalar tek parça taştan olup içi doludur. Bu tipin az sayıda da olsa sandık şeklinde düzenlenerek üstlerine kapak taşı yerleştirilen örnekleri bulunmaktadır (Resim: 6). Bu mezarların yuvarlak kaideli örneklerinin ise sadece bu bölgeye mahsus olduğu anlaşılmaktadır (Resim: 7).

Bir gelenek şeklinde günümüze kadar yapımı devam eden mezar taşları üzerinde farklı motif ve kompozisyonlarla karşılaşılmaktadır. Yapılan tespitlere göre mezar taşları üzerinde aşağıdaki motifler yer almaktadır.

1. Kesici ve ateşli silahlar ile bu silahlara ait teçhizatlar (kılıç, kama, tabanca, tüfek, barutluk) (Resim: 4-6)
2. Hayvan figürleri (at, boğa, geyik, kuş) (Resim: 5, 8-9, 11)
3. Süvari figürleri (Resim: 8-9)
4. Armalar (Resim: 10)
5. Tarikat eşyaları (Teber) (Resim: 11)

⁴ Mezar tipleri ile ilgili olarak bk. Aslı Sağıroğlu Arslan, *Kayseri Zamanı Irmağı Çevresindeki Bezemeli Mezar Taşları*, Kayseri 2005, s. 38; Halit Çal, "Erzincan Çayırılı Eşmepınar Köyü Mezar-Mezar Taşları", *Sanat Tarihi Araştırmaları Prof. Dr. Haşim Karpuz'a Armağan*, (Ed. Mustafa Denktaş-Osman Eravşar), Kayseri 2007, s. 125-127.

⁵ Birçok örnekte bu kısımlara takılan baş ve ayak taşları tahrip olmuş durumdadır. Bu nedenle mezarların kime ait olduğu veya sandukada yoksa tarihi hakkında kesin bir bilgi edinmek mümkün olmamaktadır.

6. Tarım aletleri (Saban) (Resim: 5)

7. Kullanım eşyaları (cezve, kahve fincanı, bardak, şişe, tepsi, leğen, ibrik, çaydanlık, makas, kirkit, şamdan, pipo, baston, tespih (Resim: 12-14)

8. Müzik aletleri (saz) (Resim: 14)

9. Geometrik motifler (çokgen, ay, yıldız, çarkıfelek) (Resim: 3, 5-6, 13,15)

10. Bitkisel motifler (ağaç, kıvrımdal, çiçek) (Resim: 15-16)

11. Mimarî yapılar ve formlar (cami, kemer) (Resim: 7, 9)

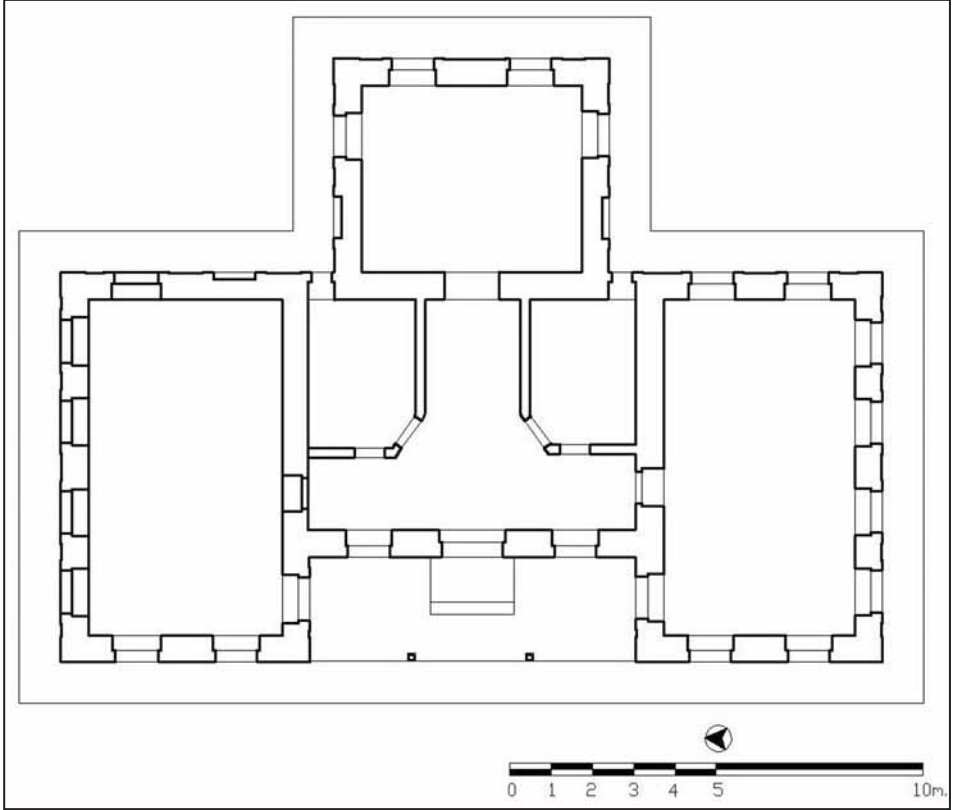
Bu motif ve kompozisyonların bir kısmı ile Kayseri⁶, Tunceli⁷ ve Erzincan⁸ illeri sınırları içindeki köy mezarlıklarında da karşılaşılmaktadır. Motifler ortak olmakla birlikte yuvarlak kaideli mezar anıtlarının sadece bu bölgeye (Koçkiri) bölgesine mahsus olduğu anlaşılmaktadır.

Yaşanan göçler sonucu köylerin terk edilmesi nedeni ile bakımsız kalmaları ve hızlı bir şekilde tahrip edilmeleri dikkate alındığında bölgedeki mezarlıklar ve mezar taşlarının bir an önce korunmaları gereği ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle bir kısmı Koçkiri bölgesine özgü kültürel özellikler gösteren bu mezar anıtlarının daha detaylı olarak incelenmesi, üzerlerindeki motif ve kompozisyonların belirlenmesi, ikonografik ve folklorik değerlerinin saptanması ve gerekli çalışmalar yapılarak korunma altına alınmaları gerekmektedir.

⁶ Bk. Beyhan Karamağaralı, “Kayseri Elbasan Köyü Kabristanındaki Bazı Mezar Taşlarındaki Kahve ve Kahve Hazırlanması İle İlgili Kabartmalar”, *Türk Halk Edebiyatı ve Folkloründe Yeni Görüşler*, Ankara 1985, s. 353-360; Aslı Sağıroğlu Arslan, *Kayseri Zamanı Irmağı Çevresindeki Bezemeli Mezar Taşları*, Kayseri 2005; Develi İlçesi’ndeki Bezemeli Mezar Taşları, Develi 2007.

⁷ Ertuğrul Danık, *Koç ve At Şeklindeki Tunceli Mezar Taşları*, Ankara 1993; “Koç ve At Şeklindeki Tunceli Mezar Taşlarının Figürleri Hakkında Bir Deneme”, *Sanatta Anadolu Asya İlişkileri Prof. Dr. Beyhan Karamağaralı’ya Armağan*, (Ed. Turgay Yazar), Ankara 2006, s. 169-192.

⁸ Haldun Özkan, “Erzincan ve Çevresinde Orta Asya Türk Gelenegini Sürdüren Bezemeli Mezar Taşları”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 15 (2000), 31-47.

Çizim 1: İmranlı, Karacaören Köyü, Sıbyan Mektebi, rölöve planı (2009)

Resim 1: İmranlı Karacaören Köyü, Sıbyan Mektebi batı ve güney cephe

Resim 2: İmranlı, Yeniköy, çeşme

Resim 3a: İmranlı Yaylacık Köyü Mezarlığı, açık mezar
(çatma lahitli mezar)

Resim 3b: İmranlı Yaylacık Köyü Mezarlığı, açık mezar (çatma lahitli mezar)

Resim 4: Boğazören, Diyare Mezarlığı, sandık şeklinde mezar

Resim 5: Derekök Mezarlığı, sanduka mezar

Resim 6: Avşar Köyü, Cogi Baba Mezarlığı, sanduka mezar

Resim 7: Boğazören Köyü, Eski Mezarlık, sanduka mezar

Resim 8: Kevenli Köyü Mezarlığı, sanduka mezar

Resim 9: Beğendik Köyü Mezarlığı, sanduka mezar

Resim 10: Boğazören Eski Mezarlık, sanduka mezar

Resim 11: Boğazören Diyane Mezarlığı, sanduka mezar

Resim 14: Karacaören Köyü, Ali Baba Mezarlığı, mezar taşı

Resim 15: Avşar Köyü, Cogi Baba Mezarlığı, sanduka mezar

Resim 16: Maden Köyü Mezarlığı, sanduka mezar

MERSİN MÜZESİ'NDE BULUNAN BİR GRUP HİTİT TANRI HEYKELCİĞİ

HALİL HAMDİ EKİZ*

Bu araştırmamızın konusunu Mersin Müzesi'nde teşhir edilen üç Hitit tanrı heykelciği oluşturmaktadır¹. Daha önce yayınladığımız iki makalemizde de yine Mersin Müzesi'nde korunan üç Hitit tanrı heykelciği² ile Asur Ticaret Kolonileri Dönemi'ne ait olan bir kurşun figürini³ incelemiştik.

Heykelciklerin envanter kayıtlarında kesin buluntu yerleri veya hangi bölgeden getirilmiş oldukları hakkında herhangi bir bilgi mevcut değildir. 00.16.7 ve 95.18.65 envanter numaralı heykelcikler önceden hazırlanan bir kalıba dökme tekniği ile üretilmişlerdir. 00.16.7 envanter numaralı heykelciğin gövdesinin ön ile arka taraflarının bazı kısımları eser kalıptan çıkartıldıktan sonra dövme tekniğiyle düzleştirilmiştir. Pişmiş topraktan yapılan 00.16.8 envanter numaralı heykelciğin ise üzeri krem renkte hamurlu ve koyu kahverengi renkte astarlıdır.

KATALOG

00.16.7 ENVANTER NUMARALI HEYKELCİK (Resim : 1-3)

Eser zor alım suretiyle ele geçirilmiştir ve Mersin Cumhuriyet Baş Savcılığı tarafından müzeye teslim edilmiştir. Bronzdan üretilmiş olan eser çok paslanmış ve burnu ile ağzı tahrip olmuş durumdadır. Detayları fazla belirgin değildir. Boyu 4.8 cm., baş genişliği 1.1 cm., kol genişliği 2 cm. dir.

Gövdesinin alt kısmı ince ve uzunca olan bir tanrı heykelciğidir. Başında konik şekilli, kısa bir çıkıntı halinde, başa oturan kısmı dar ve ucu yuvarlakça olan külağa benzeyen bir başlık bulunmaktadır. Gözleri iri ve yuvarlak şekillidir; göz bebekleri de gözlerinin içinde küçük ve yuvarlak şekilli birer çıkıntı halinde belirtilmiştir. Burnu düzdür ve ağzı belirgin değildir. Kulakları yarım elips şekilli birer çıkıntı halindedir. Yüzü oval şekilli ve uzuncadır. Boynu uzunca ve kalındır. Gövdesinin üst kısmı üçgen şekillidir, uzun ve ince olan alt kısmının ucu düzdür. Yanlara açılmış olan kolları dirsekten bükülmüş durumda ileri uzatılmıştır. Elleri belirtilmemiştir ve birbirine bitişik olan bacaklarının hatları işlenmemiştir.

* Halil Hamdi EKİZ, Arkeolog M.A., Çiğli-İzmir, e-posta: halilhamdiekiz@gmail.com.

¹ Bu heykelcikleri yayınlamama izin veren Mersin Müzesi Müdürü Sayın Songül Ceylan Bala'ya; bu müzedeki çalışmalarım esnasında yardımlarını esirgemeyen bu müzenin Müze Araştırmacısı Sayın Yaşar Ünlü ile Arkeolog Sayın Filiz Kerem'e ve eserlerin resimlerini çeken Sayın Hatice Ekiz'e içtenlikle teşekkür ederim.

² Ekiz 2001, s.21-26.

³ Ekiz 2004, s.27-29.

95.18.65 ENVANTER NUMARALI HEYKELCİK (Resim: 4-6)

Eser 1995 yılında Mersin'den Berdan Karagöz'den satın alınmıştır. Bronzdan imal edilmiş olan eser çok paslanmıştır, tanrının sağ kolu ile hayvanın boynuzunun sol tarafı kırık ve eksiktir, kırık olan sap kısmı ise yapıştırılmış durumdadır. Detayları çok az belirgindir. Boyu 7.6 cm., baş genişliği 1.3 cm., kol genişliği 1.8 cm., hayvanın boyu 4.1 cm., hayvanın gövde genişliği 2.8 cm. dir.

Boğaya benzeyen bir hayvanın üstünde ayakta durur şekilde tasvir edilmiş bir tanrı heykelciğidir. Tanrı hayvanın gövdesinin orta kısmında ve vücudu hafif arkaya eğik bir şekilde ayakta durmaktadır. Konik şekilli, basık ve fazla uzun olmayan ve başa oturan kısmı dar olan külaha benzeyen başlığının ucu sivridir. Gözleri yuvarlak şekillidir. Burnu iri ve kemerlidir. Kalınca olan dudaklarının arası aralıktır. Kulakları yarım elips şekilli birer çıkıntı halindedir. Yüzü yuvarlak şekillidir. Boynu uzuncadır. Gövdesi uzunca ve silindirik şekillidir. Sol kolunu yana uzatmıştır. Elleri ile bacaklarının alt kısmı belirtilmemiştir. Tanrının üzerinde durduğu hayvanın sağ boynuzunun ucu sivridir. Yuvarlak şekilli birer çıkıntı halinde olan gözleri çok az belli olmaktadır. Burnu kalıncadır ve ağzı hafif aralık gibidir. Boynu kalın, gövdesi uzunca ve kuyruğu kısa ve incedir. Bacakları birbirine bitişiktir. Hayvanın bacaklarının alt kısmında ise heykelciğin bir yere veya kaideye yerleştirilerek ya da geçirilerek kullanıldığını kanıtlayan uzun, kalın ve silindirik şekilli olan bir çıkıntı (sap kısmı) bulunmaktadır.

00.16.8 ENVANTER NUMARALI HEYKELCİK (Resim: 7-9)

Eser zor alım yoluyla ele geçirilmiştir ve Mersin Cumhuriyet Baş Savcılığı tarafından müzeye teslim edilmiştir. Pişmiş topraktan yapılmış olan heykelciğin üzeri krem renkte hamurlu ve koyu kahverengi renkte astarlıdır. Tahrir olmuş ve çok aşınmış durumdadır, kolları ile gövdesinin alt tarafı kırık ve eksiktir. Eserin Boyu 5.2 cm., baş genişliği 1.7 cm., kol genişliği 3.2 cm. dir.

Gövdesinin üst kısmı üçgen şekilli olan bir tanrı heykelciğidir. Hafif arkaya doğru eğik, konik şekilli, kısa bir çıkıntı halinde, başa oturan kısmı dar olan külaha benzer bir başlığının ucu sivridir. Gözleri yuvarlak şekilli birer çukurluk halindedir. Burnu iridir. Ağzı belirgin değildir. Çok kısa birer çıkıntı halinde olan kulaklarının iç kısmındaki çukurlukta belli edilmiştir. Yüzü oval şekillidir. Boynu uzunca ve kalındır. Gövdesinin üst kısmı üçgen şekillidir.

KARŞILAŞTIRMA VE TARİHLENDİRME

00.16.8 envanter numaralı heykelciğin konik şekilli, başa oturan kısmı dar ve ucu sivri olan külaha benzeyen başlığı kısa bir çıkıntı şeklindedir. 00.16.7 envanter numaralı heykelciğin yine konik şekilli ve kısa bir çıkıntı şeklinde olan külaha benzeyen başlığının ucu ise yuvarlakçadır. Eski Hitit Devri'ne ait olan Ankara Anadolu Medeniyetleri

Müzesi'ndeki 155-531-84 envanter numaralı Alishar heykelciğinin⁴ ve Hitit İmparatorluk Devri'ne ait Adana Müzesi'ndeki 2823 numaralı Gözlükule heykelciğinin⁵ konik şekilli ve ucu sivri olan külaha benzeyen başlıkları kısa bir çıkıntı şeklindedir. 95.18.65 envanter numaralı heykelciğin konik şekilli, başa oturan kısmı dar ve ucu sivri olan külaha benzeyen başlığı basıktır ve fazla uzun değildir.

95.18.65 envanter numaralı heykelcik boğaya benzeyen bir hayvanın üstünde ayakta durmaktadır. Kutsal hayvanlarının üzerinde ayakta durur durumda tasvir edilmiş olan tanrı figürleri ilk defa Mezopotamya'da M.Ö.3. binde Er Hanedanlar Dönemi'nden itibaren görülür, bu döneme ait olan bir mühür baskısında iki tane kutsal hayvanın üzerinde oturur durumda tasvir edilmiş bir tanrı figürü⁶ görülmektedir. Açana VII. tabakada bir hayvanın üzerinde ayakta duran bir tanrı heykelciği⁷ açığa çıkarılmıştır. Gaziantep ve Kahramanmaraş Müzeleleri'nde bir hayvan üzerinde durur şekilde gösterilmiş olan pek çok tanrı tasviri bulunmaktadır⁸. Ayrıca özel bir koleksiyonda boğaya benzer bir hayvanın üzerinde ayakta durur biçimde bir tanrı heykelciği ile bir kuşun (kartal) üstünde ayakta duran bir tanrı heykelciği⁹; Ankara yakınlarında bulunmuş olan hayvan üstünde duran bir tanrı heykelciği¹⁰ ve kesin buluntu yeri bilinmeyen Lübnan kökenli yine aynı tipte bir tanrı heykelciği¹¹ olduğu bilinmektedir.

95.18.65 envanter numaralı heykelciğindeki hayvanın bacaklarının alt kısmında ise heykelciğin bir yere veya kaideye yerleştirilerek ya da geçirilerek kullanıldığını kanıtlayan uzun, kalın ve silindirik şekilli olan bir çıkıntı (sap kısmı) bulunmaktadır. alt kısımlarında bulunan kısa ve kalın çıkıntı (sap kısmı) lar bunların bir kaideye dik ve sabit olarak duracak bir şekilde yerleştirilerek kullanıldığını göstermektedir. Konya heykelciğinin¹²; Tiryns heykelciğinin (M.Ö.14-13. yüzyıl)¹³; Berlin Staatliche Museen'deki Boğazköy heykelciğinin (M.Ö.14-13. yüzyıl)¹⁴ ve Lazkiye heykelciğinin (M.Ö.14-13. yüzyıl)¹⁵ ayaklarının altındaki sap kısımları ile benzerlik göstermektedir.

00.16.7 envanter numaralı heykelciğin Eski Hitit Devri, M.Ö.1660-1470/1460 yıllarına; 95.18.65 envanter numaralı heykelciğin Eski Hitit Devri'nin sonlarına ya da Hitit İmparatorluk Devri'nin erken safhasına, yani M.Ö.16-14. yüzyıllara; 00.16.8 envanter numaralı heykelciğin ise Hitit İmparatorluk Devri, M.Ö.1470/1460-1200/1190 yıllarına ait olduğu kanaatindeyiz.

⁴Ekiz 1997, s.161-165, Res.1-3, Şek.1-2; Osten 1937, s.192, 193, Fit.230 e 1612.

⁵Akurgal 1962, s.114, Pl.53 Altta sağda; Akurgal 1995, Lev.80 a; Bittel 1976, s.332, Abb.176; Darga 1992, s.111, Res.112; Goldman 1952, s.129-133.

⁶Frankfort 1970, ill. 37.

⁷Woolley 1955, s.276, Pl.LXX No.AT/38/277.

⁸Ekiz 1999, s.131-135, Res.1-6, Şek.3-4; Ekiz 2006, s.305-306, Res.1-15.

⁹Aydınğün 2008, s.118-124, Şek.3-6.

¹⁰Seeden 1980, s.119, Pl.110 No.1784.

¹¹Seeden 1980, s.119, Pl.110 No.1785.

¹²Akurgal 1995, Lev.74; Bittel 1976, s.331, Abb.147; Darga 1992, s.37, Res.15.

¹³Canby 1969, s.142-143, Pl.38.

¹⁴Akurgal 1995, Lev.73 b; Alp 1962, s.204-205, Lev.XXIX-XXXII; Darga 1992, s.100-101, Res.101.

¹⁵Akurgal 1995, Lev.72, 73 a; Alp 1962, s.204-205, Lev.XXXIII-XXXVI; Darga 1992, s.100-101, Res.102.

KAYNAKÇA

- AKURGAL, Ekrem 1962, *The Art of the Hittites*. Thames and Hudson, London.
- AKURGAL, Ekrem 1995, *Hatti ve Hitit Uygarlıkları*. Net Turistik Yayınlar Sanayi ve Ticaret A.Ş., İzmir.
- AYDINGÜN, Şengül 2008, “Bir Yapı-adak Çivisi ile iki Farklı Hayvanla Betimlenmiş Hitit Tanrı Heykelcikleri”, *F.S. M. Darga*, s.115-127. Bittel 1976
- CANBY, Jeanny Vorys 1989, “Hittite Art”, *BA Volume 52 Numbers 2-3 (June/September 1989)*, s.109-129.
- DARGA, A. Muhibbe 1992, *Hitit Sanatı*. Akbank Kültür ve Sanat Kitapları 56, İstanbul.
- EKİZ, Halil Hamdi 1997, “Ankara Anadolu Medeniyetleri, Çorum, Karaman ve Konya Müzeleri’nde Bulunan bazı Tanrı Heykelcikleri”, *AMMY 1996*, s.161-172.
- EKİZ, Halil Hamdi 1999, “Gaziantep Müzesi’nde Bulunan Hayvan Üstünde Duran iki Tanrı Heykelciği”, *AMMY 1998*, s.131-140.
- EKİZ, Halil Hamdi 2001, “İçel Müzesi’nde Bulunan üç Hitit Tanrı Heykelciği”, *Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi Yıl: 2001, Sayı: 2*, s.21-26.
- EKİZ, Halil Hamdi 2004, “Mersin (İçel) Müzesi’nde Bulunan bir Kurşun Figürin”, *Kubaba Yıl: 1 Sayı: 4 (Mayıs-Haziran-Temmuz 2004)*, s.27-29.
- EKİZ, Halil Hamdi 2006 d, “Kahramanmaraş Müzesi’nde Bulunan Hayvan Üstünde Duran bir Grup Hitit Tanrı Heykelciği”, *Hayat Erkanal’a Armağan Kültürlerin Yansıması, Studies in Honor of Hayat Erkanal Cultural Reflections*, s.305-309.
- FRANKFORT, Henri 1970, *The Art and Architecture of the Ancient Orient*. Yale University Press, Pelican History of Art, Fourth Edition, New Haven and London.
- GOLDMAN, Hetty 1952, “A Crystal Statuette from Tarsus”, *Archaeologia Orientale in Memoriam Ernst Herzfeld*, s.129-33.
- OSTEN, Hans H. von der 1937 a, *The Alishar Hüyük Seasons of 1930-32, Part II*. OIP XXIX, Chicago, Illinois.
- SEEDEN, Helga 1980, *The Standing Armed Figurines in the Levant*. Prahistorische Brozefunde Abteilung I, 1. Band, C.H. Beck’sche Verlagsbuchhandlung, München.
- WOOLLEY, Sir Leonard 1955, *Alalakh. An Account of the Excavations at Tell Atchana in The Hatay 1937-1949*. Reports of the Research Committee of the Society of Antiquaries of London, London.

Resim: 2

Resim: 1

Resim: 3

Resim: 4

Resim: 5

Resim: 7

Resim: 6

Resim: 8

Resim: 9

SUMMARY OF THE 2009 CILICIA SURVEY (İSKENDERUN BAY REGION)

Ann E. KILLEBREW*

The sixth (2009) season of the Bay of İskenderun archaeological survey (Mopsos Landscape Archaeology Project) took place during four weeks from May 29th to June 25th. The 2009 survey staff consisted of Ann E. Killebrew (project director, Pennsylvania State University), Carrie Hritz (Pennsylvania State University) and Sandra A. Scham (Catholic University) who served as the project archaeologists. Carrie Hritz and Brandon Olson (Pennsylvania State University) were the project GIS specialists. F. Sancar Ozaner (Abant İzzet Baysal Üniversitesi) was the project geomorphologist. Field surveyors included Brandon Olson, Kirstie Hudson, Abigail Isaac, Chris Napolitano, Ashley Singletary, Nicole Tan, Ben Woodward, Joe Valenzuela, Muge Durusu and Evren Yüzügüzel. Muge Durusu and Silvia Krapiwko served as the project's graphic artists. Marie-Henriette Gates (Bilkent University) continued to advise and assist the Bay of İskenderun survey project. The survey was also ably assisted by Sn. Binnur Çabuk Karadağ, representing the Ministry of Culture and Tourism's Department of Cultural Affairs and Museums, which kindly renewed permission for the continuation of this survey. The survey members once again wish to express their sincere thanks to the Ministry and to its representative Sn. Karadağ for their interest and contribution to the season's successful outcome.

Our 2009 research project was supported by the Pennsylvania State University and the Loeb Classical Library Foundation. The area covered by this season's permit included the regions of İskenderun and Arsuz (ca. 200 sq. km; Maps 1 and 2). The 2009 survey season's project goals were the preparation of detailed topographic maps of Dağılıbaz Höyük (Site No. 45) and its lower city, Dutlu Tarla (Site No. 83), İskenderun (Çankaya – ancient Alexandria kat' Issos – Site No. 58) and Pinar Tepe (ancient Myriandros – Site No. 94). In addition to the preparation of detailed topographic maps of these key sites, the survey conducted intensive field walking in transects of representative landscapes (designated as collection units), targeted intensive surveys at several major sites (Nos. 45 and 83, 94 and 189; see below) in statistically assigned collection sampling grid units of

* Professor Ann E. KILLEBREW, The Pennsylvania State University, University Park, PA./USA

10 meter radii, and the documentation of new sites discovered during the course of the sixth survey season.

As documented in previous seasons, site density is especially high at the transitional zone where the coastal plain intersects with the area of the Amanus foothills. The majority of these sites date to the Hellenistic through Late Roman periods (4th- c. BC – 7th century AD). Several key Late Bronze and Iron Age sites were also documented during the 2009 season. All sites were photographed, recorded with GIS mapping techniques, and sampled by collecting ceramics and other artifacts. The collections were then analyzed, recorded, drawn and photographed. At the close of the season, the 2009 survey finds were stored in the Kinet Höyük Excavation House (Yeşil-Dörtüol) in a sealed depot, together with those of the five previous survey seasons.

During the 2004-2009 seasons, a total of 195 sites and sherd scatters have been identified. The 2009 survey season of the Cilicia (Bay of İskenderun [Mopsos] Project) surveyed and documented 20 sites (Map: 1 and 2). The sites surveyed in 2009 are as follows:

Site No. 43. Site Name: Şevh Bedir Aleyhüsselem Alawite Shrine (Map: 2)

UTM 36 N East 0762554; UTM North 4028916. Date: Pers? Hell – L. Rom/Byz

22/6/2009: This site is an Alawite shrine in the Arsuz area, situated on top of a hill. There were cucumber fields, plowed fields, and a dry wadi around the hill. Visibility ranged from good to poor. There was also a clay quarry that produced fine white clay. Soil quarrying was also being practiced on the east and west sides of the slope, which caused some noticeable displacement of pottery sherds. There also may have been alluvial wash over some fields, further confusing our impression of the area. Pottery sherds were most concentrated at the top of the hill, and there was a medium to sparse concentration of potsherds further downhill. The boundaries of the site appeared to be the wadi on the northeast side, the road on the east side, the quarry on the west side, and a point in the cucumber field on the south side. According to the owner, the shrine on the top of the hill had been there since before he was born.

Site No. 45. Site Name: Dağılbaz Höyük (Map: 1)

UTM: 37 N East 0242781; North 4045983; Date: LB – Iron – Pers – Hell

7-11/6/2009: This site is located near Iskenderun and is a large höyük. It was previously surveyed by our team in 2006 and 2007. Due to the significance of this site, it was resurveyed in 2009. A detailed topographic map was prepared during the 2009

season and the site was resurveyed via statistically assigned collection units focused on sampling a 10 meter radius area in an attempt to further refine settlement patterns on the site based on sherd density and distribution. Parts of the höyük are currently being used as cow pasture, and some areas are covered in thick brush. Areas below the höyük are under cultivation (mainly wheat fields). An especially noteworthy artifact recovered during the 2009 surface survey was a storage jar handle with a stamped seal impression bearing Luwian hieroglyphs. Several looter pits were documented on the top of the höyük, as well as a modern irrigation channel running along the southern side. Some wall remains have been noted on the höyük, and in general, there are many cobblestones on the slopes. The site is the upper city of Site 83 (Dutlu Tarla), which is directly to the north.

Site No. 58. Site Name: İskenderun (Çankaya)-Ancient Alexandria kat' Issos (Map: 1)

UTM: 37 N East 0246870; North 4051000

A topographic map of this site was prepared during the 2009 season. No artifacts were collected at this site in 2009.

Site No. 83. Site Name: Dutlu Tarla (Map: 1)

UTM: 37 N East 0242817; North 4046688. Date: EB – L Iron/Pers – Rom – L Rom/Byz

3-11/6/2009: This site is located near İskenderun and is a large höyük. It was previously surveyed by our team in 2006 and 2007. Due to the significance of this site, it was resurveyed in 2009. A detailed topographic map was prepared during the 2009 season and the site was resurveyed via statistically assigned collection units focused on sampling a 10 meter radius area in an attempt to further refine settlement patterns on the site based on sherd density and distribution. Most of the site is under cultivation. There are plowed fields, fields planted with fennel, dirt roads, and a lemon grove. Several wadis are on the borders of the site. There is an abandoned house on the eastern edge of the site which is referred to by local residents as the “Malatya house.” Visibility ranges from good to poor. Significant amounts of pottery slag have been collected from the site, especially in the northern sector, which most likely indicates the existence of a potters’ workshop. Site no. 83 is the lower city of site no. 45 (Dağlıbaz Höyük), which is adjacent on the south.

Site No. 94. Site Name: Pinar Tepe (Ancient Myriandros) (Map: 1)

UTM: 37 N East 234634; North 4046390. Date: LB – Iron – Pers – Hell

20/6/2009: Site no. 94 is hypothesized to be the location of the historically known, but previously unidentified Phoenician port of Myriandros. It was previously surveyed by our team in 2006 and 2007. Due to the significance of this site, it was resurveyed in 2009. A detailed topographic map was prepared during the 2009 season and the site was resurveyed via statistically assigned collection units focused on sampling a 10 meter radius area in an attempt to further refine settlement patterns on the site based on sherd density and distribution. This site is situated on a very steep natural hill that continues into the Mediterranean Sea. A modern cemetery sits at the hilltop and a newly constructed highway runs along the western base of the hill right along the coast. This modern highway has destroyed the ancient harbor of Myriandros, documented during our 2007 survey season. A modern village today sits at base of the northern and eastern slopes of the hill. A recently planted orchard and other agricultural fields can be seen to the south/southeast portion of the hill with a garbage dump directly to the south. Tall dense, grasses and brambles together with recent agricultural activities created especially poor visibility conditions over the entire site in 2009.

Site No. 97. Site Name: Konacık (Map: 2)

UTM: 36 N East 753361, North 4027608. Date: Rom – L Rom/Byz

20/6/2009: This site was originally surveyed during the 2008 season. Konacık was briefly revisited this year, but no survey work could be conducted due to the poor visibility. The site was overgrown with tall grasses, local vegetation and having very uneven topography. The sarcophagi and mosaics are surrounded by a 2.5 m fence topped with barbed wire, but this has done little to deter vandals and looters from dismantling and damaging the sarcophagi and mosaics. The site as a whole sits atop an area that overlooks the Mediterranean. No collections were done at the site due to extremely poor visibility.

Site No. 182 (Map: 1)

UTM: 37 N East 0246903; North 4049576. Date: unknown

6/6/2009: This site appears to be an ancient rock quarry, perhaps relating to ancient Alexandria kat' Issos. The stone had horizontal and vertical cuts, and the area had been dug into recently by looters who apparently thought it might be a grave. The surrounding area, covered in vegetation with poor visibility, yielded a few non-diagnostic potsherds.

Site No. 183 (Map: 1)

UTM: 37 N East 0246905; North 4049474. Date: unknown

6/6/2009: This site appears to be an ancient quarry, found on the same day as site no. 182. The stone had horizontal and vertical cuts, and the area had been dug into recently by looters who thought it might be a grave. The surrounding area was covered in vegetation and had poor visibility. A few non-diagnostic potsherds were found in the area.

Site No. 184 (Map: 1)

UTM: 37 N East 0249636; North 4049550. Date: Ottoman

6/6/2009: We were led to this site by local residents from the village of Gültepe. The site is on a steep slope high up on a forested hill and difficult to reach. It appears to be the foundations of an Ottoman period house, and there were stone foundations and pottery.

Site No. 185 (Map: 1)

UTM: 36 N East 0761538; North 4031227. Date: Hell – Rom – L Rom/Byz

12/6/2009: This site is a sherd scatter located in the village of Gozcüler in the Arsuz area. It includes a lemon grove from which we collected many potsherds and pieces of roof tile. Visibility was good.

Site No. 186 (Map: 2)

UTM: 36 N East 0761715; North 4031252. Date: Hell – Rom – L Rom/Byz

12/6/2009: This site is a sherd scatter located in the village of Gozcüler in the Arsuz area. It includes a lemon grove with good visibility, an uncultivated yard with poor visibility, and a small garden with lemon trees with good visibility. There was a very dense sherd cover.

Site No. 188. Site Name: Alawite Shrine to Şeyh Hıdır (Map: 2)

UTM: 36 N East 0763291; North 4029735. Date: modern

12/6/2009: This site, located on the edge of site no. 189 (see below), is an Alawite shrine dedicated to Şeyh Hıdır, who is supposed to grant wishes on the night of May 4 each year. There was a wishing tree here, and there were agricultural fields located nearby. No potsherds were collected from here, but the site was given a number due to its close proximity to site no. 189.

Site No. 189 (Map: 2)

UTM: 36 N East 0763380; North 4029859. Date: Hell – Rom – L Rom/Byz – Medieval – Ottoman

16/6/2009: This site is a dense sherd scatter across the road from Site 188, the Alawite shrine. The area is made up of plowed and irrigated lemon groves. Visibility was generally good throughout the site when we visited.

Site No. 190. Site Name: Rooster Rock (Map: 2)

UTM: 36 N East 0763793; North 4029516. Date: unknown

12/6/2009: This site is a large rock that overlooks a field of lemon trees. The rock has tombs cut into one side of it, which are easy to climb into and have clearly been cleaned out by looters long ago. We were led to this site by locals from Gozcüler who told us that a rooster is supposed to guard the site. No potsherds were collected from the site.

Site No. 191 (Map: 2)

UTM: 36 N East 0764736; North 4028155. Date: unknown

17/6/2009: This site is a quarry located high up on a mountain. There are partially cut limestone blocks that were abandoned. There is also a petroglyph carved into the limestone wall that has been defaced on two sides. We were led to this site by a farmer, and according to him, the locals believed there was some kind of treasure behind the petroglyph, which is why they dug into the limestone. A few non-diagnostic potsherds were collected from the site.

Site No. 192 (Map: 2)

UTM: 36 N East 0764555; North 4029167. Date: Hell. – Rom – L Rom/Byz

17/6/2009: This site was sherd scatter found on the way to Site 191. There is a large carved stone basin, which could possibly be an olive press. The site was in a forested area with many cut pine branches covering the ground. Throughout the woods, many pieces of roof tile were collected, as well as some eastern terra sigillata potsherds. Visibility was poor.

Site No. 193 (Map: 2)

UTM: 36 N East 0762837; North 4030218. Date: Early 20th century

17/6/2009: This site is an aqueduct in the village of Hacı Ahmadliya in the Arsuz area. Parts of the aqueduct were still in use when we visited. According to a man who told us his grandfather built the aqueduct, it was built in the early 1920s (post Ottoman). He also told us that the end of the aqueduct not in use fell into disrepair and was never fixed. No pottery was collected from the site.

Site No. 194 (Map: 2)

UTM: 36 N East 0762016; North 4031514. Date: 20th century

17/6/2009: This site is an old cemetery in the village of Gozcüler in the Arsuz area. It is supposed to be the location of a 95 line Greek inscription, according to Chamas's accounts. There were many old graves and burn plates presumably for offerings. Visibility was fair, and no pottery was collected.

Site No. 195 (Map: 2)

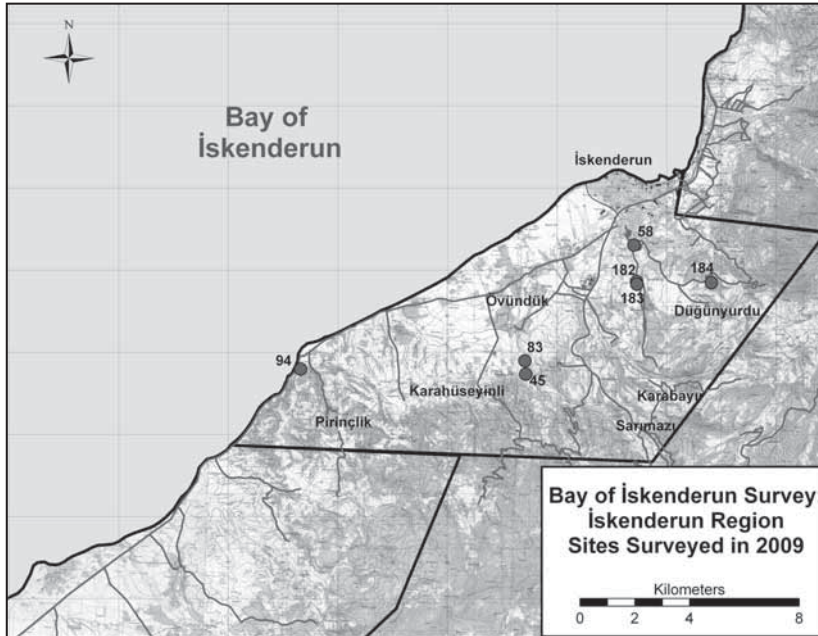
UTM: 36 N East 0762834; North 4029269. Date: Hell. – Rom – L Rom/Byz

22/6/2009: This site is a dense sherd scatter located near the village of Gozcüler in the Arsuz area, northeast of site no. 43. The area is currently being used for agriculture, and there were mostly lemon trees, but also grapes, olive trees, and other fruit. There was also another newly planted field past the lemon grove that the site encompassed, and the border of the field was overgrown with vegetation. On the eastern side of the site, there was a rock wall constructed with cut blocks. The site was bordered roughly on the east, west, and south by irrigation channels, and the north might have had a greater extent, but the vegetation was too thick to tell. The entire field slopes gently downward to the west. Many roof tile fragments were collected, as well as Eastern Terra Sigillata pottery. Visibility ranged from good to poor. According to the workers in the field, one can find roofs 1 meter below the surface of the field. The owner of the field informed us that for the past five years, the fields have been used to grow lemon trees, but from the 1960s until five years ago, the fields were used to grow tobacco. Before the 1960s, the fields were used to grow wheat.

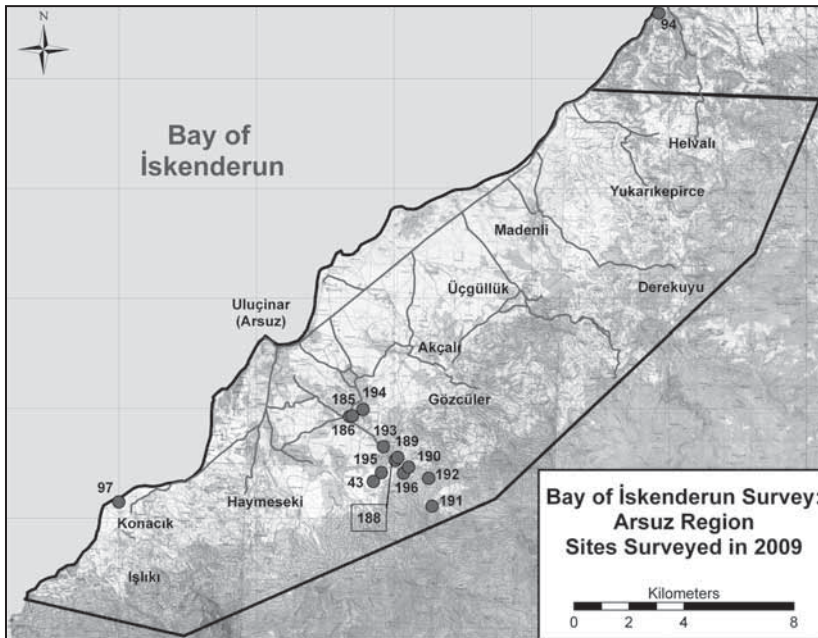
Site No. 196 (Map: 2)

UTM: 36 N East 0763628; North 4029288. Date: Iron

22/6/2009: This site is a sherd scatter that could be a cemetery on top of a hill located in the Arsuz area south of site no. 190 (Rooster Rock). The top of the hill had many pine trees, and it was evident that people had recently been planting trees here. There was a trash heap on one side, and a large heap of disturbed earth. There were also signs of looting. Heaps of stones littered the hill and these areas were where the majority of pottery was collected. Much of the hill was fallow and covered in weeds, and visibility ranged from good to poor.

Map 1: Bay of İskenderun Archaeology Project: Sites Surveyed in the İskenderun Region (2009)

Map 2: Bay of İskenderun Survey: Sites Surveyed in the Arsuz Region (2009)

GERMIA AND VICINITY WESTERN GALATIA DURING THE ROMAN AND BYZANTINE PERIOD

Philipp NIEWÖHNER*

Germia lies in western Galatia, a rural area in the middle of the Anatolian High Plateau, roughly 100 km southwest of the provincial capital Ancyra/Ankara. No ancient roots are known, but from the early Byzantine period onwards written sources refer to Germia as *polis*, bishopric, and pilgrimage site, with thermal springs, a church of St. Michael, and Christ's tunic in the crypt¹. Emperor Justinian I. went there to pray in his old age, and Theodor of Sykeon performed his greatest miracle at Germia². Today, Germia/

* Dr. Philipp NIEWÖHNER, Alman Arkeoloji Enstitüsü, İnönü Caddesi 10, TR-34437 Istanbul, Niewoehner@İstanbul.DAInst.org

¹ The project was approved by the Turkish Ministry for Culture and Tourism and attended to most helpfully by Gülsüm Baykal (Eskişehir). Dr. Beate Böhlendorf (Freiburg), Prof. Dr. Eric Ivson (New York), Doç. Dr. Sadun Özel (Eskişehir) and Levent Vardar (Ankara) have generously shared information on Germia and helped with the preparations. The mayor Gülvezir Özdamar, his co-workers, and countless citizens of Gümüşkonak and the survey area have given indispensable help during the field work. The GPS survey was financed by i3mainz-Institut für raumbezogene Informations- und Messtechnik (Prof. Dr. Kai-Christian Bruhn). The geophysical prospection served as practical course for geophysics students of Kocaeli University and was sponsored by the SOKRATES/ERASMUS - program of the EU. Fraport AG/Frankfurt helped with free transport of equipment, Prof. Dr. Otto Feld (Freiburg) with a private donation. Sincere thanks to all of them.

Dipl.-Geoph. Ercan Erkul (Institut für Geowissenschaften, Otto-Hahn-Platz 1, D-24118 Kiel/Germany, erkul@geophysik.uni-kiel.de) contributed the geophysical prospection and was assisted by Deniz Doğan, İsmail Kaplanvural and Kerem Özkap. Stefan Giese surveyed the architectural remains, was helped by Sina Akik and Karoline Richter, and advised by Prof. Dr.-Ing. Klaus Rheidt (BTU-Cottbus, Lehrstuhl für Baugeschichte, Konrad-Wachsmann-Allee 8, D-03046 Cottbus/Germany, giesestefan@gmx.net and Klaus. Rheidt@tu-cottbus.de). Prof. Dr. Walter Prochaska (Department for Applied Geosciences and Geophysics, University of Leoben, A-8700 Leoben / Austria, walter.prochaska@unileoben.ac.at) analysed the marble, Ali Vardar, City Planner M.C.P. (Söke-Ağaçlı and Hamburg / Germany, vardarali@hotmail.com) studied the Turkish village, Dr. Andreas Victor Walser (Kommission für Alte Geschichte und Epigraphik, Amalienstraße 73b, D-80799 München/Germany, walser@aei.dainst.de) read the inscriptions, and Franziska Ziegler (Fachhochschule Mainz, i3mainz am Fachbereich 1-Geoinformatik und Vermessung, Lucy-Hillebrand-Straße 2, D-55128 Mainz/Germnay, Franziska.Ziegler@gmx.de) did the GPS survey.

Cf. P. Niewöhner-K. Rheidt, Die Michaelskirche in Germia (Galatien, Türkei). Ein kaiserlicher Wallfahrtsort und sein provinzielles Umfeld. Mit Beiträgen von Ercan Erkul, Stefan Giese, Walter Prochaska, Ali Vardar, Andreas Victor Walser und Franziska Ziegler, AA 2010/1, in press.

Credits: fig. 1: Vardar; fig. 2. 3 Giese; fig. 4 Erkul-Giese-Ziegler; fig. 5 Erkul-Giese; fig. 6. 9-16 Niewöhner; fig. 7. 8 Prochaska.

K. Belke, Galatien und Lykaonien, Tabula Imperii Byzantini 4 = DenkschrWien 172 (Wien 1984) 166–168. 247 s. v. Germia.

² C. de Boor (ed.), Theophanis Chronographia (Leipzig 1883. Reprint Hildesheim 1963) 240; cf. C. Mango – R. Scott (ed.), The Chronicle of Theophanes Confessor. Byzantine and Near Eastern History, AD 284–813 (Oxford 1997); A.-J. Festugière (ed.), *Vie de Théodore de Sykéon, Subsida Hagiographica* 48 (Bruxelles 1970) chapter 161.

Yürme is a Turkish village, and in 1984 the name was officially changed to Gümüşkonak (English: silver inn).

So far, field work at Germia has been confined to the church of St. Michael and resulted in travellers' reports as well as an article that C. Mango published in 1986³. The article contains a sketch plan, a summery description, and some photographs of the church ruin that is considered the largest in central Anatolia, with a two storied narthex flanked by staircases, five aisles, a crossing, vaulting, and ancillary buildings. Mango differentiates a building and a repair phase, which he links to Theodor Studios and emperor Justinian I. respectively. The former, a mid 5th century aristocrat from Constantinople, is reported to have made a donation towards the sanctuary. The latter will have done so, too, as a capital bears his monogram and that of his wife Theodora. Otherwise, Mango comes to the conclusion that "it would require a proper survey with a theodolite to obtain more accurate results, but that I was unable to do".

The first objective of the new project is such a proper survey both of the church and of all other remaining ruins (Fig. 3). In addition, a Differential Global Positioning System is used to produce a complete topographic plan of the settlement including both the Byzantine ruins and the Turkish buildings (Fig. 2, 4). Where no standing walls survive above ground, geophysical prospection supplies information about buried remains (Fig. 4, 5). The architectural sculpture as well as newly discovered quarries are sampled and analysed to determine the provenance of the marble (Fig. 7, 8). The Turkish settlement is studied with regard to a site management plan (Fig. 1). A survey of the vicinity aims at neighbouring settlements that are known from Byzantine sources⁴. Last but not least, numerous newly discovered inscriptions from Germia and the vicinity are being studied.

The church of St. Michael. Architectural history

The best preserved parts of the church include the southern bay of the narthex, the inner northern aisle, and an ancillary bay at the south-eastern corner. The ruins are today divided among ten separate plots (Fig. 1) that are not interconnected and filled up to a varying height above Byzantine ground level. On first sight, they do not seem to belong to the same building, but the plan reveals their relations and what kind of structure they added up to (Fig. 2, 3). At least three major building phases can be differentiated. The first and the third were Constantinopolitan in character, the second had provincial traits.

³ J. M. Kinnier, *Journey through Asia Minor, Armenia and Koordistan in the Years 1813 and 1814* (London 1918) 49; W. M. Ramsay, *Inscriptions de la Galatie et du Pont*, *BCH* 7, 1883, 15–28, 22 f.; K. Humann – O. Puchstein, *Reisen in Kleinasien und Nordsyrien* (Berlin 1890) 32 f. fig. 3; J. W. Crowfoot, *Notes upon Late Anatolien Art*, *BSA* 4, 1897–8, 79–94; J. Strzygowski, *Kleinasien. Ein Neuland der Kunstgeschichte. Kirchenaufnahmen von J. W. Crowfoot und J. I. Smirnov* (Leipzig 1903) 114 f. fig. 83; 170–172 fig. 134–137; C. Mango, *The Pilgrimage Centre of St. Michael in Germia*, *JbÖByz* 36, 1986, 117–132. Cf. L. E. Vardar, *Galatia Bölgesi Kaleleri/Yerleşmeleri Yüzey Araştırması*. Ankara ve Eskişehir İlleri 2006, *AST* 25, 2007 (2008) III 453–468, 460. 468.

⁴ Belke, *Galatien* (supra n. 1) 158 f. s. v. Dindymon; 163 s. v. Eudoxias; 170 s. v. Goeleon; 172 s. v. Günyüzü; 208 s. v. Musge; 229 s. v. Synodia.

The first phase can be discerned at the arcade between the two northern aisles and at the south-eastern corner of the church. It was constructed with alternating layers of limestone and bricks as well as with brick arches (Fig. 3). Most arches spanned less than two meters, which makes it most likely that they were originally supported by columns⁵. A single brick arch is wider, and Mango takes it to indicate a crossing. This interpretation is now called in question by the new plan, because it shows the wider arch to be closer to the narthex than to the apse. Such a western position was not customary for a crossing. The crossing of the third phase is situated centrally as usual (see below). The wider brick arch of the first phase is therefore unlikely to have marked a crossing, unless the original basilica extended further westwards beyond the position of the current narthex. In this case, St. Michael may have been built as a cross church from the beginning.

Alternatively, the larger brick arch may not have marked a crossing but the position of a northern portal. Few Byzantine churches and nothing comparable is known from Galatia⁶, but in the neighbouring province of Lycaonia a great number of ruins have been preserved, several of them with sumptuous northern portals that seem to have been of some importance⁷. Be this as it may, five aisles, alternating layers of limestone and bricks, as well as brick arches stand out from the local building traditions in central Anatolia and point to external influence, most probably from Constantinople.

A second building campaign changed the spacing of the northern arcade, probably after some damage had occurred. The brick arcade was replaced by larger arches that rest on rectangular pillars and are entirely built of limestone (Fig. 3). They might have carried a barrel vault as was customary in Lycaonia⁸. There the support consisted most commonly of half columns that were sometimes replaced by pillars and wide arcades at a later stage⁹, that is to say repaired in the same way as at Germia.

The Lycaonien parallels suggest that the second building phase was a local affair. Some sudden destruction may have necessitated a quick repair in order to keep the

⁵ Most basilicas in Anatolia had wider arches. Cf. H. Buchwald, Notes on the Design of Aisled Basilicas in Asia Minor, in: B. Borkopp - B. Schellewald - L. Theis (ed.), Studien zur byzantinischen Kunstgeschichte. Festschrift für Horst Hallensleben zum 65. Geburtstag (Amsterdam 1995) 19-30, 24-26. 30 table 5. 6. Cf. the stilted brick arches at the late Justinianic church of Qasr Ibn Wardan in Syria and at the 8th century church of St. Irene in İstanbul: Kautheimer a. O. (Anm. 13) 249 fig. 206; U. Peschlow, Die Irenenkirche in İstanbul. Untersuchungen zur Architektur, IstMitt Beih. 18 (Tübingen 1977).

⁶ Cf. G. de Jerphanion, Mélanges d'archéologie anatolienne. Monuments préhelléniques, gréco-romains, byzantins et musulmans de Pont, de Cappadoce et de Galatie, Mélanges de l'Université Saint-Joseph 13, 1 (Beyrouth 1928) 113-143; RBK II (1971) 614 s. v. Galatia (M. H. Ballance).

⁷ G. L. Bell - W. M. Ramsay, The Thousand and One Churches (London 1909. Reprint Philadelphia 2008) fig. 2 p. 46 (church 1) fig. 24 p. 65 (church 5) fig. 30 p. 74 (church 6) Fig. 80 p. 121 (church 21) fig. 92 p. 133 (church 15); RBK I (1966) 697-701 s. v. Binbirkilise B. I. a) Basiliken (M. Restle); S. Eyice, Recherches archéologiques à Karadağ (Binbirkilise) et dans la région de Karaman, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yayınlarından 1587 = Türkiye'de ortaçağ sanatı araştırmaları 2 (İstanbul 1971).

⁸ See the literature cited supra n. 7.

⁹ Bell - Ramsay, *Churches* (supra n. 7) 41-50; RBK I (1966) 697-701 s. v. Binbirkilise B. I. a) Basiliken (M. Restle); Eyice, *Recherches* (supra n. 7).

pilgrimage going. Local builders seem to have been employed, and their interventions turned the character of the building from Constantinopolitan to local Anatolian.

A third building campaign included new vaulting of the inner northern aisle (Fig. 3). The vaulting is confined to four bays, two to the west and two to the east of a central crossing as wide as the main aisle. As a result of this symmetrical layout, the two eastern bays diverge from the corresponding wide arcades of the second phase and partly overlap. Furthermore, the pillars between the northern aisles were widened and those flanking the main aisle seem to have been newly built. The resulting supports are massive and carry correspondingly broad arches as well as a heavy limestone vaulting. The remaining openings between the bays and aisles are small, especially to the south of the first bay east of the crossing, where huge pillars leave room for no more than a small passage. The massive supports and heavy vaulting seem overmuch for the aisle alone, but point to, and may be explained by, a central dome above the crossing, which they will have helped to counterbalance.

The five-aisled and domed cross church with two bays to the east of the crossing and two to the west was unusually large. Other domed cross churches had only three aisles and just one bay on each side of the crossing, e. g. the cathedral of nearby Amorion¹⁰. The domed cross church at Dere Ağzı in Lycia with two bays to the east of the crossing is considered the largest church building of the middle Byzantine period¹¹, but St. Michael was still larger. The church at Dere Ağzı was a new building, though, whilst the size of St. Michael resulted from the early Byzantine predecessor. The same may be said about the Cumanin Camii in Antalya, another exceptionally large domed cross church with five aisles that originate from an early Byzantine predecessor¹².

The third building phase at Germia surely dates from the middle Byzantine period. This is indicated by the domed crossing that interrupts the inner aisles and galleries without being bridged as in domed basilicas from early Byzantine times¹³. Domed churches with a free, uninterrupted crossing seem to have been built only after the end of the early Byzantine period¹⁴. The erection of the dome at Germia could have been connected with the elevation to metropolis and autocephalous archbishopric.

¹⁰ E. A. Ivison, *The Amorium Project. Excavation and Research in 2002. The Lower City Church*, DOP 59, 2005, 241–254.

¹¹ J. Morganstern, *The Byzantine Church at Dereagzı and its Decoration*, *IstMitt* suppl. 29 (Tübingen 1983).

¹² G. Kaymak, *Die Cumanin Camii in Antalya. Ihre Baugeschichte und ihre byzantinischen Ursprünge. Bauaufnahme – Bauforschung – Denkmalpflege*, *Adalya* suppl. 9 (Antalya 2009).

¹³ The evidence of the northern cross arm has been confirmed on the southern side that is lost today, but was still standing in the 19th century, when Crowfoot, *Notes* (supra n. 3) 89 observed: “Upon the south side there is [...] a well marked corner, which suggests that the western bays built upon pillars and containing the [...] gallery ended here, giving place to some other construction, [...] possibly a dome or tower.”

¹⁴ R. Krautheimer, *Early Christian and Byzantine Architecture* 4 (London 1986) 242–253 (early Byzantine domed basilicas) 290–295 (cross-domed churches).

Other buildings. The geophysical prospection *with Ercan Erkul*

Apart from St. Michael, seven other, so far unknown and seemingly Byzantine ruins have been discovered at Germia. Some of them lie outside the Turkish village and indicate that the Byzantine settlement was larger. It probably extended to the *necropoleis* that surround Germia on several sides and consist of graves as well as rock cut tombs.

Two of the new sites are nowadays cultivated as gardens or fields and lend themselves to geophysical prospection (Fig. 4 no. 3, 4). Some of the gardens are terraced and several terrace walls incorporate ancient masonry (Fig. 4 no. 3, 5). In one case, geomagnetic prospection on the terraces above and below the ancient wall has revealed the plan of a large enclosure (Fig. 5). The gaps in the plan are areas with trees, where prospection was not possible.

The ancient wall is marked with bold print and forms the northern edge of a terrace (Fig. 6). At the southern border of the same terrace several black and white anomalies of high and low magnetisation add up to an approximately 10 m wide band that extends in a straight line over roughly 35 m from west to east. Both ends of the band seem to turn north in right angles, continue for an other 35 m, turn in on each other, meet again and thereby circumscribe a square. The northern and north-eastern sections of the enclosure are partly missing from the geomagnetic chart due to a line of trees along the terrace walls. Nevertheless, the impression is clearly that of an empty square of approximately 35 x 35 m enclosed by a roughly 10 m wide band of parallel lines showing varying degrees of magnetisation. One of these lines is reflecting the ancient wall at the northern edge of the terrace.

The ancient wall has a facing of large lime stone ashlar and a core of lime mortar (Fig. 6). Lime stone has a low magnetisation and may therefore have caused the white anomalies on the geomagnetic chart. The black lines indicate high magnetisation, e. g. burned material like bricks or tiles. The band of black and white anomalies enclosing the empty square might therefore originate from surrounding buildings, among them possibly an outer wall and an inner portico with brick arches and/or a tile roof.

To the east of the enclosure the polygonal outer wall of an apse is visible at a corner of another terrace wall (Fig. 5). The polygonal form indicates a Byzantine date¹⁵ that may be transferred from the apse to the whole complex, because the masonry is the same and the apse is aligned along the central axis of the square. The apse may possibly belong to a dining and/or reception hall; similarly symmetrical combinations of apsed halls and porticoed squares were a common feature of early Byzantine mansions¹⁶. Furthermore, an undocumented excavation at the northern flank of the apse has brought up parts of an

¹⁵ RBK I (1966) 248 s. v. Apsis (C. Delvoye).

¹⁶ I. Baldini Lippolis, *La domus tardoantica. Forme e rappresentazioni dello spazio domestico nelle città' del Mediterraneo* (Bologna 2001) 58–60 and passim.

opus sectile-floor, another typical element of Byzantine representational architecture.

A second newly discovered site lies on the outskirts of the terraced gardens relatively far outside the centre of the village (Fig. 4 no. 4). The site forms a flat hill strewn with lime stones and ceramics. Near the centre, treasure hunters have dug a hole and exposed two walls of lime stone ashlars and lime mortar that meet at right angles. A lot of glass mosaic *tesserae* indicate that the building had a representational character and dates from the Byzantine period. The geomagnetic prospection included the hill as well as some of the flat area to the southeast. The result confirms that the hill contains an isolated building while the flat area to the southeast is empty. The isolated building with glass mosaic outside or on the outskirts of Germia may possibly be identified with the *katholikon* of an otherwise unknown monastery of St. Constantine that is mentioned in a funerary inscription found at the foot of the hill (see below).

The provenance of the marble. Archaeometry with *Walter Prochaska*

To the west and east, Germia is flanked by hills that consist mostly of lime stone and at several places show traces of having been quarried with pre-modern technology. To the west, a lime stone quarry immediately above Germia is several acres large, including extended waste-dumps of fist-sized flakes. The quarry was reopened in the 20th century, but the volume of pre-modern exploitation was certainly big enough for all the lime stone buildings so far known at Germia.

In addition to lime stone, the western hill contains marble, too. One pre-modern quarry exists, but is too small to have supplied all the marble used at Germia. A larger marble quarry is located at a string-line distance of roughly eight km to the northwest of Germia on the eastern slope of the Dindymon mountains/Sivrihisar Dağları. In spite of renewed exploitation in the 20th century, a pre-modern quarry area of approximately two acres has survived. The greyish white marble is similar to the one used at the church of St. Michael. The similarity has been confirmed by archaeometric analysis. The architectural sculpture at Germia was therefore probably quarried and carved locally at the nearby mountains. An importation from Proconnesus, as Mango had previously assumed¹⁷, can be ruled out.

This preliminary interpretation is so far based on petrographic and trace element analyses of a dozen samples only, no more than one per quarry (Fig. 7, 8). The two pre-modern quarries differ in the Fe-content, but are otherwise similar (Germia 3, 5). A modern quarry on the western slope of the Dindymon-mountains/Sivrihisar Dağları produces dolomitic marble (Germia 2) and has no equivalent in the Byzantine stone masonry at Germia.

¹⁷ Mango, *Centre* (supra n. 3) 125.

The Byzantine stone masonry seems to be of regional provenance (Germia 1. 7–12). Low MGS (maximum grain size) numbers exclude Proconnesian origin and coincide with the regional marbles or with marbles from Afyon/Docimium. In contrast, the only ancient find that has been sampled so far, a Roman grave stone at Günyüzü (Germia 4; see below fig. 15), is different; its marble is more coarse-grained, has a dissimilar texture and will have been brought from elsewhere, not from the regional quarries.

The Turkish village. Site management *by Ali Vardar*

The old Turkish village surrounding St. Michael consists of stone houses that have mostly been built with reused cut stones from Germia. Their layout follows the Byzantine ruins (Fig. 1). This and the tradition of the place name Germia/Yürme indicates continuous settlement activity, even though the Turkish houses have all been built or rebuilt during the 20th century.

The current development plan dates from 1987, when Gümüşkonak had more than 5000 inhabitants and further growth was anticipated. In consequence, large areas were marked out for residential expansion. The projected development did, however, not take place. Instead, the population decreased drastically. By now, Gümüşkonak has lost two thirds of the former population, and the shrinkage is continuing. The young people leave, mostly for the regional centres Ankara, Eskişehir, Polatlı, and Sivrihisar. The demographic change has already marked the village. The old quarters near the mosque and St. Michael are being deserted and have started to decay. This development affects the Byzantine ruins, too. Most of them are integrated in Turkish buildings and bound to parish, if the disintegration of the village continues.

Site management is so far limited to the block of buildings containing St. Michael, where any building activity is prohibited. This preservation zone measures 7.700 square meters and consists of 28 individual plots (Fig. 1). 95% are privately owned. The municipality owns two plots. One third of the area is empty or ruined. The church ruins are split into 10 different plots, all of which contain Turkish buildings, too. The inhabitants are mostly old and have little income. It is to be expected that the decay will accelerate in the coming years.

The surrounding countryside. Survey

The countryside around Germia is distinguished by many springs from the otherwise arid High Plateau. The abundant water supply has resulted in a comparatively dense network of two dozen Turkish villages and hamlets on an area of roughly 200 km². Half of the Turkish villages have been surveyed in 2009 and contain many traces of Roman and Byzantine settlements that must have been about as frequent as today's.

Most modern villages lie at or close to an ancient site that can be identified by ceramics and stone masonry. Most stone masonry dates from the early Byzantine period and is of local workmanship (Fig. 9, 10). The majority will have been used for churches, which the sources mention in the neighbourhood of Germia¹⁸. The buildings were probably erected with mud, as was common in central Anatolia¹⁹, and have vanished. In comparison, it becomes apparent that the lasting lime mortar masonry at Germia was extraordinary. It signifies the outstanding position of the pilgrimage site. The same may be said about a gold founder, who was buried there (see below); gold smiths are attested at other pilgrimage sites, too²⁰.

As for older, Roman monuments, 41 grave stones and inscriptions are distributed fairly evenly across the countryside (Fig. 11; see below), whereas they are missing at Germia. This seems to indicate that Germia was of little importance before the Byzantine period. Nothing was found to substantiate Mango's hypothesis that the veneration of the arch angel was preceded by the worship of Attis²¹.

The epigraphic evidence by *Andreas Victor Walser*

Twelve new inscriptions have so far been recorded in Germia/Gümüşkonak alone. They are either stray finds or reused in Turkish buildings. Apart from two fragments, whose meaning remains obscure, the new texts are simple grave-inscriptions. Form and content of all of them is undoubtedly Christian. None may be dated with precession, but most are decorated with crosses, and the palaeography indicates the post-Constantine period. A typical example is the grave-stone of the monk Stephanos, the »brother« of Ioannes and Georgios. The inscription is placed above a large cross and reads (Fig. 12):

† Ἐνθα κατά-
 κίτε Στέφα-
 νος μοναχός
 4 ἀδελφός Ἰω-
 άννου κ(ε) Γεωρ-
 γίου

¹⁸ See supra n. 4.

¹⁹ Cf. H. Vanhaverbeke - M. Waelkens, The Chora of Sagalassos. The Evolution of the Settlement Pattern from Prehistoric until Recent Times, *Studies in Eastern Mediterranean Archaeology* 5 (Turnhout 2003) 305; S. Mitchell, The Development of Classical Cities and Settlements in Late Roman Anatolia, in: Y. Sey (ed.), *Housing and Settlement in Anatolia. A Historical Perspective, Habitat 2* (Istanbul 1996) 193-205, 203-205; K. Belke, Das byzantinische Dorf in Zentralanatolien, in: J. Lefort - C. Morrison - J.-P. Sodini (ed.), *Les villages dans l'empire byzantin (4e-15e siècle), Réalités byzantines* 11 (Paris 2005) 425-435, 426, 429. Concerning the use of stone masonry in mud buildings cf. e.g. C. Strube, *Androna/al Andarin. Vorbericht über die Grabungskampagnen in den Jahren 1997-2001*, AA 2003, I 25-115, 89.

²⁰ Cf. Y. Stolz, Kanopos oder Menouthis? Zur Identifikation einer Ruinenstätte in der Bucht von Abuqir in Ägypten, *Klio* 90, 2008, 193-207.

²¹ C. Mango, St. Michael and Attis, *DeltChrA Ser. 4* v. 12, 1984, 39-62. Cf. S. Mitchell, *Anatolia. Land, Men, and Gods in Asia Minor II. The Rise of the Church* (Oxford 1993) 22 n. 70.

This inscription points to the importance of the city as a religious centre. Two other inscriptions name a gold- and a blacksmith and represent local crafts. A third inscription is a badly preserved but of special interest, because it mentions the city of Γέρμια as well as a monastery of ἅγιος Κωνσταντῖνος. The context, in which these names appear, is not yet fully understood, but the inscription certainly corroborates the formerly disputed identification of Yürme/Gümuşkonak with Germia²². Furthermore, the existence of a monastery dedicated to St. Constantine at Germia is news, too, because the written sources only mention a monastery of St. Sergios as well as one of the Theotokos in or close to Germia²³.

Further 18 new inscriptions have been discovered at villages in the vicinity of Germia. They are more varied both with regards to content and chronological distribution. Kayakent is the southern neighbour of Germia, used to be called Holanta, and has therefore convincingly been identified with the ancient Goeleon²⁴. 12 inscriptions from the Roman and Byzantine period had already been known there. Two Christian grave stones, a Jewish inscription with menorah (Fig. 13), as well as a couple of smaller fragments have been newly recorded. Jewish monuments are rare in Galatia. The Jewish community of Goeleon or thereabouts is, however, mentioned in the vita of Saint Theodor of Sykeon and attested by another inscription with Hebraic names²⁵.

The village of Ayvalı to the north of Germia was previously not known for any inscriptions, but now emerges – in a manner of speaking – as the pagan counterpart of Christian Germia. A grave-inscription, that probably dates from the 2nd or 3rd century, a large dedication to Asklepios and Hygieia, and three small *stelae* for Men have been newly discovered. The god Men was popular in Anatolia, and one of his *stelae*, that is adorned with a crude relief, was dedicated by a man with the indigenous name Sousos (Fig. 14). It reads:

Σουσος Μ-
ηνι Μαντ-
αληνῶ εὐ-
4 χήν.

A cult of Men with the epithet Μανταληνός was hitherto unknown, but all three *stelae* from Ayvalı have that same dedication. The byname belongs to a group of epithets of

²² Cf. the concise summary of the discussion by Mitchell, *Anatolia* (supra n. 21) 129 n. 48.

²³ Mansi XIII 153D; Vita Theod. Syk. 101, 3–7. Cf. Belke, *Galatien* (supra n. 1) 167.

²⁴ Belke, *Galatien* (supra n. 1) 170 s. v. Goeleon.

²⁵ S. Mitchell, *Regional Epigraphic Catalogues of Asia Minor 2. The Ankara District. The Inscriptions of North Galatia*, British Institute of Archaeology at Ankara Monograph 4 = BARIntSer 135 (Oxford 1982) 133. For Jewish communities in Galatia cf. Mitchell, *Anatolia* (supra n. 21) 31–37, especially 36 on Germia.

Men that are derived from geographic or pseudo-geographic designations²⁶. Stephanus of Byzantium actually lists a place called Μάνταλος, which he identifies as a πόλις Φρυγίας, and whose Ethnikon is Μανταληνός. The place has last been located near Şeyhali in eastern Phrygia²⁷, but this identification is not certain. Further research will have to show, what conclusions may be drawn from the concentration of these dedications in Ayvalı.

Further north at the village of Günyüzü an unadorned Christian grave-stone and three pedimental *stelae* with more carefully carved reliefs have been found. All three *stelae* are grave-monuments for women; this is made clear by the inscriptions and, in one case, also by the relief; it shows a comb, a mirror, a spindle and a distaff, well known female attributes that are often depicted on grave-stones. The dating of these monuments is difficult, but the one with the oldest letter-forms does probably go back to the 2nd or 3rd century (Fig. 15): Below a heavy pediment a more delicate relief is used to depict a wreath and a basket with wool that probably refers to the deceased woman. The inscription has been beautifully executed and contains no lunar or cursive letters. This is unlike all other inscriptions discovered during the survey and may indicate an earlier date:

Νεικοήδης
καὶ Μανία ἡ γυνὴ
αὐτοῦ τῇ ἐαν-
4 τῶν θυγατρὶ ἐ-
ποιήσαν Ἐγλα-
τουνα Νεικομή-
δου δὲ γυνή
8 χρηστή χαῖρε.

The grave-stone was erected by Nikomedes and Mania, the parents, for their daughter Eglatuna, who was the wife of another Nikomedes. The name of the daughter is not otherwise known and without a linguistic parallel.

The archaeometric analysis of the stele has shown that the marble is not of local provenance and must have been imported (Fig. 7, 8 Germia 4; see above). The marble may have been imported as raw material and carved locally. Alternatively, the finished stele could have been imported. In any case, both the relief and the inscription are of exceptional quality.

²⁶Cf. in general E. Lane, *Corpus Monumentorum Religionis Dei Menis* (CMRDM) 3. Interpretations and Testimonia (Leiden 1976) 67–80.

²⁷Cf. R. J. A. Talbert (ed.), *Barrington Atlas of the Greek and Roman World* (Princeton 2000) map 62 with the commentary by T. Drew-Bear in the *Map-by-Map Directory* vol. II, 961; earlier attempts to locate the place are registered in K. Belke – N. Mersich, *Phrygien und Pisidien, Tabula Imperii Byzantini* 7 = *DenkschrWien* 211 (Wien 1990) 335 s. v. Mantalos.

Fig. 1: St. Michael, location within the centre of the Turkish village.

Fig. 2: St. Michael and neighbouring ruins, plan including Turkish buildings (cf. fig. 4 no. 2).

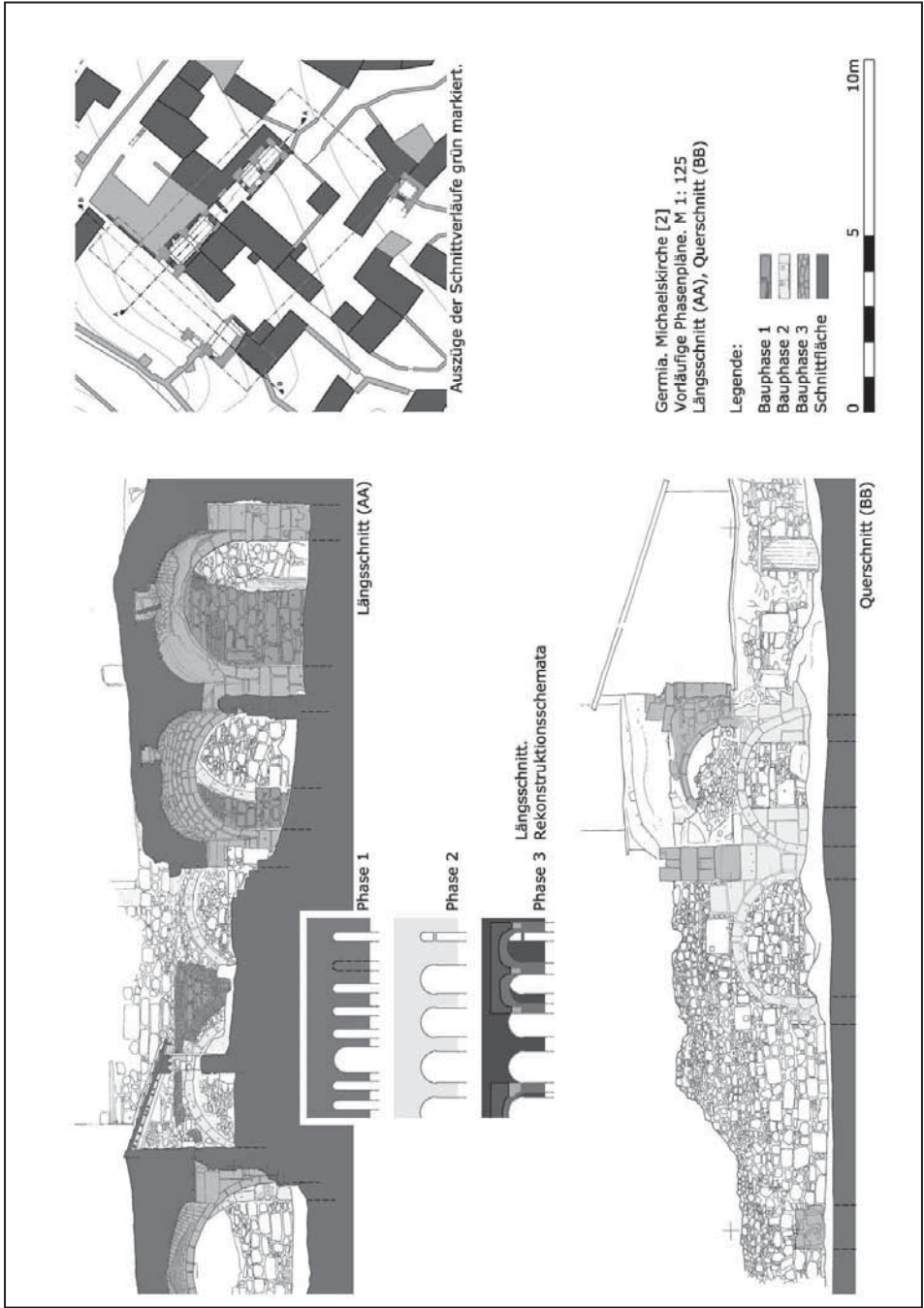

Fig. 3: St. Michael, plan and sections with three building phases.

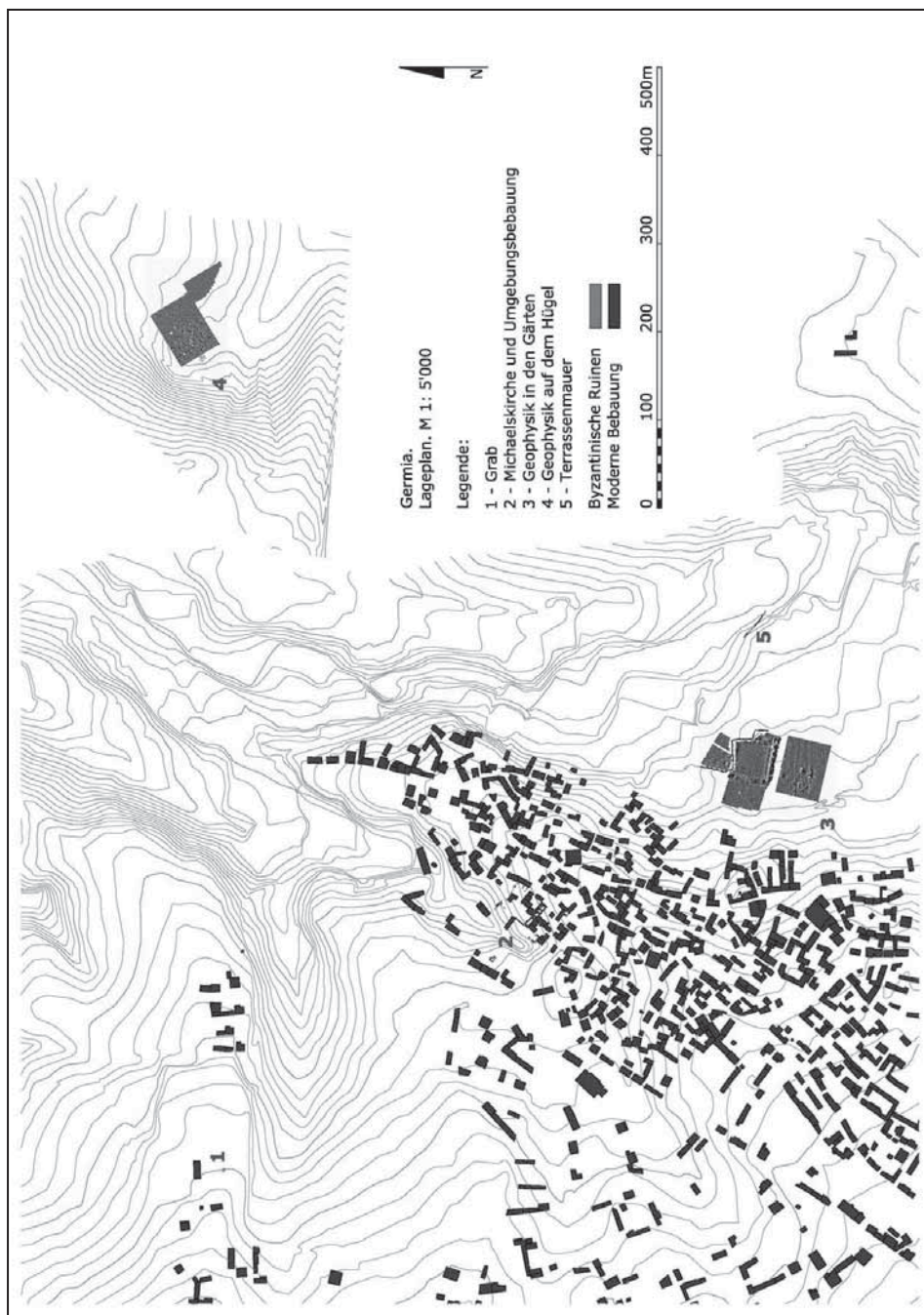

Fig. 4: Topographical plan including St. Michael (2), the Byzantine enclosure (3) and the hilltop-ruin to the northeast (4).

Fig. 5: Byzantine enclosure (cf. fig. 4 no. 3), plan of standing walls (red: Byzantine) and geomagnetic prospection.

Fig. 6: Modern terrace wall incorporating the outer wall of the Byzantine enclosure (cf. fig. 5).

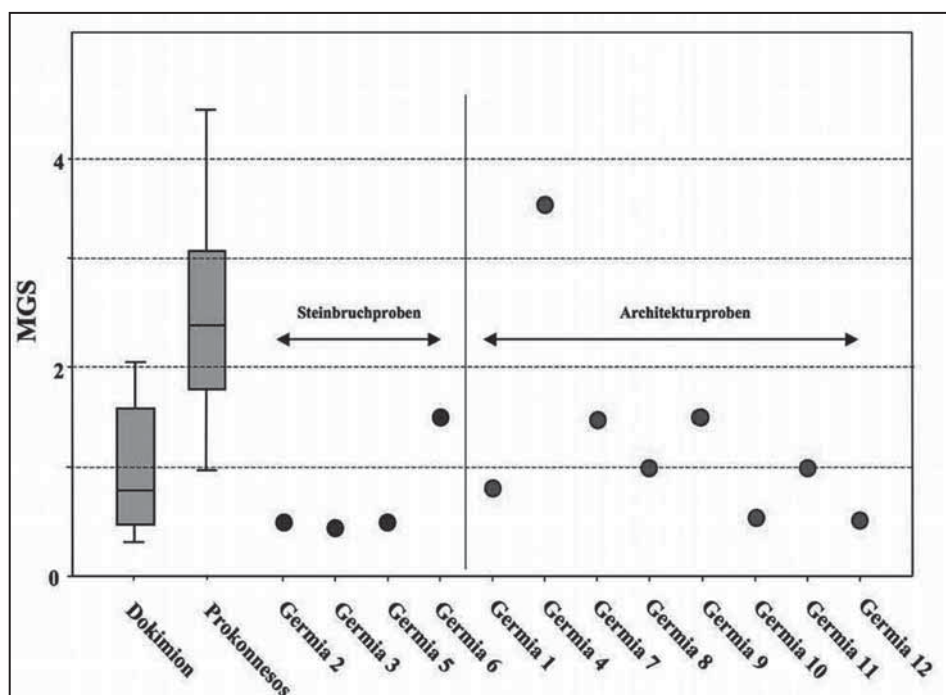

Fig. 7: Archaeometry, results of the MGS-analysis in relation to Docimion and Proconnesos.

Sample	stonemasonry	MgCO ₃ %	Fe	Mn	Sr	Zn	MGS
Germia 1	early Byzantine fine toothed capital, stray find at St. Michael	0,62	97,2	22,0	107,4	8,4	0,8
Germia 4	Roman grave stone at Günyüzü (cf. fig. 15)	0,75	83,6	24,3	154,5	16,0	3,5
Germia 7	Theodosian capital, stray find at Germia	0,13	79,1	20,1	94,4	12,2	1,4
Germia 8	early Byzantine Ionic impost capital, stray find at Germia	1,49	245,9	22,1	136,9	13,9	0,8
Germia 9	monogram capital of Justinian und Theodora, stray find at Germia	0,35	83,7	38,8	86,2	16,2	1,5
Germia 10	double column, stray find in the narthex of St. Michael	0,75	43,3	12,2	163,0	12,0	0,5
Germia 11	cornice block, stray find in the narthex of St. Michael	0,22	43,1	13,4	192,8	10,7	1,0
Germia 12	templon post, built into the wall of a Turkish house close to St. Michael	1,46	170,5	35,1	145,1	17,1	0,6
	marble quarries						
Germia 5	large pre-modern quarry at the eastern slope of the Dindymon-mountains/Sivrihisar Dağları	0,66	295,9	21,2	125,0	8,4	0,5
Germia 3	small pre-modern quarry to the west of Germia	0,71	76,5	14,5	96,9	9,4	0,4
Germia 6	modern quarry at the eastern slope of the Dindymon-mountains/Sivrihisar Dağları	0,31	184,9	37,5	205,2	10,6	1,5
Germia 2	modern quarry at the western slope of the Dindymon-mountains/Sivrihisar Dağları	41,41	108,1	80,3	69,5	12,9	0,5

Fig. 8: Archaeometry, list of samples and results of trace element analyses.

Fig. 9: Goeleon/Kayakent, early Byzantine double column capital with kantharos, wine scroll and bird.

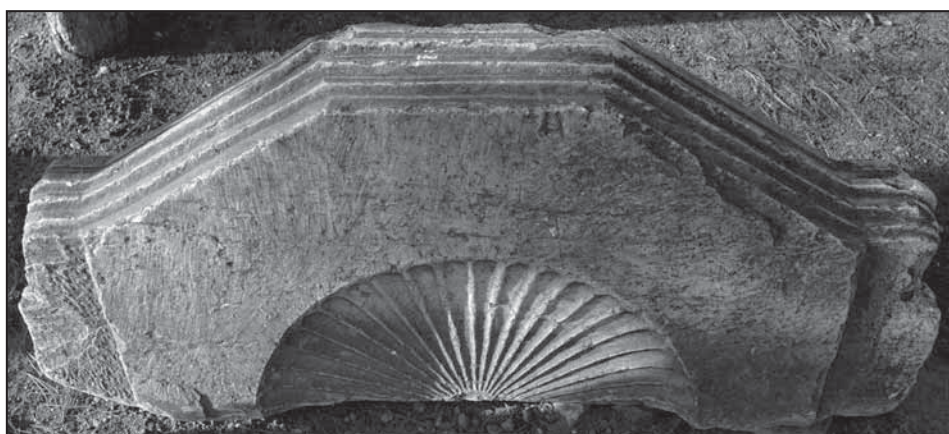

Fig. 10: Goeleon/Kayakent, part of an early Byzantine ambon.

Fig. 11: Goeleon/Kayakent, Roman grave stone: door stone with lock, spindle whorl and distaff, comb, and basket.

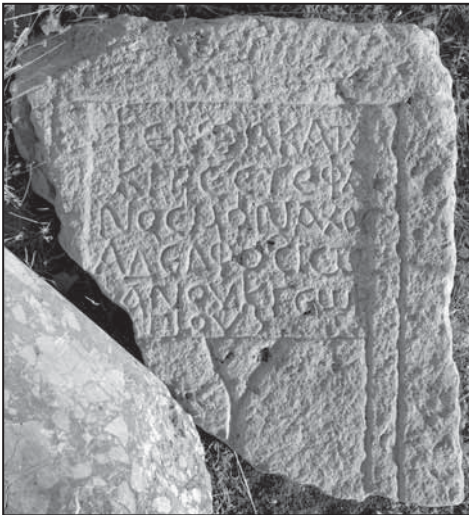

Fig. 12: Germia, early Byzantine grave stone of Stephanos, monk and, brother' of Iohannes and Georgios.

Fig. 13: Goeleon/Kayakent, Jewish Stele with Menora.

Fig. 14: Ayvalı, Roman stele of Sousos for Men Mantalenos.

Fig. 15: Günyüzü, Roman grave stone of Eglatuna (cf. fig. 8 Germia 4).

FORSCHUNGEN IN DER KIBYRATIS IM JAHRE 2009

Thomas CORSTEN*
Oliver HULDEN
Jörg GEBAUER

Die Kampagne der historisch-archäologischen Feldforschungen in der Kibyratis im Jahr 2009 gliederte sich in einen epigraphischen Survey vom 24. bis zum 29. August und in einen archäologischen Survey, der vom 31. August bis zum 25. September dauerte. Die türkische Antikenverwaltung in Ankara wurde vertreten durch Herrn Harun Küçükaydın (Erzurum), dem an dieser Stelle ebenso für seine tatkräftige Unterstützung gedankt sei wie dem Direktor des Archäologischen Museums in Burdur, H. A. Ekinçi. Neben den beiden Projektleitern nahmen an der Kampagne die Vermesser Dipl. Ing. A. Rieger, M. Simon und M. Schoolmeesters (Karlsruhe) sowie die Archäologen bzw. Studenten der Archäologie Dr. J. Gebauer (Münster), K. Zimmer M. A., I. Zimmermann, C. Kanaridis (alle München) und E. Schneidenbach (Tübingen) teil. Gefördert wurde die Kampagne erneut durch die Gerda Henkel Stiftung in Düsseldorf (AZ 11/F/09).

Epigraphische Untersuchungen (Thomas Corsten)

Die epigraphischen Arbeiten des Jahres 2009 konzentrierten sich auf die Umgebung von Kemer, Yeşilova und Gölhisar. Dabei wurden neun neue Inschriften gefunden, und mehrere schon früher publizierte Texte konnten revidiert werden¹.

In Yeşilova selbst kopierten wir zwei Inschriften, die beide in einem kleinen Park aufgestellt sind. Bei der ersten handelt es um das Ende einer Grabinschrift, welches nur die Namen der Kinder des verstorbenen Ehepaares enthält, das das Grabmal errichtete; die Kinder heißen Mas, Tateis und Krateros. Die zweite Inschrift ist eine Weihung an den Kaiser Valerian und seine männlichen Nachkommen; interessant dabei ist, daß der Name

* Prof. Dr. Thomas CORSTEN, Institut für Alte Geschichte und Altertumskunde, Papyrologie und Epigraphik der Universität Wien, Dr. Karl Lueger-Ring 1, A-1010 Wien, Österreich; thomas.corsten@univie.ac.at
Dr. Oliver HULDEN, Institut für Klassische Archäologie, LMU München, Meiserstraße 10, D-80333 München, Deutschland; Oliver.Huelden@lmu.de
Dr. J. GEBAUER, Institut für Klassische und Frühchristliche Archäologie der WWU Münster, Domplatz 20–22, D-48143 Münster, Deutschland; gebauerj@uni-muenster.de

¹ Bei den schon publizierten Inschriften handelt es sich hauptsächlich um die folgenden Texte: (1) D. French, *Roman Roads and Milestones of Asia Minor* II 1 (Oxford 1988) 101/2 Nr. *266; (2) W. M. Ramsay, *The Cities and Bishoprics of Phrygia* I 2 (Oxford 1897) 557 Nr. 434.

des Gallienus fälschlicherweise als „Galatikos“ gegeben ist.

In der Nähe von Yeşilova wurde uns eine weitere Kaiserweihung gezeigt, diesmal an Theodosius I. und Valentinian II. Dazu kommen noch eine Grabinschrift und das Fragment einer Inschrift unbekannten Charakters, das einen *scriniarius* mit Namen Theodoros nennt.

Auf der Halbinsel im Gölhisar Gölü versuchten wir mit wenig Erfolg, eine sehr verwaschene dreizeilige Felsinschrift zu entziffern; daneben erhielten wir einen Hinweis auf einen runden Grabaltar mit einer Inschrift, aus der hervorgeht, daß die verstorbene Nana eine Priesterin der Aphrodite war.

Dem Museumsdirektor von Burdur, H. A. Ekinci, verdanken wir die Kenntnis einer höchst interessanten Weihinschrift, die in Çavdır beim Abbruch eines Hauses zum Vorschein kam. Aus ihr geht hervor, daß ein „Pächter von Tangara“ dem erhöhenden Zeus einen Tempel erbaute. Aus „Tangara“ ist ohne Zweifel der einstige Name „Dengere“ des heute „Bölmepınar“ genannten Ortes entstanden, der nicht weit von Çavdır entfernt liegt.

Archäologische Untersuchungen (Oliver Hülnden)

Entsprechend den im Zusammenhang mit der Vorkampagne 2008 formulierten Zielsetzungen² bildete die auf der Halbinsel im Gölhisar-See gelegene antike Siedlung unbekannten Namens samt zugehöriger Nekropole auf dem gegenüberliegenden Toprak Tepesi den Schwerpunkt der Feldforschungen im Jahr 2009. Es verdichteten sich nunmehr die Hinweise, daß es sich bei der Siedlung um die archaisch-klassische Vorgängerin des ca. 15 km östlich gelegenen hellenistisch-kaiserzeitlichen Kibyra handelt. Diese Annahme stützt sich unter anderem auf das bisherige Fehlen von vorhellenistischen Architekturreste wie von Keramik in Kibyra selbst, während die Siedlung auf der Halbinsel insbesondere aus archaischer Zeit nicht nur eine große Anzahl von Gräbern, sondern auch ein extrem breites Spektrum an überaus zahlreichen qualitätvollen Keramikscherben zu bieten hat, die sowohl aus diesen Gräbern wie aus der Siedlung selbst stammen (s. dazu unten den separaten Bericht von J. Gebauer). Insofern kann es sich bei der Siedlung wohl auch nicht – wie von A. Hall vermutet – um das durch die Überlieferung des Strabon (12, 7, 2; 13, 4, 15) bekannte Sinda handeln³, wobei unsere Kenntnis der antiken Geographie der Region um den Gölhisar Gölü durch dieses Postulat zugegebenermaßen vorerst eher diffuser denn klarer wird. Festhalten läßt sich zum gegenwärtigen Zeitpunkt jedenfalls, daß es sich bei

² s. Th. Corsten – O. Hülnden, *Forschungen in der Kibyris 2008*, in: 27. AST (Ankara 2010; im Druck).

³ A. Hall, Sinda, in: D. French (Hrsg.), *Studies in the History and Topography of Lycia and Pisidia*. In Memoriam A. S. Hall, The British Institute of Archaeology at Ankara Monograph 19 (Ankara 1994) 48–52.

der Siedlung am See um den wichtigsten Zentralort der Region in der vorhellenistischen Epoche gehandelt haben muß, und dies wird im folgenden noch deutlicher werden.

Durch unsere Arbeiten im Jahr 2009 hat insbesondere die durch eine bis in die Neuzeit hinaufgehende Nutzung weitgehend zerstörte antike Siedlung weiter an Kontur gewonnen, uns aber auch vor neue Probleme gestellt. Die sich in Nordwest–Südost Richtung erstreckende längliche Halbinsel ist von einem Abzweig der nach Uylupınar führenden Asphaltstraße über einen Damm durchs Marschland zu erreichen. Auf der Nordost-Seite ist die Halbinsel vollkommen von diesem Schwemmland eingeschlossen, während sie im Südwesten vom Wasser des Gölhisar Gölü umgeben ist. Zum Marschland hin bildet eine wohl neuzeitliche oder frühestens mittelalterliche Mauer die Begrenzung, die gleichermaßen eine große, ebene Ackerfläche einschließt, die ungefähr die halbe Fläche der Halbinsel ausmacht. Sie wurde vermutlich erst durch Trockenlegung hinzugewonnen, und die Errichtung der Mauer dürfte insofern sowohl damit in Verbindung zu bringen sein als auch eine fortifikatorische Maßnahme darstellen. Inwiefern die antike Siedlung bereits diesen ebenen Bereich vollkommen oder zumindest teilweise umfaßte, ist bislang unklar. Die neuzeitlichen Keramikscherben scheinen jedenfalls in diesem Gebiet quantitativ stärker vertreten zu sein, obschon dort auch zahlreiche antike Keramikscherben mit vielen frischen Brüchen aufgesammelt werden konnten. Letztere legen eine Zugehörigkeit der Ebene zur Halbinsel in der Antike zwar nahe, ihre nahezu flächendeckende Verteilung mag aber auch durch das Anlegen einer Obstbaumplantage vor einigen Jahren und die damit verbundenen Erdbewegungen zu erklären sein. Der übrige Teil der Halbinsel besteht aus einem felsigen Kernbereich, der durch einen sattelartigen Einschnitt in zwei teils natürlich, teils künstlich terrassierte Felserhebungen geteilt ist, von denen die nordwestliche deutlich größer ist (Abb. 1).

Die geschilderte topographische Situation wurde in der Kampagne 2009 erstmalig detailliert erfaßt; außerdem erfolgte eine Vermessung sämtlicher auf der südöstlichen Felserhebung gelegenen Siedlungsreste. Darüber hinaus wurde die oben schon erwähnte Bruchsteinmauer eingemessen, welche die Begrenzung zum sumpfigen Schwemmland im Nordosten bildet. Für die Kampagne 2010 ist eine Vermessung und Dokumentation der übrigen Siedlungsreste im Nordwest-Teil der Halbinsel vorgesehen, so daß danach erstmalig ein Gesamtplan der Siedlung inklusive der ebenfalls bereits vermessenen Nekropole auf dem Toprak Tepesi vorgelegt werden kann⁴.

Bei den Siedlungsresten handelt es sich in erster Linie um die in den Fels geschlagenen Grundrisse größerer und gewöhnlich mit mehreren Räumen ausgestatteter,

⁴ Der Plan befindet sich derzeit in Bearbeitung.

also komplexerer Gebäude. Diese verteilen sich auf unterschiedlichen Geländeterrassen über die Hänge der Halbinsel und waren durch ein nicht immer ganz nachvollziehbares System von Gassen zugänglich. Beispielhaft wurde für die fotografische Dokumentation eines der aufwendiger gestalteten Exemplare am Südhang der südwestlichen Erhebung vom Grasbewuchs gereinigt (Abb. 2). Es scheint aus einem möglicherweise noch zusätzlich unterteilten Hauptraum mit Abmessungen von ca. 8 x 7 m zu bestehen, an den sich auf verschiedenen Geländeniveaus kleinere Räume anschließen, die zum Teil durch Korridore oder offene Zugangswege miteinander verbunden sind und einen insgesamt max. ca. 20 x 15 m großen Komplex bilden. Die Wände des Gebäudes sind lediglich ansatzweise erhalten und bestehen aus sehr grob senkrecht abgearbeitetem anstehendem Fels sowie aus Felsblöcken. Regelrechtes Mauerwerk ist nicht zu beobachten, ist aber ursprünglich zumindest als Fundamentierung für die vermutlich aus vergänglichem Material errichteten aufgehenden Wände der wohl nicht mehr als ein Stockwerk hohen Bauten anzunehmen. Angesichts der auf einer weitgehenden Nutzung natürlicher Gegebenheiten beruhenden Gestalt des Gebäudes erübrigt sich jeglicher Versuch einer funktionalen Analyse der einzelnen Räume.

Von diesen Raum- bzw. Terrassenkomplexen wurden in der Südosthälfte der Halbinsel bislang etwa zwei Dutzend vermessen. Bei ihnen dürfte es sich überwiegend um Wohnhäuser handeln, wobei die eine oder andere Geländeterrasse aber durchaus auch den Zweck eines offenen Hofes oder einer Arbeitsfläche innegehabt haben mag. Hinweise auf öffentliche Bauten wurden nicht gefunden. Allerdings ist das ca. 40 m lange und bis zu 20 m breite Gipfelplateau der südöstlichen Halbinselhälfte vollständig zu horizontalen Flächen mit geringen Niveauunterschieden abgearbeitet worden, so daß hier wohl ein größerer öffentlicher Gebäudekomplex anzunehmen ist. Ein durch Felsen gebildeter torartiger Zugang auf der Nordost-Seite könnte auf einen abgeschlossenen, vielleicht burgartigen Komplex hinweisen, obgleich das völlige Abräumen jeglicher aufgehender Strukturen einer Untermauerung dieser Annahme entgegensteht. Zwei einfache Felsgräber, die auf einer separierten Geländeterrasse südwestlich unterhalb des Plateaus liegen, sind jedenfalls antik und könnten mit den postulierten antiken Bauten auf dem Plateau unmittelbar zu verbinden sein⁵.

Im Nordost-Teil der Halbinsel finden sich ebenfalls Spuren einer vergleichbaren Bebauung. Die terrassenartig angelegten Wohnbauten scheinen sich allerdings auf

⁵ Als vergleichbar ist vielleicht die Situation in Bubon zu betrachten, wo ein Felsgrab ebenfalls unterhalb der Gipfelbebauung des Dikmen Tepesi gelegen ist, vgl. O. Hülten, Ergebnisse der archäologischen Untersuchungen im Stadtgebiet und im Umland von Bubon, in: Chr. Kokkinia (Hrsg.), Boubon. The Inscriptions and Archaeological Remains. A Survey 2004–2006, MEAETHMATA 60 (2008) 142–145.

den nördlichen und nordwestlichen Hang zu konzentrieren. Im Südosten erhebt sich dagegen zunächst eine felsige Kuppe mit zwei eingetieften Felskammern, bei denen es sich um eine Art Vorratsräume handeln könnte. Merkwürdig ist, daß dort ansonsten aber keine Hinweise auf Bauten zu beobachten sind. Auf die Kuppe folgt ein Bereich, der im Südwesten aus einem breiten, nach Nordosten zum Gipfel ansteigenden Felsgrat besteht. Auf diesem in mehrere natürliche Geländestufen zerfallenden Grat wurden durch horizontale Glättung mehrere Plateaus angelegt – das letzte auf dem höchsten Punkt –, die ähnlich wie beim Gipfel des südöstlichen Teils der Halbinsel repräsentativeren Bauten als Standflächen gedient haben dürften. Auch hier sind allerdings wegen fehlender Aufbauten keine Aussagen mehr über deren Aussehen möglich. Lediglich nördlich unterhalb des Gipfelplateaus sind noch Reste einer Mauer aus Bruchsteinmörtelmauerwerk sowie einige Spolien festzustellen, die zur nachantiken Besiedlung gehören. Des weiteren finden sich am Nordwest-Ende der Insel Steinbruchspuren, die dem Augenschein nach neuzeitlich sind, was in diesem Fall bedeutet, daß sie auch erst vor einigen Jahrzehnten angelegt worden sein können. In diesem Bereich finden sich allerdings auch einige Felsarbeiten, die durchaus antik sein können, ohne es allerdings zwingend sein zu müssen. Auf eine wie auch immer geartete antike Nutzung dieses Bereichs deutet jedoch zumindest die weiter oben im Beitrag von Th. Corsten schon erwähnte dreizeilige griechische Felsinschrift hin.

Wie ist dieser Gesamtbefund bisher zu bewerten? Das weitgehende Fehlen aussagekräftiger architektonischer Strukturen erschwert zweifellos klare Aussagen hinsichtlich des Aussehens und des konkreten Umfangs der antiken Siedlung. Daß es sich um einen bedeutenden, wohl primär archaischen Siedlungsplatz mit einer größeren Zahl an Häusern gehandelt haben muß, belegen sowohl die Quantität als auch die Qualität der gefundenen Keramikscherben und ebenso die ca. 70 registrierten Gräber aus dieser Epoche am der Halbinsel nordöstlich gegenüberliegenden Toprak Tepesi, die sich offenbar um einen auf dem Gipfel positionierten Tumulus an den Hängen verteilen und bei denen es sich hauptsächlich um einfache Steinkisten handelt (Abb. 3). Eine vorhellenistische Besiedlung der Halbinsel, die den heute sichtbaren Siedlungsspuren zumindest auf den beiden felsigen Erhebungen exakt oder wenigstens annähernd entsprach, könnte also durchaus bestanden haben – nur läßt sich diese Entsprechung wegen der jüngeren Überformungen nicht beweisen. So ist folglich zu konstatieren, daß der oben geschilderte, im wesentlichen aus dem Fels geschlagene exemplarische Hausgrundriß nicht unbedingt zu einem antiken Wohnkomplex gehören muß, sondern auch von einem deutlich jüngeren Bau stammen kann. Und dies gilt gleichermaßen für fast alle anderen Gebäudespuren.

Verkompliziert wird der Befund zusätzlich durch islamische Quellen, die ein wohl mit Gölhisar identisches Qul Hisār erwähnen, das in der ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts “der letzte feste Platz der Hamidoğullari in der Länderecke zwischen ihrem eigenen Gebiet, dem von Menteşe und den Weideländern der Turkmenen (...)” gewesen sein soll⁶. Möglicherweise stammt die große Ringmauer zum Marschland hin bereits aus dieser Zeit; sie kann aber auch späteren Datums sein, denn noch im frühen 19. Jahrhundert beherrschte ein lokaler Feudalherr (Derebey) namens Zor Ali die Region von Dengere (heute Bölmepinar) aus, nutzte die Halbinsel im Gölhisar Gölü offenbar als Stützpunkt und kontrollierte den in einem nördlich gelegenen und als Pazarmahalle bezeichneten Taleinschnitt abgehaltenen großen Markt⁷. Während osmanische Register zuvor für Gölhisar offenbar einen Ort mit über 100 Haushalten, einer großen Moschee, drei Mescids, einem Hamam, einer Medrese, 60 Geschäften und einem bedeutenden Wochenmarkt außerhalb der Mauern festhalten⁸, lebten 1842, also kurze Zeit nach der Herrschaft des Zor Ali, als T. A. B Spratt und E. Forbes den Ort besuchten, nur noch drei türkische Familien, die vom Fischfang lebten, auf der Halbinsel⁹. Daß sich irgendwann zwischen Spätmittelalter und frühem 19. Jahrhundert eine solch immense Anzahl von Bauten auf der Halbinsel befunden hat, die heute bis auf die Ringmauer restlos verschwunden ist, darf wohl mit Recht bezweifelt werden. Überdies erwähnen Spratt und Forbes außer der Ringmauer nichts von jüngeren Bauten, sondern sprechen im Gegenteil von antiken Resten, die sich vor allem auf der Ostseite der Halbinsel abgezeichnet haben sollen. Hinzu kommt, daß unter den zahlreichen Scherben zwar eine nicht unerhebliche Anzahl neuzeitlicher zu verzeichnen ist, gegenüber den antiken scheinen sie aber deutlich in der Minderheit zu sein, was nicht so recht mit der beschriebenen Größe der osmanischen Siedlung korrespondieren will (vgl. aber auch unten zu deutlichen Einschränkungen der Aussagekraft der Fundkeramik den Beitrag von J. Gebauer). Die sich daraus ergebende Problemstellung läßt sich derzeit nicht auflösen, weshalb einerseits die Geländeuntersuchungen zumindest in der nächsten Kampagne fortgesetzt werden sollen, andererseits aber auch den islamischen Quellen eine verstärkte Aufmerksamkeit zukommen soll.

Nachdem das Augenmerk der Kampagne 2009 demnach primär auf dem zentralen

⁶ s. B. Flemming, *Landschaftsgeschichte von Pamphylien, Pisidien und Lykien im Spätmittelalter*, *Abhandlungen für die Kunde des Morgenlandes* 35/1 (Wiesbaden 1964) 78 mit Anm. 2; vgl. auch H. Hellenkemper – F. Hild, *Tabula Imperii Byzantini* 8. *Lykien und Pamphylien*, *DenkschrWien* 320 (Wien 2004) 851.

⁷ Zu Zor Ali und seiner Herrschaft s. Hall a. O. 49–50 mit den entsprechenden Verweisen. Zu Pazarmahalle s. etwa Th. Corsten, *Die Inschriften von Kibyra*, *Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien* 60 (Bonn 2002) 6.

⁸ Hellenkemper – Hild a. O. 851 mit Anm. 11.

⁹ T. A. B. Spratt – E. Forbes, *Travels in Lycia, Milyas and the Cibyratis I* (London 1847) 254–255.

Siedlungsplatz am Gölhisar Gölü ruhte, konnten daneben lediglich kleinere Maßnahmen erfolgen. Noch mit der Siedlung verbunden war die bereits erwähnte Aufnahme der durch Raubgrabungen freigelegten zugehörigen Gräber an den Hängen des Toprak Tepesi. Dem keramischen Befund nach stammen sie in der Mehrzahl aus archaischer Zeit, während die unmittelbar folgenden antiken Epochen deutlich geringer repräsentiert sind. Unter die letztgenannten dürften ein schon früher bekanntes sarkophagähnliches Grab nahe dem Damm¹⁰ sowie ein sorgfältig in eine flache, schräge Felsformation höher am Hang eingeschnittenes Chamosorion fallen, an dem ein teilweise durch in den Fels geschlagene Stufen markierter antiker Weg vorbeiführt (Abb. 4). Ein überraschender Befund ergab sich zudem am nordwestlichen Rand der Nekropole durch den Fund einer ca. 150 m langen, aus großen polygonalen Blöcken gefügten, allerdings nicht besonders gut erhaltenen Mauer unbekannter Funktion. Als auch am südöstlichen Rand der Nekropole vergleichbare Steinsetzungen entdeckt wurden, lag zunächst der Gedanke an eine – freilich ungewöhnliche – Einfriedung des Nekropolenareals nahe. Bei genauerer Analyse stellte sich jedoch heraus, daß die Steinsetzungen im Südosten zu zwei schräg zueinander am Hang liegenden rechteckigen bzw. quadratischen Gebäuden gehören (Abb. 5). Die Funktion und Zeitstellung dieser Bauten sind weitgehend unklar. Zwar kann durchaus ein unmittelbarer Zusammenhang mit der Nekropole und insofern ein sepulkraler Hintergrund bestehen, eine Interpretation als Gehöft, das zu einem Zeitpunkt errichtet wurde, als die Nekropole schon weitgehend außer Nutzung war, erscheint aber ebenfalls denkbar und der Bauweise der beiden Gebäude vielleicht sogar eher angemessen.

Im unmittelbaren Umfeld von Uylupınar wurden bei Begehungen erneut Befunde festgestellt, die eine dichte Besiedlung der Region in archaischer Zeit belegen. So wurden ein weiteres compoundartiges Gehöft mit Keramik entsprechender Zeitstellung sowie diverse Gräber entdeckt. Spuren kaiserzeitlicher Bewirtschaftung des Umlandes waren ebenfalls zu verzeichnen. Ein schmerzlicher Verlust für die Kenntnis der antiken Gräberlandschaft der Region mußte in der Nähe von Kayacık hingenommen werden. Hier wurde – offenbar im Zuge rezenten Chromtagebaus – die sorgfältig aus marmorartigen Blöcken und mit einem Satteldach versehene Grabkammer eines klassischen oder sogar noch archaischen Tumulus vollständig zerstört¹¹.

Der Zerstörung durch einen sich rasant ausdehnenden Steinbruch knapp entgangen

¹⁰ G. E. Bean, Notes and Inscriptions from the Cibyratis and Caralitis, BSA 51, 1956, 144.

¹¹ Zu diesem Grab s. A. Cergiboza – S. Erdoğan – H. A. Ekin, Kültür Envanteri (Burdur İlçeleri) 2007 (Ankara 2007) 126; O. Hülken, Considerations on the Tumuli of Lycia in the Pre-classical Period, in: O. Mariaud (Hrsg.), Carie et Lycie aux époques préclassiques. Identités croisées. Actes du colloque de Bordeaux, 5 décembre 2008 (im Druck).

ist bislang dagegen eine befestigte Anlage auf dem Gipfel eines als Kale Tepe bezeichneten Hügels südlich von Karamanlı. Sie wurde in der Kampagne 2009 vollständig vermessen, und wegen ihrer vergleichsweise geringen Größe und einfachen Struktur kann hier bereits ein Plan vorgelegt werden (Abb. 6). Die ungefähr kreisförmige Anlage mit einem Durchmesser von ca. 90–100 m verfügt über einen doppelten Mauerring, der aus trocken versetzten, nur grob behauenen Bruchsteinen errichtet ist und stellenweise bis zu ca. 2,0 m hoch aufragt. Während die Mauer des äußeren Rings eine Stärke von ca. 1,20 m erreicht, ist ihr inneres Pendant mit einer Stärke von bis zu 1,50 m etwas massiver. Der Außenring verfügt über sieben halbrunde Türme in unregelmäßigen Abständen und zeigt im Süden ein einziges Tor. Nicht unmittelbar dahinter, sondern im nordöstlichen Bereich liegen zwei weitere Tore, die den Zugang zum inneren Mauerring gewähren. Dieser innere Ring verfügte über lediglich drei halbrunde Türme in der westlichen Hälfte, die offenbar durch Radialmauern mit dem äußeren Ring verbunden waren. Entlang der Innenseite des inneren Rings lassen sich außerdem anhand entsprechender Versturzstreifen ca. 20 angebaute Räume identifizieren, wohingegen eine weitere Innenbebauung abgesehen von einem kleinen, rezenten Bau und einer fast zentralen Eintiefung, die wohl als Zisterne zu deuten ist, fehlt.

Die Zeitstellung der Anlage ist bislang völlig offen. Vier einfache Felsgräber am Südost-Hang des Kale Tepesi bezeugen, daß der Gipfel bereits in der Antike besiedelt gewesen sein dürfte. Der keramische Befund (s. dazu auch unten im Beitrag von J. Gebauer) umfaßt allerdings ausschließlich undatierbare oder nachantike Scherben. Auch insgesamt sind der Grundriß und die Bauweise der Anlage als für die Antike ungewöhnlich zu bezeichnen, weshalb die zunächst naheliegende Annahme, es könne sich ein Zusammenhang mit dem aus einer wohl hellenistischen Inschrift¹² bekannten Dorfnamen Alassos sowie einer ebenfalls dort erwähnten Schutztruppe, die unter der Bezeichnung *paraphylakitai* firmiert, ergeben, wohl erst einmal zu verwerfen ist. In den kommenden Kampagnen soll dieser ungewöhnliche Befund durch gezielte Begehungen der näheren Umgebung aus seiner bisherigen Isolation herausgelöst werden, wobei diese Geländeaktivitäten durch ein Studium etwaig vorhandener mittelalterlicher und neuzeitlicher Quellen der Region flankiert werden sollen.

Bericht zu den Keramikfunden der Kampagne 2009 (Jörg Gebauer)

Die im Zuge der Kampagne 2009 an mehreren Plätzen, hauptsächlich aber auf der Halbinsel im Gölhisar Gölü aufgelesenen Scherben stellen eine Auswahl

¹² Zu dieser Inschrift s. Th. Corsten – Th. Drew-Bear – M. Özşait, *Forschungen in der Kibyratis*, *EpigrAnat* 30, 1998, 47–80.

dar und vermögen daher nur bedingt, die Gesamtheit des keramischen Materials zu repräsentieren¹³. Ziel war es einerseits datierbare Fragmente auszuwählen, anhand derer Aussagen zu den Nutzungszeiten der unterschiedlichen begangenen Orte gemacht werden können. Andererseits wurde das Warenspektrum der einzelnen Plätze erfaßt, ohne jedoch quantifizierbare Mengenrelationen ablesen zu wollen.

Insgesamt sind ca. 3000 Scherben gesammelt worden, von denen jedoch nur ca. 1500 aus 59 Konvoluten für eine nähere Bestimmung ausgewählt und gewaschen wurden. In die als Katalog dienende Datenbank wurden davon 258 diagnostische Stücke aufgenommen, die vermessen, farbbestimmt, beschrieben, gezeichnet und fotografiert worden sind. Diese Katalogstücke sind gemeinsam mit Materialproben unterschiedlicher Waren am Ende der Kampagne im Archäologischen Museum Burdur eingelagert worden.

Die abweichenden Keramikspektren der verschiedenen Orte lassen keine generalisierenden Aussagen zu, doch können spezifischere Bemerkungen gemacht werden. Die Nekropole auf dem Toprak Tepe lieferte aus den geplünderten Gräbern vor allem Material des 7. und 6. Jhs. v. Chr. Vergleichbare Stücke stammen auch von der Halbinsel im Gölhisar Gölü und von einem nahegelegenen Compound. Insbesondere aus dem tiefer gelegenen Bereich der Halbinsel innerhalb des neuzeitlichen Befestigungsringes stammen allerdings auch deutlich jüngere Scherben, die Entsprechungen im Material aus der Befestigung bei Karamanlı finden.

Die frühen Keramikfragmente können zum Teil als Import angesprochen werden. Einige Stücke stammen aus dem lydischen Raum, wie die spezifischen Formen, Dekore oder das Tonmaterial belegen¹⁴. Andere Scherben lassen sich auf Grund des Dekors im Wildziegenstil mit der griechisch besiedelten Ägäisküste oder dem südöstlich gelegenen Karien verbinden¹⁵. Allerdings kann nicht ausgeschlossen werden, daß sich auch lokale Nachahmungen darunter befinden. Sicher importiert worden sind eine subgeometrische Vogelschale (Abb. 7) und mehrere Knickrandschalen¹⁶. Das Fragment eines attischen

¹³ Eine erste Vorstellung des neu gefundenen Materials erfolgte im Rahmen der vom Suna ve İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü in Antalya vom 4. bis zum 7. November 2009 abgehaltenen International Young Scholars Conference I.

¹⁴ Zum lydischen Material s. S. Çokay-Kepçe, *The Pottery from Burdur Uylupınar Necropolis*, *Adalya* 12, 2009, 35–36; vgl. R. G. Gürtekin-Demir, *Lydian Painted Pottery at Daskyleion*, *AnSt* 52, 2002, 111–143.

¹⁵ Zum Wildziegenstil allgemein s. R. M. Cook – P. Dupont, *East Greek Pottery* (London 1998) 32–70; zur 'karischen' Keramik s. D. Stutzinger, *Eine karische Keramik des frühen 6. Jh. v. Chr. im Archäologischen Museum Frankfurt*, in: M. Şahin – İ. H. Mert (Hrsg.), *Festschrift für Ramazan Özgan* (Istanbul 2005) 401–420.

¹⁶ Zu den Vogelschalen und den ionischen Knickrandschalen zuletzt M. Kerschner – I. Kowallek – M. Steskal, *Archäologische Forschungen zur Siedlungsgeschichte von Ephesos in geometrischer, archaischer und klassischer Zeit. Grabungsbefunde und Keramikfunde aus dem Bereich von Koressos*, 9. Ergh. *ÖJh* (Wien 2008) 26–36.

Glanztonkantharos aus spätklassischer bis frühhellenistischer Zeit ist hingegen isoliert. Es stammt vom Toprak Tepe, allerdings nicht aus einem der Gräber sondern aus dem Bereich der beiden Gebäude am Südhang des Hügels (zu diesen s. oben im Beitrag von O. Hülken).

Der Großteil der frühen Fragmente gehört anderen Materialgruppen an, deren Produktionsstätten in der Regel nicht bekannt sind. Sie werden unter dem Begriff der 'westanatolischen Keramik' subsummiert, wobei darunter gleich mehrere Warengruppen zusammengefaßt werden¹⁷. Eine wichtige Gruppe stellt dabei die in der sogenannten *Black-on-red*-Technik dekorierte Keramik dar (Abb. 8)¹⁸. Dunkle Bemalung ist auf den roten Grund des Gefäßes gesetzt worden, wobei unterschiedliche Qualitätsstufen bei Tonmaterial, Überzügen und Bemalung eine Einordnung der in der Regel kleinen Fragmente erschweren. Neben geschlossenen Gefäßen unterschiedlichen Formats dominieren in dieser Kategorie Teller auf hohen Füßen. Der Dekor beschränkt sich zumeist auf eng zusammengestellte Liniengruppen, aber auch Mäandermotive und Mehrfachhalbkreise sind belegt.

Als zweite große Gruppe der westanatolischen Keramik sind bichrom bemalte Waren¹⁹ zu nennen (Abb. 9), die im Formspektrum der *Black-on-red*-Keramik entsprechen. Bei einer Reihe von Gefäßen, die dunklen Dekor auf hellem Grund zeigen, muß offen bleiben, ob sie als eigenständige Gruppe betrachtet werden können oder zur bichromen Keramik gehören. Die Erhaltung der Gefäßoberflächen und die Fragmentgröße lassen entsprechende Schlüsse nicht in jedem Fall zu. Gleiches gilt für einen Teil der einheitlich rot überzogenen Scherben, die wohl zumindest teilweise von Gefäßen der *Black-on-red*-Gruppe stammen.

Neben der Feinkeramik umfaßt die mittelfeine Gebrauchskeramik eine größere Materialgruppe, zu der vor allem geschlossene Gefäße zur Lagerung und Darreichung von Lebensmitteln gehören. Sie sind im Dekor zumeist weniger aufwendig gestaltet und zeigen häufig Mehrfachkreise oder Wellenbänder, die keine engere zeitliche Einordnung zulassen²⁰.

¹⁷ Vgl. W. E. Mierse, *Lydian Pottery at Aphrodisias*, in: M. S. Joukowsky, *Prehistoric Aphrodisias. An Account of the Excavations and Artifact Studies* (Providence 1986) 413–424; G. P. Schaus, *Imported West Anatolian Pottery at Gordion*, *AnSt* 42, 1992, 151–177; Çokay-Kepçe a. O. 36–45. Bei der Differenzierung der westanatolischen Warengruppen existiert keine einheitliche Nomenklatur, da jeweils nur das Material einzelner Fundorte betrachtet wird.

¹⁸ Vgl. Çokay-Kepçe a. O. 36–39.

¹⁹ Vgl. Çokay-Kepçe a. O. 42–45.

²⁰ Vgl. K. Dörtlük, 1975 Uylupınar kazısı raporu, *TürkAD* 24/2, 1977, 12–13 Nr. 15 Abb. 17; Nr. 16 Abb. 18; Çokay-Kepçe a. O. 58 Nr. 114 Abb. 100.

Eine ganze Reihe von zumeist geschlossenen Gefäßen ist aus einem sehr groben, dunkelroten Ton hergestellt worden, der wahrscheinlich lokalen Ursprungs ist, da z. B. der östliche Teil des Toprak Tepe aus entsprechendem, schiefrig-splittrigem Material besteht. Bei den Formen dominieren einfache Ränder geschlossener Gefäße, doch sind ein Dinos, eine Schale und ein Deckel ebenfalls belegt.

Als letzte Gruppe früher Keramik sind die Pithoi zu erwähnen, deren Fragmente vor allem von den zerstörten Grabbehältern der Nekropole stammen. Verschiedene Randprofile und Wandpartien mit plastischen Leisten konnten geborgen werden.

Eine deutliche chronologische Lücke tut sich zur jüngeren Keramik auf, wobei das Fehlen von datierbarer Feinkeramik innerhalb dieser Materialgruppe eine nähere Ansprache insgesamt erschwert. Von der Halbinsel stammen zwei Fragmente mit zum Teil goldfarben glänzender Oberfläche, die Metallgefäße imitieren sollen. Die schlechte Publikationslage mittelalterlicher und frühneuzeitlicher Keramik der Region läßt aber keine Einordnung zu.

Der Kopf einer osmanischen Tabakspfeife aus dem Umfeld des befestigten Platzes bei Karamanlı kann nicht sicher mit der Maueranlage verbunden werden, und die Keramik des Fundorts, die durch grobe, eingeritzte Wellenbänder und schmale plastische Leisten mit Einkerbungen charakterisiert ist, bietet ebenfalls keinen klaren zeitlichen Anhaltspunkt. Das Fehlen eindeutig byzantinischer Keramik in Karamanlı spricht für einen späten chronologischen Ansatz des keramischen Materials aus der befestigten Anlage.

(Nachweis für alle Abbildungen: Kibyris-Projekt Wien/München)

Abb. 1: Blick von Osten auf die Halbinsel im Gölhisar Gölü.

Abb. 2: Aus dem Fels geschlagener Wohnkomplex auf der Halbinsel im Göhisar Gölü.

Abb. 3: Eines der beraubten Steinkistengräber am Toprak Tepesi.

Abb. 4: Chamosorion am Toprak Tepesi.

Abb. 5: Gebäude am Toprak Tepesi.

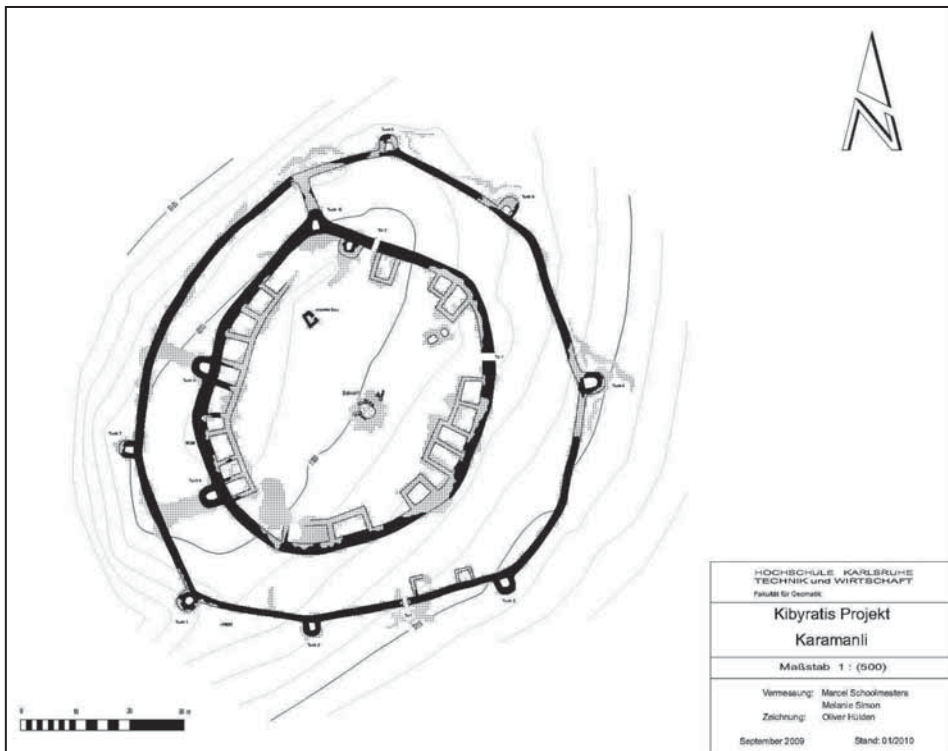

Abb. 6: Plan der befestigten Anlage bei Karamanlı.

Abb. 7: Fragment einer ostgriechischen Vogelschale.

Abb. 8: Tellerfragment Black-on-Red-Keramik.

Abb. 9: Fragment eines geschlossenen Gefäßes bichromer Keramik.

2009 YILINDA MANİSA İLİ VE İLÇELERİNDE YÜRÜTÜLEN PREHİSTORİK-PROTOHİSTORİK YÜZEY ARAŞTIRMALARI

Engin AKDENİZ*

3 Ağustos 2009-4 Eylül 2009 tarihleri arasında gerçekleştirilen yüzey araştırmaları Manisa merkez ilçe dışında Akhisar, Saruhanlı, Gördes, Kırkağaç, Sarıgöl, Alaşehir, Demirci, Selendi ve Kula İlçelerinde sürdürülmüştür (Harita: 1). Bu ilçelerden Gördes, Demirci ve Sarıgöl'ün bir bölümü Prehistorik-Protohistorik açıdan ilk defa incelenmiştir. Böyle bir arazide TÜBİTAK ile Kültür ve Turizm Bakanlığı sayesinde Prehistorik ve Protohistorik kültürlerle yönelik araştırma başlatmış olmamız ekibimiz için mutluluk kaynağı olmuştur¹.

Gördes, Selendi, Demirci ve Kula, Manisa İli'nin diğer kesimlerine kıyasla yüksek bir topografyada yer alan ve yumuşak iklimin yerini kısmen karasal iklimin aldığı farklı nitelikteki İç Ege kapsamındaki coğrafyalardır. Bu arazilerin coğrafi özelliklerinin yerleşimlerin tipi ve dönemlerine etkisi, bizim ve önceki bilim insanlarının araştırdıkları ovalık arazilerle benzerlik ve/veya farklılıkları cevaplandırmaya çalıştığımız konulardandır.

2009 yılı yüzey araştırmaları esnasında toplam 56 merkezde incelemeler yapılmıştır². İncelemelerde saptanan merkezlerden 23 tanesinde Prehistorik-Protohistorik Dönemlere ilişkin buluntu ele geçmiştir. Buluntu merkezlerinin dağılımına bakıldığında en büyük grubu %35 oran ve 8 merkezle Kula İlçesi oluşturmaktadır. Bu 8 merkez; 3 höyük yerleşimi, 2 yamaç yerleşimi ve 3 mezarlık sahasından oluşmaktadır. Kula'yı, %26

* Doç. Dr. Engin AKDENİZ, Adnan Menderes Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Aytepe-AYDIN, akdeniz113@hotmail.com

¹ TÜBİTAK (SOBAG) Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Grubu Başkanlığı'nın 107K030 numaralı "Prehistorik ve Protohistorik Çağlarda Manisa ve Çevresi" başlıklı araştırma projesi kapsamında yürütülmekte olan yüzey araştırmaların gerçekleştirilmesine imkan sağlayan TÜBİTAK SOBAG yetkililerine, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne, DÖSİMM'e, Manisa İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü'ne, Manisa Müze Müdürlüğü'ne, Akhisar, Kula, Sarıgöl, Karakurt ve Kayacık Belediye Başkanlıkları'na teşekkür ederim.

² Araştırma ekibi, Doç.Dr. Engin Akdeniz, arkeologlar Umut Bilen, Emre Erdan, Miray Mimaroglu, Adnan Menderes Üniversitesi ve Ege Üniversitesi öğrencileri ile Manisa İl Genel Meclisi Üyesi, Kültür ve Turizm Komisyonu Başkanı Kefayettin Öz'den oluşmuştur. Kültür ve Turizm Bakanlığı temsilcisi olarak Denizli Müzesi'nden sayın Kezban Yılmaz görev almıştır.

oran ve 6 merkezle Akhisar İlçesi takip etmektedir. Akhisar İlçesi sınırlarında saptanan 6 buluntu merkezinin 3'ü höyük yerleşimi, 1'i yamaç yerleşimi, 2'si mezarlık sahasıdır. Demirci, Sarıgöl ve Gördes ilçeleri %9'luk oranlarıyla 2'şer merkeze sahiptir. Bunlardan Demirci İlçesi'nde saptanan 2 merkez 1 höyük yerleşimi ve mezarlık sahası, Sarıgöl'deki 2 merkez, 2 höyük yerleşimi, Gördes İlçesi'ndeki 2 merkez ise 1 höyük yerleşimi ve 1 tepe üstü yerleşiminden meydana gelmektedir. Son olarak % 4'lük oran ve birer buluntu merkeziyle Kırkağaç, Saruhanlı, Alaşehir ilçeleri gelmektedir. Kırkağaç ilçesi'nde bir mezarlık sahası, Saruhanlı İlçesi'nde bir tepe üstü yerleşimi, Alaşehir İlçesi'nde ise 1 yamaç yerleşimi tespit edilmiştir (Tablo: 1 ve 2).

Saptanan 10 höyükten 3'er tanesi %30'şarlık oranla Kula ile Akhisar ilçelerinde, 2 tanesi %20'lik oranla Sarıgöl İlçesi'ndedir. Bunları %10'luk oran ve birer höyükle Demirci ve Gördes ilçeleri izlemektedir (Tablo: 3). Toplam 7 mezar sahası tespit edilmiştir. Bunların 3 tanesi %43'lük oranla Kula, 2 tanesi %29'luk oranla Akhisar, birer tanesi ise %14'lük oranla Kırkağaç ve Demirci İlçesi sınırlarındadır (Tablo: 4). Saptanan iki tepe üstü yerleşiminin biri Gördes, diğeri ise Saruhanlı İlçesi sınırlarındadır (Tablo: 5). İncelenen dört yamaç yerleşiminin %50'sini oluşturan 2'si Kula, %25'lerini oluşturan birer tanesi ise Akhisar ve Alaşehir ilçelerindedir (Tablo: 6).

Prehistorik ve Protohistorik buluntu merkezlerinin dönemsel dağılımlarına baktığımızda (Tablo: 7), tıpkı geçmiş yıllardaki yüzey araştırmalarımızda olduğu gibi Neolitik Çağ'ın sadece son dönemine ait merkezler tespit edilmiş olup 4 buluntu merkezinde inceleme yapılmıştır. Bunlardan Morahılar ve Kızılçukur Höyük, Su Deliği Tepe yamaç yerleşimi, Koldere ise tepe üstü yerleşimidir. Morahılar daha 1960'lı yıllardan itibaren varlığı bilinen bir yerleşimdir. Diğer 3 merkez ise ilk defa araştırmalarımız sırasında tespit edilmiştir. Son Neolitik Çağ buluntu merkezlerinin boyutları 2,7 hektar ile 7,5 hektar arasında değişmektedir. En büyük boyutlu yerleşim Sarıgöl İlçesi sınırlarındaki Kızılçukur Höyüğü, en küçük boyutlusu ise Akhisar İlçesi sınırlarındaki Su Deliği Tepe adındaki yamaç yerleşimidir.

2009 yılı yüzey araştırmalarında İlk Kalkolitik Çağ'a ait buluntu veren beş merkez tespit edilmiştir. Bunlardan üçü (Kızılçukur Höyüğü, Su Deliği yamaç yerleşimi ve Koldere tepe üstü yerleşimi), önceki dönem olan son Neolitik Çağ'da da buluntu veren merkezler iken ikisinin (Bereketli Höyüğü ile Bozyer Höyüğü) ilk defa bu dönemden itibaren yerleşime sahne olduğu anlaşılmaktadır. Yerleşimlerin boyutları incelendiğinde 2,7 hektar ile 7,5 hektar arasında değiştiği anlaşılmaktadır. İlk Kalkolitik Çağ buluntusu veren en büyük boyutlu yerleşim, Demirci İlçesi sınırlarında bir höyük olan Bozyer Çiftliği'dir. En küçük boyutlu yerleşim ise Su Deliği Tepe adındaki yamaç yerleşimidir.

Yerleşim, Akhisar İlçesi sınırlarındadır.

Bu seneki yüzey araştırmalarında geçmiş yıllardan farklı olarak, Son Kalkolitik Çağ buluntusu veren herhangi bir merkez tespit edilememiştir. İlk Tunç Çağı ise önceki yıllarla paralellik göstermektedir. Bu döneme ait buluntu veren toplam 20 merkez tespit edilmiştir. Bu merkezlerden 10'u höyük (Çamönü, Moralılar, Dağdeviren, Yanık Dağ, Bereketli, Kızılcukur, Bozyer Çiftliği, Çamlıçukur, Sarı Balıklı Göl, Kuruçay); 5'i yamaç yerleşimi (Su Deliği Tepe, Kozluca, Gülistan, Eren Bağı, Kızıltepe); 1'i tepe üstü yerleşimi (Koldere); 4'ü ise mezarlık sahasıdır (Akkuş Tepe Mezarlığı, Bozyer Çiftliği Mezarlığı, Eren Bağı Mezarlığı, Bölme Tepe Mezarlığı). Höyük yerleşimleri 1,2 ile 7,5 hektar arasında değişen boyutlardadır. En küçük boyutlu merkez Kula İlçesi sınırlarındaki Kuruçay Höyüğü, en büyük boyutlusu ise 7,5 hektarla Demirci İlçesi sınırlarındaki Bozyer Çiftliği ve Sarıgöl İlçesi sınırlarındaki Kızılcukur Höyükleridir. Saptanan tek tepe üstü yerleşimi Saruhanlı İlçesi sınırlarındaki Koldere'dir. Koldere, 6 hektarlık bir sahaya sahiptir. İlk Tunç Çağı'na ait buluntu veren yamaç yerleşimleri ise 2,16 ila 10,5 hektar arasında değişen alanları kaplamaktadır. Bunlardan en geniş yamaç yerleşimi Alaşehir İlçesi sınırlarındaki Gülistan, en küçüğü ise Gördes İlçesi sınırlarındaki Kozluca'dır. Mezarlık sahalarının boyutlarını yüzey araştırmalarına dayanarak saptamak mümkün ve sağlıklı bir sonuç vermemekle birlikte, Kırkağaç İlçesi sınırlarındaki Akkuştepe Mezarlığı 0,8 hektar, Kula İlçesi sınırlarındaki Sarı Balıklı Göl Mezarlığı 3 hektar, yine Kula İlçesi sınırlarındaki Erenbağı Mezarlığı ise 6 hektarlık alana sahip olduğu söylenebilir. Sadece basit arazi çalışmalarına ve vatandaşlarımızın verdiği bilgilere dayanarak elde edilen bu boyutlar kesin değildir. Kesin saptama yapılabilmesi için jeofizik araştırmalarına ihtiyaç vardır. Bozyer Mezarlığı ve Bölme Tepe Mezarlıklarının kapladıkları sahayı saptamak ise mümkün olmamıştır.

Orta Tunç Çağı'na ait buluntu veren dört merkezde incelemeler yapılmıştır. Bu dört merkezin üçü ilk defa araştırmalarımız sırasında tespit edilmiştir. Dağdeviren Höyüğü ise French'in bölgede gerçekleştirdiği yüzey araştırmaları dolayısıyla uzun yıllardır bilinmektedir. Diğer iki höyük ise Demirci İlçesi sınırlarındaki Bozyer Çiftliği ile Kula İlçesi sınırlarındaki Çamlıçukur höyükleridir. Orta Tunç Çağı'na ait dört merkezden tek tepe üstü yerleşimi Saruhanlı İlçesi sınırlarındaki Kolderedir. Höyüklerin en küçüğü 0,72 hektarla Dağdeviren, en geniş ise 7,5 hektarla Bozyer Çiftliği höyüğüdür. Orta Tunç Çağı buluntu merkezlerinin tamamı daha önce İlk Tunç Çağı'nda da buluntu vermiş, ancak sadece Bozyer Çiftliği Höyüğü sonraki dönem olan Son Tunç Çağı buluntusu da vermiştir. Dolayısıyla bu dört merkezin üçünün Orta Tunç Çağı sonlarında terk edildiği düşünülebilir.

Son Tunç Çağı'na ait buluntu veren üç merkezde incelemeler yapılmıştır. 2009 yılı buluntu merkezleri arasında en düşük sayı bu döneme aittir. Yerleşim sayısının en yüksek noktaya ulaştığı İlk Tunç Çağı'nın ardından Orta Tunç Çağı ve devamındaki Son Tunç Çağı'nda çok ciddi bir düşüşün olduğu gözlenmektedir. Bu merkezlerden ikisi höyük, biri ise yamaç yerleşimidir. Höyüklerden Akhisar İlçesi sınırlarındaki Çamönü (Karasonya), daha önceden de bilinen bir merkezdir. Akhisar İlçesi sınırlarındaki Su Deliği Tepe ile Demirci İlçesi sınırlarındaki Bozyer Çiftliği Höyükleri ise, yukarıda da belirtildiği üzere ilk defa ekibimizce tespit edilmiştir. Bu dönem buluntu merkezlerinin boyutlarına baktığımızda, Çamönü 5 hektar, Bozyer Çiftliği Höyüğü 7,5 hektardır. Yamaç yerleşimi olan Su deliği Tepe ise 2,7 hektarlık bir alana sahiptir. Bu sene incelenen buluntu merkezleri hakkındaki ayrıntılı bilgiler şöyledir;

A)-AKHİSAR VE ÇEVRESİ

AI)-HÖYÜKLER

Bu seneki araştırmalarımızda, daha önceden bilinen Morahılar Höyüğü, Dağdeviren Höyüğü ve Çamönü (Karasonya) höyüklerinde yeniden incelemeler yapılmıştır. Bunlardan araştırmalarımızın tamamında yaptığımız gibi Çamönü Köyü'nde de vatandaşlarımıza eski eser bilincini yaymayı amaçlayan görüşmelerimiz sonucunda, höyükten çıktığı bildirilen envanterlik nitelikteki 8 parça eser tutanakla teslim alınıp bilimsel incelemelerinin ardından Manisa Müzesi'ne verilmiştir (Resim: 1).

AII) YAMAÇ YERLEŞİMLERİ

Gökçeahmet'in 1,5 km. güneydoğusunda, Antik Chilara Kenti'nin (Gördük Kalesi) 350 m. doğusundaki Su Deliği Tepe'de incelemeler yapılmıştır. Seramik buluntuları yamaçta oldukça geniş bir alana yayılmış olmasına karşın asıl yerleşimin yaklaşık 180x150 m. boyutlarında olduğu sanılmaktadır. Üzerinde Kalkolitik Çağ ve Tunç Çağlarına tarihlenebilecek oldukça yoğun bir şekilde buluntu olduğu gözlenmektedir. Ayrıca İlk Demir Çağı'na ait olduğu sanılan bazı boyalı parçalar da vardır.

A III)-MEZARLIKLAR

Manisa Müzesi'nde korunmakta olan, Ballica'dan geldiği belirtilen bir grup Prehistorik eserin kesin geliş yerinin tespiti için bölgeye gidilmiştir³. Akhisar İlçe merkezinin 15 km. batısında yer alan Ballica Kasabası'nın 1,5 km doğu-güneydoğusundaki Kızıltaş Mevkii'nde ve 1,5-2 km. doğusunda yer alan orman içi piknik sahasının

³ Takaoğlu 2004, 65-73.

bulunduğu amlık Mevkii'nde çok sayıda kp mezarın açığa çıkarıldığı anlaşılmıştır. Vatandaşların verdiği bilgilere göre Manisa Müzesi'nde korunmakta olan eserlerin Kızıltaş Mezarlığı'ndan çıkarıldığı anlaşılmıştır. Böylece, bu önemli buluntu grubunun kesin geliş yeri saptanmıştır. Bu iki mevkiinin İlk Tunç ağı'na ait bir mezarlık sahası olduğu sanılmaktadır.

B)-SARUHANLI VE ÇEVRESİ

BI)-TEPE ÜSTÜ YERLEşİMLERİ

Manisa Müzesi'nde yaptığımız çalışmalar sırasında, Müze envanterine kayıtlı bir grup Prehistorik eserin kesin geliş yerinin tespiti amacıyla Saruhanlı İlçesi'nin 13 km. güneydoğusundaki Koldere Kasabası'na gidilmiştir. Yerleşim, Halitpaşa'nın 3,5 km. güneybatısında, Gmlceli'nin 2 km. kuzeyinde, Koldere Kasabası'nın 250-300 m. güneydoğusunda, Yel Değirmeni Tepesi'nin güney kısmında yer almaktadır. Yerleşim geniş bir alana yayılmıştır (yaklaşık 300x200m.). Gelişmiş bir taş endüstrisinin varlığı göze çarpmaktadır.

C)-GÖRDES VE ÇEVRESİ

CI)-HYKLER

Kayacık Kasabası'nın 5 km. kuzeybatısında, Bizans Dönemi'ndeki Pletaiia Petra'nın (şahin Kayası Kalesi) 3,5 km. kuzeydoğusunda yer alan Yanık Dağ Höyüğü, 200x150 m. boyutlarında bir alana yayılmıştır (Resim: 2). En yüksek noktası ova seviyesinden 12 m.yi bulmaktadır. Kuzeybatısında ana kaya rahatlıkla görülmektedir. Höyük bu ana kaya üzerine inşa edilmiştir. Höyüğün yüzeyinde İlk Tunç ağı'ndan itibaren iskân edildiğini kanıtlayan seramik parçaları bulunmuşken, eteklerinde malzeme tespit edilememiştir.

C II)-TEPE ÜSTÜ YERLEşİMLERİ

Kayacık Kasabası'nın 4 km. kuzeybatısındaki Kozluca, 180x120 m.lik bir alana yayılmıştır. Yerleşimin seviyesi arazi sahibi tarafından tarımsal amaçlarda kullanılmak üzere alaltılmıştır. Buluntu yoğun olmayıp, İlk Tunç ağı sonlarına aittir.

D)-KIRKAğAç VE ÇEVRESİ

DI)-MEZARLIKLAR

Karakurt Kasabası'nın 1-1,5 km. kuzey-kuzeybatısında yer alan Akkuştepe Mezarlığı'nda incelemeler yapılmıştır. Vatandaşlarımız tarafından bu alanda çok sayıda kp mezarların kaçak kazılar sonucunda bulunduğu beyan edilmiştir. Arazi üzerinde

bulunan çok sayıda küp parçası bu beyanı doğrulamaktadır. Bu alanın önceki yıllarda tespit ettiğimiz Akkuştepe I ve II yerleşimlerinin mezarlığı olabileceği düşünülmektedir. Yaklaşık 100x80 m.lik bir alanda küp mezar parçalarına rastlanmıştır.

E)-SARIGÖL VE ÇEVRESİ

E I)HÖYÜKLER

Yüzey araştırmalarımız sonucunda Bereketli Höyüğü ve Kızılçukur Höyüğü ilk defa saptanmıştır (Resim: 3-5). Bunlardan Bereketli Höyüğü, adını aldığı köyün 2 km. batısındadır. 220x180 m. boyutlarında ve ova seviyesinden 11 m. yüksekliktedir. Kalkolitik ve Tunç Çağlarına tarihlenen buluntular toplanmıştır. Kızılçukur Höyüğü ise Kızılçukur Köyü'nün 500 m. batı-kuzeybatısındadır. Yaklaşık 300x250 m. boyutlarında ve 7 m. yüksekliğindedir. Son Neolitik-İlk Kalkolitik Çağ'dan itibaren iskân edildiği anlaşılmaktadır. Kızılçukur Höyüğünde arazi sahibi Sadık Şılak arazisinde bulunduğu toplam 44 parça envanterlik eserle, etüdlük nitelikteki parçaları tutanakla araştırma ekibine vermiş, eserler Manisa Müze Müdürlüğü'ne teslim edilmiştir.

F)-ALASEHİR VE ÇEVRESİ

FI)YAMAÇ YERLEŞİMLERİ

İncelenen tek yamaç yerleşimi olan Gülistan (Köristan), Yuvacalı Köyü'nün 250-300 m. batı-kuzeybatısındaki Gülistan (Köristan) Mevkii'ndedir. Hemen kuzeyinde doğu-batı doğrultusunda uzanan tepeye sırtını yaslamış durumda oldukça geniş bir alana yayılmış bir yamaç yerleşimidir. Bu özelliğiyle hem güvenli hem de bütün Alasehir Ovası'na hakim, ovadaki hareketlerin rahatlıkla izlenebileceği bir konumdadır. Buluntular yamaçta 300x350 m.'lik bir alana yayılmıştır. İlk Tunç Çağı'na ait buluntular ele geçmiştir.

G)-DEMİRCİ VE ÇEVRESİ

G I) HÖYÜKLER

Marmaracık Köyü'nün 18 km. güneydoğusunda, Alağaç Köyü'nün 1,5 km. kuzeybatısındaki Bozyer Höyüğü, 300x250 m. boyutlarında, 8 m. yüksekliğindedir. Kuvvetli bir Kalkolitik ve Tunç Çağı yerleşimi olduğu anlaşılmaktadır.

G II) MEZARLIKLAR

Bozyer Höyüğü'nün 500-600 m. güneydoğusundaki Bozyer Mezarlığı, Demirci İlçesi'nde saptanan ilk ve tek İlk Tunç Çağı mezarlığıdır.

H)-KULA VE ÇEVRESİ

HI) HÖYÜKLER

Kula İlçesi'ndeki incelemelerde Çamlıçukur Höyüğü, Sarı Balıklı Göl Höyüğü ve Kuruçay Höyüklerinde incelemeler yapılmıştır. Hamidiye Köyü'nün yaklaşık 800 m. kuzeydoğusundaki Çamlıçukur Höyüğü, 350-400 m. güneydoğusunda yer alan Yaylak Höyük ile arasında oldukça kısa bir mesafe bulunmaktadır. Yaylak Höyük ile bu yerleşim arasındaki bağlantı araştırılmalıdır. İki yerleşim arasındaki alanda hiçbir buluntuya rastlanmaması burasının Yaylak Höyüğün devamı olmadığını düşündürmekte, ona çok yakın bir noktada ikinci bir iskân yeri olarak karşımıza çıkmaktadır. 250x100 m. boyutlarında ve ova seviyesinden 10 m. yüksekliğindedir. Tepenin kuzeybatısında oldukça yoğun bir şekilde Tunç Çağı buluntuları gözlenmiştir. Ayrıca Erken Demir Çağı'na ait olduğu düşünülen bazı parçalar da mevcuttur. Encekler Köyü'nün 2-2,5 km. doğu-kuzeydoğusundaki Sarı Balıklı Göl Höyüğü'nde, yaklaşık 250x200 m.lik bir alanda buluntuya rastlanmaktadır. Günümüzde sadece 4 m.si korunmuştur. Buluntu yoğunluğu oldukça fazladır. Höyük üzerinde oldukça kaliteli Tunç Çağı malları gözlenmektedir. Güvercinlik Köyü'nün 4 km. güneybatısındaki Kuruçay Höyüğü, 150x80 m. boyutlarında, 3 m. yüksekliğindedir. İlk Tunç Çağı buluntuları içermektedir.

H II) YAMAÇ YERLEŞİMLERİ

Kula İlçesi sınırlarındaki Kızıltepe ve Erenbağı, bu sene incelenen iki yamaç yerleşimidir. Bunlardan Kızıltepe, Güvercinlik Köyü'nün 1,5 km. güneydoğusundadır. Yaklaşık 200x120 m.lik bir alanda yayılım göstermektedir. Tepe üzerinde ele geçen buluntular İlk Tunç Çağı'na tarihlenmektedir. Erenbağı, Kula İlçesi'nin 30 km. kuzeybatısında, adını köy merkezindeki bir arazide tesadüfen bulunan Aphrodite Heykeli ile duyuran Erenbağı (Tekkeköy) Köyü'nün yaklaşık 200 m. güneybatısında, Ören Mevkii'nde yer almaktadır. 300x200 m.lik bir alanda Prehistorik buluntular vardır.

H III) MEZARLIKLAR

Bu seneki araştırmalarda, Encekler Köyü'nün 2-2,5 km. doğu-kuzeydoğusundaki Sarı Balıklı Göl Mezarlığı, Erenbağı Köyü yakınlarındaki Erenbağı Mezarlığı, Güvercinlik Köyü yakınlarındaki Bölme Tepe Mezarlığı'nda incelemeler yapılmıştır. Tamamı İlk Tunç Çağı'na tarihlenen buluntular veren bu mezarlıklar ilk defa ekibimiz tarafından tespit edilmiştir.

I) MANİSA MERKEZ VE ÇEVRESİ

II) KAYA ANITLARI

Manisa'nın yaklaşık 6 km. kuzeydoğusundaki Akpınar Mevkii'nde Spil Dağı'nın

(Spylos) kuzey yamaçlarında yer almaktadır (Resim: 6-7). Yöre halkının “Kybele”, “Kibele” ya da Osmanlı Dönemi’nden bu yana daha çok kabul gören “Taş Suret” adıyla andıkları anıta en doğru adlandırma “Akpınar Kaya Anıtı” şeklinde olmalıdır. Doğal kayaların işlenerek yüksek kabartma tekniğiyle yapılmasından oluşan bu figürle ilgili olarak Antik devirden bu yana çok çeşitli yorumlar yapılmış ve değişik öneriler getirilmiştir. Bunun en büyük sebebi, antik devirlerden bu yana eserin Manisa Merkez Çaybaşı Mahallesi’ndeki “Ağlayan Kaya” diğer adıyla “Niobe Kaya” ile karıştırılmasıdır. Bu kabartma ve çevresindeki Luwi Hiyerogrifleri ve tanrı kabartmasında incelemeler yapılarak farklı sonuçlara ulaşılmıştır⁴.

J) DİĞER MERKEZLER

Vatandaşların verdiği bilgiler dolayısıyla incelenen Geç Dönem merkezleri arasında en ilgi çekici olan Sarıgöl İlçesi Emcelli /Topuzlu Dedesi (Çamdede Mevkii) kaya işaretleridir (Resim: 8). Sarıgöl’ün 5 km. güneydoğusunda yer alan kayalar üzerinde taşçı aletleri/keskiler kullanılarak oyulmuş çocuk ve özellikle yetişkin insanlara ait ayak izleri, oluklar ve niteliği tam olarak anlaşılamayan bazı şekiller saptanmıştır⁵.

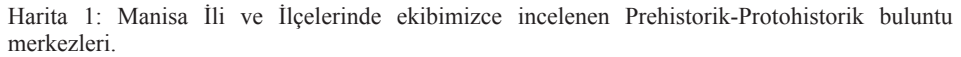
İncelenen çok sayıdaki diğer merkez arasında mutlaka üzerinde durulması gerekeni Börüluce Mağarası’dır. Adını, Şeyh Bedrettin’in müritlerinden olan Börüluce Mustafa’dan alan köyün yaklaşık 3 km. batısındaki mağara jeolojik açıdan önemlidir. Demirköprü Barajı’nı doğudan gören bir mevkide yer alan Börüluce Mağarası’na kuş uçuşu 1 km. batısında yer alan Erenbağları Köyü’nden geçiş olmadığı için Börüluce Köyü’nden ulaşılabilir. Eynez Çayı’na 500 m. mesafede yer alan mağaranın yakınlarında günümüzde kullanılmayan bir mermer ocağı yer almaktadır. Kuz Mağarası olarak da anılan mağaranın giriş kısmı oldukça dardır. Çok sayıda galeriden oluşan ve yaklaşık 300 m.lik kısmına girilebilen Börüluce Mağarası’nda gerçekleştirilen çalışmalarda tarihöncesi dönemlere ait herhangi bir yaşam izine rastlanılmamıştır. Kaçakçıların yaptıkları tahribatın yanı sıra mağaraya gelen ve sayıları son dönemde belirgin şekilde artan ziyaretçilerin anı olarak sarkıt ve dikteleri kırmaları tahribatı arttırmaktadır. Mağaranın acilen koruma altına alınması gerekmektedir.

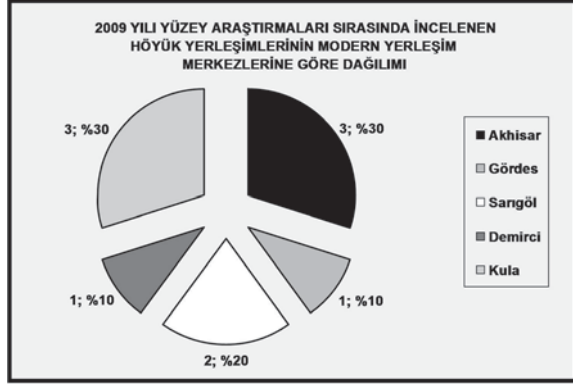
⁴ Güterbock-Alexander 1983, 29-30; Salvini-Salvini 1996, 19; Niemeier 2002, 522.

⁵ Bu yerin niteliğinin anlaşılması için yapılan çalışmalar sürmektedir. Ancak ilk akla gelen düşünce özellikle Helenistik ve Roma Dönemlerinde bazı Mısırlı öğelerin Anadolu inançlarına yansımaları birlikte bu ayak izlerinin aletler kullanılarak insanlar tarafından yapıldığı fikridir. Ayrıca yine kayaya oyulmuş durumdaki minik delikler ile aralarındaki oyuklar bu kült kapsamındaki astrolojiyle ilişkili olmalıdır. Dolayısıyla burası gündüz törenlerinin ötesinde daha çok gece/şafak törenlerini akla getiren bir kutsal mahal olmalıdır. Anadolu’daki etnoarkeolojik devamlılığa bir örnek olarak bu mevkii günümüzde yöre halkı tarafından çeşitli amaçlarla kutsal bir alan olarak kullanılmakta, kişisel talepler için çaput bağlanmakta, yamaçlarda kurban kesilmekte, hatta yağmur duasına bile burada çıkılmaktadır. Verdiği bilgiler için Prof.Dr.Hasan Malay’a teşekkür ederim.

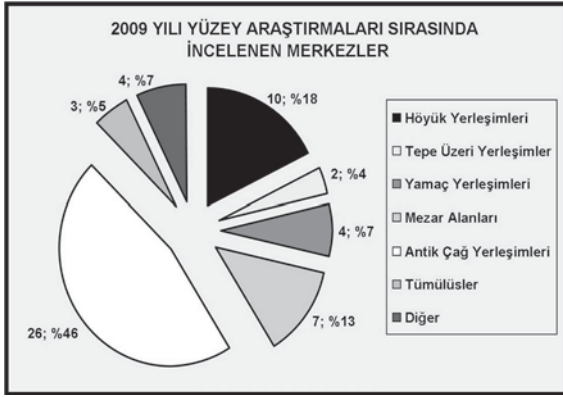
KAYNAKÇA

- DİNÇ 1996: R. Dinç, “1994 Yılı Akhisar- Kulaksızlar Mermer İdol Atölyesi Yüzey Araştırması”, *13. Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sonuçları Toplantısı II*, Ankara 1996, 11-41.
- DİNÇ 1997: R.Dinç, “Kulaksızlar Mermer İdol Atölyesi ve Çevre Araştırmaları”, *14. Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, Ankara 1997, 255-282.
- FRENCH 1969: D. French, “Prehistoric Sites in Northwest Anatolia II, The Balıkesir and Manisa Areas”, *Anatolian Studies XIX*, (1969), 41-98.
- GUTERBOCK-Alexander 1983: H.G.Güterbock-R.L.Alexander, “The Second Inscription on Mount Sipylus”, *Anatolian Studies XXXIII* (1983), 29-32.
- NIEMEIER 2002: W.D.Niemeier, “Hattuşa ve Ahhiyava Arasındaki Millavanda /Milet Sorunu, Batı Anadolu’da Miken Yunanistanı’nın Politik ve Kültürel Rolü”, *Hititler ve Hitit İmparatorluğu 1000 Tanrılı Halk / Die Hethiter und Ihr Reich Das Volk Der 1000 Götter*, Bonn 2002, 521-523.
- SALVINI-Salvini 1996: B. André-Salvini, M. Salvini, “Fixa cacumine montis. Nouvelles considérations sur le relief rupestre de la prétendue “Niobé” du mont Sipyle”, *Collectanea Orientalia* 3 (1996), 7-20.
- TAKAOĞLU 2005: T.Takaoğlu, *A Chalcolithic Marble Workshop atKulaksızlar in Western Anatolia*, Oxford, 2005.

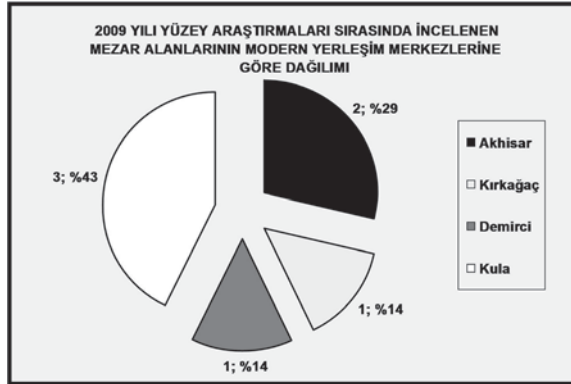

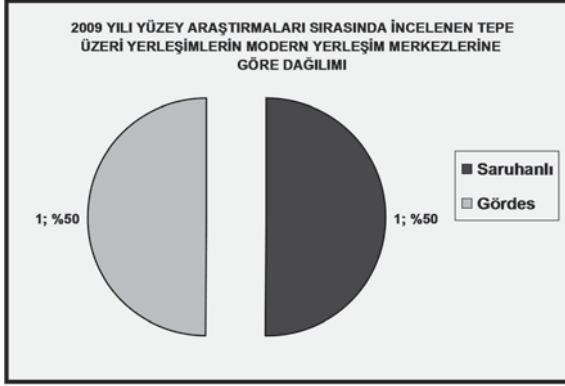
Tablo 2: Höyüklerin modern yerleşimlere göre dağılımı.

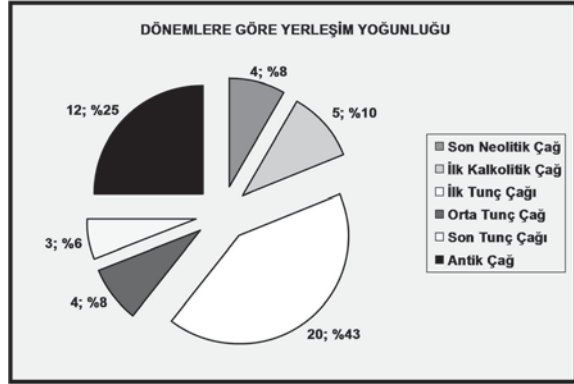
Tablo 3: İncelenen merkezlerin tiplerine göre dağılımı.

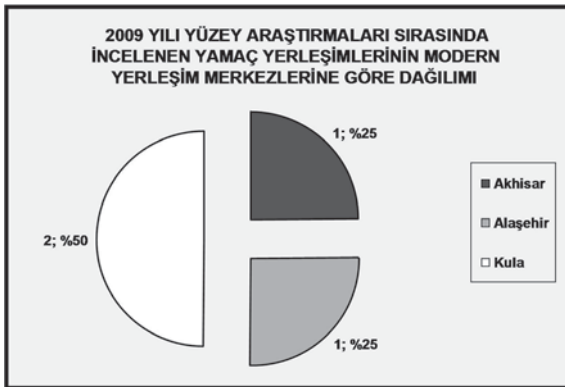
Tablo 4: Mezarlıkların modern yerleşimlere göre dağılımı.

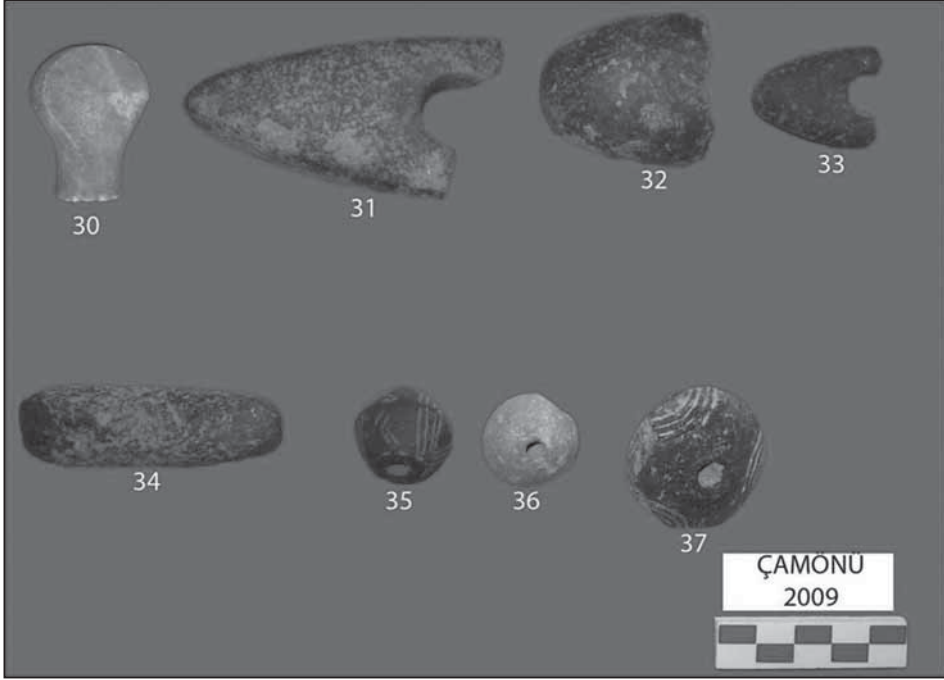
Tablo 5: Tepe üstü yerleşimlerin modern merkezlere göre dağılımı.

Tablo 6: Prehistorik-Protohistorik buluntu merkezlerinin dönemsel dağılımı.

Tablo 7: Yamaç yerleşimlerinin modern merkezlere göre dağılımı.

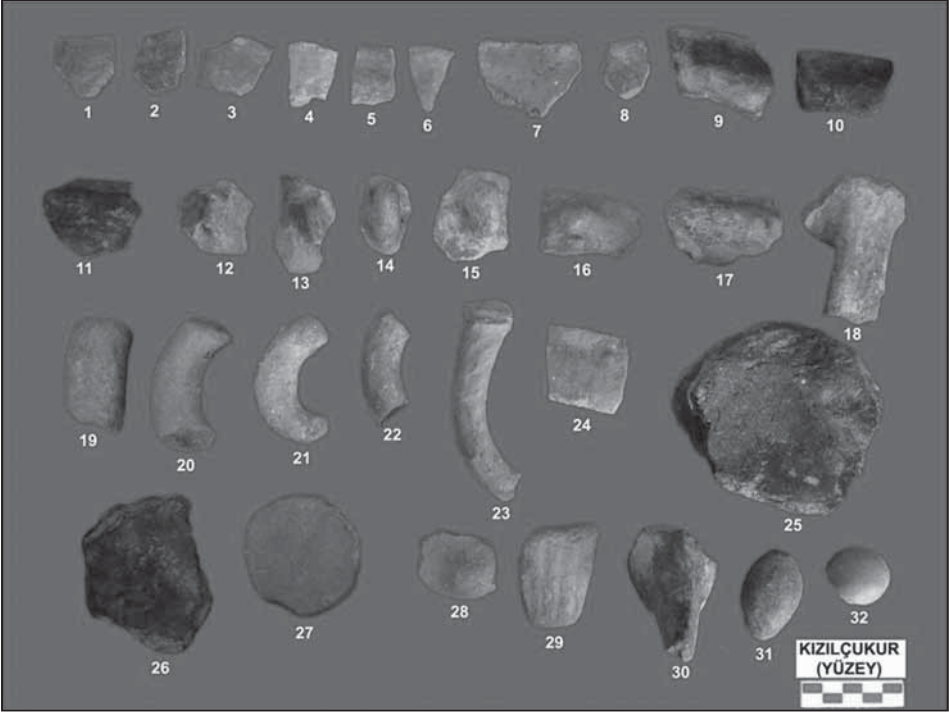
Resim 1: Çamönü Höyüğü, vatandaşlar tarafından teslim edilen eserler.

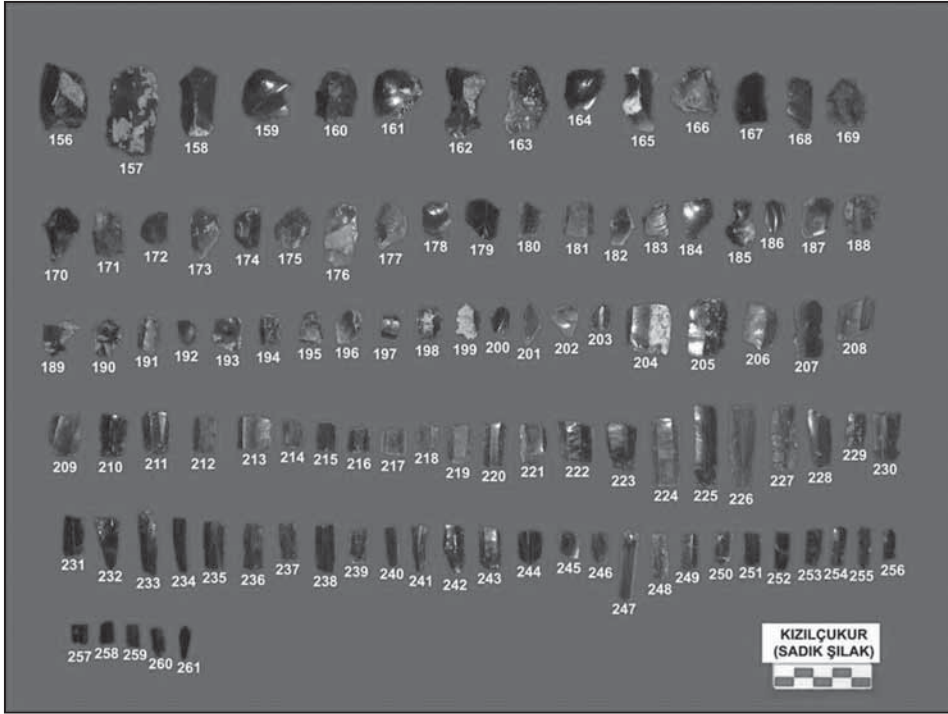
Resim 2: Yanık Dağ Höyüğü.

Resim 3: Kızılçukur Höyüğü.

Resim 4: Kızılçukur Höyüğü, yüzey buluntuları.

Resim 5: Kızılçukur Höyüğü, arazi sahibinin teslim ettiği eserler.

Resim 6: Akpınar Kaya Anıtı.

Resim 7: Ağlayan Kaya (Niobe Kayası).

Resim 8: Emcelli Topuzlu Dedesi kaya işaretleri.

BURSA VE ÇEVRESİ YÜZEY ARAŞTIRMASI -2009 - KELES VE ORHANELİ -

Mustafa ŞAHİN*
İ. Hakan MERT
D. ŞAHİN

Bursa ve çevresindeki kültür varlıklarını saptamaya yönelik projemizin üçüncü bölümü 15-1 Haziran 2009 tarihlerinde Keles ve Orhaneli İlçeleri ile bunların köylerinde gerçekleştirilmiştir¹. Araştırmada öncelik, Keles İlçesi'nde 2008 yılında eksik kalan alanlara verilmiştir. Daha sonra Orhaneli İlçesi'ne geçilmiş ve ilk olarak 2007 yılında tarafımızdan keşfedilen Şahinkaya Mağarası ve çevresi olmak üzere ilçenin tamamında incelemelerde bulunulmuştur.

KELES

Keles İlçesi'nde eksik kalan Karaardıç, Başak, Avdan, Yazıbaşı, Davutlar, Gelemiş, Baraklı, Gököz, Kırınışıklar, Çayıralan, Belen, Menteşe, Belenören, Tazlaktepe, Harmanalanı, Dedeler Köylerinde kültür varlıklarının tespitine ve bilimsel değerlendirmelerine yönelik tarama yapılmıştır.

* Prof. Dr. Mustafa ŞAHİN, Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 16059 Görükle-Bursa/Türkiye E-Mail: msahin25@gmail.com
Doç. Dr. İ. Hakan MERT, Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 16059 Görükle-Bursa/Türkiye E-Mail: ihakanmert@mynet.com
Dr. Derya ŞAHİN, Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 16059 Görükle-Bursa/Türkiye E-Mail: dsahin@uludag.edu.tr

¹ Yüzey Araştırması Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün 08.05.2009 tarih ve 87688 sayılı izinleri ile yürütülmüştür.

Bu kampanyaya Bakanlık temsilcisi olarak Çankırı Müzesi uzmanlarından Atilla Can katılmıştır. Yüzey Araştırması boyunca bizimle birlikte olan ve uyumlu çalışmalarıyla bize katkıda bulunan Bakanlık temsilcisi Atilla Can'a teşekkür ederiz.

Araştırma Uludağ Üniversitesi Rektörlüğü, Keles ve Orhaneli Belediye Başkanlıkları tarafından desteklenmiştir. Yardımları ve destekleri için başta Rektörümüz Prof. Dr. M. Mete Cengiz olmak üzere Keles Belediye Başkanı Mustafa Bektaş ve Orhaneli Belediye Başkanı İrfan Tatlıoğlu'na minnettarız. Ayrıca büyük bir özveri ve gayretle çalışmalarını her aşamasında yardımcı olan Arkeoloji Bölümü Araştırma Görevlisi Serkan Gündüz ve Yüksek Lisans öğrencilerimiz Berkay Dinçer, Başak Emir, Ufuk Gürdal ve Eren Baştaymaz'a da teşekkürü bir borç biliriz.

2009 kampanyasındaki yüzey araştırmamız Kültür ve Turizm Bakanlığı (3.000 TL), Uludağ Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar Projeleri Koordinatörlüğü (2.500 TL, Proje No: AAM (H-2009/11) ve TÜBİTAK (1.000 TL, Proje No: SOBAG – 107K559) tarafından desteklenmiştir. Destekte bulunan kurumlara minnettarız.

Davutlar Köyü Keles İlçe merkezinin yaklaşık 7,5 km. güneyinde yer almaktadır. Köyün hemen girişinde uzanan Kaleler Mevkii'nde yüzeyde fazla olmasa da seramik parçaları bulunmaktadır². Bu alan adını tepenin etrafını çepeçevre kuşatan ve yer yer horasan harcı da kullanılarak örülmüş olan duvar kalıntılarından almaktadır (Resim: 1). Yüzeyden toplanan seramik parçalarının tarihlendirmesine göre, bu alanın Helenistik Dönemden Bizans Dönemi'ne kadar kullanıldığını anlaşılmaktadır (Resim: 2).

Yoğun seramik buluntusu veren alanlardan bir diğeri Kocapınar Mevkii'dir³. Yaklaşık 1 dönümlük alana yayılmış seramikler yoğun olarak Roma ve Bizans Dönemlerini işaret etmektedir.

Bu yerleşimde ziyaret edilen diğer alan; Yığılı Çakıl Mevkii'ndeki ormanlık alanın en üst noktasında yer alan Tümülüs olmuştur⁴. Civarda herhangi ipucu verecek kalıntıya rastlanmadığı için Tümülüs'ün ne zaman yapıldığı tespit edilememiştir.

Bu sezon keşfedilen ilk tümülüs, Harmancık İlçesi'ne bağlı Demirci Köyü'nün güneybatısında bulunan Develi Mevkii'nde tespit edilmiştir⁵. Bu alanda yan yana yer alan üç adet tepe bulunmaktadır. Bunlardan en batıda olanı bir tümülüs özelliği arz ederken, diğer ikisinin doğal oluşum olduğu gözlemlenmiştir. Defneciler de bizimle aynı kanıda olmuş olmalı ki, sadece en batıda yer alan tepede kaçak kazı yapmışlardır. Hafriyat toprağında yaptığımız incelemede çok sayıdaki seramik parçası ile defnecilerin gözünden kaçan bir adet ağırşak tespit edilerek kayıt altına alınmıştır. Geç kalınmış olmakla birlikte, Tümülüs'ün bulunduğu alan SİT kapsamına alınmıştır.

2008 yılında Keles ve çevresinde yaptığımız taramalarda bölgenin antik çağda Aizonai'yi Prusa a. O.'a bağlayan yol güzergâhının Keles üzerinden geçtiği konusunda varsayımında bulunmuş, ancak herhangi bir kanıt bulamamıştık⁶. Bu sezondaki araştırmalar esnasında antik yol ağına ait kalıntılar keşfedilince, öngörümüzün ne kadar haklı olduğu ortaya çıkmış oldu. Bu yol kalıntılarından birisi Baraklı Köyü'nün Asartepe çıkışında izlenebilmektedir (Resim: 3)⁷. İş makinelerinin tahribatına rağmen yolun Asartepe'ye

² GPS koordinatı: UTM: 695 3. E / 441 05 . N.

³ GPS koordinatı: UTM: 69 68 .. E / 44 07 0.. N; 69 68 .. E / 44 07 4.. N

⁴ GPS koordinatı: UTM: 698 1.. E ; 44061.. N

⁵ GPS koordinatı: UTM: 696 8.. E 440 89 .. N

⁶ Bkz. M. Şahin – İ.H. Mert – D. Şahin, “Keles Yüzey Araştırması – 2008”, 27. Araştırma Sonuçları Toplantısı (Ankara 2010), 168. Ayrıca Aizonai Antik Kenti'nin Hadrianoi (Olympene Abrettene bölgesi) ile coğrafi olarak, özellikle Rhyndakos ırmağı boyunca, bağlantısı için Bkz. R. Naumann, “*Der Zeustempel zu Aizanoi*”, *DAA 12* (Berlin 1979) 1 Fig. 2. Naumann'ın bu haritasında da açıkça görüldüğü gibi, Aizonai Kentini Marmara Denizine bağlayan yollardan birisi Ryndakos Vadisi üzerinden Hadrianoi'ye doğru ilerlemektedir.

⁷ GPS koordinatı: UTM: 689 9.. E / 442 75.. N; Baraklı Köyü Keles ilçe merkezinden yaklaşık 9,5 km. kuzeyde yer almaktadır. Baraklı ve civarının antik çağlardaki konumu ve önemi için Bkz. E. Schwertheim, *Die Inschriften von Hadrianoi und Hadrianeia*, IK 33 (Bonn 1987), 139. Schwertheim'in ifadesine göre Baraklı'nın antik adı Neokaisareia olabilir ve bu kent kesinlikle “Civitas Olympena”ya aitti.

çıkan bölümü oldukça iyi korunmuştur. Yöre halkının ifadesine göre, yakın zamana kadar bu yol, Keles'i Baraklı, Karaköy, Epçeler, Deliler, Güneybudaklar'ın kuzeyinden Soğukpınar, Bağlı, Elmaçukuru üzerinden Bursa'ya bağlayan kervan yoludur. Yol tespit ettiğimiz noktada diğer bir kola daha ayrılarak Asartepe'ye doğru ilerlemektedir⁸.

Bilindiği gibi Aizanoi Kenti Roma Çağı'nda Phrygia Epictetus Bölgesi'nin "Aezanitis" adı verilen yüksek platosunda yer alıyordu⁹. Genel olarak Bityhnia ve Bergama Krallığı arasında kalan bölge Romalılar tarafından "Phrygia Epiktetos" olarak adlandırılmıştır. Son Bergama Kralı III. Attalos'un vasiyetiyle aynı zamanda "Hellespont Phrygiası" adını da taşıyan bu bölge İ.Ö. 130 yılında Asia Eyaletine katılmıştır. Akhemenid Krallığı Dönemi'nde Daskyleion Satraplığının "Hellespont Phrygiası" dolayısıyla "Phrygia Epictetus"u yani "Küçük Phrygia"yı kapsadığı kabul edilebilir. Hatta bazen Daskyleion Satraplığı "Hellespont Phrygiası Satraplığı" olarak da tanımlanmıştır¹⁰. Bu ifadelerden de anlaşılacağı gibi, Bursa İli'nin özellikle batı ve güney kısımları ve Aizanoi Kenti Roma Dönemi'nde aynı coğrafi bölge içinde yer almaktaydı ve muhtemelen hem yönetim hem de ticaret ve ulaşım bakımından yakın ilişki içindeydiler.

Diğer bir yol kalıntısı ise Gelemiş Köyü yakınlarında, mevcut karayoluna göre daha aşağı seviyede tespit edilmiştir¹¹. Bu yol da modern yolun yapım çalışmalarından etkilenecek yer yer yolun altında kalmıştır. Bir yolun Gököz Göleti'nin güneyinde Kiremitlik Mevkii'nde bulunduğu rivayet edilmektedir. Ancak yol mevcut göletin altında kaldığı için herhangi bir kalıntıya rastlanılmamıştır.

Zengin mimarî elemanların bulunduğu yerleşimlerden biri de Kıranışıklar Köyü'dür¹². Köy mezarlığında bulunan Şahinbaba Türbesi'nin onarım çalışmalarında devşireme olarak çok sayıda Bizans Dönemi'ne ait mimarî parça kullanılmıştır. Köy merkezinde yer alan caminin bahçesinde iki adet sunağa rastlanması bu mimarî malzemelerin köyde tesadüfen bulunmadığına işaret etmektedir¹³. Mezarlık alanında iki adet de su kuyusu bulunmaktadır. Kuyu bilezikleri her iki kuyunun da antik olabileceğine işaret etmektedir. Bu alanın antik dönemde de kullanılmış olabileceğini, yine mezar alanı içerisinden geçen ve izleri halen görülebilen eski yol kalıntısı da anlaşılmaktadır.

⁸ GPS koordinatı: UTM: 689 9.. E / 442 75.. N. Bu yol yaklaşık 230 cm. genişliğinde ve yaklaşık 40 metre uzunluğunda net olarak izlenebilmektedir. Yolun yüzeyi dış büyük olarak inşa edilmiş, kenarlarında iri bloklar kullanılmış iç bölümlerde daha küçük yumru taşlar kullanılmıştır.

⁹ Bkz.R. Naumann a.g.e. 1.

¹⁰ T. Bakır, "Hellepontine Phrygia: Das hellespontische Phrygien in der Zeit des achämenidischen Reiches", Colloque l'archéologie de l'empire Achéménide, Paris, Collège de France, 21-22 novembre 2003, 1.

¹¹ GPS koordinatı: UTM: 688 7. E / 442 33. N

¹² Kıranışıklar Köyü Keles ilçe merkezinden yaklaşık 3,5 km. güney batıdadır.

¹³ Kıranışıklar Köyü'nden ve civarından iki yazıt daha önce Schwertheim tarafından yayınlanmıştır (Bkz. E. Schwertheim a.g.e. 56 Nr. 75 ve 70 Nr. 99).

2008 çalışmaları esnasında taranan yerler arasında bulunan Menteşe Köyü'ne, üzerinde yazıt bulunan yeni bir mermer bloğun bulunduğu bildirilmesi üzerine bir defa daha gittik¹⁴. İfade edildiğine göre, köy meydanındaki düzenleme çalışmaları esnasında tekrar açığa çıkan iki parçadan oluşan ince kristalli mermer bloğun ölçüleri 28 x 177,5 x 29 cm.dir (Resim: 4). Üzerindeki yazıttan bu blokların anıtsal bir mezar yapısına ait olduğu anlaşılmaktadır¹⁵. Köylülerin ifadesine göre, bu bloklar uzun yıllar önce Menteşe Nekropolü'nden buraya getirilmiştir. Ancak tam olarak nerede bulunduğunu hatırlayan birisini bulamadık.

Menteşe Köyü'nde, köylüler tarafından ihbar edilen bir başka yerde ise, kaçak kazılar sonucu ortaya çıkan duvarlar ile karşılaştık. Kayabaşı olarak adlandırılan mevkiide muhtemelen bir kaleye ait olduğunu düşündüğümüz duvar kalıntılarına rastlanmıştır (Resim: 5)¹⁶. Bu alan Gelintaşı Kaya Kilisesi'nin bulunduğu kayalığın üzerinde yer almaktadır. Gelintaşı olarak adlandırılan kaya kilisesi ise vadiye hâkim bir kayalığın en yüksek noktasına oyularak yapılmıştır. Mekânların büyük bir bölümü defineciler tarafından dinamitlenerek havaya uçurulmuştur. Sağlam korunabilen kaya yüzeyleri üzerinde fresko izleri hala izlenebilmektedir (Resim: 6). Yine tahribattan kendini koruyabilen yüzeylerden birisinde kayaya oyulmuş şapeli ve yan yana duran iki insana ait kabartmanın izlerini görmek mümkündür (Resim: 7). Bu kabartma kalıntıları nedeni ile burası Gelintaşı olarak adlandırılmaktadır.

Menteşe Köyü'nde köylülerin gösterdiği bir diğer yer Kaynarca Mevkii'dir. Burada yapılan incelemede yüzeyde bol miktarda İlk Tunç Çağı'na ait seramik kırıklarının bulunduğu bir höyük keşfedilmiştir¹⁷. Yüzey buluntuları arasında yer alan en ilginç eser küçük bir sürtme taş balta olmuştur. Burada yapılan incelemede ayrıca Bizans Dönemi'ne kadar değişik dönemlere ait seramik parçalarının bulunduğu gözlemlenmiştir.

Helenistik ve Roma Dönemi'ne ait yüzeyde yoğun bir şekilde seramik kırıkları bulunan bir diğer alan Belenören sınırları içerisinde kalan Alfan Düzlüğü'dür¹⁸. Bu alanda yoğun seramik kırıklarına karşın yüzeyde herhangi bir mimarî kalıntıya rastlanamamıştır.

Keles İlçe sınırları içerisinde uğradığımız son köyler Harmanalanı ve Dedeler'dir. Harmanalanı'nda köy camisinin bahçesinde bir blok üzerinde sergilenen ince kristalli

¹⁴ Menteşe Köyü Keles ilçe merkezinden yaklaşık 8,5 km. güney batıda yer almaktadır.

¹⁵ Yazıt heyet üyelerinden Epigraf Peter Rotenhöfer tarafından yayınlanacaktır.

¹⁶ GPS koordinatı: UTM: 683 5.. E / 441 10.. N

¹⁷ GPS koordinatı: UTM: 685 3.. E 441 16 .. N

¹⁸ GPS koordinatı: UTM: 683 8.. E / 441 57.. N. Belenören Köyü Keles ilçe merkezinden yaklaşık 8 km. güney batıdadır.

mermerden bir adet İon tarzı sütun başlığı ve caminin hemen karşısında bulunan köy kahvesinde bir adet yazıtlı sunak tespit edilmiştir. Dedeler Köyü'nde ise Selahattin Buhari'ye ait olduğu iddia edilen bir yataının içinde adeta türbenin “Kült Eşyası” olarak kullanılan yılan şeklinde bir sunak ve üzerinde mermerden yuvarlak bir masa tablası bulunmaktadır (Resim: 8). Yataının halen alternatif tıp kapsamında sağlık bulmak isteyen vatandaşlar tarafından ziyaret edilmesi ve yataında antik çağın sağlık tanrısı Asklepios'a ait bir sunağın bulunması tesadüfle izah edilemeyecek oranda gelenekselliğin bir göstergesidir¹⁹.

ORHANELİ

Orhaneli İlçesi'ndeki ilk durağımız, 2007 yılında tesadüfen bulduğumuz Şahinkaya Mağarası olmuştur²⁰. Mağara içerisinde dikkatimizi çeken husus, geçen zaman içerisinde definecilerin boş durmadığı ve mağara içerisinde bulunan kültür toprağını iyice dağıttıkları olmuştur (Resim: 9). Bu incelemeler sırasında daha önce tesadüfen bulduğumuz Orta Paleolitik Dönem'e ait taş aletlere benzer herhangi bir alete rastlanmamıştır. Mağarada daha önceden kazılan kaçak kazı çukurunun daha da derinleştiği tespit edilmiştir. Bu da mağara içinde sit alanı olarak tescil edilmesinden sonra da kaçak kazıların devam ettiğini göstermektedir. Yüzeyde rastlanan fauna kalıntılarından örnekler topladıktan sonra mağaranın eksik kalan çizimleri tamamlanmıştır. Güney Marmara'da insanlara ait taş aletlerle birlikte fauna kalıntılarının da ele geçtiği şimdilik bilinen tek Paleolitik Çağ buluntu yeri olan Şahinkaya Mağarası'nda, keşfinden itibaren geçen iki yıl içinde arkeolojik dolgular defineciler tarafından tamamıyla tahrip edilmiştir.

Şahinkaya Mağarası'ndan sonra Şahinkaya Mağarası'nın da bulunduğu Kapıkaya Kayalığı'nın güneybatı kısmında yer alan Güvercin İnleri ismi verilen mağaralar incelenmiştir. Buradaki oyuklar hâlihazırda keçi barınağı olarak kullanılan yan yana üç adet ufak mağaradan oluşmaktadır. Mağaraların tabanlarındaki keçi pislikleri zeminde arkeolojik bir kültür toprağının olup olmadığını anlamamızı engellemiştir. Ancak mağaraların konumları ve içlerinin durumu, burada hala bir miktarda olsa kültür toprağının korunmuş olabileceğini düşündürmektedir.

Dağlık Bursa'da Paleolitik Dönem'e ait taş alet buluntu veren tek yer, Şahinkaya

¹⁹ Bölgeden, muhtemelen Orhaneli İlçesi civarından Bursa Arkeoloji Müzesi'ne getirilen sağlık tanrısı Asklepios ile ilgili iki yılan tasvirli adak daha önce Schwertheim tarafından yayınlanmıştır (Bkz. E. Schwertheim a.g.e., 15 v.d. Nr. 14 ve 15).

²⁰ Şahinkaya Mağarası ile ilgili daha fazla bilgi için bakınız: M. Şahin-B. Dinçer-T. Zimmermann, “Neue Fundplätze des älteren Paläolithikums bei Bursa in nordwestanatolien (Türkei)”, Archäologisches Korrespondenzenblatt 39/2, (2009), 153-162.

Mağarası değildir. Uludağ'ın farklı noktalarında prehistorik buluntulara rastlanmak mümkündür. Bunlardan birisi de Belen Mevkii'dir²¹. Burada arazide yaptığımız incelemelerde Paleolitik çağa ait çok sayıda taş alete rastlanmıştır (Resim: 10). Bunların içinde kıyıcı satır, iki yüzeyliler ve levallois çekirdekleri bulunmaktadır. Bunlardan dolayı burasının Alt/Orta Paleolitik dönemleri yansıttığını söyleyebiliriz. Buluntuların içinde korteksli yongaların ve çekirdeklerin çok sayıda bulunması, bu alanın bir zamanlar taş alet yapımında kullanılan bir atölye olabileceğine işaret etmektedir. Belen Tepe, Bursa Bölgesi için şimdilik bildiğimiz en eski Paleolitik Çağ buluntu yeridir²².

Orhaneli İlçesi'nin yakınlarında bulunan Kiliseler Mevkii bir sonraki durağımızı oluşturmuştur. Daha önce sit alanı olarak tescil edilen ve yerli halk tarafından Kiliseler Mevkii olarak adlandırılan kalıntılar Schwertheim'a göre bir gymnasium veya tapınağa ait olmalıdır (Resim: 11)²³. Bu yapının tam bir çizimi yoğun bir bitki örtüsü ile kaplı olmasından dolayı yapılamamıştır. Ancak görülebildiği kadarı ile kalıntılar bir kiliseden çok tapınak gibi daha görkemli bir yapıya ait olmalıdır. Burada ileride yapılacak temizlik ve mimarînin anlaşılmasına yönelik detaylı bir rölöve tespit çalışması yapı grubunun fonksiyonunu anlamaya katkı sağlayacaktır.

Orhaneli İlçesi bilindiği gibi antik Hadrianoi Kenti'nin üzerine kurulmuştur. Temel hafriyatları esnasında antik kente ait yapıların kalıntılarına rastlamak mümkündür. Hafriyat kazılarında bulunan mermer eserlerden bir bölümü hâlihazırda Orhaneli Belediye binasının bahçesinde sergilenmektedir.

Hadrianoi Kenti'nin büyüklüğünü, nekropol sahasının yayıldığı alan da göstermektedir. Antik kentin nekropol alanlarından birisi defineci kazısına göre Karagöz Piknik Alanı olarak adlandırılan yerdir. Bu bölgede daha önceden açılmış olan define amaçlı çukurlardan birisi bir mezara aittir (Resim: 12)²⁴. Mezar tamamen talan edilmiştir. Geriye sadece sağa sola dağılmış iskelet parçaları kalmıştır. Yine bu mezara yakın bir yerde bulunan Deliballılar Mevkii'nde yerli taştan yapılmış iki mezar daha bulunmaktadır. Bunlardan birisinin tholos şeklinde olması ayrıca dikkate değerdir. Bir diğer mezar alanı Seyfiler Mevkii olarak adlandırılan yerde bulunmaktadır (Resim: 13)²⁵. Bu alanda değişik teknikler ile inşa edilmiş birçok mezarın defineciler tarafından talan edildiği hayretle gözlemlenmiştir (Resim: 14). Mezarlarda iskelet parçalarından başka geriye kalan

²¹ GPS koordinatı: UTM: 688 9.. E / 441 48.. N

²² B. Dinçer, "Bursa ve Çevresi Yüzey Araştırmaları 2008-2009: Tarihöncesi Buluntuları", Arkeoloji ve Sanat (baskıda).

²³ E. Schwertheim, age., 136 vd. Lev. 31.

²⁴ GPS koordinatı: UTM: 669 9.. E / 442 06.. N

²⁵ GPS koordinatı: UTM: 668 3.. E / 441 77.. N

herhangi bir buluntuya rastlayamadık. Bütün bu mezarlar antik kentin nekropol sahasının ne kadar geniş bir alana yayılmış olduğunu göstermektedir.

Orhaneli çevresinde çok sayıda mağara yerleşimi de bulunmaktadır. Çaltepesi Mağarası define kazısı çukurları ile doludur²⁶. Kaçak kazı toprağında yaptığımız incelemeler sonucunda birkaç parça çakmaktaşı yongaya ve seramiğe rastlanılmıştır. Bunlar, Neolitik/Kalkolitik Döneme tarihlenebilirler.

Diğer bir mağara 2. Sinekkayası olarak adlandırılan mevkiide bulunmaktadır. Bu mağaranın içinde de çok sayıda defneci çukuruna rastlanmıştır (Resim: 15). Mağaranın içyapısı ve tabanının düzlüğü burada yaşama uygun bir ortam hazırlamaktadır. Bu nedenle mağara içinde yapılacak bir kazı çalışması önemli bilgiler sunabilecektir. Aynı zamanda mağaranın içinde bir adet çakmaktaşı yonga da bulunmuştur ve bu da mağaranın tarihöncesi dönemlerde de kullanılmış olabileceğine işaret etmektedir.

Çatalsöğüt Köyü'nün Gavurevleri Mevkii'ne ulaştığımızda çok sayıda mezar bulunan yeni bir nekropol alanı ile karşılaştık²⁷. Malzeme olarak ana kaya ve yerli taşın kullanıldığı mezarların tarihlendirilmeleri konusunda elimizde yeterli verinin olmaması nedeni ile herhangi bir öneride bulunamıyoruz. Bu mevkiide mezarlarla ilişkisi olmayan bir alandan Orta Paleolitik'e ait çakmaktaşı çekirdek ve yongalar da bulunmuştur.

Ziyaret edilen köylerde devşirme olarak kullanılan çok sayıda yapı elamanın kayıt altına alınmasına bu sezon da devam edilmiştir. Serçeler Köyü'nde bir evin girişinde basamak olarak kullanılan bir yazıt tespit edilmiştir²⁸. Köyde yazıtın yanı sıra dağınık şekilde sütun gövdesi de dâhil olmak üzere mimarî parçalara rastlanmıştır.

Orhaneli'nin Fadıl Köyü çıkışında bulunan Murat Özdemir'e ait evin bahçesinde 2 adet Roma Dönemi'ne ait mezar steli ve bir adet sütun parçasına rastlanmıştır. Bir sonraki durağımız olan Fadıl Köyü, Orhaneli İlçesi'nde en fazla antik malzemenin bulunduğu yerleşimdir. Bu özelliği nedeniyle bizden önce Schwertheim tarafından da köy ziyaret edilmiştir²⁹. Bizim yaptığımız incelemede Schwertheim tarafından yayınlanan yazıtlar dışında çeşitli mimarî malzemelere de rastlanmıştır. Köylülerin yol göstermesi sonucunda, köy okulunun karşısında yer alan tepede defneciler tarafından kaçak olarak kazılmış durumda iki adet mezar tespit edilmiştir³⁰. Bu mezarlardan güneydoğu yanda bulunan kaya üzerine oyulmuş kanal dikkat çekmektedir. Bu kanal burada kurban

²⁶ UTM: 667 0.. E / 442 01.. N. Orhaneli araştırmaları esnasında bize mihmandarlık yapan polis memuru Sayın Mustafa Kurt'a teşekkürü borç biliriz.

²⁷ UTM: 685 3.. E 440 53.. N; Çatalsöğüt Köyü Harmancık İlçe merkezinden yaklaşık 9 km. kuzeydoğudadır.

²⁸ Serçeler Köyü Orhaneli İlçe merkezinden yaklaşık 4 km. güneydoğudadır.

²⁹ E. Schwertheim a.g.e. 24 Nr. 25; 30 Nr. 32; 55 Nr. 72; 71 Nr. 100; 73 Nr. 104, 77 Nr. 113.

³⁰ UTM: 681 8.. E / 440 94.. N

kesildiğini, dolayısı ile de bu mezarın bir “Heroon” olabileceğine işaret etmektedir. Ne yazık ki mezarlardan geriye sadece iskelet parçaları kalmıştır.

Mimarî yapı elamanlarının bulunduğu bir diğer yerleşim Çakmak Köyü’dür³¹. Roma Dönemi’ne tarihlendirilebilecek yazıtlı sunak köydeki en ilgi çekici buluntuyu oluşturmaktadır. Çakmak Köyü’nü özellikli yapan bir diğer durum köy sınırları içerisinde kalan Yeşillik Mevkii’indeki çakmaktaşı yatağıdır. Bunlar 1970lere kadar döğen taşı yapımında kullanılmışlardır³². Burada arkeolojik değer taşıyan bir buluntuya rastlamasak da buradaki çakmaktaşı kaynağı prehistorik çağlarda kullanılmış olabilir.

Araştırmalarımız esnasında Gököz Göleti’nin güneydoğusunda meşeliğin içerisinde bir de Osmanlı Dönemi’ne ait mezar alanına rastlanmıştır³³. Mezar taşları üzerindeki tarihler bize bu mezarların İ.S. 18. -19. yüzyıllarda kullanıldığını göstermektedir. Birçok mezar taşının kırılması pahasına mezarlığın içerisinde açılan kaçak kazı çukurları defnecilerin verdikleri zararın boyutunu göstermesi açısından kayda değerdir.

Sonuç olarak, 2009 yılı yüzey araştırmalarında Keles ve Orhaneli İlçelerinin tamamı ziyaret edilerek buradaki araştırmalar önemli ölçüde tamamlanmıştır. Çalışmalarımız sonucunda bugüne kadar hiç bilinmeyen 14 yeni yerleşim alanı daha tespit edilerek tamamının SİT kapsamına alınması sağlanmıştır.

³¹ Çakmak köyü Harmancık ilçe merkezinden yaklaşık 9 km kuzey doğudadır.

³² J. Bordaz-L. Alpers Bordaz, Stone Knapping in Modern Turkey, University Park: PCR Films in the Behavioral Sciences (1973). ([http://www.archive.org/details/upenn-fl6-2008_Stone_Knapping_in_Modern_Turkey_ve_J._Whittaker_-_K._Kamp_-_E._Yılmaz,_Çakmak_Revisited:_Turkish_Flintknappers_Today%2C_Lithic_Technology_34%2F2_\(2009\),_93%3A110](http://www.archive.org/details/upenn-fl6-2008_Stone_Knapping_in_Modern_Turkey_ve_J._Whittaker_-_K._Kamp_-_E._Yılmaz,_Çakmak_Revisited:_Turkish_Flintknappers_Today%2C_Lithic_Technology_34%2F2_(2009),_93%3A110)).

³³ UTM: 689 0.. E 442 34.. N

Resim 3: Keles Baraklı Köyü, Asartepe Yolu.

Resim 4. Keles, Menteş Köyü'nde yer alan yazıt.

Resim 5. Keles, Menteşe Köyü, Kayabaşı Mevkii, kale girişi veya gözetleme kulesi.

Resim 6. Keles Menteşe Köyü, Gelintaşı, Fresk.

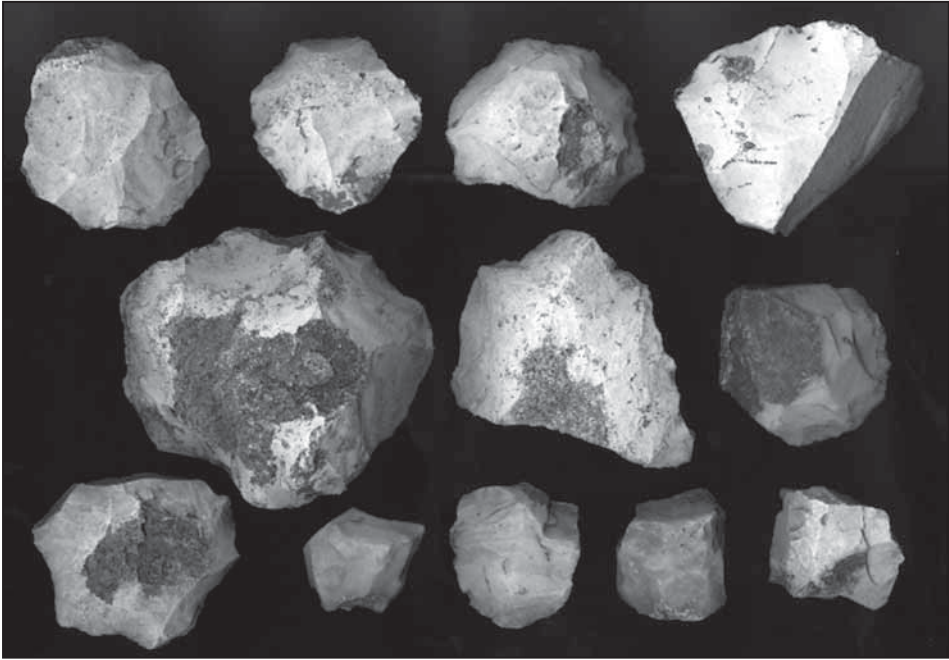
Resim 7: Keles Menteşe Köyü, Gelintaşı, Kabartma.

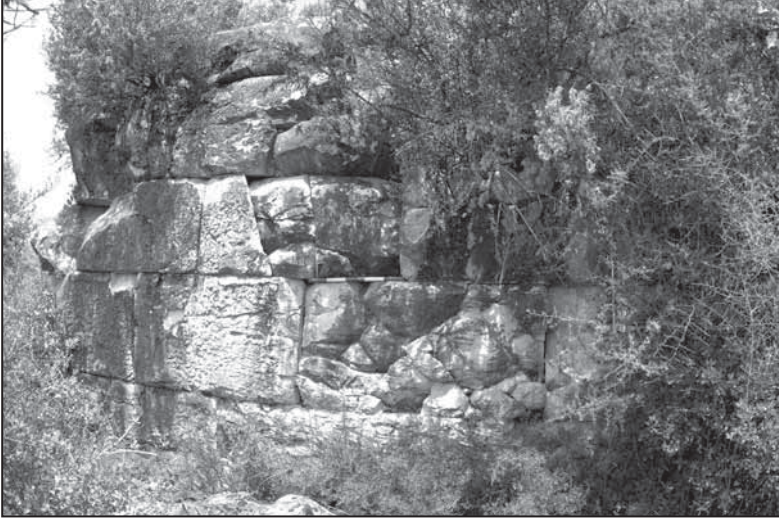
Resim 8: Keles Dedeler Köyü Selahattin Buhari Türbesi, Asklepios Sunağı.

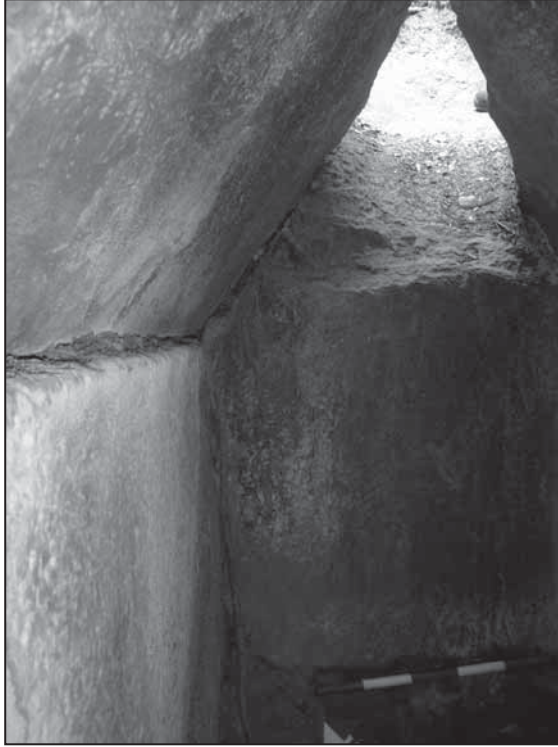
Resim 9: Orhaneli Şahinkaya Mağarası, kaçak kazı toprağı.

Resim 10: Keles Belen Mevkii, çakmaktaşı buluntular.

Resim 11: Orhanlı Kiliseler Mevkii, duvar kalıntısı.

Resim 12: Orhanlı Karagöz Piknik Alanı, mezar yapısı.

Resim 13: Orhaneli Seyfiler Nekropolü, kaçak kazı çukurları.

Resim 14: Orhaneli Seyfiler Nekropolü, kaçak kazılar ile açılan mezarlardan birisi.

Resim 15: Orhaneli 2. Sinekkayası Mağarası.

2009 YILI KORYKOS (KIZKALESİ) YÜZEY ARAŞTIRMASI

Serra DURUGÖNÜL*
Ercan AŞKIN
Deniz KAPLAN
Erkan ALKAÇ

Mersin İli, Erdemli İlçesi'ne bağlı Kızkalesi Kasabası sınırları içerisinde yer alan Korykos Antik Kenti'nin merkezinde ve Hinterland'ında yürütülen 2009 yılı çalışmalarımızdan, kent merkezindeki çalışmalar kapsamında Korykos Nekropolisi'nde genel bir araştırma yapılmıştır. Araştırmalar neticesinde daha önce bilinen mezar formlarından farklı olarak, nekropolisin kuzeyinde, vadinin üzerinde anıt mezarlar tespit edilmiştir. Bunlar kısmen Bizans Dönemi suru içerisinde devşirme olarak kullanıldıklarından bugüne kadar dikkatlerden kaçmışlardır. Korykos Sütunlu Caddesi'nin hemen batısındaki iki tonozlu mezar da incelenmiştir. Birbirine yakın konumda bulunan iki mezardan, daha büyük boyutlu olan güneydeki mezarın, mimarî özellikleri dolayısıyla en az iki katlı olabileceği üzerinde durulmuştur. Boyutları ve tonozların itinalı profilleri nitelikli mezarlara işaret etmektedir. Nekropoliste topografik yapıya bağlı olarak anakayanın imkân tanıdığı her yerin değerlendirildiği, pek çok kaya mezarının oluşturulduğu gözlenmiştir. Nekropolisin repertuarındaki diğer mezar türleri serbest duran lahitler, ana kaya lahitleri, chamosoriumlar olarak özetlenebilmektedir. Nekropolisteki bir lahdin kapağındaki akroterlerin birinin üzerinde vücudunun üst kısmı çıplak, diğerinin üzerinde ise tüm vücudu çıplak olan yatar vaziyette erkek figürleri betimlenmiştir. Korykos Nekropolisi'nde başka örneği bulunmayan bu eserin kapağının kısa kenarındaki alınlığın ortasında ise alışılmamış bir biçimde bir Medusa başı kabartması bulunmaktadır.

* Prof. Dr. Serra DURUGÖNÜL, Mersin Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 33342 Çiftlikköy Kampusu Mersin/TÜRKİYE Tel: 0 324 361 00 01 – 4730 E-posta: sdurugonul@mersin.edu.tr – sdurugonul@gmail.com

Adı geçen Mersin Üniversitesi öğretim elemanlarına ve Berlin Bizans Müzesi'nden Dr. Gabriele Mietke'ye, araştırmaya katkılarından dolayı teşekkür ederim. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne vermiş oldukları çalışma izninden dolayı; bu yıl Kahramanmaraş Müzesi'nden çalışmamıza katılmış olan Bakanlık temsilcimiz sayın Özgür Hacıkerimli'ye de ayrıca teşekkür ederim.

Kentin nekropolisindeki incelemelerde kronolojik saptamalar yapılmaya çalışılmış ve kaya mezarların en erken mezar örnekleri olma ihtimalleri üzerinde durulmuştur. Bununla beraber bunların kullanımlarının çağlar boyu devam ettiği sonucuna varılmıştır. Dış cephelerindeki büstler, sunaklar, çift el kabartmaları veya yazıtlar sonradan eklenmiş olabilmektedirler. Korykos Nekropolisi'nde, tarihlemeye yardımcı olabilecek her türlü kriter incelenmiş, figürlü ve bitkisel bezemeler, profiller üzerinde tartışılmıştır. Özellikle Bizans Dönemi'nde Roma mezarlarının tekrar kullanıldığına işaret eden, sonradan eklenmiş yazıtlar tarihlemeye ışık tutmaktadır. Nekropoliste girlandlı lahitlerin sadece birkaç örneği bulunmaktadır ancak en yoğun grubu sade bir biçimde çalışılmış lahitler oluşturmaktadır. Bunların, profillerinde çok az değişiklik göstermek kaydıyla Bizans Dönemi'nde de üretildikleri anlaşılmıştır.

Nekropolis Vadisi'nin tabanında sürdürülen çalışmalar sırasında tespit edilen ilk kullanımının Roma Dönemi'ne geri gittiği düşünülen bir su kaynağı incelenmiştir. Aşağı yukarı 10 m. derinliğe sahip kuyunun, en alt kademede, üç tarafının kemerlerle donatılıp görkemli bir yapı haline getirilmeye çalışıldığı gözlenmiştir. Mimarî özellikleri dolayısıyla bu yapılanma daha önce yapılan yayınlarda 'nymphaion' olarak da adlandırılmıştır. Yapının üst kısmındaki işçiliğin daha özensiz olduğu görülmektedir. Bununla beraber tüm yapılanma en üst seviyede tonozlu bir üst yapı ile sonlandırılmıştır. Yapının, mimarî özelliklerinden anlaşıldığı üzere değişik zamanlarda çeşitli eklemeler ve onarımlarla kullanımının devam ettiği görülebilmektedir. Bu da çağlar boyu bu su kaynağına verilen öneme işaret etmektedir. Günümüzde de su motorları aracılığıyla civarındaki limon bahçelerinin sulanmasına hizmet etmektedir.

Kent merkezindeki çalışmalar kapsamında ayrıca daha önce incelenmiş olan hamamlar üzerine tekrar eğinilmiştir. Bu bağlamda Büyük Hamam ile yerleşim merkezinin doğusunda, deniz kenarına yakın konumda yer alan Küçük Hamam'da tekrar incelemelerde bulunulmuştur. Büyük Hamam'ın bulunduğu koyun civarında gerçekleştirilen çalışmalar sırasında ise Büyük Hamam'ın aşağı yukarı 40 m. doğusunda üçüncü bir hamamın varlığı daha saptanmıştır. Oldukça kaliteli bir duvar işçiliğine sahip olan bu hamam, sıra halinde birkaç mekândan oluşmaktadır ve mekânların üzerlerinin tonozla kapatıldığı anlaşılmaktadır.

Kent merkezindeki çalışmalar kapsamında, 2005 senesinde sürdürülen Korykos'un "kutsal yolu" boyunca sıralanan Transept Kilisesi, Mezar Kilisesi, Yörük Kilisesi ve Manastır Kilisesi'ndeki mimarî süslemelerinin dokümantasyonuna yeniden devam edilmiştir. Yörük Kilisesi ve Manastır Kilisesi'nin inşa tarihine yönelik incelemelerde

bulunulmuştur. Yörük Kilisesi'nin, bir yörük mezarında mezar taşı olarak kullanılan ambon tabanı incelenmiştir. Ayrıca Transept Kilise'nin (Querschiffskirche) doğusunda bulunan 'tetrapylon' incelenmiştir. Kilise ve tetrapylon'un çağdaş olma olasılığı tartışılmış, tetrapylon'un bir anlamda 'hac' merkezine girişi sembolize ettiği düşünülmüştür. Tetrapylon'un günümüze sadece bir ayağı korunmuştur ve bu ayağa ait kemer blokları yere düşmüş vaziyette görülebilmektedir. Dağlık Kilikia'da olması muhtemel başka Tetrapylon'lar da bulunmaktadır ancak çoğu tahrip olmuştur. Kesinlik kazanmış olan bir örnek Karakabaklı Antik Yerleşimi'nde bulunmaktadır. Çalışmalar sırasında ayrıca Korykos'daki sütunlu caddenin 50 m. batısında Ortaçağ'a ait olan, ancak İ.S. 4. yüzyıl özellikleri gösteren sütunlarının devşirme olarak kullanıldığı bir şapel tespit edilmiştir. Yapı, sütun sıralarıyla bölünmüş tek bir mekândan ibarettir ve ilk saptamalara göre Ada Kalesi'nin içinde bulunan şapel ile benzerlik göstermektedir. Şapelin inşa tarihinin tespitine yönelik incelemelerde bulunulmuş, bu amaçla sütun başlıklarının belgelenmesi çalışmaları sürdürülmüştür. Bu şapel dışında Büyük Sarnıç'ın güneyinde bir başka şapel daha tespit edilmiş ve yapı üzerinde incelemeler yapılmıştır.

Bu sezonki çalışmaların bir diğer aşamasını ise Korykos'a su sağlayan sistemin anlaşılmasına yönelik olarak, sisteme ait su kemerlerinin (Aquadukt'lar) incelenmesi oluşturmuştur. Su sistemi Limonlu Nehri'nin çıktığı noktadan Elaiussa-Sebaste'ye kadar toplam altı su kemerine sahiptir. Limonlu, Tırtar, Yemişkumu, Merdivenlikuyu'dan sonra Korykos'a ulaşan bu kemerlerin en az iki inşa safhası bulunmaktadır. Söz konusu altı su kemerinin dışında, çalışma sınırlarımız dâhilinde yer alan iki su kemeri de Paşa Deresi Vadisi içerisinde bulunmaktadır. Tüm sistemin ilk inşası İ.S 1. yüzyılın sonu – İ.S. 2. yüzyıla tarihlenmekte olup, daha sonra Geç Antik Dönem'de çeşitli tamiratlar geçirdikleri bilinmektedir¹.

Korykos Antik Kenti'ne ulaşmadan önceki son vadide, Paşa Deresi içerisinde Korykos'a su taşıyan son su kemerleri olan 7a ve 7b su kemerleri incelenmiştir. Daha çok 7a su kemeri üzerinde durulmuştur. Alt seviyedeki dörtgen taşlarda görülen bosajlar, Limonlu'daki 1 No.lu su kemerinde de görülmektedir. Orada en erken evreye ait olan bu tür taşlar bu su kemerinden de erken bir evreye işaret etmektedir. Ancak erken evreye ait su kemeri tamamen yıkılmış, taşları bir sonraki evrede kullanılmıştır. İkinci evrede su kemerinin diğer tüm duvarları ise küçük taşlar ve yoğun harçla oluşturulmuş bir duvar tarzında inşa edilmiştir ve bu yapıyla batı duvarları, özellikle Tırtar'daki 2 No.lu su kemerini çağrıştırmaktadır. Orta ayak güneyden yuvarlak, kuzeyden ise sivri bir mimarî

¹ F. Özbay "Elaiussa Sebaste ve Korykos Su Sistemi" *OLBA IV*, 2001, 145 – 163.

ye sahiptir. Su kemerinin tarihi konusunda sağlam bir veri olmasa da ilk evresinin İ.S. 1. veya İ.S. 2. yüzyılda yapılıp, tahribat gördüğü dönemden sonra tekrar inşasının ise İ.S. 3. yüzyıl veya hemen sonrasına gittiği düşünülmektedir.

Ayrıca Korykos 7a su kemerinin 200 m. kadar güneyinde bulunan 7b su kemeri incelenmiştir. 7b su kemerinin alt sıra taşları da 7a su kemerinde olduğu gibi dörtgen taşlardan oluşsa da buradaki taşların derzleri son derece düzenli ve bosajsız çalışılmışlardır. Burada, kuzeye bakan taşların plan olarak kuzeye doğru sivrileşmeleri de ilk tasarım çerçevesinde yapılmış olmalıdır, çünkü çok düzenlidirler. Dolayısıyla 7a su kemerindeki dörtgen taşlar, buradaki taşlardan esinlenerek yapılmış, ancak derzleri daha düzensiz, taşlar bosajlı ve kuzeydeki sivrileşme daha derme çatma olmak suretiyle tamamlanmışlardır. Bu durumda ilk incelemelere dayanılarak 7b su kemerinin 7a su kemerinden daha önce yapılmış olabileceği düşünülebilir. İlk etapta, iki su kemerinin bu kadar yakın mesafede görülmesi ve Korykos Kenti'nin içinde takip edilebilen yan yana devam eden iki su kanalı ile açıklanabilir diye düşünülmüş, kentin su ihtiyacının dağıtımında kolaylık sağlamak amacıyla iki su kemerinin, kemerlerden sonra iki su kanalı ile kente doğru girmeleri dağıtımı hızlandırmış olmalı diye yorumlanmıştır. Ancak, Korykos Kenti içinde kanalların takibi yapılmış ve belli noktaya kadar sadece bir kanalın gittiği, belli bir noktadan sonra kanalın ikiye ayrıldığı tespit edilmiştir. Tüm bu veriler 7a su kemerinin Korykos'a suyu taşıyan kemer olduğunu ortaya koymaktadır. Zaten su kemerinden sonra kanal batıya doğru takip edilebilmekte, 7b su kemerinin batısından devam ederek Korykos yönünde ilerlemektedir. 7b'nin ise batıya doğru ilerleyen bir kanalı bulunmamaktadır; zaten bu kemerin kanalı deniz seviyesinden yaklaşık 7 m. yüksekliğe sahipken, 7a'nın kanalının deniz seviyesinden yüksekliği aşağı yukarı 17 m.dir. Bu seviye farkı da su kemeri 7b'nin Korykos'a su taşıyamayacağını göstermektedir. 7b su kemerinin, bu durumda Korykos'a su taşıyan bir su kemeri değil, sadece civarındaki tarıma elverişli alanlara su taşımak üzere yapılmış bir su kemeri olduğu düşünülebilir.

Su yolu takip edilirken 7b su kemerinin kuzeybatısında kabartmalı bir kaya mezarı tespit edilmiştir. Kline üzerinde uzanmış bir erkek figürünün betimlediği kabartma, oldukça yüksek kabartma tarzında çalışılmıştır. Figürün sağ dizinin oldukça yüksekte verilmesi ve diğer bacağına sağ bacağın altından geçercesine yatay verilmesi bölgedeki benzer örneklerde görülen bir tarz değildir. Bu açıdan ve kıvrımların plastikliği ile figürün perspektifinin doğru verilmiş olması, kaliteli bir eserle karşı karşıya olduğumuzu göstermektedir. Klinenin, ayak ve baş kısımlarında hafif kıvrımlı bir mobilya türü olarak verilmesinin de bölgede örneği yoktur. Ancak, klinenin baş kısmının tamamlanmadığı

görülmektedir. Burada kline ayağı hafifçe belli edilmiş, ancak tanımlanamayan kademeli bir oluşum, çalışmanın yarım bırakıldığına işaret etmektedir. Kaya mezarının ön cephesinde ise iki adet sunak kabartması bulunmaktadır. Kuzeyde yuvarlak, güneyde dörtgen formlu olan bu sunakların daha sonradan oyulmuş olmaları da ihtimal dâhilindedir. Kaya mezarının içinde altı adet kline bulunmaktadır. Güney köşede üst ve alt klinelerin ayrı ayrı sunu platformları yer almaktadır. Mezarın önünde, etrafa dağılmış bulunan sütun tamburları, metop-trigliften oluşan friz ile alınlık parçaları bu kaya mezarının önünde bulunan bir mimarî oluşuma işaret etmektedir. Nitekim kabartmanın üzerinde anakayaya oyulmuş iki hatıl yuvası da böyle bir yapılanmanın var olduğu düşüncesine sevk etmektedir. Metop-triglif parçasının yüksekliği 31.5 cm., uzunluğu 66 cm., genişliği 28 cm., derinliği ise 30 cm.dir. Sütun tamburlarının alt çaplarının 52 cm., üst çaplarının 49 cm. olduğu görülmüştür. Alınlığa ait 64 cm. uzunluğunda, 57 cm. derinliğinde ve orta kısmında yüksekliği ise 40 cm. olan bir parça tespit edilmiştir.

Yine su yolunun incelenmesi esnasında Paşa Deresi Vadisi'nin batısında, antik yolun kenarında, su yoluna çok yakın konumda yer alan tapınak mezar incelenmiştir. Mezarın ölçüleri alınmış, detaylı olarak fotoğraflanmıştır. Mimarî özellikleri dolayısıyla yapının İ.S. 2. yüzyıla ait olduğu düşünülmektedir. Bu alanda ayrıca, mezarın hemen doğusunda, antik yolun karşı tarafında yer alan, büyük bir tonozlu mekân ve iki yan odadan oluşan başka bir yapı üzerinde durulmuştur. Yapının mimarî özellikleri ve su yoluna yakın konumu bir hamam olabileceği düşüncesine sevk etmektedir.

Kentin merkezindeki ve yakın civarındaki araştırmaların dışında bu sezon da kentin Hinterlan'dındaki çalışmalara devam edilmiştir. Bu bağlamda Cennet Obruğu'nun güney kenarındaki kilise ile Korykos'un aşağı yukarı 2 km. kuzeyinde yer alan Demirciören Antik Yerleşimi'nde bulunan Bizans Dönemi'ne ait mimarî süslemelerinin dokümantasyonu yapılmıştır.

Hüseyinler'e bağlı Burcunkale (Burç Kale) ziyaret edilmiştir. Buradaki bir kapı lentosu üzerinde yer alan çelenk ve labut kabartmaları kapının daha erken döneme ait bir yapıya ait olması gerektiğini göstermektedir. Nitekim bu sembollerin Helenistik ve Roma Dönemlerinde bölgede yaygın oldukları, daha sonraki dönemlerde kullanılmadıkları bilinmektedir. Zaten kapı, mimarî olarak da yapının kendisiyle uyumsuzluk sergilemekte, kapıya dayanan blokların derzleri tam olarak oturmamaktadır. Bu da ikinci bir evredeki kullanıma işaret etmektedir. Yapının duvarları, alışılagelmiş Dağlık Kilikia kulelerinin duvarlarına oranla daha küçük boyutlu taşlardan örülmüştür. Bu yönüyle Korykos Büyük Hamamı'nın duvar yapısı ile benzerlik göstermektedir. Dolayısıyla kule İ.S.

2. yüzyıldan sonrasına tarihlenmelidir. Kulenin arkasında ise daha geç döneme ait bir çiftlik yapılanmasının varlığı söz konusudur ve kalıntıları arasında bir kırma taşı ile yakın zamanımıza kadar kullanılmış olan bir harmanlık alanı bulunmaktadır.

Hüseyinler Köyü'nün Bağlıçukur Mevkii'nde yerdeki ana kaya üzerine alçak kabartma ve detayları insize çizgilerle oluşturulmuş, ayakta durmakta olan iki figürün betimlendiği (Resim: 1) bir buluntu önceki yıllarda tarafımızca görülmüş² ancak bölgede görülen kabartmalardan çok farklı olduğu için yorumlanamamıştı. Figürlerden birisi daha uzun boylu olmak üzere ikisinin de ayakları profilden, vücutları ise cepheden verilmiştir. Uzun boylu figürün başı yine profilden gösterilmiştir. Kısa boylu figürün başı ise belirgin değildir. Uzun boylu figürün elinde ucu yumuşak, olasılıkla püskül ile biten, kısa boylu figürün elinde ise dörtgen biçimli bir nesne bulunmaktadır.

Bu yılki çalışmamız sırasında yapılan incelemelerde aynı alanda ve aynı tarzda çalışılmış bir kadın kabartmasına (Resim: 2) ve hemen yanındaki bir anakayada yarım ay ve güneşi betimlediği düşünülen yuvarlak bir nesnenin insize kabartması daha bulunmuştur. Yine bu yıl, Bağlıçukur Mevkiisi'nin doğusunda bulunan Çataleni Mevkiisi'nde de aynı tarzda, aynı anakaya üzerine üst üste işlenmiş iki erkek figürü (Resim: 3) tesbit edilmiştir. Anakayanın yukarı kısmında bulunan figürün (Resim: 4) sol elinde, haç motifi ile sonlanan ve ayaklığı olan uzun bir nesne, diğer elinde ise dörtgen bir nesne bulunmaktadır. Alt kısmına denk gelen figür (Resim: 5) ise bir elinde mızrak diğer elinde küçük yuvarlak bir nesne tutmaktadır. Burada da yine yarım ay ve güneş kabartmalarına rastlanmaktadır.

Çataleni figürlerinin hemen 10 m. batısındaki bir yazıtın yanında da yine yarım ay ve güneş sembollerinin tekrar edilmiş olması, yazıt ile kabartmalar arasında bir bağ kurulmasını beraberinde getirmektedir. Bağlıçukur'da bulunan kadın betimlemesi ile de aynı nedenle bir ilişki ağı kurulması gündeme gelmektedir. Stilistik özelliklerin tam olarak örtüşmesi nedeniyle Bağlıçukur'daki iki figür ile de bağlantı kurulması kaçınılmazdır. Anılan yazıt sadece yarım ay ve güneş sembolleri ile kabartmaların açıklanmasına katkıda bulunmaz, bunun da ötesinde yazıt, harf karakterler nedeniyle Hristiyanlık Dönemi'ne tarihlenmektedir³. Yukarıda tanımlanmış olduğu gibi, Çataleni figürlerinden birisinin elinde haç bulunması da Çataleni ve kurulmuş olan bağdan dolayı Bağlıçukur kabartmalarının Hristiyanlık Dönemi'ne aitliliği ortaya çıkarmaktadır.

Bu kabartmanın içinde bulunduğu coğrafya olan Dağlık Kilikia Bölgesinde

² S. Durugönül- M. Durukan, "2005 Yılı Korykos (Kızkalesi) Yüzeý Araştırması" 24. Araştırma Sonuçları Toplantısı. Cilt 1, 2006, 20 vd.

³ Bu tarihlendirme önerisi için Prof. Dr. Mustafa Sayar'a ve Prof. Dr. Sencer Şahin'e teşekkür ederim. Anılan bu yazıt dışında yakın çevrede iki yazıta daha rastlanmıştır. Ancak yazıtlardan hiçbirisi deşifre edilememiştir.

uzak çevresinde veya diğer coğrafyalarda klasik çağlara ait ikonografik paralellerinin olmamasından ve bölgedeki en erken Helenistik ve takip eden Roma Dönemi kabartma örneklerinin hiçbirisinin bu şekilde alçak kabartma tekniğinde yapılmamış olmalarından dolayı bu buluntunun klasik çağlara ait olmadığı kesin olarak söylenebilmektedir.

Kabartmaların bağlı olduğu Hüseyinler Köyü'nün merkezi⁴ bugünkü verileri ile Helenistik döneme geri gitmektedir. Ancak köyün etrafının diğer bulguları Roma⁵ ve daha ziyade erken Hristiyanlık Dönemi'ne aittir⁶. Bu da kabartmaların Hristiyanlık Dönemi'ne tarihlendirilmeleri gerekliliğini kuvvetlendirmektedir. Kabartmalar, dönemin uzmanlarınca ayrıntılı olarak çalışılmayı beklemektedirler.

⁴ S. Durugönül, *Türme im Rauhen Kilikien* (1998) ; Ü. Aydınoglu, "The Settlement Patterns of the Olbian Territory in Rough Cilicia in the Hellenistic Period" *OLBA* VII, 2003, 251-263. Hüseyinler Köyü'nün Kertik Mevkii'nde bulunan küçük kule yapısının sadece tarım alanlarının korunması dışında savunma ve gözetleme amaçlarına da yönelik inşa edildiği anlaşılmaktadır. Hatta bu kule yapısının sınır belirleme amacıyla da yapıldığı düşünülmektedir. Polygonal duvarların derzlerinin düzenli oluşu Helenistik Döneme işaret etmektedir.

⁵ Roma Dönemi'ne ait veriler için: S. Durugönül- M. Durukan, "2005 Yılı Korykos (Kızkalesi) Yüzey Araştırması" 24. *Araştırma Sonuçları Toplantısı. Cilt 1*, 2006, 19-21.

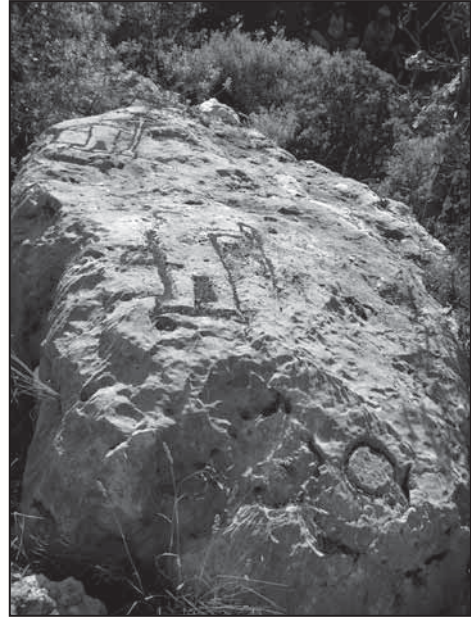
⁶ S. Durugönül- M. Durukan, " 2005 Yılı Korykos (Kızkalesi) Yüzey Araştırması" 24. *Araştırma Sonuçları Toplantısı. Cilt 1*, 2006, 19 vd. : Hüseyinler Köyü'nün Tol yerleşimi günümüzde de kullanım gördüğü için hiçbir şey orijinal konumunda değildir. Burada bulunan İ.S. 5. veya 6. yüzyıla ait olması gereken kilise oldukça iyi korunmuştur. Burada dikkati çeken husus, Kilikia kiliselerinin çoğunda görüldüğü şekilde büyük blok taşların kullanılarak haricinde sadece kısmi olarak kullanılması ve dış yüzeyleri düzleştirilen taşların iç kısımda kaba yontulu bırakılması.

Resim 1: Bağlıçukur Mevkii Kabartması (1. Kabartma).

Resim 2: Bağlıçukur Mevkii Kabartması (2. Kabartma).

Resim 3: Çataleni Kabartması (Kabartmaların Genel Görünümü).

Resim 4: Çataleni Kabartması (1. Kabartma).

Resim 5: Çataleni Kabartması (2. Kabartma).

THE ARCHITECTURAL SCULPTURES OF THE SO-CALLED “BIG AND SMALL SEKRETA” IN ST. SOPHIA

Eugenio RUSSO*

For several years now, within the context of research dealing with “Byzantine architectural and decorative sculpture in Turkey” – which is under my direction – I have been studying and cataloguing the sculptures of St. Sophia¹. Today I wish to present you a portion of this research, that dedicated to the architectural sculptures of the so-called big and small *Sekreta* of the St. Sophia. I am delighted to thank the Direction and Personnel of the Ayasofya Müzesi for the assistance they have given me in the course of this study.

In the wake of Cyril Mango’s 1962 publication², scholars gradually came to seem to have agreed upon their identification of the spaces at the gallery level of the church, one of which is situated above the southwestern vestibule and the other one to the east above the southwestern ramp and communicating with it. The space located above the vestibule and directly connected to the upper narthex was identified as the big *Sekreton* within the area of the patriarchal residence attached to the church. On its western side this space is connected to three spaces that communicate amongst themselves³. The space above the ramp, on the other hand, was identified as the small *Sekreton*. The creation

* Prof. Dr. Eugenio RUSSO, Università degli Studi di Bologna, Facoltà di Conservazione dei Beni Culturali, Via Mariani 5, I-48100 Ravenna/ITALY.

¹ From 2006 the study of the sculptures of St. Sophia is inserted in the Italian project PRIN “The Byzantine sculpture of Constantinople: the complex of Saint Sophia Museum-Aya Sofya Müzesi in Istanbul”, where the unit I (directed by Eugenio Russo, Università di Bologna, national coordinator) studies the sculptures of the church of Theodosius II and of the church of Justinian, the unit II (directed by Alessandra Guiglia, Università di Roma La Sapienza) studies the collection of the byzantine sculptures of St. Sophia Museum, the unit III (directed by Claudia Barsanti, Università di Roma Tor Vergata) studies the sculptures of the churches of St. John Studius and St. Irene, that are part of the museums complex of St. Sophia.

² C. Mango, *The Brazen House*, København 1959, p. 53; C. Mango, *Materials for the Study of the Mosaics of St. Sophia at Istanbul*, Washington 1962, pp. 44-45, figs. 47-48; C. Mango, *The Art of the Byzantine Empire 312-1453*, Toronto 1972, p. 153; C. Mango, in R. Mark-A.Ş. Çakmack (eds.), *Hagia Sophia from the Age of Justinian to the Present*, Cambridge 1992, p. 53. Previously see R. Guiland, in *JÖByz*, 5 (1956), pp. 31-34; R. Janin, in *REB*, 20 (1962), pp. 141-142, 153.

³ F. Dirimtekin, in *IstMitt*, 13-14 (1963-1964), pp. 117-119, fig. 2; A. Pasadaios, *Ho Patriarchikos Oikos tou Oikoumenikou Thronou*, Thessalonike 1976, p. 54, fig. 2 (are named *katechoumeneia*, but without quoting Mango on this respect); R. Cormack-E.J.W. Hawkins, in *DOP*, 31 (1977), pp. 178-181, 191-202, 247-251, figs. I-II, 12, 18, 26-27, 49; R. J. Mainstone, *Hagia Sophia*, London 1988, pp. 61, 110, figs. 98, 143. About the plans and the sections of these rooms see R.L. Van Nice, *Saint Sophia in Istanbul. An Architectural Survey*, I, Washington 1966, pl. 20; II, 1986, pl. 40.

of these spaces was assigned to the reign of the emperor Justinian's successor Justin II (565-578). Recently, however, these identifications have been called into doubt by Ken Dark and Jan Kostenec⁴, who have re-examined the structures situated about the church. According to these scholars, the space that has been identified hitherto as the big *Sekreton* is instead to be identified as the small *Sekreton*, whereas the big *Sekreton* should be identified with the space that once existed at a lower level to the west of the space above the vestibule. Although it is no longer intact, the northern and eastern side walls of this space do survive. However, since that space stood at a level different from that of the space above the vestibule, Dark and Kostenec need to imagine the processions that passed between the small and the big *Sekreton* as making their way by means of a winding stairway. Such a solution is altogether unlikely. Moreover, as those scholars have noted⁵, the *De Ceremoniis* does not mention a small stairway between the small and big *Sekreton*; in their latest publication, Dark and Kostenec are careful to limit themselves to writing only of a "large hall" when speaking of the space that no longer exists, but which once stood to the west of the space above the portico⁶. Not surprisingly, even the most recent studies that touch upon this subject continue to accept the dating that Mango proposed in 1962.

The sculptures that we shall consider in today's communication can be divided into two groups: those that have survived *in situ* from the sixth century and those that were re-used in the two so-called *Sekreta* as marble pieces when those spaces took on their present shape in the Ottoman period, especially in connection with the demolition and construction-work occasioned by the building of the southwestern minaret. This was done under the direction of the architect Sinan at the order of Selim II starting in 1573, and was finished after Selim II's death in 1574 under his son Murad III⁷. Here too the fragments that were re-used in the Ottoman period date back to the sixth century and in all likelihood derive, without exception, from the construction of the St. Sophia. In other words, they came from the site itself.

One enters the so-called big *Sekreton* from the southern side of the upper narthex by means of a marble doorway whose principal side, however, is to be found within the *Sekreton* and not in the narthex (Fig. 1)⁸. The profile in section shows a succession of seven elements: starting from the north there are two fillets, a cyma recta, another fillet,

⁴ K. Dark-J. Kostenec, in *Architectura*, 36,2 (2006 [2007]), pp. 116-117, fig. 5.

⁵ Ibidem, p. 129.

⁶ K. Dark- J. Kostenec, in *Bulletin of the British Byzantine Studies*, 35 (2009), p. 62, fig. 6.

⁷ W. Emersom-R.L. Van Nice, in *AJA*, 54 (1950), p.31; S. Eyice, *Ayasofya*, 3, Istanbul 1986, pp. 7-8, 38-39.

⁸ R.L. Van Nice, *Saint Sophia in Istanbul*, pl. 20; R. Cormack-E.J.W. Hawkins, in *DOP*, 31 (1977), fig. 27.

another cyma recta, and two fillets.

If we situate ourselves outside the St. Sophia, to the south and next to the baptistery, and then look in the direction of the two so-called *Sekreta*, we shall see that, to the west, there survive two capitals for small marble pilasters. These capitals have the shape of an upside-down truncated pyramid; they resemble imposts. On the other hand, lower to the east and on the southern side of the so-called small *Sekreton*, there is visible a *trifora* that has two capitals (Fig. 2). This *trifora* is important because it demonstrates that the space continued to the south and had another room that no longer exists. Note well, however, that this *trifora* is not a window with three lights, but rather an opening having three apertures with capitals, columns and impost blocks. The window was situated at the top and centre, above the middle arch. But the *trifora* becomes even more important if we reflect upon the shape of the three arches. They are not round, but pointed (even if their summit is rounded). In other words, the use of the pointed arch originates not with Romanesque and Gothic architecture, but rather in sixth-century Constantinople. St. Sophia provides context and confirmation for what Strzygowski quite rightly observed regarding the arches of the cistern of Unkapanı Sokağı, which lies to the northwest of the church of the Pantokrator (Zeyrek Camii) and dates to the time of Justinian⁹.

The columns of the three-apertured opening carry curved capitals¹⁰ with trapezoidal fields that have borders and sport (on the northern and southern sides) a Latin cross whose ends splay outwards or else (on the eastern and western sides) are divided down the middle by a vertical strip and lack any decoration. Each of the two capitals supports an impost in the form of an upside-down truncated pyramid that is slightly flared and has an upper vertical flange (Figs. 2, 3, 4); above that is situated a horizontal slab¹¹, that cannot be seen from the external side (i.e. from the south). Broader than the impost, this slab (Figs. 3, 4) serves as a support and termination for the marble pieces set within the intrados of the arches of the three-apertured opening for the sake of revetment. As is shown by the shape of the two imposts that terminate the abutment of this opening at its uppermost edges, this work was carefully performed (Figs. 3, 4)¹². These imposts consist of a single piece of marble and display a more complex profile, for they have a vertical flange at the bottom and at the top a reversed concave moulding surmounted by a cyma recta. The two imposts

⁹ J. Strzygowski, in Ph. Forchheimer-J. Strzygowski, *Die byzantinischen Wasserbehälter von Konstantinopel*, Wien 1893, p. 71, n. 13, fig. at p. 70 (pp. 218-219: age of Justinian); E. Russo, in *Bizantinistica*, 2a ser., 9 (2007[2008]), pp. 24-25, fig. 1.

¹⁰ F. Dirimtekin, in *IstMitt*, 13-14 (1963-1964), pp. 124-125, pl. 57,2; R.L. Van Nice, *Saint Sophia in Istanbul*, pl. 20; R. Cormack-E.J.W. Hawkins, in *DOP*, 31 (1977), p. 196, fig. 18.

¹¹ F. Dirimtekin, in *IstMitt*, 13-14 (1963-1964), pl. 57,2; R. Cormack-E.J.W. Hawkins, in *DOP*, 31 (1977), fig. 12.

¹² F. Dirimtekin, in *IstMitt*, 13-14 (1963-1964), pl. 57,2; R. Cormack-E.J.W. Hawkins, in *DOP*, 31 (1977), fig. 12.

on the exterior *antae* (Fig. 2) seem to have a height that is distinctly less than that shown by those on the interior and are almost completely without elaboration.

Within the southern wall of the so-called big *Sekreton*, there survive both two small pilasters that are made of marble and adorned with a collar at the top and two impost capitals of the *trifora* that rest upon them (Figs. 5, 6)¹³. In the form of an upside-down truncated pyramid, the capitals are without decoration. There also survives an impost-cornice beneath the western small pilaster (Fig. 6). According to Cormack and Hawkins, this *trifora* is in fact the result of work done subsequent to the sixth century, but making use of miniature pilasters, capitals etc. that belonged to the sixth-century *trifora*.

During the Ottoman period, the *trifora* was sealed and instead a rectangular window was opened at its centre. In the eastern abutment and in the window's ceiling, sheathing was provided by the re-use of two fragments of two different slabs (Fig. 7), each of which displays within a square field a disc containing a Latin cross whose extremities splay outwards. The difference in border requires that we speak of two different slabs. In the piece in the ceiling (with the upper arm of a cross), there can be seen (from the outside) a plain border, two fillets, a moulding (Fig. 7); in the piece within the abutment (having the lower arm of a cross), there occur a fillet, a thin fillet with dentil moulding and a moulding. It is also to be remarked that there appears a masons' mark with the Greek letters "KY" at the centre of the moulding in the piece in the ceiling. This is a mark that occurs elsewhere within the St. Sophia¹⁴.

This window has been sealed, while another two that are symmetrical to the two within the other so-called *Sekreton* have been opened. The central window, below that sealed, contains in its ceiling a large fragment of a slab that dates to the Justinianic period (Fig. 8), has the same scheme as the previous two, and is adorned with a border identical to that of the slab in the ceiling of the sealed window. At the centre of the fillet-moulding at the top, there is same masons' mark already noted, albeit now written "KV".

The eastern window displays in its eastern abutment a re-used slab of revetment carrying a masons' mark made of Greek letters (Fig. 9): this mark has not hitherto been documented at the St. Sophia and is probably to be read upside down or rotated by 90°. Its interpretation is determined by the position of the letters. If read upside down, then it offers an "Y", "T" or "I", "A", and "Λ". If rotated by 90°, then it provides what seem to be a "K", "I", and "A". The presence of a "Δ" seems improbable. Also in the ceiling is

¹³ R.L. Van Nice, *Saint Sophia in Istanbul*, pl. 20; R. Cormack-E.J.W. Hawkins, in *DOP*, 31 (1977), pp. 198-199, 212-213, figs. 26, 49.

¹⁴ A. Paribeni, in A. Guiglia Guidobaldi- Cl. Barsanti, *Santa Sofia di Costantinopoli. L'arredo marmoreo della Grande Chiesa giustiniana*, Città del Vaticano 2004 (2005), pp. 725-726, nn. 53-54.

a re-used slab of the Justinianic period serving as sheathing (Fig. 10). Within the square field, there appears a triple rhombus whose points sport flowers and at the centre of which there occurs a flower with four petals/leaves and a central pistil. To be precise, the points sporting flowers (lilies) are only two, since the others display a drooping leaf. The border is richly decorated with a plain border, four fillets, and a moulding.

From the so-called big *Sekreton*, one passes to the three interconnected spaces to the west by means of a doorway within the western wall of the so-called *Sekreton*, near its southern wall (Figs. 11, 12)¹⁵. In the side of the so-called *Sekreton*, jambs and architrave display an exterior fillet, a camber, and a thick fillet that continues at a right-angle in the abutment. The architrave carries an upper architrave that consists of a fillet at the top, a camber, and two fillets sloping downwards. From the western side, i.e. from the smaller space, it is possible to discern the entire thickness of the doorway (Fig. 12). We can clearly see that on the other, eastern side, the span of the doorway was subsequently somewhat reduced by the insertion of three marble slabs to sheathe the abutment and architrave.

Situated within the western wall of this space, the facing doorway displays the same arrangement as that we have just been considering (Fig. 13)¹⁶. The doorway is noteworthy for the presence, at the centre of the camber in the upper architrave, of a Greek cross whose arms gradually splay outwards in distinctive fashion. This doorway has been walled up. Its western side can be seen from the exterior (Fig 14), and it furnishes unequivocal proof that the spaces continued to the west, even above that area that Dark and Kostenec call the “large hall”.

The pieces that were re-used are Justinianic in date; the artefacts that are yet to be found *in situ* likewise are well assigned to late in the reign of Justinian or to that of Justin II. All are made of the marble of Proconnesus.

¹⁵ F. Dirimtekin, in *IstMitt*, 13-14 (1963-1964), p. 125, pl 58,2; R.L. Van Nice, *Saint Sophia in Istanbul*, pl. 20.

¹⁶ F. Dirimtekin, in *IstMitt*, 13-14 (1963-1964), p. 125, pl 58,2; R.L. Van Nice, *Saint Sophia in Istanbul*, pl. 20.

Fig. 1: “Big *Sekreton*”: entrance doorway (from South) (photo E. Russo).

Fig. 2: “Small *Sekreton*”: the capitals of the *trifora* (from South) (photo E. Russo).

Fig. 3: “Small *Sekreton*”: impost of the eastern *anta* and eastern capital with impost (from North) (photo E. Russo).

Fig 4: “Small *Sekreton*”: impost on the lost western capital and impost of the western *anta* (from North) (photo E. Russo).

Fig. 5: “Big *Sekreton*”: the two impost capitals and the two small pilasters of the *trifora* (from South) (photo E. Russo).

Fig. 6: “Big *Sekreton*”: the two impost capitals, the two small pilasters and the western impost-cornice (from North) (photo E. Russo).

Fig. 7: “Big *Sekreton*”: slab fragment, today re-used in the ceiling of the high central window (from North) (photo E. Russo).

Fig. 8: “Big *Sekreton*”: slab fragment, today re-used in the ceiling of the lower central window (from North) (photo E. Russo).

Fig 9: “Big *Sekreton*”: slab, today re-used in the eastern abutment of the eastern window (from North-West) (photo E. Russo).

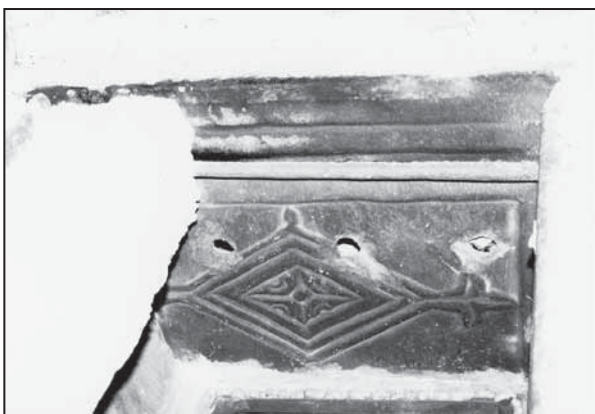

Fig. 10: “Big *Sekreton*”: slab, today re-used in the ceiling of the eastern window (from North) (photo E. Russo).

Fig. 11: Doorway from the “Big *Sekreton*” to the three western interconnected spaces (from East) (photo E. Russo).

Fig. 12: Doorway from the “Big *Sekreton*” to the three western interconnected spaces (from West) (photo E. Russo).

Fig. 13: Doorway to the west of the three western interconnected spaces (from East) (photo E. Russo).

Fig. 14: Doorway to the west of the three western interconnected spaces (from West) (photo E. Russo).

SURVEY IN DER MYKALE (DİLEK DAĞLARI/AYDIN) 2009, 7. KAMPAGNE

Hans LOHMANN*
Klaus BÖHNE

Die ertragreiche Notgrabung in der befestigten Höhensiedlung von Melia am Çatallar Tepe (Dilek Dağları / AYDIN) im Auftrag des Museums von Aydın und seines Direktors Emin YENER¹, ergänzte in wissenschaftlich höchst wertvoller Weise die früheren Ausgrabungen im archaischen Panionion der Jahre 2005, 2006 und 2007², ließ aber nur wenig Spielraum zur Fortführung des Mykale-Survey, der 2001 im äußersten Westen der Mykale begonnen hatte und sich seit 2004 auch auf den östlichen Teil des Gebirges erstreckte. Die Geländeforschungen beschränkten sich auf die Zeit vom 18.09. bis 25.09.2009 und konzentrierten sich vornehmlich auf die Untersuchung der spätosmanischen Wassermühlen auf der Südseite der Mykale. Teilnehmer waren neben dem Verfasser der Wasserbauingenieur Prof. Ing. Hartmut WITTENBERG (Lüneburg), Dietmar GANSERA (Köln), stud. phil. Jan-Hendrik HARTUNG, Özge ÖZGÜL, M.A., sowie Bahtiyar Rıza NUĞRAL vom Museum Aydın als Regierungsvertreter. Das Projekt wurde finanziell von der Fritz-Thyssen-Stiftung Köln unterstützt, die Deutsche Forschungsgemeinschaft stellte wie in den Vorjahren ein Geländefahrzeug zur Verfügung. Beiden Institutionen gilt der Dank des Verfassers ebenso wie der türkischen Generaldirektion der Altertümer und Museen für die Forschungsgenehmigung. Besonders danke ich Aliye USTA für ihre Hilfe, als der ursprünglich vorgesehene Regierungsvertreter seine Teilnahme wegen des Bayram absagte, sowie Herrn Bahtiyar Rıza NUĞRAL für seine liebenswürdige Bereitschaft, trotz der Feiertage das Projekt zu begleiten.

Bekanntlich erstreckt sich das Mykale-Gebirge zwischen Söke im Osten und Dip Burnu im Westen über 30 km, das Surveyareal umfasst ca. 300 km². Zu den rund 300

*Prof. Dr. Hans LOHMANN, Institut für Archäologische Wissenschaften, Ruhr-Universität Bochum. E-Mail: Hans.Lohmann@rub.de.

¹Näheres s. den H. Lohmann-G. Kalaitzoglou-G. Lüdorf, Notgrabung in der befestigten karischen Höhensiedlung von Melia in der Mykale (Dilek Dağları / Aydın), KST 32 (Ankara 2011) im Druck.

²Näheres s. H. Lohmann – H. Büsing – F. Hulek – G. Kalaitzoglou – G. Lüdorf – M. Müllenhoff – Ph. Niewöhner, Forschungen und Ausgrabungen in der Mykale 2001 – 2006, Istanbul Mitteilungen 57, 2007, 59–178.

Fundstellen, die bis Oktober 2007 auf diesem Gebiet registriert worden waren, kamen 2009 nur wenige neue hinzu, sodass sich ihre Gesamtzahl nunmehr auf 310 beläuft³. Auf den hohen Anteil (rund ein Drittel) an spätosmanischen Fundstellen des 18., 19. und frühen 20. Jhs. (bis zum Bevölkerungsaustausch von 1927) wurde schon im letzten Vorbericht hingewiesen⁴. 35 der weit über 90 spätosmanischen Fundstellen sind Wassermühlen auf der Südflanke des Gebirges, mit denen sich K. BÖHNE (Bad Hersfeld) schon früher intensiv beschäftigt hatte. In den vorliegenden Bericht sind daher wesentliche Teile seines 2006 verfassten Textes eingeflossen⁵. Die nähere Untersuchung und Vermessung dieser Mühlen unter der sachkundigen Anleitung des Wasserbauingenieurs Prof. Ing. Hartmut WITTENBERG bildete ein vorrangiges Anliegen der 7. Kampagne des Mykale-Survey. Ein weiteres war die Anfertigung von Luftaufnahmen ausgewählter Objekte durch Dietmar GANSERA, vornehmlich der kleineren byzantinischen Festungen von Akçakonak (MYK 25) und Atburgazı (MYK 41 *Abb. 8*) sowie des Wiegand'schen 'Kastro' im Obertal von Atburgazı MYK 11), aber auch der bedeutenden bronzezeitlichen Siedlung von Yenidoğan (MYK 225 *Abb. 9*) etwas südöstlich von Söke, die durch das Vorrücken der modernen Bebauung akut bedroht ist.

In der Mäanderebene, die seit ihrer Trockenlegung nach dem Zweiten Weltkrieg eines der größten zusammenhängenden Baumwollanbaugebiete der Türkei bildet, baute man um 1900 vornehmlich Getreide an. Während heute die Helfer bei der Baumwollernte aus der Osttürkei kommen, waren es damals Wanderarbeiter aus Samos, die alljährlich die Ernte einbrachten. Die Steuern aus der Getreideernte bezifferte Th. Wiegand auf 300 000 Reichsmark⁶, eine für damalige Verhältnisse ungeheure Summe. Umfang und wirtschaftliche Bedeutung des Getreideanbaus erklären in Verbindung mit den besonderen hydrologischen Gegebenheiten die Vielzahl von Mühlen auf der Südseite der Mykale, während auf der Nordseite bisher nur vier Mühlen festgestellt wurden. Dort begann auch der Mühlensurvey.

Bei Davutlar, dem früheren Muslim Tschangli, verzeichnet die Karte des Südlichen Ionien "von Karl Lyncker aus dem Jahre 1908⁷ insgesamt drei Mühlen, die "Alan Deïrmen" (MYK 87), eine namenlose Mühle an einem Dere unmittelbar nördlich "Neo-Muslim Tschangli" (MYK 266) sowie eine weitere 2 km Ostsüdost des Ortes

³ H. Lohmann – G. Kalaitzoglou – G. Lüdorf, Survey in der Mykale (Dilek Dağları / Aydın) 2007, 6. Kampagne, 26. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Ankara 26. - 30. Mayıs 2008 (Ankara 2009) 2. Cilt, 104 Anm. 1 mit weiterer Lit.

⁴ a. O. (Anm. 3) 104.

⁵ Sein Text, der eigentlich für den Vorbericht Lohmann et al. (a. O. Anm. 2) eingeplant war, erscheint hier in leicht überarbeiteter Form.

⁶ W. D. Hütteroth, Türkei. Wissenschaftliche Länderkunden 21 (Darmstadt 1982) 364 Abb. 92.

⁷ Th. Wiegand – H. Schrader, Priene (Berlin 1904) 13.

am Zusammentreffen zweier Trockentäler oder Dere, deren nördliches in der Karte als „Kabakawak“ bezeichnet ist. Sie ist heute ebenso zerstört wie die Alan Değirmen, die einst an der Ausfallstraße von der Ortsmitte von Davutlar nach Kuşadası im Bereich der heutigen Tankstelle westlich eines großen alten Çiftlik lag. Von einer Mühle in Güzelçamlı, an die sich ältere Ortsbewohner noch erinnern, existiert nur noch die Gerinneleitung (MYK 213)⁸. Die Mühle erscheint weder in der Lyncker-Karte noch in dem Plan, den Wolfgang MÜLLER-WIENER Ende der 1950er Jahre von Güzelçamlı aufgenommen hat⁹. Entweder gab es die Mühle 1908 noch nicht oder sie war Lyncker unbekannt und Ende der 1950er Jahre war sie vielleicht schon außer Betrieb oder zerstört.

Diesen wenigen Mühlen auf der Nordseite des Mykale-Gebirges stehen nicht weniger als 35 auf der Südseite gegenüber, zu denen noch mindestens zwei weitere treten, die nur indirekt durch Leitungsreste oder einen Speicherbehälter belegt, selbst aber zerstört sind¹⁰: Ihre Reihe beginnt im Osten der Mykale mit einer großen Mühle in einem Militär-Camp östlich Akçakonak (MYK 54). Die westlichste befindet sich bei Eskidomatça im Şarapdamı Dere etwa 1 km östlich Thebai (MYK 148). Dazwischen verteilen sich die Mühlen im Değirmendere zwischen Torunçlar und Güllübahçe, bei Boynak, Atburgazı, Tuzburgazı und Domatia. Gehäuft treten die Mühlen unmittelbar östlich von Priene im sog. Mühlental auf, das erst flach und breit, dann eng und steil in nordwestlicher Richtung zu einem Sattel aufsteigt, der die Teloneia mit dem Gebirgsstock verbindet sowie in den Tälern von Atburgazı und Tuzburgazı, wo jeweils bis zu neun Mühlen übereinander angeordnet sind. Längst nicht alle Mühlen erscheinen in der Karte von K. Lyncker. Einige entstanden wohl erst nach seiner Kartenaufnahme.

Zu den geologischen Voraussetzungen, die es erlaubten, eine so große Zahl von Mühlen zu betreiben, schreibt M. Müllenhoff: „Die Mykale ist Teil des paläozoisch-mesozoischen Schiefer- und Marmorgürtels des Menderes-Massivs. Dementsprechend besteht sie überwiegend aus Glimmerschiefer und Marmor, nur die äußerste Westspitze wird von Kalken aus der Jura- und Kreidezeit gebildet. Der Wechsel zwischen wasserdurchlässigem Marmor und undurchlässigem Schiefer hat eine entscheidende Bedeutung für die hydrologischen Verhältnisse und ist verantwortlich für das Vorhandensein von zahlreichen ganzjährig schüttenden Quellen. Diese ermöglichten auch in trockenen Sommern eine ausreichende Wasserversorgung der antiken Siedlungen und in der Neuzeit die Anlage von zahlreichen Wassermühlen an perennierenden Bächen

⁸ A. Philippson, Milet III/5. Das südliche Jonien (Berlin 1936) Kartenbeil.

⁹ Weder die heute zerstörte Mühle, noch die Leitung, die sie versorgte, erscheinen in Plan 1 von W. Müller-Wiener in G. Kleiner – P. Hommel – W. Müller-Wiener, Panionion und Melie (Berlin 1967).

¹⁰ G. Kleiner – P. Hommel – W. Müller-Wiener, Panionion und Melie (Berlin 1967) Plan 1.

bei Tuzburgazı, Atburgazı, Yuvaca, Güllübahçe und Akçakonak an der Südabdachung des Gebirges. Viele dieser Quellen sind heute gefaßt und versorgen die Ortschaften am Fuß des Gebirges, das dem Wanderer daher wasserärmer erscheint, als es tatsächlich ist“¹¹.

Spätosmanische Turbinenmühlen auf der Südseite der Mykale		
Lage	Fundstellennummern	Anzahl
Akçakonak	MYK 51-53	3
Akçakonak, im Jandarma-Camp	MYK 54	1
Toruñlar, Değirmendere	MYK 42-48, MYK 306	8
Toruñlar, Şelale Restaurant	MYK 49	1
Boynak (chem. Buinak)	MYK 243A + B, MYK 281, MYK 184, MYK 297	5
Atburgazı, im Tal nordwestlich des Ortes	MYK 8, MYK 18, MYK 241, MYK 242, MYK 307	6
Domatia	MYK 114	1
Tuzburgazı	MYK 27, MYK 28, MYK 30, MYK 31, MYK 37, MYK 38, MYK 144, MYK 172, MYK 174.	9
Eskidomatça, Şaradamı Dere	MYK 148	1
Zusammen:		35

Wo immer es möglich war, sind die Mühlen hintereinander in die Hänge und Schluchten gestaffelt: Die jeweils höhere Mühle gibt das Wasser, nachdem es die Turbinenkammer durchströmt hat, an die nächst tiefer gelegene Mühle weiter. Dies erfordert einen sorgsam Umgang mit der Ressource Wasser: Bei zu hohen Wasserverlusten zwischen den Mühlen bliebe nicht genug, um auch die tiefer gelegenen noch anzutreiben. Soweit die Theorie. Tatsächlich weisen Leitungskanäle und Mühlenpylone auf den Außenseiten nicht selten Dezimeter dicke Sinterkrusten auf, die unkontrolliert ausströmendes Wasser hinterlassen hat.

Im Değirmendere bei Toruñlar sind neun Mühlen übereinander gestaffelt. Als Carl Humann im November 1894 einen Plan von Priene zeichnete, trug er neben dem schon errichteten Grabungshaus eine Mühle ein, deren 9,33 m hoher Pylon bis 2008 als Katarakt den Forellenteich eines Restaurants speiste¹². Diese neunte Mühle bezieht ihr Wasser zwar ebenfalls aus dem Değirmendere, anscheinend jedoch aus einer anderen

¹¹ Indirekt belegte Mühlen: 1. durch Speicherbehälter: MYK 186; 2. durch Aquädukte: MYK 69A+B, evtl. auch MYK 240; 3. Durch einen Leitungskanal: MYK 9. Auf der Nordseite außerdem MYK 213, s. o. Anm. 8.

¹² J. Raeder, Priene. Funde aus einer griechischen Stadt im Berliner Antikemuseum (Berlin 1984) 6.

Quelle als die Mühlen MYK 42 bis 48 und MYK 306 oder aus einem oberhalb der Mühle MYK 306 gelegenen Abzweig der Zuleitung.

Ebenfalls neun Mühlen übereinander finden sich im Tal von Tuzburgazı, dort allerdings über eine wesentlich längere Strecke als im Değirmendere verteilt¹³. Im Tal nordwestlich Atburgazı sind es immerhin noch acht Mühlen und bei Akçakonak drei, von denen allerdings die beiden unteren (MYK 52, MYK 53) nicht mehr betrieben wurden, nachdem man die oberste, Große' Mühle MYK 51 errichtet hatte. Zwar verzeichnet die Lyncker-Karte von 1908 dort ebenfalls drei Mühlen übereinander, doch die heutige höchste Mühle ist offensichtlich jünger als die Karte. Dies gilt auch für eine vierte Mühle östlich des Ortes, denn sie erscheint nicht in der Lyncker-Karte, obwohl sie sich weithin sichtbar an einem Hang oberhalb des Militär-Camp erhebt (MYK 54). Sie wurde aus einer anderen Quelle versorgt als die drei Mühlen westlich des Ortes, deren besonders starke Quelle jetzt für die Versorgung der Dörfer Güllübahçe und Akçakonak gefaßt ist und daher obertägig nicht mehr in Erscheinung tritt.

Bei den spätoosmanischen Mühlen im Bereich der Mykale handelt es sich mit Ausnahme der Windmühle MYK 177B ausschließlich um Wassermühlen mit horizontal angeordnetem Wasserrad¹⁴, bei denen das Wasser über eine 0,3 m bis maximal 0,6 m breite Freispiegleitung zum trichterförmigen Einlauf des Mühlenpylons geleitet wird, der eine enorme Höhe erreichen konnte (Abb. 1)¹⁵. Von dort stürzt es dann durch ein steinernes (Abb. 2) oder stählernes Rohr in einem Winkel von 60° in das Untergeschoß des Mühlengebäudes, wo es in einer gemauerten Turbinenkammer mittels einer Düse eine horizontal drehende Turbine antrieb (Abb. 3). Diese bestand aus einem Turbinenrad mit schräg gestellten Schaufeln aus stabilem Stahlblech (Abb. 4) und bewegte über eine senkrecht stehende Achse, die Mühlenspinde, den Läufer des Mahlwerkes. Mittels zweier Hebel konnte der Müller den Wasserzufluß und den Rüttler für das Mahlgut regulieren. Der Stand der Technik entspricht somit weitgehend dem der auvergnatischen Wassermühlen¹⁶.

¹³ Das Oberwasser der obersten Mühle (MYK 144) strömt auf ca. 238 müM zu, die Turbinenkammer der untersten Mühle liegt auf ca. 70 müM. Die Mühlen MYK 30, 31, 27, 28 und 172 liegen (von unten nach oben) auf der Westseite des Tales, die Mühlen MYK 37, 38, 174 auf der Ostseite, die oberste Mühle MYK 144 wiederum auf der Westseite des dort bereits schluchtartig verengten Obertales von Tuzburgazı.

¹⁴ B. Moog, Horizontal Watermills in Southern Europe, in: The International Molinological Society. Transactions of the 7th Symposium (1989) 261–277; B. Moog, The Horizontal Watermill (Sprang Capelle 1994); T. Hay, A Turkish Watermill, *International Molinology* 54, 1997, 16–21.

¹⁵ z. B. MYK 51 („Große Mühle“): Oberwasser 70,2 müM, Unterwasser: 52,5 müM, Dh 17,7 m; MYK 297: Oberwasser: 64,46 müM, Unterwasser: 46,66 müM, Dh 17,8 m.

¹⁶ Zu diesen: M. Leymarie, Les moulins hydrauliques et à vent de la Haute-Auvergne et du Cantal, *Revue de la Haute-Auvergne*, hrsg. von der Société des Lettres, Sciences et Art 'La Haute Auvergne', T. 46/79e année, Aurillac, Juillet - Décembre 1977.

Da das erforderliche Steinmaterial wohl nicht in der benötigten Mächtigkeit vorkam, waren die Mühlsteine häufig aus mehreren Teilen zusammengesetzt, gelegentlich in Zement gebettet und mit einem Stahlreifen zusammengefasst. Zwei gegenüberliegende seitliche Löcher in der Betonscheibe und in den Reifen ermöglichten es, die Steine mit Hilfe zweier Greifklauen an einem Kranarm aus Holz und einer an ihm befestigten Eisenspindel anzuheben, über den Bodenstein zu schwenken und in das Mahlwerk einzusetzen. Die jüngsten von uns gefundenen Mühlsteine trugen in den frischen Beton geritzte Jahreszahlen aus der Zeit vor 1960¹⁷. Die einzige noch erhaltene Mühle in Davutlar (MYK 266) war nach Auskunft der Anwohner bis in die 1950er Jahre in Betrieb, Reparaturen in Beton bestätigen dies.

Die Mühlegebäude, soweit erhalten, waren sorgfältig errichtet, innen und außen verputzt; im Innenputz sind Mauerfugen eingeritzt oder aufgemalt. Zur Beheizung diente ein Kamin, das Ziegeldach liegt auf einer Lehmschicht, die ihrerseits auf einer Lage Schilfrohr ruht. Durch halbstöckig versetzte Ebenen waren An- und Abtransport erleichtert, der wegen der Lage der Mühlen und der Zugangswege nur durch Tragtiere erfolgen konnte. Als einzige waren die Mühlen MYK 45 im Mühlental und MYK 28 (Abb. 5. 6) im Tal von Tuzburgazı bis in die 1990er Jahre äußerlich intakt und enthielt im Innern noch das komplette Mahlwerk mit Ausnahme einiger Holzteile. Man hätte sich gewünscht, diese Mühlen wären als technikgeschichtliche und kulturhistorische Denkmäler erhalten geblieben. Doch setzt ein Interesse an der Erhaltung von Baudenkmalern der jüngeren Vergangenheit erst ganz allmählich ein. So wurde beispielsweise Ende der 1990er Jahre das alte Griechendorf Domatia von einem deutsch-türkischen Bauunternehmen aufwändig restauriert, um die Häuser an zahlungskräftige Liebhaber zu veräußern.

Das Wasser, das aus der Mühlenkammer der jeweils höher gelegenen Mühle austrat, floss über Kanäle zur nächst tiefer gelegenen Mühle und trieb diese an. Diese Leitungskanäle, die stets als Freispiegelleitungen ausgelegt sind, nie als Druckleitungen, sind entlang der Isohypsen auf Mauern geführt oder an den Talhängen bisweilen aufwändig in Felsflanken geschnitten. Dabei werden gelegentlich auch tief eingeschnittene Trockentäler kunstvoll überbrückt. Solche Aquädukte haben sich bei Atburgazı (MYK 239, MYK 240 Abb. 7) und Eskidomatça (MYK 69A+B) erhalten, nicht jedoch die zugehörigen Mühlen. Da Atburgazı unter der Bezeichnung „Ak Boğaz“ auch im 19. Jh. schon als Siedlung existierte, ist nicht auszuschließen, dass die Bachbrücken MYK 239 und 240 der Trinkwasserversorgung des Ortes dienten. Die Mühle MYK 241 versorgten

¹⁷ W. Koenigs, Westtürkei. Von Troja bis Knidos (München 1991) 200, berichtet vom Betrieb der letzten Mühlen bis 1985.

sie jedenfalls nicht. Ähnlich stellt sich die Frage bei einem vierbogigen Aquädukt, der östlich Söke beim ehemaligen „Kyzyl Kilissa“ (i. e. kızıl kilise, rote Kirche) ein Tal quert (MYK 119). Die Lyncker-Karte verzeichnet dort eine „Wasserlftg.“, womit auch die Zuleitung einer Mühle gemeint sein könnte. Die Bachbrücken MYK 69A und B bei Eskidomatça müssen indes ganz offensichtlich zu einer heute zerstörten Mühle gehört haben, weil unterhalb keine Siedlung lag.

Der Typus der horizontalen Wassermühle war schon in der Antike bekannt¹⁸ und vor Einführung der maschinell betriebenen Getreidemühlen auch in Griechenland und auf den griechischen Inseln sehr verbreitet. Doch kennt man solche Mühlen auch aus Frankreich und dem Alpenraum. Horizontale Wassermühlen haben geringere Reibungsverluste als Wassermühlen mit ober- und unterschlächtigen vertikalen Antriebsrädern, da das angetriebene Rad und der Mühlstein durch eine Steckachse miteinander verbunden sind und keines Umsetzungsgetriebes bedürfen. Sie eignen sich vor allem für Gebirgsräume, wo die Reliefenergie hoch, Wasser aber eher knapp ist, sind aber keineswegs nur dort anzutreffen¹⁹. Einigen der Mühlen sind große Speicherbehälter vorgeschaltet (MYK 31, MYK 148, MYK 186), in denen man das Wasser sammelte, bis es für einen längeren Mahlvorgang ausreichte. Das größte Becken dieser Art ist bei der Mühle MYK 148 erhalten. Es fasste mindestens 115 m³. Durch Staffelung der Mühlen übereinander konnte man, von gewissen Verlusten abgesehen, mit demselben Wasser mehrere Mühlen nacheinander betreiben. Sofern sie nicht demselben Besitzer oder Pächter gehörten, erforderte der Mahlvorgang also eine sehr genaue Abstimmung untereinander.

Dank der freundlichen Vermittlung von Hasan ALKAN, dem Pächter des Şelale-Restaurants in Torunçlar, konnte am 22.09.2009 der Dorfälteste, Ahmet PAK, zu den Mühlen befragt werden. Sein Vater hatte über viele Jahre in zwei der Mühlen gearbeitet. Ahmet PAK, 1925 in Jugoslawien geboren und von dort 1927 mit seinen Eltern geflohen, lebt seit 1941 in Torunçlar. Nach seinen Angaben, die durch die Lyncker-Karte und den archäologischen Befund bestätigt werden, gab es die neun Mühlen von Torunçlar schon vor dem Bevölkerungsaustausch von 1927. Nach 1927 sei den Flüchtlingen aus Jugoslawien ein Grundstück oder eine Mühle angeboten worden und man hätte

¹⁸ Ö. Wikander, Water-Mills in Ancient Rome, *OpRom* 12, 1979, 13-36; Ö. Wikander, The Use of Water-Power in Classical Antiquity, *OpRom* 13, 1981, 91-104; Ö. Wikander, Exploitation of Water-Power or Technological Stagnation? A Reappraisal of the Productive Forces in the Roman Empire (Lund 1984); Ö. Wikander, Ausonius' Saw-Mills Once More, *OpRom* 17, 1989, 185-190; Ö. Wikander, The Water-Mill, in: *Handbook of Ancient Water Technology* (Leiden 2000) 371-400; DNP 8 (2000) 434 f. s. v. Mühle (D. Baatz).

¹⁹ Zu neuzeitlichen Turbinenmühlen: T. Hay, Turkish Watermill, *International Molinology* 54, 1997, 16-21; B. Moog, Horizontal Watermills in Southern Europe, in: *The International Molinological Society. Transactions of the 7th Symposium* (1989) Chapter 26, S. 261-277 (mit weiterer Lit.); B. Moog, *The Horizontal Watermill. History and Technique of the First Prime Mover* (Watford 1994).

sie anschließend noch mindestens 15 Jahre lang betrieben. Jedenfalls seien noch alle in Betrieb gewesen, als PAK 1941 mit seinen Eltern nach Torunçlar kam, die Mühle am heutigen Şelale-Restaurant (MYK 42) und die beiden nächst höheren (MYK 306, MYK 43) sogar bis 1970. Als 1963/64 die Belediye von Güllübahçe gegründet wurde, hätte man eine Wasserversorgung angelegt und damit den Mühlen das Wasser entzogen. Ursächlich für das Ende der auvergnatischen Mühlen in der Mykale dürften allerdings auch die Umstellung auf den Anbau von Baumwolle in der Mäanderebene und die Einführung mechanischer Mühlen gewesen sein.

Aus acht Dörfern – aus Balat, Yeniköy, Didim, Akköy, Sarıkemer, Sertçin, Batmas sei das Getreide mit Eseln und Kamelen zu den Mühlen geschafft worden. Wer zuerst kam, mahlte zuerst. Wenn die Mühle ausgelastet war, ging man zur nächst höher gelegenen. Jedoch spielten für die Frage, welche Mühle man aufsuchte, verwandtschaftliche und soziale Bindungen eine wichtige Rolle. Nach Aussage von Ahmet PAK gab es keine hölzernen Turbinenräder, alle waren aus Eisen. Bei guter Qualität des Mühlsteins konnte man 45 ltr. Getreide pro Stunde mahlen. Wichtig waren Qualität und Rotationsgeschwindigkeit des Mühlsteins. Wenn der Müller ihn rasch rotieren ließ, wurde der Ausstoß höher, aber das Mehl grob. Drehte man langsam, wurde das Mehl feiner. Keiner, so PAK, war wohlhabend, weder die Bauern, noch die Müller, deren Bezahlung in Naturalien erfolgte, vorwiegend also in Mehl. – Die ausführliche Behandlung der Mühlen im Rahmen des Projektes hat dankenswerterweise Hartmut WITTENBERG übernommen.

Eine neue Generation kleiner, elektrisch betriebener Fluggeräte, sog. Oktokopter, ist geeignet, die Luftbildarchäologie zu revolutionieren. Die vielfältigen Einsatzmöglichkeiten der leider immer noch recht teuren Geräte reichen von der Dokumentation einzelner Grabungsschnitte und –befunde aus geringer Höhe von wenigen Metern bis hin zur Luftbildkartierung größerer Areale und ihrer photogrammetrischen Auswertung²⁰. Dietmar GANSERA (Köln), der schon in den Jahren 2005 bis 2007 hervorragende Luftbilder vom Panionion, von Fındıklı Kale und anderen wissenschaftlich relevanten Objekten in der Mykale mittels eines Drachen aufgenommen hatte und mittlerweile ein vielbegehrter Luftbildarchäologe ist, hat freundlicherweise auch in diesem Jahr das Mykale-Projekt erneut unterstützt, indem er seinen Oktokopter in den Dienst der Forschung stellte. Dafür sei ihm an dieser Stelle noch einmal sehr herzlich gedankt. Seine exzellenten Aufnahmen der byzantinischen Festungen von Akçakonak (MYK 25) und Atburgazı (MYK 41 *Abb. 8*) unterstreichen das hohe Maß an Anschaulichkeit, das sie vermitteln, und das

²⁰ M. Neid, Photogrammetrische Messmethoden in der Geoarchäologie, VDVmagazin. Vermessung und Geoinformation 60, 2009, H. 4, 266-269.

durch herkömmliche terrestrische Fotografie in der Regel nicht zu erreichen ist. Auch eine photogrammetrische Auswertung dieser Luftbilder wäre unter Beachtung bestimmter Voraussetzungen unschwer zu realisieren. Im Falle der bedeutenden bronzezeitlichen Siedlung von Yenidoğan (MYK 225) illustrieren die Luftaufnahmen (*Abb. 9*) höchst eindrucksvoll deren akute Bedrohung durch die immer weiter ausgreifende moderne Bebauung.

Unter den insgesamt neun Fundstellen, die 2009 im Zuge des Mykale-Survey ermittelt wurden, waren mit Ausnahme der mittelbyzantinischen Kreuzkuppelkirche MYK 170 im Obertal von Boynak (*Abb. 10*) keine besonderen ‚Highlights‘. In Boynak selbst konnte eine lange gesuchte mittelbyzantinische Wüstung (MYK 110) der Lyncker-Karte wiederentdeckt werden. Ferner gelang es, am Horoz Tepe auf der Nordseite der Mykale mit einiger Wahrscheinlichkeit die Stelle einer antiken Grenzinschrift zu identifizieren, die bereits der älteren Forschung bekannt, aber seit Jahrzehnten verschollen war (MYK 180)²¹. Leider hatten Schatzgräber diese, für die historische Topographie der Mykale so bedeutsame antike Inschrift erst unmittelbar zuvor zerstört. Sie markierte einst die Grenze zwischen der samischen Peraia und dem Territorium von Priene, das sich bis auf die Nordseite der Mykale erstreckte²².

Ebenfalls erneut überprüft wurde der Otomatik Tepe östlich Güzelçamlı, an dem Kleiner und Hommel Ende der 1950er Jahre die Bauruine eines jüngeren Panionion entdeckt hatten. Sie missdeuteten jedoch den Befund, indem sie den Platz des jüngeren zugleich für den des älteren, archaischen Panionion hielten, obwohl entsprechende Funde durchwegs fehlten²³. Inzwischen wird für das archaische Panionion mit triftigen Gründen ein hocharchaischer Tempel am Çatallar Tepe beansprucht²⁴, der Kleiner und Hommel damals noch gar nicht bekannt war. Die handschriftlichen Tagebücher der drei Grabungskampagnen in den Jahren 1957, 1958 und 1960, die sich im Milet-Archiv an der Ruhr-

²¹ Bei Th. Wiegand - H. Schrader, Priene (Berlin 1904) nicht erwähnt. Erste Erwähnung bei F. Hiller von Gaertringen, Inschriften von Priene (Berlin 1906) 47 (mit Lageskizze). 128 Nr. 153 (mit Kartenskizze); G. Wiegand (Hrsg.), Halbmond im letzten Viertel (1970) 53; H. Lohmann, Survey in Theben an der Mykale, 1. Kampagne 2001, AST 20 (Ankara 2003) 2. Cilt, 247-260 bes. 252; H. Lohmann, Survey in der Mykale, 2. Kampagne 2002, AST 21 (Ankara 2004) 251-264 bes. 253.

²² Näheres H. Lohmann, Zur historischen Topographie des südlichen Ionien, *Orbis Terrarum* 8, 2002 [2005] 13 s. v. Ana(e)itis Chora; 26 s. v. Dryoussa; 44 s. v. Laimasgoreia; Lohmann et al. (a. O. Anm. 2) 77 f. 80.

²³ G. Kleiner - P. Hommel - W. Müller-Wiener, Panionion und Melie (Berlin 1967).

²⁴ H. Lohmann, Melia, das Panionion und der Kult des Poseidon Helikonios, in: E. Schwertheim - E. Winter (Hrsg.), Neue Forschungen zu Ionien. *Asia Minor Studien* 54 (2005) 57-91 Taf. 3-8; H. Lohmann, The Discovery and Excavation of the Archaic Panionion in the Mycale (Dilek Dağları), in: KST 28 (Ankara 2007) 2. Cilt, 575-590; H. Lohmann, Rescue Excavation of the Archaic Panionion in the Mycale (Dilek Dağları): 2nd Campaign, in: KST 29 (Ankara 2008), 2. Cilt, 265-280; H. Lohmann et al. a. O. (Anm. 2) 59-178; H. Lohmann, Rescue Excavation of the Archaic Panionion in the Mycale (Dilek Dağları): 3rd Campaign 2007, KST 30 (Ankara 2009) 2. Cilt, 189-198.

Universität Bochum befinden, wurden im Laufe des Jahres 2009 abgeschrieben und sollen zeitnah veröffentlicht werden. Aus ihnen ergibt sich, dass Hommel und Kleiner über Monate hinweg mit bis zu 70 (!) Arbeitern am Otomatik Tepe jeden Stein umgedreht haben. Gemeinsam mit einem der damaligen Grabungsarbeiter, Herrn Farettin TAŞKIN aus Güzelçamlı, wurde das ehemalige Grabungsgelände besucht und das weitläufige Areal abgeschritten, das Hommel und Kleiner seinerzeit hatten roden und gründlich untersuchen zu lassen. Sie erwarteten für das Panionion offenbar ein Heiligtum in der Art von Delphi oder Olympia. Die Tatsache, dass nach der impliziten und expliziten Aussage der Grabungstagebücher, der Publikation und dem Zeugnis des befragten Arbeiters in dem gesamten Bereich außer einigen spätantiken Scherben und Dachziegelfragmenten rein gar nichts gefunden wurde, dürfte nun wohl endgültig allen Spekulationen den Boden entziehen, das archaische Panionion läge in Wahrheit am Otomatik Tepe und Hommel und Kleiner hätten nur nicht sorgfältig und gründlich genug danach geforscht. Auch das jüngere Panionion blieb eine Bauruine und wurde nie als Kultstätte genutzt.

Zusammenfassung

Die im Jahre 2001 im Osten der Mykale (Dilek Dağları / AYDIN) begonnene, systematische Erforschung des Gebirges wurde im Jahre 2009 mit einer einwöchigen Kampagne vom 18. bis 25.9.2009 fortgesetzt. Teilnehmer waren neben Hans LOHMANN als Projektleiter der Wasserbauingenieur Prof. Ing. Hartmut WITTENBERG (Lüneburg), Dietmar GANSERA (Köln), stud. phil. Jan-Hendrik HARTUNG, Özge ÖZGÜL, M.A., sowie Bahtiyar Rıza NUĞRAL vom Museum Aydın als Regierungsvertreter. Die Kampagne des Jahres 2009 galt vornehmlich der Untersuchung der rund 40 spätosmanischen Wassermühlen, die ganz überwiegend auf der Südflanke des Gebirges zwischen Akçakonak und Eskidomatça anzutreffen sind. Diese ungleiche Verteilung hat nicht allein hydrologische Gründe, vielmehr bildete die Mäanderebene bis zu ihrer Trockenlegung ein bedeutendes Anbaugelände für Getreide. Bei den Mühlen handelt es sich um sog. auvergnatische Mühlen, die in Ketten bis zu neun Mühlen übereinander in die Täler der Mykale gestaffelt sind. Ein Interview mit dem Dorfältesten von Torunçlar, Herrn Ahmet PAK, vermittelte eine lebendige Anschauung vom Betrieb der Mühlen bis weit in die 1960er Jahre. Die Untersuchung und Auswertung der Mühlen hat dankenswerterweise Hartmut WITTENBERG übernommen. Neben der Dokumentation und Erforschung der Mühlen galt ein weiteres Interesse der Anfertigung von Luftaufnahmen besonders wichtiger Fundstätten im Bereich der Mykale durch Dietmar GANSERA, dem für seine Unterstützung des Projektes sehr herzlich gedankt sei.

Özet

2001 yılında Mykale'nin (Dilek Dağları / AYDIN) doğu tarafında başladığımız yüzey araştırması 2009 yılında 18-09 ile 25-09-2009 tarihleri arasında gerçekleşen bir haftalık kampanyayla devam etti. Proje sorumlusu Hans LOHMANN başta olmak üzere kampanyaya Mühendis Prof. Ing. Hartmut WITTENBERG (Lüneburg), Dietmar GANSERA (Köln), stud. phil. Jan-Hendrik HARTUNG, Özge ÖZGÜL, M.A. ve Bakanlık Temsilcisi olarak Aydın Müzesi'nden Bahtiyar Rıza NUĞRAL katıldılar. 2009 yılı çalışmaları Mykale'nin güney yamacında, Akçakonak ve Eskidomatça arasında bulunan Osmanlı Dönemi'ne ait 40 su değirmeninin incelenmeleri ve ölçümlerine konsantre oldu. Su değirmenlerine bu bölgede sıkça rastlanılmasının sebebi sadece kaynak suyu zenginliğiyle değil, aynı zamanda Menderes Deltası'nın tarıma elverişli topraklara sahip olmasıyla da açıklanabilir. Overgnatik değirmen olarak adlandırılan bu değirmenler, ard arda sıralanarak bir zincir halinde suyun yüksek mevkillerden kayıpsız taşınmasını sağlamışlardır. Torunçlar Köyü'nde yaptığımız incelemelerde, köyün yaşlılarından Ahmet PAK Bey'den değirmenlerin 1960'lı yıllara kadar kullanımda olduklarını öğrenebildik. Değirmenlerin detaylı araştırma ve analizini Hartmut WITTENBERG üstlendi. Bu incelemelerin dışında Mykale'de bulunan eski çağ kalıntılarının kuş bakışı fotoğraflarının çekilmesi de araştırma kapsamında önemli bir yer aldı. Dietmar GANSERA'ya bu sebepten ve projeye yaptığı katkılardan dolayı teşekkür ederim.

(Özge ÖZGÜL)

Abb. 1: MYK 297. Große spätosmanische Turbinenmühle am südöstlichen Ortsausgang von Boynak (chem. Buinak). Höhe des Pylon über der Turbinenkammer ca. 18 m. Foto H. Marg (HM09.7163).

Abb. 2: MYK 31. Unterste Turbinenmühle mit steinernem Fallrohr in der Westflanke des Tals von Tuzburgazı. Foto H. Marg (HM09.7264).

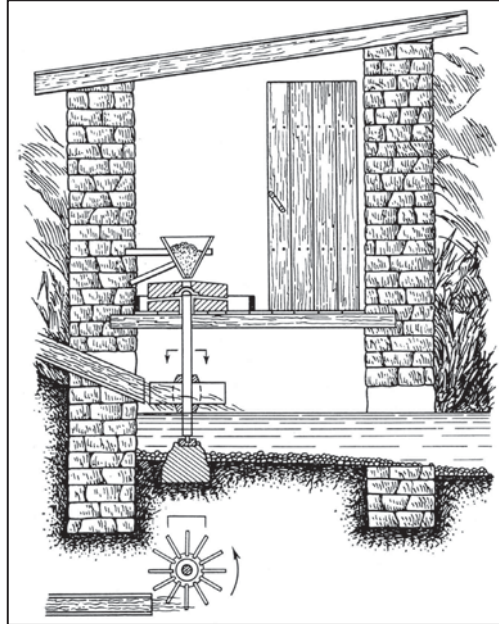

Abb. 3: Schematische Darstellung einer horizontalen Wassermühle, nach: S. W. Šuchardin, Allgemeine Geschichte der Technik von den Anfängen bis 1870 (Leipzig 1981) 60 Abb.

Abb. 4: MYK 45. Spätosmanische Turbinenmühle im Değirmendere zwischen Torunclar und Güllübahçe, Turbinenrad aus Stahlblech. Foto H. Marg (HM09.7070).

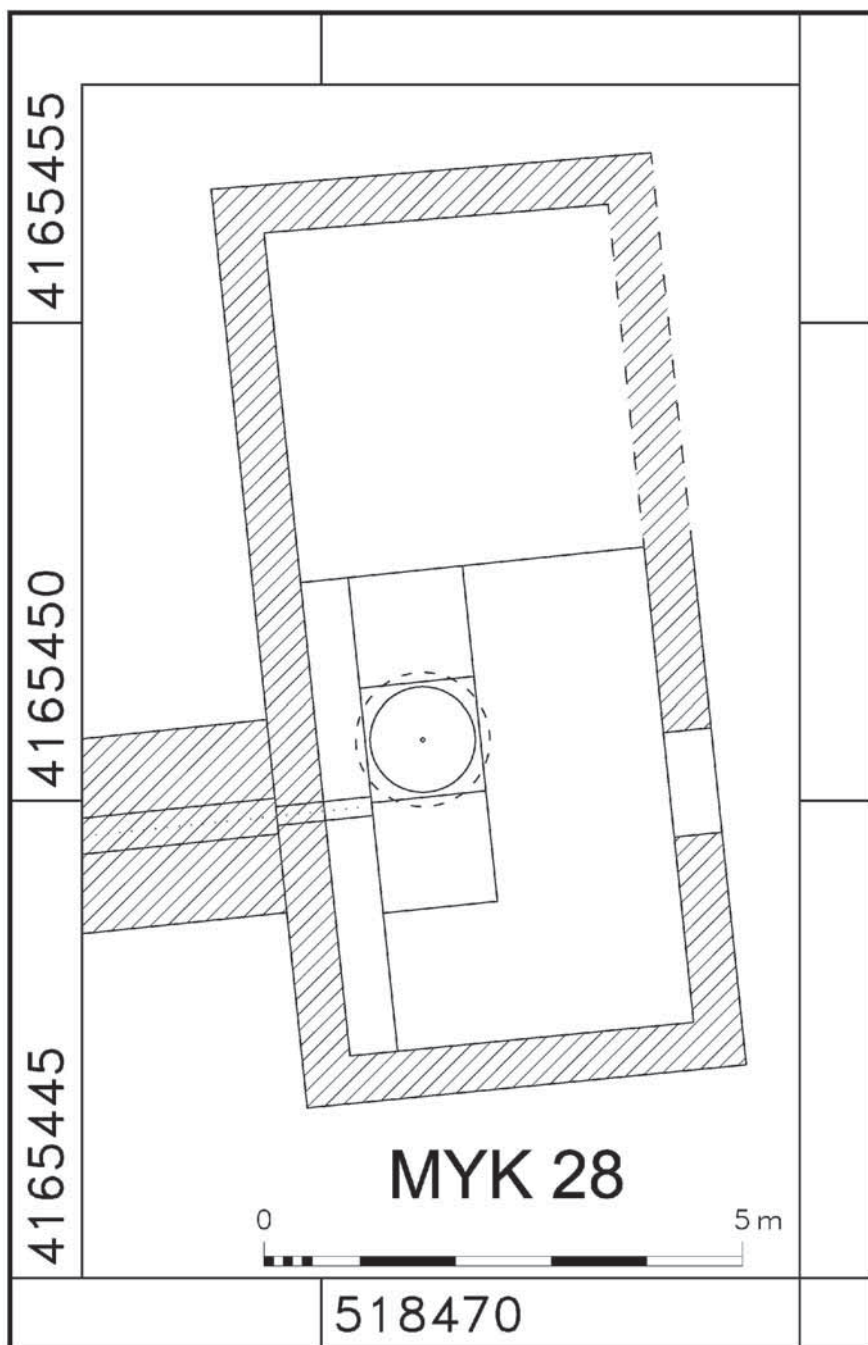

Abb. 5: MYK 28. Mühlengebäude einer spätosmanischen Turbinenmühle im Tal von Tuzburgazi. Aufmaß H. Wittenberg, CAD-Bearbeitung G. Kalaitzoglou.

Abb. 6: MYK 28. Spätosmanische Turbinenmühle im Tal von Tuzburgazı.

Abb. 7: MYK 240. Spätosmanischer Aquädukt im Tal von Atburgazı. Foto H. Marg (HM04.16.21).

Abb. 8: MYK 41. Spätmittelbyzantinische Burg oberhalb Atburgazı. Luftbild D. Gansera 2009.

Abb. 9: MYK 225. Mittel- und spätbronzezeitliche Wüstung bei Yenidoğan, an der Straße Söke – Milas, 6 km südöstlich der Ortsmitte von Söke. Luftbild D. Gansera 2009.

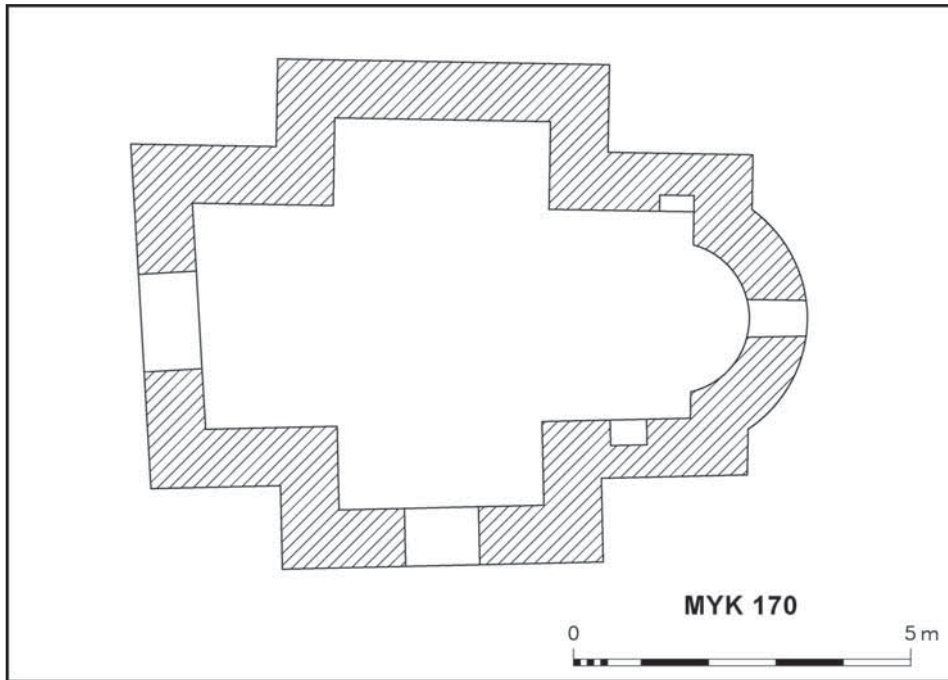

Abb. 10: MYK 170. Mittelbyzantinische Kreuzkuppelkirche im Obertal von Boynak. Aufmaß H. Lohmann / H. Marg. CAD-Bearbeitung G. Kalaitzoglou.

2009 YILI BAYBURT YÜZEY ARAŞTIRMASI

Süleyman ÇİĞDEM*
Hüseyin YURTTAŞ
Haldun ÖZKAN

Akşar Höyük: Akşar Höyük Bayburt İli Akşar Beldesi ile Gümüşhane - Bayburt kara yolunun güneyinde yer almaktadır (Resim: 1)¹. 120x108 m.lik bir alan üzerinde bulunan höyük, yoldan 15 m. yüksekliktedir. Yapılan yol genişletme çalışmalarında höyüğün kuzey kesimi oldukça tahrip edilmiş, bu alanda 1.5 m. genişlikte 1.5 m. derinlikte bir kanal açılmıştır. Açılan kanalın bulunduğu kesimde, yerleşim yerindeki yapıların taş temelli olduğunu gösteren yapı malzemeleri, ölülerin konulduğu küp parçaları ve insan kemikler ile pitos parçaları tahrip edilerek ortaya çıkarılmıştır.

Hem höyük yüzeyinde hem de açılan kanallarda Geç Kalkolitik-Eski Tunç Çağı, Demir Çağı, Roma Dönemi ve Ortaçağa ait keramikler bulunmuştur.

Taşkesen/Hidrellez Höyük: Höyük Bayburt merkez ilçeye bağlı Taşkesen Köyü'nün yaklaşık 1 km. güneyinde, Bayburt-Aydıntepe karayolunun sağında yer almaktadır². 50x55 m.lik bir alan üzerinde kurulu olan höyüğün güneyi, doğusu ve batısı tarla olarak kullanılmaktadır. Bu alanlarda bulunan keramikler yerleşmenin boyutlarının daha büyük olduğunu kanıtlamaktadır (Çizim: 1). Höyük yüzeyinde ve bu alanlarda Karaz, Demir çağlar, Roma ve Geç Dönem kermikleri bol miktarda yer almaktadır. Höyük yüzeyinde yoğun tahribat izleri görülmektedir.

Balkaynak Gözetleme Kulesi: Bayburt-Gümüşhane karayolunun 30. km.sinde, yoldan yaklaşık 3 km. kuzeyde, Balkaynak Köyü'nün kuzeydoğusunda, köye 1,5 km.

* Doç Dr. Süleyman ÇİĞDEM, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Eskiçağ Ana Bilim Dalı; Erzurum/TÜRKİYE
Prof. Dr. Hüseyin YURTTAŞ, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Türk-İslam Sanatları Ana Bilim Dalı; Erzurum/TÜRKİYE
Doç. Dr. Haldun ÖZKAN, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Bizans Sanatı Ana Bilim Dalı; Erzurum/TÜRKİYE

¹ A.SAGONA-C.SAGONA, *Archaeology at The North-East Anatolian Frontier; I an Historical Geography and a Field Survey of the Bayburt Province*, Louvian-Paris-Dudley, M.A., 2004, 131.

² A.SAGONA-C.SAGONA, 2004, 118-119.

uzaklıktadır. 1885 m. yükseklikteki bir anakaya üzerine konuşlandırılan gözetleme kulesi, Bayburt-Gümüşhane kara yolunu (İpek Yolu) kontrol etme amacıyla inşa edilmiştir. Şu ana kadar bölgede yaptığımız araştırmalarda, Gümüşhane İl sınırına kadarki alanda bunun dışında ikinci bir gözetleme kulesi tespit edilmiş değildir.

Güney, batı ve doğu yönü sarp kayalık olan gözetleme kulesinin bulunduğu tepeye, kuzeydeki eğimli araziden ulaşılabilir. Bu yönü de emniyet altına alabilmek için 21.90 m. uzunlukta 0.90 m. kalınlıkta harçsız kuru duvar tekniğinde kiklopik örgülü bir duvar inşa edilmiştir. Duvar ana kayaya göre şekillendirilmiştir. Bu duvar örgüsü özelliği, gözetleme kulesinin daha erken dönemlerde yapılmış olabileceğini hatırlatmaktadır. Ancak gözetleme kulesinin güneyinde bulunan sarnıç ve yüzey bulgularında karşılaştığımız çanak çömlekler, gözetleme kulesinin Ortaçağa tarihlendirilmesini zorunlu kılmaktadır.

Gözetleme kulesinin güneyinde bulunan sarnıç iki kaya kütesinin arasındaki boşluğun doldurulması ile oluşturulmuştur. Sarnıç 2.20 X 1 m. genişliğinde, 2.50 m. derinliğindedir. Kuzey, güney ve doğu tarafı moloz taş duvar örgülü olan sarnıcın batısı kaya kütesinden oluşmaktadır. Sarnıcın içi özel Horasan harcı ile sıvanarak su sızdırması önlenmiştir. Son dönemlerde gözetleme kulesi özellikle sarnıç, defineler tarafından tahrip edilmiş, sarnıcın tabanı büyük ölçüde kullanılmaz hale getirilmiştir.

Balkaynak Köyü Camii: Balkaynak Köyü içerisindeki cami tamamen yeniden inşa edilmiştir. Harimin üzerini örten ahşap tavan doğrudan duvarlar üzerine bindirilmiştir. Kuzey cephedeki son cemaat yeri, dışa kapalı olarak yapılmıştır.

Dağçatı Köyü Camii: Bayburt İli merkez ilçeye bağlı Dağçatı Köyü'nde bulunmaktadır (Resim: 2). 8.60 m. x 10.00 m. ölçülerinde kareye yakın dikdörtgen bir alan üzerine kurulmuş cami düz ahşap örtülüdür (Çizim: 2). Kuzey cephenin ortasında yer alan 1.20 m. genişliğinde basık yuvarlak kemerli bir kapı ile caminin içerisine girilmektedir. Doğu, batı ve güneyde ikişer pencere ile aydınlatılan camin mahfil kısmının üst seviyesinde doğu ve batıda açılmış birer küçük mazgal penceresi daha bulunmaktadır. Mihrabı yarım silindirik şeklinde yukarı doğru küçülen dört kademeli bir düzenlemeye sahiptir. Nişin etrafı basit geometrik süsleme ile çevrilidir. Mihrap dıştan iki içbükey silme ile de çerçevelenmiştir. Taç kısmında bitkisel bezeme ile birlikte ayeti kerime yer almaktadır. Mihrabın silmeleri üzerinde rakamla 1221 H. tarihi yazılıdır. Ayrıca bu tarih mahfilin ahşap balkonun doğu yüzünde iki kere daha verilmiştir. Caminin pencereleri dışta düz atkılı, içten yuvarlak kemerlidir. Düzgün kaliteli kesme taşla inşa edilen beden duvarları pencerelerin alt ve üst kesimlerinden geçen ahşap hatıllara sahiptir. Yapının düz

ahşap tavanı sade olup ortada kare bir göbek içerisinde basit bitkisel süslemeler arasına Allah ve Muhammed yazısı yazılmıştır. Süslemeler applike tarzında işlenmiştir. Caminin içerisindeki yazı ve kalem işi süslemeler son yılların uygulaması olup, kaliteli bir işçiliğe sahip değildir. Bu kalem işleri içerisinde mizan terazisi, Mushaf kapları, vazodan çıkan çiçek motifleri, kandil motifleri, zeytin dalları, narçiçekleri, natüralist motifler görülmektedir. Batı duvarına bitişik olan ahşap minberi sade bir işçilik gösterir. Taç kısmında 1211 H. tarihi yer alır. Ancak bu tarih caminin diğer tarihlerinden on yıl önceye işaret etmektedir. Buda tarihin buraya ya yanlış kazındığını ya da bu camiden daha erken tarihli bir caminin olabileceğine işaret etmektedir. Caminin ilk yapılışında minareye yer verilmemiştir. Son yıllarda ahşap iskeletli saç kaplamalı bir minare eklenmiştir. Bugünkü caminin saç olan çatısının, yöresel ifade ile “hardıma” diye tabir edilen ince tahtalarla kaplı olduğu köy halkı, tarafından ifade edilmektedir. Suyu ve kara dayanıklı ağaçtan yapılmış bu tahtalar sonraki tarihlerde kaldırılarak yerine oluklu kiremit yapılmış günümüzde de kiremitte kaldırılarak saçla kapatılmıştır.

Caminin içerisinde kuzey yönde bulun ahşap mahfil son yıllarda onarım görmüştür. İki ahşap uzun taşıyıcıyla tavana kadar uzayan taşıyıcıya sahip mahfilin ileri taşkın çıkıntısının güney, doğu ve batı yönlerinde basit geometrik ve bitkisel süslemeler bulunmaktadır. Ayrıca taşıyıcıların cami tavanına yakın olan kısımlarında benzer süslemelere de yer verilmiştir. Mahfile, cami içersinden, kuzeybatı köşedeki onbir basamaklı merdivenle çıkılmaktadır. Ayrıca son yıllarda caminin kuzeyine bir ek yapılmış ve bu ek yapının mahfile bağlantısını sağlayan bir de kapı açılmıştır.

Gökler Köyü Camii: Gökler Köyü içerisinde yer alan cami, günümüzde tamamen yeniden inşa edilmiştir. Eski ahşap direkli ve tavanlı olarak yapılan caminin yerine günümüzde de aynı özellikleri taşıyan cami yaptırılmıştır. Orta bölümü örten küçük kırılmalı (karlangoç) kubbe aynı özellikleri ile yeni camide de uygulanmıştır. İç mekân fayans levhalar ile tavana kadar kaplanmıştır. Kuzeybatı köşede yine yeni yapılmış olan iki şerefeli minaresi bulunmaktadır.

Kutlu Bey Camii: Kutlu Bey Camii, Bayburt’un 27 km. batısında yer alan Çayıryolu (Sünür) Köyü’nde bulunmaktadır. Cami, aslında bir külliyein parçasıdır. Külliye, caminin doğusundaki bir türbeden, günümüzde mevcut olmayan ancak cami ile türbe arasındaki koridora açılan kubbeli odalardan oluşan bir medreseden meydana gelmekte idi³. Caminin ilk yapımına ne zaman başlandığını gösterecek bir yazıt mevcut

³ A. Ş. BEYGU, *Erzurum Tarihi, Anıtları, Kitabeleri*, İstanbul, 1936, s. 255.; Gülyüz USLU AKAGÜN, *Gümüşhane ve Çevresinin Tarihi Sanat Eserleri*, İstanbul, 1980, s. 73.; GÜREŞSEVER, G.-ALTUN A.,

değildir. Ancak Akkoyunlu Devleti'nin kurucusu olan Tur Ali Bey'in oğlu Fahreddin Kutlu Bey'in devleti buradan yönettiği ve caminin doğusundaki türbenin de ona ait olduğu bilinmektedir⁴. Buradan hareketle caminin ilk yapımının Kutlu Bey'in egemenlik yılları olan 1360-1389 yılları arasında olduğu kabul edilebilir. Caminin günümüze kadar üç onarım geçirdiği kayıtlıdır⁵. 1548 yılında İran Şahı Tahmasb'ın yağmasından sonra, Kanuni Sultan Süleyman'ın emri ile 1550 yılında cami mütevellisi Mansur oğlu Hüseyin tarafından, önceden Melik Nasireddin'in vakfetmiş olduğu gelirler ile Halil oğlu Hüsameddin'in denetiminde cami onarılmıştır. Şah Tahmasb'ın yağmalamasını anlatan beş satırlık Arapça kitabe harım girişi üzerindedir (Resim: 3). Kitabeye göre cami, bu onarımdan önce, belirtilmeyen bir tarihte Melik Nasireddin Vakfı ile Mansur oğlu Hüseyin Bey tarafından onartılmıştır. İkinci onarımı minber üzerindeki kitabeden öğrenmekteyiz. Bu kitabede Maşuk Bey, Hamdi ve Mustafa isimleri ile 1943 yılı kayıtlıdır. Minber ve caminin ahşap işçiliğinin benzerliğinden hareketle, caminin iç donanımının bu onarımda yenilendiği düşünülebilir. V. G. M. kayıtlarında, üçüncü onarım, usta adı olarak Maşuk Bey ve 1968 yılı ile kayıtlıdır⁶. Minarenin kaideden yukarısı 1951 yılından kalmış olmalıdır. Minare üzerinde ve yanındaki duvarda iki kitabe yer alır. Bunlardan ara duvar üzerindeki 1676 yılı ve Ömer Ağa tarafından Ahmed oğlu Abdullah adlı ustaya yaptırıldığı kayıtlıdır. V. G. M. kayıtlarında minare, 1794 tarihli⁷. Şerefenin taş korkulukların doğu yüzündeki diğer kitabede ise “Sahibbu’ül Hayrat-ve’l Hasenat Maşuk Akkoyunlu-Elhamdulillah tamam oldu-Minare ebediyyen Allah Yakmasun nara-Amele Zarif ve Mustafa-imarı Sene 1371 (1951)” yazılıdır.

Cami, kuzeyden moloztaş örgülü bir duvarla çevrili avlu içerisinde. İlk yapımında dört kalın ağaç direğin üzerindeki ahşap örtülü olan ve tam ortada içten pramidallı şekilli bir kubbesi olan caminin bir de son cemaat yerinin olduğu bilinir⁸. Cami bugün, ortada dört sütunun taşıdığı küçük bir kubbe ve bunun etrafındaki düz ahşap tavanla örtülüdür (Çizim: 3). Ana mekân 8.90 X 8.00 m. ölçüleri ile kareye yakın bir planlamadır. Minaresi kuzeybatıdadır ve Kelkit taşından yapılmıştır. Silindirik gövdesi

“Bayburt Köylerinde Türk Mimari Eserleri”, *Sanat Tarihi Yıllığı*, C. 2, (1969-1970), İstanbul, 1970, s. 33-47.; Aydın TAŞCI, *Bayburt'ta Türk-İslam Devri Dini Mimari*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış) Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 1997, s. 18.

⁴ Adnan ERZİ, “Akkoyunlu ve Karakoyunlu Tarihi Hakkında Araştırmalar”, *Belleken*, S. 70, C. XVIII, Ankara, 1954, s. 192.; M. Halil İnalçık, “Akkoyunlular”, *Mad.*, *İslam Ansiklopedisi*, C. I, İstanbul, 1965, s. 255.; Fahrettin KIRZIOĞLU, *Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi*, Ankara, 1976, s. 36.; Yılmaz ÖZTUNA, *Büyük Türkiye Tarihi*, C. II, İstanbul, 1977, s. 186.; TURAN, Osman, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul, 1973, s. 45.; TAŞCI, 1997, s. 57.

⁵ V. G. M., D. K. V. K. E., *Envanter Numarası 197, 25/1/1990.*

⁶ GÜREŞSEVER-ALTUN, 1969, S. 42.

⁷ V. G. M., D. K. V. K. E., *Envanter Numarası 197, 25/1/1990.*

⁸ GÜREŞSEVER-ALTUN, 1969, S. 42.; TAŞCI, 1997, s. 22.

orijinal olan minare sekizgen kaide üzerinde yükselir. Kuzey cephede bir de son cemaat yeri bulunmaktadır. Bu kısım 1967 onarımında yapılmıştır. Harim doğuda ve batıda ikişer, güneyde altta iki, üstte üç pencere ile aydınlatılmıştır. Cami tabandan tavana kadar yenilendiği için hiçbir süsleme yoktur. Orijinalinde beş köşeli ve dışa taşıntılı olan mihrap nişi onarın sonrasında dışa taşıntısız olarak yenilenmiştir. Ahşap minber 1943 yılındaki onarımda yapılmış olup yeşil renkteki yağlı boya ile boyanmıştır. Vaaz kürsüsü ve mahfil de bu onarımda yapılmış olmalıdır. Orijinalde moloz taş malzemeli olan cami, bugün itibarı ile sarı renkli düzgün kesme taş malzemedir.

Hindi Köyü Kilisesi: Söğütlü (Hindi) Köyü'ndeki kilise, plan ve mimarî özellikleri itibarı ile 18. yüzyıl sonu 19. yüzyıl başlarına tarihlendirilebilir (Resim: 4). Güneybatı köşedeki giriş açıklığı ile ulaşılan naos mekânı, iki sıradaki üçer sütun ile doğu-batı istikametinde üç nefli bazilikal planlı olarak inşa edilmiştir (Çizim: 4). Yan neflerin duvarlarında duvar payelerine yer verilmiştir. Orta nef, diğerlerinden geniş tutulmuştur. Apsis, dışa taşıntısız olup iki yanında pastophorion hücrelerine yer verilmiştir. Naos, güneyde üç dikdörtgen pencere, kuzeyde üç mazgal pencere ile aydınlatılmıştır. Batı yöndeki narteks bölümü, sonraki müdahaleler ile kapalı, üç bölüm haline getirilmiştir. Kilise sarı renkli kesme taş malzeme ile inşa edilmiştir.

Oslu Baba Türbesi: Bayburt'a 29 km. uzaklıktaki Akşar Beldesi'nin içersinde yer alan doğal bir tepe üzerindeki mezarlık içersine bulunmaktadır (Resim: 5). 6.40x6.40 m. ölçülerindeki kare planlı türbe, zeminde gövdeden 10 cm. taşıntı yapan bir kaide üzerine yerleştirilmiştir (Çizim: 5). Türbe içten ve dıştan kubbe ile örtülmüştür. Kubbe geçişleri pandantiflerle sağlanmıştır. Büyük ölçüde kesme taşta inşa edilen türbenin batı duvarı ortasında kapı açıklığı bulunmaktadır. Bu cephede kapı üzerinde yuvarlak bir pencereye de yer verilmiştir. Türbenin en hareketli cephesi güney kısmıdır. İçte yaklaşık 2 m. genişliği ile mihrabı dikkati çekerken, mihrabın iki yanındaki pencereler yapı içersinin aydınlanmasını büyük ölçüde sağlarlar. Yapının doğu cephesinin üst kısmında iki mazgal pencereye daha yer verilirken kuzey cephede hiçbir açıklık bulunmaktadır. Güney, doğu ve kuzey cepheleri ortada bir plastırla iki yüzeye ayrılmışlardır. Bu plastırlara duvar köşelerinde de yer verilmiştir. 0.80 m. kalınlıktaki beden duvarları dışta çok kaliteli düzgün kesme taş işçiliğe sahiptir. Türbe içersinde de kemer ve kubbe içinde düzgün kesme taş kullanılmıştır. Mezar anıtı içersinde iki sandukaya yer verilmiştir. Mezar odası bulunmayan yapıdaki sandukalar Oslu Hoca ile eşine aittir.

H. 1284/ M. 1867 de vefat eden Oslu Hoca'nın asıl ismi Hacı Hasan Efendi'dir. Hoca, Trabzon'un Araklı İlçesi'ne bağlı Turnalar (Os) Köyü'nden Akşar'a gelip yerleşmiş, burada irşat vazifesini ifa etmiştir. Türbenin yapılışı ile ilgili kesin bilgi verecek kitabe mevcut değildir. Ancak türbenin Oslu Hoca'nın vefatından sonra torunları tarafından yaptırıldığı aynı aileye mensup İsa Uslu tarafından ifade edilmiştir. Bu bilgi ve yapı üslubu dikkate alındığında mezar anıtının 19. yy sonu 20. yy. başlarında yapıldığı düşünülebilir⁹.

İçteki mihrapta bitkisel süslemeye, dışta da saçak seviyesinde diş dizilerine yer verilmiştir. Kubbe aleminde Allah ve Muhammed lafızları yazılıdır.

Güneşli Anonim Türbe: Bayburt-Demirözü karayolunun 35. km.sinde, eski adı Yanbaksı olan Güneşli Köyü'ne 2 km. mesafede bulunur. Halk arasında Yanbaksı Kümbeti olarak da anılan türbenin yapım tarihi bilinmemektedir. Mezar üzerindeki yazılar da okunamamaktadır. Köylüler tarafından, Otlukbeli Savaşı'nda şehit düşen Seyyid Kasım adındaki bir askere ait olduğu belirtilmektedir. Araştırmacılar tarafından Danişmendli mimarisine olan benzerliği sebebi ile Danişmendliler'in egemenlik yılları olan 1071-1178 yılları arasına, R. H. Ünal tarafından ise, XII-XIV. yüzyıllar arasına tarihlendirilmektedir¹⁰. Türbenin yakın dönemlerde onarıldığı anlaşılmaktadır.

İçten ve dıştan sekizgen planda inşa edilmiş olan mezar anıtının üzeri içten önceleri helezonik örgülü bir kubbe ile örtülü iken son onarımlarda kasnaksız basık bir kubbe ile yenilenmiştir. Orijinal olan ve istiridye yivi şeklindeki geçiş elemanları iç mekânda halen varlıklarını korumaktadırlar. Giriş kapısı düz lentolu olup basit bir silme ile çerçeve içerisine alınmıştır. Pencere açıklığına yer verilmemiştir. Türbe, sarı renkli kesme taş ile yapılmıştır.

Kutlu Bey Türbesi: Bayburt'un 27 km. batısındaki Çayır yolu (Sünür) Köyü'nde, Kutlu Bey Camii'nin 30 m. kadar doğusundaki mezarlık içerisinde bulunur. 1927 yılında A. Ş Beygu tarafından türbe içerisinde, iki parça halinde olduğu ifade edilen kitabe okunmuştur. Bu yazıtta okunan metin şöyledir: "Vellezine Kutlu Beg bin bayındır el-emir'ül merhum Dur Ali Beg tegamüdde-Allahü bi gufranehi"¹¹. Muhtemelen yapım tarihinin yazılı olduğu son kısım okunamamıştır. Kutlu Bey'in ölüm tarihi olan 1389 yılından hareketle, türbenin yapım tarihi XIV. yüzyılın sonlarına verilmektedir.

⁹ Veysel GİDER, *Bayburthlu Veysel Gider Belgeliği (Yayınlanmamış)*.; Aydın TAŞCI, 1997, s. 64-65.

¹⁰ USLU AKAGÜN, 1980, s. 33.; R. H. ÜNAL, "Monuments İslamiques pres-Ottoman de la Ville de Bayburt et de ses Environs", *Revue des Etudes İslamiques*, XL-1, Paris, 1972, s. 99-127.; Veysel GİDER, 1997, s. 64-65.

¹¹ BEYGU, 1936, s. 255.

Kaynaklarda türbe içerisinde 1659-1660 tarihli bir mezarın olduğu da ifade edilmektedir. 1548 yılındaki Şah Tahmasb'ın bölgeyi tahribinden sonra cami ile birlikte bu türbenin Kanuni Sultan Süleyman tarafından onartıldığı belirtilmektedir. Bahsi geçen Türbe son olarak 1995-1996 yılları arasında Vakıflar Bölge Müdürlüğü tarafından onartılmıştır¹². İçten ve dıştan sekizgen olarak planlanmış türbenin firuze renkli çinilerle kaplı bir kubbesinin olduğundan bahsedilirse de, bugün itibari ile bu süslemelerden hiçbir iz kalmamıştır. Türbe ile cami arasında olduğu bilinen medreseye ait odalar da 1548 yılındaki tahribatta yıkılmış olmalıdır¹³. Türbe içerisinde günümüzde bir tane basit mezar bulunsu da, A. Ş. Beygu geçmişte Kutlu Bey'in eşinin, bir erkek ve bir de kız çocuğunun mezarlarının olduğunu belirtmektedir¹⁴. Türbenin iç mekânında, her yüzeydeki kemer uygulamaları ile hareketlilik sağlanmıştır. Kemerlerin güneydekinin içerisine, küresel kavsaraya sahip mihrap nişi yerleştirilmiştir. Giriş ve karşısındaki mihrap nişinin olduğu yüzey dışındaki cephelerde birer mazgal pencereye yer verilmiştir. Yuvarlak bir kemer içerisine alınan girişi oldukça sade görünümlüdür.

Balkaynak Köyü Köprüsü: Şimdiki Bayburt-Gümüşhane Karayolunun 30.km.sinin yaklaşık 50 m. kuzeyinde eski Bayburt-Gümüşhane Karayolu (İpek Yolu) üzerindedir. 18.60 m. uzunluğundaki iki kemer gözlü köprü, düz tabliyeye sahiptir. Kemerler basık yuvarlak kemerli olup, ortada köprü ayağına otururlar. Balkaynak Deresi üzerindeki köprünün sel yaranı ve topuğu yuvarlak kesitlidir. 7.10 m. genişliğindeki köprünün iki yanında 80 cm. yüksekliğinde harpuşa tarzı taş korkulukları bulunmaktadır. Kemer gözleri 5.00 m. genişliğinde köprünün yüksekliği de 3.30 m.'dir. Tamamen kesme taştan inşa edilen eser oldukça sağlam durumda olup kullanılmaktadır.

Uğrak Köyü Köprüsü: Köyün yaklaşık 500 m. güney doğusunda tek gözlü düz tabliyeli bir köprüdür. Bayburt-Gümüşhane-Trabzon yol güzergâhı üzerindeki köprünün boyu 23.10 m., genişliği 7.10 m. dir. Düzgün kesme taştan inşa edilen eserin kemer ve korkuluklar kaliteli bir işçiliğe sahiptir. Basık yuvarlak kemerli köprünün kemer genişliği 5.30m. dir. Eski İpek Yolu üzerinde Varzahan Deresi üzerindeki eserin ayak temellerine yakın tarihlerde beton takviyesi yapılmıştır. Köprü yüksekliği 4.30 m.dir.

Korugan Köprüsü: Eki Bayburt-Gümüşhane yolu üzerinde yer alan Korugan Köprüsü, günümüzde kullanılan Bayburt-Gümüşhane karayolunun yaklaşık 200 metre

¹² BEYGU, A. Ş., 1936, s. 146.; TURAN, 1973, s. 45.; TAŞCI, A., 1997, s. 57.

¹³ BEYGU, A. Ş., 1936, s. 255.; TAŞCI, A., 1997, s. 57.

¹⁴ BEYGU, A. Ş., 1936, s. 255.; TAŞCI, A., 1997, s. 57.

güneyinde bulunmaktadır (Resim: 6). Oldukça sağlam durumdaki eser iki gözlüdür. 75 m. uzunluğuna sahip olan köprü orta kesimi düz harpuşta tarzı köprülerdendir (Çizim: 6). Kuzeydoğu- güneybatı doğrultusunda Korugan Deresi üzerinde yer alan köprünün iki yan bağlantıları eğimli, orta kısmı düzdür. Kemerlerden güneyde olanı 1m. daha geniştir. 7.90, 8.90 m. genişlikteki kemerler sivri kemere yakın yuvarlak kemerlerdir. Ortadaki köprü ayağı menba ve mansab yönünde yarı daire kesitli topuk ve sel yarana sahiptir. Korugan Köprüsü'nün asıl dikkati çeken yönü Doğu ve Kuzeydoğu Anadolu bölgelerinde örneğine sadece Çoban Dede Köprüsü'nde karşılaştığımız köprü odasının burada da karşımıza çıkmış olmasıdır. Yaklaşık 3.50x3.50 m. boyutlarındaki odanın girişi son onarımlarda ortadan kaldırıldığı için yeri tam olarak belirlenememiştir. Ancak tabliye üzerinden merdivenle inilen bir girişinin olduğu tahmin edilebilir. Odanın menba ve mansab yönünde birer küçük penceresi bulunmaktadır. Menba yönündeki pencere açık olup, oldukça küçük olduğundan odanın içersine girilememiştir. Elde edilen görüntüler ışığında odanın tonozu düzgün olmayan bir görüntüdedir. Odanın zemini taş yığıntısı ile doludur. Sadece zor şartlarda içinin fotoğrafları çekilebilmiştir. Mansab tarafındaki pencere ise onarım sırasında kapatılmış, ancak kalan izlerden pencere yeri anlaşılabilmektedir. 4 m. genişliğinde, 6.50 m. yüksekliğindeki köprünün tempan duvarları üzerinde menba yönünde bir mansab yönünde üç dikdörtgen biçimli ve çerçeveli niş bulunmaktadır. Çerçeveler üzerinde basit geometrik geçmelerden oluşan süslemeler mevcuttur. Bu nişlerin bir kısmının kitabelik olabileceği düşünülebilir. Kemer ve korkulukları sarı renkli küfeki taşından düzgün kesme taş şeklinde inşa edilen köprünün tempan duvarları moloz taştır. Harpuşta tarzı korkuluk taşları 0.60 m. yüksekliktedir. Köprü tabliyesi taş döşelidir.

Dağçatı Köyü Camii Çeşmesi: Camiin 5 m. kuzeybatısında yol aşırı karşısındadır. Yekpare kesmetaş olan çeşmenin 0.85 m. genişliğine 0.45 m. derinliğinde 0.62 m. yüksekliğinde çeşme teknesin üstünde yine yekpare taştan kapağı bulunmaktadır. Ön yüzünde birbirinden 0.38 m. uzaklıkta 4 cm. çapındaki madeni lüle bulunmaktadır. Çeşme zerinde herhangi bir tarih ve süsleme yer almamaktadır. Çeşmenin teknesine 8 cm. çapında künklerle kaynaktan getirilen su bağlantısı yapılmıştır. Günümüzde suyu akmayan bu orijinal çeşmenin batısına yeni bir çeşme yaptırılmıştır.

Gökler Köyü Yol üstü Çeşmesi: Gökler Köyü ile Dağçatı Köyü yol ayrımına 3 km. mesafede yolun doğusunda yer almaktadır. 1.50 m. genişlikte, 1.60 m. yükseklikte, 0.80 m. derinlikteki çeşme üç büyük taş blokta oluşmaktadır. Üsteki taş blok üçgen alınlıklı

şeklinde olup köşelerde ve üst kısmında basit bezemeler bulunmaktadır. Üzerinde 1971 tarihi bulunmaktadır.

Balkaynak Köyü Değirmeni: Şimdiki Bayburt-Gümüşhane karayolunun 30. Kilometresinde yola yaklaşık 100 m. mesafede bulunmaktadır. Harap bir vaziyetteki değirmenin orijinal su boruların bir bölümü günümüze ulaşmıştır. Boruların taş malzemeden yapılmış olması önemlidir. Yaklaşık 1.37 cm. çapında 0.30, 0.40 m. arasında değişen kalınlıktaki yuvarlak taş bloklar birbirine eklenerek borular oluşturulmuştur. Birbirine 1.40 m. uzaklıkta iki taş borudan doğudaki 4 m. uzunlukta, batıdaki 3.30 m. yüksekliktedir. Boruların et kalınlığı 20 cm. olup boşluk kısmı 0.97 m. dir.

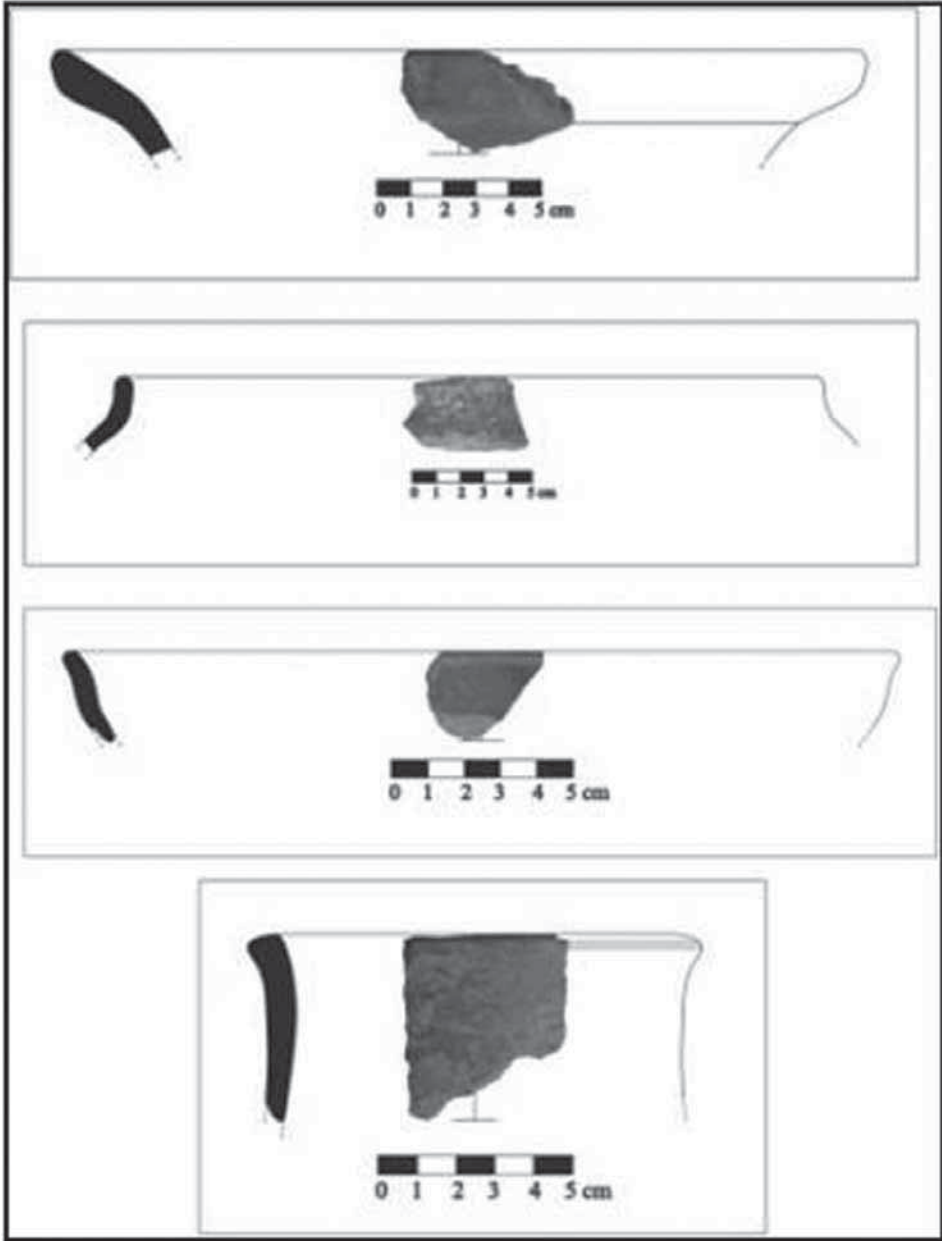
Balkaynak Köyü Karakol Binası: Bayburt-Gümüşhane karayolunun 30. km.sinde Balkaynak Köyü yol ayrımında yolun hemen kuzeyinde bulunmaktadır (Resim 7). Doğu-batı doğrultusunda 7.90 x 14.10 m. ölçülerinde tek katlı bir yapıdır. Yapıya güney cephesinde beş basamaklı merdivenle ulaşılan kapıdan girilir. Giriş kareye yakın dikdörtgen bir hole açılır. Holün her iki yanında ikişer oda, girişin karşısına ise nezarethane yerleştirilmiştir. Düz ahşap örtüye sahip olan yapının ön ve yan cepheleri düzün kesme taştan arka cephe ise moloz taştan örülüdür. Karakol binasının ön cephedeki odalarını ikişer pencere aydınlatır. Yuvarlak basık kemerli 1.00 m.x 1.86 m. ölçülerindeki pencereler silmelerle hareketlendirilmiş, kemerlerin kilit taşı da döneminin özelliği olarak yüzeyden taşıntılı yapılmıştır. Hol kısmını da oda pencereleri gibi aynı özellikler gösteren 30 cm. genişliğinde dar pencereler aydınlatır. Duvar kalınlığının 0.70 m. olduğu karakol binası dış duvarlarıyla büyük ölçüde sağlamdır. 4.74 m. yüksekliğindeki tek katlı yapı saçtan bir çatı ile örtülmüştür.

Çaykaralı Avni Kırmacı Evi: Köy merkezinde bulunan ev yöresel mimarî özelliklerini koruyan 19. yüzyıl sivil mimarî konut örneğidir (Resim: 8, Çizim: 7). Genelde bu tarz evlerin büyük bir bölümü iki katlı olarak inşa edilmişler, alt kat ahır ve kiler kısımları, ana sokağa bakan cephelerinde de ticari amaçlı dükkânlar yapılmıştır. Evlerin üst katları iki yönlü dış girişleri ile dikkati çekerler. Genelde kuzey ve güney cephedeki bu girişler yuvarlak kemerli olup, aynı eksen üzerinde dikdörtgen bir sofaya açılırlar. Sofanın sokağa bakan tarafında oturmaya yönelik birimler, arka cephede ise mutfak ve tandır evi ve diğer müstemilat bulunmaktadır. İçte ahşap taşıyıcılarla ve bölmelerle oluşturulan birimler arasındaki duvarlar kerpiç dolguludur. Ön yüze bakan pencere ve dükkân girişleri, ahşap kanatlı olup, kanatlar uzun dövme demir menteşelerle

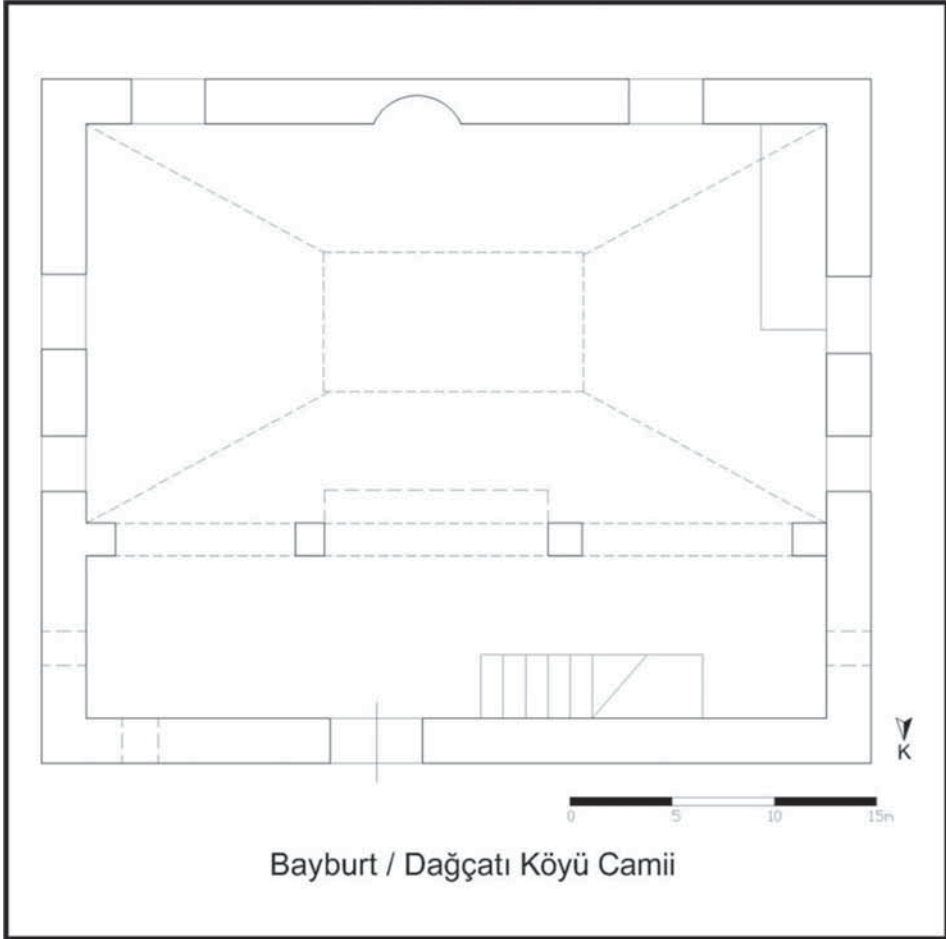
sövelere bağlanmıştır. Bazı evlerin ön cephesinde ikinci katta balkon yer alır. Balkon iki eğimli kırma çatının üst noktasına kadar uzatılmıştır. Cephenin alınlık kısmına denk gelen balkon yükseltisi ahşap çatkılarla göz dolması tekniğinde kapatılmıştır. Girişler dışa yuvarlak kemerle, içe de düz atkı taşıyla geçit verir. Aradaki kısım yüksek tutularak, ortaya çıkacak hoş olmayan görüntü gizlenmiştir. Tandır evlerinde, Bayburt ve Erzurum yöresinde sıkça karşımıza çıkan kırlangıç örtü kullanılmıştır. Bu evlerin yapı malzemesi olarak dış cephede kesme taş ve moloz taş, iç kesimde ahşap ve kerpiç kullanılmıştır. Yöresel mimarînin etkileri yanı sıra Karadeniz Bölgesinde sıkça kullanılan göz dolması tekniği bu evlerde uygulanmıştır. Uğraklı Nevzat Eraslan Evi de benzer özelliklerdedir.

Baksı Müzesi

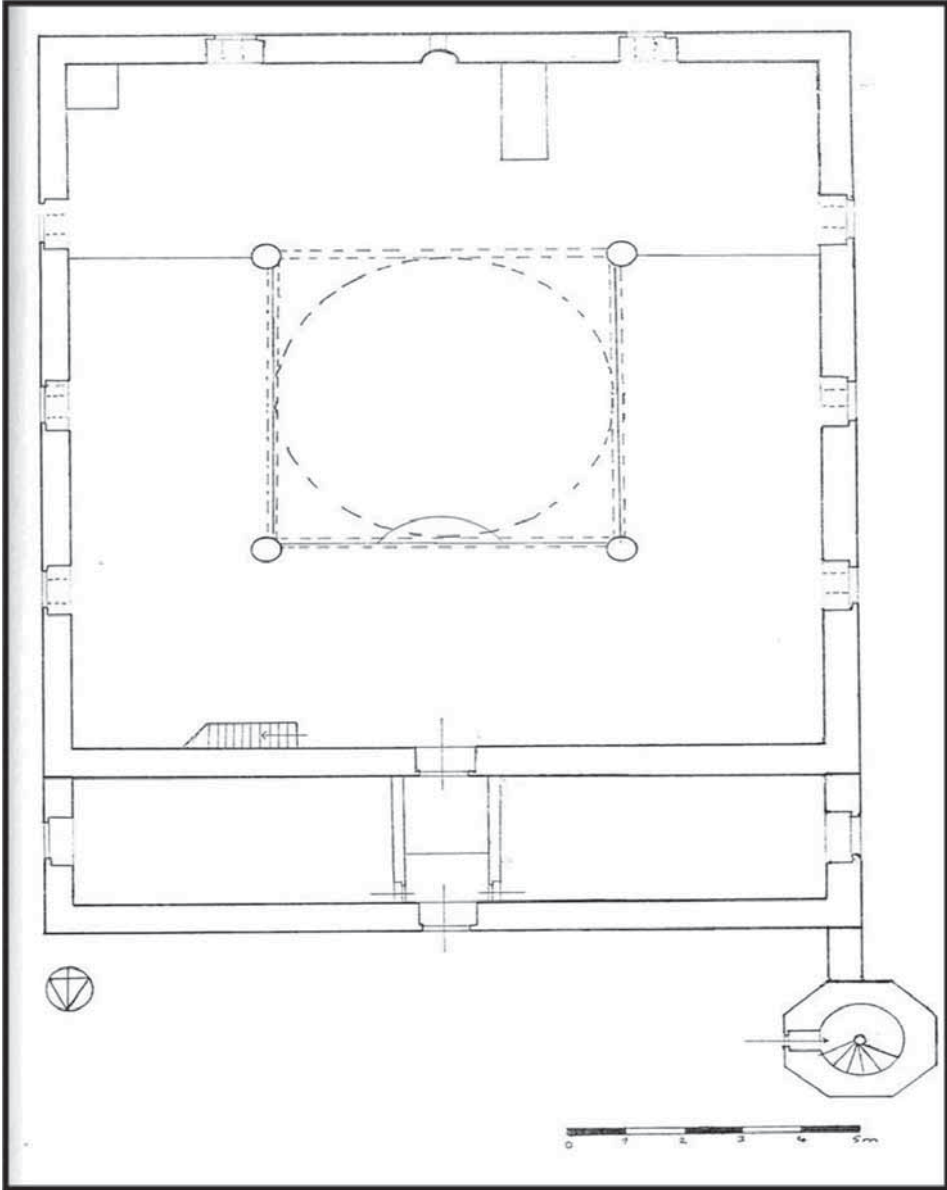
Bayburt'a 45 km. mesafedeki yeni adı Bayraktar olan Baksı Köyü'nde bulunan müze, 20 dönümlük bir arazi üzerine kurulan kompleksin bir parçasıdır. Hüsamettin Koçhan tarafından kurulan Baksı Kültür ve Sanat Vakfı'nın bir parçası olan kompleks, müze dışında sanat atölyeleri, araştırma merkezi, misafirhaneler gibi bir çok birimden meydana gelir.

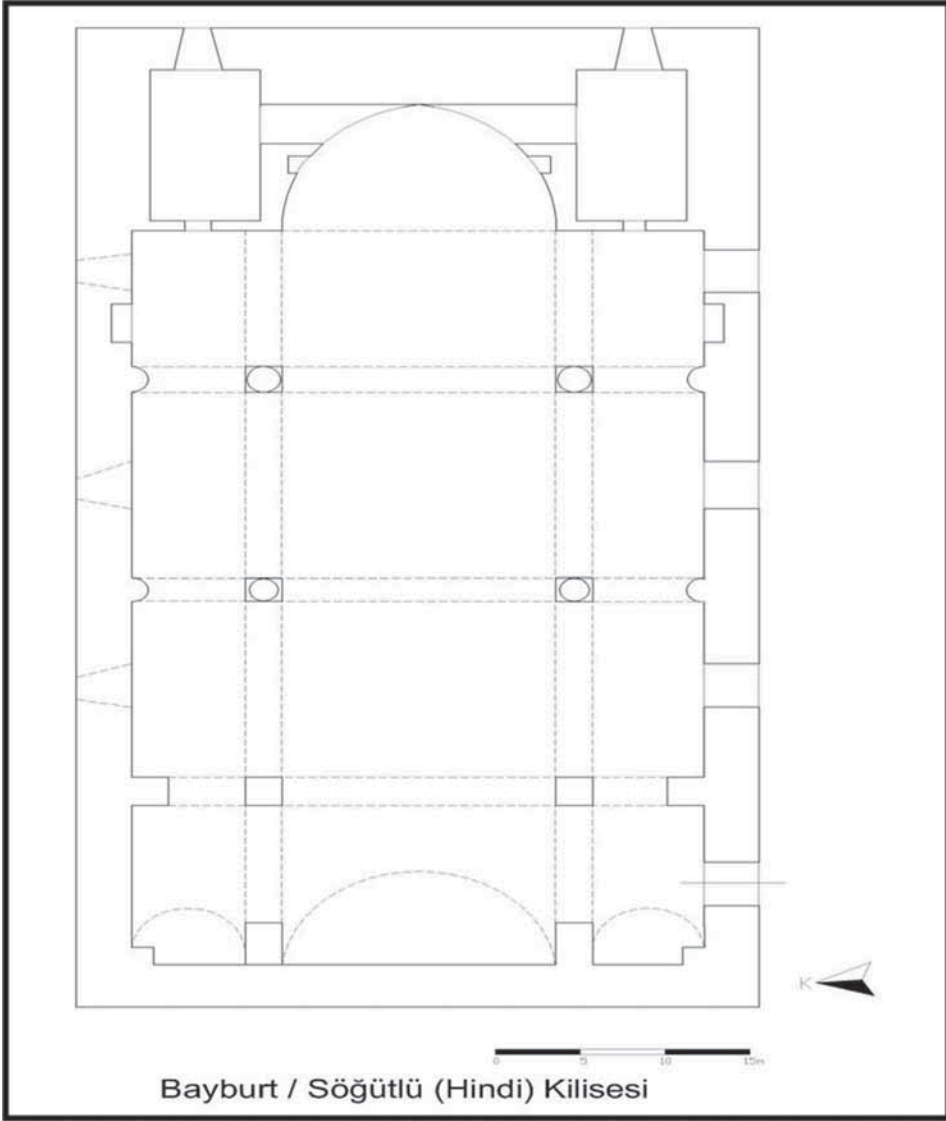
Çizim 1: Taşkesen Hıdırellez Höyük .

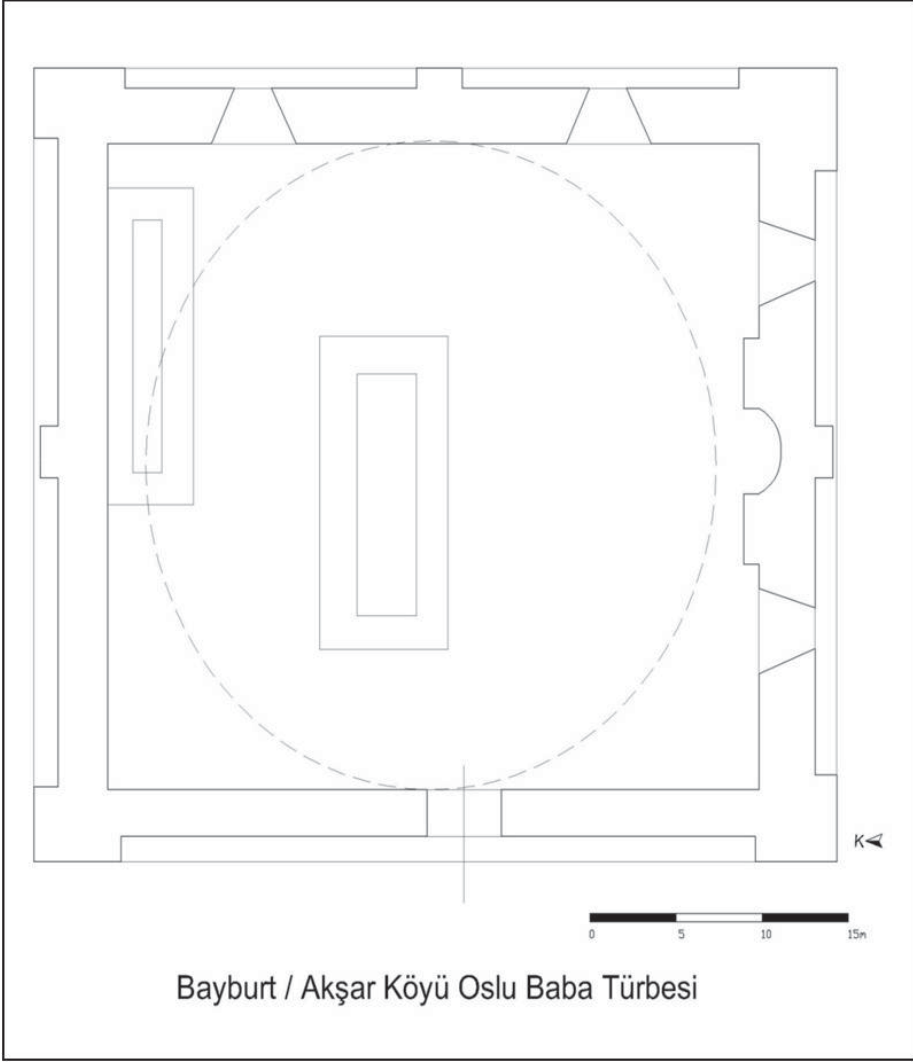
Çizim 2: Dağçatı Köyü Camii.

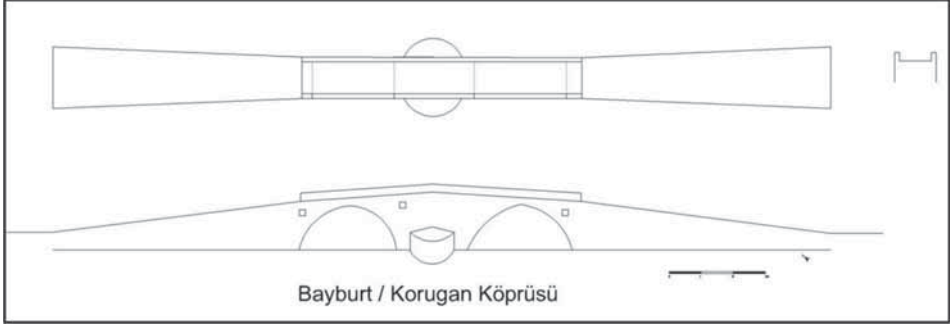
Çizim 3: Kutlu Bey Camii.

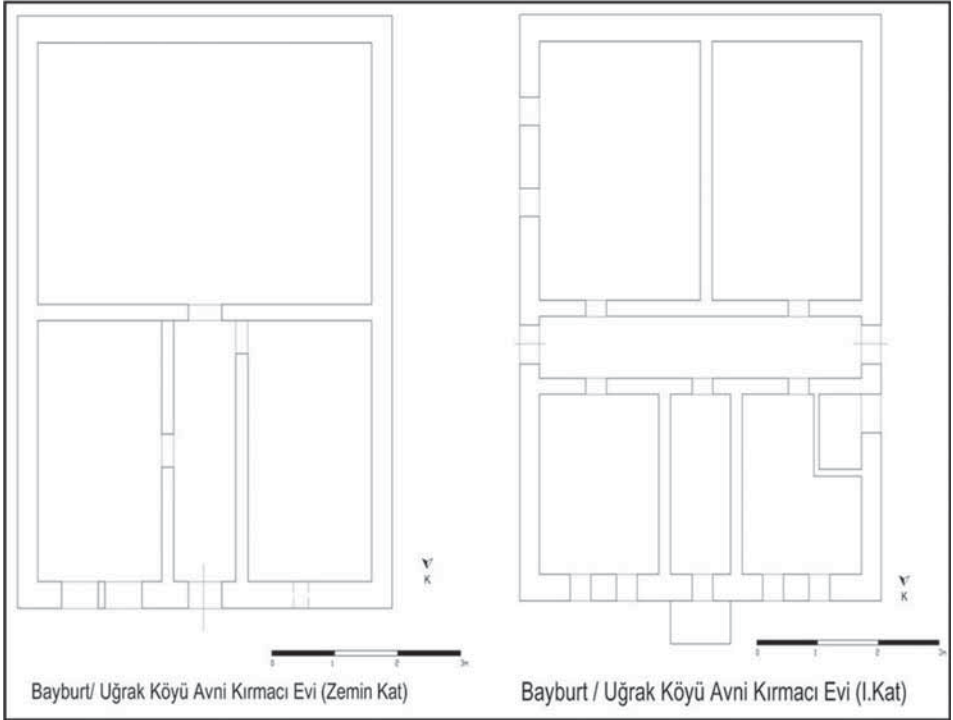
Çizim 4: Hindi Köyü Kilisesi.

Çizim 5: Oslu Baba Türbesi.

Çizim 6: Korugan Köprüsü.

Çizim 7: Çaykaralı Avni Kırmacı Evi.

Resim 1: Akşar Höyük.

Resim 2: Dağçatı Köyü Camii.

Resim 3: Kutlu Bey Camii.

Resim 4: Hindi Köyü Kilisesi.

Resim 5: Oslu Baba Türbesi.

Resim 6: Korugan Köprüsü.

Resim 7: Balkaynak Köyü karakol binası.

Resim 8: Çaykaralı Avni Kırmacı evi.

MERSİN İLİ ERDEMLİ SİLİFKE ARASINDA KENTLEŞME VE TARIMSAL ORGANİZASYON ARKEOLOJİK YÜZEY ARAŞTIRMASI 2009

Ümit AYDINOĞLU*

Antik Dönemde Dağlık Kilikia Bölgesi içerisinde yeralan, bugün Mersin İli'ne bağlı Silifke ve Erdemli İlçeleriyle bunların köylerini kapsayan alanda “Kentleşme ve Tarımsal Organizasyon” konulu yüzey araştırması 2006 yılında Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü’nün izniyle başlatılmıştır¹. Bölgede gerçekleştirilen yüzey araştırmalarında, çok sayıda kırsal yerleşim tespit edilmiştir². Atölye, çiftlik ve köylerden oluşan bu kırsal yerleşimlerin varlığı bölgenin Antik Çağ ekonomisinde tarımsal üretimin önemli bir rol oynadığına ve üretime yönelik farklı modellere işaret eder. Araştırmanın gerçekleştirildiği alanda, kırsal yerleşimler bütün coğrafyaya yayılmış durumdadırlar ve buralarda çok sayıda üretim donanımı da tespit edilmiştir³.

Bu kapsamda, Dağlık Kilikia Bölgesi arkeolojik çalışmalarının temelini oluşturan arkeolojik alanların tespit çalışmaları, 2009 yılı yüzey araştırmasının da temelini oluşturmaktadır. Daha önceki çalışmalar sırasında gidilemeyen köy ve yerleşimlere gidilerek bu alanlardaki, proje konusuyla bağlantılı arkeolojik alanların tespiti için çalışmalar gerçekleştirilmiştir.

* Yrd. Doç. Dr. Ümit AYDINOĞLU, Mersin Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü, Çiftlikköy Kampüsü 33342 Mersin/TÜRKİYE. uaydinoglu@mersin.edu.tr

¹ 2008 yılı arazi çalışmalarına, Yrd. Doç. Dr. Ümit AYDINOĞLU başkanlığında, MEÜ Arkeoloji Bölümü’nden Doç. Dr. Ayşe AYDIN, Yrd. Doç. Dr. Fikret ÖZBAY, Araş. Gör. Erkan ALKAÇ, Araş. Gör. Ercan AŞKIN, Arş. Gör. Deniz KAPLAN, Yüksek Lisans öğrencileri Ahmet MÖREL ve Ümit ÇAKMAK, Ark. Özlem DÜZENLİ, Arkeoloji Öğrencisi Didem SÖNMEZ ve temsilcisi olarak İstanbul V numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu’nda görevli Arkeolog Nuri ŞİMŞEK katılmıştır. Kendilerine destekleri için teşekkür ederim. 2009 yılı araştırmaları TÜBİTAK tarafından desteklenmiştir.

² Bu çalışmanın konusunu oluşturan araştırma, Dağlık Kilikia Bölgesi’nin doğusundaki alanda gerçekleştirilmiştir. Burası, Kalykadnos (Göksu) ve Lamos (Limonlu) nehirleri arasında yeralmaktadır ve bugün Mersin İli Erdemli ve Silifke İlçeleri arasında kalmaktadır. Bu alan Dağlık Kilikia Bölgesi’nin geri kalanına göre daha uygun yerleşim ve üretim şartlarına sahiptir. Helenistik Dönemde bu alanda bir tapınak devlet egemenliğinin olduğu ve bu bölgenin Olba Territoriumu olarak adlandırıldığı bilinir. Diokletianus Dönemiyle birlikte bu alanın Isauria Eyaleti olduğu bilinir.

³ Ü. Aydınoglu, *Dağlık Kilikia Bölgesinde Antik Çağda Zeytinyağı ve Şarap Üretimi: Üretimin Arkeolojik Kanıtları*, İstanbul, 2009; Ü. Aydınoglu, “Olive Oil Production in Rough Cilicia: Production Installations-Settlement Patterns-Dating” *Olive Oil and Wine Production in Anatolia During the Antiquity*, Ü. Aydınoglu-A. K. Şenol (ed.), *Proceeding of the Int. Semp. in Mersin-Turkey, 06-08 November 2008* (2010), 1-18.

2009 yılı çalışmaları kapsamında Silifke İlçesi Karadedeli-Yenibahçe-İmamlı rotasında kalan alanda tespit çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Bu alandaki yerleşimlerin yoğunluğu, proje kapsamında hedeflenen yerleşim düzenlemesinin açıklanabilmesi açısından önem taşımaktadır. Gerçekleştirilen çalışmalarda, bölgedeki Antik Dönem tarımsal üretimiyle bağlantılı çok sayıda çiftlik yerleşimi tespit edilmiş olması önemlidir. Bu rotada, Yenibahçe Örentepe, Yenibahçe Yüksek Harman, Yenibahçe Mezgit Çatağı, Yenibahçe Eriklişeki, Yenibahçe Işıkhazan, Yenibahçe Bademliören, Yenibahçe Kalecik, Yenibahçe Kalecik 1, Kültürs Yükseksekin, Karakabaklı Konuröküz mevkiilerinde yeralan arkeolojik alanların tespiti ve belgelenmeleri gerçekleştirilmiştir. Bu arkeolojik alanlarda, anakayaya oyulmuş baskı kollu presler, pres ağırlık taşları, çiftlik yapılarına ait duvar kalıntıları, atölye yapıları ve içlerinde üretim donanımları, çok sayıda lahit ve kaya oyma mezar, bu mezarların bazılarının yanlarında ise sunaklar tespit edilmiş olması önemlidir. Bademliören Mevkii'ndeki çiftlik yapılanmasında iki adet tonozlu anıt mezarın varlığı dikkat çekicidir (Resim: 1). Bu alanlarda ayrıca çok sayıdaki sarnıç da bulunduğu görülmüştür. Bu yerleşimlerin ağırlıklı olarak Roma ve Geç Antik Dönemlerde iskân gördükleri anlaşılmaktadır. Bu buluntular, sayılan bu yerleşimlerin Antik Dönem çiftlik yapılanmaları olduklarını ve üretime yönelik yapılanmalar olduklarını göstermesi açısından önem taşımaktadır.

Karakabaklı antik yerleşimi ile Karadedeli Köyü arasında kalan alanda, modern yolun kenarında bulunan çok sayıda arkeolojik kalıntı alanı da çalışmalar kapsamında ziyaret edilerek belgeleme çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Bu alanlarda, çeşitli mekânlara ait duvar kalıntılarının yanısıra, tarımsal üretim donanımlarına ait veriler de saptanmış olması önemlidir. Bu kalıntıların niteliklerinin tanımlanması ve bölgesel yerleşim düzenlemesi içerisindeki yerlerinin belirlenmesi için çalışmalar devam ettirilmektedir.

Bu hatta yapılan çalışmalarda, Yenibahçe yakınlarında, Demircili Köyü Güvercinlik Mevkii'nde tespit edilen geniş yayımlı antik yerleşim, sahip olduğu kalıntıların fazlalığı ve iyi korunmuşluğu ile dikkat çekicidir (Resim: 2). Burada yapılan araştırmalarda, çok sayıda farklı dönemlerde yapılmış mekânların yanısıra, içlerinde tespit edilen üretim donanımlarından dolayı atölye olarak tanımladığımız yapıların bulunduğu tespit edilmiştir. Bu alandaki mezar anıtlarının fazlalığı dikkat çekicidir. Bunlar arasında, biri tonozlu olmak üzere iki anıt mezar, çok sayıda chamosorium, serbest duran ve hyposoriumlu lahit bulunmaktadır.

Araştırma kapsamında, Silifke İlçesi sınırları içerisinde, Canbazlı Köyü'nde de yeni tespitler gerçekleştirilmiştir. Yapılan incelemeler sırasında, modern köyün yakınında bir tonozlu mezar olduğu tespit edilmiştir. Bu anıt mezarın, burada bulunan bir çiftlik

yapısı ile bağlantılı olduğunun anlaşılması, bölgede çiftlik yapılanmalarıyla mezar mimarlığı arasındaki ilişkiye işaret etmesi açısından dikkat çekicidir. Benzer şekilde, Ovacık Köyü içerisinde, köy kahvesinin arkasındaki alanda tespit edilen kalıntıların, sahip oldukları üretim donanımlarından yola çıkarak bir çiftlik yapısına ait oldukları belirlenmiştir (Resim: 3). Bu hat üzerinde, Hancerli Köyü'ne giden yol üzerinde, İmamlı-Paslı yol ayrımında ve Hançerli Kule yakınlarında tespit edilen arkeolojik kalıntıların bu alanlardaki tarımsal üretimle ilişkili oldukları anlaşılmıştır. Bu alanlarda mekânların yanısıra çok sayıda üretim donanımına ait kanıt tespit edilmiştir.

Silifke İlçesi'ndeki çalışmalar Hasanlaliler Köyü ve çevresinde de sürdürülmüştür. Bu kapsamda, Hasanlaliler Çoku, Hasanlaliler Göztepe, Hasanlaliler Karadeveli, Hasanlaliler Burun, Hasanlaliler Tereli ve Hasanlaliler Keşlik mevkiilerindeki antik yerleşimlerin incelemeleri gerçekleştirilmiştir. Bu alanda Keşlik Mevkii'nde aynı hat üzerinde çok sayıda arkeolojik kalıntı tespit edilmiştir. Keşlik 4 olarak adlandırılan yerleşimin oldukça geniş yayımlı olması ve içerisinde çok sayıda mekân ve atölye barındırması dikkat çekici bir özellik olarak ortaya çıkmaktadır. Benzer özellikler sahip bir diğer yerleşim ise Karadeveli'dir ve burası da sahip olduğu atölyeler ve mekânlarıyla bölgesel olarak önem taşımaktadır (Resim: 4).

Silifke'ye bağlı Seyranlık Köyü'nde yapılan incelemelerde ise tarımsal üretimle bağlantılı çok sayıda arkeolojik kanıt incelenmiştir. Seyranlık Köyü Bağlıalan Mevkii'nde tespit edilen yerleşimin bir çiftlik yapılanması olduğu, alanda bununla ilgili mekânların var olduğu saptanmıştır. Bu alanda iyi korunmuş bir kilise de bulunmaktadır (Resim: 5). Bu kilisenin incelemeleri, Doç.Dr. Ayşe AYDIN'ın katılımlarıyla gerçekleştirilmiştir ve elde edilen veriler çiftlik yerleşimleri ve dinsel mimarî arasındaki ilişkinin açıklanabilmesi için kullanılacaktır. Seyranlık Köyü içindeki yolun aşağısındaki yamaçta da geniş yayımlı bir antik yerleşim tespit edilmiştir. Bu alanda çok sayıda mekânın yanısıra üretim donanımlarına ait kanıtlar ve iki tane korunmuş tonozlu mezar tespit edilmiştir (Resim: 6).

2009 yılı çalışmaları kapsamında Erdemli İlçesi sınırları içerisinde de tespit çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Gerçekleştirilen bu çalışmalar ağırlıklı olarak ilçenin kuzey bölümlerinde sürdürülmüştür ve bu alanlarda, Köserelli, Küstüllü, Arslanlı, Sarıkaya, Sorgun, Güzeloluk, Harfilli, Alibeyli ve Avgadı Köyleri ziyaret edilmiştir. Bu alanlarda, Köserelli Kapıtaşı, Köserelli Nacarlar, Sarıkaya Ömerinköyü, Köserelli Çukurseki, Sarıkaya Kale, Sarıkaya Kalecik, Sarıkaya Çürücek, Akpınar Köyü, Harfilli Erenler, Harfilli Tırmıl, Harfilli Eski Köy, Alibeyli Mehmetli, Alibeyli Hergiz Altıparmak, Alibeyli Cingeli hayat, Alibeyli Kaplı hayat, Küstüllü Mezit mevkiilerinde tespit edilen arkeolojik alanlar incelenmiş ve belgelemeleri gerçekleştirilmiştir. Tarımsal alanlara hakim konuma

kurulmuş bu yerleşimlerde, mekânlara ait duvar kalıntılarının yanı sıra, çok sayıda üretim donanımı (anakayaya oyulmuş baskı kollu presler, ağırlık taşları), chamosorium lahitler, sarnıçlar, yerleşimler içerisindeki kiliseler tespit edilmiştir.

Erdemli İlçesi'nde Gücüş Köyü çevresinde de tespit çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmalar kapsamında, Gücüş Yel Kalesi Mevkii'nde bulunan Helenistik Dönem kulesi incelenmiş ve belgeleme çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Bu kulenin karşı yamacında dikdörtgen kesme blok taşlardan oluşmuş mekân kalıntıları tespit edilmiştir (Resim: 7). Gücüş Kürül Tepesi'ndeki kalıntılar arasında ise iki adet kaya kabartması bulunmuştur. Gücüş Ören Mevkii'nde ise Geç Antik Dönem kullanımı olan bir adet tonozlu mezar tespit edilmiştir. Bu alanda ayrıca, bir kilise, sarnıç ve polygonal duvarlardan oluşan mekânlar bulunmaktadır. Erdemli İlçesi Sorgun Köyü'nde, Sorgun Kale olarak adlandırılan alanda da incelemeler gerçekleştirilmiştir, ancak yoğun tahribat sebebi ile bu alanda arkeolojik yapılanmaya rastlanmamıştır.

Bölgede gerçekleştirilen yüzey araştırmalarında, çok sayıda kırsal yerleşim tespit edilmiştir ve bunlar, bölgenin Antik Çağ ekonomisinde tarımsal üretimin önemli bir rol oynadığını ve üretime yönelik farklı modeller olduğunu göstermektedir. Araştırmanın gerçekleştirildiği bölgede, kırsal yerleşimler bütün coğrafyaya yayılmış durumdadırlar ve buralarda çok sayıda üretim donanımı da tespit edilmiştir. Bugüne kadar, sözkonusu bölgede kırsal yerleşimler ve tarihi-coğrafya üzerine az sayıda çalışmanın yapılmış olması, buna karşın yerleşim düzenlemesi konusunda yapılan çalışmaların olmaması, çiftliklerin bölgesel bir organizasyon ve yerleşim düzenlemesinin varlığı hakkında sağlayacağı verilerin ele alınmasını zorunlu kılmıştır. Elde edilen veriler, Dağlık Kilikia Bölgesi'ndeki kırsal yerleşimlerin tipolojik olarak çeşitlilik gösterdiğine işaret etmektedir: Basit ya da daha kompleks çiftlikler, küçük köyler, kentlere yakın konumdaki orta ya da büyük boyutlu köyler, ürünün işlenmesi için köylerin içinde ya da bağımsız şekilde yapılmış atölyeler.

Elde edilen ilk veriler, araştırmanın sürdürüldüğü alanda farklı tiplerde çiftlikler olduğunu göstermektedir. Bunlar, sahip oldukları yapılar açısından basitten daha kompleks çiftliklere doğru değişiklik gösterirler. Bazı çiftlikler büyük boyutludurlar ve mimarî yapılanma açısından komplekstirler. Bunlar, toprak sahibinin ya da çiftlik yöneticisinin ikamet ettiği bir çiftlik evinin yanı sıra atölye ve depolama amaçlı kullanılan mekânları, çok sayıda ev yapısını, farklı tiplerde mezarları, üretim donanımlarını, kutsal alanları ve sarnıçları içlerinde barındırırlar. Bununla birlikte, çiftliklerin dönemler boyu sürekli kullanımlarının olduğu ve içlerindeki yapıların bazılarının sonraki kullanım evrelerinde ihtiyaca bağlı olarak eklendikleri de anlaşılmaktadır. Çiftlik evleri genellikle iki katlıdır ve

alt katları tarımsal amaçlara hizmet ederken, üst katları yaşam mekânı olarak kullanılmıştır. Bölgedeki çiftlik evleri standart bir plana sahip değildirler. Çiftliklerde, çiftlik evinin önünde bir avlunun varlığı yaygın bir uygulamadır. Bu avluların taş bir zemin döşemesine sahip oldukları ise korunmuş örneklerin tespit edilmesinden anlaşılmaktadır. Ayrıca, avlunun içinde, genellikle bütün avluyu kaplayacak büyüklükte sarnıçlar bulunmaktadır. Bazı çiftliklerde ise, çiftliğin bütün yapılarının merkezi bir avlu içerisinde yer aldığı görülür ve avlu bir duvarla çevrilidir. Bu tip çiftliklerin kulelere sahip olması ise tahkimli bir çiftlik görüntüsü yaratır (Çizim: 1). Kulelerin bölgedeki çiftliklerde yaygın bir özellik olduğu da anlaşılmaktadır. Bu durum, bölgede kuleler etrafında şekillenen çiftliklerin varlığına işaret eder. Bununla birlikte, tespit edilen kuleli çiftliklerin askeri amaçlardan daha çok çiftlik sahibinin mülkleri olarak hizmet gördüğü ve toprak sahipleri tarafından değerlendirildiği söylenebilir.

Kompleks çiftliklerde, çiftlik evinin etrafında, depolama, üretim ve ikamet amacıyla kullanılan yapılar vardır. Bu yapıların aynı zamanda çiftliklerdeki üretimin kanıtları olan üretim donanımlarını da içlerinde barındırırlar. Çiftliklerde, çiftlik evlerinin etrafında çok sayıda ikamet amaçlı mekânlar da tespit edilmiştir. Bunların varlığı, çiftliklerin dönemler boyunca sürekli kullanıldıklarını kanıtlamanın yanısıra özellikle bazı çiftliklerin Erken Bizans Dönemi'nde çiftliğe küçük bir köy yerleşimi kimliği kazandıran yapılar olması açısından önemlidir. Bu sürece katkı veren bir diğer yapı grubu ise kiliselerdir ve bu kiliselerin, gerek bulundukları konum, gerekse de inşa teknikleri, sonraki kullanım evrelerinde çiftliklere eklendiğini açıkça göstermektedir. Bu durum dönemler içerisinde siyasi ve kültürel şartların değişimiyle ve çiftliklerin dönemler boyunca sürekli kullanımlarıyla bağlantılı olmalıdır. Bölgelerdeki çiftliklerde mezarların varlığı ise, bu alanları yaşamın sürekliliğine işaret eder ve farklı tiplerde mezarlar çiftliklerde görülür.

Bölgede özellikle Roma ve Erken Bizans Dönemlerine ait çok sayıda kırsal yerleşime ve tarımsal üretime ait arkeolojik kanıt tespit edilmesi, bir yerleşim organizasyonuna işaret eder. Her ne kadar, dönemler boyu sürekli kullanımı sebebiyle bu arkeolojik kalıntıların kendine özgü tanımlama ve tarihleme problemleri bulunmakla birlikte, bölgedeki kırsal yerleşimlerin kullanımda oldukları tarihlerle ilgili bazı sonuçlar elde etmek mümkündür. Bu tür yerleşimlerin, bölgede taş mimarînin görülmeye başladığı Helenistik Dönemden itibaren varlığı bilinir. Araştırmaların artması, Helenistik Dönem örneklerinin çoğalmasına imkan sağlamaktadır. Bununla birlikte, bölgenin Roma ve sonrasındaki dönemlerine ait arkeolojik verileri daha fazladır. Çiftliklerin içlerinde tespit edilen anıt mezarların örneklerinin bölgede M.S. 2. yüzyılın ikinci yarısından sonra görülmeye başladığı önerisi, çiftliklerin bu dönemde etkin olduklarına işaret etmesi

nedeniyle önemlidir⁴. Çiftliklerdeki bazı evler ise, inşalarında kullanılan malzemeleri, basit planları ve içlerinde küçük mekânlar barındırmaları gibi özellikler sebebiyle Kuzey Suriye kırsal konut mimarîsi ile yakın benzerlikler gösterirler ve bunlar için 4-7. yüzyıllardaki kullanım önerilir⁵. Çiftliklerde tespit edilen üretim donanımları da, bu tarihsel süreci destekler ve sahip oldukları özellikler açısından bölgede özellikle M.S. 2. Yüzyıl sonundan itibaren artarak devam eden bir üretim sürecinin varlığını desteklerler⁶. Üretim faaliyetlerinin özellikle, bölgenin Geç Antik Çağda yoğunlaştığı ve sonraki dönemlerde de devam ettiği tespit edilen arkeolojik malzemenin fazlalığından anlaşılmaktadır. Çiftliklerin kullanımlarının hangi dönemlere kadar devam ettiği konusunda ise, içlerinde yeralan kiliseler bilgi sağlarlar. Bu kiliselerin, sahip olduğu yapısal ve dekoratif öğeler, buraların Orta Bizans Dönemi'nde kullanımda olduklarına işaret etmektedir. Elaiussa Sebaste'de gerçekleştirilen kazılarda, yerleşimin Kilikia Bölgesi kıyılarındaki Arap işgalleriyle bağlantılı olarak M.S. 7. yüzyıl ikinci yarısından itibaren kesintiye uğramış olmasının anlaşılması da benzer bir sürece işaret etmesi açısından önem taşımaktadır⁷.

2009 yılı çalışmalarının bir diğer ayağını ise proje konusuyla bağlantılı arkeolojik alanlarda belgeleme çalışmaları yapılması oluşturmuştur. Araştırmanın ilgi alanını oluşturan ve daha önceki yıllardaki arazi çalışmaları sırasında tespit edilen çiftlik, atölye ve yerleşimler gibi arkeolojik alanlarda mimarî belgeleme çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda ekibimizde mevcut bulunan Total Station ve GPS gibi ölçüm aletleri kullanılarak tespit edilen arkeolojik alanlarda ölçüm ve topografik plan çıkarılma çalışmaları gerçekleştirilmiştir.

Bölgedeki yerleşimlerde bulunan tarımsal yapıların mimarî olarak yeniden kurgulanmaları ve yapı tekniklerinin açığa çıkarılabilmesi için, ekip üyesi Dr. Fikret ÖZBAY'ın katılımlarıyla çalışmalar da sürdürülmüştür. Bu çalışmalar kapsamında, bölgedeki çeşitli yapı gruplarının ayrıntılı incelemeleri ve belgelemeleri gerçekleştirilmiştir. Bölgedeki çiftlik yapılarında gerçekleştirilen çalışmalar kapsamında, özellikle çiftlik villalarının yapı teknikleri üzerine veriler elde edilmesi planlanmıştır. Tarımsal yapıların mimarî olarak yeniden kurgulanmaları ve yapı tekniklerinin açığa çıkarılması çalışmaları kapsamında, araştırmanın yapıldığı alanda tespit edilen zeytinyağı atölyelerinde de incelemeler gerçekleştirilmiştir. Ayrıca, Prof. Dr. Ayşe AYDIN'ın

⁴ M. Durukan, "Monumental tomb forms in the Olba region" *Anatolian Studies* 55, 123.

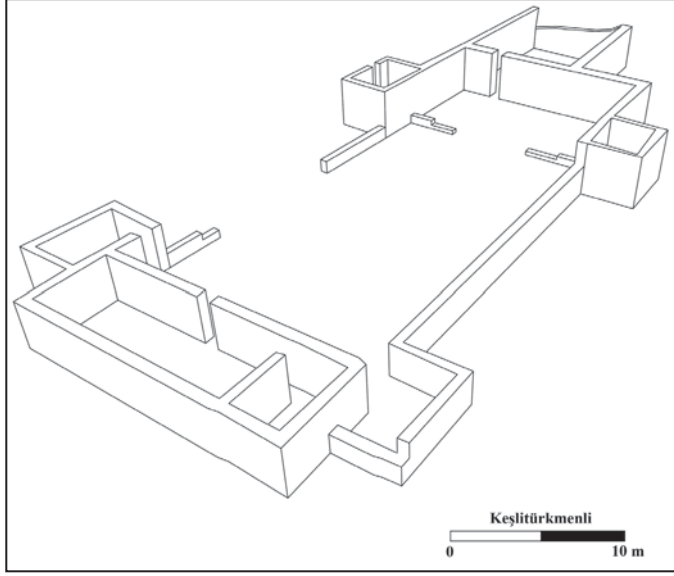
⁵ I. Eichner, "Dağlık Kilikia'daki Erken Bizans Konutları Yüzey Araştırması 2003" *Anadolu Akdenizi Arkeoloji Haberleri/* 2004-2, 74-78; I. Eichner, "Frühbyzantinische wohnhäuser in Kilikien. Arbeitsbericht über die Kampagne 2003 und einige ergebnisse des Projektes" *AST* 22.2, 201-212.

⁶ Ü. Aydınoğlu, *Dağlık Kilikia Bölgesinde Antik Çağda Zeytinyağı ve Şarap Üretimi: Üretimin Arkeolojik Kanıtları*, İstanbul.

⁷ E. Equini Schneider, *Doğu ile Batı Arasında Bir Liman Kenti Elaiussa Sebaste*, İstanbul, 18-19.

katılımlarıyla kırsal yerleşimler içerisinde tespit edilen kiliselerin inceleme çalışmalarına da devam edilmiştir ve elde edilen veriler kırsal yerleşimler ve dinsel mimarî arasındaki ilişkinin açıklanabilmesi için kullanılması hedeflenmektedir. 2009 yılı çalışmaları kapsamında, bölgede yerleşimlerin dönemler içerisindeki kullanımları ve yerleşim düzenlemelerinde meydana gelen değişimlerin incelenmesi amacıyla da çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda, bölgede daha önceden bilinen ya da yeni tespit edilmiş olan antik yerleşimlerde inceleme ve belgeleme çalışmaları sürdürülmüştür. Bu amaçla özellikle Helenistik Dönem ve Geç Antik Dönem yapılanması arasındaki ilişkinin açığa çıkarılabilmesi için çalışmalar gerçekleştirilmiştir.

Bölgede gerçekleştirilen araştırma gezilerinde, daha önceki yıllarda yoğun olan arkeolojik tahribatın azaldığı da tespit edilmiştir. Bununla birlikte, özellikle Karadedeli-Yenibahçe-İmamlı rotasında yol açma çalışmaları sırasında tahribata ait izlerin ortaya çıkmış olduğu görülmektedir. Işıkkale antik yerleşimi içerisinde açılan orman yolu yerleşime zarar vermiştir. Ayrıca, Yenibahçe Işıkkale Çukuru Mevkii'nde yol kenarında kırılmış şekilde bir yuvarlak sunak tespit edilmiştir ve bunun da yol çalışmaları sırasında tahrip olduğu anlaşılmaktadır. Bu tahribatlar hakkında bilgi vermek ve müdahalede bulunmak için Silifke Müze Müdürlüğü ile bağlantıya geçilmiş ve birlikte sözkonusu alanlarda incelemeler gerçekleştirilmiştir. Yapılan çalışmalar sonucu tespit edilen bazı arkeolojik alanların tahribat tehlikesi altında olduğu tespit edilmiştir.

Çizim: 1

Resim: 1

Resim: 2

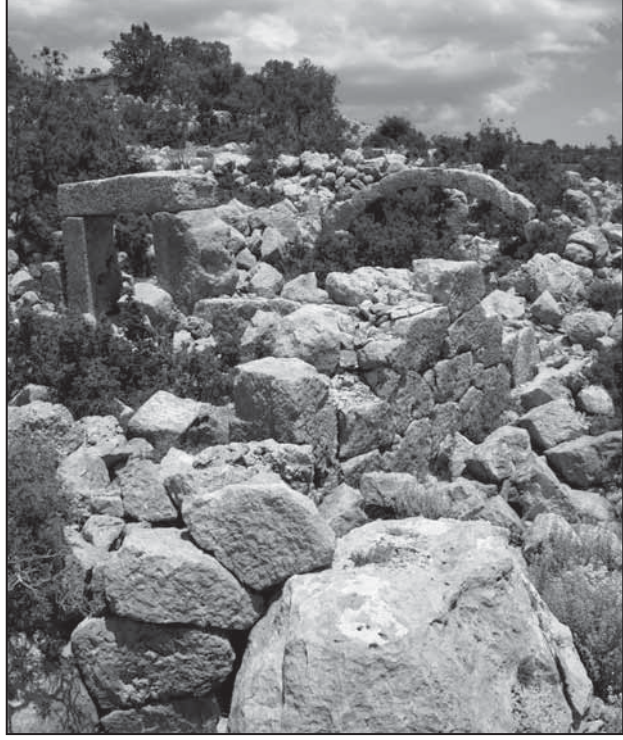
Resim: 3

Resim: 4

Resim: 5

Resim: 6

Resim: 7

2009 CİDE ARKEOLOJİ PROJESİ: İLK SONUÇLAR

Bleda DURING*
Claudia GLATZ

Cide Arkeoloji Projesi'nin ilk sezonu 3 Ağustos ile 25 Ağustos tarihlerinde gerçekleşti ve arazide 15 gün geçirildi. Bu proje Bleda Düring (Leiden Üniversitesi) ve Claudia Glatz (yardımcı başkan, University College London, artık Glasgow Üniversitesi) tarafından yönetilmektedir. Proje Hollanda Bilimsel Kurumu, Leiden Üniversitesi Arkeoloji Fakültesi, Byvanck Fonu, UCL Lisansüstü Okulu, Arkeoloji Enstitüsü Ödülleri (UCL) ve G.A. Wainwright Fonu tarafından finanse edilmektedir. Aynı zamanda Ankara'daki İngiliz Enstitüsü (BIA) ve Türkiye'deki Hollanda Enstitüsü (NIT) tarafından da desteklenmektedir. Yardımlarından ötürü Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü ile Kastamonu Müzesi çalışanlarına ve Çanakkale Müzesi'nden temsilcimiz E. Cağmaz Esirgemez'e teşekkür ederiz.

CİDE'NİN TABİATI

Cide İlçesi Kastamonu İli'nin kuzeybatısında yer alır ve 50 kilometre uzunluğunda bir sahil şeridinde sahip olup sahilinden içeri 15 kilometre kadar ilerlemektedir. Toplam genişliği 660 km² dir (Harita: 1). Cide karakteristik olarak dağlık bir araziye ve daima yeşil, yoğun bir maki bitki örtüsüne sahiptir.

Araştırmalarımız sonucunda edindiğimiz bilgiler doğrultusunda, Karadeniz kıyılarının daima kültürel açıdan Anadolu anakarasından farklılıklar gösterdiği görülmüştür ve bu nedenle bölgenin prehistorik ve protohistorik dönemleri bizim için ayrı bir önem taşımaktadır. Bölgenin bu farklı karakterini kısmen coğrafi etkenler belirlemiştir: Doğu Karadeniz'in sarp sıradağları günümüzde dahi iç bölgelerle iletişime bir engel oluşturmaktadır. Buna karşın, denizciliğin başlamasıyla beraber, deniz sahil boyunca ulaşımı kolaylaştırmış olmalıdır.

* Dr. Bleda S. DÜRING, Leiden University, Faculty of Archaeology, b.s.during@arch.leidenuniv.nl.
Dr. Claudia GLATZ, Glasgow University, Department of Archaeology, c.glatz@archaeology.arts.gla.ac.uk.

ARAŞTIRMA SORULARI

Karadeniz kıyısının Cide Bölgesinde ayrıntılı olarak iki ana konuyu araştırmayı amaçlamaktayız. İlk konu, bölgenin yerel kültürünün tarihsel gelişimiyle ilgilidir. İkinci konu ise bu yerel gelişimlerin Anadolu'nun ve Karadeniz'i çevreleyen diğer bölgelerin kültürlerinden nasıl etkilendiğine dairdir. Bu bağlamda cevaplamayı umduğumuz bazı sorular şu şekilde sıralanabilir: Tarım bölgeye ne zaman ve nasıl gelmiştir? Balıkçılık ve kıyı ticareti ne zaman önem kazanmıştır? Anadolu'da görülen Erken Tunç Çağı yerleşmelerinin genişlemesi bu bölgede de gerçekleşmiş midir? Bölge Kaniş Karum (Kültepe) ve diğer Orta Anadolu yerleşmelerinden bilinen Orta Tunç Çağı'nın uluslararası ticaret sistemleri ile ne derecede ilişkide olmuştur? Hitit İmparatorluğu'nun yükselişinin bu periferik bölge üzerinde ne gibi etkileri olmuştur? Erken Demir Çağı'ndaki çöküşten sonra bu bölgede neler olmuştur? Bölge Frigler'in kültürel ve politik genişlemesinden nasıl etkilenmiştir?

Cide Arkeoloji Projesi öncesinde Cide arkeolojisinin sistematik bir araştırması yapılmamıştı. Bilgilerimizdeki bu açık boşluk kendini Türkiye'nin bilinen arkeolojik yerleşimlerinin listelendiği TAY dosyalarında (www.tayproject.org) göstermektedir ve burada Cide'nin içi ve çevresindeki alan bilinen yerleşimlerden tamamıyla yoksundur.

Genel olarak Kuzeybatı Karadeniz Bölgesi'nin Pre- ve Protohistorya dönemlerini çok az bilmekteyiz. Paleolitik, Mesolitik, Neolitik ve İlk Kalkolitik hakkında hiç bir bilgi yoktur. İkiztepe II'de bulunan Orta Kalkolitik seramik benzerleri Zonguldak Devrek bölgesinde de vardır (Thissen 1993; Schoop 2005; Karauğuz, Düring 2009), ama bu dönemi iyi tanımlıyoruz. Kuzeybatı Karadeniz Bölgesi'nin Geç Kalkolitik ve Erken Tunç Çağı'nı biraz da iyi anlıyoruz. İç Kastamonu yüzey araştırmaları (Marro *et al.* 1996; Kuzucuoğlu *et al.* 1997; Marro *et al.* 1998) ve Zonguldak Erken Tunç Çağı'na ait Yassıkaya kurtarma kazıları (Efe, Mercan 2001; Efe 2004) bu dönemler hakkında bilgi vermişlerdir. Orta ve Son Tunç Çağları ve Demir Çağları Kuzeybatı Karadeniz Bölgesi hakkında yine bilgilerimiz azdır. Son Tunç Çağı tüm Karadeniz Bölgesi için bir araştırma sorunu olup (Dönmez 2002, Glatz, Matthews 2005), bu bölgede yaşayan 'Kaskalar' sadece iki define'den tanınmaktadır: Kınık ve Mızrak Mağarası (Emre, Çınaroğlu 1993; Bilgen 1999; Ünal 1999). Orta Tunç Çağı ve Erken Demir Çağı Kuzey Anadolu'da daha iyi bilinmektedir ama Karadeniz Bölgesi hakkında yine fazla bilgi yoktur.

Belke (1992; 1996) ve Marek (2003) Cide İlçesi'ndeki Roma ve Bizans yerleşimleriyle kişisel anlatılara dayalı buluntulardan bahsederler ancak çalışmalarındaki Pontik ve Kuzey-Orta Anadolu'yu kapsayan geniş coğrafi açıdan ötürü bu bölge hakkında

detaylı olarak konuşmazlar. Kuzeybatı Karadeniz Bölgesi'ndeki araştırmalar da öncelikli olarak klasik ve klasik sonrası dönemler üzerine yoğunlaşmışlardır (Marek 2003; Doonan 2004; Erküt, Mitchell 2007, ancak bakın Işın 1998).

Genel hedefimiz olan Cide'nin uzun süreli yerleşim tarihinin yeniden inşasının parçası olarak Cide Arkeoloji Projesi'nin bir ana odağı bölgenin pre- ve protohistoryasının araştırılmasıdır.

ARAŞTIRMA YÖNTEMLERİ

Cide karakteristik olarak dağlık bir araziye ve daima yeşil, yoğun bir maki bitki örtüsüne sahiptir. Son dönemde tahıl tarımı ciddi şekilde azalmış olup sürülmüş araziler son derece azdır. Bundan ötürü arazinin görülebilirliği bu sezon karşımıza çıkan en önemli yöntemsel sorun olmuştur ve ormanlardan meralara Cide'nin büyük kısmında bu neredeyse hiç mümkün değildir. Cide Bölgesi arkeolojik araştırmalarında 2009 yılında iki yöntem kullanıldı: geniş alanlı ve yoğun.

Geniş Alanlı: Geniş kapsamlı keşif yöntemlerimiz Cide tabiatında araçla gezmeyi ve yerel bilgiye başvurmaya içermektedir.

Yoğun: Yoğun yüzey çalışması yöntemlerimiz ilgi duyulan bir alanda 50'ye 50 metrelik karelerin uygulanmasını içermektedir (Harita: 2). Bu birimlerde yürüyenler tüm alanı incelemek maksadıyla paralel çizgilerde istedikleri gibi yürümekte ancak daha iyi görüşün olduğu bölgelere odaklanmaktaydılar. Yürüyüşçüler seramik yoğunluklarının kaydı için sayaçlar kullanmış, diagnostik seramikler, litik eserler ve küçük buluntularla birlikte özel ilgi duyulan diagnostik olmayan çanak-çömlek parçalarını da toplamışlardır.

İLK SONUÇLAR

Arazideki toplam 15 günde bölgenin bilinen tarihini en az 4000 ama muhtemelen 8000 yıl geriye doğru genişlettik. Buluntuları, biraz dikkatle, aşağıdaki dönemlere tarihlendirebiliriz: Mezolitik, Kalkolitik, Erken Tunç Devri I, muhtemelen geç Erken Tunç Devri ve M.Ö. İkinci Binyıl, Demir Çağı ve Helenistik Dönem. Tüm bu safhalar sadece az sayıda buluntuyla temsil edilmekte olup daha fazla araştırmaya ihtiyaç vardır. Buna karşılık tüm doğaya yayılmış aşağı yukarı kesintisiz bir buluntu dağılımıyla çok sayıda Roma ve Bizans materyali bulunmuştur. Osmanlı Dönemi'ne tarihlendirilen evler

ve mevcut bazı yapılar dışında bu döneme ait materyaller bulamadık.

Yoğun yüzey çalışması esnasında kaydedilen yüksek yoğunluktaki Roma/Bizans Dönemi buluntularının altına gizlenmiş olan pre- ve protohistorik materyaller tespit ettik: koyu gri ince taneli çakmaktaşıdan yumuşak vuruşlu ve ya baskıyla soyulmuş yüksek kaliteli yontma taş buluntular ve Kalkolitik, Erken Tunç Çağı ve İkinci Binyıl'a tarihlendirilebilecek çanak-çömlek parçaları. Tarihlendirilebilen Klasik öncesi eserleri yüksek yoğunlukta bulabildiğimiz tek yer mağaralar olup bu yerleşim tipi seçiminden ziyade bize koruma koşulları hakkında bilgi vermektedir.

Bulduğumuz en eski kalıntılar Cide'nin iç bölgelerindeki iki vadide elde edilen az miktardaki yontma taş buluntulardır. Yoğunlukları son derece az da olsa bu materyal çok daha yaygın olan bal rengi kaba taneli çakmaktaşıdan çok kaba bir teknolojiyle imal edilen yontma taşlardan kolaylıkla ayırt edilebilmektedir. Bu ikinci tip büyük olasılıkla yamaç aşağısındaki birkaç Roma/Bizans çiftliğinde bulduğumuz düvenler için kullanılan yontma taşların üretimiyle bağlantılıdır. Buna karşılık burada Mezolitik olarak tanımlanan materyal ince taneli kırılğan koyu gri çakmaktaşıdan üretilmiştir. Bu materyalden üretilmiş birkaç tane çok ince düzgün bıçak bulunmuş olup bazıları rötuşlanmış ve bir tanesi de arkalıklı dilgiciğe benzemektedir. Bunlar dışında üzerinden 5 ila 11 milimetre kalınlığında dilgiciklerin çıkarıldığı bir mikro çekirdek parçası bulduk. Tüm bunlar ya yumuşak vuruşla ya da daha ziyade baskıyla soyularak üretilmiş olup tereddütlü olarak Mezolitik Devre tarihlendirilmeleri önerilebilir (Çizim: 1).

Cide'de hakkında kanıt bulduğumuz sonraki dönem Orta Kalkolitik olup sırasıyla Gideros Mağara 1 (s59, Harita: 3), Çadır İni (s20, Harita: 3), and Ballicı İni (s17, Harita: 3) mağaralarından elde edilen az sayıdaki çanak-çömlek gövde parçası bu döneme ihtiyatlı olarak tarihlendirilebilir. Çanak-çömlek parçaları el yapımı, kalın duvarlı ve mineral katkılı olup kabaca perdahlanmışlardır. Bu tip gövde parçalarının tarihlendirilmeleri doğal olarak zordur ve önümüzdeki yıllarda bunların bazılarını hidrasyon tarihlendirmesi için ülke dışına çıkarabilmeyi ummaktayız. Ancak bunların seramik dokusu Zonguldak Devrek'te bulunan Orta Kalkolitik materyallerininkine benzemektedir (Karauğuz, Düring 2009).

Özellikle Okçular Kale İni'nde (s24, Harita: 3) bulunmak üzere Geç Kalkolitik/ Erken Tunç Çağı I'e tarihlenen seramik eserler de elde ettik (Çizim: 2). Söz konusu çanak-çömlekler yüksek parlaklık elde edecek şekilde iyi biçimde perdahlanmış, beş milimetre altı duvar kalınlığına sahip, ve iyi küçültülmüş mineral katkılı gri çekirdeğe sahiplerdir. Yüzey renkleri kahverengi kırmızıdan pür siyaha kadar değişir. Genel olarak bu çanak-

çömlek daha yüksek bir kaliteye sahiptir ve bu önceki Orta Kalkolitik geleneğinden sonra daha gelişmiş üretim ve fırınlama tekniklerine işaret eder.

Yoğun toplama esnasında potansiyel olarak Erken Tunç Devri'ne tarihlendirilebilen bazı çanak-çömlek parçaları da bulunmuştur ancak bunlar tarihlendirmeyi zorlaştıracak derecede çok küçük ve aşınmışlardı. Okçular Kale İni muhtemelen daha geç Erken Tunç Çağı'na ait iki gövde parçası sundu. Aynı problem M.Ö. İkinci Binyıl ve Demir Çağı'na ait olması muhtemel çanak-çömlek parçaları için de geçerlidir. Tüm bu dönemlerle ilgili olarak şu anda varsayımların ötesine geçemiyoruz ve önümüzdeki sezonlarda daha iyi veriler toplamayı umuyoruz.

Bu durum aralarında kaleler, keşişlerin kullandığı mağaralar, bir küçük manastır ve çiftliklerin bulunduğu bunlara ait birçok yerleşim tipini kayda geçirdiğimiz Roma/Bizans Dönemi verilerimizle çelişmektedir. Bunlar daha geç devirlere ait yerleşim düzenleri ve tabiat kullanımının detaylı bir yeniden inşasının yapılabilmesini vaad etmektedirler.

KEŞFEDİLEN YERLEŞİM TİPLERİ

Bu yılki sezonda mağaralar, kaleler, bir tümülüs mezarlık, bir kilise, çiftlikler, ve tabiattaki aktivite alanlarının bir göstergesi olan litik ve çanak-çömlek serpinti alanları olmak üzere birçok yerleşim keşfettik.

1) Mağaralar

Pre- ve protohistorik buluntulara sahip mağaralar şunlardır:

Ballıca İni, Abdülkadir Köyü (s17, Harita: 3). Verimli iç vadinin üzerinde yer alan geniş bir mağaradır. Kalkolitik ve Erken Tunç Çağı ile birlikte Klasik ve daha sonraki dönemlere tarihlendirilen çanak-çömlekler bulunmuştur. Mağara içinde birkaç çukur mevcuttur.

Çadır İni, Kalafat Köyü (s20, Harita: 3). Gideros Koy'una çok yakın bir mesafededir. Çadır İni bir Bizans kilisesi olan Çadır İni Kilise (aşağıya bakınız, s21, Harita: 3) ve çevresindeki yapılarla ilintilidir. Tümsekler gibi kayalara oyulmuş yapılar mağaranın Bizans ve muhtemelen sonraki dönemlerde yoğun şekilde kullanıldığını ve önemli değişikliklere maruz kaldığını göstermektedir. Mağarada Kalkolitik çanak-çömleklere, insan kalıntılarına ve yasadışı kazı izlerine de rastladık.

Okçular İni, Okçular Köyü (s24, Harita: 3). Bu mağara iç kesim yüksek vadisinin girişindeki belirgin bir kaya çıkıntısının içinde olup Cide sahilinin üzerinden denize

bakmaktadır. Bu kaya çıkıntısının üzerine bir kale inşa edilmişti (Okçular Kalesi, s22, Harita: 3). Mağara buluntuları içerisinde yüksek miktarda Kalkolitik ve Erken Tunç Çağı çanak-çömleğinin yanı sıra Klasik sonrası materyaller de bulunmuştur (aşağıya bakın). Bu buluntular yasadışı kazılarla bozulmuş olan tabakalanmış bir birikintiden elde edilmiştir. Burası proto ve prehistorik Cide ile ilgili olarak bu güne kadarki en önemli buluntu yeridir. Yasadışı kazıların tehdidi altındadır ve acilen kurtarma kazıları yapılması gerekmektedir.

Araştırılan iki mağarada Bizans/Hristiyan mabetler vardı:

Uçakdibi Mağarası, Öveçler Köyü (s40, Harita: 3). Mağaranın içinde ve etrafında birkaç kısmen kayaya oyulmuş şapel, duvarlara oyulmuş kürsüler, kubbeler ve duvarlara kazınmış haçlardan oluşan büyük bir Bizans/Hristiyan kompleksinin kalıntılarını bulduk (Çizim: 3). Burası bir Bizans/Hristiyan manastırı olarak kullanılmış olabilir. Yine yoğun şekilde yasadışı kazılarla zarara uğramıştı.

Gideros Mağarası 1, Gideros Köyü (s59, Harita: 3). Gideros Mağarası 1 Gideros sahilinin üzerindeki bir kayalığın içerisindeydi. İki galeriden birinde bir Bizans/Hristiyan mabedinin kalıntılarını bulduk: Kubbenin çatısına kazılmış büyük haçlar ve çok sayıda küçük haçlar ve yazılar. Mağaradan elde edilen çanak-çömlekler daha çok Klasik ve Bizans Dönemlerine tarihli olup az sayıda daha eski çanak-çömlek parçaları da mevcuttur. Bu yerleşim de yasadışı kazılarla zarara uğramıştır.

Diğer başka iki mağarada hiç kültürel materyale rastlamadık: Bunlar: *Gökçeler Mağarası*, Gökçeler Köyü (s41, Harita: 3), ve *Gideros Mağarası 2*, Gideros Köyü (s60, Harita: 3).

2) Kaleler

2009 yılında ziyaret edilen ve keşfedilen kaleler şunlardır:

Gideros Kalesi Batı 1 (Ceviz Dibi), Gideros Köyü (s12, Harita: 3). Bilinen ve korunan bir yerleşimdir. Kısmen ayakta duran bazı yapılar, savunma duvarı ile birlikte bir sıra kuyu ve diğer başka kayaya oyulmuş yapılar tespit ettik. Yerleşimden elde edilen çanak-çömlekler Bizans Dönemi'ne tarihlidir.

Okçular Kalesi, Okçular Köyü (s22, Harita: 3). Bu yerleşim iç kesim yüksek vadisinin girişindeki belirgin bir kaya çıkıntısının üzerinde olup Cide sahilinin üzerinden

denize bakmaktadır. Kaya çıkıntısının üzerinde halen kısmen ayakta duran Bizans ve sonraki dönemlere ait bir sıra yapı ile birlikte bir savunma duvarının kalıntıları vardır. Yerleşimden elde edilen çanak-çömlekler daha çok Klasik ve Klasik sonrası dönemlere aittir. Öte yandan, kalenin üzerine inşa edildiği kaya çıkıntısındaki bir mağarada (Okçular İni) yüksek miktarda Kalkolitik ve Erken Tunç Çağı çanak-çömleği elde edilmiştir (yukarı bakın).

Çoban Kalesi, Akbayır Köyü (s32, Harita: 3). Çoban Kalesi Güble Vadisi'nin kuzeydoğusunda birbirine kenetlenmiş basalt sütunlardan oluşan küçük bir yarımada üzerindedir. Karadan neredeyse hiçbir yapı görülememektedir. Ancak deniz tarafından bakılınca burada kuleler ile bunları birbirine bağlayan ve halen birkaç metre yükseklikte ayakta duran bir savunma duvarından oluşan etkileyici bir savunma sistemi vardı. Savunma duvarlarının içerisinde ev yapılarının kalıntılarını bulduk. Yerleşimden toplanan çanak-çömlek ve cam parçaları Bizans Dönemi'ne tarihlidir. Bu yerleşim de yasadışı kazılarla tahrip edilmiştir.

Hıdır Kalesi, Sofular Köyü (62, Harita: 3). Hıdır Kalesi Cide Kasabası'nın hemen üzerindeki tepelerde yer alır. Savunma duvarı, iki kare kulesi ve diğer yapıları Okçular Kalesi'nde bulunanlarla benzer bir tarzla (kiremitler, harç ve tahta hatıllar) inşa edilmişlerdir. Kuleler ve savunma duvarları halen büyük ölçüde ayakta durmaktadırlar. Yerleşimden elde edilen çanak-çömlekler Bizans Dönemi'ne tarihlidir. Yeni açılmış kaçak kazı çukurları da tespit edilmiştir.

Sipahi I, Sipahi Köyü (s34, Harita: 3). Cide Kasabası'nın güneybatısında, sahilden birkaç kilometre içeride bulunan yerleşimde yer yer iri kayalardan oluşan bir çevirme duvarı mevcuttu. Bu duvarla çevrili alan çok büyük olup bir Bizans öncesi tepe kalesine ait olabilir. Ancak yüzey çalışması esnasında çanak-çömlek parçaları bulunamamıştır.

3) Kilise / Manastır

Çadır İni Kilise, Kalafat Köyü (s21, Harita: 3). Bu 2009 yılında keşfettiğimiz tek kilise ve onunla bağlantılı binalar kompleksiydi (muhtemelen küçük bir manastır). Bir apsisin kalıntıları ve bağlantılı odalar ve yapılar kısmen Çadır İni'nin üzerine inşa edilmişlerdi ve muhtemelen burası Bizans Dönemi'nde bir depo alanı olarak kullanılmıştı. Bu yerleşim de yakın tarihli bir yasadışı kazıyla tahrip edilmişti.

4) Tümüls/Mezarlık

Mencekli Köyü Yukarı Mahalle 4, Mencekli Köyü Yukarı Mahalle (s7, Harita: 3). Mencekli Köyü sakinleri bizi altında bir Bizans/Hristiyan mezarlığı olduğunu söyledikleri modern bir eve yönlendirdiler. Evin etrafında herhangi bir Bizans kalıntısı bulamadık.

Kuşçu 1, Kuşçu Köyü (s10, Harita: 3). Aydos Vadisi ve sahiline yukarıdan bakan küçük bir yükseltinin üzerinde kaçak kazı sonucu ortaya çıkarılmış olan çatı kiremitleri, insan kalıntıları ve çanak-çömlek parçaları ile birlikte bir Bizans mezarı keşfettik. Bu mezarın civarında buna ek olarak yapılan araştırmalarda çok sayıda Klasik ve Klasik sonrası çanak-çömlek ve bazı muhtemelen daha eski tarihlere ait çanak-çömlek parçaları bulunmuştur.

5) İnşa edilmiş yapılar (tanımlanmamış)

Bazı buluntu noktalarında evlerin ya da diğer öatılı yapıların yerlerine işaret eden yüksek sayıda Klasik/Klasik sonrası kiremit materyaller bulunmuştur Bunlar:

Cide Irmak 1, Cide Merkez Irmak Mahallesi (s1, Harita: 3). Klasik/Klasik sonrası çatı kiremitleri ve tuğla serpintisi.

Mencekli Köyü Yukarı Mahalle 1, 2, ve 3, Mencekli Köyü Yukarı Mahalle (s4/5/6, Harita: 3). Modern köyün yolları ve tarlalarına dağılmış olarak alçak yoğunluklu Klasik/Klasik sonrası çanak-çömlek ve çatı kiremiti serpintileri. Küçük bir derenin yanında üzerinde yazıların olduğu büyük bir taş. Muhtemelen Klasik/Klasik sonrası köy ya da değirmenin kalıntıları.

Gideros 1, Gideros Köyü (s16, Harita: 3). Gideros sahili yanındaki tepe üzerindeki kiremit parçaları serpintisi; muhtemelen bir binanın kalıntıları.

Okçular'ın güneyindeki yüksek vadideki yoğun yüzey araştırması esnasında en az iki büyük bölgede yoğunlaşmış çatı kiremitleri, tuğlalar ve çanak-çömleklerle birlikte büyük olasılıkla Roma ve/ya da Bizans çifliklerine ait görünen duvarların kalıntılarını tespit ettik.

6) Sütunlar/muhtemel miltaşları

Büyük olasılıkla Roma Dönemi'ne ait yalnız başına bulunmuş sütunlar,sütun altları ve muhtemel miltaşları şunlardır:

Cide Irmak 2 ve 3, Cide Merkez, Irmak Mahallesi (s2/3, Harita: 3). Cide Kasabası'nın güneybatısındaki bir tarlada ve sahilin 200 m. içerisinde ve Okçular, Okçular Köyü.

7) Litik Serpintileri

Okçular yanındaki yoğun birimdeki önerilen Roma ve/ya da Bizans çiftliklerinin aşağısında, birçoğu kaba teknolojilerle imal edilmiş çakmaktaşı buluntu kümeleri tespit ettik. Yontmada kullanılan kaba teknolojileri ve Roma/Bizans Dönemleri öncesine ait çanak-çömleğin yokluğunu göz önüne alarak bu litik eserlerin çoğunun muhtemelen yamaç üstündeki Roma/Bizans çiftliklerinde üretilen düvenlerde kullanılmak üzere imal edilen yontma taşların artıkları olduğunu ve yukarıdaki çanak-çömlek parçaları ile kiremitlerden daha hafif ve daha küçük olduklarından yamacın aşağısında aşındıklarını sanmaktayız. Bu türün yontma taşları bal rengi sarı, kalın taneli çakmaktaşıdan olup düvenler için çok uygundurlar (keskin değil ve kırılmaya yatkın). Ayrıca bulduğumuz gri çakmaktaşıları tercihen Prehistorya'da kullanılmış gibi görünmektedir. Asıl harman taşların olmadığı düz bir alanda (muhtemelen aşağıdaki nehir vadisindeki arazilerde) yapıldığından ancak az sayıda gerçek düven yontma taşları bulunabilmiştir (tipik olarak üçgen şekilli, bir tarafı küt ve yüksek parlaklığa sahip) ve bu sebeple sadece üretim artıklarına bakabileceğiz .

Bunun dışında tek tük koyu gri, ince taneli çakmaktaşıdan baskıyla soyarak yapılmış yüksek kaliteli (muhtemelen Mezolitik Döneme tarihli) yontma taş eserler de mevcuttu.

8) Çanak-Çömlek Serpintileri

Doğadaki kısa süreli etkinliklere işaret edebilecek düşük yoğunluklu çanak-çömlek serpintileri buralarda bulunmuştur:

Sakallı Köyü Mezarlığı, Sakallı Köyü (s9, Harita: 3). Düşük yoğunluklu Klasik ve Klasik sonrası çanak-çömlek.

Sakallı Köyü 1, Sakallı Köyü (11, Harita: 3). Düşük yoğunluklu Klasik ve Klasik sonrası çanak-çömlek. Bazıları muhtemelen daha eski dönemlere tarihlidir.

Filyos Mağarası Altındaki Yamaç, Gideros Köyü (s14, Harita: 3). Az yoğunluklu çanak-çömlek serpintisi, muhtemelen Eken Tunç Çağı'na tarihli.

Abdülkadir 1, Abdulkadır Köyü (s18, Harita: 3). Az yoğunluklu çanak-çömlek serpintisi, bilinmeyen tarihli.

Abdülkadir 2, Abdulkadır Köyü (s19, Harita: 3). Az yoğunluklu çanak-çömlek serpintisi, muhtemelen Erken Tunç Çağı tarihli.

Sipahi 2, Sipahi Köyü (s35, Harita: 3). Az yoğunluklu çanak-çömlek serpintisi, Erken Tunç Çağı ve Klasik.

GELECEK SEZONLAR

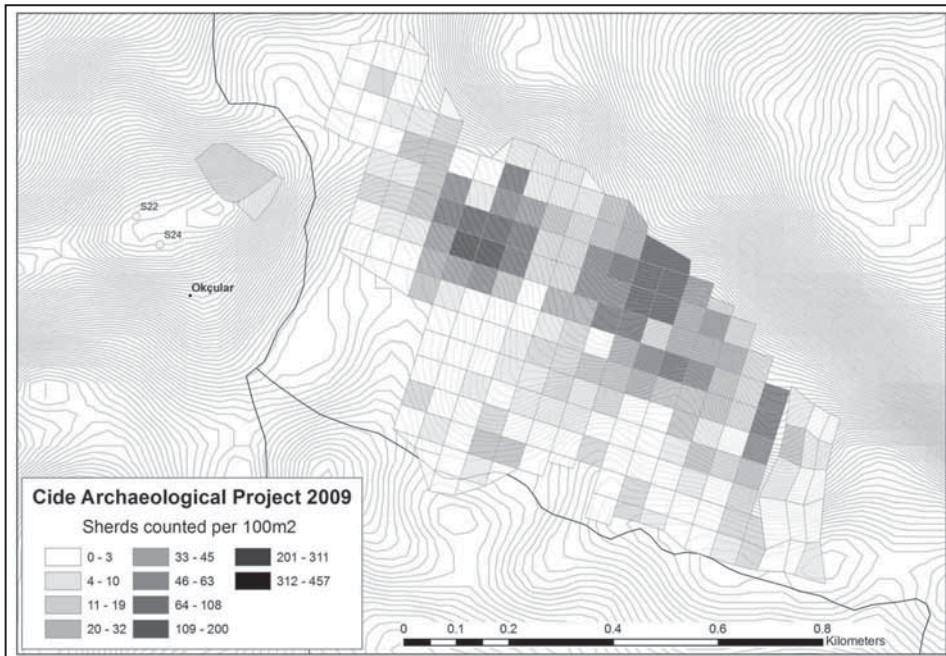
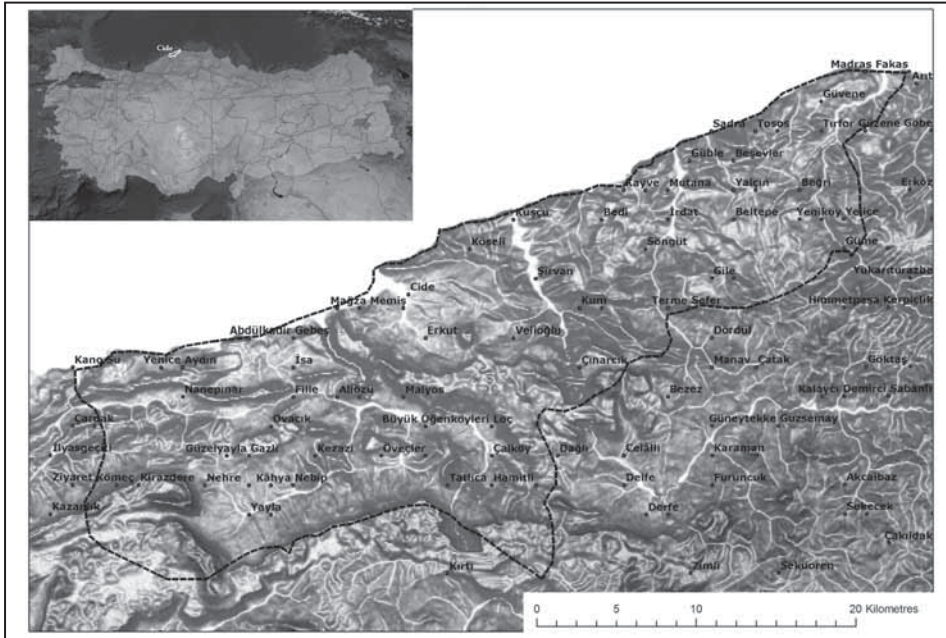
Önümüzdeki yıllarda bu sezon elde edilen sonuçların üzerine eklemeler yapmayı planlamaktayız: yerleşimlerin tespitinde yerel bilgiye daha çok başvuracak, birim yöntemimizi kullanmaya devam ederek rafine edeceğiz. Bu yaklaşımın Cide'nin yerleşim tarihine ışık tutmaya devam edeceğine ve halen belirsizliğini koruyan dönemleri tanımlamamıza yardım edeceğine güvenimiz tamdır. 2010 yılı itibariyle Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi'nden Dr. Tefik Emre Şerifoğlu'nu projenin üçüncü ortak yöneticisi olarak aramıza alacağız ve bunun projeyi oldukça güçlendireceğine şüphemiz yoktur.

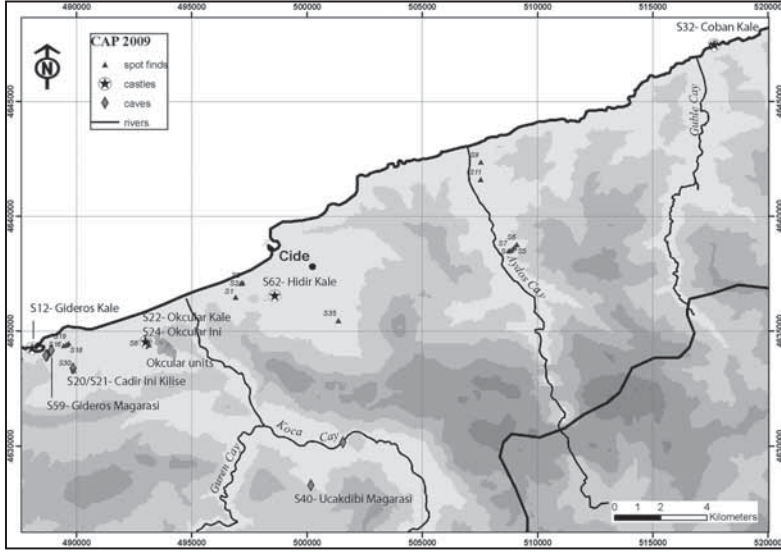
Cide'nin yoğun bitki örtüsü ve engebeli arazi koşulları ve Cide'nin Orta Anadolu Platosu ile Karadeniz Bölgesi'nin diğer parçalarındaki kazılmış yerleşimlerle arasındaki mesafe özellikle pre- ve protohistorik materyallerin tespitini güçleştirmektedir. Yüzey araştırması bölgesinin Cide İlçesi'nin güneyine doğru genişletilmesi, Orta Anadolu ve onun kazılmış yerleşimleriyle olan kültürel bağların tanımlanabilmesinde oldukça faydalı olacak olup bu Cide'den elde edilen pre- ve protohistorik materyalin tanımlanması ve tarihlendirilmesinde de yardımcı olacaktır. Bu nedenle 2010 yılında Şenpazar İlçesi'nde de yüzey araştırmaları gerçekleştireceğiz.

KAYNAKÇA

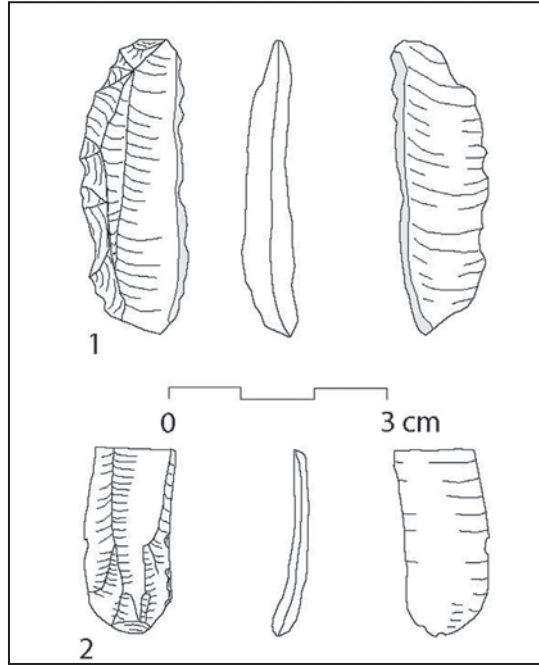
- BELKE, K. 1992, "Untersuchungen an der paphlagonischen Schwarzmeerküste", *Die Schwarzmeerküste in der Spätantike und im frühen Mittelalter*. Edited by R. Pillinger, A. Puz, and H. Vetters. Verlag der Österreichische Akademie der Wissenschaften, Wien, s145-154.
1996. *Paphlagonien und Honorias*. Verlag der Österreichische Akademie der Wissenschaften, Wien.
- BİLGİN, A. N. 1999, "Kastamonu Kınık kazısı 1994-1995 metalürjik buluntuları", *Anadolu Araştırmaları* 15, s269-293.
- DÖNMEZ, S. 2002, "The 2nd Millenium BC settlements in Samsun and Amasya provinces, Central Black Sea region, Turkey", *Ancient West and East* 1/2, s243-293.
- DOONAN, O. 2004, *Sinop Landscapes, Exploring Connectivities in a Black Sea Hinterland*. University of Pennsylvania Museum, Philadelphia.
- EFE, T. 2004. "Yassıkaya, an Early Bronze Age Site near Heraclea Pontica (Kdz Ereğli) on the Black Sea Coast," *Zwischen Karpaten und Agais. Neolithikum und Altere Bronzezeit. Gedenkschrift für Nemejcova-Pavukova*. Edited by B. Hansel and E. Studenikova. Springer, Rahden, s.27-38.
- EFE, T., and MERCAN, A. 2001. "Yassıkaya: Karadeniz Ereğli (Heraclea Pontica) yakınlarında bit Tunç Çağı yerleşmesi", *Kazı Sonuçları Toplantısı* 23/1, s361-374.
- EMRE, K., and ÇİNAROĞLU, A. 1993, "A group of metal Hittite vessels from Kinik-Kastamonu," *Aspects of Art and Iconography: Anatolia and its Neighbors. Studies in Honor of Nimet Özguç*. Edited by M. Mellink, E. Porada, and T. Özgüç. Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, s675-713.
- ERKÜT, G., and MITCHELL, S. 2007, *The Black Sea: Past, Present and Future*. British Institute of Archaeology, London
- GLATZ, C., and MATTHEWS, R. 2005, "Anthropology of a frontier zone, Hittite-Kaska relations in Late Bronze Age North-Central Anatolia", *Bulletin of the American Society of Oriental Research* 339, s47-65.
- IŞIN, M.A. 1998, "Sinop region field survey", *Anatolia Antiqua* 6, s95-139.
- KARAUĞUZ, G., DÜRİNG, B. S. 2009, "A note on the prehistory of the Devrek region, northern Turkey", *Anatolica* 35, s153-165.
- KUZUCOĞLU, C., MARRO, C., ÖZDOĞAN, A., AND TİBET, A. 1997, "Prospection archeologique Franco-Turque dans la region de Kastamonu (Mer Noire), Dexieme rapport preliminaire", *Anatolia Antiqua* 5, s275-306.

- MAREK, C. 2003, *Pontus et Bithynia. Die römischen Provinzen im Norden Kleinasiens*. Philipp von Zabern, Mainz am Rhein
- MARRO, C., ÖZDOĞAN, A., AND TİBET, A. 1996, "Prospection archeologique Franco-Turque dans la region de Kastamonu (Mer Noire), Premier rapport preliminaire", *Anatolia Antiqua* 4, s273-290.
- 1998, "Prospection archeologique Franco-Turque dans la region de Kastamonu (Mer Noire), Troisieme rapport preliminaire", *Anatolia Antiqua* 6, s317-335.
- THİSSEN, L. 1993, "New insights in Balkan-Anatolian connections in the Late Chalcolithic, Old evidence from the Turkish Black Sea littoral", *Anatolian Studies* 43, s207-237.
- SCHOOP, U.-D. 2005, *Das anadolische Chalkolithicum*. Albert Greiner Verlag, Remshalden.
- ÜNAL, A. 1999, "A Hittite Mycanean type B sword from the vicinity of Kastamonu, northwest Turkey", *Essays on Ancient Anatolia*. Edited by T. Mikasa. Harrassowitz, Wiesbaden, s207-226.

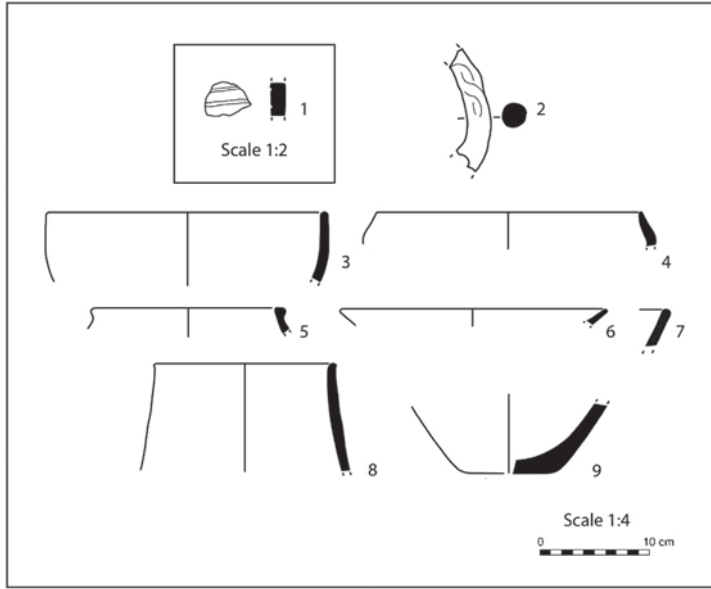

Harita: 3: 2009 sezonunda tanımlanan yerleşim ve buluntu noktalarıyla Cide İlçesi haritası.

Çizim 1: Yontmataş eserler. 1: CAP L3, bir tarafında keskin rötüş, diğer tarafından kullanım kaynaklı yıpranma sebebiyle parlama olan dilgicik. 2: CAP L114, yakın ucunda bir miktar rötüş olan dilgicik.

Çizim 2: Okçular İni (s24, Harita: 3) bazen seramik buluntuları.

Çizim 3: Ucakdibi Mağarası (s40, Harita: 3).

2009 YILINDA DOĞU ANADOLU BÖLGESİ'NDE URARTU BARAJ, GÖLET VE SULAMA KANALLARININ ARAŞTIRILMASI

OKTAY BELLİ*

Doğu Anadolu Bölgesi'nde "Urartu Baraj, Gölet ve Sulama Kanallarının Araştırılması" konusunda yapmış olduğumuz çalışmaların yirmi üçüncü yılını, 10-31 Ağustos 2009 tarihlerinde gerçekleştirdik. Başkanlığım altında yürütülen arkeolojik yüzey araştırmasına Yrd. Doç. Dr. Şahabettin Öztürk, Jeofizikçi, Yrd. Doç. Dr. Fethi Ahmet Yüksel, Teknik Ressam Güzin Sühran Belli, Vedat Evren Belli (M.A), Yasin Yaşar Köse, Mehmet Kolsuz ve İsmet Alparslan katılmıştır. Bakanlık temsilciliği görevini ise, Trabzon Müzesi'nden Arkeolog Ali İhsan Kartal yapmıştır¹.

1987 yılından beri Doğu Anadolu Bölgesi ile Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti topraklarında gerçekleştirdiğimiz arkeolojik yüzey araştırması sırasında saptamış olduğumuz baraj, gölet ve sulama kanallarının sayısı, şimdilik 126'ya ulaşmıştır. Bunlardan 124 tanesi Doğu Anadolu Bölgesi'nde, 2 tanesi de Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti topraklarında bulunmaktadır. Daha önceki yazılarımızda da sık sık belirttiğimiz gibi, şimdiye değin bulmuş olduğumuz 126 adet baraj, gölet ve sulama kanalı, Doğu Anadolu'yu bir "*Barajlar Bölgesi*" haline getirmiştir. Bunlardan da önemlisi, bulmuş olduğumuz baraj, gölet ve sulama kanallarının % 13'ü, geçirmiş olduğu küçük onarımlar ile günümüze değin kesintisiz olarak çalışmaktadır. Doğu Anadolu Bölgesi dışında, ne Anadolu'da, ne de dünyanın öteki coğrafi bölgelerinde bu kadar çok sulama tesisi bir arada bulunmadığı gibi, 2700-2800 yıldan beri kesintisiz çalışan sulama tesisinin varlığına da rastlanmamıştır.

Eski Çağda baraj, gölet ve sulama kanallarının yardımı ile yapılan tarım, Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki tarım kültürünün de ne denli modern ve çağdaş olduğunu bir kez daha gözler önüne sermektedir. Eğer sulamaya dayalı modern tarım yapılmamış olsaydı, tarım için oldukça az ve yetersiz topraklara sahip olan Doğu Anadolu Bölgesi'nde bu kadar çok nüfus yaşayamazdı. Tarlalardan elde edilen çeşitli tarım ürünleri ve baklagillerin

* Prof. Dr. Oktay BELLİ, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi, 34134 İstanbul / TÜRKİYE
e-mail: oktaybelli@oktaybelli.net, obelli@istanbul.edu.tr, obelli@hotmail.com

¹ Ekip üyeleriyle uyum içinde çalışan sayın Ali İhsan Kartal'a, değerli katkılarından dolayı çok teşekkür ederim.

yanı sıra, meyve ve özellikle sebze bahçelerinden elde edilen ürünler, ekonomik amaçla kurulan kalelerin büyük depolarındaki yiyecek ve içecek küplerini doldurmuş ve uzun geçen kış mevsiminde, on binlerce insanın besin gereksinimini karşılamıştır.

ÇALIŞMA BÖLGESİ

Urartu baraj, gölet ve sulama kanallarını araştırmak amacıyla 2009 yılında sürdürdüğümüz çalışmayı, Van Gölü'nün kuzeyi ile Ağrı Dağı Bölgesi'nde yoğunlaştırdık. Doğu Anadolu'da en az çalışılan yörelerin başında, Ağrı Dağı Bölgesi gelmektedir. Ağrı Dağı Bölgesi'nde keşfedilmeyi bekleyen çok sayıda arkeolojik kalıntı ve sulama tesisinin bulunacağını ümit etmekteyiz. 41 yıldır Doğu Anadolu Bölgesi'nde kesintisiz olarak arkeolojik yüzey araştırması yapmamıza karşın, hala bölgeye tam egemen olduğumuz söylenemez. Özellikle baraj ve göletlerin ana yolların dışında engebeli ve yüksek dağların zirvesinde yer alması, sulama tesislerinin bulunmasını oldukça zorlaştırmıştır. Bu yüzden keşfedilmeyi bekleyen bu bölgedeki arkeolojik ören yeri ve sulama tesislerini saptamak ve bilim dünyasına duyurmak için, çalışmalarımız tüm hızıyla devam etmektedir.

2009 yılında Doğu Anadolu Bölgesi'nde "Urartu Baraj, Gölet ve Sulama Kanallarının Araştırılması" projesinde, Van Gölü'nün kuzeyi ile Ağrı Dağı'nın batısında yer alan Sinek Yaylası'nda daha fazla çalışılmıştır. Sulama tesislerinin saptanması için sürdürülen yüzey araştırması, özellikle Van Bölgesi'nin en büyük ve verimli avülyal topraklarına sahip olan Erciş Ovası ile Ağrı Dağı'nın batısında yer alan Taşlıçay'ın çevresinde yer alan bereketli toprakların su gereksinimini karşılayan baraj ve göletler üzerinde yoğunlaştırılmıştır.

GANIYE HANİ GÖLETİ

Ağrı Dağı Bölgesi'nde bir başka zengin su kaynağı, Sinek Yaylası'nda bulunmaktadır. Tıpkı Tendürek ve Aladağ çevresinde olduğu gibi, Sinek Yaylası'nda bulunan su kaynakları da, ilk kez M.Ö. I. binyılın ilk yarısında Urartu Krallığı Dönemi'nde değerlendirilmiş ve tarım alanlarında kullanılmıştır².

Sinek Yaylası'nın güney eteğinde bulmuş olduğumuz gölet ve sulama kanalları, Urartu Krallığı'nın yayıldığı diğer coğrafi bölgelerde olduğu gibi, bu yörede de su kaynaklarının tarım alanlarında nasıl değerlendirildiğini açıkça gözler önüne sermektedir. Taşlıçay'ın kuzeyinde ve Sinek Yaylası'nın güney eteklerinde bulmuş olduğumuz 1 gölet ve 3 sulama arkı, yapılış sistemi açısından diğer Urartu sulama tesislerinin bir benzerini

² Sinek Yaylası'nın batısında ve Taşlıçay'ın kuzeyinde yer alan gölet ve sulama kanallarının araştırılması sırasında bizlere yardımcı olan ve ekibe katılan araştırmacı sayın İsmet Alparslan'a çok teşekkür ederim. Eğer sayın İsmet Alparslan'ın değerli katkıları olmasaydı, Urartu sulama tesislerini bulup değerlendirmek mümkün olmayacaktı.

oluşturmaktadır. Geçirmiş olduğu küçük onarımlar ile yaklaşık olarak 2700 yıldan beri çalışan gölet ve sulama kanalları, Urartu su mühendisliğinin bir başka güzel örneğini yansıtmaktadır.

Ganiye Hane Göleti, Ağrı ili Taşlıçay İlçesi'nin 15 km. kuzeyinde yer almaktadır. Deniz seviyesinden ortalama 2240 m. yüksekliğindeki gölet, ünlü Sinek Yaylası'nın güneybatı eteğinde bulunmaktadır. Gölete en yakın yerleşim merkezi, 6 km. güneyinde yer alan Yukarı Toklu Köyü'dür. Ağrı Dağı Bölgesi'nin en önemli yaylarından biri olan Sinek Yaylası, M.Ö. 2. binyılın başlarından günümüze kadar yarı göçebe bir yaşam sürdüren topluluklar tarafından yaylak olarak kullanılmaktadır. Yakın çevrede bulunan çok sayıdaki kurgan, M. Ö. 3. veya 2. binyılına aittir ve bunların çok büyük bir kısmı, ne yazık ki halk tarafından kaçak olarak kazılmıştır (Resim:1).

Sinek Yaylası'nda bulunan çok sayıdaki zengin su kaynağı ile gür otlak ve dağ çayırları, ekonomilerde küçükbaş hayvan besiciliğinin önemli bir yer tuttuğu yarı göçebe topluluklar için bulunmaz elverişli özellikleri oluşturmaktadır (Resim: 2). Günümüzde bile Sinek Yaylası'nda kıl çadırlar içinde yaşayan yarı göçebe insanlar ile binlerce küçükbaş hayvan sürüsü, Eskiçağ'dan günümüze değin geleneksel yaşam biçimini ve ekonomik üretimi tüm canlılığı ile yansıtmaktadır (Resim: 3-4).

Ganiye Hane Göleti, çevrede güçlü olarak çıkan su kaynaklarının birleşmesi ile oluşmaktadır. Bu kaynakların en ünlüsü Paşa ve göle adını veren Hane su kaynağıdır. Ayrıca kar ve yağmur suları da, gölün oluşmasında büyük katkı sağlamaktadır. Göl fazla büyük değildir (Resim: 5). Kaynak suları ile yağmur ve özellikle sel sularının gölete taşımış olduğu kalın toprak tabakası göletin küçülmesine neden olmuştur. Ayrıca günümüzde göletin çevresi geniş alanlara yayılan sazlar ile kaplıdır. Gölet bu görünümüyle kabaca kalp biçimine benzemektedir.

Göletin duvarı, güneydoğu kesimini kapatmaktadır. Ancak birkaç yıl önce Ağrı Köy Hizmetleri'ne bağlı iş makineleri ile yapılan çalışmalar sonucunda göletin duvarı tümüyle tahrip edilmiştir. Yüzlerce yıldan beri güneydoğu yönünde İşhano Deresi'ne doğru akan suyun bir kısmı, günümüzde yeni açılan bir kanal ile güneybatıda uzanan otlak ve dağ çayırlarının su ihtiyacını karşılamaktadır. Ancak dozerler ile yapılan bu çalışmalar, eski göletin acımasız bir şekilde tahrip edilmesine neden olmuştur. Makinaların parçalamış olduğu gölet duvarının taşları, yakın çevrede kümeler oluşturmaktadır.

Gölet duvarının yapımında kullanılan taşlar, yakın çevrede oldukça zengin bulunan andezit yataklarından elde edilmiştir. Taşların kabaca da olsa birleşme yerlerinin düzeltildiği görülmektedir. Tahrip edilen duvarın kaç metre uzunluğunda, genişliğinde ve yüksekliğinde olduğunu bilemiyoruz.

Göletten güneydoğu yönüne doğru akan sular İşhano Mevkii'nde, kuzeyde Derecek Yaylası'ndan gelen ve güney yönüne doğru akan Büyük Çay ile birleşmektedir. Ayı zamanda İşhano Deresi olarak isimlendirilen bu akarsudan alınan Demyeler Arkı, güneybatı yönündeki tarım alanlarını sulamaktadır. Suların büyük bir kısmı ise, arazide açmış olduğu vadi boyunca Yukarı ve Aşağı Toklu Köylerini geçtikten sonra, güneyde Murat Nehri'ne ulaşmaktadır.

İlginçtir, otlak ve dağ çayırlarının sulanmasında kullanılan Ganiye Hane Göleti'nden alınarak güneybatı yönünde bir ark içinde akıtılan sular, günümüzde de tıpkı eskisi gibi çalışmaktadır. Ancak kanalın içi yer yer taş ve toprak ile dolu olduğu, içinden ve her iki yanından gür otlakların çıktığı görülmektedir. Taze ve gür otlakların su gereksinmesini karşılayan bu tür küçük arklar, aynı zamanda yüzlerce küçükbaş hayvanın su içmesini de sağlamaktadır. Küçükbaş hayvanların su gereksinmesini karşılayan Ganiye Hane Göleti bu haliyle, Ağrı Dağı Bölgesi'nde bulunan Dumu ve Arab Göletlerine de benzemektedir.

Otlakların, dağ çayırlarının ve tarım alanlarının sulanmasında kullanılan Ganiye Hane Göleti'nin ne zaman yapıldığını şimdilik kesin olarak bilemiyoruz. Yapmış olduğumuz yüzey araştırmasında, yakın çevrede herhangi bir arkeolojik kalıntıya rastlanılmamıştır. Ancak bu göletten alınan Demyeler Arkı ile Büyük Çay'dan alınan Leşko ve Aligor Arkları gibi, bu göletin de M.Ö. 7. yüzyılda yapıldığı anlaşılmaktadır.

DEMYELER ARKI

Yukarı Toklu Köyü'nün 2 km. kuzeybatısında yer alan Demyeler Arkı'nın bir başka adı, Murat Ağa Arkı'dır. Ancak bu ad, 20. yüzyılın başlarında İkiyamaç (eski Mirzahan) Köyü'nde Demyeler Arkı ile Büyük Çay'ın bir kısım sularını alarak bir değirmen çalıştıran Murat Ağa adına verilen geçici bir isimdir.

Gani Haniye Göleti'nden çıkan ve güneydoğu yönüne doğru akan sular, İşhano Deresi adını almaktadır (Resim: 6). Yer yer andezit kayalıklardan oluşan boğazdan geçen sular, güneydoğu yönüne doğru güçlü bir şekilde akmaktadır. İşhano Boğazı Mevkii'nde, derenin önü taşlar ile kesilerek, su toprak içine açılan ve Demyeler Arkı olarak isimlendirilen bir arka doğru yönlendirilmiştir. Yani Demyeler Arkı'nın başlangıç noktası, İşhano Vadisi'nin kuzeybatı yönündeki en uç kısmıdır. Kanalın çıkış noktasının hemen kuzeyinde, küçükbaş hayvan sürülerinin yatakları bulunmaktadır ve burası "Koyun Yatağı Mevkii" olarak isimlendirilmektedir. Dere suyunu arka yönlendiren taşların sabit olmadığı görülmektedir. Dere sularının önünün taşlar ile kesilerek toprak içine açılan bir arka yönlendirilmesi diğer Urartu arklarında da görülmektedir (Resim: 7).

İşhano Boęazu'ndan alınan Demyeler Arkı'na en yakın yerleşim merkezi. 1.5-2 km. gúneydoęuda bulunan Yukarı Toklu Kúyü'dür. Yayvan tepelerin gúney ve gúneydoęu eteklerinden geirililen ve toprak için açılan ark, ortalama 2 m. genişliğinde ve 1 m. derinliğindedir. Arkın içi ve yakın çevresi, sık ve gür imen, ot ve bitkiler ile kaplanmıştır. İlk yapıldığı zaman arkın daha derin ve geniş olduğu anlaşılmaktadır. Yüzlerce yıldan beri arkın iinin temizlendiği ve çıkarılan toprağın arkın her iki yanına yığıldığı górlmektedir.

Arazinin eğimine uygun olarak ónce gúney yóneine doğru akan Demyeler Arkı, "Muhtarın Góleti", "Demyeler", "şahabbasın Gólleri" gibi mevkileri geçtikten sonra, Deveboynu adı verilen mevkiden gúneybatı yóneine doğru dónerek, İkiyama (eski Mirzahan) Kúyü'ne doğru devam etmektedir (Resim: 8). Gúnumúzde Deveboynu Mevkii'ne kadar uzanan tarım alanlarının su gereksinmesini karşılayan ark, bundan sonra çalışmamaktadır. Arkın içi, kar, yağmur ve ózellikle sel sularının tepelerden taşımış olduğu taş ve toprak tabakasıyla dolmuştur. Büyükbaş ve kúükbař hayvan sürúleri tarafından da tahrip edilen arkın, gúnumúzde yalnızca geçtiği gúzergáh belirgin olarak górlmektedir. Oysa 15-20 km. gúneydoęusunda bulunan Leşko ve Aligor Arkları her yıl Nisan ayında tarım alanları, otlak ve çayırları sulanan insanlar tarafından içi temizlenerek bakım ve onarımı yapıldığı için, gúnumúze kadar başarılı olarak çalışmaktadır.

Demyeler Sulama Arkı'nın amaç ve tasarımı, aynı yóredeki Aligor ve Leşko Arkları ile ózellikle Erciş'in kuzeyindeki iriřgól Arkı'nın amaç ve tasarımı ile çok büyük benzerlik góstermektedir. Bu yúzdten Demyeler Arkı'nın yakın çevresinde diğer Urartu sulama tesisleri gibi M.Ö.7. yúzyılda yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu bólgedeki arkeolojik yúzey araştırmalarımız devam etmektedir. Sürdüreceğimiz araştırmalar sırasında, sulama tesislerinin kesin olarak tarihlenmesine yardımcı olacak arkeolojik kalıntıların bulunacağını ümit etmekteyiz.

LEşKO ARKI

Leşko Arkı, Ağrı İli Taşlıçay İlçesi'nin yaklaşık olarak 14 km. kuzeyinde yer almaktadır. Arkın başlangıç kısmına en yakın kúy, yaklaşık olarak 5 km. gúneyde bulunan Yukarı Toklu (Yukarı Gúndeperi) Kúyü'dür.

Leşko Arkı, kuzeyde Sinek Yaylası'nın gúneybatısında yer alana Derecek Mevkii'nden çıkan kaynak sularının birleşerek gúney yóneine doğru akmasıyla oluşan Büyük ay'dan alınmıştır. Büyük ay, zengin kaynak sularının yanı sıra, kar, yağmur ve sel sularından beslenmektedir (Resim: 9). Derecek Mevkii de, zengin otlak ve dağ çayırları ile kaplı olduğundan, ekonomilerinin kúükbař hayvan besiciliği yapan yarı göçebe topluluklar tarafından yoğun olarak kullanılmaktadır.

Kuzey-güney yönünde hızlı bir şekilde akan Büyük Çay, araziyi oyarak derin ve geniş bir vadi açmıştır. Eğimin çok dik olması nedeniyle, Büyük Çay yakın çevredeki otlaklar ile tarım alanlarının sulanmasına pek elverişli değildir. Büyük Çay'ın suladığı tarım alanları oldukça sınırlıdır. Örneğin Büyük Çay'dan alınarak güneybatıda Aşağı Toklu Köyü'ne doğru yönlendirilen ark, tarım alanlarının yanı sıra, yörede beslenen küçükbaş hayvan sürülerinin de su gereksinmesini karşılamaktadır.

Bu yüzden Büyük Çay'ın sulayamadığı daha yüksekte bulunan geniş tarım alanlarının su gereksinmesini karşılamak için, Leşko ve Aligor Arkları yapılmıştır. Leşko ve Aligor Arkları, birbirine paralel olarak Büyük Çay'ın güneydoğusundaki tarım alanlarına su götürmüştür. Birbirine paralel olarak yönlendirilen her iki ark arasındaki uzaklık, 90 – 450 m. arasında değişmektedir. Ancak daha güneydoğuda bulunan bu uzaklık epey fazladır.

Leşko Arkı'nın başlangıç noktası, Yukarı Toklu Köyü'nün (Yukarı Gündeperi) ortalama 5 km. kuzeyindedir. Büyük Çay'ın aktığı Kızılkaya Vadisi'nin "Boğaz Mevkii"den suyun önü taşlar ile kesilerek, bir kısmı toprak içine açılan Leşko Arkı'na yönlendirilmiştir. Vadinin güneybatı eteğinden geçirilen ve daha yüksek kesimlere çıkarılan ark, güneydoğu yönüne doğru güçlü bir şekilde akmaktadır. Arkın içinden güçlü bir şekilde su akmasında, içi taş ve toprak dolan kısımlarının sık sık temizlenmesinin ve yıkılan kısımlarının onarılmasının büyük etkisi vardır.

Leşko Arkı, ortalama 1- 1.5 m. genişliğinde ve 1 m. derinliğindedir. Arkın çevresi gür otlar ile kaplıdır. Arkın sık sık temizlendiği ve içeriye dolan taş ve toprağın, açık olan batı veya güneybatı kısmına yığıldığı görülmektedir (Resim: 10).

Yayvan tepelerin batı ve güneybatı eteğinden geçirilen ark, arazinin elverişli olmayan kayalık kısımlarında taş ve kayalıkların oyularak açıldığı görülmektedir. Arazinin elverişli olmayan çukur ve göçmüş kısımlarının ise bir veya birkaç sıra taşlardan yapılan destek duvarları ile güçlendirildiği görülmektedir. Böylece arazi düz bir konuma getirilerek, suyun başarılı bir şekilde akışı sağlanmıştır. Oldukça uzun olan ark, güneydoğu yönünde uzanan tarım alanlarının su gereksinmesini karşılamaktadır. Arkın suladığı tarım alanlarının başında, Yukarı Toklu, Aşağı Toklu ve arka adını veren Leşko (Yeni Çöyürlü) köylerinin arazileri gelmektedir. Ne yazık ki arkın bir kısmı, yeni yapılan Taşlıçay- Doğubayazıt karayolu tarafından tahrip edilmiştir.

Tarım alanları ile sebze bahçeleri, çayır ve otlakları sulama amacıyla yapılan Leşko Arkı, aynı zamanda yörede beslenen yüzlerce büyükbaş ve küçükbaş hayvanın su gereksinmesini de karşılamaktadır. Diğer Urartu sulama arkları gibi oldukça başarılı bir şekilde planlanarak yapılan Leşko Arkı, geçirmiş olduğu küçük bakım ve onarımlar ile

2700 yıldan beri çalışmaya ve tarım alanlarının su gereksinmesini karşılamaya devam etmektedir.

ALİGOR ARKI

Aligor Arkı, Ağrı İli Taşlıçay İlçesi'nin yaklaşık olarak 13 km. kuzeyinde yer almaktadır. Arkın başlangıç kısmına en yakın yerleşim merkezi, 2,5 – 3 km. güneyinde bulunan Yukarı Toklu (Yukarı Gündeperi) Köyü'dür.

Aligor Arkı, Derecek Mevkii'nden çıkan kaynak sularının birleşerek güney yönüne doğru akmasıyla oluşan Büyük Çay'dan alınmıştır. Leşko Arkı'nın yaklaşık 500 – 600 m. güneyinde, Büyük Çay'ın önü taşlar ile kesilerek, hızla akan çay suyunun bir kısmı toprak içine açılan kanala yönlendirilmiştir. Büyük Çay'ın açmış olduğu vadinin güneybatı yamacından geçirilen Leşko ve Aligor arkları, birbirine paralel olarak arazinin daha yüksek kesimlerine çıkarılmıştır (Resim: 11).

Aligor Arkı, Leşko Arkı gibi, andezitten oluşan arazinin güneybatı eteklerinden geçirilmiştir. Ortalama 1-1.5 m. genişliğinde ve 1 m. derinliğinde olan arkın büyük bir bölümü, toprak içine açılmıştır. Kanalin ilk açıldığı sırada daha geniş ve daha derin olduğu anlaşılmaktadır. Arazinin kayalık olan kesimlerin murçlar ile açıldığı, alçak ve çukur kısımlarının ise, bir veya birkaç sıra taşlardan destek duvarlarının yapılarak, suyun belirli bir seviyeden akması sağlanmıştır.

Kazılan kanaldan çıkarılan taş ve toprak, kanalın özellikle eğimli ve alçak olan güneybatı kesimine yığılmıştır. Yayvan yamaçlardan kar, yağmur ve sel sularının kanala taşımış olduğu taş ve toprak tabakası, sık sık temizlenerek yine kanalın alçak olan güneybatı kesimine yığılmıştır. Günümüzde kanalın içi ve çevresi gür otlar ile kaplıdır.

Aligor Arkı, tıpkı Leşko Arkı gibi Büyük Çay sularının sulayamadığı arazinin üst kısımlarında, güneydoğu bölümünde kalan tarım alanlarını sulamak için yapılmıştır (Resim: 12). Yayvan tepelerin batı ve güneybatı eteklerinden geçirilen ark, güneydoğu yönüne doğru yönlendirilerek, Yukarı Toklu (Yukarı Gündeperi), Aşağı Toklu (Aşağı Gündeperi) ve arka adını veren Aligor (Bayramyazı) Köylerinin arazisindeki tarım alanlarının su gereksinmesini karşılamaktadır (Resim:13). Bu üç köye ait arazisi olan kişiler de, her yıl Nisan ayında arkın bakım ve onarım işlerini yaparak, suyun başarılı bir şekilde akmasına yardımcı olmaktadır (Resim: 14-15).

Tipik bir Urartu sulama tesisi olan Leşko ve Aligor Arklarının amaç, tasarım, yapılış tekniği, Ağrı Bölgesi'nde daha önce bulmuş olduğumuz Ferhat ve Zor Osman Paşa Arkları ile Van Bölgesi'nde bulduğumuz Aşağı ve Yukarı Mezra, Aşağı ve Yukarı Pay, Aşağı ve Yukarı Kızvarvar, Bey ve Mengene arklarının benzerini oluşturmaktadır. Bu

yüzden Gani Haniye Göleti gibi, Demyeler, Leşko ve Aligor sulama arklarının da M.Ö. 7. yüzyılda yapıldığı anlaşılmaktadır. Ağrı Dağı Bölgesi'nde sürdüreceğimiz arkeolojik yüzey araştırması ile yeni sulama tesisleri ve kesin tarihlemeye yardımcı olabilecek arkeolojik kalıntıların bulunacağına inanmaktayız.

SOĞANLI ARKI

Soğanlı Arkı, Van İli Erciş İlçesi'nin yaklaşık olarak 35 km. kuzeyinde bulunmaktadır. Arkın çıkış noktasına en yakın yerleşim merkezi, 7 km. güneyde yer alan Şarpazar Köyü'dür.

Soğanlı Arkı, Tendürek Dağı'nın güneybatı eteğinde yer alan Soğanlı Yaylası'ndaki zengin su kaynaklarının birleşmesinden oluşmaktadır. Kaynak suyu, Altıntaht adlı mevkiiden çıkmaktadır. Zengin otlak ve dağ çayırları ile kaplı olan Soğanlı Yaylası, ekonomilerinde küçükbaş hayvan besiciliği yapan yarı göçebe topluluklar tarafından yaz mevsiminde yoğun olarak kullanılmaktadır.

Bölgenin en önemli yaylalarından biri olan Soğanlı Yaylası, yalnızca günümüzde değil, M.Ö. 2. binyılı başlarından beri yarı göçebe bir yaşam sürdüren topluluklar tarafından yaylak olarak kullanılmaktadır. Yakın çevrede bulunan birçok kurgan, M.Ö. 2. binyılına aittir. Ne yazık ki bunların bir kısmı halk tarafından kaçak olarak kazılmıştır.

Kaynak suları, diğer Urartu sulama arkları gibi, toprak içine açılan bir arka yönlendirilmiştir. Yayvan tepelerin eteklerinden geçirilen ark, güney yönüne doğru akmaktadır. Yüksek tepelerden kar, yağmur ve sel sularının taşımış olduğu kalın taş ve toprak tabakası, arkın içini tümüyle doldurmuştur. Hatta yüksek tepelerden sel sularının getirmiş olduğu taş ve toprak, bazı yerlerde arkı tümüyle parçalamıştır. Bu akıntı o kadar şiddetli olmuştur ki, sel suları "V" biçimli küçük vadiler açmıştır. Bu yüzden günümüzde yalnızca arkın güzergâhı görülebilmektedir.

Soğanlı Arkı, Van Bölgesi'ndeki diğer Urartu sulama tesislerine kıyasla en çok tahrip olanların başında gelmektedir. Bu tahribat insanların dışında yüzlerce yıldan beri doğanın yaptığı tahribattan oluşmaktadır. Çok uzun bir süreden beri arkın bakım ve onarım çalışmaları yapılmadığı için, arkın içi tümüyle dolmuştur. Bu yüzden yayvan arazinin yamaçlarından geçen arkın, ancak izi belirgin olarak görülmektedir.

Soğanlı Arkı, eskiden Erciş'in kuzeyinde yer alan Çakırbey Köyü'ne kadar uzanan topraklarda yapılan tarımın su gereksinmesini karşılamaktaydı. Ancak bölge halkının verdiği bilgiye göre, ark yüzlerce yıldan beri çalışmamaktadır. Arkın tasarımı ve kullanım amacı, Erciş yöresindeki Pay ve Mezra arkları ile çok büyük bir benzerlik göstermektedir. Bu yüzden diğer sulama tesisleri gibi, Soğanlı Arkı'nın da M.Ö. 7. yüzyılda yapıldığı anlaşılmaktadır.

*1987-2009 YILLARINDA DOĞU ANADOLU BÖLGESİ'NDE KEŞFEDİLEN
BARAJ, GÖLET, SULAMA KANALLARININ LİSTESİ*

1- Rusa Göleti (Keşiş Göl)	34- Kadim Göleti
2- Menua (Semiramis/Şamran Kanalı)*	35- Yukarı Ömer Göleti
3- Aznavur Göleti*	36- Aşağı Ömer Göleti
4- Kırcagöl Barajı*	37- Kiliseoğlu Göleti
5- Doni Göleti*	38- Kevenli Göleti
6- Faruk Bendi*	39- Düzlük Göleti
7- Süphan Barajı	40- Tasmalı Göleti
8- Arpayatağı Göleti	41- Yukarı Adır Göleti
9- Arç Barajı	42- Aşağı Adır Göleti
10- Kırmızı Düzlük Göleti	43-Aşağı Esenpınar Göleti
11- Bezirgan Kanalı	44- Orta Esebpınar Göleti
12- Yukarı Argıt Barajı	45- Arındı Göleti
13- Gelincik Göleti	46- Bey Kanalı
14- Yukarı Anzaf Göleti	47- Bey Göleti
15- Çavuştepe Su Biriktirme Yapısı	48- Tepeören Göleti
16- Aygır Göleti	49- Çirişgöl Göleti ve Kanalı
17- Sıhke Göleti	50- Çirişgöl Göleti
18- Reşan Göleti	51- Katırlı Göleti
19- Sünnet Nebi Göleti	52- Darboğaz Göleti
20- Gövelek Barajı	53- Azap Göleti
21- Meydan Boğazı Göleti	54- Memedik Göleti
22- Hırsız Deresi Barajı	55- Kurugöl Göleti
23- Köşebaşı Barajı	56- Mustafapaşa Göleti
24- Süs Göleti	57- Kelle Göleti
25- Aşağı Kom Göleti	58- Kızkapan Göleti
26- Yukarı Kom Göleti	59- II. Ferhat Kanalı (Nahçıvan Özerk
Cumhuriyeti)
27- Karataş Göleti	60- Kalecik Kanalı (Nahçıvan Özerk
Cumhuriyeti)
28- Bakračlı Göleti	61- Kurubaş Göleti
29- Harabe Göleti	62- Yakup Göleti
30- I.Ferhat Göleti	63- Vakıf Bendi ve Barajı
31- Aşık Hüseyin Göleti	64- Kör Kanal
32- Abbasoğlu Göleti	
33- Bendmurat Göleti	

65- Deniz Kanal
66- Yukarı Ağındır Göleti
67- Aşağı Ağındır Göleti
68- Aşağı Karaağaç Göleti
69- Kalenur Göleti
70- Yukarı Kelekom Göleti
71- Aşağı Kelekom Göleti
72- Albayrak Göleti
73- Athılar Göleti
74- Mengene Kanalı
75- Yukarı Bedengöl Göleti
76- Aşağı Bedengöl Göleti
77- Yukarı Embi Göleti
78- Aşağı Embi Göleti
79- Şehnagöl Göleti
80- Soğuksu Göleti
81- Kurt Göleti
82- Yoğunhasan Göleti
83- Çuh Göleti
84- Çimlik Göleti
85- Pestekan Göleti
86- Düztepe Göleti
87- Yukarı Korhan Göleti
88- Aşağı Korhan Göleti
89- İsabey Göleti
90- Teperiz Göleti
91- Keşiş Göleti
92- Aktaş Göleti
93- Mercimek Göleti
94- Aktaş Göleti
95- Kurbağalı Göleti

96- Büklümdere Göleti
97- Kurugöl Göleti
98- Dumu Göleti
99- Arab Göleti
100- Zor Osman Paşa Arkı
101- Ahmet Gor Göleti
102- Orta Damla Kanalı
103- Tepe Göleti
104- Vadi Göleti
105- Akçay Göleti
106- Yukarı Sarıgöl Göleti
107- Orta Sarıgöl Göleti
108- Aşağı Sarıgöl Göleti
109- Panz Göleti
110- Karagüney Göleti
111- Yukarı Kızvarvar Göleti
112- Aşağı Kızvarvar Göleti
113- Münevver Göleti
114- Sertap Göleti
115- Ömer Göleti
116- Kırmızı Tepe Göleti
117- Yukarı Esenpınar Göleti
118- Aşağı Mezra Göleti
119- Yukarı Mezra Göleti
120- Aşağı Pay Kanalı
121- Yukarı Pay Kanalı
122- Gani Hani Göleti
123- Demyeler Arkı
124- Leşko Arkı
125- Aligor Arkı
126- Soğanlı Arkı

Yanında (*) işareti bulunan baraj, gölet ve sulama kanalları, bizim yüzey araştırması çalışmalarımızdan önce, 1889 – 1970 yıllarında Van Yöresinde bulunan sulama tesislerini göstermektedir.

Resim: 1

Resim: 2

Resim: 3

Resim: 4

Resim: 5

Resim: 6

Resim: 7

Resim: 8

Resim: 9

Resim: 10

Resim: 11

Resim: 12

Resim: 13

Resim: 14

Resim: 15

TAŞKENT-SEYDİŞEHİR 2009 YILI YÜZEY ARAŞTIRMASI

Asuman BALDIRAN*

2009 yılı çalışmaları Doç. Dr. Asuman Baldıran başkanlığında, Arş. Gör. Zeliha Gider, Arş. Gör. Aytekin Büyüközer, Arş. Gör. Zafer Korkmaz ve Yüksek Lisans öğrencisi Mustafa Çimen'den oluşan ekiple, Bakanlık temsilcisi Denizli Müzesi'nden Elvan Altıntaş'ın nezaretinde 15-25.06.2009 tarihlerinde gerçekleştirilmiştir. Bu yıl araştırma kapsamında, Yenice Köy, Asar Tepe (Amblada), Bostandere, Vasada Antik Kenti, Dikilitaş, Elvas Tepe, Ketenli, Taraşçı ve Seydişehir İlçe merkezinde tespit edilen arkeolojik kalıntılar ve taş eserler belgelenmiştir.

Halk arasında “Asar Tepe” olarak adlandırılan Amblada Antik Kenti'nde araştırma yapılmıştır. Geçen yıl güney yamacında çalışmalar yapılan Asar Tepe'nin doğu yamacı araştırılmış¹ ve burada sur duvarı kalıntısı tespit edilmiştir (Resim: 1). Sur duvarının alt kısmında 1,25 m. yüksekliğinde dört sıra taş örgüden oluşan temel seviyesi, onun üstünde 1,02 m. yüksekliğinde orthostat blokları yer almaktadır. Bloklar oldukça büyük boyutlu olup genişlikleri 1,50 m. 1,15 m. 1,80 m. 1,10 m. 3,47 m. arasında değişmektedir. Orthostat bloklarının üstünde 0,40 m. yüksekliğinde, onun üstünde ise 0,65 m. yüksekliğinde taş sıralarının bir kısmı korunabilmiştir. 16 m.lik kısmı görülebilen duvar inşa teknikleri bakımında Helenistik Dönem'e tarihlenmektedir.

Sur duvarının hemen iç kısmında defineciler tarafından açılmış bir çukur tespit edilmiştir. Burada küçük boyutlu toplama taşalar ile çamur harç kullanılarak örülmüş duvar kalıntısı görülmektedir. 2,75 m. genişliğinde, 0,95 m. yüksekliğinde korunmuş olan duvar işçilik bakımından oldukça zayıftır. Yapı kalıntısının sur duvarının hemen gerisinde depo olarak kullanım gördüğü fikri doğmaktadır.

Asar Tepe'nin zirvesinde yapılan çalışmalarda yer yer doğal kayanın kesilmesi ile oluşturulmuş yapı kalıntıları tespit edilmiştir. Oldukça tahrip olan yapıların işlevini belirlemek güçtür. Sur duvarının dış kısmında ise yarım kalmış bir altar vardır. Bu da

* Doç. Dr. Asuman BALDIRAN, Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü Öğretim Üyesi.

¹ A. Baldıran, “Taşkent-Seydişehir 2008 Yüzey Araştırması”, 27. AST-I, 2010, 121-134.

taş atölyelerinin kent merkezinde yer aldığına göstergesidir. Amblada Antik Kenti'ndeki çalışmalar önümüzdeki yıl da devam edecektir.

Seydişehir İlçesi'ne bağlı Yenice Köy'ün içinde yer alan arkeolojik malzemelerin katalog, çizim ve fotoğraflama çalışmaları yapılmıştır. Köy merkezindeki ev, bahçe ve ahır duvarlarında devşirme malzeme olarak kullanılmış olan arkeolojik malzemeler belirlenmiştir. Köy halkının ifadesine göre duvarlarda yapı taşı olarak kullanılan malzemelerin tümü Kavak ve Kızılca Köyleri arasında kalan “Asar Tepe” öreninden getirilmiştir. Bu çalışmalar kapsamında 49 taş eser belgelenmiştir. Bunlardan 9 tanesi Yenice Köy'e yaklaşık 2 km. mesafede yer alan çiftlik evlerinde, 40 tanesi ise köy merkezinde yer almaktadır. Bu eserler arasında çoğunluğu ostothek gövde ve kapakları ile bunlara ait parçalar oluşturmaktadır. Bunların dışında arşitrav, arşitrav-friz blok parçaları, sütun tamburları, Grekçe yazıtlı bloklar, mezar anıtlarına ait bezemeli ve bezemesiz mimarî bloklar, altarlara, başlık parçaları, heykel kaidesi ile kapı söve ve lento blokları incelenmiştir. Bunun yanı sıra yerel Zeus kabartmasının yer aldığı blok² ile bir trophe kabartması da belgelenmiştir (Resim: 2). Yenice Köy'ün girişinde yer alan ve “Yörükler Mezarlığı” olarak adlandırılan mezarlık alanında ise heykel kaidesi, Ionik yivli sütun tamburu, ortasında kanatları yarı açık kartal figürünün yer aldığı üçgen alınlık ve ostothek gövdesinin alt kısmı belgelenmiştir.

Dikilitaş köy merkezinde evlerin duvarlarında ve bahçe duvarlarında devşirme malzeme olarak kullanılmış 7 adet taş eser tespit edilmiştir. Köy merkezinde muhtarlık binasının önünde yivli sütun tamburunun üzerine yerleştirilmiş ve betonla sabitlenmiş Korinth başlığı yer almaktadır (Resim: 3). Yerel özellikler görülen başlık Augustus Dönemi'ne tarihlenmektedir. Başlığın “Kozlu Kırı” olarak adlandırılan ören yerinden getirildiği ifade edilmiştir.

Köy merkezinde kataloglanan eserlerden üçü ostothek gövdesi olup yüzeylerinde çift sürme sahnesi, aslan kabartması ve kalkan kabartması betimleri görülmektedir³. Üzerinde 3 satır Grekçe yazıtın bulunduğu arşitrav bloğu ile Bizans Dönemi'ne ait Daniel kabartmalı mimarî parça (Resim: 4) köy merkezinde belgelenen diğer eserlerdir. Bu kabartma bölgede ele geçen tek örnek olması açısından oldukça önemlidir.⁴

Dikilitaş'ta yaşayan köylüler, Dikilitaş'a kuş uçuşu 3 km. mesafede, kuzeydoğuda yer alan “Elvas Tepe-Elvan Şehri” olarak adlandırılan tepe üzerinde yerleşim olduğunu ve köy merkezindeki taş eserlerin buradan getirildiğini ifade etmişlerdir. Yaklaşık 2000

² Bölgedeki kültleri ele aldığımız çalışmamızda belirttiğimiz gibi çalışma alanındaki yerleşimlerde yerel Zeus kültü oldukça yaygındır. A. Balıran, “A Study about Cults of Lycaonia Region”, *Anodos* 6-7, 2008, 36.

³ A. Balıran, “A Study about Cults of Lycaonia Region”, *Anodos* 6-7, 2008, 44, Fig. 26-27.

⁴ A. Balıran-İ. M. Mimirolu, “An Architectural plastic piece with Daniel Image”, *SOMA* 2010 (Baskıda).

m. yüksekliğe sahip tepe oldukça sarp yamaçlar ve kayalık alanlara sahiptir. Tepenin güneydoğu yamacında doğal kaya yüzeyine oyulmuş yan yana 4 oda mezar tespit edilmiştir. Plan olarak birbirinin aynı olan mezarların giriş kısımları defneciler tarafından patlatılmıştır. Mezarların girişi doğuya bakmaktadır. Girişin her iki yanında ve karşı cephede at nalı planında klineler ve klineler arasında gezinti yeri oluşturulmuştur (Resim: 5). Mezarların üst örtüsü yarım yuvarlak formudur.

Elvas Tepe'nin zirvesinde büyük boyutlu kesme taşlar ile inşa edilmiş yapının kuzeybatı köşesi tespit edilmiştir. Doğu-batı yönde 2,65 m. kuzey-güney yönde 2,40 m. uzunluğunda, 1,75 m. yüksekliğinde korunmuş olan duvarlar 80 cm. genişliğindedir. Duvarların dış yüzeyi bosağı olup, iç yüzeyi 3 cm. kalınlığında kiremit katkılı harç ile sıvanmıştır. Yapı Helenistik Dönem'e tarihlenmektedir. Zirvede ise yine büyük boyutlu kesme taşlar ile inşa edilmiş bir başka yapı kalıntısı bulunmaktadır. İç kısmında plasterler ile taşınan yapının üst örtüsü tonozdur. Tonoz kısmı mekânın içine yıkılmış durumdadır. Mekânın iç kısmı kiremit katkılı harç ile sıvalıdır. Yapının işlevi net olarak belirlenememiştir ancak sarnıç olarak kullanılmış olabileceği düşünülmektedir (Resim: 6).

Elvas Tepe'nin zirvesinde sur duvarı kalıntıları tespit edilmiştir. Yer yer izlenebilen duvar kalıntıları tepayı çevreleyen bir iç surun varlığına işaret etmektedir. Tepenin kuzeybatı köşesinde kare planlı bir kule kalıntısı bulunmaktadır. Oldukça kayalık bir alan olan akropolde sur duvarı yer yer doğal kayaların üzerinden geçmektedir.

Tepenin zirvesindeki kayalık alanda Bizans Dönemi'ne ait bir kaya kilisesi, kilisenin kuzeyini sınırlandıran doğal kaya yüzeyine açılmış tabut şeklinde bir mezar, batı cephesindeki kaya yüzeyinde ise vaftiz teknesi olarak kullanım gördüğü düşünülen yuvarlak formu bir oyukluk yer almaktadır. Tüm bu veriler Elvas Tepe'de Helenistik Dönem'den itibaren Bizans Dönemi'ne kadar yerleşim olduğunu göstermektedir.

Dikilitaş'tan Elvas Tepe'ye giden yol üzerinde, Dikilitaş'a yaklaşık 2 km. mesafede, Dambeleni Mevkii olarak adlandırılan alanda defneciler tarafından tahrip edilmiş kaya mezarları ve yüzeyinde asma dallarının betimlendiği sunu çukuru tespit edilmiştir. Mezarların yaklaşık 150 m. kuzeydoğusunda ise doğal kayaya açılmış, ezme teknesi ve biriktirme haznesinden oluşan şarap işliği kalıntıları yer almaktadır (Resim: 7).⁵

Seydişehir İlçesi'ne bağlı Ketenli Kasabası'nda yapılan çalışmalarda kasaba merkezindeki Büyük Camii'nin temel kazısı sırasında bulunmuş ve bugün belediyenin deposunda korunan ostotheke gövdesi (Resim: 8) ile tabula ansata belgelenmiştir.

⁵ A. Balıran "Lykaonia Bölgesi Şarap İşlikleri (Beyşehir-Seydişehir İlçeleri Civarı)", *Uluslararası Antik Çağda Anadolu'da Zeytinyağı ve Şarap Üretimi Sempozyumu, İstanbul, 2010, 303-318.*

Yine belediye meydanındaki parkın ihata duvarında yapı taşı olarak kullanılmış, uzun yüzünde çift sürme sahnesinin betimlendiği ostothek gövdesi bulunmaktadır. Karşıyaka Mahallesi'nde, meydandaki moloz taşlar arasında savaşı figürünün betimlendiği kabartmalı blok ile üçgen formlu mezar steli yer almaktadır.

Taraşı'da yapılan çalışmalarda belediye meydanındaki parkta kalkan kabartmalı bir duvar bloğu, köy merkezindeki bir evin bahçesinde ise uzun yüzünde kanatları yarı açık kartal figürünün yer aldığı ostothek gövdesi incelenmiştir.⁶

Vasada Antik Kenti'nin yer aldığı Bostandere Belediyesi'nde, yerleşim merkezindeki evlerin duvarlarında yapı taşı olarak kullanılmış 33 adet taş eser belgelenmiştir. Bunların çoğunluğunu arşitrav ile arşitrav-friz bloklarına ait parçalar oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra konsollu geison (Resim: 9), sima, aslan protomlu kemer bloğu, sütun kaidesi, figürlü ostothek gövde parçaları, kabartmalı bloklar ile yazıtlı blok parçaları yer almaktadır.

Arılık Mahallesi'nde Ömer Genç'in evinin dış duvarında süvari kabartması bulunmaktadır.⁷ Atın arka ayakları ile süvarinin belden aşağısı sağlam durumda korunmuş olan kabartma oldukça kaliteli işçiliğe sahip, yüksek kabartma olarak işlenmiştir (Resim: 10). Yine aynı mahallede yüzeyinde Zeus kabartmasının yer aldığı bir blok tespit edilmiştir. Benzer örneğini Yenice Köy'de gördüğümüz kabartma yerel özellikler içermektedir.

Bostandere Kasabası'nın yaklaşık 500 m. doğusunda Vasada Antik Kenti olarak lokalize edilen yerleşim alanı bulunmaktadır. Yan yana iki tepeden oluşan alanda yerleşim batıya doğru kasaba merkezinin içlerine kadar devam eden oldukça geniş bir alana yayılmıştır. Kuzeydeki tepenin batı eteğinde tiyatro kalıntısı yer almaktadır (Resim: 11). Tiyatroda 1970'li yıllarda Konya Arkeoloji Müzesi Müdürü Gürbüz Alp tarafından kurtarma kazısı yapılmış olup, 12 oturma sırası ile parados duvarları ve sahnenin çevresi açılmıştır⁸. Tiyatro yörenin yerel taşı olan gri renkli kum taşından inşa edilmiş, tek diazomalıdır. Oturma sıraları arasında yer alan tahliye basamakları mono blok çalışılmış olup yüzeylerine 0,58x0,30 m. ölçülerinde, 0,12-0,13 m. yüksekliğinde basamaklar oyulmuştur. Oturma sıraları 0,45 m. yüksekliğinde, 0,80 m. derinliğindedir. Orkestra çapı yaklaşık 20 m. ölçülmüştür. Orkestranın batı bitiminde yer alan sahne binası ile ilgili yüzeyde hiçbir mimarî blok görülmemektedir. Bu alanda ve orkestrada yer alan yığıntılar sahne binasına ait mimar blokların yerinde olduğunu göstermektedir.

⁶ A. Balıran, "The Arms on the Relief from the Region of Lycaonia", *Arms and Armour Through the Ages* (from the Bronze Age to the Late Antiquity), *Anodos* 4-5, 2006, Fig. 14-15.

⁷ A. S. Hall, "Notes and Inscriptions from Eastern Pisidia", *Anatolian Studies* 18, 1968, Pl. XXI e.

⁸ G. Alp, "Konya Çevre Araştırmaları 1970", VIII. TTK Kongresi, 1. Cilt, 1979, 537-538, Lev. 325-330.

Resim: 1

Resim: 2

Resim: 3

Resim: 4

Resim: 5

Resim: 6

Resim: 7

Resim: 8

Resim: 9

Resim: 10

Resim: 11

ARCHAEOLOGICAL SURVEY IN NORTHERN TYANITIS: FINAL REPORT

Lorenzo d'ALFONSO*

From 2006 to 2009 a mission of the University of Pavia has made an archaeological survey of the Southern slopes of the Hasan and Melendiz Mountains, and of the adjoining plain in Southern Cappadocia. The licence for the survey has been assigned for an area of around 800 km², within the province of Niğde (Fig. 1-2). This area covers only a minor portion of Southern Cappadocia, but it is well representative of its landscape, including mountains, one large valley with many steep small tributary valleys, rich and cultivable land on the plain, marshland and salty arid areas. Due to the nature of the investigated area and to its middle-scale dimension, intermediate survey coverage was chosen, with an intensive survey just in those areas close to the most relevant sites. The scope of the mission was to map and date archaeological sites, to define the ancient route system in Northern Tyanitis, and to obtain information on pottery production techniques in a diachronic perspective.

Preliminary reports of each campaign have been published yearly in Italian on the journal *Athenaeum* (s. d'Alfonso – Mora 2007, 2008, 2009, and in press) and in English on the *Araştırma sonuçları toplantısı* (d'Alfonso 2008 and 2009; d'Alfonso – Basso 2010); the final results of the mission have been summarized in four papers by Elena Basso, Ali Gürel, Clelia Mora, and myself in the 2010 volume *Geo-Archaeological Activities in Southern Cappadocia – Turkey* (d'Alfonso – Balza – Mora 2010); in the same volume the papers on the results of the other missions active in the same region have been published. The final publication of the materials collected on the sites is forthcoming.

Settlement pattern in diachronic perspective

37 sites were visited and registered in the course of this survey (Fig. 2). They cover a span of more than 7000 years, from the Late Neolithic down to the Middle ages.

24 of these 37 sites are very small, with a surface < 2ha: they are normally interpreted as hamlets or farms (s. Ökse 2006, with previous literature) but also include Medieval strongholds and fortifications on the mountains. Nine sites have a surface area between 3-6ha, and should correspond to ancient villages. Only one site has an area

* Prof. Dr. Lorenzo d'ALFONSO, University of Pavia

between 7-10ha, and can be considered a small city. Finally, three major centres have been registered: one has a surface of ca. 24ha, the other two are bigger than 26ha.

Archaeological material has been collected on the surface of these sites. Although the study of the material is still in progress, a preliminary dating of the occupation phases on each site has been produced. Of course, dating occupation phases of a site by means of the study of surface material is forcedly tentative, and this must be always taken into greatest account. Thus said, some general thoughts on the settlement pattern in the different periods are tentatively presented here.

The earliest occupation of the area dates between the Late Neolithic and the Early Chalcolithic (Fig. 3a). Diagnostics dating to these periods are found on ten sites. Six of these sites are very small (surface < 2ha) and flat mound shaped (1-5m. of elevation from the plain). The remaining four sites are slightly bigger (3-6ha), but they have been inhabited also in later periods, and it is likely that the difference in dimensions must be connected to those later phases of occupation. All these sites are found either on the plain or on small rocky outcrops at the foot of the Melendiz Dağları. Early Chalcolithic pottery with surface colours and applique decoration similar to the ceramics of Koşk Höyük are easily identified in the region; beside this, Black Polished pottery has been also collected, possibly dating to the Late Chalcolithic (von der Osten 1937, 52; Gorny et al. 1999, 158). Incised or punctated decorations (Summers 1991) attested in the Cappadocian sites to the north of the Hasan and Melendiz volcanoes are very rare in this area.

The Early Bronze Age occupation mainly continues the settlement pattern of the previous periods. Among the eight sites, where diagnostics of this period have been gathered, six were also inhabited in the previous periods; these sites are tentatively dated to the first half of the EB because of the presence of the typical red slip ware known from Alişar 1b ceramic horizon (von der Osten 1937, 151ff; Sagona – Zimansky 2008, 198-9; but on the uncertainty about the EB II dating in Central Anatolia *memento* Summers 2002, 135-6).

A first relevant discontinuity in settlement pattern of this area seems to emerge after the EB II. For the EB III only scanty evidence has been found.

No evidence of occupation dating to the Middle Bronze Age has been identified by our survey in Northern Tyanitis. This result, surprising as it may be, is consistent with that of the other archaeological missions which have been active in the region, and is one of the major questions of the proto-history of the region.

The picture of the settlement pattern of the region becomes clearer in the Late Bronze Age, corresponding to the Hittite period (Fig. 3b). During this time the pattern has clearly changed in respect to that of the EBA. Only four sites present material on the surface dating to the LBA. These sites are located on the plain at the eastern and southern

foot of the Melendiz Mountains and on the southern foot of the Hasandağ. Not only does the number of sites changes in the LBA, but their sizes change as well. Three sites have a surface of 3-6ha, while one site, Kınık Höyük, must have played a prominent role in the region (Fig. 4). This site has a surface of ca 24ha, and is composed of an acropolis, a terrace and a lower city, as are most of the major sites of the Hittite period. It seems that in the LBA no isolated farms or hamlets were located in the countryside, and the population lived in hill settlements, possibly fortified, including either cities or villages.

The end of the LBA is felt as a period of crises in the history of Ancient Anatolia, because of the fall of the Hittite Empire. If this is surely true, some scholars have already underlined that Cappadocia in the Iron Age presents some hints of a local continuity with the LBA after the fall of the Empire (s. *in extenso* Mora 2010). The settlement pattern of Northern Tyanitis strongly supports this reconstruction (Fig. 3c). The number and the dimension of sites is exactly the same as during the Hittite Empire (s. also footnote 1). Three sites were already occupied in the LBA, showing a continuity of occupation, and only a minor displacement is found on the southern foot of the Melendiz Mountains. The most significant difference with the LBA is the presence of three, possibly four stelae on the valley to the North of Kınık Höyük (Çınaröglü 1986 and 1989; d'Alfonso – Mora 2010). They are tentatively interpreted as the mark of an IA route connecting two major Neo-Hittite centres: Göllüdağ and aforementioned Kınık Höyük, where many IA potsherds were collected on the surface (Fig. 5).

During the Hellenistic and the Roman period the number of sites grows, and the first sites in the mountain area appear on the valley of Altunhisar to the north of Kınık Höyük (Fig. 3d). Nonetheless, the settlement pattern remains the same as in the previous ages, since the three sites located on the mountains seem to be all exclusively funerary sites, without a real occupation of the area.

On the contrary, the mountain area becomes most intensively inhabited in the Middle Ages (Fig. 3e). The settlement pattern changes dramatically from the 5th-6th century AD onwards. This is the second major change after the EBA II. The size of the settlements varies, from small fortresses (the Byzantine *frouria*) and hamlets in the valleys, to farms and hamlets in the plain, to villages and even to big cities, like in the case of Avören, on the Hasandağ slopes, and Kayı Topraktepe on the plain. The sites in the mountain area can be identified as Christian settlements. At Avören and Kilise Oreni churches dating to the 5th-9th century AD have been discovered (Schiavi 2007). Two further churches were located at Yeşilyurt-Keşlik, in the village, and at Kınık Öreni, ca. 1,5 km. north-west of the site of Kınık Höyük. In general, one gets the impression that on the plain Arabic and Byzantine cultures strongly interacted while the mountain area remained out of this process.

Paleoenvironmental change

Many factors underlie a significant change in the settlement pattern of a region. Political events and social organisation always play a relevant role. In the case of Southern Cappadocia it seems that environmental change due to climate change should be also seriously considered. This became clear already in 2007, during a preliminary visit to the area around the village of Kayı. In this area sand, residual of an ancient, possibly shallow lake, partially covers two archaeological sites (Fig. 7: d'Alfonso-Mora 2009, 648-9; d'Alfonso-Basso, in press).

In the context of our joint research project, Prof. Gürel and Dr. Lermi from the University of Niğde have published one study on the Quaternary fills of the Bor-Ereğli plain (Gürel-Lermi 2010). Their study is relevant for understanding the dynamics of this ancient lake. Gürel and Lermi investigated four stratigraphic sections from this region, and came to the conclusion that *more* episodes of climate change took place during the last 8000 years. As to the dating of the sediments, radiocarbon chronological studies of the Bor-Altunhisar Basin for the Late Pleistocene have been already carried out (s. Roberts et al. 1999, and Fontugne et al. 1999). However, radiocarbon, isotopic and palynological analyses of the various later non-marine sedimentary facies deposited in this area are still lacking, and this will be the next step of the activity led by Prof. Gürel at the University of Niğde in cooperation with our team. Nonetheless, some consequences of the episodes of climate change are today clear. The fluctuation of the lake levels, as well as the growth of the alluvial fills would cause more phases of human settlement on the lake shores, with abandonment in periods of drought and subsequent burying caused by the enlargement of the lake. These results open a completely new scenario on the reconstruction of the ancient landscape of Southern Cappadocia, with consequences for the viability, economy and administration of the territory.

On the area corresponding to the northern shores of the ancient lake ten sites have been recorded. Six of these sites were inhabited until the EBA II. After a hiatus, during the Late Bronze Age, the Iron Age and the Hellenistic and Roman periods, only one site in this area was inhabited, shifting from Eskiköy Höyük (LB) to Bor-Pınarbaşı (IA), and back to Eskiköy Höyük (Hell. and Rom.). Interestingly enough, both sites are located at the northern edge of the plain, just under the foot of the Melendiz Mountains. If their position is considered in respect to the other sites dating to the same periods, it seems that the sites have no relation with the lake-shore, rather they should be interpreted as posts on a route skirting the northern edge of the plain (Fig. 3b-d).

Starting with the 4th-5th century AD, the northern shore area became newly rich with settlements. Seven sites have been identified dating to this period. Even though the number of settlements is the same as that dating prior to the EBA II, their shape and position differ (Fig. 3e). The site of Kayı-Topraktepe probably was a relevant urban

centre, and beside it, the site of Ören near Bor, and the site of Neşet Tepesi&Eskiköy have also the dimension of important villages, while the other three sites likely correspond to hamlets (Fig. 3e). The results of our survey in this area seems to suggest that a period of drought in the region began with the EBA II, causing a gradual reduction of the level (and dimension) of the ancient lake. The mention of a *luli-* (pond) in the Deeds of Suppiluliuma (14th century BC), referring to the plain of Tyana (s. lastly Hoffner 1997, 187) could be a clue that not the whole basin was completely dry in the LBA. A climatic countertendency seems to start with the Late Roman period, and a new growth of the lake dimension seems to find support in the new occupation of the area starting with the 5th-6th century AD (for comparisons s. Kashima 2000 and 2001).

The result in the study of ceramics has shown that relevant features of pottery production, first of all the use of clay deposits, seems to change in the same periods as the settlement patterns. In particular, the use of clay deposits from the region of the Niğde massif, one day of journey far from Northern Tyanitis, characterizes the majority of the pottery production from the LBA to the Late Roman period. On the other hand, these distant deposits were used only occasionally for pottery in northern Tyanitis prior to the Middle 3rd millennium, and after the 5th century AD (d'Alfonso-Basso 2010; Basso 2010). The substantial continuity in settlement pattern and use of clay deposits from the LBA to the Late Roman period is surely related to the episodes of climate change discussed above, but could also be connected with the political role assumed by Tuwanuwa /Tuwana/Tyana in this region. As it is well known this is exactly the time span in which that important centre flourished.

Archaeological Sounding at Kemerhisar/Tyana (2009)

In July 2009 a team of the University of Pavia joined the archaeological mission of the University of Padua at Tyana/Kemerhisar in order to excavate there a stratigraphic sounding. The aim of the sounding was to investigate pre-classical levels at the site of Kemerhisar, investigating at the same time some aspects of the pottery production of the main site of the region.

The investigation of the pre-classical remains from Kemerhisar is *per se* a relevant issue. Scholars normally maintain that the Hittite town of Tuwanuwa and the Neo-Hittite center of Tuwana underlie the Hellenistic, Roman and Byzantine remains of Tyana at the site of Kemerhisar; this identification is one of the pillars of the geography of pre-classical Anatolia (e.g. del Monte-Tischler 1978, 447-9; Berges-Nollé 2000, 479). In fact, no pre-classical materials coming from the site have been published yet, so that the possibility of a displacement of the classical city has been also taken into account; for example, A. Cinaröglü (1987) suggested that ancient Tuwanuwa/Tuwana should be sought at Ambartepe, at the north-western limits of the modern village of Kemerhisar.

In order to investigate this issue, a 7 x 5m. large sounding has been opened on the top of the slope of the ancient höyük of Kemerhisar. The sounding is located on the south-eastern corner of the excavation area, in which the team of the University of Padua leaded by Prof. Rosada and Dr. Lachin brought to light the baptistery dating to the 5th-6th century AD. At the conclusion of the sounding 4 levels have been unearthed, and they will be summarized here below:

Level 1: the level consists of a pit (US 9509) and its fill (US 9513). The floor of the pit was not found, and it was likely eroded by climatic agents. Metal tools and ceramics found in the fill date to the Seljuk period.

Level 2: the level is characterized by the presence of a circular stone oven for the production of lime. The main chamber of the oven had a radius of 1.60m; its walls were made of stone and were opened to the north. The oven was built into and worked with a clay soil (9503). Since few material has been found in the fill and on the soil of this level, its dating depends on the dating of the previous and the following levels.

Level 3: The level consists of a soil (US 9508) preserved only in the eastern part of the sounding. Three pits are associated with this soil, and among them the biggest one (US 9517), located on the south-western corner of the area was rich of potsherds dating to the 7th to 10th century A.D.

Level 4: Under level 3 a series of three alluvial deposits are found. These deposits contain some potsherds, so that they cannot be considered part of the virgin soil; nonetheless their formation is natural and not anthropic. Between the higher grayish clay deposit (US 9514) and the second yellowish clay deposit (US 9519) in the northwestern part of the sounding a well developed 10cm thick paleosol (US 10508) pending to the north-west represents the ancient surface of the mound (d'Alfonso – Gürel, forthcoming). The quality of the paleosol requires that its formation lasted at least one thousand years. Therefore, a major chronological hiatus existed between the highest deposit (level 4.1) and the second yellowish deposit (level 4.2). On the bottom of the latter sand and pebbles have been found, so that its formation seems to be related to the presence of a small water way. The deposit 9519 covers one more alluvial brownish deposit (US 9521). Potsherds from these two deposits are difficult to date, because only few diagnostics have been found. None of them date to the Byzantine and Roman period, thus confirming the existence of a significant chronological hiatus between the deposits above and the deposits below the soil 10508. Interestingly enough, few diagnostics can be dated to the Iron Age.

BIBLIOGRAPHY:

- BASSO E. 2010, The Pottery of Southern Cappadocia: Preliminary Petrographic Analyses of Sherds from Northern Tyanitis, in: d'Alfonso – Balza – Mora 2010, 71-80.
- ÇINAROĞLU A. 1986, M.O.I. Binde Keşlik Yaylası ve Civarı, in E. Akurgal et al. (eds.), *IX Türk Tarih Kongresi*, Ankara, 323-332.
- ÇINAROĞLU A. 1989, *New Iron Age Discoveries around Niğde*, Ankara.
- d'ALFONSO L. 2008, Archaeological Survey in Northern Tyanis: Preliminary Report of the First Campaign (2006) of the University of Pavia, 25. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, vol. 3, Ankara, 1-12.
- d'ALFONSO L. 2009, Archaeological Survey in Northern Tyanis: Preliminary Report of the Second Campaign, 26. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, vol. 3, Ankara, 161-72.
- d'ALFONSO L. – Balza M.E. – Mora C. 2010, *Geo-Archaeological Activities in Southern Cappadocia, Turkey*, StMed 22, Pavia.
- d'ALFONSO L. – Basso E. 2010, Archaeological Survey in Northern Tyanitis: Preliminary Report of the Third Campaign (2008), 27. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara.
- d'ALFONSO L. – Mora C. 2007, «Viaggi anatolici» dell'Università di Pavia. Rapporto preliminare della prima campagna di ricognizione archeologica nella Tyanide settentrionale (2006), *Athenaeum* 95, 819-36.
- d'ALFONSO L. – Mora C. 2008, «Viaggi anatolici» dell'Università di Pavia. Rapporto preliminare della seconda campagna di ricognizione archeologica nella Tyanide settentrionale (2007), *Athenaeum* 96, 825-41.
- d'ALFONSO L. – Mora C. 2009, «Viaggi anatolici» dell'Università di Pavia. Rapporto preliminare della terza campagna di ricognizione archeologica nella Tyanide settentrionale, *Athenaeum* 97, 645-55.
- d'ALFONSO L. – Mora C. 2010, Archaeological Survey in Northern Tyanitis, in: P. Matthiae et al. (eds.), *Proceedings of the 6th International Congress on the Archaeology of Ancient Near East*, Wiesbaden, vol. 2, 123-137.
- d'ALFONSO L. – Mora C. in press, «Viaggi anatolici» dell'Università di Pavia. Rapporto preliminare della quarta campagna di ricognizione archeologica nella Tyanide settentrionale, *Athenaeum* 98.
- HOFFNER H.A. 1997, Deeds of Šuppiluliuma, in: W.W. Hallo – K. Lawson Younger Jr., (eds.), *The Context of Scripture, I. Canonical Composition from the Biblical World*, Leiden - New York - Köln, 185-192.
- KASHIMA K. 2000, The Geo-Archaeological Program for Palaeoenvironmental Reconstruction during the Late Quaternary in Central Anatolia, 1995-1999,

Kaman-Kalehöyük 9, 177-192.

KASHIMA K. 2001, The Relationship between the Distribution of Archaeological Sites and Their Geo-morphologic Conditions in the Lake Tuz Basin, Central Turkey, *Kaman-Kalehöyük* 10, 129-139.

MORA C. 2010, Studies on Ancient Anatolia at Pavia University, and the Hittite Lower Land, in: d'Alfonso – Balza – Mora 2010, 13-25.

GORNY, R.L. – McMahon G. – Paley S. – Steadman Sh. – Verhaaren B. 1999, The 1998 Season at Çadır Höyük in Central Turkey, *Anatolica* 28, 149-183.

ÖKSE T. 2006, Hethiterforschung anhand von Geländebegehungen: Darstellungen der Probleme und Möglichkeiten der Auswertung, in: D. P. Mielke - V.D. Schoop - J. Seeher (eds.) *Strukturierung und Datierung in der hethitischen Archäologie*, BYZAS 4, Istanbul, 167-183.

VON DER OSTERN 1937, *Alishar Höyük*, vol. 3, Chicago.

SAGONA, A. – Zimansky, P. 2008, *Ancient Turkey*, London.

SCHIAVI L.C. 2007, Il sito di Avören, appendix to: d'Alfonso - Mora 2007, 827-829.

SUMMERS J. 1991, Chalcolithic pottery from Kabakulak (Niğde) collected by Ian Todd, *Anatolian Studies* 41, 125-131,

SUMMERS J. 2002, Concerning the Identification, Location and Distribution of the Neolithic and Chalcolithic Settlements in Central Anatolia, in: F. Gérard - L. Thissen (eds.), *The Neolithic of Central Anatolia*, İstanbul, 131-137.

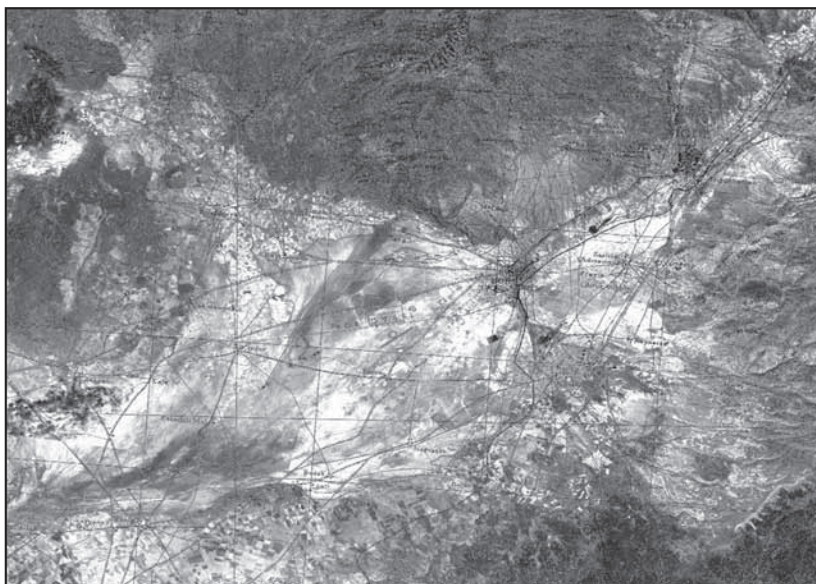

Fig. 1: Satellite image of Southern Cappadocia (elaborated by L. Pellegrini and F. Zucca, Dept. of Earth Science, University of Pavia).

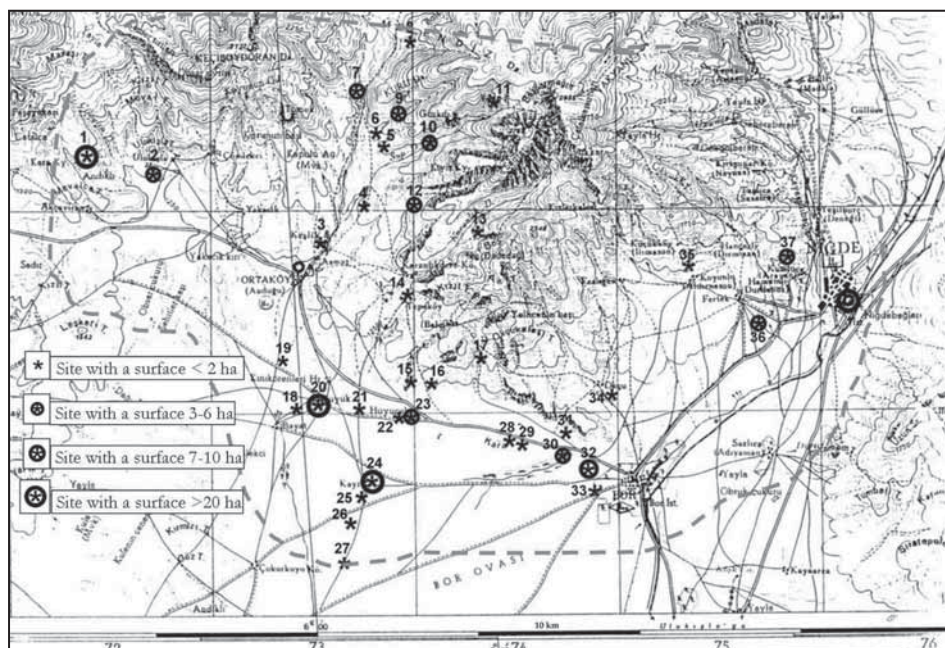

Fig. 2: Area of the survey with all sites mapped. Among these in particular: 1. Avören; 7. Kilise Öreni; 20. Kınık Höyük; 22. Neşet Tepesi; 23. Eskiköy Höyük; 24. Kayı-Topraktepe; 30. Bor-Pınarbaşı.

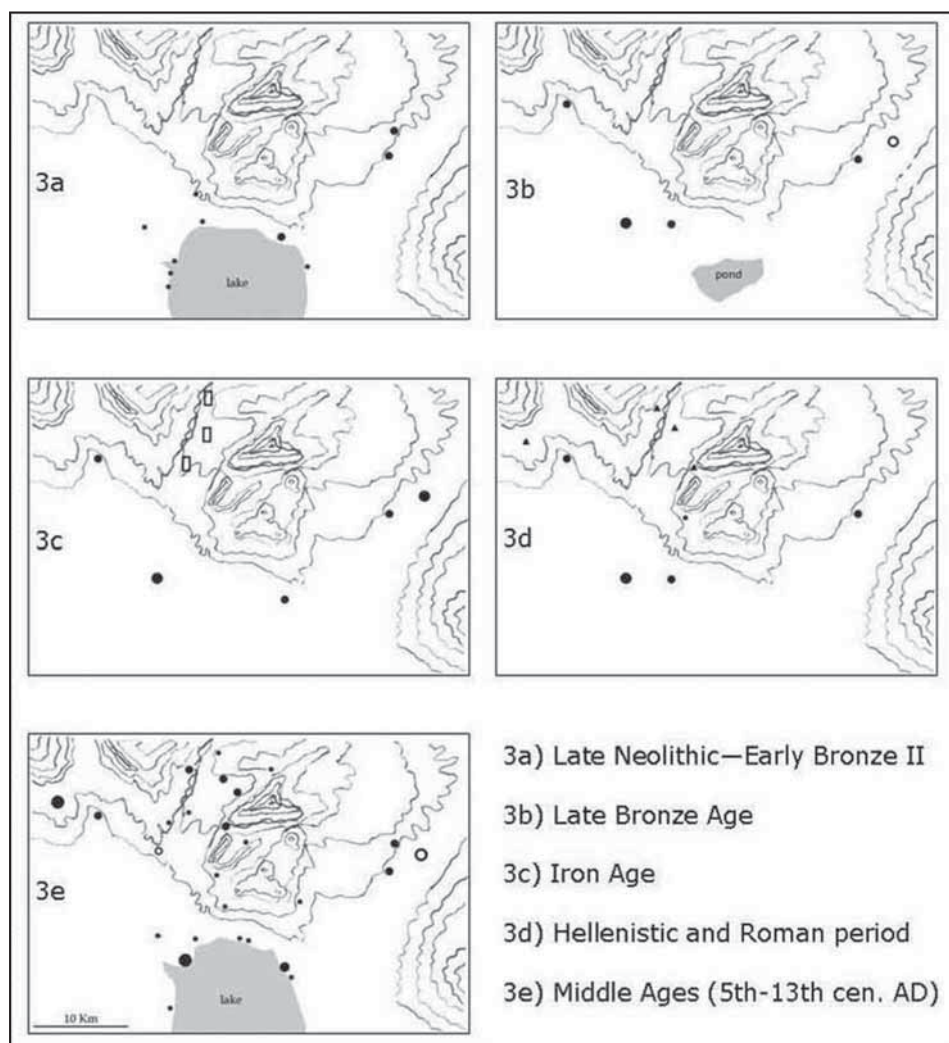

Fig. 3: Settlement distribution in a diachronic perspective.

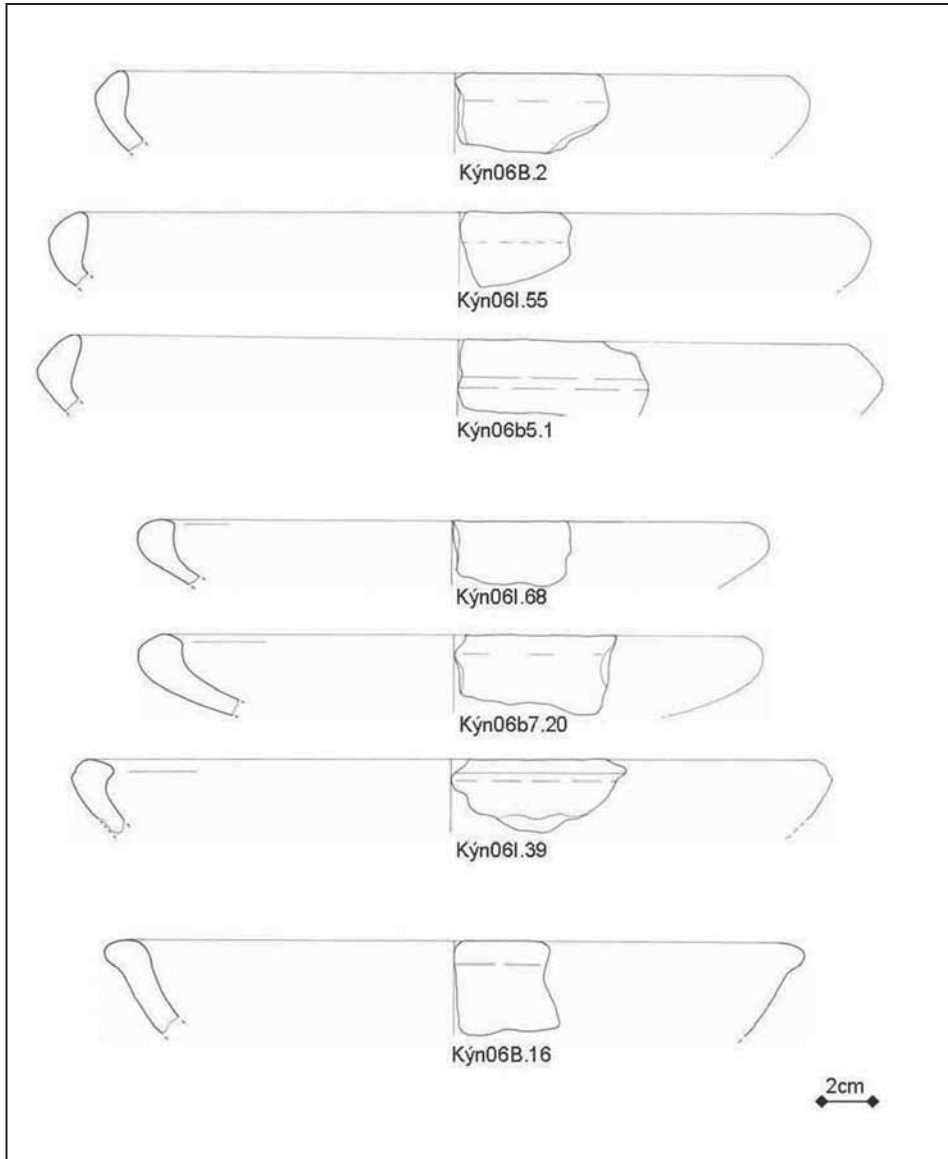

Fig. 4: Late Bronze Age pottery from Kınık Höyük.

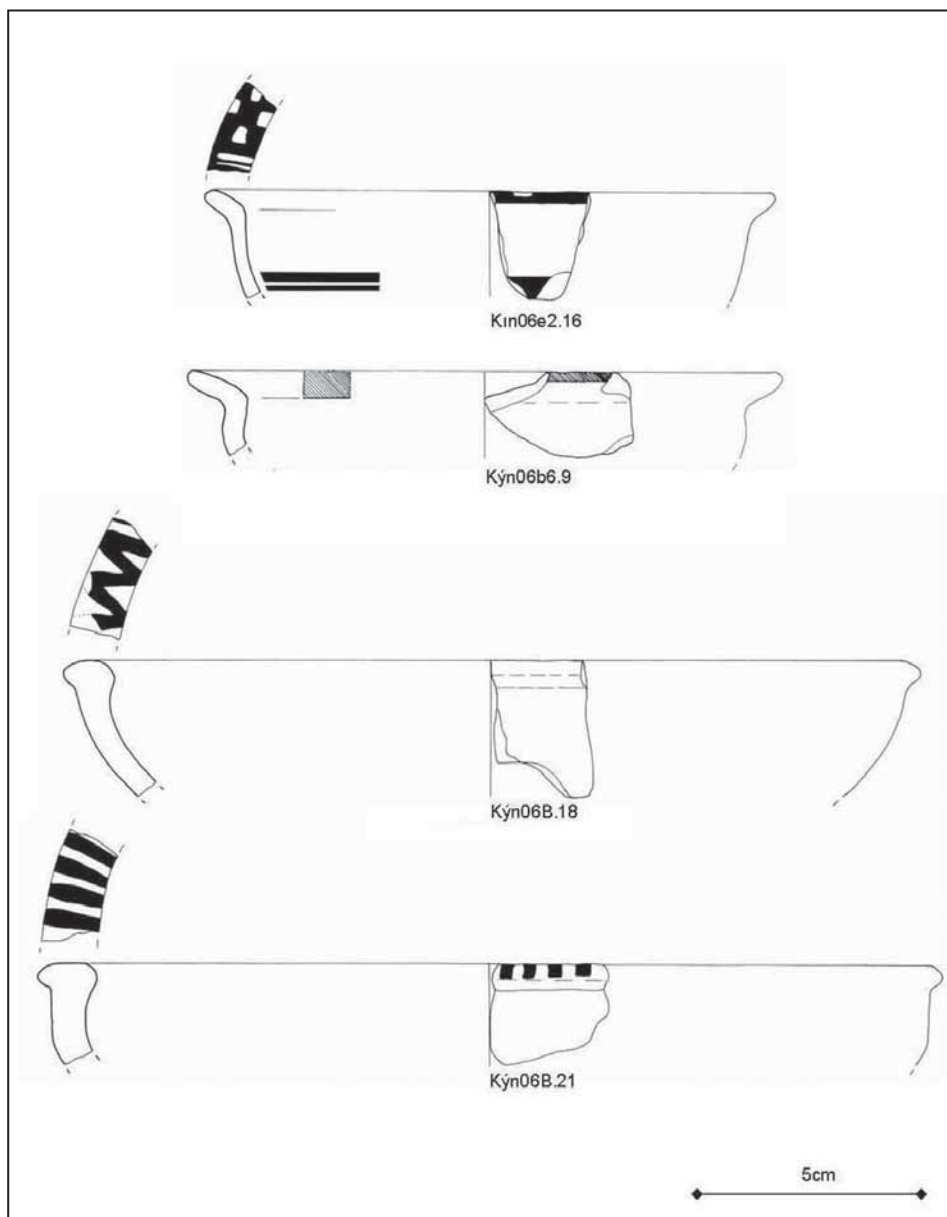

Fig. 5: Iron Age pottery from Kınık Höyük.

BYZANTINISCHE SIEDLUNGSSPUREN IN DER REGION ZWISCHEN GÖKÇE/ MOMOASSON UND GÖKÇETOPRAK IN KAPPADOKIEN (SURVEY 2009)

Rainer WARLAND¹

ÖZET

2009 yılı Eylül ayında Mamasun Barajı çevresi ile kuzeyde bölgeyi sınırlayan Gökçetoprak'daki Bizans Çağı yerleşmeleri araştırılmıştır. 2008 senesinde dokümantasyon yapılarak yayınlanan Gökçe / Momoasson'daki Orta Bizans Çağı'na ait mağara yerleşmesi konteksi ile çevresi araştırılmıştır. Bu projenin uzun süreli amacı; mümkün olduğu takdirde Melendiz Vadisi'nin yerleşim aktivitelerinin bir modelini ortaya koymaktır.

Araştırılan yöre coğrafi özellikler göre birbirinden farklı iki bölgeden oluşmaktadır. Mamasun Baraj alanı ve Hasan Dağı'nın ön tarafındaki bölgede bütün mevsim akan Melendiz Çayı'nın yer aldığı kesimde, mağara mimarisi olarak çiftlik evlerinden oluşan iskân yerlerinin izleri bulunmuştur. Step görünümündeki yaylanın kuzeyinde yer alan Ovaören (Göztezin) ve Gökçetoprak (Sivasa) gibi merkez yerleşmelere odaklanarak bu bölgede yayınlanmamış Orta Bizans Çağı'na tarihlenen mimarî parçalar, M.S. 13. yüzyıla ait duvar resimlerine sahip mağara kilisesi ve Kalebalta'da Bizans Çağı'na ait bir kale tespit edilmiştir.

¹ Prof. Dr. Rainer WARLAND, Albert-Ludwigs-Universität Freiburg, Institut für archäologische Wissenschaften, Abt. Christliche Archäologie und byzantinische Kunstgeschichte, D-79089 Freiburg (warland@iaw.uni-freiburg.de).

Im September 2009 wurde die Umgebung des Mamasun-Stausees sowie die nördlich angrenzende Region bis nach Gökçetoprak auf byzantinische Siedlungsspuren untersucht.² Ausgehend von der 2006 vorgelegten Dokumentation einer mittelbyzantinischen Höhlensiedlung in Gökçe/Momoasson sollte der Siedlungskontext und die weitere Umgebung begangen werden.³ Langfristiges Ziel dieser Forschungen ist es ein möglichst vollständiges Bild aller Siedlungsaktivitäten – außerhalb des als Freilicht-Museum erschlossenen Melendiz-Cañons – zu gewinnen.

Geographisch handelt es sich um zwei gänzlich unterschiedliche Regionen (Abb. 1). Im südlichen Bereich des Mamasun-Stausees und im Vorland des Hasan Dağı mit dem ganzjährig Wasser führenden Melendiz-Fluss fanden sich Hinweise auf eine weitgestreute Besiedlung durch Hofgevierte, die als Höhlenarchitektur angelegt wurden. Im steppenartigen Hochland, nach Norden, dagegen konzentrieren sich die Ergebnisse auf die Hauptorte Ovaören/ vormals Göstesin und Gökçetoprak/ vormals Sivasa und betreffen unpublizierte mittelbyzantinische Bauplastik, eine Höhlenkirche mit Wandmalerei des 13. Jh. und ein byzantinisches Kastell in Kalebalta.

Siedlungsbild mit Gehöften in der Flußlandschaft des Melendiz

Gegenüber von Çatalı, oberhalb eines nach Südwesten ausgerichteten Armes des Mamasun-Stausees, wurde ein monumentales Gehöft festgestellt (Abb. 2).⁴ Wenn auch durch Erosion erhebliche Befunde entstellt sind, so ist die Ausbildung eines Wirtschaftshofes erkennbar, der Reste einer Fassade besitzt. Die Struktur der Fassadengliederung aus Lisenen und geglätteten Flächen ist den Gehöften von Momoasson/ Gökçe verwandt. Im Inneren überrascht das Raumvolumen einer tonnengewölbte Halle (16 x 5,60 m. Gewölbescheitel 5,40 m.), an die sich im Westen eine Küche mit zentralem trichterförmigem Abzug anschließt. Nach Osten dagegen führt eine Treppe hinauf, in eine stark erodierten Zone, in der im oberen Felshang weitere Räume und sehr wahrscheinlich eine geostete Kapelle zu vermuten sind. Angrenzend dazu, in der östlichen Flanke des Hofes, steht ein Taubenschlag durch Felsabbriss weit offen.

In Sichtweite des Gehöftes nach Norden hin zeigt sich an einem Felsabhang entlang eine Konzentration von Wohnhöhlen, die völlig unregelmäßig angelegt sind und zum

² Mein Dank gilt der Generaldirektion für Kulturgüter und Museen in Ankara für die Genehmigung des Survey 2009. Herzlich danke ich den beiden Mitarbeiterinnen Dr. Anna-Laura de la Iglesia aus Freiburg und Nilden Ergün von der On Sekiz Mart Universität Çanakkale. Als Regierungsvertreter war Mahmut Altuncan vom Ereğli Museum zugewiesen.

³ R. Warland, "Die byzantinische Höhlensiedlung von Gökçe/Momoasson in Kappadokien", *Istanbuler Mitteilungen* 58, 2008, 347-369.

⁴ Zur rechten Seite gibt es Spuren eines zweiten Hofes, der wohl nie fertiggestellt wurde.

Teil nur über hochgelegene Zugänge erreichbar sind. Zu dieser Gruppe von Wohnhöhlen gehören auch zwei kleinere byzantinische Kapellen, mit klar erkennbarer Ausbildung der Bemata (Altar, Prothesisnische) aber ohne farbige Fassung. Vermutlich dienten sie zur Bestattung. Die Gesamtsituation wird als offene Siedlungsbildung in Nachbarschaft und in direktem Bezug zum nahe gelegenen, prominenten Gehöft interpretiert. Mangels Befunden ist eine zeitliche Eingrenzung nicht möglich.

Weitere Gehöfte mit Innenhofgeviert fanden sich im Bereich von Kızılkaya, also in der landwirtschaftlich intensiv genutzten und besiedelten Zone, wo der Melendiz-Fluss in den Stausee eintritt. Hier ist vor allem eine monumentale Hofanlage beim alten, heute unbewohnten Ortskern von Kızılkaya zu nennen (Abb. 3). Ein Felsentor, das vermutlich verschließbar war und mit dem Hof 4 von Gökçe/Momoasson verglichen werden kann,⁵ gibt Zugang zum inneren Hofgeviert. Durch Erosion wie auch intensive Nachnutzung bis in jüngere Zeit sind viele der an den Hof angrenzenden Räume zerstört oder entstellt. Dies gilt für die westliche Seite des Innenhofes mit den erheblich ausgeweiteten Ställen wie auch für den Hauptsaal selbst. Durch den Verlust der Fassade steht heute das Tonnengewölbe der Halle völlig offen. Nur auf der Ostseite des Innenhofes findet sich eine gut erhaltene Raumfolge, die tief in das dunkle Innere des Felsen führt: Nach einem quergelagerten Narthex öffnet sich eine Kreuzkuppelkirche mit vier kräftigen Pfeilern und einem geschlossenen Tempon. Die ausschließlich durch den Zugang in der Raumachse beleuchtete mittelbyzantinische Kirche besitzt weder Malerei noch Reliefdekor.

In der weiteren Umgebung von Kızılkaya fanden sich weitere, isoliert liegende Hofanlagen, deren Zustand jedoch durch Felsversturz und Erosion so massiv beeinträchtigt ist, dass eine Einzeldokumentation nicht mehr vertretbar erschien. Beispielsweise beherrscht nördlich des alten Friedhofs von Kızılkaya eine riesige Felshöhle mit ausgearbeitetem Tonnengewölbe die Landschaft. Bei diesem Blickfang handelt es sich mit großer Wahrscheinlichkeit um den letzten verbliebenen Rumpf eines achsialen Hauptsaaes, der allein in seinen Maßen einen hohen repräsentativen Anspruch setzt. Derartige Befunde erweisen jedoch nachdrücklich die weiträumige Besiedlung des Landschaftsraumes mit derartigen Gutshöfen.

Das Ergebnis der Begehung der südlich an den Mamasun-Stausee angrenzenden Region, im Vorland des Hasan Dağı, sichert Gehöfte mit innerem Geviert als den vorherrschenden Typus des Wohnens und Wirtschaftens in der Region des Melendiz-Flusses ab. In den breiten Saumzonen des Flusses tritt dieser einzelne autarke Wirtschaftshof in zahlreichen Varianten auf. Das Volumen der zu bewältigenden Entkernung des Felsens,

⁵ Warland a.O. (Anm. 3) 356 Abb. 2, auch Gökçe 1.

die Präzision der Baudekoration wie auch die Sorgfalt der Architekturimitation sprechen für regional und Generationen übergreifende Werkstätten von geschulten Steinmetzen, eine Art Bauhüttenwesen.

Der kappadokische Hoftypus kann darüberhinaus auch als Agglomerat zu Dörfern verdichtet auftreten, wie im Beispiel der Siedlungen der Çanlı Kilise, von Selime-Yaprakhisar und Gökçe/Momoasson.⁶ Diese weisen keine übergreifende Planung oder Vereinheitlichung auf, sondern verknüpfen Hof um Hof zum gemeinschaftlichen Siedlungsbild, wobei die jeweiligen Gehöfte enger oder weiter auseinander liegen können.

Übereinstimmendes Merkmal dieser autarken Gehöfte sind die Lage an einer Felsböschung aus Tuffgestein, das der Innenhof durch massive Entkernung des Gesteins eingetieft ist sowie ein monumentaler tonnengewölbten Saal im rückwärtigen Felsen. Um den Innenhof gruppieren sich Räume unterschiedlicher Zahl und Funktion. Vom Hofgeviert zugänglich sind die stets am zentralen Rauchabzug erkennbaren Küchen als zentrale Orte des Verarbeitens und Vorbereitens der Speisen und Vorräte. Taubenschläge in den oberen Zonen weisen auf die Düngervorsorge für Gemüseplantagen hin, die Installationen für Ställe auf Weidewirtschaft mit kleineren Viehbeständen. Die zentralen tonnengewölbten Hallen sind die privilegierten Räume des Essens und Wohnens, während die dort anschließenden Kammern ohne Außenfenster vermutlich zum Schlafen dienen.

Der Hauptsaal gibt mit seiner Ausdehnung die Maße des Hofgeviertes vor.⁷ Er präsentiert in der vorgeschalteten Fassade eine Manifestation von sozialem Status und intendierter Selbstausszeichnung. Die besonders exponierten Beispiele weisen auf mächtige Grundherren und Familienverbände des Landadels hin. Bestandteil dieser Lebenswelt war eine durch die orthodoxe Religion konstituierte Weltordnung. Kapellen unterschiedlichster Raumform und Anbindung an das Hofgeviert sind daher fester Bestandteil dieser Gehöfte. Ihre Aufgabe war die Aufnahme der Bestattung. Der Tote sollte nach orthodoxer Vorstellung an ungestörtem Ort im Schlaf verharren, bis er am jüngsten Tag zum ewigen Leben auferweckt werde.

Die Mamas-Tekke von Gökçe/Momoasson

In Gökçe, im heutigen Dorfkern, wurde die seit langem bekannte Pir Semmas Tekkesi einer erneuten Begehung unterzogen. Von der Kirche liegt eine Studie von Y.

⁶ R. Ousterhout, *A Byzantine Settlement in Cappadocia*, Washington 2005; V. Kalas, "The 2004 Survey of the Byzantine settlement at Selime-Yaprakhisar in the Peristrema Valley, Cappadocia", *Dumbarton Oaks Papers* 80, 2006, 271-293.

⁷ Abweichend verhalten sich die Gehöfte von Yaprakhisar. So fällt auf, dass dort die Hauptsäle auffällig klein dimensioniert sind und in keinem Verhältnis zu den Proportionen der mehrgeschossigen Fassaden stehen.

Ötüken vor, die sich in einigen Punkten ergänzen lässt.⁸ Anhand der Gewölbeschnitte und der Wandprofile lässt sich eindeutig eine geostete, mittelbyzantinische Kirche mit vier Stützen als Kern des Baus feststellen (Abb. 4). Diese wurde nach Westen und Süden erweitert und auf diesen Seiten durch osmanische Bauten ummantelt. Klar zu identifizieren ist trotz aller Veränderungen die nördliche Nebenapsis in Form einer angeschnittenen Altarnische wie auch die seitlich davor in die Wand eingetiefte Prothesisnische. Die vier Stützen, die die gedungenen Gewölbe tragen, zeigen Kopfstücke, die trotz aller Überformung durch Putz und Farbe die Form von Kapitellen und Kämpferplatten durchscheinen lassen. Dies gilt insbesondere für die südwestliche Rundstütze. Der Ursprungsbau war demnach eine mittelbyzantinische Kapelle, die teils in den Felsen gearbeitet wurde, teils aus bearbeiteten Werkstücken bestand. Besonderes Merkmal des Vierstützenbaus war die Einbeziehung eines Grabarkosols, das im rückwärtigen nördlichen Raumabschnitt gelegen ist.

Dieses auffällig tiefe Grabarkosol, das als Verehrungsstätte des von Christen und Muslimen gleichermaßen verehrten Hirten Mamas im 19. Jh. große Beachtung fand,⁹ ist heute durch eine von fremder Hand gewaltsam vorgenommene Wandöffnung vom östlichen Nebenraum her einsehbar. Durch die Öffnung ist ein Doppelgrab mit mittlerer Trennplatte zu erkennen, die zugleich die Deckplatte des vom Innenraum her geöffneten Arkosols stützt. Es scheint also, dass ein älteres Doppelgrab in den mittelbyzantinischen Kirchenbau integriert wurde. Angesichts der Tatsache, dass es keine Knochenreliquien des Heiligen gibt, scheint gerade diese Ortstradition eines besonders alten Grabes Anknüpfungspunkt des Kultes gewesen zu sein, grenzen doch auch die für Heilbehandlung genutzten Nebenräume von zwei Seiten an das Arkosol des Heiligen an. In diesem Bereich ist die Kirche unmittelbar an den Felsen gebaut, der weitere nicht zugängliche Installationen (Treppe, Steigkanal) besitzt.

Kirchen, Kapitelte und Wandmalerei in Ovaören und Gökçetoprak

Für die nördlich vom Masasun-Stausee sich erstreckende Region weist die *Tabula Imperii Byzantini* 1981 nur wenige byzantinische Siedlungsspuren auf. Nach Rott gab es in der von griechischer Bevölkerung besiedelte Region zumindest zwei, heute nicht mehr bestehende Kirchenbauten aus Stein: das Oktogon von Sivas/ Gökçetoprak und eine kreuzförmige Kirche in Marmasin/heute Tatlica.¹⁰ Die bedeutendste Siedlung war

⁸ Y. Ötüken, "Mamasun'daki pir semmas tekkesi veya Hagios Mamas Kilisesi", *Yeni Adam* 139, 1983, 9-12.

⁹ H. Rott, *Kleinasiatische Denkmäler aus Pisidien, Pamphylien, Kappadokien und Lykien*, Leipzig 1908, 263: "Die Siaret-Kilise, angeblich die Kirche des Heiligen Mamas, wird von Türken, Armeniern und Griechen hochheilig gehalten und von vielen Wallfahrern besucht."; F. W. Hasluck, *Christianity and Islam under the Sultans*, 2 Bde., Oxford 1929, 43-45, 575-576, 759-61.

¹⁰ Rott a.O. (Anm. 9) 254.

Ossiena, von der Reste der Stadtmauer, eine unterirdische Halle mit mittlerer Stützenreihe sowie Fluchträumen und eine kleine Gruppe von Höhlenkirchen publiziert sind.¹¹ Antike und byzantinische Bauglieder wurden von hier in den Nachbarort Ovaören/Göstesin verbracht. Auf ein verschlepptes Kapitell, das gänzlich von einem Gittermuster aus verschlungenen Kreisen dekoriert ist und an einer Weggabelung im Dorf unter Bäumen abgelegt ist, weist bereits die Tabula Imperii Byzantini hin.¹² Hierzu wird erstmals eine Abbildung vorgelegt (Abb. 5).

Bei dem Survey 2009 konnten weitere unpublizierte Befunde aufgenommen werden, die das Siedlungsbild der Region in byzantinischer Zeit weiter auffächern. In Ovaören/vormals Göstesin beherrscht eine Moschee in dunklem Quadermauerwerk das Ortsbild. Auf einem Felsplateau exponiert bietet sie einen Gebäudekubus mit pyramidalem Dach und nachträglich hinzugefügtem Minarett. Das Innere der Moschee wird aus drei tonnengewölbten Hallen gebildet, die zum Raumzentrum hin auf vier antiken Säulen mit Kapitellen ruhen (Abb. 6). Das neunjochige Kreuzkuppelschema der byzantinischen Architektur wird auf diese Weise zu einem Saalbau mit drei gestaffelten Raumzeilen, die zur Quiblawand ausgerichtet sind, uminterpretiert. Drei der wiederverwendeten Kapitelle gehören einem einheitlichen Satz an, der allseitig gerahmte Felder mit alternierend Kreuzen und Scheiben zeigt (Abb. 7). Die Kreuze sind trotz Abarbeitung in ihren Umrissen zu erkennen. Gerahmte Kämpferkapitelle dieser Art sind seit justinianischer Zeit bekannt. Nach Art der Ausführung wird eine mittelbyzantinische Datierung vorgezogen.¹³ Das vierte Kapitell gehört dagegen der Spätantike an (4. Jh.) und besitzt den vollen Apparat des zweizonigen, korinthischen Blattschmucks. Alle vier Säulentrommeln zeigen hellen Marmor von grob kristalliner Struktur.¹⁴

Außerhalb der Moschee, an der nach Osten weisenden Kante des Felsplateaus, befindet ein Reliquiendepot, das in die geglättete Felsoberfläche eingetieft wurde (Abb. 8). Es ist so angelegt, dass ein gleichschenkliges Kreuz eingefügt und mit einer Abdeckplatte verschlossen werden konnte. Das Reliquiendepot spricht für eine Altarstelle an diesem Ort. Offensichtlich wurde die Moschee aus den Quadern einer griechischen Kirche errichtet, die nach der Beschaffenheit des Materials zu urteilen, dem 19. Jh. angehörte. Wann die byzantinischen Werkstücke des Inneren aus Ossiena beschafft wurden, wird

¹¹ H. Gürcay und M. Akok, "Yeraltı şehirlerde bir inceleme", *Türk Arkeoloji Dergisi* 14, 1965 (1967) 35-37, 44; *TIB* 2, *Kappadokien*, 1981, 250-252.

¹² *TIB* 2, *Kappadokien*, 252.

¹³ Vergleichsstücke bei M. Dennert, *Mittelbyzantinische Kapitelle. Studien zu Typologie und Chronologie (Asia Minor Studien 25)*, Bonn 1997, 39-48.- In Maßen und Proportionen besitzen diese Kapitelle eine Entsprechung zu den vorgenannten Stützen der Mamas-Tekke von Gökçe

¹⁴ Eine weitere antike Säulentrommel ist in einem Stall unterhalb der Kirche als Stütze verbaut.

sich wohl nicht mehr klären lassen.

Ganz in der Nähe von Ovaören/Göstesin liegt Gökçetoprak /vormals Sivasa, bekannt durch das von Rott dokumentierte Oktogon, das bis ca. 1940 am Ortsrand aufrecht stand (Abb. 9). Einzelne Winkelblöcke der Fundamente sind im Boden erkennbar. Der Bau stammt wohl aus dem 7. Jh. wie die Kızıl Kilise von Güzeyurt. Rott notierte die Inschrift einer mittelbyzantinischen Malschicht der Zeit um 1222 n. Chr. Das Oktogon wurde um 1940 vollständig abgetragen und das Steinmaterial zum Bau einer Schule verwendet: Diese alte Schule ist heute bereits wieder Ruine und steht ohne Dach offen. An etlichen Quadern haften Reste von Putz mit Bemalung an. Derzeit wird eine Rekonstruktion des Oktogons erwogen, die von der Universität Ankara bauarchäologisch betreut wird.

Das Augenmerk wurde stattdessen auf eine unpublizierte Höhlenkirche gelegt, die auf der Rückseite des Felsmassivs anzutreffen ist, an das sich der Ort anlehnt (Abb. 10).¹⁵ Zu dieser Kirche bemerkt Rott knapp: "Dort hat ein Anachoret ein kleines Säulenkirchlein in den Tuff gegraben und es mit Fresken ausgeschmückt" (S. 254). Es handelt sich um eine durch vier Pfeiler gegliederte Höhlenkirche von 7,53 Metern Länge und 5,62 Metern Breite (Abb. 11). Die Kirche mit flacher Decke besitzt damit für kappadokische Verhältnisse bereits beachtliche Maße und besitzt in Apsis und Apsisvorjoch eine entwickelte liturgietypologische Ausmalung wie sie in Kirchen des 13. Jh. in Kappdokien verschiedentlich anzutreffen ist (Ortahisar, Cambazle kilise). Stilistisch ist die Kirche dem Ende des 13. Jh. zuzuordnen. Von zwei Einzelfeldern der südlichen Langhausseite sind nicht viel mehr als die Rahmenleisten erkennbar.

Die ungewöhnlich flache Apsis zeigt vier Bischöfe in liturgischem Gewand (Phelonion) zu Seiten der mittigen, von einem Bildrahmen umschlossenen Theotokos-Orans (Abb. 12).¹⁶ Ihre Beischrift endet mit den Schlussbuchstaben "...nkalos". Einer der Bischöfe, der hl. Johannes Chrysostomos, ist durch das Polystavvion ausgezeichnet ist, das ein kunstvolles Wechselspiel aus Kreuzen und rahmenden Winkeln besitzt und als Zeichen der Patriarchenwürde zu verstehen ist. In Kappadokien ist dieser Ornat selten und nur in Kirchen des 13. Jh. (Yüksekli Kilise, Eski Gümüş Kilisesi) belegbar, dort aber stets mit der Ikonographie des Johannes Chrysostomos verbunden. Der Bischof Johannes Theologos zur Linken der Bischofsgruppe besitzt eine charakteristische Altersphysiognomie mit geteilten zottigen Bartfransen, die in der spätbyzantinischen

¹⁵ Die Literatur beschränkt sich auf knappe Hinweise: Rott a. O. (Anm. 9) 253; C. Jolivet-Lévy, "Note sur la représentation du mandylion dans les églises byzantines de Cappadoce", A. R. Calderoni Masetti (Hg.), *Intorno al Sacro Volto*, Marseille 2007, 137-144, dort 142. – Eine weitere Gruppe von Höhlen und einer größeren Höhlenkirche findet sich in dichtem Felsverstruz in der Gemarkung Filiklidere, südöstlich des Dorfes.

¹⁶ Vgl. hierzu besonders die nahe gelegenen Kirchen von Tatlarin.

Malerei als beliebte Bildformel auftritt (Apsis des Parekklesions der Chora-Kirche in Istanbul).

Über der Apsisschale ist eine Deesis mit Christus auf breiter Thronbank und den Brustbildern von Johannes und Maria zu sehen. Das Gewölbe über dem Bema beherrscht das Brustbild Davids, der mit der rechten Hand auf das Mandylion im Scheitel des Apsisbogens zeigt und damit eucharistietypologisch auf die Inkarnation Christ hinweist (Abb. 13). Engel als Halbfiguren und ein Engel im Medaillon füllen die Tiefe des Gewölbes. An den Seitenwänden des Altarraumes gab es eine Prothesisnische mit dem Brustbild Christi als Emmanuel (Kreuznimbus) und gegenüber, neben dem Durchgang zur Nebenapsis, weist das geschwenkte Weihrauchfaß auf einen zuergänzenden Diakon hin. Eine Diskussion der Malerei im Kontext der kapadokischen Wandmalerei des 13. Jh. wird vorbereitet.

Die Burg von Kalebalta

Schließlich sei noch ein Monument völlig anderer Art vorgestellt, das jedoch zum Verständnis dieses Siedlungsraumes in byzantinischer Zeit von nicht geringer Bedeutung ist. Es ist die Festung von Kalebalta, die auf einem exponierten Felskamm der Keles Dağları errichtet wurde (Abb. 14). Die Ansicht der Vorderseite wird von den steil aufragenden und wild zerklüfteten Felsformationen beherrscht. Ein Zugang ist nur von der Rückseite möglich. Beim Aufstieg passiert man Spuren von Mauerzügen und Sicherungssystemen zum Schutz dieser offenen Flanke sowie ein verputztes Becken als Wasserreservoir. Markant tritt an in der nördlichen Flanke der Felsformation ein Rundturm hervor, der in seiner unregelmäßigen Form wie ein Schwalbennest dem Felsen ansitzt (Abb. 15). Seine Aufgabe war offensichtlich, die Fläche der teilweise geglätteten Felsoberfläche durch einem zweigeschossigen Wohn- und Verteidigungsturm zu erweitern. Der Turm weist eine Mauerschale aus kleinen, auffällig regelmäßig gesetzten Handquadern auf, die aus örtlichem Material gebrochen scheinen. Im Inneren besaß der Turm eine Geschossunterteilung und ein recht kleines Fenster.

Weitere Abschnitte mit Kurtinen und Türmen erstrecken sich über den gesamten Felskamm. Auf einem tiefer gelegenen Absatz ist ein Vorwerk errichtet, das von oben her zugänglich war. Stets schmiegen sich diese Gebäudeabschnitte an den Felskamm an und nutzen die natürlichen Geländevorteile. Eine detaillierte Bauaufnahme dieser Burg ist beabsichtigt. Die hier vorgelegte Skizze kann nur eine erste, vorläufige Information bieten.

Die Datierung von Kalebalta ist frühestens zur Zeit der arabischen Bedrohung (ab 7. Jh.) anzusetzen, scheint aber bedeutende Nutzungsphasen in mittelbyzantinischer und seldschukischer Zeit besessen zu haben. Eine nähere Auswertung der in den rückwärtigen Felshängen intensiv auftretenden Keramik kann weitere Aufschlüsse bieten. Die strategische Funktion der Burg ist unmittelbar evident durch die topografischen Gegebenheiten. Auf hohem Felssockel überragt die Burg die gesamte Ebene und bietet nach Süden wie nach Norden eine ausgezeichnete Fernsicht in den offenen Landschaftsraum. Nach Norden sieht man am Horizont Ovaören/Göstesin, nach Südosten besteht Sichtkontakt - über ca. 40 Kilometer Luftlinie hinweg - zum Gipfel des Nenezi Dağı¹⁷. Die Burg von Kalebalta war Teil eines Netzwerkes von Befestigungen und Wachtürmen wie Sivrihisar und Akhisar zur territorialen Sicherung des byzantinischen Siedlungsraumes im Vorland des Hasan Dağı.

¹⁷ In den im Versturz liegenden Mauerstrukturen auf dem Nenezi Dağı vermute ich weniger ein Kloster, sondern eine militärische Wachstation.

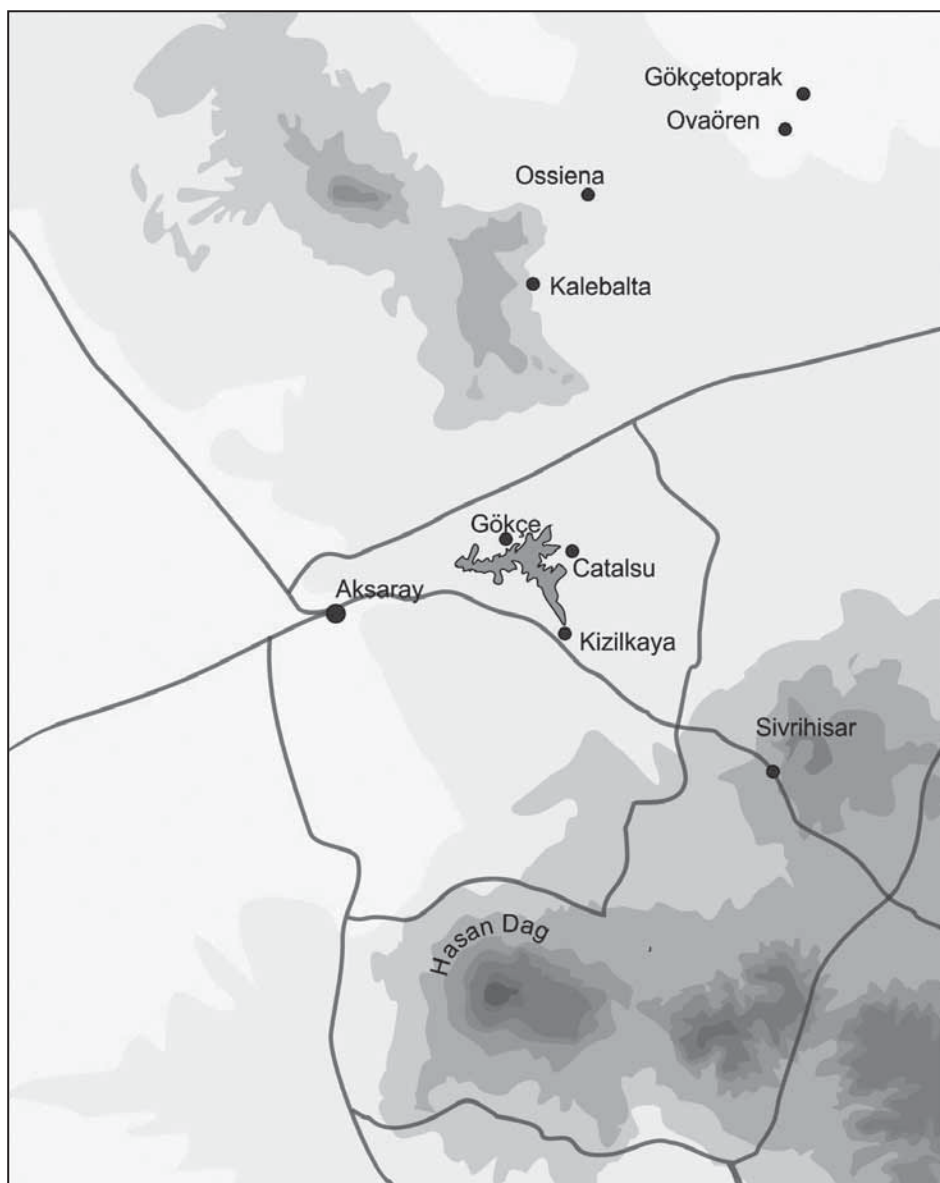

Abb. 1: Plan des Survey-Gebietes.

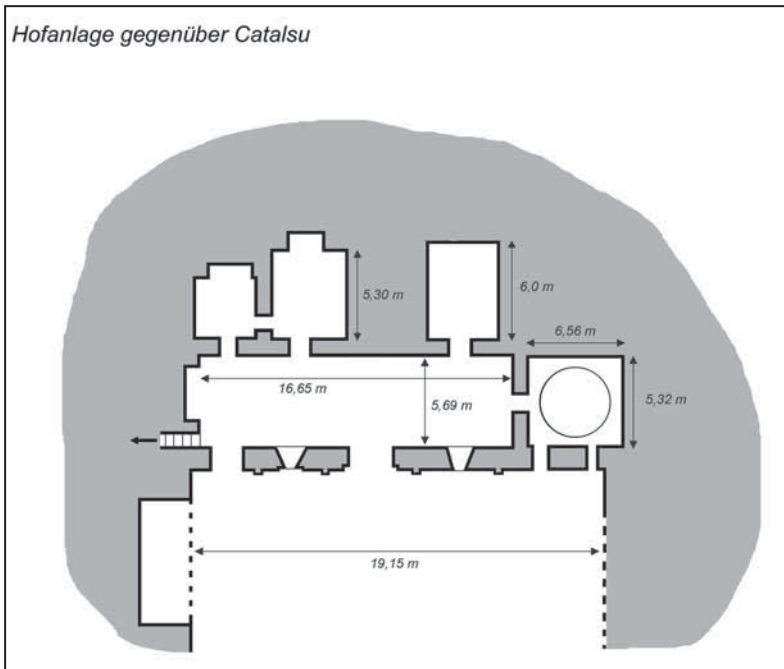

Abb. 2: Hofanlage gegenüber Catalu.

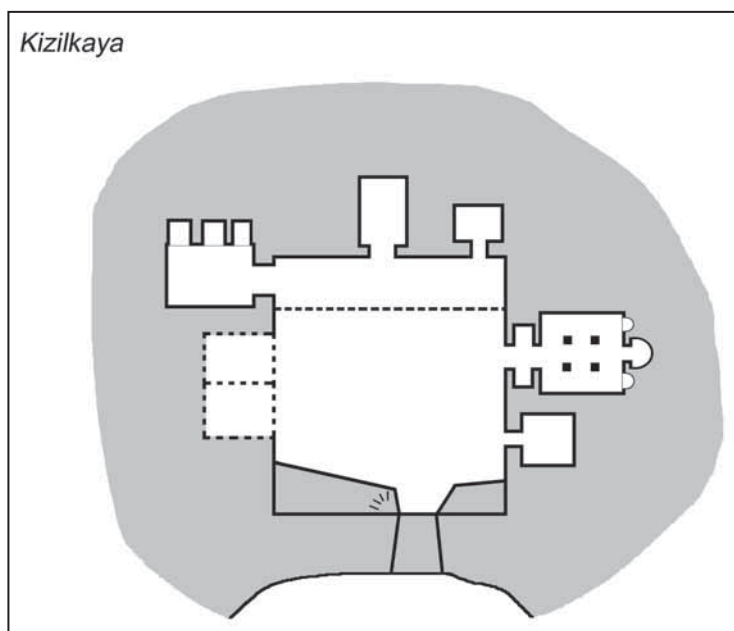

Abb. 3: Hofgeviert bei Kizilkaya.

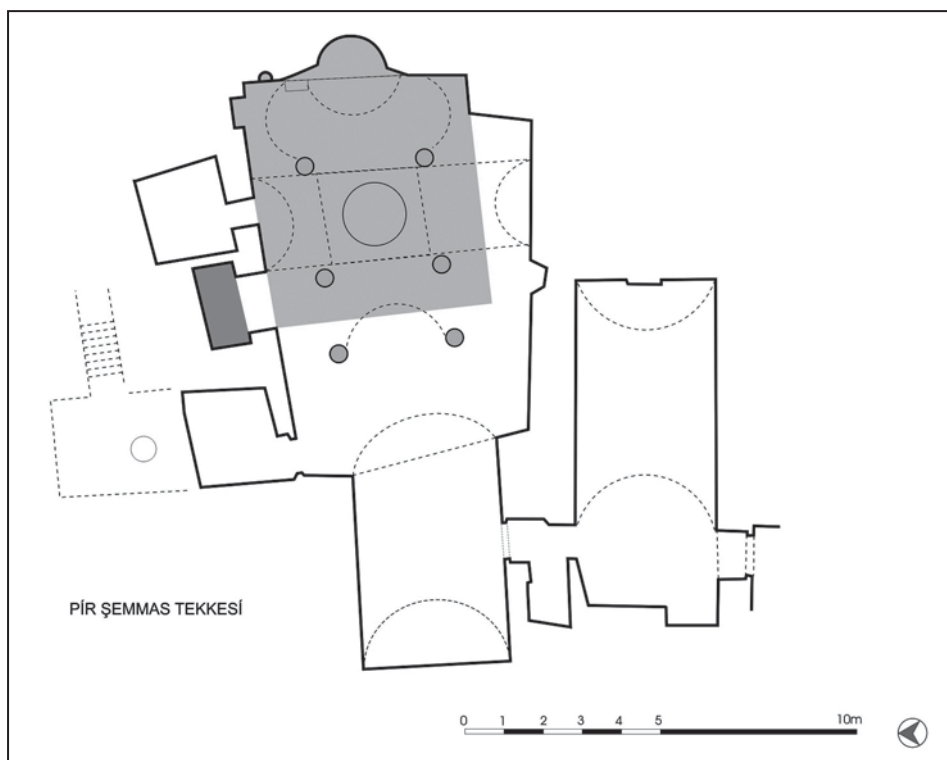

Abb. 4: Gökce, Plan der Mamas-Tekke (Korrektoren Warland).

Abb. 5: Ovaören, Kapitell auf Dorfplatz.

Abb. 6: Ovaören, Innenansicht der Moschee.

Abb. 7: Ovaören, Kapitell der Moschee.

Abb. 8: Ovaören, Reliquiendepot bei Moschee.

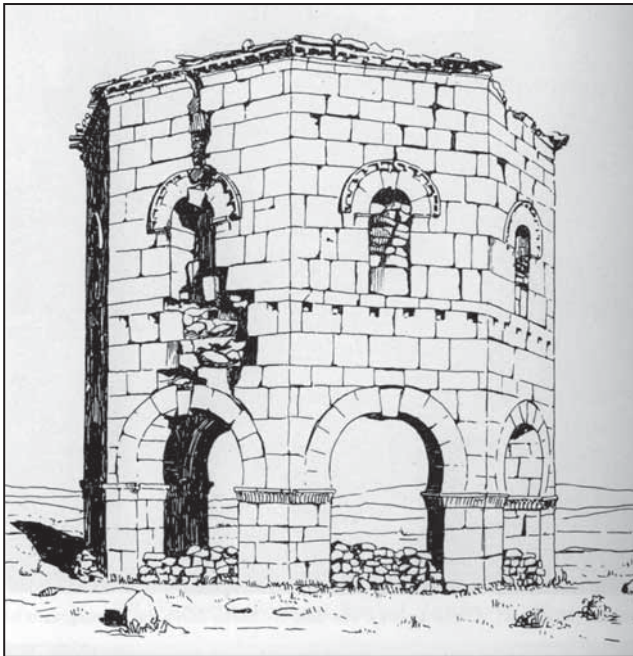

Abb. 9: Gökcetoprak/Sivasa, Oktogon nach Hans Rott.

Abb. 10: Gökçetoprak, Innenansicht der Höhlenkirche.

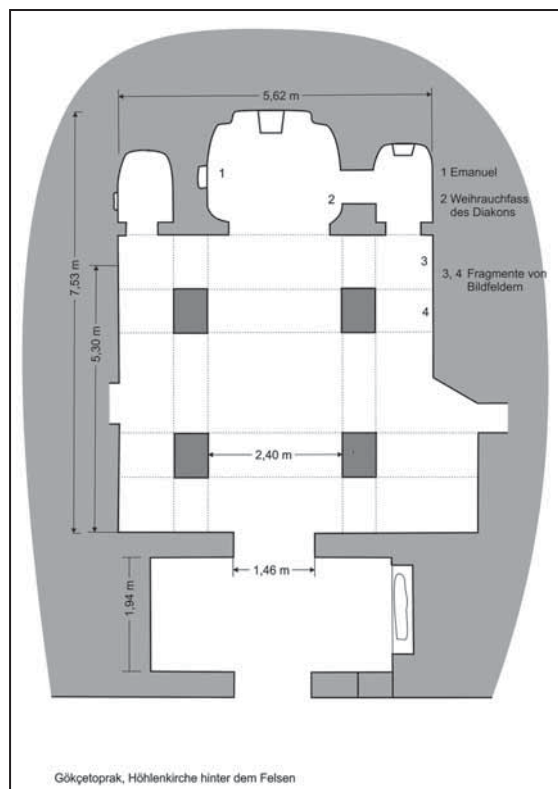

Abb. 11: Gökçetoprak, Grundriss der Höhlenkirche.

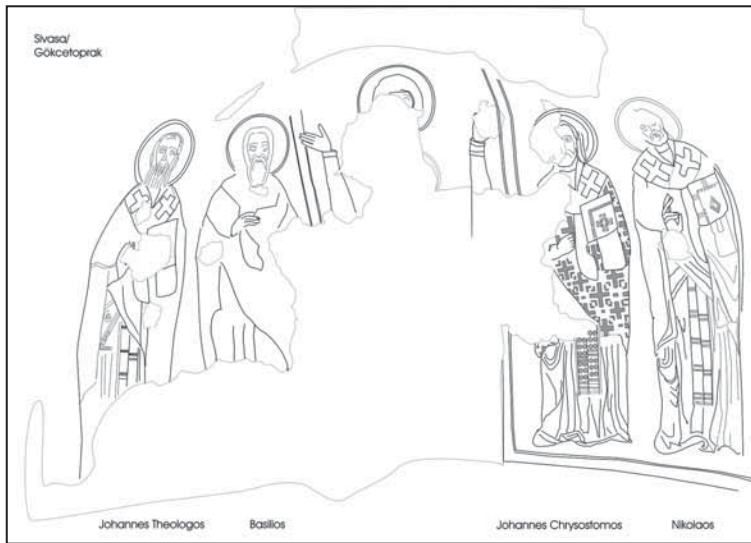

Abb. 12: Gökceoprak, Umzeichnung der Apsis.

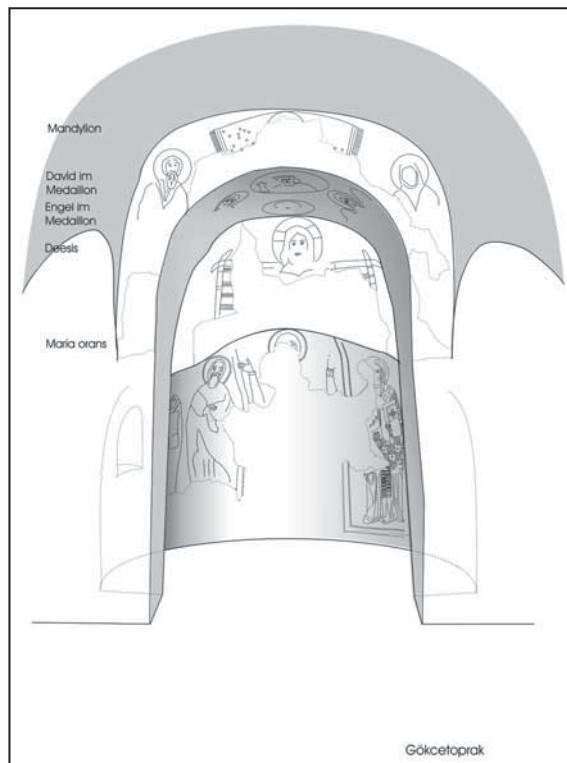

Abb. 13: Gökceoprak, Umzeichnung der Bemausmalung.

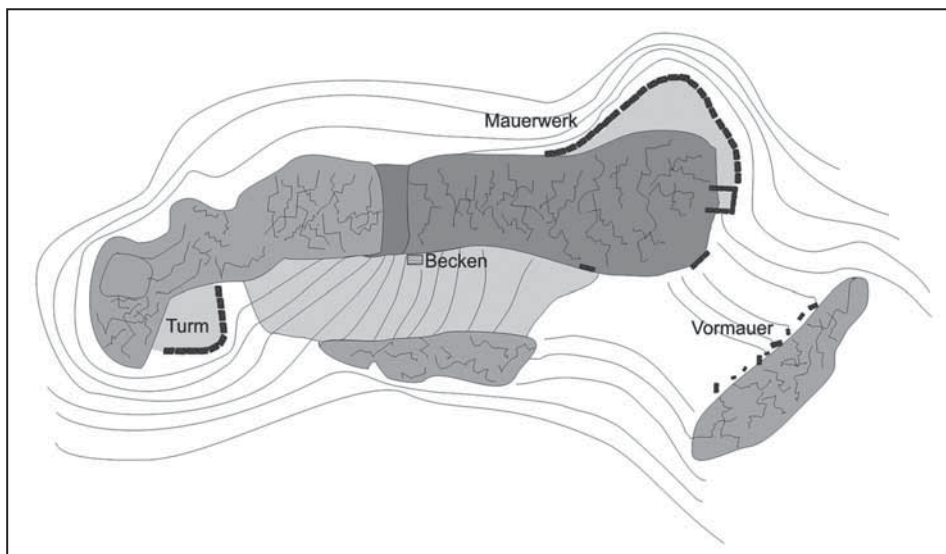

Abb. 14: Kalebalta , Skizze der byzantinischen Burg.

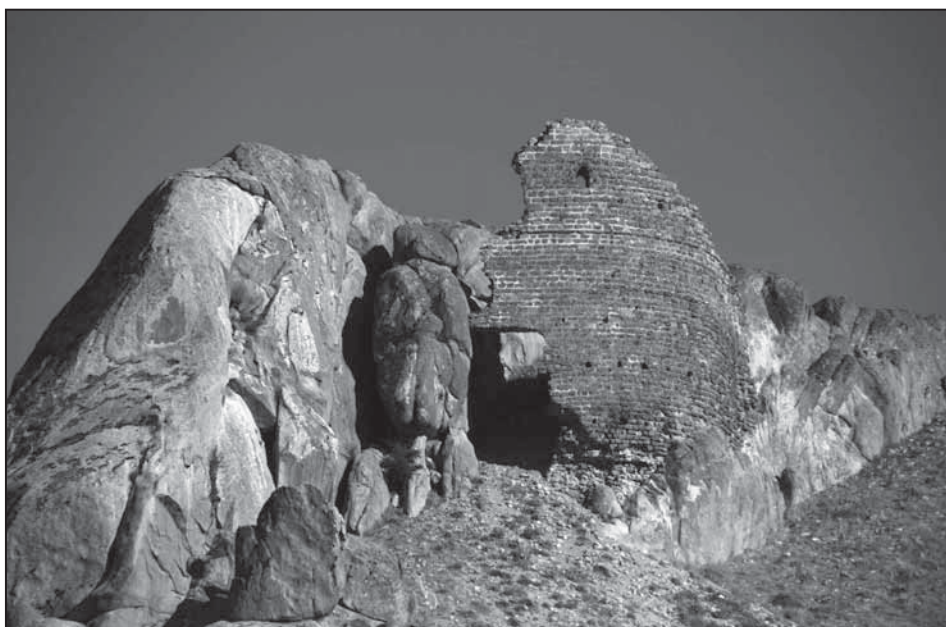

Abb. 15: Kalebalta, Turm der byzantinischen Burg.

2009 YILINDA EZİNE, BAYRAMIÇ ve AYVACIK İLÇELERİNDE BİZANS DÖNEMİ YERLEŞMELERİ

Beate BÖHLENDORF-ARSLAN*

Yüzey araştırması 29 Eylül - 12 Ekim tarihlerinde gerçekleştirilmiştir¹. Bu yılki çalışmalarda Ayvacık ve Ezine Bölgeleri incelenmiştir. Buluntu yerleri ve bunların yakın çevresinde yoğun olarak araştırılarak elde edilen bilgiler kayıt altına alınmış ve GPS yardımı ile koordinatları alınmıştır.

Ayvacık ve Çevresi

Ayvacık İlçesi'ndeki araştırmalara Behram Köy (Assos), Korubaşı, Bademli, Budaklar ve Akçin çevresinden başlanmıştır (Resim: 1).

Behram Köy'ün Güneyi

Satnioes (Geme Çayı) Irmağı'nın kuzeyindeki antik köprü ayağı keşfedilmiştir. İki taş blok set olarak kullanılmıştır. Yerleri hala görülebilen köprü ayaklarından en iyi durumda olanın yüksekliği 2.18 metredir. Ayağın 3 metre kadar doğusunda eski nehir yatağında çok sayıda işlenmiş taş, duvar ve künk göze çarpmaktadır. Bu alanda Roma günlük kullanın seramikleri ile sırlı Osmanlı seramikleri görülmektedir.

Köprü'nün kuzeyine doğru ilerlendiğinde uzun yıllar önce terk edilmiş olan Menteşe yerleşmesine ulaşılmıştır. Menteşe, Behram Köyü'nün kuzey batısında Satnioes Nehri yakınındaki bir dağın batı yamaçlarındaki hafif eğimli arazi üzerindedir. Menteşe'de bugün hâlâ görülen kalıntılar; evler, bahçeler ve taş döşeli sokaklar Erken Osmanlı Dönemi'ne ait olmalıdır. Araştırmalarımız köyün en erken 14. yüzyılda kurulduğunu göstermektedir. Ancak buranın Bizans Çağı'nda da iskân edildiği konusunda bulgular elde edilmiştir.

* Dr. Beate BÖHLENDORF-ARSLAN, Albert-Ludwigs-Universität Freiburg, Archäologische Wissenschaften, Christliche Archäologie und Byzantinische Kunstgeschichte, D-79085 Freiburg. beateboehendorf@yahoo.de.

¹ Araştırmaya Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi'nde Öğr. Gör. Aykan Özener, Arkeoloji Bölümü Araş. Gör. Caner Bakan, Yüksek Lisans öğrencileri Nilden Ergün, Kudret Sezgin, Osman Çapalov ve Mimar Bilge Bal katılmışlardır. Kültür ve Turizm Bakanlığı'nı Kırklareli Müzesi'nden Arkeolog Hasan Taylan temsil etmiştir. Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü yetkililerine, Bakanlık temsilcisine, ekip üyelerine ve araştırmayı maddi olarak destekleyen Dössim ve Gerda Henkel Vakfı'na sonsuz teşekkür ederim.

Yerleşmenin kuzeyindeki dağın üzerindeki plato ve yamaçlarındaki kesilmiş kayalar erken bir döneme ait iskânın izleridir.

Paşaköy'ün çıkışındaki bir çeşmede iki adet devşirme taş blok kullanılmıştır². Bu taşlardan biri üzerinde İmparatorluk dönemine ait Yunanca bir yazıt bulunmaktadır³. Diğer taş duvar içeri gömülmüş olup sadece bir yüzü görülmektedir. Bu taş bir korkuluk desteği olduğunu düşünülmektedir. Söz konusu taş üzerinde iki tavus kuşu ve meander bandı yer almaktadır. Bu mimarî parça ikonografik yönden Orta Bizans Çağı'na tarihlenmelidir.

Söğütlü, İlyasfakı ve Menteşe Köyleri Arasındaki Eski Taş Döşeli Yolun Araştırılması

Ayvacı'ın güneyinde eski taş döşeli caddenin büyük bir kısmı günümüze ulaşmıştır. Bu yolun tarihlenmesi için ip uçları aramak, Orta Çağ'da kullanılıp, kullanılmadığını tespit etmek üzere çalışmalar yapılmıştır. Bunun için Söğütlü Köyü'nün güneyindeki girişte bulunan yol seçilmiştir. Ovaya doğru uzanan ve büyük bölümü çok iyi korunmuş yol boyunca yürünmüştür (Resim: 2). Yolun bir bölümü kısmen tahrip edildiği görülmüştür. Bu yüzden söz konusu yerlerde yolu takip etmek mümkün değildir. Söz konusu bölgedeki yol ve çevresi detaylı bir şekilde araştırılmış ve dökümantasyonu yapılmıştır. Yol boyunca yürüme sonucunda eski bir köprü ayağı, sarnıçlar, taş ocakları, kanallar ve araba tekerliği izleri tespit edilmiştir.

Korubaşı

Korubaşı Köyü'nün doğusunda günümüzde kışlık yayla olarak kullanılan düz bir alanda (Damlar Alanı Mevkii), basitce yapılmış çoban damları ve hayvan ahırları bulunmaktadır. Ahırlar arasında çok sayıda Geç Bizans Çağı ve Osmanlı Çağı seramik parçalarına rastlanmıştır. Seramik örnekleri bu alanın söz konusu dönemlerde iskân edildiğini ortaya koymaktadır. Damlar Alanı'nın kuzeyindeki tepe üzerinde bir dedenin mezarı bulunmaktadır.

Balabanlı

Bababanlı Köyü sınırlarında kalan Sivrice Burnu (Gümrük) koyunda geçen yıl bir Kilise tespit edilmişti. Kilisenin apsis kısmı, iki tarla arasındaki sınır duvarında kalması nedeni ile taşlarla örtülmüştür.

Merkezi ve yan neflerin apsisleri korunmuş kilisenin kuzeyinde ve bir metre

² Bunlar daha önce Clarke tarafından görülmüştür: J. T. Clarke - F. H. Bacon - R. Koldewey, *Investigations at Assos. Drawings and Photographs of the Buildings and Objects discovered during the excavations of 1881-1882-1883* (London, Cambridge, Leipzig 1902) 186.

³ R. Merkelbach, *Die Inschriften aus Assos* (Bonn 1976) 49-51.

uzağında apsisli başka bir mekân vardır. Bu mekân ile kilise birbirine bağlı değildir (Resim: 3). Kilisenin iç kısmının kaliteli bir iç donanına sahip olduğu mermer korkuluk, pencere camları ve mozaik parçalarından anlaşılmaktadır. Kilise, büyük ve yer yer kaba blok taşlardan yapılmış bir teras duvarına sahiptir. Yapının güney doğusundaki yapay bir yüksekliğin altında başka yapıların olduğu tahmin edilmektedir. Bu yığıntının önünde bir sarnıç göze çarpmaktadır. Kilise yakınında terk edilmiş iki evin duvarında kiliseye ait çok sayıda mimarî parça kullanılmıştır. Bölgede ele geçen çok sayıda mimarî parçalara göre yapı, M.S. 6. yüzyıla tarihlenmelidir.

Kilisenin kuzey batısında taş döşeli bir yol ile karşılaşmıştır. Bu yolun Orta Çağ'da kıyıyı iç kesimlere bağladığı açıktır.

Bademli

Bademli Köyü'nün güneyinde Acıdere Mevkii olarak adlandırılan kıyıda 2,20 cm. yüksekliğindeki kesitte eski bir köye ait izler görülmüştür. Profilde duvarlar, çok sayıda seramikler ve güçlü bir yangın izi dikkat çekmektedir (Resim: 4). Sahilin arkasındaki zeytinliklerde yapı kalıntıları ve seramik parçalarına rastlanmamıştır. Deniz kıyısındaki profilde de açıkça görüldüğü üzere kültür tabakası yüzeyin yarım metre altındadır. Kıyıdaki küçük dalga kıran bu yerleşmenin bir balıkçı köyü olduğuna işaret etmektedir. Kıyıdaki kesitte bulunan seramik örneklerine göre Erken Bizans Dönemi, M.S. 5. ve 6. yüzyıla tarihlenmektedir.

Budaklar

Ayvacık yakınındaki Budaklar'ın kuzeyinde tepelikler üzerinde çok sayıda kaya mezarları ile karşılaşmıştır. Bu alanda yakın bir zamanda yapılmış kaçak kazı çukurlarına rastlanmıştır. Yüzeyde çok sayıda mezarın hala görülebilmektedir. Mezarların yanında Bizans Çağı'na ait çatı kiremitleri göze çarpmaktadır. Nekropol alanı yaklaşık 800 m. genişliğindeki bir alanı kaplamaktadır. Tepenin kuzey yamaçlarından ovalık kısma kadar uzanan alanda ev temel izleri, işlenmiş kayalar, çok sayıda sarnıç, öğütme taş ve seramik mevcuttur. Yüzeydeki tarihlenebilen seramikler Helenistik, Roma ve Geç Bizans Çağları'na aittir. Yerleşme yamaçlardan ırmak yatağının güney batısına kadar çok geniş bir alana uzanmaktadır (Resim: 5). Yerleşmenin kuzey doğusunda eğimli kayalık üzerinde basamak şeklinde oyulmuş taşlar görülmektedir. Bunlardan birisi adete bir koltuk şeklindedir. Yine kayalığın doğusunda bir sarnıç bulunmaktadır. Kayalık belki Helenistik ve Roma Dönemleri'nde kutsal alan olarak kullanılmıştır.

Budaklar Köyü'nün kuzeyinde Harman Kabaağaç Mevkii'ndeki alanda ev temelleri mevcuttur. Olasılıkla bunlar küçük bir köye veya çiftliğine ait olmalıdır. Bu

alanın tarihlenmesine yardımcı olan seramik örnekleri Geç Bizans ve Erken Osmanlı Dönemleri'ne aittir.

Akçin

Akçin Köyü'nde çok sayıda Bizans Dönemi devşirme malzeme ile karşılaşmıştır. Köylülerin beyanına göre bu parçalar köy yakınındaki eski bir yerleşmeden (Çakıllar Mevkii'ndekinden) getirilmiştir. Bunlar arasında mermer ambon levhaları, iki adet haç bezemeli başlık, kiriş ve çifte sütun sayılabilir. Hem eski hem de yeni yerleşimin ulaşımını sağlayan taş döşeli yolun kıyısını sınırlayan işlenmiş büyük blok taşlar mevcuttur. Köy yakınında Çakıllar Mevkii'sine giden eski taş döşeli yol ve yolun kıyısını sınırlayan işlenmiş büyük blok taşlar mevcuttur.

Köyün güney doğusundaki İncirli Mevkii'deki arazide taştan yapılmış ezme kabı bulunmuştur. Tarlalarda bulunan kiremit parçaları ve seramikler bu alanın Geç Bizans Çağı'nada iskân olduğunu ortaya koymaktadır.

Akçin'in kuzey kesimindeki beyaz ve parlak bir kayalık, Akçin Çayı ile sınırlanmaktadır (Resim: 6). Kayalar olarak isimlendirilen bu kayalığın vadiye bakan ön cephesinde insan eli ile yapılmış oyuntular göze çarpmaktadır. Söz konusu çukurluklar genellikle dikdörtgen biçiminde olup, bunlar arasında ev temelleri de bulunmaktadır. Kayalar üzerinde eski arabayolu yer almaktadır. Kayalık alandaki basamaklı ve koltuk şeklinde işlenmiş alanın açık hava tapınım alanı olduğu tahmin edilmektedir. Doğu tarafta kayalara oyulmuş birkaç mezar tespit edilmiştir. Bütün alanlarda yüzeyde bulunan seramikler Roma – Geç Bizans Çağı tarihlenmektedir.

Ezine Çevresi

Kızıltepe

Kızıltepe Köyü'nde antik mimarî parça, sütun ve blok taşlar görülmüştür. Köy evlerinden birinin köşesinde Dionysos adı geçen yazıtlı bir blok vardır. Bu parçaların Kızıltepe'nin batısında bulunan Harap Yeri'nden getirildiği söylenmektedir.

Harap Yeri iki alçak tepeden oluşmaktadır. Tepeler üzerinde binaların kalıntıları hâlâ görülebilmektedir. Özellikle batıdaki tepede; yüzeyde kiremit, kaba seramik ve ince seramiklere rastlanmaktadır (Resim: 7). Seramiklere göre Harap Yeri'nde antik yerleşmenin Roma Çağı'ndan Geç Bizans Çağı'na kadar iskân gördüğü sonucuna varılmaktadır. Ancak yerleşmenin özellikle M.S. 13. yüzyılın başında ve 14. yüzyılda çok yoğun maruz kaldığı olduğu anlaşılmaktadır. Bu yerleşmede bulunan bir sikke Geç Bizans Çağı'na tarihlenmektedir. Sikke üzerinde Nimbuslu Azrail Michael betimlenmiştir. Bu sikke Andronikos II (1282-1328) zamanına aittir⁴. Ayrıca bu alanda Neolitik veya Bronz

⁴ Ph. Grierson, *Michael VIII to Constantine XI, 1258-1543* (Washington 1999) Nr. 582-3 Pl. 34.

Çağı'na ait taş bir balta bulunmuştur. Söz konusu balta belki de Bizans Çağı'nda yeniden kullanılmış olmalıdır⁵.

Bu yerleşmenin yaklaşık 700 metre kadar güneybatısındanki yol, Alexandria Troas yönünden gelmekte ve Bizans Çağı'nda inşa edilmiş olan Kızkalesi'nin batı kenarından geçmektedir. Daha sonra yol Harap Yeri, Akçin Çayı vadisi boyunca uzanarak Şapköye ve Şap ocaklara yönelmektedir.

Bizans Çağı yerleşmesinin bulunduğu Harap Yeri'nin doğusunda yaklaşık 500 metre uzaklıkta bir demir ocağı işletmesi yer almaktadır. Tepe üzerindeki çok sayıda demir ocağı su ile dolmuştur. Bu ocağın ne zaman işletildiğini kesin olarak söylemek zordur. Bununla birlikte Bizans yerleşmesine yakınlığı göz önüne alındığında bu çağda işletilme olasılığı mümkün görülmektedir.

Üsküfçü

Üsküfçü Köyü Cami'nin harem kapısı üzerindeki giriş Orta Bizans Çağı'ndaki bir yapıya aittir. Lento kenarlarında inek ve grifon, ortasında uzun bir spiral ve meander bandı yer almaktadır. Üsküfçü Köyü'ndeki Bizans Çağı mimarî parçaların eski köy mezarlığından getirildiği köylüler tarafından beyan edilmiştir.

Kızıltepe batısında Üsküfçü Köyü'nün güney doğusundaki mezarlıkta çok sayıda devşirme parçaya rastlanmıştır. Mezarlık, yapılan ağaç kesim ve iş makinelerinin çalışmasından dolayı büyük ölçüde zarar görmüştür. Bu çalışmalar yüzünden bazı antik parçalar kırılmıştır. Bunlar dışında bazı kısımlarda kaçak kazı çukurları da göze çarpmaktadır. Mezarlıkta çok sayıda kapı lentosu veya sima parçası, çifte sütun ve sütunlar, bir kaç masa ayağı ve bir geison parçası, Roma ve Bizans başlıklar, arşitrav parçaları ve direkler, korkuluk levhaları, yazılı bir blok ve Bizans Dönemi'nde işlenmiş bir Roma mezar taşı, hayvan resimi ile süslenmiş bir Orta Bizans direği (Resim: 8) ve İmparatorluk Dönemi'ne ait köşe akroterle bir Aedícula parçası (Resim: 9) belgelenmiştir. 128 adet Antik ve Bizans Çağı mimarî parçaları katalogları yapılmış ve konumları GPS ile kayıt altına alınmıştır.

Mezarlık alanının kuzeyindeki arazide küçük tepenin yamaçlarında yoğun Roma Çağı seramikleri göze çarpmaktadır. Mimarî parçalar, olasılıkla burada Roma *villa rustica* ve bunun yanında gösterişli bir mezar odası olduğunu göstermektedir.

Mezarlığın yaklaşık 500 metre kuzeydoğusunda bir Bizans ve Erken Osmanlı yerleşmesi bulunmaktadır. Uzun bir tarlada ve onun yanındaki makilik alanda görülen

⁵ Münih müzesinde sergilenen Prehistorik Dönemi'ne ait bir taş balta Bizans Çağı'nda değerli bir maden ile kaplanmıştır: L. Wamser – G. Zahlhaas, *Rom und Byzanz. Archäologische Kostbarkeiten aus Bayern* (München 1998) 214 Nr. 313.

duvar izleri ve tarladaki kenarlarda taş bloklar buradaki iskânın varlığını ortaya koyan ana unsurlardır. Köylülerin beyanlarına göre bu bölgede mimarî blok parçaları ve sikkeler bulunmuştur. Arazinin yüzeyinde yoğun olarak Bizans ve Osmanlı Çağı seramikleri görülmüştür. Bu bulgulardan yola çıkarak buranın M.S. 12. ve 16. yüzyıllar arasında iskân gördüğü söylenebilir. Köy mezarlığında kullanılan Bizans Çağı taşları buradan getirilmiştir.

Mezarlığın 200 metre kadar güneyinde Mezarlık Tepe olarak adlandırılan bir başka yerleşim yeri vardır. Bu bölgedeki tarlalarda yoğun kiremit parçaları yanında Roma, Bizans ve Osmanlı Dönemi seramik parçaları da tespit edilmiştir. Tepenin arazi biçiminde burada belki bir *villa rustica* var olduğunu düşünmektir.

Üsküfçü Köyü'nün yaklaşık 400 metre batısında maden ocağına ait cüruf ve diğer malzemeler bulunmaktadır (Resim: 10). Maden cüruf dışında az sayıda görülen duvar izleri buradaki iskânının varlığını ortaya koyan izlerdir. Arazinin yüzeyinde yoğun olarak Bizans ve Osmanlı Çağı seramikleri görülmüştür. Bu bulgulardan yola çıkarak buranın M.S. 13. ve 18. yüzyıllar arasında iskân gördüğü söylenebilir. 18. yüzyıldaki bir gezginin ifadesine göre burada Yunan işçiler taşa gümüş çıkarmaktaydı⁶.

Yavaşlar Köyü

Kızkalesi'nin görüş mesafesinde ve Üsküfçü'deki maden cüruflarının ortasında bir yükseltide⁷, Tilkilik Tepe olarak da adlandırılan alan üzerinde küçük bir kale bulunmaktadır. Taştan yapılmış set duvarı batıdaki küçük duvara bağlanmaktadır. Kalenin içinde arazi yüzeyinde kiremitler ve künkler görülmüştür.

Kızkalesi'nin güneyinde uzanan tarım arazilerinde yoğun kiremit ve Erken Bizans Çağ'ı seramikleri bulunmuştur. Kızkalesi'nin önünden geçen parçalar halinde korunmuş antik yol, tarlarla boyunca devam etmektedir. Tarla içindeki iskân yeri Roma Çağı'nda bir çiftlik yeri veya *villa rustica* olmalıdır.

Şapköy

Köyün kuzeyindeki çıkışında bir çeşme bulunmaktadır. Çeşme Bizans Çağı korkuluk levhalarından inşa edilmiştir. Söz konusu korkuluk levhası köylülerin ifadesine göre daha eski bir çeşmeden alınmıştır. Eski çeşmeye ait kalıntıları hâlâ yeni çeşme arkasında görülebilmek mümkündür.

⁶ E. Delaval – M. Froissard, *Le voyage à Constantinople du chevalier de Clairac. Archéologie et architecture en Méditerranée orientale (1724-1727)* (Antibes 2009); Cook 1972, 318.

⁷ Kızkalesi için bkz.: B. Böhlendorf-Arslan, „Byzantinische Siedlungen in der südlichen Troas: Kampagne 2008“, 27. *AST 2* (Ankara 2010) 154; B. Böhlendorf-Arslan, „Byzantinisches Leben im Naturraum Troas: Siedlungsverdichtung vs. Einöde“, in: F. Pirson (ed.), *Manifestationen von Macht und Hierarchien in Stadtraum und Landschaft. Byzas II* (baskıda); Cook 1973, 318-319.

Çeşmenin yakınında Erken Osmanlı veya Beylikler Dönemi'nde inşa edilmiş olan eski bir cami bulunmaktadır. Cami 1967 yılında yıkılmıştır. Karşı Camii olarak adlandırılan alçak bir tepe üzerinde çok fazla miktarda Osmanlı seramiği görülmüştür. Bunlar arasında birkaç parça Geç Bizans Çağı örneği de vardır. Bu parçalar buranın bu tarihten itibaren yerleşim gördüğünü ortaya koymaktadır. Cami ve çeşme arasındaki moloz yığını içindeki antik sütunlar eski camide tekrar kullandığını göstermektedir. Caminin doğusunda eski köy yerleşmesinin izleri, yoğun çatı kiremiti ve seramikler, görülmüştür. Yerleşme bölgesi bir set ile sınırlandırılmıştır. Seramik ağırlıklı olarak Osmanlı Çağı'na tarihlenmektedir.

Şapköy'ün güneyinde seyrek bir ormanlık alanda Roma Çağı'ndan Erken Bizans Dönemi'ne kadar uzanan bir iskân bölgesi tespit edilmiştir (Resim: 11). Bu alan halk tarafından "Uzun Alan Başı" olarak adlandırılmaktadır. Bu bölgede yer yer kaçak kazı çukurlarına rastlanmıştır. Alanın arka kısımları yoğun bir makilik ile kaplı olmakla birlikte yapıların temel izlerini görmek mümkündür.

Yaklaşık bir kilometre güneyde Nalkayası olarak adlandırılan yerde kaya üzerinde onlarca nala benzeyen kazımlar görülmüştür (Resim: 12). Nal resimleri dışında çarpı, zikzak gibi bezekler de göze çarpmaktadır. Kazıma resimlerin biraz ilerisinde kayaya oyulmuş iki çukur, adak amaçlı kullanılmış olmalıdır. Kaya üzerindeki kazıların doğal olmadığı kesindir. Bunların hangi döneme ait olduklarını söylemek şimdilik oldukça zordur.

Bu alanın çok yakınındaki Osmanlı Dönemi'ne ait Kestan Mezarlığı'nda, çok sayıda Bizans Çağı devşirme malzeme kullanılmıştır. Bunlar arasında çift sütunlar, girişler, sütunlar ve taş masalar vardır.

Şapköy'ün doğusunda Şap madeni (kan taşı) ocakları, Büyük Mağara Mevkii olarak adlandırılmaktadır. Ancak söz konusu ocaklar günümüzde işletilmemektedir.

Şapköy'ün doğusunda Mezarlık Yanı olarak adlandırılan alanın kenarında işlenmiş bir friz bloğu yerde yatmaktadır. Söz konusu blok sarmaşık bezeği ile süslenmiştir. Bu parça Orta Bizans Çağı'na aittir. Arazinin kenarından geçerken çok sayıda insan kemiği parçasına rastlanmıştır. İskeletlerin konumundan bunların sırt üstü gömüldükleri anlaşılmaktadır. Aynı yerden yine Orta Bizans Dönemi'ne ait süslü bir masa plakası bulunmuş olup bugün köyde korunmaktadır (Resim: 13).

Erken Bizans Çağı'na ait bir yerleşim, Karatopraklı olarak adlandırılan alanda bulunmaktadır. Arazide set şeklindeki kademeli oluşum iskânın en azından basit bir koruma duvarı ile çevrilmiş olduğunu göstermektedir. Yüzeyi otlarla kaplı olmasına rağmen arazide kiremit, seramik ve mermer mimarî parçalar oldukça yoğundur.

Bübül Yuvası adlı tepe üzerinde bir çiftlik veya küçük bir köy bulunmaktadır.

Tarlalarda bazılarının üzerinde parmak izi bulunan çok sayıda kiremit parçaları, Erken Bizans ve Osmanlı Dönemi seramikleri tespit edilmiştir.

Üvecik

Çevresinde Bizans iskânların varlığını köydeki izler göstermektedir: Mezarlığında kullanılan musalla taşı devşirme bir blok taştan yapılmıştır. Mezarlığın girişinde de kanallı bir sütün bulunmakatdır. Mezarlıkta bulunan Bizans Çağı'na ait çift sütün, bir mezarın yapımında kullanılmıştır. Üvecik Köyü içerisindeki caminin önünde iki kaide, bir başlık, blok taş ve 1868 tarihli bir Yunan'ın mezar taşı görülmüştür. Köyde ayrıca Erken Bizans Çağı'na tarihlenen akantus yaprakları ile süslenmiş bir korint başlığı, spiral ve yumurta dizisi ve haçla süslenmiş başlık tespit edilmiştir. Köy okulunun arkasında büyük bir taş blok vardır. Kenarları yer yer kırılmış olan oktagonel biçimli bloğun her iki yüzü haçlar ile süslenmiştir (Resim: 14). Bu mimarî öğelerin nereden geldiğini bilinmektedir, ancak yakın çevresinde birkaç Geç Antik ve Bizans yerleşmesini tespit edilmiştir:

Sivritepe Mevkii'ndeki tarlalarda çok sayıda kiremit ve seramik parçaları göze çarpmaktadır. Seramikler ağırlıklı olarak M.S. 12. ve 13. yüzyıllara tarihlenmektedir. Tarım alanları küçük dere yatağının kıyısında yer almaktadır.

Üvecik'in kuzeyinde alçak bir kayalık bulunmaktadır. İntaşlar olarak adlandırılan bu alanda yine çok sayıda kiremit parçaları yanında az sayıda Erken Bizans Çağı seramiklerine rastlanmıştır. Buradaki bulgulara dayanarak M.S. 5. veya 6. yüzyılda bir çiftlik veya villa rustica varolmalıdır.

Asker Koyu Mevkii'nde çok geniş bir bölgeye yayılan yerleşim tespit edilmiştir. Makiler ve küçük ağaçlarla arasındaki alçak duvarlar ve taşlar buradaki yapıların varlığını kanıtlamaktadır. Tarlaların bitiminde, yüzeydeki çok sayıda seramik ve kiremit örnekleri M.S. 5. ve 13. yüzyıllar arasına tarihlenmektedir.

Beşik-Yassitepe'nin güney kıyılarında bir başka iskân yeri bulunmuştur. Granitten yapılmış iki adet sütun tarlanın kenarında yatmaktadır (Resim: 15). Büyük bir olasılıkla bu sütunlar başka bir yere gönderilmek üzere buraya getirilmiş olmalıdır. Yüzeydeki çok sayıda kiremit ve seramik parçaları Roma Çağı'ndan Geç Bizans Çağı'na kadar uzanmaktadır.

Geçen sene dördüncüsü gerçekleştirilmiş olan yüzey araştırmamızda, 2006'dan beri toplam 79 Geç Antik ve Bizans yerleşmesi keşfedilmiş veya gezilmiştir. Ayrıca 29 değişik devşirme parçalar ait olan köyler veya yapılar bulunmuştur. 2009 yılında bunlardan 26 yerleşmesine ve 5 devşirme parçalar ait olan köylere sayılabilir. Bölgede dört yıldan beri yaptığımız araştırmalar Troas Bölgesi'nin Geç Antik ve Bizans Çağı'nda günümüzden daha yoğun iskân edildiğini ortaya koymuştur.

BYZANTINISCHE SIEDLUNGEN IN DER SÜDLICHEN TROAS (EZINE, BAYRAMIÇ, AYVACIK), SURVEY-KAMPAGNE 2009

Die Oberflächenuntersuchungen wurden in diesem Jahr ohne Unterbrechungen vom 26.9.-13.10.2009 durchgeführt⁸. In diesem Jahr lag der Schwerpunkt der Begehungen in der Provinz Ayvacık und dem Gebiet westlich von Ezine (Abb. 1), von denen hier zusammenfassend berichtet werden soll⁹.

Landkreis Ayvacık

In der Provinz wurden in diesem Jahr die Umgebung der Dörfer Behramkale, Korubaşı, Bademli, Budaklar und Akçin begangen.

Nördlich von Behramkale

Nahe des nördlichen Flussufers des Satnioes (Geme Çayı) wurde der Brückenpfeiler einer antiken Brücke entdeckt; zwei zugehörige Blocksteine lagen nahe des Dammes. Im Feld oberhalb des Pfeilers lagen einige Fragmente römischer Gebrauchskeramik und frühosmanische Glasurkeramik.

Im weiteren Verlauf wurde Mentеше, eine Dorfwüstung, die noch auf den gängigen Karten eingetragen ist, besucht. Wie es sich im Verlauf der Begehung zeigte, wurde das Dorf mindestens im 14. Jh. gegründet, wahrscheinlich geht es aber auf eine byzantinische Vorgängersiedlung zurück.

Am Ortsausgang von Paşaköy befindet sich ein Brunnen, in dem zwei Spolien, aus der Kaiserzeit und der mittelbyzantinischen Zeit, verbaut sind¹⁰.

Begehung des alten Pflasterwegs zwischen den Dörfern Söğütlü, İlyasfakı und Mentеше

Südlich von Ayvacık ist in Teilen eine alte Pflasterstraße erhalten (Abb. 2). Diese Straße wurde mit der Fragestellung begangen, ob es im Verlauf des Weges Hinweise für eine Datierung gibt und ob an der Straße mittelalterliche Siedlungen oder vielleicht auch

⁸ Teilgenommen haben der Fotograf Aykan Özener M.A., der Hochschulassistent Caner Bakan, M.A., die Magisterstudenten Nilden Ergün, Kudret Sezgin und Osman Çapalov (alle Çanakkale Onsekizmart Üniversitesi) sowie die Architektin Bilge Bal (Mimar Sinan Üniversitesi, İstanbul). Als Regierungsvertreter war Hasan Taylan aus dem Kırklareli Museum abgeordnet. Für die freundliche Erteilung der Survey-Genehmigung danke ich dem Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü und seinen Vertretern herzlich. Dank schulde ich ebenso dem Regierungsvertreter und der Mannschaft für ihr Engagement, sowie der Gerda Henkel Stiftung für die Finanzierung der Kampagne.

⁹ Ausführlicher im türkischen Teil des Berichtes.

¹⁰ Schon erwähnt bei: J. T. Clarke, F. H. Bacon u. R. Koldewey, *Investigations at Assos. Drawings and Photographs of the Buildings and Objects discovered during the excavations of 1881-1882-1883* (London, Cambridge, Leipzig 1902) 186; R. Merkelbach, *Die Inschriften aus Assos* (Bonn 1976) 49-51.

nur Wegestationen liegen. Im Verlauf der Straße konnten alte Brückenpfeiler, Zisternen, ein Steinbruch, verschiedene Kanäle und Felsarbeiten und zahlreiche Stellen mit Wagenspuren festgestellt werden.

Korubaşı

Östlich des Dorfes Korubaşı liegt eine noch heute als Winteralm benutzte Fläche (Damlar Alanı Mevkii). Zwischen den grob gebaute Hirtenhütten wurden zahlreiche Fragmente von spätbyzantinischer und frühosmanischer Keramik angetroffen, die anzeigt, dass an diesem Platz eine byzantinische Ansiedlung war, die bis in die osmanische Zeit weiter bestand.

Balabanlı

In der zu dem Dorf Balabanlı gehörenden Bucht Sivrice (oder Gümrük) Burnu wurde ein Plan der im letzten Jahr entdeckten Kirche erstellt (Abb. 3). Die Keramik und stark zerschlagene Fragmente von Schrankenplatten in der Apsis und unmittelbaren Umgebung der Kirche weisen auf eine Errichtung des Bauwerks in das 5. oder 6. Jh.

Bademli

Am Acidere Mevkii genannten Küstenabschnitt südlich des Dorfes Bademli zeigen sich in der bis zu 2,20 m hohen Abbruchkante der Küstenlinie Spuren eines ehemaligen Dorfes. Im Profil erkennt man Reste von Mauern, zahlreiche Keramikfragmente und eine Brandschicht (Abb. 4). Bei der Ansiedlung handelt es sich wohl um ein ehemaliges Fischerdorf, von dem Reste einer Mole noch erkennbar sind. Nach der Keramik datiert das Dorf in die frühbyzantinische Zeit, in das 5. und 6. Jh. n. Chr.

Budaklar

Nördlich des Dorfes Budaklar bei Ayvacık sind auf einer hügeligen Hochalm mehrere Felsengräber zu erkennen, die teilweise frische Beraubungsspuren zeigen. Die dazugehörige Siedlung mit Zisternen und Mahlsteinen zeigt sich sehr weitläufig und erstreckt sich über beide Hangseiten sowie südwestlich des Baches. Die Oberflächenkeramik datiert von der römischen bis in die spätbyzantinische Zeit (Abb. 5). Nordöstlich der Siedlung liegt ein steiler Felsen mit zahlreichen Abarbeitungen. Bei dem Felsen handelt es sich mutmaßlich um das zur hellenistisch-römischen Siedlung gehörende Heiligtum.

Akçin

Aus einem Feld südöstlich des Dorfes stammt eine Reibeschale, die heute im Dorf aufbewahrt wird. Auf der Oberfläche zeigen sich zahlreiche Fragmente von Ziegeln und grober Keramik sowie wenige kleine Fragmente von Glasurkeramik, die den Platz in spätbyzantinische Zeit datieren.

Vom Siedlungsplatz Çakıllar Mevkii stammen die Kapitelle, Amboplatte, Gebälk und Doppelsäule (heute im Dorf verstreut). Der Weg dorthin zeigt teilweise eine alte Pflasterung mit behauenen Blocksteine am Wegesrand.

Akçin wird durch die lang gezogene, weiß schimmernden Felsformationen im Norden beherrscht (Abb. 6). Im Felsen und auf dem Plateau finden sich rechteckige Abarbeitungen. Besonders auf den lokal begrenzten Erdflächen, die sich zwischen dem Felsgrund erstrecken, liegen viele Ziegel sowie Grob- und Feinkeramik, die bis in die spätbyzantinische Zeit datieren. An einem der steilen Felsen über der Steilkante finden sich Treppenstufen und oben eine sitzartige Felsabarbeitung, die auf ein Freilufheiligtum hinweisen könnte.

Landkreis Ezine

Kızıltepe

Die Fundstelle Harap Yeri westlich von Kızıltepe besteht aus zwei niedrigen Anhöhen, auf denen sich noch Reste von Gebäuden finden. Auf dem Feldweg, der die beiden Hügel trennt, wurde ein spätbyzantinische Münze (Andronikos II., 1282-1328) gefunden¹¹. Besonders auf dem westlichen Hügel war die Oberfläche in weiten Teilen übersät von Ziegel- und Keramikfragmenten (Abb. 7). Die Keramik datiert die Siedlung von der römischen bis in die spätbyzantinische Zeit, wobei der Platz besonders in dieser Spätphase, wohl Ende des 13., Anfang des 14. Jhs., stark besiedelt war.

Etwa 700 m südwestlich der Fundstelle verläuft die von Alexandria Troas und Kız Kalesi kommende antike Straße. Östlich der byzantinischen Siedlung Harap Yeri wurden Eisenerze abgebaut.

Üsküfçü

Südöstlich des Dorfes Üsküfçü zieht sich ein ausgedehnter türkischer Friedhof, in dessen Gebiet sich sehr viele Spolien befinden. Der Friedhof war stark zerstört, er wurde offensichtlich mit Baumaschinen befahren und teilweise umgegraben. Im Nordosten des Friedhofsgelände erhebt sich ein kleiner Hügel, an dessen Abhängen stark

¹¹ Ph. Grierson, *Michael VIII to Constantine XI, 1258-1543* (Washington 1999) Nr. 582-3 Pl. 34.

zerscherbte römische Keramik angetroffen wurde. An römischen und byzantinischen Baugliedern verzeichnet wurden beispielsweise Türgewände, Säulen und Doppelsäulen, Kapitelle, Schrankenplatten, Pfosten (Abb. 8), Tischfüße und –platten, Fragmente von Girlandensarkophagen, ein römischer Grabstein mit der Abbildung einer Gladiatorenausstattung, ein dorisches Gebälk, eine Aedikula mit Eckakroter (Abb. 9). Ca. 400 m nordöstlich des Friedhofs erstreckt sich ein weitläufiges Feld mit Blocksteinen an den Rändern. Besonders außerhalb des Feldes finden sich noch vereinzelte Mauerzüge, die auf eine ausgedehnte Siedlung hinweisen. An der Oberfläche des gesamten Areals liegen zahlreiche Fragmente byzantinischer und osmanischer Keramik, die die Siedlung von der Mitte des 12. bis in das 16. Jh. datieren.

In unmittelbarer Nähe von Üsküfçü, ca. 100 m westlich des Dorfrandes, liegt ein Acker mit Fragmenten spätbyzantinischer bis osmanischer Keramik auf der Oberfläche. An dieses Gelände schließen sich ausgedehnte Schlackehalden an (Abb. 10)¹².

Yavaşlar Köyü

In Sichtweite von Kızkalesi und den Schlackefeldern von Üsküfçü, in etwa der Mitte von beiden gelegen, liegt auf einer Anhöhe eine kleine Burg mit Vorburg. Innerhalb der Burg liegen auf der Oberfläche viele Ziegel und Tonröhren.

Südlich unterhalb der Burg Kızkalesi sind an der Oberfläche auf einem ausgedehnten Acker zahlreiche Fragmente von Ziegeln und frühbyzantinischer Keramik zu finden. Am Rand des Feldes verläuft eine antike Straße. Bei der Siedlung handelt es sich vielleicht um einen Gutshof oder eine Villa rustica.

Şapköy

In einem leicht bewaldeten Gebiet südlich des Dorfes wurde bei Wegearbeiten eine römische bis frühbyzantinische Siedlung angeschnitten (Uzun Alanı Başı, Abb. 11), die dann zusätzlich von Raubgräbern heimgesucht wurde. Besonders in dem dahinter liegenden Gebiet, die stark mit Macchia bewachsen ist, zeigen sich in den Büschen Fundamentmauern von Gebäuden.

Etwa einen Kilometer südlich wurde uns ein Felsen namens Nalkaya gezeigt, in den mehrere Zeichen eingeritzt waren (Abb. 12). Außer wie Hufeisen geformte Ritzungen finden sich kreuzende Linien, Kästchen und ein Zickzack-Motiv. Zwei runde Aushöhlungen oberhalb der Zeichen könnten kleine Votivschüsselchen darstellen.

¹² E. Delaval – M. Froissard, *Le voyage à Constantinople du chevalier de Clairac. Archéologie et architecture en Méditerranée orientale (1724-1727)* (Antibes 2009); Cook 1972, 318.

Nördlich und östlich von Şapköy finden sich drei weitere byzantinische Siedlungspunkte, Mezarlık (Abb. 13), Karatopraklı, Bülbül Yuvası.

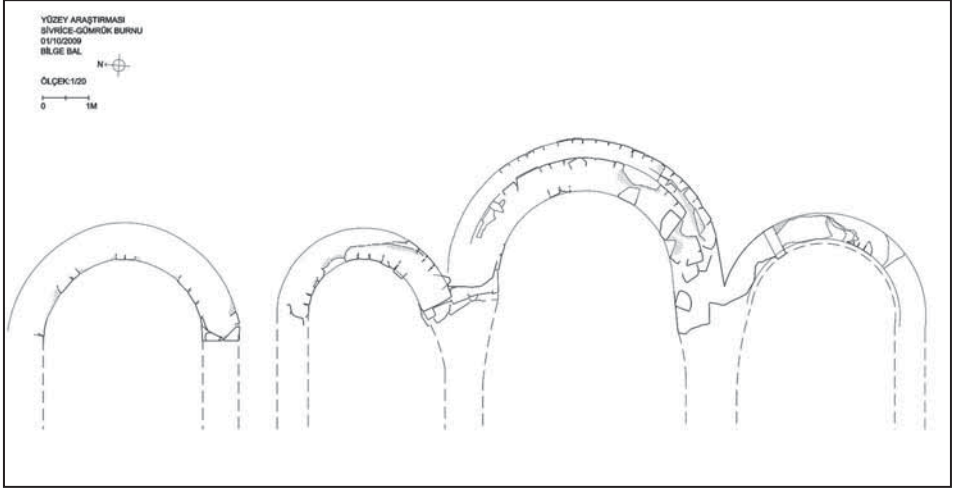
Üvecik

Im Dorf werden mehrere byzantinische Architekturfragmente aufbewahrt, wie Säulen, Kapitelle, Basen und ein großer behauener Monolith mit Kreuzverzierung (Abb. 14).

In der Fluren İntaşlar und Sivritepe weisen zahlreiche Ziegel und Keramikfragmente des 4.-6. bzw. 12.-13. Jhs. auf kleinere Siedlungen hin.

Eine ausgedehntere Siedlung befand sich in der Flur Asker Koyunun Mevkii. In einem mit Macchia und niedrigen Bäumen zugewachsenen Bereich sind niedrige Mauern und Steine zu erkennen, die aufzeigen, dass hier Gebäude gestanden haben. Im angrenzenden Feld liegen viele Ziegel und Keramik des 5.-13. Jhs.

An der Küste südlich des Beşik-Yassitepe befindet sich ein weiterer Siedlungsplatz (Beşiktepe Koyu). Zwei Granitsäulen, die noch *in situ* am Feldrand liegen (Abb. 15), könnten auf den Handel mit Säulen hinweisen, die dann vielleicht, bevor sie den Hafen erreichten, hier versehentlich abgeladen wurden. In den umliegenden Feldern wurden zahlreiche Fragmente von Ziegeln sowie römische bis spätbyzantinische Keramik beobachtet.

Resim: 3 / Abb. 3: Sivrice koyundaki korunmuş olanı apsinin planı / Plan der erhaltenen Apsiden in der Bucht Sivrice.

Resim: 4 / Abb. 4: Acıbadem kıyısındaki kültür tabakasının profili / Kulturschichten im Profil der Küste Acıbadem.

Resim: 5 / Abb. 5: Budaklar'daki Antik – Geç Bizans Çağı iskân alanı / Antike bis spätbyzantinische Siedlungsfläche bei Budaklar.

Resim: 6 / Abb. 6: Akçin yakındaki kayalık ve nişler / Felsen mit Abbarbeitungen bei Akçin.

Resim: 7 / Abb. 7: Kızıltepe – Harap Yeri’ndeki *in situ* seramik buluntuları / *In situ*–Keramik im Fundort Harap Yeri bei Kızıltepe.

Resim: 8 / Abb. 8: Orta Bizans Çağı’na ait korkuluk ayağı/Mittelbyzantinischer Schrankenpfosten.

Resim: 9 / Abb. 9: İmperatorluk Dönemi Aedikula / Kaiserzeitliche Aedikula.

Resim: 10 / Abb. 10: Üsküfcü yakındaki maden atıkları / Schlackehalden bei Üsküfcü.

Resim: 11 / Abb. 11: Uzun Alanı Başı Mevkii'ndeki Erken Bizans Çağı yerleşmesi
/ Frühbyzantinische Siedlung in der Flur Uzun Alanı Başı.

Resim: 12 / Abb. 12: Nalkaya'daki kazmalar / Nalkaya, Felsritzungen.

Res. 13 / Abb. 13: Şapköy yakındaki Mezarlık Mevkii'ndeki masa levhası / Tischplatte aus der Siedlung Mezarlık bei Şapköy.

Res. 14 / Abb. 14: Üvecik'deki haç bezeli monolit / Monolith mit Kreuzverzierung in Üvecik.

Res. 15 / Abb. 15: Beşik Koyun'daki Roma – Geç Bizans Yerleşmesi / Römisch-spätbyzantinische Siedlung in der Beşik-Bucht.

GÜZELÖZ-BAŞKÖY VE ÇEVRESİ BİZANS DÖNEMİ YERLEŞİMLERİ 2009

Nilüfer PEKER*
B. Tolga UYAR

Kayseri İli'nin Yeşilhisar İlçesi'ne bağlı Güzelöz - Başköy Köyleri ve çevresindeki Bizans Dönemi yerleşimlerine ilişkin yüzey araştırmamızın ilk çalışma sezonunu, 2009 yılının 21 Eylül-3 Ekim tarihleri arasında gerçekleştirdik¹.

Coğrafi konum

Günümüzde Yeşilhisar İlçesi'nin 20 km. kuzey batısında yer alan Güzelöz ve Başköy yerleşimleri, Ortaçağ ve öncesinde, kuzeyde Agios Prokopios (Ürgüp), Tamissos (Taşkınpaşa) ve Sobessos'u (Şahinefendi), güneyde Soandos (Soğanlı) üzerinden Kyzistra'yı (Yeşilhisar), batıda ise Malakopea (Derinkuyu), Nazianzos ve Kolonea'yı (Aksaray) birbirine bağlayan yol güzergâhında önemli bir kavşak noktası konumunda bulunuyordu².

Eski adı Mavrucan olan Güzelöz Köyü, Mavrucan Deresi yatağında ve içinde bulunduğu vadinin kuzey yamacında yerleşmiştir; bugün yanındaki Ortaköy'le birleşerek tek bir yerleşim olan Başköy ise, 2 km. daha batıda, yine aynı vadinin kuzey yamacının eteklerinde yer alır³. Bizans Dönemi'ne ait kiliseler ve diğer yapı kalıntıları vadinin kuzey yamacındaki söz konusu köylerin içinde, yakın çevresinde ve vadinin güney yamacında sıralanmıştır.

* Dr. Nilüfer PEKER Başkent Üniversitesi, Güzel Sanatlar Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, Ankara/ TÜRKİYE

Dr. B. Tolga UYAR Paris I Panthéon Sorbonne Üniversitesi.

¹ Yüzey araştırmamızı gerçekleştirmemizde bize sağladıkları izin için Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne, çalışmamızı kolaylaştıran ve yardımlarını esirgemeyen Kayseri Müzesi çalışanlarına özellikle Müze Müdürü sayın Hamdi Biçer'e teşekkür ediyoruz. Rölöveleri titizlikle gerçekleştiren mimarımız Sayın Aykut Fenerci'ye, çalışmalarımızda yolumuzu açan, bize katkı ve destek sağlayan Bakanlık temsilcimiz sayın Dr. Güner Sağır'a ve misafirperverlikleri için sayın Hatice ve Mustafa Oğuz'a müteşekkirimiz.

² F. Hild, *Das byzantinische Strassensystem in Kappadokien*, Viyana 1977, 78, Harita: 4.

³ Sözü geçen üç köyün kapladığı geniş bölge 19. yüzyılın sonu 20. yüzyılın başında Türkler arasında "Dere Köy", Rumlar arasında ise "Potamia" adıyla anılıyordu. Bkz., G. de Jerphanion, *Une nouvelle province de l'art byzantin. Les églises rupestres de Cappadoce*, Paris 1925-1942, II, 207. Mavrucan isminin kökeni için ayrıca bkz. Jerphanion, 1925-42, II, 235.

Bilimsel literatür

Yüzey araştırmamızın konusunu oluşturan bölgeden ilk kez Yunanlı gezgin Lebides 1899 yılında çok kısa olarak söz eder⁴. Ardından Rott ve Grégoire, sırasıyla 1908 ve 1909 yıllarında bir kaç kilisenin duvar resimleri ve mimarisini kısaca betimlemiş, ilk fotoğraf ve mimarî çizimleri yayınlamışlardır⁵. Jerphanion 1936 yılında Güzelöz (Mavrucan) Köyü'ndeki Haç Kiliseyi detaylı bir şekilde yayınlamış, bölgedeki diğer kiliselerden ise, öncüllerinin betimlerini tekrar aktararak, özet bir şekilde bahsetmiştir⁶. Daha sonra, Fransız araştırmacı Lafontaine-Dosogne 1960'lı yılların başında yaptığı geziden çok kısa bazı notları aktarır⁷, 1960'ların sonu 1970'lerin başlarına geldiğimizde Thierry, özellikle Güzelöz (Mavrucan) ve civarındaki yapılar hakkında oldukça kapsamlı araştırmalar yapar, önceden bilinmeyen bazı yapıları ortaya çıkarıp yayınlar⁸. 1981 yılında Hild ve Restle *Tabula Imperii Byzantini 2 Kappadokien* adlı eserinde, önceki literatürden sentezlenmiş çok kısa bir betim verir⁹. Jolivet-Lévy 1991 yılındaki çalışmasında, önceki yayınlarda adı geçen kiliselerin apsis programlarının tasvirlerini ve çözümlemelerini tekrar ele alarak bazı eksikleri tamamlar¹⁰. 1990'lar ile 2000'lerin sonları arasında, araştırma bölgemiz kapsamındaki tek yapılara değinen bir dizi makale yayınlanmıştır¹¹; bunlar arasında en önemlileri Jolivet-Lévy'nin Başköy'deki kiliseleri tekrar inceleyen araştırmalarıdır¹².

⁴ A. M. Lebides, *Αἱ ἐν μονολίθοις μὲν αἱ τῆς Καππαδοκίας καὶ Λυκαονίας*, İstanbul 1899, 136.

⁵ H. Rott, *Kleinasiatische Denkmäler aus Pisidien, Pamphylien, Kappadokien und Lykien*, Leipzig 1908, 151-153; H. Gregoire, Rapport sur un voyage d'exploration dans le pont et en Cappadoce, *Bulletin de Correspondance Hellénique* 33 (1909), 112-116. 20. yüzyıl öncesi batılı gezginlerin eserlerine W. F. Ainsworth'un *Travels and Researches in Asia Minor, Mesopotamia, Chaldea, and Armenia*, Londra, 1842 adlı kitabının, I. cildinin 207. sayfasındaki betimi de ekleyebiliriz.

⁶ Jerphanion, 1925-42, II, 207-248.

⁷ J. Lafontaine-Dosogne, *Nouvelles Notes Cappadociennes*, *Byzantion* 33 (1963), 134-136.

⁸ N. Thierry, *Monuments inédits et peu connus de Göreme et de Mavrucan. Notions de centres ruraux et monastiques en Cappadoce rupestre*, [yayınlanmamış doktora tezi], Paris 1968, 182-186; N. Thierry, Quelques monuments inédits ou mal connus de Cappadoce. Centre de Maçan, Çavuşin et Mavrucan, *L'information d'Histoire de l'Art* 1969, 17; N. Thierry, Les peintures murales de six églises du Haut Moyen Age en Cappadoce, *Comptes rendus de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres*, Paris 1970, 444-479; N. Thierry, *Arts de Cappadoce* (ed. L. Giovannini), Cenevre 1971, 274, plan 5, no. 7, 8, 9, 10, 11, 13 ve 14; N. Thierry, Art Byzantin du Haut Moyen-Age en Cappadoce l'église no 3 de Mavrucan, *Journal des Savants*, 1972, 233-269. Araştırmacının bu yayınlarına, N. Thierry, La peinture de Cappadoce au XIIIe. s.: Archaisme et Contemporanéité, *Studenica et l'Art byzantin autour de l'année 1200*, Belgrad 1988, 359-375'yi de ekleyebiliriz.

⁹ F. Hild, M. Restle, *Kappadokien (Kappadokia, Charsianon, Sebasteia und Lykandos)* [TIB 2], Viyana 1981, 231-232.

¹⁰ C. Jolivet-Lévy, *Les églises byzantines de Cappadoce. Le programme iconographique de l'abside et de ses abords*, Paris 1991, 245-254.

¹¹ N. Asutay-Fleissig, *Tempelanlagen in den Höhlenkirchen Kappadokiens*, Frankfurt am Main 1996, 51-52 (no. 61, 62); H. Wiemer-Enis, *Spätbyzantinische Wandmalerei in den Höhlenkirchen Kappadokiens in der Türkei*, Petersberg 2000, 78-81; M. Sacit Pekak, Die kreuzförmige Kirche von Güzelöz, *Istanbul Mitteilungen* 51 (2001), 415-433; A. Zöh, Zwei im Grundriss unbekannte Kreuzkuppelkirchen im östlichen Anatolien, *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik* 52 (2002), 288-296; R. Warland, Das Bildertemplon von Güzelöz und das Bildprogramm der Karanlık kilise/Kappadokien. Zur Medialität des Bildes in Byzanz, *Architektur und Liturgie*, (ed. M. Altripp, C. Nauerth) Wiesbaden 2006, 211-223.

¹² C. Jolivet-Lévy, Églises retrouvées de Başköy (Cappadoce), *Δελτίον τῆς Χριστιανικῆς καὶ Αρχαιολογικῆς*

Son olarak 2010 yılında, Lemaigre Demesnil tarafından erken dönem kaya mimarisini inceleyen bir kitap yayınlanmış, bu eserde Kapadokya'nın diğer bölgeleriyle birlikte Güzelöz ve Başköy'deki birçok kilisesinin mimarî özellikleri de irdelenmiştir¹³.

Yukarıdaki geniş literatür özetinde adı geçen eserler incelendiğinde, Güzelöz ve Başköy hakkında bugüne kadar yapılmış yayınların çok büyük bir bölümünün yalnızca tek kiliselere ve bunların duvar resimleriyle mimarî özelliklerine odaklandığı görülür. Bu araştırmaların neredeyse tamamında konutlar, “yeraltı şehirleri”, zirâî işlevli mekânlar, su yolları gibi diğer yapıların bağlamı üzerinde çok az durulmuştur. Oysa Güzelöz-Başköy yerleşimleriyle dini yapılar büyük ölçüde iç içe geçmiş olduğundan, vadideki tarihsel ve sosyo-ekonomik sürecin ortaya çıkarılabilmesi ancak eldeki malzemenin bir bütün olarak incelenmesiyle mümkün olacaktır, yüzey araştırmamızın nihai amacı da budur. Diğer taraftan, böylesi bir yöntem, bilinen dini yapıların işlevleri hakkındaki sorunsalı da beraberinde getirir. Bugüne kadar, manastır ve buna bağlı sosyal mekânlar (çeşitli odalar, yemekhane vb.) zirâî yapılar, gömü mekânları, gibi pek çok yapının işlevi ve konumunun tekrar sorgulanması söz konusu olabilir¹⁴.

Yapıların topografik dağılımı ve envanterleme çalışması

Çalışmamızın ilk evresinde bugün “Eski Başköy” olarak bilinen bölgede ve yeni yerleşimin yer aldığı vadi bölümünde arazi taramalarını gerçekleştirdik.

Vadinin kuzey ve güney yamaçlarında doğudan batıya doğru yaptığımız araştırma kapsamında, tespit ettiğimiz onaltı kiliseden altı tanesi henüz literatüre girmemiş yapılarıdır. Yayınlarda incelenmiş kiliselerin bir bölümünde ise, resim programları ve mimarî tasvirlerde bazı eksikler tespit ettik ve bunları belgeledik. Aynı şekilde, dört yapıda, mimarî ölçüm ve rölöveleri tamamladık. Başköy'ün tüm yerleşim alanını düşünerek daha önceden kiliselere verilmiş olan numaraların yerine, sistematik çalışmayı kolaylaştırmak üzere, doğudan batıya doğru topografik yapıya göre yeni bir numaralandırma sistemi oluşturduk¹⁵.

Ἑταιρείας 26 (2005), 93-103, C. Jolivet-Lévy, T. Uyar, Peintures du XIIIe s. en Cappadoce: Saint-Nicolas de Başköy, *Δελτίον τῆς Χριστιανικῆς καὶ Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας* 27 (2006), 147-158; C. Jolivet-Lévy, La Cappadoce aux VIIe- IXe siècles: quelques nouveaux témoignages archéologiques, *Medioevo Mediterraneo: l'Occidente, Bizansio e l'Islam*, Atti del Convegno Internazionale di Studi Parma, 21-25 Settembre 2004, (ed. A. C. Quintavalle), Milano 2007, 239-240; C. Jolivet-Lévy, Saint Théodore et le dragon: nouvelles données, *Puer Apuliae*. Mélanges offerts à Jean-Marie Martin, (ed. E. Cuzzo, V. Déroche, A. Peters-Cuspot, V. Prigent), Paris 2008, 358.

¹³ N. Lemaigre Demesnil, *Architecture rupestre et décor sculpté en Cappadoce (I^e-IXe siècle)*, BAR International Series 2093, 2010.

¹⁴ Bu konuda en son yayınlar için bkz.: R. Ousterhout, *A Byzantine Settlement in Cappadocia*, [Dumbarton Oaks Studies 42], Washington D.C. 2005, R. Warland, Die byzantinische Höhlensiedlung von Gökçe/ Momoasson in Kappadokien, *Istanbuler Mitteilungen* 58 (2008), 347-369, V. Kallas, 2004 Survey of the Byzantine Settlement at Selime – Yaprakhisar in the Peristrema Valley, Cappadocia, *Dumbarton Oaks Papers* 60 (2006), 271-293.

¹⁵ Buna göre, Jerphanion, 1925-42, II, 207-248, N. Thierry, *Arts de Cappadoce*, plan 5, Jolivet-Lévy, 2005,

Çalışmamızın ikinci evresinde Güzelöz ve çevresindeki vadilerde arazi taramalarını gerçekleştirdik. Yaptığımız çalışmada sözünü ettiğimiz bölgede, 2009 sezonunda yeni tespit ettiğimiz ve Ortaçağ'a tarihlendirdiğimiz zırâî işlevli mekânlar, yemekhane ve dört kilise bulunmaktadır. Ayrıca önceki araştırmalarda sözü edilen dokuz kilisede de belgeleme ve envanterleme çalışmalarına başlanmıştır. Benzer bir topografik numaralandırma sitemini Güzelöz yapıları için de yerleşimin kuzeyinden güneyine doğru olmak üzere oluşturmaya başladık. Yüzey araştırmamızın sonunda, ilerideki çalışma sezonlarında ortaya çıkacak olası buluntuların da eklenmesiyle vadilerin topografik haritaları üzerine nihai envanterlemenin işlenmesi planlanmaktadır.

Yeni buluntu ve değerlendirmeler

2009 yılı çalışmalarındaki yeni bulgulardan ilki “Eski Başköy”de, vadinin kuzey yamacında bulunan ve içindeki liturjik kitabe ve Meryem tasviri nedeniyle Theotokos’a ithaf edilmiş - ya da koruması altındaki - 14 numaralı yapı, kayaya oyulmuş bir keşiş hücresi olmalıdır. Yapıya girişi zorlaştıran ve yıkıntı bloklarının arasında güçlüklerle seçilebilen kapısı, çok yüksekteki konumu, iç mekânın işlevsel düzenlemesi ve resim programının bazı özellikleri bu savımızı doğrular niteliktedir. Ancak, mekândaki çökmeler ve muhtemelen sonraki dönemlerdeki değişiklikler nedeniyle bu inziva mekânının yakın çevresindeki yapılarla fonksiyonel ilişkilerini tanımlamak zordur.

Yapı biri yaşam biri ibadet olmak üzere iki bölümlü ilginç bir mekân düzenlemesi gösterir (Çizim: 1). Batıda yer alan giriş bir bölümü kaya çöküntüsü nedeniyle bozulmuş olan yaşam mekânına açılır (Resim: 1). Kuzeyde ise, yaşam alanından bugün yarısı kırılmış olan bir kemerle ayrılan ve iç içe geçmiş iki küçük dua odasından oluşan düzensiz planlı bir ibadet mekânı yer alır. Bu dua odalarının ilkinde¹⁶, batı duvarına oyulmuş bir niş koltuk¹⁷, doğu duvarında ise mekânın işleviyle bağlantılı ancak çok daha derin ve büyük bir niş göze çarpar. Düz tavanlı bu mekândaki niş biçimli düzenlemelerin dış kenarları Kapadokya kaya oyma mimarisinde erken döneme tarihlenen yapılarda sıkça görülen yarım yuvarlak profilli silmelerle süslenmiştir. Kuzeydeki ikinci dua mekânına¹⁸,

Jolivet-Lévy, 2007'deki kilise isim ve numaralarının araştırmamızdaki karşılıkları şöyledir: Başköy 1 (yayını olmayan kilise); Başköy 2 (yayını olmayan kilise); Başköy 3 (yayını olmayan kilise); Başköy 4 (Mikael Kilisesi); Başköy 5 (Panagia Kilisesi, Güzelöz no. 8); Başköy 6 (Ioannes Krisostomos Kilisesi, Güzelöz no. 9); Başköy 7 (Aziz Haralambos Kilisesi, Güzelöz no 11); Başköy 8 (Jolivet-Lévy, 2005, 95); Başköy 9 (Jolivet-Lévy, 2005, 95, templon levhasında Meryem'e Müjde sahnesi parçaları); Başköy 10 (Basileos Kilisesi, Güzelöz 10, Kapalı Kilise); Başköy 11 (Ortaköy Georgios Kilisesi); Başköy 12 (yayını olmayan Kilise); Başköy 13 (Aziz Nikolaos Kilisesi); Başköy 14 (yayını olmayan Kilise); Başköy 15 (Theodoros Kilisesi, Yılanlı Kilise); Başköy 16 (yayını olmayan kilise).

¹⁶ Nişlerle beraber uzunluk yaklaşık 3,00 m., kemerler arası genişlik 1,70 m.

¹⁷ Niş biçiminde bir arkılığı olan koltuk için bu terimi kullanmayı uygun gördük.

¹⁸ Batı duvarındaki koltukla beraber uzunluk yaklaşık 3,60, en geniş bölümde genişlik 1,70.

bugün yıkılmış olan merkezi bir destek üzerine binen, iki kemerin altından geçiliyordu. Bu odanın batı duvarında benzer bir koltuk, hemen yanında küçük bir niş, kuzey duvarının doğu bölümüyle doğu duvarında, aynı seviyede ve boyutlarda, işlevsel iki niş (raf, aydınlatma ?) daha yer alır. Yapının güneyindeki yaşam mekânı da iki bölümlüdür. Girişin açıldığı batıdaki yaklaşık dikdörtgen planlı ve düz tavanlı mekân¹⁹, doğuda bulunan ve duvar resimlerinin yer aldığı köşeleri yuvarlatılmış kareye yakın dikdörtgen biçimli ve düz tavanlı ikinci mekândan²⁰, kısa ve masif iki simetrik korkuluk levhası ve geniş açıklıklı bir kemerle ayrılır. Bu bölümde kuzey duvarı boyunca geniş bir oturma sekisi, kuzey batı köşesinde bir koltuk, doğu duvarının ortasında küçük ve derin bir niş bulunur. Her ne kadar duvar resimleri çok kötü durumda olsa da üslupsal ve ikonografik özellikleri, kullanılan renk skalası (beyaz zemin üzerine kırmızı, sarı, yeşil) Kapadokya’da İkonaklasmus sonrasına tarihlendirebileceğimiz bir grup resim ile yakın benzerlikler gösterir²¹. Kuzeyde, kucağında Çocuk İsa’yı taşıyan tahtta Meryem’e iki yanında eşlik eden Cebraıl, Γαυρί(ή)λ, ve Mikail, Μηχαή[λ] hafifçe eğilmiş, elleri öne doğru uzanmış ve merkezdeki figüre doğru adım atar şekilde resmedilmişlerdir (Resim: 2). Meryem’in başının üzerinde Bizans ikonografisinde oldukça az görülen ve 9.-10. yüzyıllardan sonra hiç kullanılmamış olan Agia Theotokos, (ή) [ἡ] γία Θεοτόκος ünvanı yer alır²². Duvardaki diğer figürler arasında Daniel Stilites betimi zorlukla da olsa seçilmektedir²³. Duvarları süsleyen birbirinden bağımsız, çerçeveli tek figürler ve haç betimleri mekânın kullanıcıları için şüphesiz birer büyük ikona işlevi görüyordu. Bunlardan batı duvarda yer alan ve tipolojisi Güzelöz ve Başköy çevresinde çok yaygın olan haçın yan kollarının altındaki Ortaçağ’a tarihlendirebileceğimiz uzun grafiti, mekânın çileci keşişler dışında, din adamı olmayan “hacılar” tarafından da sıklıkla ziyaret edildiğine ve uzun bir dönem boyunca da kullanıldığına işaret eder. Yapıdaki bir diğer yazılı kanıt da batıdaki yaşam mekânının doğu duvarında kuzeyde, üst bölümdeki dar konsolun hemen altında, kırmızı aşı boyayla beyaz zemin üzerine yazılmış himnolojik kitabedir: ὁφελότερα τ’ὄν οὐρανῶν -v- καὶ ἀγ/

¹⁹ Uzunluk yaklaşık 1, 90 m., genişlik 3, 50 m.

²⁰ Uzunluk yaklaşık 2, 40 m., genişlik 3, 10 m.

²¹ Bir kaç örnek vermek gerekirse: Meskendir Petros ve Paulos Kilisesi, Balkan Dere 1 numaralı kilise, Cemil Keşlik Manastırındaki Hagios Stefanos Kilisesi, Çavuşin Vaftizci Yahya Kilisesi, Zindanönü Aziz Georgios Kilisesi, Kavaklıdere Badem Kilisesi, Kızılçukur’daki Stilites Niketas Kilisesi sıralanabilir. Bu yapılarla ilişkin genel bir yayın için bkz. N. Thierry, *La Cappadoce de l’Antiquité au Moyen Age*, Turnhout 2002, 113-134. Bugüne kadar araştırmacı tarafından İkonaklasmus Dönemi öncesine atfedilen bu duvar resimlerinin tarihlendirmesi konusunda belki de biraz daha temkinli olmak gerekir.

²² Bizans Kilisesi’nde 7. – 9. yüzyıllar arasındaki dogmatik tartışmalar sonucunda ve 9. yüzyıldan itibaren Μητῆρ Θεοῦ ünvanı Agia Theotokos sıfatının yerini alır, ancak Hagia Theotokos tamamen ortadan kaybolmaz; örneğin 9. ve 10. yüzyıllara tarihlenen haç rölikerler üzerinde ve 9. yüzyıla ait el yazmalarında görülür. Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz. B. Pitarakis, *Les croix-reliquaires pectorales byzantines en bronze* [Bibliothèque des Cahiers Archéologiques 16], Paris 2006, 57-60. Agia Theotokos ünvanının Kapadokya Bölgesi’ndeki diğer örnekleri için bkz. Jolivet-Lévy, 1991, 29, dipnot, 29.

²³ Sözkonusu figürün ismini Maria Xenaki okumuştur, kendisine teşekkür ediyoruz.

ηωτέρα τὸν χειροῦ[βίμ] (ὡς τεκοῦσαν τὸν ὅλων δεσπότην, μεγαλύνομεν), “*Göklerin en yükseği, Kerubimlerin en kutsalı (çünkü sen her şeyin efendisini dünyaya getirdin, sana hamd ediyoruz)*”²⁴. Buradaki kısa metin Doğu Kilisesi’nde 8. yüzyıldan sonra ortaya çıkmış bir ilahi türü olan *kanon*’lardan 27.sinin dokuzuncu ve final *odi*’sine (nakarat) aittir²⁵. Kitabemizin alıntılандığı söz konusu ilahi 21 Kasım’daki Gazzeli Aziz Hilarion yortusu için bestelenmiş olsa da, sonundaki *odi* Meryem’e ithaf edilmiştir ve genelde “Theotokion” olarak da isimlendirilir.

Başköy’de, önceki yayınlarda kısaca değinilmiş Aziz Theodoros Kilisesi’nde (Başköy 15) (Çizim: 2)²⁶, geçen yıl yapılmış kaçak kazılar sonunda kilisenin batısındaki girişin altında 2.00 m. uzunluğunda, 0.50 m. kalınlığında ve 1.50 m. yüksekliğinde kâgir bir duvar kalıntısının ortaya çıkmış olduğunu tespit ettik (Resim: 3). Yine aynı şekilde kilisenin giriş kapısının altında, naos’un yer seviyesinin altına açılan yaklaşık 0.30 m. kalınlığında ve yaklaşık 1. 35 m. çapında bir üzengi taşının kapattığı kâgir bir tünel başlangıcı gün yüzüne çıkmıştır (Resim: 4). Çok kaliteli işçiliğiyle dikkat çeken ve erken dönem mimarisini çağrıştıran bu mekânların kilisenin bağlı olduğu daha büyük bir yapı kompleksine (manastır? sivil yaşam mekânı?) ait olduğu düşünülebilir. Aynı bağlamda, kilisenin duvarlarındaki çok sayıda Ortaçağ Dönemi grafitisi, yapının bu dönemde önemli bir yerel hac merkezi olduğunu işaret etmektedir²⁷. Son olarak, kilisenin duvar resimlerinde görülen renk paletinin aynı yamaçta yer alan 4’le numaralandırdığımız Mikail Kilisesi’ndekiyle benzer olması ve iki örnek arasındaki üslupsal ve ikonografik ortaklıklar bize, sözü edilen duvar resimlerinin aynı ekolün üretimi olduklarını düşündürmektedir²⁸.

Daha önce yayını yapılmış dini yapılardan Başköy’de bulunan Panagia kilisesinin (Başköy no. 5) resimlerini ikonografi, üslup ve epigrafik özelliklerinden yola çıkarak 13. yüzyıla tarihlendiriyoruz. Bu kilisenin İncil sahnelerine ve tek figürlerine ait, daha önce görülmemiş bir dizi kitabeyi tespit ederek kayda aldık. Bunlar arasında, apsis duvarındaki piskoposlardan dördünün isimleri de bulunuyor. Buna göre, apsis duvarında merkezde yer alan nişin solundaki ilk piskopos Agios Basileos, ὁ ἄγιος Β[ασίλειος], ikincisi Nazianzoslu Agios Gregorios Theologos, Γρη[γόριος ὁ] Θεο[λόγος]; nişin sağındaki ilk piskopos Agios Nikolaos, ὁ ἄγιος Νικόλαος, ikincisi de Agios Krisostomos, ὁ ἄγιος Χρηστόστωμος’tur. Bu piskoposlardan Nikolaos’un elindeki rulonun üzerinde okunan kitabe içerik bakımından çok ilginçtir(Resim: 5). Bu yazıt şöyle okunur: Μνήσθητι/

²⁴ Metnin okunmasında bize yardımcı olan Georges Kiourtzian’a ve Maria Xenaki’ye teşekkür ediyoruz.

²⁵ *Analecta Hymnica Greca*, J. Schiro, A. Debiازی Gonzato, Roma 1979, vol. 2.

²⁶ Jolivet-Lévy, 2007; Jolivet-Lévy, 2008.

²⁷ Söz konusu grafitilerin, özellikle de doğu duvardaki iki uzun kitabenin, okunması için çalışmalarımız devam ediyor.

²⁸ Bu gruba 9. yüzyıl veya öncesine tarihlendiriyoruz.

κ(ύρι)ε τῆς πόλεως / ἐνῇ παρηκοῦ / [μεν κ(αι) πά] σης / Πόλεως [κ(αι) χώρ]ας, (İçinde) yaşadığımız şehri ve de tüm şehirleri ve ülkeleri hatırla (Yüce) Tanrı(m)²⁹. Krisostomos'un liturjisinde yer alan yakarış duasından bir alıntı olan ve Kapadokya'da ilk defa karşımıza çıkan bu metne, Bizans sanatı örneklerinde bilinen piskopos rulolarında yaptığımız taramada - eğer atladığımız bir örnek yok ise - rastlamadık; bununla birlikte, Gordana Babić ve Christopher Walter'in rulo yazıtlarıyla ilgili oluşturdukları listede de bu metin yer almıyor³⁰. Şimdilik bu konudaki savımız, sözü geçen kitabenin liturjik içeriğinin yanında, 13. yüzyılın politik ve tarihi bağlamıyla ilişkilendirebileceği dolayısıyla, Türk hâkimiyetinde yaşayan Kapadokyalı Hristiyanlar için "ideolojik" bir işlev görmüş olabileceğidir. Yine aynı kilisenin, güney nefinin batı duvarında yer alan Koimesis sahnesinde, bugüne kadar gözden kaçmış önemli bir diğer ayrıntı dikkatimizi çekti. Çok tahrip olmuş bu sahnenin sağında, büyük olasılıkla Meryem'in ölü yatağının ayak ucundaki, piskoposlardan en geride resmedilmiş olan sivri ve uzun beyaz sakallı figürün halesinin hizasında, Agios Dionisios Areopagitis, ὁ ἄγιος Διονύσιος Ἀρεοπαγίτης] okunur. Bizans sanatında, Koimesis ikonografisinde piskopos figürleri daha çok Geç Ortaçağ'da çoğalır, bunlar arasında Dionisios Areopagitis'in ismi de ender olarak kitabe şeklinde sahnede yer alır³¹. Her halükarda, Başköy Panagia Kilisesi'nde bulduğumuz örnek, Kapadokya'da ilktir³². Sözü ettiğimiz sahnenin hemen yanında, kuzey duvarın batı köşesinde, sakalsız ve başında taç olan genç bir peygamber de (ya da Eski Ahit'ten bir figür) bugüne kadar fark edilmemiştir.

Yüzey araştırmamızdaki bir diğer önemli buluntu da üç yapraklı yonca planlı (Çizim: 3) Aziz Georgios (Başköy no.11) Kilisesi'nde tespit ettiğimiz farklı duvar resmi tabakalarıdır. Bu farklı resim dönemlerinin tümünü ikonografi, üslup, epigrafi, tarih veren grafitiler ve mimarî analizden yola çıkarak, kesin olarak 13 yüzyıla tarihlendiriyoruz. 2009 yılı çalışmalarında kilisenin duvarlarında belirli yerlerde 3 kat sıva tabakasının olduğunu gördük. Öncelikle apsis duvarında açılmış pencerelerin 2. kat sıva tabakasını kestiği ve 3. kat sıva tabakasıyla uyumlu olduğunu tespit ettik ve ardından üç yapraklı yonca planlı mekânın kuzey ve güney kollarında da bu sıva tabakalarının takip edilebildiğini gözlemledik (Resim: 6). Kuzeyde 2. kat sıva tabakasının desteklerin arkasında devam etmesi, ilk resim tabakasının yapılmasının ardından, oluşan statik problemler nedeniyle taşıyıcılar

²⁹ F. E. Brightmann, *Liturgies Eastern and Western, I. Eastern Liturgies*, Oxford 1896, 335.

³⁰ G. Babić, C. Walter, The Inscriptions Upon Liturgical Rolls in Byzantine Apse Decoration, *Revue des Études Byzantines* 34 (1976), 269-280.

³¹ Bu konuda bkz., C. Havice, The Dormition of the Virgin, *Four Icons in the Menil Collection*, Houston 1992, 25-45; K. Kreidl-Papadopoulos, Koimesis, *Reallexikon zur byzantinischen Kunst*, Stuttgart IV (1990), col. 136-182.

³² İhlara Vadisi'ndeki Ala Kilise'nin kuzey apsisindeki piskopos figürünün kitabesinden arta kalan birkaç harf, Areopagitis ismini tamamlamak için yeterli değildir Jolivet-Lévy 1991, 330.

ve örtü sisteminde bir onarım yapılmış olduğuna işaret etmektedir. 2. ve 3. kat resim tabakalarındaki benzer üslupsal özellik ve renk kullanımı, ve de Kapadokya'daki başka 13. yüzyıl örnekleriyle örtüşmesi, tespit ettiğimiz onarımın büyük olasılıkla aynı yüzyıl içinde gerçekleştiğini gösterir. Özetle 2009 çalışmalarımızda, ön değerlendirmelerimiz sonucunda kilisede ilk resim döneminin ardından 13. yüzyılda yeniden duvar resimleri yapılmış, ancak muhtemelen strüktürel bir gerekçeyle aynı dönemde örtü sistemini taşıyan desteklerin yeri değiştirilmiş, apsis pencereleri açılmış ve 3. resim tabakası yapılmıştır. Bu konuya ilişkin savlarımız şimdilik bir ön değerlendirme niteliğindedir.

Kilisenin 3. resim tabakasındaki sahnelerin ikonografik düzenlemeleri bu bölgede aynı yüzyıla tarihlenen Güzelöz Eski Camii, kilisedeki figür ve sahne düzenlemelerine paralellik gösterir. Aynı resim atölyesi grubunun üretimi olduğunu öne sürdüğümüz bu iki örnekteki ikonografik benzerlikler de 13. yüzyılda Başköy ve Güzelöz'de çalışan yerel bir sanatçı grubunu işaret etmektedir. Yine 13. yüzyılda farklı duvar resmi örneklerine Başköy'de Panagia Kilisesi'nde (no. 5), 9 numaralı Kilise'de, Nikolaos Kilisesi'nde (no. 13), Güzelöz'de Emin Kilise'de ve Ağaçlık Kilise'de rastlıyor olmamız, bu yüzyılda yoğun bir sanat faaliyetinin olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Dolayısıyla, 2009 yılı çalışma sezonunda iki yerleşimin kiliselerindeki duvar resimlerini üç ana dönemde sınıflayabiliriz. İlki yorumu güç olan 9. yüzyıl veya öncesi örnekler, ikincisi 9. yüzyıl sonu ve 10.yüzyıla ait örnekler ve kesin olduğunu tarihsel, ikonografik ve üslupsal analizlerle belirlediğimiz 13. yüzyıl örnekleridir. Bunun yanı sıra ön değerlendirmelerimiz ışığında, 9-10.yüzyıl ve 13. yüzyılda Güzelöz ve Başköy'de en az altı ressam atölyesinin faaliyet gösterdiğini de şimdilik söyleyebiliriz.

Kapadokya ve Doğu Hristiyan Sanatında bir ilk: Başköy 3 No.lu Kilise ve Yaratılış Siklusu

2009 yılı araştırmamızın şüphesiz en önemli buluntusu Başköy 3 No.lu kilise olarak envanterlediğimiz yapı ve burada bulunan duvar resimlerinin ünik ikonografisidir. Sözü edilen yapı hiçbir yayında yer almaz³³.

Her biri birer apsisle sonlanan uzunlamasına iki nefli naosa, güneyde bulunan ve aynı zamanda gömü mekânı olan, kuzey-güney doğrultusunda tonoz örtülü olduğunu düşündüğümüz kaya oyma giriş mekânından geçilmektedir (Çizim: 4). Burada yer yer göze çarpan duvar resmi kalıntıları söz konusu giriş mekânının resimlenmiş olduğunu gösterir. Güney nefin³⁴ örtüsünü oluşturan basık beşik tonozun başlangıç seviyeleri asimetriktir (Çizim: 5). Kuzey duvarı boyunca tonoz oldukça belirgin bir profil üzerine

³³ Bu kilisenin ve duvar resimlerinin kapsamlı monografisini yayına hazırlamaktayız.

³⁴ Uzunluk 7.00 m., genişlik 2, 87 m.

biner. Nef batıdaki tonoz alınlığının altında, içerlek dikdörtgen bir mekânla sonlanır, kuzey duvarının doğu ucunda ise derin bir arkosolium yer alır. Güney nefin büyük ölçüde yıkılmış olan apsisi³⁵ merkezi içte yuvarlak bir yer planı gösteriyor olmalıydı. İki nefi ortada dikdörtgen kesitli kaya desteğin üzerine oturan iki geniş kemerin açıklığı ayırmaktadır. Doğu kemerin bindiği doğu duvarda görülen geniş niş düzenlemesi de kilisenin yontulduğu dönemden ya da sonraki kullanım dönemlerinden olmalıdır³⁶. Kuzey nefin³⁷ tonoz ve batı mekân düzenlemesi, güney nefinkiyle neredeyse aynıdır, ancak güney neften farklı olarak, batı ve kuzey duvarı boyunca kesintisiz devam eden alçak bir oturma sekisi görülür. Ayrıca, kuzey duvarın doğusunda yer alan derin odacığın işlevi liturjik olmalıdır, bu mekânın doğusunda bulunan küçük bir niş ve kuzey duvarında yer alan Son Akşam Yemeği sahnesi de zaten bunu ispatlar niteliktedir (Resim: 7). Tepe noktasında çok dar olan apsis zafer kemeri batı yüzü yanlara doğru hafifçe genişleyerek iner. Tek basamakla geçilen kuzey nef apsisi³⁸, kayadan biçimlendirilmiş korkuluk levhalarıyla ayrıldığı naosun yer seviyesinin çok üstünde değildir. Ayrıca, bema girişinin doğu yüzünde, köşelerde, (sonraki dönemlere ait ?) muhtemelen ahşap ve yüksek bir templon düzenlemesinin izleri mevcuttur. Kuzey ve güney apsisler doğu duvarında küçük bir niş bulunan geniş bir geçitle birbirine bağlanır. Kuzey nefin oldukça yüksek ve dar apsis yarım kubbesinin ortasında, tabanı geniş ancak yukarıya doğru daralan orijinal sıvalı bir pencere (?) ve güney yarısında, yine orijinal olduğunu düşündüğümüz çok daha dar, boru biçimli, ikinci bir açıklık bulunur. Kuzey apsis'in günümüze gelmiş liturjik elemanları arasında duvarın kuzeyinde derinliği az olan bir niş ve apsis duvarından bağımsız ve yaklaşık kare biçimli bir altar mevcuttur.

Aynı dönemde yontulduğu şüphe götürmeyen güney ve kuzey neflerin ikisinin de bütünüyle resimli olduğu açıktır, ancak bugün sadece kuzey nefin duvar resimleri okunabilmektedir. Kuzey apsis'te üç şeritli bir resim programı bulunur. En üstte, apsis yarım kubbesinde, çok az sayıdaki resim kalıntısından yola çıkarak, içinde büyük bir haç bulunduran ve beyaz bordürü dikey çizgilerle bezenmiş bir madalyon olduğunu düşünüyoruz. Orta şeritte, merkezde, tahtta oturan ve kitap taşıyan İsa tasvirinin sağında, çok zor seçilen, ancak ayakta resmedildiği belli olan bir dizi figür sıralanmıştır: İsa'nın hemen sağında rulo taşıyan Vaftizci Yahya, onun yanında kitap taşıyan bir figür (havari? piskopos ?), ardından sırasıyla iki piskopos ve son olarak da diakon olabileceğini düşündüğümüz bir figür gelir. Diğer tarafta ise, iki yanında melek bulunan Meryem betimi, aradaki bir boşluğun ardından da güney duvarının ucunda tanımlanamayan bir

³⁵ Derinlik 2, 70 m., genişlik 2, 85 m.

³⁶ Benzer bir düzenleme, Başköy 5 No.lu kilisede de (Panagia) karşımıza çıkmaktadır.

³⁷ Uzunluk 6, 70 m., genişlik 2, 90 m.

³⁸ Derinlik 2, 60 m., genişlik 2, 50 m.

figür bulunur. En alt şeritte ise, Kapadokya duvar resimlerinde “arkaik” grup olarak tanımlanan 9. yüzyılın sonu 10. yüzyılın başına tarihlenen örneklerde sıkça rastladığımız bir antrolag motifi bulunur. Benzer geometrik bezeme apsis kemer sövesinde ve tonozun merkezinde, doğu batı yönünde tekrar karşımıza çıkar. Ancak tonoz merkezindeki süsleme şeridinde sözünü ettiğimiz grupta olduğu gibi Eski Ahit Peygamberlerinin büstleri yer alır. Kuzey ve güney apsisi birbirine bağlayan geçitin duvarlarında, karşılıklı iki diakon, bir piskopos ve şimdilik tanımlanamayan bir aziz figürüne eşlik eden, ve tipolojisi Başköy ve çevresinde çok yaygın olan, dekoratif bir haç betimi yer alır. Kuzey nefin geometrik süsleme dağarcığında arkaik grupla bire bir örtüşen bir başka motif de tonoz başlangıcında görülen, ters perspektifle çizilmiş dış sırası motifidir.

Kuzey nefin resim programı Kapadokya’da ünik, Doğu Hristiyan sanatındaysa Erken Ortaçağ örneklerinin çok nadir olduğu Yaratılış siklusuna ayrılmıştır³⁹. Tonozun güney yarısının doğu ucundan başlayan bu ayrıntılı siklusta arkaik grup örneklerinde olduğu gibi sahneler arasında ayırıcı çerçeveler görülmez. Siklus batı yönünde devam ederek, tonozun kuzey yarısının merkezine kadar uzanır ve sırasıyla Evrenin Yaratılışı, Adem’in Yaratılışı, Havva’nın Yaratılışı, Hayvanların Yaratılışı ve İsimlendirilmesi (Resim: 8), İlk Günah ve Cennetten Kovuluş, Adem’in Havva’ya Orağı Vermesi betimlerini kapsar (Resim: 9). Söz konusu siklusu tonozun kuzey yarısında resmedilmiş İncil’den 3 mucize sahnesi tamamlar: sırasıyla, İsa’nın Fırtınayı Dindirmesi ve Denizi Sakinleştirmesi, Körün İyileştirilmesi ve Lazarus’un Dirilişi takip edilir. Tonoz’un batı alınlığında ise Fırında Üç İbrani Genç resmedilmiştir. Nef duvarlarında ise Eski Ahit’ten alınmış ya da esinlenilmiş olabileceğini düşündüğümüz dört ya da beş sahne yer alır. Üslupsal ve ikonografik özellikleri ve bitkisel, geometrik bezeme dağarcığı nedeniyle, şimdilik 9. yüzyılın sonu 10. yüzyılın başına tarihlendirmeyi önerdiğimiz bu siklus, kronolojisi bakımından Bizans ikonografisinde bir ilktir.

Mimarî tespitler

³⁹ Bizans Sanatında İkonaklasmsus Dönemi sonrası için bilinen en eski Yaratılış siklusu 879-892 yıllarına tarihlenen ve Konstantinopolis’te üretilmiş Gregorios Nazianzos Homilyeleri elyazmasında bulunur (BN cod. gr. 510). Söz konusu eserdeki siklus 7 sahneden oluşur: Adem’in Yaratılışı, Havva’nın Yaratılışı, Adem Havva ve Yılan, Cennetten Kovuluş, Ağaç ve Kerubimli Cennet Kapısı, Meleğin Adem’e Orağı Vermesi, Adem ve Havva’nın Yakınması. Bu sahneler için bkz. L. Brubaker, *Vision and Meaning in Ninth-Century Byzantium*, Cambridge 1999, folio 52v, 221-225, 309-316, fig. 10. Yaratılış sikluslarının Erken Ortaçağ örnekleri için bkz., K. Weitzmann H. L. Kessler *The The Cotton Genesis in British Library, Codex Cotton Otho B VI*, Princeton 1986; T. M. Mathews, *The Genesis Frescoes of Aghtamar*, *Revue des Études Arméniennes* 16 (1982), 245-257; N. Thierry, *Le cycle de la création et de la chute d’Adam à Aghtamar*, *Revue des Études Arméniennes* 17 (1983), 289-329; J. Lowden, *Concerning the Cotton Genesis and Other Illustrated Manuscripts of Genesis*, *Gesta*, 31 (1992), 40-53; A. Eastmond, *Narratives of the Fall: Structure and Meaning in the Genesis Frieze at Hagia Sophia, Trebizond*, *Dumbarton Oaks Papers* 53 (1999), 219-236.

Güzelöz ve Başköy'deki çalışmalarımızda yeni mimarî veriler de elde ettik. Plan bazında yapılara baktığımızda, dönemsel bir ayrım gözetmeksizin iki nefli plan tipinin kaya mimarîsinde uygulandığını görüyoruz. Başköy'de 16 yapıdan 8'inde iki nefli düzenleme dikkat çekerken, Güzelöz'de 5 yapıda bu plan tipi göze çarpmaktadır. Bu iki nefli kiliselerin tamamında neflerin aynı dönemde yontulmuş olduğu tespit edilmiştir. Bunun dışındaki örneklerde, tek nefli, serbest haç, kapalı yunan haçı, üç yapraklı yonca planları görülür. Kiliselerin girişlerinde örneklerine Başköy'de, 1, 2, 3, 4, 5 ve 6 numaralı kiliselerde, Güzelöz'de 8 ve 9 numaralı kiliselerde rastladığımız kareye yakın dikdörtgen planlı, kuzey ve güneyde mezarlar ve nişlerle oluşturulmuş mekân düzenlemeleri dikkat çekmektedir. Antik *dromos*'ları andıran bu mekânların bazılarında kâgir tonoz örtü sistemi bulunma ihtimali yüksektir.

Başköy'de 3, 5 ve 6 numaralı kiliselerde, Güzelöz'de 8 ve 9 numaralı kiliselerde apsis yarım kubbelerinin güneyinde dışa açılan, yuvarlak formu ve sıvalı açıklıklar yer alır. Bu açıklıklar kiliselerin dışında kayadan oyma mezarlık alanlarıyla birleşmektedir. 10. yüzyıl ve öncesine tarihlenen bu kilise grubunda apsis tasvirlerinin yerleşiminden ve içlerindeki sıva tabakalarından yola çıkarak, orijinal olduğunu düşündüğümüz bu açıklıkların işlevi hakkında bu aşamada kesin bir şey söyleyemiyoruz. Bununla birlikte sözünü ettiğimiz bu açıklıkların mezar mekânı ve kilisenin apsisi arasında somut ve soyut bir bağlantı kurmaya yaradıkları da açıktır.

Güzelöz ve Başköy Kiliselerinde templon düzenlemeleri de kendi içinde bir bütünlük gösterir. Özellikle arkeolojik verilerini takip edebildiğimiz Güzelöz 9 numaralı Kilise ve Başköy 5 (Panagia), 6 (Krisostomos), 9 ve 10 No.lu (Basileos) Kiliselerde nefin zemininden yaklaşık 0.50 m. yüksekte basamakla çıkılan apsisler, kemerli bir templon düzenlemesi ile sınırlandırılmıştır. Güzelöz'deki 9 numaralı Kilisede duvar resimleri yok olmuştur, bununla birlikte Başköy Krisostomos ve Basileos Kiliselerinin duvar resimleri, yukarıda da belirttiğimiz gibi, olasılıkla 9-10. yüzyıllara aittir. Resimleri 13. yüzyıla tarihlenen Panagia Kilisesi'nde ise daha erken bir döneme ait olduğunu ön gördüğümüz ve güney nefte takip edebildiğimiz bir resim tabakası yer almaktadır. Bunun yanı sıra yerleşimlerde 13. yüzyılda resimlenen kiliselerde bu türde bir templon düzenlemesiyle de karşılaşmamıştır. Buna bağlı olarak duvar resimleri 9-10.yüzyıllara tarihlenen kiliselerdeki kemerli ve yüksek olan templon düzenlemelerinin bu dönemde uygulanan bir mimarî gelenek olduğunu öngörüyoruz⁴⁰.

Güzelöz ve Başköy'ün yakın çevresi

⁴⁰ Aynı özellikleri gösteren templon düzenlemelerinin Yunanistan'ın değişik bölgelerinde 10 yüzyıldan itibaren çok yaygın kullanıldığı tespit edilmiş ve bu geleneğin kökeninin Anadolu olduğu savlanmıştır. Bkz., N. Gkioles, A Contribution to the interpretation of the "oriental" feature in the art of the 10th cent., Mani, *Δελτίο κέντρον μκρασιατικών σπουδών* 5 (1986), 71-84 [İngilizce özetli Yunanca makale].

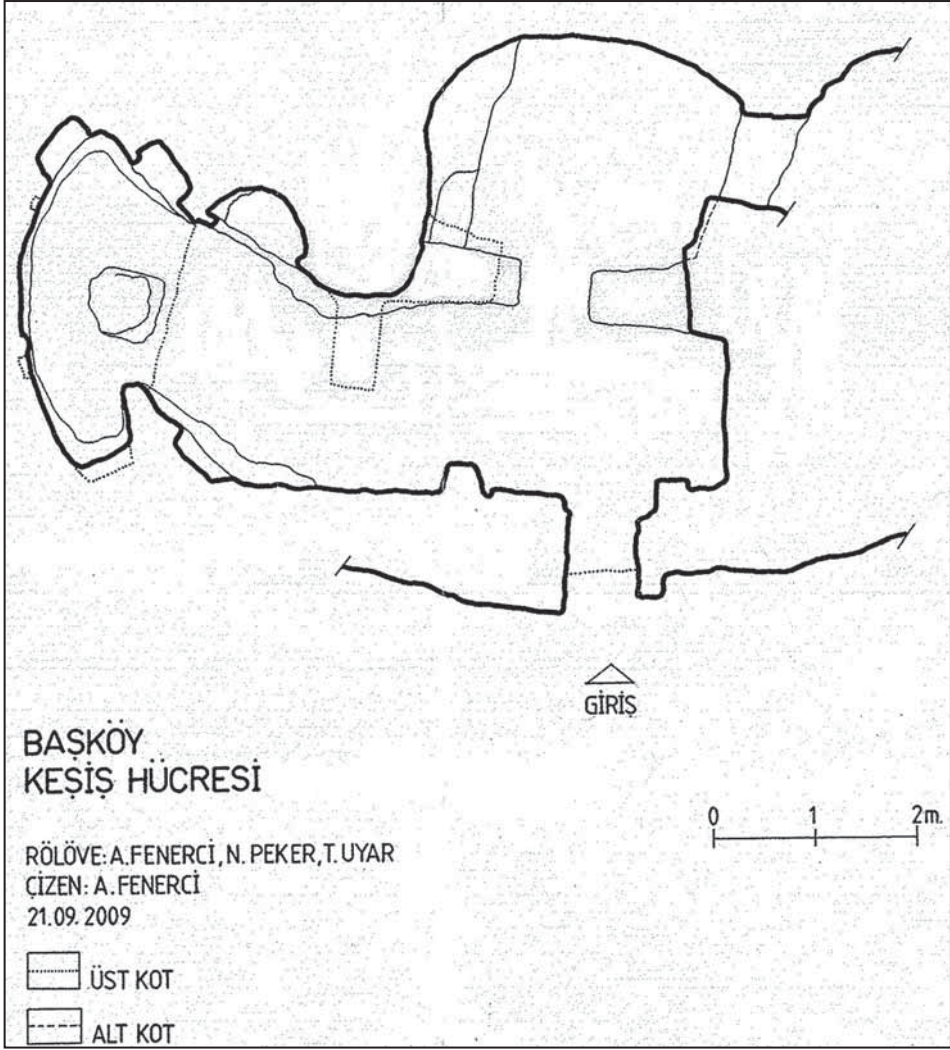
2009 sezonunda Güzelöz ve Başköy'ün yakın çevresinde de ön araştırmalarda bulunduk.

Güzelöz'de Mavruca Deresi'nin yatağıyla birleşen yamaçta ve Ağaçlık Kilisesi'ne giden patika üzerinde manastır komplekslerine ait olduğunu düşündüğümüz toplu yaşam ve üretim mekânları tespit ettik. Sözü ettiğimiz ilk yerde kayadan oyma bir yemekhane ve depolama alanları buluyor. Yemekhanenin içi masa ve duvarlarda nişlerle oluşturulmuş bir düzenleme göstermektedir. Aynı zamanda duvarlarda kazıma haç motifleri yer almaktadır. Bulduğumuz ikinci yapıda şaraphane olarak kullanıldığını düşündüğümüz dikdörtgen planlı mekân sağlam durumdadır. Giriş aksında iki kademeli düzenlemiş bir üretim bölümü dikkat çeker, burada özgün olduğunu düşündüğümüz sıvalar ve sıvalar üzerinde kırmızı boya ile yapılmış geometrik bezemeler ve haç motifleri görülür.

Güzelöz-Yeşilhisar karayolunda Güzelöz'e yaklaşık 5 km. uzaklıkta yolun kenarındaki bahçelerin içinden uzanan bir vadi, 2009 yılı çalışmalarımız sırasında tespit ettiğimiz bir diğer yeni bulgudur. Halk arasında Bahçies olarak adlandırılan vadinin kuzey yamacında, olasılıkla antik mezardan dönüştürülmüş bir dua mekânı olan tek nefli ve beşik tonoz örtülü yapının duvarlarında ve tonozunda kaya üzerine geometrik bezemeler yer alır (Resim: 10). Yamaçtaki diğer mekânlarla birlikte bu yapının varlığı vadideki yaşamı belgelemesi bakımından önemlidir.

Bunun yanı sıra, yine Güzelöz yakınlarında yerleşimin sınırlarına bağlı olduğunu öğrendiğimiz ve ana vadiye doğuda bağlanan kollardan biri olan ve Deneke olarak adlandırılan bir yerleşim de saptadık. Sözü ettiğimiz vadide çok sayıda kaya mekânlarının ve kiliselerin olması burada da Ortaçağ'da bir yerleşim olduğunun ipuçlarını sunmaktadır.

Sözü ettiğimiz bu vadilerin ve manastır mekânlarının (yerleşimle iç içe geçmiş dini yapılar?) tespiti, Güzelöz ve Başköy'de sanıldığından daha yoğun ve geniş bir Bizans yerleşiminin olduğunu işaret etmekte ve elde edilen veriler ışığında Ortaçağ'da bu alanda ekonomik, sosyal, dini ve sanatsal yaşamın canlılığını ve uzunca bir dönem boyunca da, sürekliliğini kanıtlamaktadır.

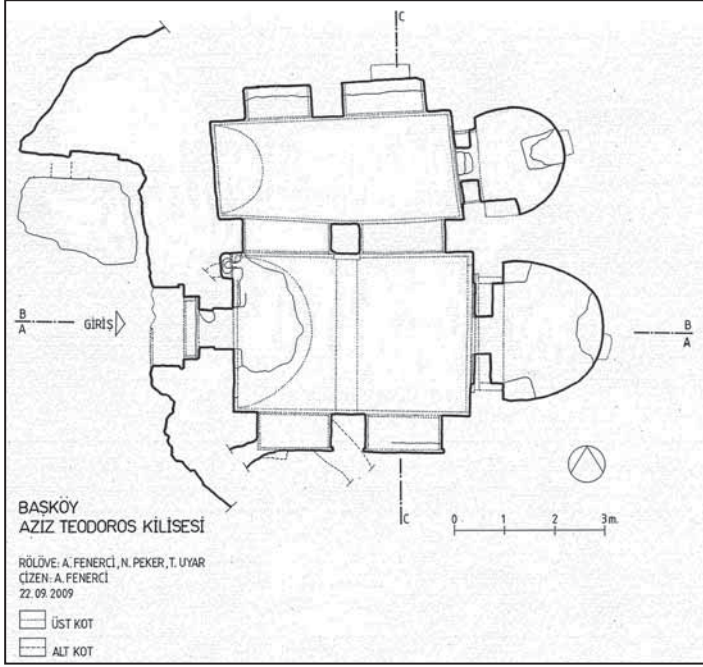
Çizim 1: Başköy Keşiş Hücresi planı.

Resim 1: Başköy Keşiş Hücresi yaşam mekânı.

Resim 2: Başköy Keşiş Hücresi, Meryem ve Melekler.

Çizim 2: Başköy Aziz Theodoros Kilisesi planı.

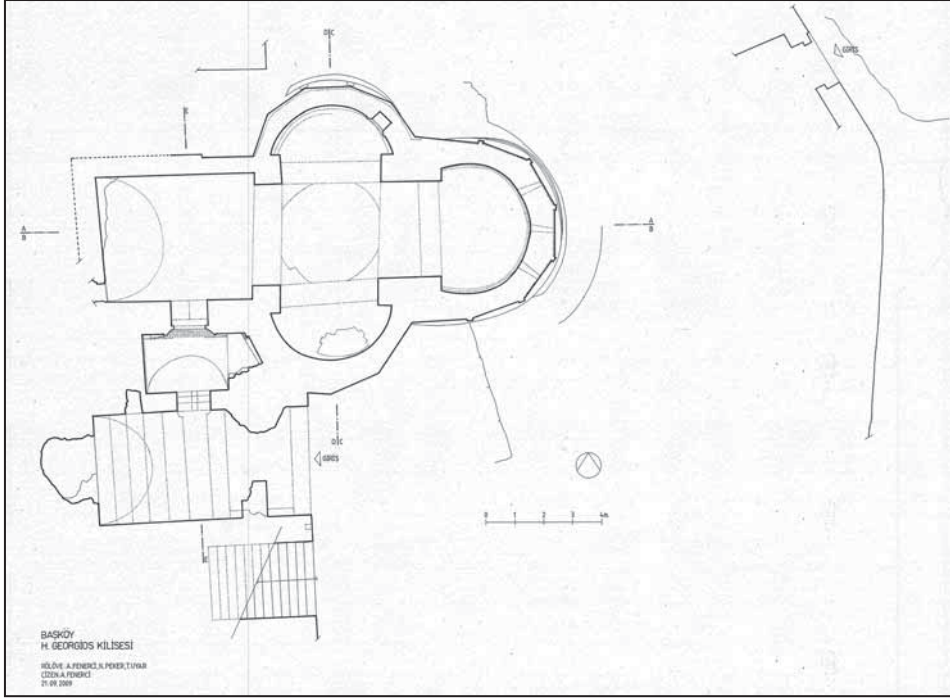
Resim 3: Başköy Aziz Theodoros Kilisesi girişi, kâgir duvar kalıntısı.

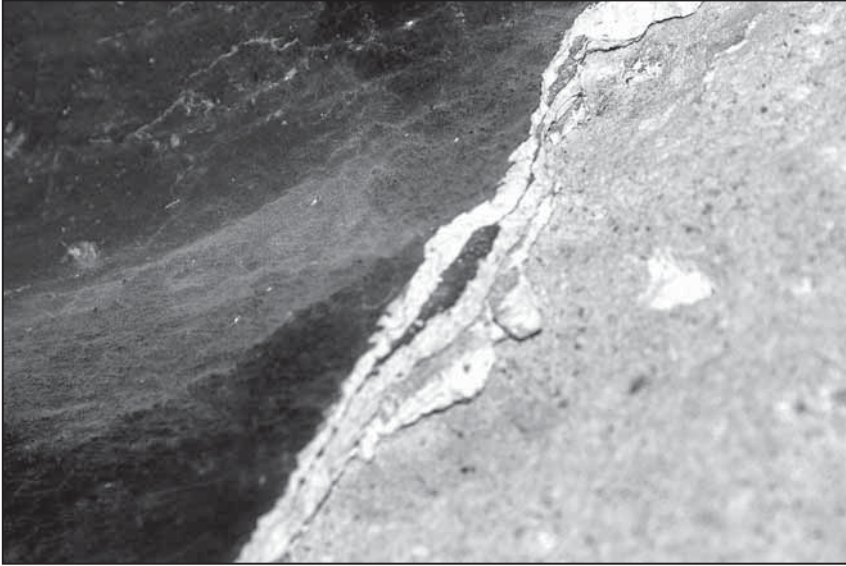
Resim 4: Başköy Aziz Theodoros Kilisesi, t nel girişi.

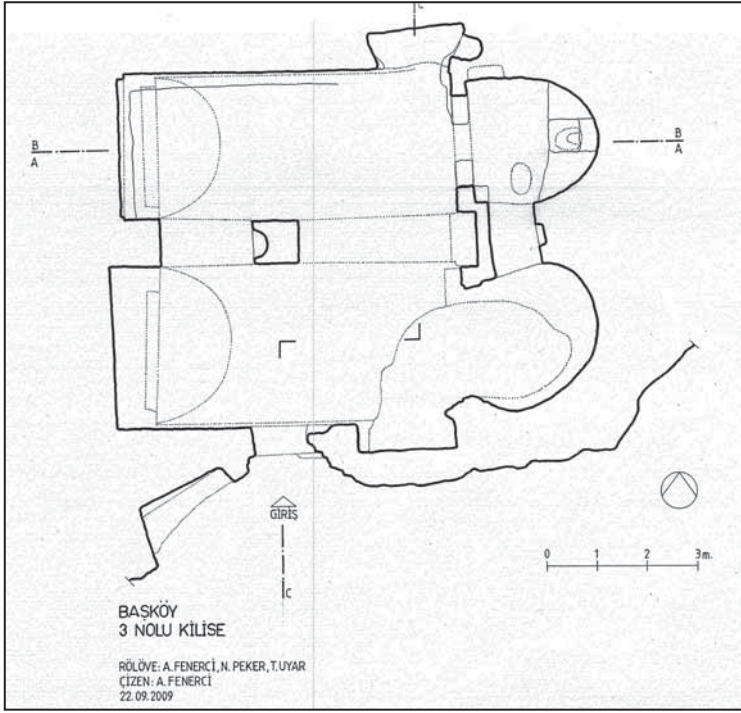
Resim 5: Başköy Panagia Kilisesi, Aziz Nikolaos.

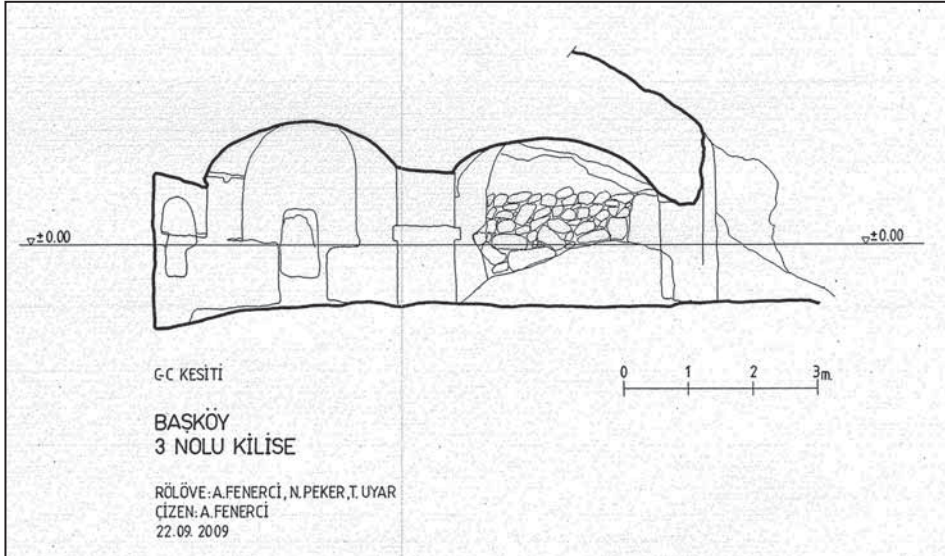
Çizim 3: Başköy Aziz Georgios Kilisesi planı.

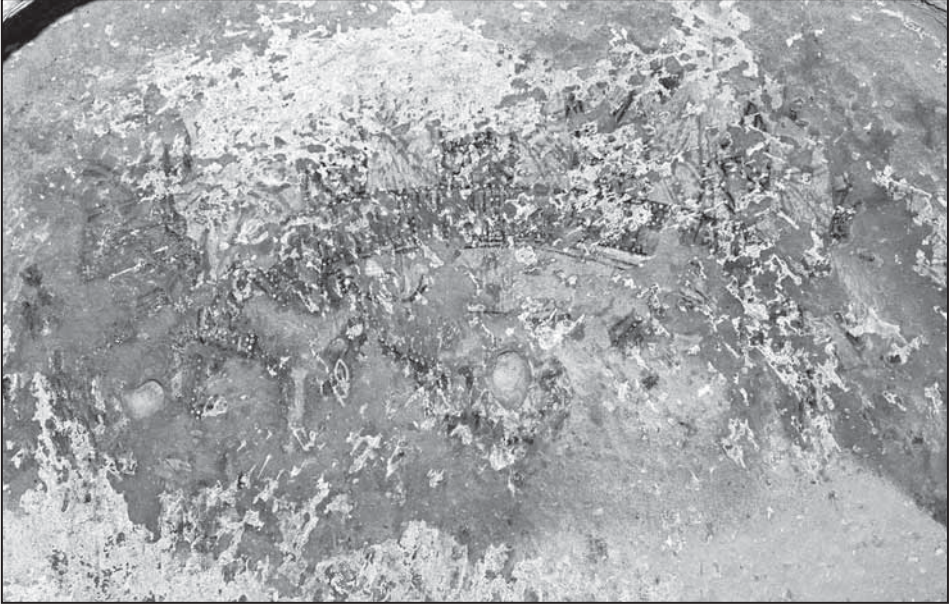
Resim 6: Başköy Aziz Georgios Kilisesi, sıva tabakaları.

Çizim 4: Başköy 3 No.lu Kilise planı .

Çizim 5: Başköy 3 No.lu Kilise C-C Kesiti.

Resim 7: Başköy 3 No.lu Kilise, Son Akşam Yemeği.

Resim 8: Başköy 3 No.lu Kilise, Hayvanların Yaratılışı ve İsimlendirilmesi, Melek.

Resim 9: Başköy 3 No.lu Kilise, İlk Günah ve Adem'le Havva'nın Cennetten Kovuluşu.

Resim 10: Güzelöz, Bahçes Kilisesi.

KANLITAŞ HÖYÜK VE CİVARI (İNÖNÜ, ESKİŞEHİR) YÜZEY ARAŞTIRMASI

Ali Umut TÜRKCAN*

Eskişehir İli, İnönü İlçesi, Aşağı Kuzfındık Köyü'ne bağlı Kanlıtaş Höyük, Eskişehir'de Orman Fidanlığı, Kes Kaya yerleşimi ile Kütahya'nın kuzeyindeki Asmainler yerleşimlerinde tespit edilen Kalkolitik Dönem Porsuk kültürünün şu ana kadar belirlenmiş önemli ve korunmuş yerleşmelerinden biridir. Höyük, ilk olarak 2006 yılında ziyaret edilip, ön tetkikleri yapılmış ve 2008 yılında Anadolu Üniversitesi'nin Bilimsel Araştırma Proje Başkanlığı'nın desteği (Proje No: 0810818) ve Kültür Bakanlığı'nın izniyle yüzey araştırması kapsamında Yrd. Doç. Dr. Ali Umut TÜRKCAN başkanlığındaki ekip tarafından incelenmiştir. Aynı şekilde Kanlıtaş Höyüğü'nde ve yarıçapı 6. km. olarak belirlenen çevresinde yüzey araştırması çalışmaları 14.07.2009 tarihinde başlamış olup, 03.08.2009 tarihinde sonlandırılmıştır¹. Bakanlık temsilcisi olarak çalışmaya Hacı Bektaş Müzesi'nden Nevin KAYA katılmıştır. Bu çalışmamıza ek olarak, höyüğün etrafındaki yerleşmelerin dönemsel dağılımı, kaynakların kullanımı,

* Yrd. Doç. Dr. Ali Umut TÜRKCAN Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü, Yunus Emre Kampüsü, 26470. Eskişehir.(aturkcan@anadolu.edu.tr)

¹ 0810818 numaralı “*Kanlıtaş Höyük ve Civarı Yüzey Araştırması*” başlıklı projemiz 2008 ve 2009 yıllarında 2 yıl Anadolu Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Komisyonu tarafından desteklenmiştir. Projenin gerçekleştirildiği dönemde Bilimsel Araştırma Fonlarından sorumlu Rektör Yardımcılığı görevini yapan ve çalışmaların en iyi biçimde yürütülmesini sağlayan Prof. Dr. Nezih Varcan'a teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca, 2009 yılında Kanlıtaş Höyüğe bizzat gelerek çalışmalarımızı yerinde görerek bizleri onurlandıran Dekanımız Prof. Dr. Nadir Suğur'a içten teşekkürlerimi sunarım. Araştırma boyunca Kuzfındık Barajı şantiye evinde kalmamız için yardımını esirgemeyen DSİ Eskişehir Bölge Müdürü Remzi Ertek ve yine binaları hizmetimize veren Ak-Eli İnşaat'a desteklerini esirgemeyerek projemizi mümkün kılan özverileri ile Eskişehir İl Kültür Müdürü Ali Osman Gül, Eskişehir Arkeoloji Müze Müdürü M. Dursun Çağlar'a, Harita: çalışmaları ve eğitiminde DSİ. III. Bölge Müdürlüğü'nden Harita: Mühendisi Uzman Murat Tuzlacıoğlu'na ve Höyüğün Topografik plan ve karelej sistemini kuran Eksen Haritacılık'a (Eskişehir) ve en son projemizin web sayfasını (www.kanlitas.com) özveri ile hazırlayan İDA Bilişim'e (İstanbul) candan teşekkürlerimi sunarım. Katkı ve yardımlarını gördüğüm, değerli görüşlerinden yararlandığım sayın Prof. Dr. Turan Efe (İstanbul Üniversitesi, Arkeoloji Böl.), Prof. Dr. Billur Tekkök (Başkent Üniversitesi Arkeoloji Böl.), Yrd. Doç. Dr. Handan Üstündağ, Yrd. Doç. Dr. Alptekin Oransay, Öğr. Gör. Abdullah Deveci, Doktora öğrencisi Vildan Gürdil'a (İstanbul Üniversitesi), Fotoğrafçı Arkeolog Aşkın Karahan'a özverili çalışmalarından dolayı teşekkür etmeyi bir borç bilirim. Araştırmacıların haricinde 2008 ve 2009 yılında örnek bir görev bilinci ile çalışan, Anadolu Üniversitesi Arkeoloji Bölümü öğrencilerinden Burhan Korkut Odabaş (Mezun Arkeolog), Elif Genç (Mezun Arkeolog), Utku Kocatürk, Tuğba Akbaba, Betül Görgüner, Ferhat Erikan, Gamze Fatma Şahin, Derya Taçyıldız, Onur Kaya, Yunus Emre Demirebilek, Zeki Barış Beyoğlu, Atilla Tekin (Yüksek lisans öğrencisi), Arno Taşcıoğlu, Utku Kocatürk, Yıldırım Dönmez ve Emrah Ünal'a teşekkürlerimi sunarım.

topografya değişimine ait bulguların anlaşılması ve gerektiğinde Kanlıtaş'tan elde edilen bulguların da desteklenebilmesi amacıyla, yaklaşık Kanlıtaş Höyüğü'nün merkez alındığı yaklaşık 6 km.lik bir yarıçapda yüzey taraması daha yapılmıştır (Resim: 1)

Çalışmanın sonuçları öncelikle Kanlıtaş Höyük'te yapılan ilerde bir kazı çalışmasına da yönelik düşünülen sistematik yüzey araştırması ve daha sonra 2008 de elde edilen sonuçlarla beraber Kanlıtaş Höyüğü merkezinde yaklaşık 6 km. yarıçapında bir alanda yapılan araştırmanın sonuçları sunulacaktır (Resim: 2).

Kanlıtaş Höyük Sistematik Yüzey Toplaması ve Bulguların İstatistik Analizi

Kanlıtaş Höyüğü, Eskişehir İl merkezinin kuzeyinde İnönü İlçesi, Aşağı Kuzfındık Köyü'nün 1 km. doğusunda, yolun solunda yer almaktadır. Höyük, vadinin ortasında yükselen bağımsız bir kayalığın veya kaya bloğunun kuzey yamacına yaslanmış şekildedir (Resim: 3). Höyüğün dayandığı kayalık alanın hemen arkasında Kuzfındık Deresi akmaktadır. Bu alan yörede Kanlıtaş Mevkii olarak bilinmektedir (39, 41.887 K, 30, 05.015 D, Yük: 949 m.). Höyüğün yüksekliği yaslandığı kayadan (yük. 24 m.) ayrı olarak yaklaşık 18 m.dir. Yaslandığı kayalıktan itibaren genişleyen Kanlıtaş Höyüğü özellikle Orman Fidanlığı yerleşmesinde olduğu gibi, bilinçli olarak ova düzlüğünde bağımsız olarak yükselen kayalık bir yükseltinin kenarında kurulduğu söylenebilir.² Bu konumu ile Kanlıtaş Höyük, özellikle Batı Anadolu'da daha önce örnekleri pek bilinmeyen vadi yamaçları, yüksek sırtlar ve yayla kesimlerinin tercih edildiği dönemin yer seçimi anlayışını yansıtır. Bu durumun, özellikle Orman Fidanlığı örneğinde olduğu gibi geniş höyüklerin oluşmasını engellediği ve bu nedenle Orta Kalkolitik Dönemde bu yerleşmelerin saptanmasını güçleştirdiği düşünülmektedir (Özdoğan 2002: 119).

Eldeki verilerin ışığında, Kanlıtaş Höyüğü'nün ait olduğu bölgenin ve dönemin kültürü olarak kabul edilen Porsuk Kültürü ilk olarak Prof. Dr. Turan Efe tarafından 1988–1992 yılları arasında Eskişehir, Bilecik, Kütahya illeri arasında gerçekleştirdiği yüzey araştırması çalışması sırasında saptadığı (Efe 2000b) Orman Fidanlığı (Eskişehir, Merkez) yerleşmesinde, Anadolu'da daha önce bilinmeyen bir çanak çömlek grubunun saptanması ile arkeoloji literatürüne geçirilmiş ve daha sonra Orman Fidanlığı kazıları ile ortaya çıkan bulguların, Balkanlar'daki İlk Kalkolitik Vinça kültürünün şekillenmesinde etkili olduğu ortaya koyulmuştur (Efe 1990: 67–113; Efe 1999: 84; 2000b: 108). Daha sonraki çalışmalarda, Ilıpınar kazılarında da aynı tür malzemenin saptanması ile bu kültürün yayılımına ait bulgular M.Ö. 5. binyıldaki Anadolu-Balkan ilişkileri hakkındaki görüşlere yeni boyutlar kazandırmıştır (Roodenberg ve diğ. 1989–90: 61–144).

² Orman Fidanlığı (Eskişehir, merkez) yerleşmesi, meyilli inen bir yamaç üzerindeki sivri bir kayanın üzerindeki doğal teraslara kurulmuştur (Efe 1999: 75).

Höyüğün yayılım alanı çevresinin yoğun tarımsal uğraşlara bağlı olarak aşınmasına bağlı olarak net olarak takip edilememektedir. Buna ek olarak, höyüğün hemen kenarından geçen Kuzfındık Deresi'nin bulunduğu ova tabanını doldurarak bu kesimde özellikle yerleşimin batı ve doğu kesimini kısmen örtmüştür. Bu aşamada, yerleşmenin en azından bugünkü dere yatağına daha yakın olduğu söylenebilir. Bunlara karşın höyük yüzeyinde yapılan tespit çalışmalarında höyüğün en azından yaklaşık 100 m. yarıçapında olduğu anlaşılmıştır (Resim: 4).

Kanlıtaş Höyüğü'nde gerçekleştirilen yüzey araştırmasında höyük doğudan batıya olmak üzere 12 farklı sektöre bölünmüştür (A-L) (Resim: 5). Sektörler arasında yapılan sistemli yüzey toplaması sonucunda höyükte ağırlıklı olarak çanak çömlek ve taş aletlerden oluşan buluntulara rastlanmıştır. Elde edilen buluntuların yoğunluğunun, sektörlere göre dağılımı şu şekilde özetlenebilir: Kanlıtaş Höyük'te elde edilen çanak çömlek buluntuların yoğunluğuna bakıldığında, (85 çanak çömlek buluntu) ile en çok A ve F sektöründe (toplam 82 çanak çömlek) dikkat çekicidir. Bunu takip eden C ve G ve I sektörlerinde ise yaklaşık yarısı oranında (45'er ve 38 çanak çömlek) buluntu elde edilmiştir. B ve D ve K sektörlerinde ise (12'şer ve 9 çanak çömlek ile yoğunluğun çok az olduğu anlaşılmaktadır. Geriye kalan E, H, L, J sektörlerinde ise hiçbir çanak çömlek buluntuya rastlanmamıştır. Yüzey araştırması sonucunda elde edilen taş aletlerin sektörlere göre yoğunluğuna bakıldığında, 40 adet taş aletle C ve A (34 parça) sektörünün en yoğun buluntu veren sektörler olduğu görülmektedir. G ve H sektörlerinde 12'şer adet taş alete rastlanmıştır. B sektöründe 7, D (5 adet), E sektöründe 3, K sektöründe 2 adet şeklindeki düşük yoğunluk dikkat çekicidir. F, I, L sektörlerinde hiçbir taş alete rastlanmamıştır.

Kanlıtaş Höyüğü'nde gerçekleştirilen yüzey araştırmasında elde edilen buluntuların dönemlere göre dağılımları irdelendiğinde, elde edilen çanak çömleklerin ağırlıklı olarak İlk Tunç Çağı ve Kalkolitik Çağa tarihlendirildiği görülmektedir. Buluntuların çok az bir kısmı (yalnızca 3 adet) Orta Tunç ve Son Tunç Çağına aittir. Tespit edilen çanak çömleklerin % 56,3'ü *İlk Tunç Çağına*, % 42,4'ü *Kalkolitik Çağa* ait olduğu dikkati çekmektedir.

Kanlıtaş Höyüğü'nde çıkan çanak çömleklerde İlk Tunç Çağına ait olan buluntuların kendi içindeki dönemlerinin oranlarına bakıldığında ise, bu döneme ait çanak çömleklerin % 53 oranıyla İTÇ I Dönemi'nde belirgin bir biçimde yoğunluk kazandığı dikkati çekmektedir. Bu oranı % 32 ile İlk Tunç Çağı içinde tarihlendirilemeyen buluntular izlemektedir. İTÇ II Dönemine ait buluntuların oranı %8, İTÇ III Dönemi'ne ait çanak çömleklerin oranı ise % 7,2'dir. Kanlıtaş Höyüğü'nde Kalkolitik Çağına ait buluntuların

kendi içindeki dönemlerinin oranlarına bakıldığında, çanak çömleklerin Erken ve Orta Kalkolitik dönemlerde yoğunlaştığı dikkati çekmektedir. Tespit edilen çanak çömleklerin %46,2'si Orta Kalkolitik Döneme tarihlendirilirken % 37,5'i Erken Kalkolitik Döneme aittir. Geç Kalkolitik Döneme ait elde edilen çanak çömleklerin Kalkolitik Çağa ait buluntular içindeki oranı yalnızca % 3,9 iken Kalkolitik dönem içinde tarihlendirilemeyen çanak çömleklerin oranı ise % 12 olmuştur.

Kanlıtaş Höyük Malzeme Grupları

Yüzey toplamasından elde edilen seramik malzeme incelendiğinde ağırlıklı olarak, M.Ö. 6. binden olasılıkla 3. bine kadar Kalkolitik Dönemin Erken, Orta ve Geç olmak üzere tüm evrelerini yansıtan ve M.Ö. 3. bin İTÇ I ve II. Dönemlerini yansıtan bir seramik repertuarı söz konusudur. Kalkolitik Dönem malzemesine bakıldığında, en yoğun malzemenin daha çok Orman Fidanlığı'nın Orta Kalkolitik malzemesine benzeyen gri-kahverengi veya nadir örneklerde siyah astarlı malzeme olduğudur. Erken Kalkolitik Döneme ait astarsız yalın yüzey üstüne kırmızı boyalı seramikler, kıvrıla çalan gruplardan (*purplish-red*) çok az sayıda ele geçmiştir. Ayrıca, Bursa Ilıpınar yerleşmesi VB tabakasının malzemesine benzer Orta Kalkolitik Dönem malzemeye rastlanmıştır.

Her iki yüzey araştırmasından elde edilen seramiklere genel olarak bakıldığında, Kanlıtaş Höyük Kalkolitik Dönem seramik repertuarındaki formlar arasında; boyunlu kap formları, keskin profilli kâseler, kapanan ağızlı çömlekler, yaka boyunlu çömlekler, sıg ve ya derin kâseler, kulplu çanak tipi tabaklar, yatay ve ya dikey kulplu çömlekler, dışa dönük ağızlı kâse formları, pitoslar sayılabilir (Resim: 6). Kanlıtaş Höyük Kalkolitik Dönem seramik repertuarı içerisinde yer alan kulplara bakıldığında tutamak kulpların tipik kulp formunu oluşturduğunu görmekteyiz. Bu tutamak kulpların hem yatay hem de dikey örnekleri bulunmaktadır. Dip formlarına bakıldığında ise düz diplerin Kanlıtaş Höyüğün tipik dip formunu oluşturduğu söylenebilir. Bununla beraber, yüksek olup olmadığı bilinmemekle birlikte kaideli dip formlarına da rastlanmıştır (Efe 1990: 35).

Bununla beraber, boya bezemelerin yanı sıra, az sayıda koyu yüzlü açkılı malların örnekleri üzerinde çizi, yiv bezemeler, "*Furscentich*" tekniğinde sokma yapılmış bant bezemeler mevcuttur. Bu bezeme özellikle gövde ve omuzlar üzerinde dikey, diyagonal veya şevronlar şeklindedir. Bulunan sınırlı sayıdaki bezemeli parça ise Orman Fidanlığı Kalkolitik Dönem seramiği ile yakın benzerlik göstermektedir. Kanlıtaş Höyükte Orman Fidanlığının tipik süslemelerine benzeyen bezemelerin (yiv, baskı, kabartma ve boya bezek) yanı sıra bunlara ek olarak bir de sıg oluk bezek görülmektedir (Resim: 7). Bunların haricinde siyah açkılı mallar üzerinde siyah ağız kenarlı (Black-topped ware)

gruptan örnekler de dikkati çekmektedir. Formlarda dikkati çeken örnekler derin kâseler, sığ kasserol tipi tabaklar ve boyunlu çömleklerdir. Tutamak tipi kulplar özellikle tipik olup, Orman Fidanlığı örnekleri ile benzerlik göstermektedir (Efe 2001: 53–54).

Yüzey araştırmasında ele geçen boyalı kapların sayısı az olsa da iki önemli boyalı kap grubunu temsil etmektedirler. Bunlar, Efe'nin daha önce bölgede 1988 yılında yaptığı yüzey araştırması sonucunda elde ettiği ve çevre bölgelerle karşılaştırarak Krem-Bej astarlı kaplar ve Purplish-Red boyalı seramikleri olarak tanımladığı iki seramik grubudur (Efe 1990a). Kanlıtaş Höyükte bulunan kırmızı boya bezemeli kaplar yine Orman Fidanlığı'nda bulunan örneklerle çok benzer. Temelde iki tip vardır: krem ya da beyaz astar üzerine kırmızı boya bezeme ve astarsız açıkly yüzey üzerine doğrudan mora çalan kırmızı Purplish-Red (morumsu kırmızı) boyama. İkinci tip yerleşmede daha yaygın gibi görünür (Efe 1990: 34). Krem-Bej astar üzerine kırmızı boya ile yapılmış yatay şeritler bulunmaktadır. Boya bezemeli örneklerde motifler genelde çizgiseldir, bununla birlikte dış yüzeyi daha ince ve tek parça, içi ise daha çok birleştirilmiş çizgisel motiflerle boyanmış birkaç örnek de bulunmaktadır (Resim: 8).

Seramik dışında, diğer malzeme grubu ise sürtme taş alet grubuna aittir. Bu grupta en dikkati çeken mermer malzemeden yapılan çoğunluğu yapım aşamasında olduklarını gösteren ortası inceltilmiş veya kırılmış disk şeklinde halka biçimli bileziklerdir (*armringen*). Bazılarının kırık yerlerinin aşınmalarından ıskarta olarak ayrıldığı düşünülmektedir. Bunların özellikle bir parça haricinde tümünün işlenme aşamasında bulunması olasılıkla yerleşmede bu malzemenin yerel olarak üretildiğine işaret eder (Resim: 9). Bu örnekler, yine Orman Fidanlığı yerleşmesinden bilinen mermer bilezikler ile benzer geleneğin sürdüğünü gösterir (Efe 2001). Yoğun üretilmesinin bir sebebi ise Mermer kaynaklarının yakınında İnönü İlçesi'nde yoğun olarak bulunması olduğu düşünülebilir³ Sürtme taş buluntu grubu yaklaşık bir düzineye ulaşan sayısı ile dikkat çeken bazalttan yapılmış aletlerdir. Bunlar çeşitli ebatta uca doğru hafifçe daralan silindirik formda yaklaşık 15 ve 20 cm. uzunluğunda çeşitli havaneleri (5 adet), uçayaklı bir havan, bazıları neredeyse tam bazıları sadece parça olarak ele geçen öğütme taşları ve ezgi taşlarından oluşmaktadır.

Küçük buluntularda en dikkat çekici buluntu höyüğün tepe kısmındaki eski kaçak kazı çukurunda bulunan kemikten yaklaşık 8 cm. boyutlarında ince balık idolüdür. Olasılıkla göz kısmı için yapılan düzgün oyugu askı düzeni olarak kullanıldığı bir süs eşyasıdır.

³ Belirtilen mermer kaynağı beyaz, kirli beyaz, sarımsı, yer yer kalkışt arakatlı olup, ince kesitlerinde yer yer de kumlu karbonat tanımına uyar kuvarslı bir yapıda mevcuttur (Gözlere ve diğ. 1996: 21). Çıplak gözle yapılan tetkiklerimizde mermer bileziklerin özellikle kirli beyaz ve kumlu karbonat tanımına uyar yapılara benzerliği dikkat çekicidir. Bununa beraber, daha net sonuçlar için ileride daha detaylı bir analize ihtiyaç vardır.

Yontma taş endüstrine ait örnekler oldukça yoğun olup, çoğunlukla çakmaktaşıdan düzensiz çeşitli yonga tipleri ve dilgiler ve kazıyıcı tiplerinden oluşmaktadır (Resim: 10).

Kanlıtaş Höyük Çevresinde (Eskişehir, İnönü İlçesi'nin Güney Kesiminde) Gerçekleştirilen Yüzey Araştırması

Kanlıtaş Höyük'te 2008 yılında gerçekleştirilen yüzey araştırmasında elde edilen bulguların yanı sıra, höyüğün etrafındaki yerleşmelerin dönemsel dağılımı, kaynakların kullanımı, topografya değişimine ait bulguların anlaşılması ve gerektiğinde Kanlıtaş'tan elde edilen bulguların da desteklenebilmesi amacıyla, Aşağı Kuzfındık Köyü merkezinden yaklaşık 6 km.lik bir yarıçapda yüzey taraması daha yapılmıştır. Bu çalışmada saptanan ören yerleri, höyük, nekropol ve yontmataş işliği gibi buluntu yerleri GPS yardımı ile belirlenip envanter fişlerine kaydedilmiş ve 1/25.000 ölçekli Harita: paftalarına işlenmiştir. Bu çalışmaların yanı sıra buluntuların dijital fotoğraf belgelenmesi yapılmıştır. Bu taranan alanda tespit edilen ören yerlerinin bulunduğu mevkiinin yerel veya Harita: üzerindeki ismi ile tanımlanmaya çalışılmıştır. Sınırları Belirli alan çerçevesinde ve arazinin topografik durumuna göre 2008 yılında belirlenen bu araştırma alanlardan ve buluntu yerleri aşağıda belirtildiği gibidir.

Belirlenen ilk bölge Kanlıtaş Höyüğü'nün 2 km. batısında başlayan ve yaklaşık batıya doğru 'normal su kotunda' yaklaşık 3 km. mesafede genişleyen DSİ Kuzfındık Barajı Havzası civarında (Resim: 11) ören yerleri saptanmaya çalışılmıştır. Kaçak kazılmış bir mezar sayesinde keşfedilen nekropol alanı yine kayalık bir tepe üzerinde, baraj gölünün güneyinde yer alan bir tepenin yamacında bulunmuştur. Bu çalışmada, İlk Tunç Çağı Dönemi'ne ait bir höyük, olasılıkla Roma Dönemi'ne ait bir nekropol ve yontma taş işliği bulunmuştur. Bulunan höyük, baraj havzasının kuzeyinde ve baraj gölünün hemen kıyısında bir tepenin üzerinde tespit edilmiştir. Höyüğün yoğun tarım faaliyeti sebebi ile üst konisinin yok olduğu tespit edilmiştir. (Bkz. Kuzfındık Höyük).

2008 ve 2009 yılı yontmataş aletlerin incelenmesi sonucunda, Kuzfındık Barajının çevresinde münferit lokasyonlardan elde edilen silexten bazı alet tiplerinin hem patinalarının yüzeyleri, hem fazlaca aşınmış yüzeyleri bunların Paleolitik Döneme ilişkin olduğunu aklı getirmiştir. Bu nedenle, ilgili yontmataş aletler konunun uzmanları olan Arkeolog Baykal Aydın (Kültür Bakanlığı, Kültür ve Tabiat Varlıkları Genel Müdürlüğü), Prof. Dr. Işın Yalçınkaya (Ankara Üniversitesi, DTCF Prehistorya Anabilim Dalı) tarafından tetkik edilerek, bunların Alt Paleolitik Döneme ait iki çontuk, yarım aygırlı aletlerin Alt Paleolitik Dönemin "Klaktönyen" evresine ait olabilecekleri belirtilmiştir

(Resim: 12). İkiisi birbirine yakın ancak dört farklı noktada bulunmuş bu aletler Kuzfındık Barajı civarında Kocaderenin zaman içinde taşıdığı olasılıkla bir Paleolitik açık hava yerleşimi olabileceğini göstermektedir. Eskişehir de bugüne kadar bilinmeyen ve Kültür tarihinin başlangıcını oluşturan bu (Alt Paleolitik) bulgular Eskişehir başta olmak üzere, İç Batı Anadolu için nadir ve önemli bulgulardandır.

Baraj Alanının güney eteklerinde Kaçak kazı ile tahrip edilmiş bir mezar sayesinde keşfedilen nekropol alanı yine kayalık bir tepe üzerinde, baraj gölünün güneyinde yer alan bir tepenin yamacında bulunmuştur. Yakın geçmişte Kocadere'nin içinden geçtiği bir vadi tabanı, bugünkü baraj havzasının kuzeydoğusunda, Yörükpınarı Tepesi'nin bitiminde sert kilden yaklaşık 50 m. genişliğinde bir doğal terasın üst kısmında düzinelerce işlenmiş yontmataş buluntusunun yoğunluğu ve başka bir buluntu grubuna ait hiç bir bulguya rastlanmamasından ötürü burasının bir yontmataş atölyesi olabileceğini akla getirmektedir. Bununla beraber lokasyonu yapılamayan, daha çok münferit yontmataş ve çanak çömlek buluntu gruplarından oluşan belli yerler tespit edilmiştir. Genellikle Baraj alanı civarında görülen bu buluntu gruplarının baraj dolgusu çalışması esnasında tahribat gören veya su altında kalmış ama tespit edilmesi şu anda mümkün olmayan yerleşim yerleri ile ilişkili olacağı düşünülmektedir.

Seçilen ikinci alan olarak Aşağı Kuzfındık Köyü'nün yaklaşık 3 km. çapındaki alan yoğun olarak taranmıştır. Bu çalışmada, özellikle köyün kuzeybatısında kalan Kuştepe Sırtları Mevkii'nde Güvenmez Deresi'ni de içine alan Ardıçlıburun Tepe'ye kadar olan alanın tümü yürünerek taranmış ve Kuştepe'nin batı etekleri ile Aşağı Kuzfındık kuzeyinde köy çıkışının tarlalarında az sayıda münferit yontma taş aletlere rastlanmıştır. Aynı şekilde Devekaya Tepesi'nin kuzey yamacında münferit şekilde yontmataş buluntularına rastlanmıştır. Bu tepenin hemen doğusunda yer alan Taşköprü Tepesi'nin kuzeyinde ise münferit ve formları iyi anlaşılamayan bazalt sürtme taş ve çok az sayıda çanak parçası bulunmuştur. Taşköprü Tepesi'nin Kuzfındık Deresi'nin geçtiği vadiyle birleşen yerinde çok önceden kaçak kazı ile tahrip edilmiş bir Roma Dönemi lahдинin iki parça halindeki kapak kısmı tespit edilmiştir.

Üçüncü araştırma alanı olarak, Bilecik sınırında yer alan Aşağı Kuzfındık Köyü'nün yaklaşık 1 km. batısındaki Dereyalağı Köyü'ne giden yol üzerindeki tepelik alanlar araştırılmış ve özellikle yolun kuzeyinin sağ kısmında kalan Sarıyer sırtlarının etekleri taranmıştır. Burada da çok az sayıda çanak çömlek parçasına rastlanmıştır. Dereyalak Köyü'nün güneyinde kalan alan ise, yoğun olarak araştırılmış ve Tınaztepe Mevkii olarak geçen tepenin üstünde olasılıkla Roma Dönemi'ne ait tümsek mezarlar tespit edilmiştir. Araştırmada 12 tümsek mezar tespit edilmiş olup, birçoğunun kaçak kazılarla tahrip

edildiği anlaşılmıştır. Bu mezarların bazılarında çok evvelden kazıldığı anlaşılan ve bu nedenle içi dolmuş mezarların içinde kesme taştan bloklar tespit edilmiştir. Olasılıkla, oda mezara ait bu blokların bölgede yaygın olan mezar tipini yansıttığı düşünülebilir. Mezarlardan sadece birinde Roma Dönemi'ne ait olduğu düşünülen kap parçalarına rastlanmıştır.

Dördüncü araştırma alanı, Aşağı Kuzfındık Köyü'nün 2 km. batısında yer alan ve Kanlıtaş Höyük'ün bulunduğu vadinin doğu tarafındaki girişinde başlayan Taşköprü Tepesi'nden güneyde Yeniköy Kümbet Köyü'ne kadar uzanan kısımdır (39, 43.469 K, 30, 16.583 D, Yükl. 926 m.). Bu alanda yapılan araştırmada, Yeniköy'den Aşağı Kuzfındık'a kadar olan yolun sağ tarafında kalan ovanın üzerinde, Yeniköy Höyük olarak adlandırılan höyükte yüzey toplaması yapılmıştır. Bunun haricinde kalan ovanın diğer kesiminde ve batısında kalan tepelerde herhangi bir buluntuya rastlanmamıştır.

Beşinci araştırma alanında Kütahya sınırında kalan Yukarı Kuzfındık Köyü ve civarında yer alan ormanlık alan araştırılmıştır. Yukarı Kuzfındık Köyü'nü çevreleyen kuzeydeki tepelerin yamaçları baraj havzası kenarında kalmıştır. Bu nedenle I. Bölge olarak belirtilen baraj havzası alanı kapsamında ayrıca gezilmiştir. Yukarı Kuzfındık ve civarına bakıldığında herhangi bir arkeolojik bulguya rastlanmamıştır. Ancak, güneye doğru ormanlık alanın seyredildiği Güney Fındık adı verilen açıklık bir yayla Mevkii'nde höyük görünümünde bir tepe dikkati çekmiştir. Burada yapılan araştırmalarda çok az sayıda münferit çanak parçalarına rastlansa da, bu alanın höyük olmayıp, doğal bir tepe olduğu anlaşılmıştır. Söz konusu alan Yukarı Kuzfındık Köyü'nün arkasındaki ormanlık alanın kenarında, yaylaların sınırındadır ve buradaki manyezit işletmesinin atık tepelerinin kenarında kalmaktadır.

Altıncı araştırma alanı ise İnönü Ovası'nın kuzeydeki son noktası olan Esnemez Köyü'ne kadar olan kısımdır. Esnemez Köyü'ne gelmeden yaklaşık 2 km. gerisinde büyük bir tepede yer alan bir nekropol tespit edilmiştir. Klasik Dönem Nekropol Aşağı Kuzfındık Köyü'nden Esnemez Köyü'ne giden yolun yaklaşık 6. kilometresinde, Erenköy Esnemez dört yol sapağının Esnemez Köyü'ne kuzeye doğru giden yolun sol tarafında yükselen tepenin üstündedir. Burada nekropol alanı daha önce sözünü ettiğimiz Tınaz Tepe'de rastlanan nekropol alanının daha büyüğüne rastlanmıştır. Yüksek bir tepe üzerinde yer alan ve Tınaz Tepe'de tespit edilene benzer nekropolde en azından 22 mezarın kaçak kazılar ile tahrip edildiği tespit edilmiştir. İçleri zamanla dolan bu mezarların kimisinde bir kaç küçük işlenmiş taş bloğuna rastlanmıştır.

Genel olarak buluntu yerleri ve tiplerine bakıldığında, Roma Dönemi'ne ait olduğunu düşündüğümüz 3 mezarlık alanı tespit edilmiştir. Aynı özellikler gösteren

Mezarlık alanlarına bakıldığında, özellikle Kuzfindık baraj havzasında kayalıkta tespit edilen mezarlık alanı ve kuş uçuşu yaklaşık 2 km. kuzeyindeki Tınaztepe ve Kanlıtaş'ın bulunduğu vadideki lahit buluntuları şu anda yerleşimleri tespit edilemese de bölgede yoğun bir yerleşim örgüsünün olduğunu göstermektedir. Yapılan araştırmalara rağmen Kanlıtaş Höyük'e ait olabilecek mezarlık alanına ait bulgulara maalesef ulaşılamadı. Bu arada höyüğün bulunduğu dar ovanın giriş kısmında bir Roma Dönemi mermer lahit kapağı tümlenebilir biçimde iki parça olarak ele geçmiştir. Bu nedenle burada olasılıkla bir Roma mezarlığının daha olduğu düşünülmektedir.

KANLITAŞ HÖYÜK YÜZEY ARAŞTIRMASI SAHASINDAKİ TESPİT EDİLEN VE BELGELENEN DİĞER YERLEŞMELER VE ALANLAR

2008 yılı Temmuz ayında başlatılan Kanlıtaş Höyüğü ve civarında gerçekleştirilen yüzey araştırmasında (Kanlıkavak olarak da adlandırılan) Kanlıtaş Höyüğü merkez alınarak yaklaşık 6 km. yarıçapında kuzeye Eskişehir İli, İnönü İlçesi'nin güneyini oluşturan alan yoğun şekilde taranmıştır. Bununla beraber 2008 yılında tespit edilen yerleşmeler de bir kere daha ziyaret edilmiş ve tahribat durumları gözlenmiştir.

Ürk Tepe (Yeniköy Höyük) (GPS Kod: 3941,24700, N,03006,53200,E, Rakım 922)

15/11/1980 tarihinde tescil edilen 933 rakımlı olan höyük, Yeniköy'ün kuzey yönünde 2 km. uzağında yer almakta olup, yüksekliği ova seviyesinden yaklaşık 10 metre, çapı ise 100 metredir. Daha önceki yıllarda yapılmış olan araştırmalarda Erken Tunç Çağına tarihlendirilmiş olan höyükte yoğun seramik buluntuları toplanmıştır. Buluntular bazalt öğütme taşları, yontma taş aletler ve seramik buluntuları şeklindedir.

Kokar Kaynak Mevkii (GPS Kod: 3942.90400, N,03004.19900,E, Rakım 977)

Kanlıtaş Höyük'ün yaklaşık 3 km. kuzey batısında yer almakta olan mevkiide arazisi bulunan tarla sahibi, tarla ekimi sırasında bulmuş olduğu bazalt taşından yapılmış ve kırık durumda olan öğütme taşını 29 /07/ 2009 tarihinde kamp alanına getirmiş ve tarafıma teslim etmiştir. Yüzey taraması yapılmış ve çok yoğun olmamakla birlikte daha çok Erken Tunç Çağı ve Klasik Dönem olabilecek ait seramik buluntusu toplanmıştır. Arazide yoğun şekilde bazalt öğütme ve ezgi taşlarına rastlanmıştır (her biri ayrı öğütme taşlarına olduğu anlaşılan bir düzineden fazla bulunmuştur). Söz konusu alanda toplanan buluntular tarlanın orta kısmında, yaklaşık olarak 30–40 m. çapındaki alanda dairesel olarak yoğunlaşmış şekildedir. Seramik buluntuları ise daha çok Tunç Çağı özellikleri

göstermektedir. Tunç Çağına ait olduğu düşünülen seramikler genellikle kulp ve ağız şeklinde olup, burma bezek denilen bezeme üslubuyla süslüdür.

Erenköy 1 Höyüğü

15 /11/1980 tarihinde tescil edilmiş olan höyük, Kanlıtaş Höyük'ün yaklaşık 5 km. kuzeybatısında yer almakta olup, daha önceki yıllarda Efe tarafından yapılmış olan araştırmada höyüğün Erken Tunç Çağı yerleşmesi olduğu belirtilmektedir (Efe 1989: 411. Çapı 100 metre yüksekliği ise 11 m. olan höyükte yapılan yüzey araştırmasında Erken Tunç Çağı II. ve III. Dönemi'ne ait seramik parçaları ele geçirilmiştir. Höyükte kaçak bir kazı çukuruna rastlanmasa da, höyüğün eteklerinde yoğun tarımsal faaliyet sonucunda aşınarak tahrip olmuş olduğu gözlemlenmiştir.

Erenköy 2 Höyüğü (GPS Kod: 3943.69800, N,03003.67200,E, Rakım 974)

Daha önceki yıllarda yapılmış olan araştırmalarda Erenköy 2 olarak adlandırılmış olan höyük, Kanlıtaş Höyük'ün yaklaşık 4 km. kuzeyinde yer alan küçük bir höyüktür. Erken Tunç çağı yerleşmesi olan höyüğün, 15/11/1980 tarihinde tescil edildiği bilinmektedir. Erenköy'ün 4 km. kadar doğusunda; Erenköy-Kümbet karayolunun 400 m. güneyindedir. Yayvan bir vadi içinde yer alan yerleşmenin hemen arkasından geçen bir dere akmaktadır. Bir kısmı alüvyonla gömülü olan yaklaşık 5 m. yüksekliğinde 40 m. den büyük çapı ile küçük bir höyüktür. 1988 yılında T. Efe tarafından gerçekleştirilen Eskişehir Yöresi yüzey araştırmasında saptanmış ve Efe'ye göre yüzeyinden Demircihöyük E yapı katından daha eskiye tarihlenen çanak çömlek parçaları toplanmıştır (1989: 410). Yerleşme yerinin yanından küçük bir dere geçmektedir. İTÇ' ye geçiş malı olarak siyah ve gri açkılı mal ile kaba mal bulunmaktadır. Höyüğün tepesinde, 3 m.den yüksek, 1,5 m. genişliğinde olan kaçak bir kazı çukuruna rastlanmış olup, kazı çukurunun etrafında ve dip kısmında yer alan seramikler yüzeyden toplanmıştır. Seramik formları genel olarak çanak ve kâse ağız şeklinde olup, çok yoğun olmamakla birlikte seramik kulp formlarına rastlanmıştır. Höyüğün tepesinde yapılmış olan kaçak kazı çukurunun dip noktasının yüzeyinden toplanan seramiklerin hamur ve form olarak Kanlıtaş Höyükteki gri-kahve mal grubu ile aynı özellikleri paylaşması, adı geçen höyükte Orta Kalkolitik Dönemin olduğunu göstermektedir. Ayrıca höyüğün Kanlıtaş Höyük gibi, iki tepe arasındaki dar bir vadi tabanında, dere kenarında yer alması ve höyüğün yaklaşık 3/1 nin kayalık alan üzerine oturmuş olması Erenköy 2 Höyüğünün de Kanlıtaş Höyük gibi Kalkolitik Dönem yerleşme tip göstermesi açısından dikkat çekicidir. Ele geçen Erken Tunç Çağı Dönemi seramik hamurlarının genelinin kırmızı renk olduğu görülmüştür. Ayrıca döneme ait burmalı bezek tarzında süslenmiş seramik kulpları ele geçirilmiştir.

Kuzfindık Höyüğü (GPS Kod: 3941.25800, N,03002.65000,E, Rakım 985)

İlk defa tespit edilen höyük, baraj havzasının kuzeyinde ve baraj gölünün hemen kıyısında bir tepenin üzerinde tespit edilmiştir. 2009 Yılında beklenenin üstünde artan yağışların sonucunda gölün daha yüksek kota kavuşması ile höyüğün üstünde bulunduğu yarımada şeklindeki sırt artık bir ada halini aldığı anlaşılmıştır. Bu nedenle, 2009 yılında adaya şişme bot ile geçilmiştir.

Baraj Gölü'nün güneyinde yer alan ve 2008 yılında alanda yapılan yüzey araştırmasında tarafımızdan Kuzfindık Baraj olarak adlandırılan höyük 2009 yılı yüzey araştırması çalışmalarında da taranmıştır. Höyük, şu anda baraj gölünün içinde ada olarak yer alan bir tepenin batı yönündeki yamacında bulunmaktadır (Resim: 13). Tarafımızca “Kuzfindık Baraj Höyük” adını verdiğimiz höyükte yapılan yüzey toplamasında seramik buluntular ağırlıklı olarak 24 adet “ağız, 15 adet kulp, 10 adet gövde parçası, 7 adet çömlek ayak parçalarından oluşmaktadır. Bunun yanı sıra, birçok bazalttan öğütme taşı parçaları ele geçirilmiştir. Ele geçen buluntular ise özellikle E.T.Ç II ve III Dönemine ait ağırlıklı olarak kap ayakları olmak üzere Erken Tunç Çağı Dönemi'ne ait seramik ve yontma taş buluntuları şeklindedir.

Örenlik ve Taşköprü Mevkii (GPS Kod: 3942.06200, N,03005.77100, E, Rakım 976)

Belirtilen alan, ortasında Güvemez Dere'nin geçtiği dar bir vadide bulunmaktadır. Buluntuların büyük bir çoğunluğu olasılıkla Roma Dönemi'ne aittir. K.B dan G.D yönlerinde akan Güvemez Dere'nin olduğu vadideki tarlalarda yoğun tarım faaliyetler yapılmakta olup, ekili alanların tam kaldırılmaması ve vadi tabanında derenin getirdiği alüvyon dolgunun olması gibi sebeplerle çok sağlıklı yüzey taraması yapılamamıştır. Güvemez Dere'nin geçtiği düzlüğü sınırlayan tepeler ve Taşköprü Tepesi'nin kuzeyinde kalan geniş alandaki tarlalarda yoğun seramik bulguya rastlanmıştır. Ayrıca Aşağı Kuzfindık köylüleri ile yapılan görüşmelerde de bu mevkiinin “Örenlik” olarak adlandırıldığı ve çok zengin buluntulara rastlanıldığı belirtmişlerdir. Bu bulguların ışığında “Örenlik” mevkinin yoğun tarım faaliyetleri neticesinde tahrip olan düz bir yerleşme olduğu anlaşılmaktadır.

Yine Taş Köprü Tepesi'nin batısındaki tarlalardan başlayarak Ardıçlı Burun Tepesi'nden, Deve Kaya Tepesi'nin eteklerine kadar olan yaklaşık 1 km.lik alandaki yüzey taramasında Geç Roma ve Bizans Dönemi'ne ait olduğu düşünülen yoğun kiremit ve seramik parçaları ile bir adet ağırşak parçası bulunmuştur. Yine aynı mevkiide iki adet kaçak kazı mezarının olması ve bu mezarların buluntuların olduğu alanın yakınında yer alması çok az bir ihtimal olsa da alanın “Örenlik” Mevkii'nde tespit edilen Roma-Bizans

Dönemi yerleşimine ait olabileceği düşüncesini akla getirmektedir.

Örenlik Mevkii'nin batısında yer alan Taşköprü Tepesi'nde de özellikle tepe kesiminde yoğunlaşan seramik bulgulara rastlanmıştır. Bununla beraber, tepenin güney cephesinin üst kesiminde dik kayalıkların yaptığı terasların sadece bir kesiminde sıra dışı yoğunlukta (sayısı bini aşan) seramik ve onlarca terakotta figürin parçalarına rastlanmıştır. Bahsedilen kayalık teraslar üzerinde nerdeyse bir toprak dolgunun da olmayışı, sıra dışı yoğunluk bu malzemenin yakın bir yerden döküldüğünü akla getirmektedir.

Yarpınar Yerleşmesi (Kalkolitik Tarla) (GPS Kod: 3941.73100, N, 03005.52400, E, Rakım 941)

Tarafımızdan öncelikle Kanlıtaş 2, olarak da adlandırılan Kanlıtaş Höyüğü'nün güney batısında, Meşecik Sırtı Mevkii'nin eteğinde yer alan alanda çok yoğun şekilde yüzey buluntusuna rastlanmıştır. Tarlalarda ele geçirilen buluntular göz önüne alındığında, Kanlıtaş Höyüğü'nün yaklaşık 1 km. uzağında yer alan bir alanda toplanan seramiklere bakıldığında diagnostik sırlı ve desenli Osmanlı seramiğinin (İznik Seramiği ağırlıkta olmak üzere) yanı sıra el yapımı kaba malların, üstü tırnak bezemeli seramiğin Ortaçağ Dönemi seramik uzmanlarınca (Öğr. Grv. Dr. Abdullah DEVECİ ve Ar. Gör. Muradiye BURSALI: *Anadolu Üniversitesi, Sanat Tarihi Bölümü*) incelenmesi sonucunda kaba hamurlu, taşçık katkılı tırnak bezemeli mutfak kaplarının Erken Osmanlı seramik malzemesi olduğu anlaşılmıştır⁴ (Resim:15). Bunun yanı sıra sırlı ve desenli Osmanlı seramiğinin de Beylikler Dönemi'nden 16. yüzyıla kadar İznik seramiğinin çeşitli örnekleri olduğu tespit edilmiştir. Bu verilerin ışığında, yerleşimin belki Kanlıtaş yerleşmesi ile ilişkili Kalkolitik malzemeye sahip olduğu düşünülse de, yerleşimden yoğun gelen Beylikler Dönemi-Erken Osmanlı mutfak kaplarının burada bir Ortaçağ yerleşmesi veya onun uzantısı olduğunu düşündürmektedir.

Bir diğer yandan, özellikle tarlalar arasında kullanılan, bazılarının dörtgen prizmatik şekilde, bazılarının ise uzunluğu 2 m.ye yaklaşan çeşitli yekpare blok taşlar tarla alanının bir mezarlık olabileceğini akla getirmektedir. Aşağı Kuzfındık Köyü'nde yapılan görüşmemizde zaman içinde burada çeşitli küpler ile alanın mezarlık olarak düşünüldüğünü belirtmişlerdir. Ancak alandan toplanan kemikler Anadolu Üniversitesi, Arkeoloji Bölümünden Fizik Antropolog Yrd. Doç. Dr. *Handan Üstündağ* tarafından incelenmiş ve hiçbirinin insan kemiği olmadığı tespit edilmiştir. Bununla beraber, alanın yerleşme veya mezarlık olsun makineli tarım neticesinde uzun yıllar neticesinde ağır

⁴ Daha sonra söz konusu tırnak bezemeli el yapımı ağırlıkla çömlek formlarının Eskişehir, Karacahisar Kalesi'nde Geç Bizans-Erken Osmanlı Dönemi kazısında malzeme üzerine etüt çalışması yapılmış ve form, hamur, bezeme ve pışme özelliklerinin tıpkı olduğu anlaşılmıştır.

tahribata uğradığı kesindir ve bu sebeple alanın şu andaki yüzey bulguları ile karakterinin tam olarak anlaşılması mümkün gözükmemektedir. Alandan toplanan çakmaktaşı malzeme incelendiğinde ise, düzeltisiz kısa dilgi ve yonga tiplerinin Kanlıtaş Höyük yontmataş malzemesi ile benzer özellikler göstermektedir.

Kokar Kaynak (GPS Kod: 3942,90400, N,03004.19900, E, Rakım 977)

Kanlıtaş Höyüğü'nün kuzeybatı yönünde yaklaşık 3 km. uzağında yer alan Kokar Kaynak Mevkii'nde, Erken Tunç Çağı ve olasılıkla Kalkolitik Döneme ait olduğu düşünülen bazı parçalar ele geçirilmiştir. Arazinin, bulunduğu bölgede tümsek yapması alanın yerleşme olabilme ihtimalini düşündürmüştür. Höyükte dikkat çekici şekilde büyükten küçüğe çeşitli boylarda, bazıları fragman halde bazalttan bir düzineye yakın öğütme taşı bulunmuştur.

Top Tepe (GPS Kod: 3941.19800, N,03002.15800, E, Rakım, 962)

Kuzfindık Baraj Göleti'nin kuzeyindeki kıyısında kum ve çakıl almak için açılan geniş bir hafriyat alanında, yaklaşık yarım daire şeklinde 150 m.ye yaklaşan kum ve yüksekliği yaklaşık 4 m. çakıllı sekinin altında, başlayan kumlu sekinin üst kesiminde düzinelerce kumtaşından güller bulunmuştur. Tarafımızdan Top Tepe olarak adlandırılan alanda derin çukur içerisinde yoğun taş güller ile karşılaşmış olup, bu güllerin kap yapımında kullanılan kaynak malzeme veya ezgi taşları olabileceği düşünülmekte ise de, daha sonraki tespitlerimizde bunların çeşitli boylarda (yaklaşık 3 cm.den 20 cm.e kadar değişen). Doğal bir formasyon oldukları anlaşılmıştır. Bununla beraber, bazıları işlenmiş izlenimi veren bu ilginç taş kürelerin ileriki safhada uzman jeologlara danışılarak doğal bir taş formasyonu olma ihtimali de göz ardı edilmemektedir.

Kanlıtaş Yüzey Araştırması Çalışmasının Değerlendirilmesi ve Sonuçlar

2008 -2009 yılı çalışmaları neticesinde, ikisi düz yerleşme, ikisi höyük formunda dört yeni yerleşme tespit edilmiştir⁵. Mezarlık alanlarının toplamı 6 tanedir. Bunların hepsi buluntularına göre Klasik Dönemden Bizans Dönemi'ne kadar kullanıldığı düşünülmektedir. Bununla beraber, özellikle Kanlıtaş Höyüğü olduğu vadide yapılan yoğun çalışmalara rağmen, Kalkolitik Döneme ait yerleşim dışı olduğu düşünülen mezarlık alanına ait bulgulara ulaşılamamıştır.

⁵ 2008 yılı çalışmalarında Kanlıtaş Höyük civarındaki 6 km. yarıçapındaki yoğun yüzey taramasında 1 düz yerleşme (Yarpınarlar Mevkii, Kalkolitik tarla) ,Örenlik yerleşimi ve 1 höyük yerleşimi (Kokar kaynak) tespit edilmiştir. 2008 çalışmasında ise bir höyük, bir çakmaktaşı atölyesi, üç mezarlık alanı ilk defa tespit edilmiş ve ilin kültürel miras envanterine eklenmiştir.

Bir diğ er tespitimiz özellikle çalışılan alanda Neolitik Döneme ilişkin herhangi bir bulguya rastlanılamamıştır. Özellikle Turan Efe'nin önceki yıllarda Kütahya, Eskişehir ve Bilecik İllerinde ikisi Kütahya da ve bir diğ eri Seyitgazi İlçesi Ke i ayırı'nda olmak üzere sadece üç yerleşmeye rastlanmıştır. Bu da halen bölgede olması düşünülen bu dönem yerleşmelerinin belki de bölgenin binlerce yıl değ işen jeomorfolojisi ve alüvyon dolgu altında kalmış olabileceğini düşündürmektedir. Yüzey araştırması süresince Kalkolitik Döneme ait buluntulara Kanlıtaş Höyük, Kalkolitik tarla olarak adlandırdığımız Yar pınarları adlı mevkideki düz yerleşme ve Kanlıtaş'ın kuzeydoğusunda yaklaşık 3 km. uzaklıkta Erenköy Höyüğü'nde olmak üzere üç alanda rastlanılmıştır.

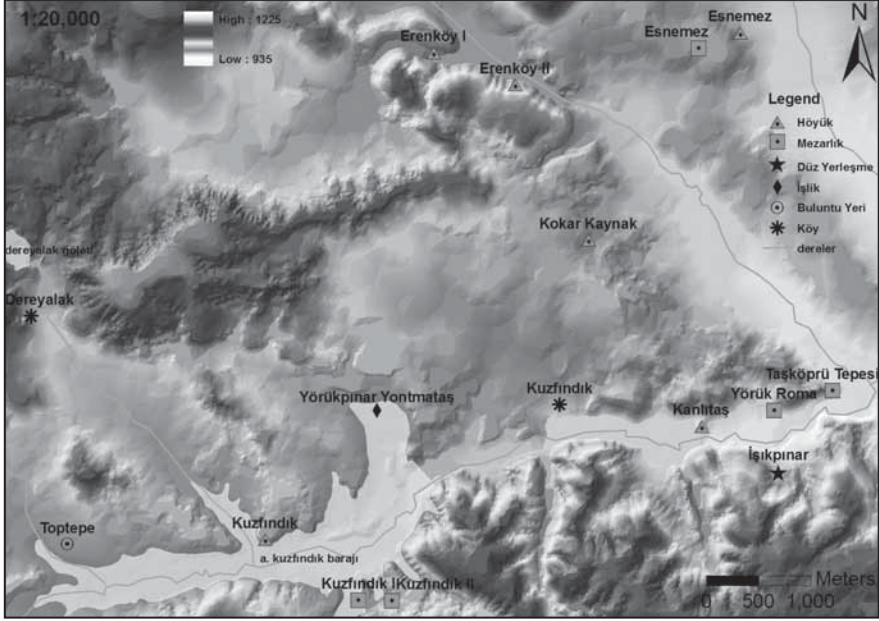
Özellikle Kanlıtaş'ın bulunduğu vadinin devamından Kocadere'nin havzası boyunca takip eden vadi ve tepelerde özellikle yoğun şekilde ve höyükte rastlanan yontmataş tipolojisine benzeyen münferit buluntu gruplarına rastlanmıştır. Bu da özellikle bu münferit yontmataş buluntu gruplarının daha çok olası hammadde kaynakların yakınında yoğun bir yontmataş işleme faaliyetinin olduğunu göstermektedir. Bu durum, özellikle 2008 yılında Y r kpınar Mevkii'nde aşınmış killi bir yatağın üzerinde bulunan çok yoğun yontmataş alet ve bunların işlendiğine dair atık yonga buluntulardan dolayı bir işlik olabileceğini düşündüğümüz mevki bu konumu desteklemektedir. Özellikle bölgede aynı kaynak malzemelerin tespiti, bölgenin yoğun bir taş kaynağı olarak kullanıldığı düşündürmektedir. Bölgede kuvarsın çeşitli tiplerinden l letaşına kadar yoğun bir kayaç çeşitliğine sahip olduğu görülmektedir.

Yüzey araştırması kapsamında araştırılan alandaki yerleşmelerin dönemsel ağırlığına bakıldığında Kanlıtaş Höyüğün E.T.  Dönemi de dikkate alınarak toplamda 7 höyük ( rk Yeniköy, Kanlıtaş, Kuzfındık Baraj Höyüğü, Erenköy II, Erenköy I, Kokarkaynak, Esnemez Höyük) ile Erken Tunç  ağı yerleşimlerinin yoğunlukta olduğu anlaşılmaktadır. Hepsi bölgedeki derelerin yanında kurulmuş bu höyüklerin genelde birbirlerine yaklaşık 2 veya 3 km. arasında değ işen mesafelerde oldukları anlaşılmaktadır. Erenköy II ve Erenköy I arasında ise doğudan batıya yaklaşık 2 km.lik mesafelerde olduğu anlaşılmaktadır. Ovanın tüm jeomorfolojisi hakkında çok fazla bilgi sahibi olmamamıza rağmen, birçok dere tarafından (Kocadere, Güvemez Dere) beslenen ve nispeten yağış miktarı yüksek bir bölgenin sınırında olan bölgenin (DSİ 2007) en erken yerleşimci topluluklardan günümüze kadar yoğun bir yerleşim gördüğü ve yoğun tarımsal faaliyetlerin odağında olduğu düşünülebilir. Eskişehir Bölgesi'nden de bilinen E.T.  Dönemi yerleşimlerinin yoğunluğuna rağmen bu yerleşmelere ait olası mezarlıklara dair bir bulguya rastlanmamıştır. Özellikle, Erken Tunç  ağı Demircihöyük Sariket yerleşmesine ait mezarlığın 1 km. yakınında ve Bursa Aktopraklık Kalkolitik

Dönem yerleşmesinin yaklaşık 500 m. İlerisindeki mezarlığın tespiti olasılıkla bu mezarlık alanlarının da tespit edilen bu yerleşmelerin yakınında olması gerektiğini göstermektedir. Yoğun tarım faaliyeti, vadi tabanlarının dere yatakları içinde olması ve dolayısı ile alüvyal dolgunun altında oldukları düşünülebilir. Buna rağmen, daha çok tepe ve yamaçlara yapılan Roma ve Bizans Dönemi'ne ait tespit edilen 5 mezarlık alanı (Tınaztepe, Kuzfindık Barajı, Esnemez, Taşköprü tepesi civarında görülen iki mezarlık alanı) bu dönem boyunca bölgenin yoğun yerleşmeye sahip olduğunu göstermektedir. Özellikle, Tınaztepe ve Esnemez Höyüğü'nün yanındaki tepenin üzerindeki sayısız tümsek mezarlar bölge için tipik görünmektedir. Diğer mezarlık alanları da özellikle hep tepelerin etek kesimlerinde keşfedilmiştir.

KAYNAKÇA

- DSİ. 2007. Aşağı Kuzfındık Projesi, Aşağı Kuzfındık Sulaması Planlama Revizyonu Projesi. Akar-Su Mühendislik Müşavirlik Proje.
- EFE, Turan. 1989. "1988 yılında Kütahya, Bilecik Ve Eskişehir İllerinde Yapılan Yüzey Araştırmaları"..*Araştırma Sonuçları Toplantısı VII*. S. 405- 424.
- EFE, Turan. 1990a. "Three Early Sites in the Vicinity of Eskişehir: Asmainler, Kanlıtaş and Keskaya. "*Anatolica XVI*. 31–59.
- EFE, Turan. 1990b. "An Inland Anatolian Site with Pre-Vinça Elements, Orman Fidanlığı Eskişehir", *Germania*. 68: 67–113.
- EFE, Turan. 1999. "Orman Fidanlığı Kurtarma Kazısı; 1992–1994 Yılları Arasında Yapılan Çalışmalara ait Önrapor". *Anadolu Araştırmaları XV*. ss.73–104.
- EFE, Turan. 2000a. Recent Investigations in Inland Northwestern Anatolia and its contribution to Early Balkan- Anatolian Connections. (Ed. Hiller Stefan ve Nikolov, Vassil) Karanovo III. Phoibos Verlag. Wien, ss.171–182.
- EFE, Turan. 2000b. Kütahya, Bilecik ve Eskişehir İlleri Yüzey araştırmaları ve Orman Fidanlığı Kurtarma Kazıları. Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi. İstanbul Üniversitesi Yayınları, ss.103–117.
- EFE, T.uran 2001. The Salvage Excavations at Orman Fidanlığı. A Chalcolithic Site in Inland Western Anatolia . İstanbul: Task Vakfı Yayınları.
- GÖZLER, M. Z. ve diğ. 1996. Orta Sakarya ve Güneyinin Jeolojisi. Maden Tetkik Arama Genel Müdürlüğü; Jeoloji Etütleri Dairesi, Ankara.
- ÖZDOĞAN, Mehmet. 2002. "Köyden Kente: Kalkolitik Çağ." Arkeoatlas I, ss.110–128.
- ROODENBERG, J.Jacop., Thissen, L. H. Buitenhuis.1989–1990. "Preliminary Report on the Archaeological Investigations at Ilıpınar in the North West Anatolia", *Anatolica* 16: 61–144.

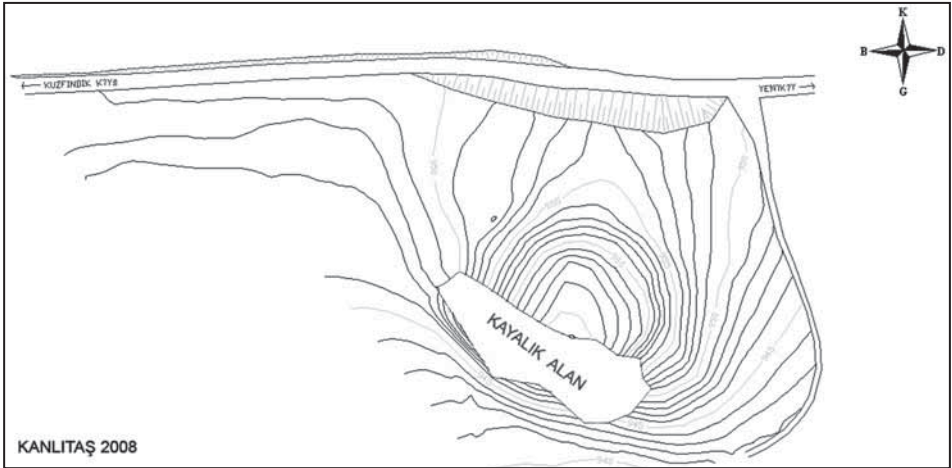
Resim 1: Kanlıtaş Höyük ve civarı (İnönü; Eskişehir) yüzey araştırma alanı ArchGIS™ programında üretilmiş yükselti tanımlı topografik alan haritası.

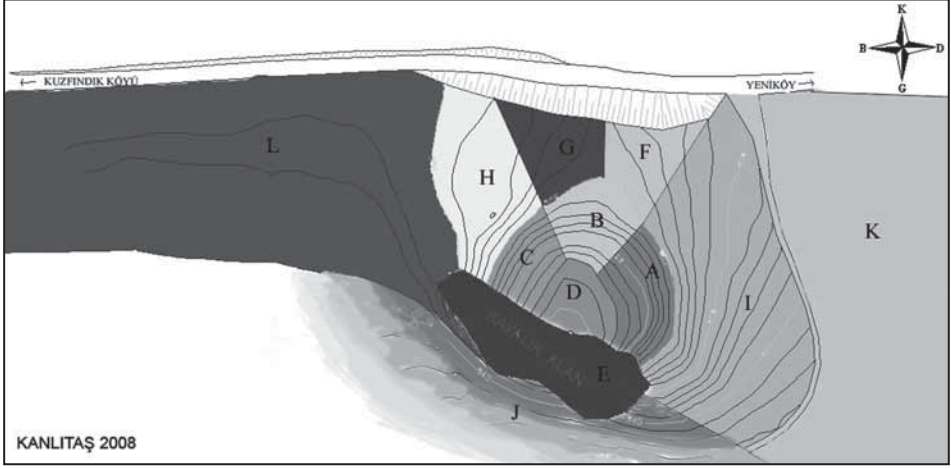
Resim 2: Kanlıtaş Höyük ve çevresinin fiziki yapısının 20 Mart 2004 itibarı ile uydru görünümü (Google Earth'den).

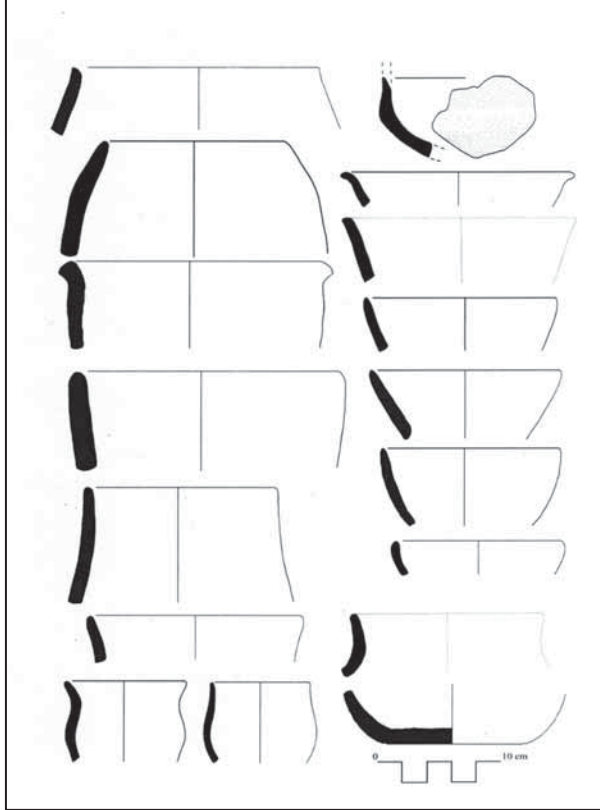
Resim 3: Kanlıtaş Höyük; doğudan görünüm.

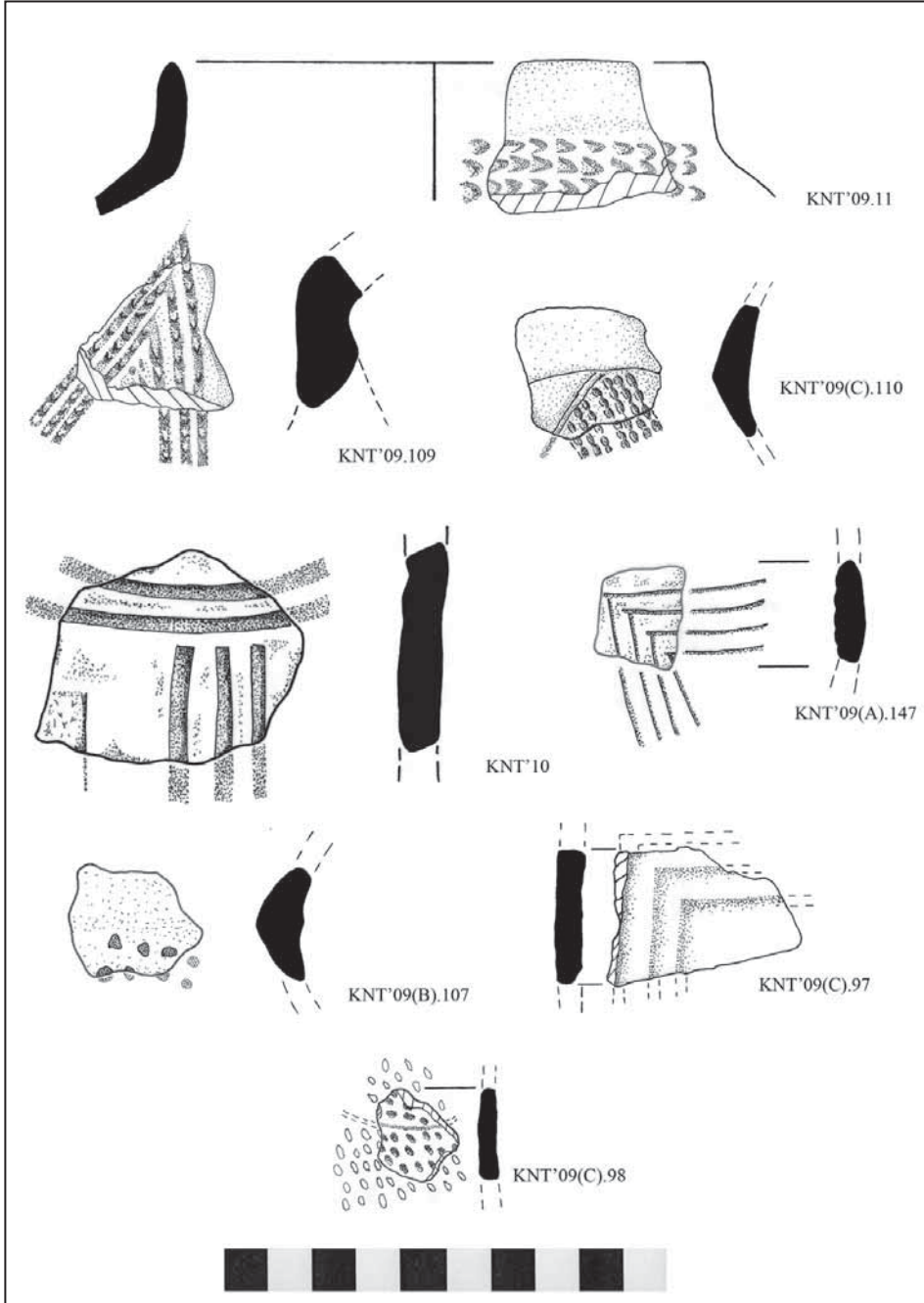
Resim 4: Kanlıtaş Höyük topografik plan.

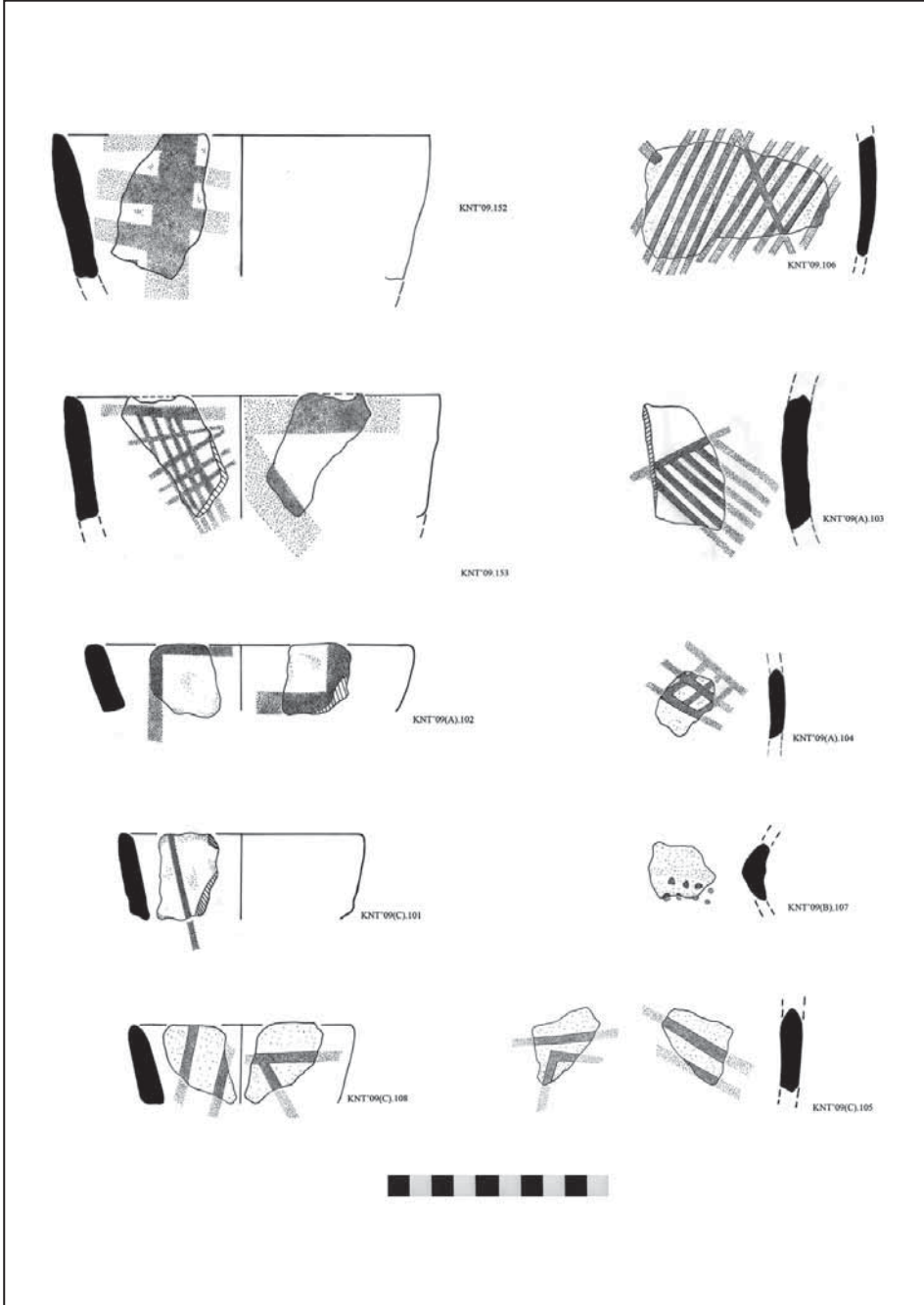
Resim 5: Kanlıtaş Höyük topografik plan üzerinden yüzey toplama sektörleri.

Resim 6: Kanlıtaş Höyük Kalkolitik Dönem kap formları tipolojisi.

Resim 7: Kanlıtaş Höyük Oyma ve soku bezekli Orta Kalkolitik Dönem seramik örnekleri.

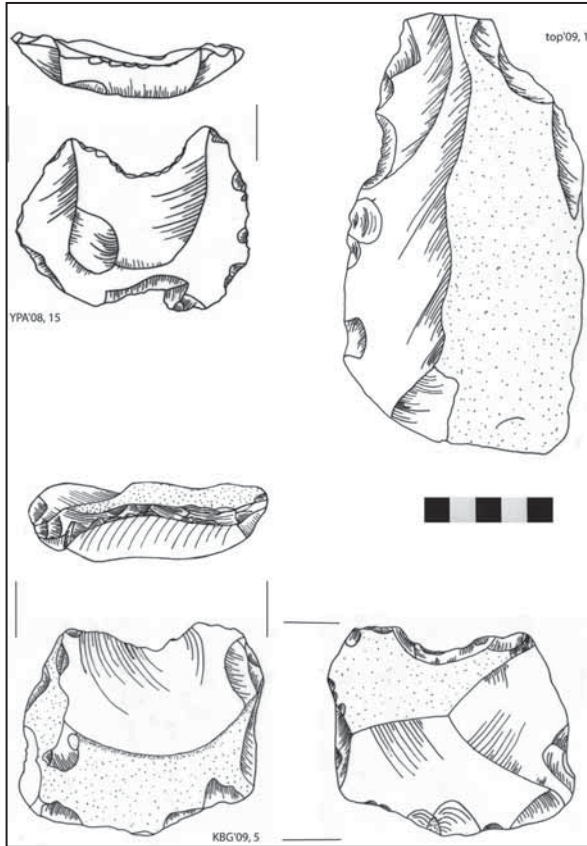
Resim 8: Kanlıtaş Höyük Boya Bezemeli Kalkolitik Dönem seramik örnekleri.

Resim 9: Kanlıtaş Höyük Kalkolitik Dönem yontmataş dilgi örnekleri.

Resim 11: İnönü, Aşağı Kuzfindık Baraj Alanı; kuzeyden görünüm.

Resim 12: İnönü, Aşağı Kuzfindık Barajı Alt Paleolitik Dönem yonga alet örnekleri.

Res.13. İnönü, Aşağı Kuzfındık Barajı ve Kuzfındık Höyük.

Resim 14: Erenköy 2 Höyük.

Resim 15: Işıkpınar Erken Osmanlı Dönemi el yapımı mutfak kapları.

BOLU İLİ YÜZEY ARAŞTIRMASI 2009

Meral ORTAÇ*

Bolu İli arkeolojik yüzey araştırmasının arazi çalışmalarından ilki, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün 08.05.2009 tarih ve 88056 sayılı izinleri ile Bolu Merkez ilçe ve köylerinde 23 Haziran – 26 Temmuz 2009 tarihlerinde gerçekleştirilmiştir¹. Bu yılki çalışmalarımız, daha çok köy merkezlerinde ve köylerin yakın çevresinde bulunan arkeolojik malzemelerin envanteri şeklinde olmuştur. Merkez İlçe'ye bağlı 70 kadar yerleşim gezilerek belgeleme çalışmaları yapılmıştır. Bu çalışmalar sırasında Karacaagaç Köyü'nde bulunan, giyimli bir insana ait heykelin bacak kısmına ait bir parça (Resim: 7 ve 8) Bolu Müzesi'ne teslim edilmiştir.

2009 yılı araştırmamızda Merkez İlçe'ye bağlı aşağıdaki yerleşimler incelenerek şu tespitler yapılmıştır:

Merkez: Kalıcı Konutlar Mahallesi'nde kitabeli, profilili bir sütun ve yivsiz sütun tamburu; Yukarı Soku Mahallesi'nde sütun formlu bir mezar taşı tespit edilmiştir. Merkezde İzzet Baysal Caddesi'nin güneyinde ve İzzet Baysal Kız Öğrenci Yurdunun doğusunda kalan daha önceden tescillenmiş alanın kuzeyinde *in situ* olabilecek duvar izleri ve duvar blokları vardır. Ayrıca alanın batısında da *in situ* olmayan duvar blokları ve sütun tamburları yan yana sıralanmıştır.

Ağaçlılar: Köy camisi yakınında ve köy mezarlığında biri kitabeli olmak üzere üç sütun formlu mezar taşı bulunmuştur². Köy çeşmesinin inşasında antik dikdörtgen bloklar kullanılmıştır.

* Yard. Doç.Dr. Meral ORTAÇ, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü 14280 Bolu / TÜRKİYE.

¹ 2009 yılı yüzey araştırması lojistik ve maddi olarak Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Bolu İl Özel İdaresi ile Bolu Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü ve Abant İzzet Baysal Üniversitesi tarafından desteklenmiştir. Adı geçen kurumlara teşekkür ederim. Araştırmaya Bakanlık temsilcisi olarak Bilecik Müzesi uzmanlarından Arkeolog Abdurrahman Aktaş, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Yerleşim Arkeolojisi Bölümü Doktora öğrencisi Tülin Kaya, Gazi Üniversitesi Arkeoloji Bölümü Yüksek Lisans mezunu Esin Aktaş, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Tarih Bölümü öğrencisi Niyazi Küçük, özverili çalışmaları ile katkı sağlamışlardır. Katkıları için adı geçenlere teşekkür ederim.

² Köy camisinin kuzeyinde bulunan kitabe, Becker-Bertau tarafından yayımlanmış bir kitabe ile aynı kitabe olabilir. Kitabenin tamamı tarafımızdan görülemediği için Becker-Bertau 1986, s. 79 Nr. 73.

Aliçören: Evlerin etrafında, cami bahçesinde, mezarlıkta pres taşı, kitabeli sütun formlu mezar taşı³, yivsiz sütun tamburu, Korinth tipi sütun başlığı, pedestal, dört tarafı kyma recta profilli blok, dikdörtgen duvar blokları gibi eserlere rastlanmıştır. Dikdörtgen bloklardan birisi üzerinde haç bezemesi vardır.

Alpagut: Evlerin etrafında ve camilerin bahçelerinde Attika tipi sütun kaidesi, sütun formlu mezar taşı, yivsiz sütun tamburu, pres taşı ve Korinth tipi sütun başlığına rastlanmıştır.

Aşağıçamlı: Cami bahçesinde ve yakınında iki adet sütun formlu mezar taşı görülmüştür.

Bahçeköy: Köy içerisinde evlerin etrafında ve caminin batısında olmak üzere dört yivsiz sütun tamburu, biri kitabeli olmak üzere dört sütun formlu mezar taşı, bir kitabeli dikdörtgen mezar steli ve bir pres taşı tespit edilmiştir.

Bakırlı (Çansa): Köy içerisinde iki ve köyün dışında üç yol ağzında bir adet olmak üzere üç sütun formlu mezar taşı ve köy içinde bir postament bulunmuştur.

Banaz: Köy içerisinde üç sütun formlu mezar taşı, yivsiz sütun tamburu, bir kitabeli dikdörtgen stel ve üç tarafı çerçeveli dikdörtgen bir blok görülmüştür.

Bürnük: Köy içerisinde kapı blokları, kitabeli sütun formlu mezar taşı, yivsiz sütun tamburu, bezemeli blok, iyi işlenmiş dikdörtgen büyük duvar bloğu saptanmıştır.

Çakmaklar: Köy girişinde üç yol ağzında bir postament ile köyde dikdörtgen bir blok vardır. Çakmaklar yaylasının güneyinde ormanlık arazide daha önceden bilinen bir Bizans kalesi (Resim: 1 ve 2) bulunmaktadır⁴. Kalenin duvarları doğuya gittikçe sık ağaç dokusu içinde kaybolmaktadır.

Çamyayla (Tokat): Üç sütun formlu mezar taşı, bir postament, kyma recta profilli blok, bir profilli köşe bloğu, iki Bizans Dönemi İon başlığı ile altlarında çift yarım sütunlar tespit edilmiştir.

³ Caminin bahçesindeki sütun formlu mezar taşının üzerindeki yazıt Becker-Bertau tarafından yayımlanmıştır: Becker-Bertau 1986, s. 101 Nr. 107.

⁴ Perrot 1862, s. 44 vd.

Çatakören: Tatlar Çatakören arasında antik yol olabilecek taş döşemeye (Resim: 3) rastlanmıştır. Bu döşemenin hemen yakınında *in situ* olmayan bir pres taşı ve bir kapı eşiği yer almaktadır. Köyde cami ve okul bahçelerinde, evlerin arasında, modern mezarlıkta bir kapı bloğu, bir pres taşı, iki pedestal, biri kitabeli iki yivsiz sütun tamburu, üç tarafı geniş torus profilli bir blok, ikisi kitabeli beş sütun formlu mezar taşı⁵ ve dikdörtgen duvar blokları incelenmiştir.

Çaygökpınar: Köy camisinin bahçesinde ve etrafında iki sütun formlu mezar taşı, ikinci kez kapı lentosu olarak kullanılmış kitabeli bir blok, yivsiz üç sütun tamburu, bir yüzü haç diğer yüzü dünya motifiyle süslenmiş bir blok, dört tarafı profilli, gövde dar yüzlerinden biri soffit formunda biçimlendirilmiş dikdörtgen bir kaide ve profilli dikdörtgen bir blok saptanmıştır. Yakındaki köy merasında ayrıca sütun formlu bir mezar taşı daha bulunmuştur.

Çayırköyü: Modern mezarlığın önünde kitabeli sütun formlu mezar taşı, çamaşırvhanenin önünde oturma sırası olabilecek iki blok, cami bahçesinde postament, Çayırköy ile Sultanköy arasında yol kenarında dikdörtgen duvar bloğu görülmüştür.

Çepni: Modern mezarlığın doğusunda kitabeli sütun formlu bir mezar taşı, bir evin bahçesinde küçük formatlı İon sütun başlığı parçası, kapı eşiği, yivsiz sütun tamburu, köy imamının lojmanının yakınında basit bir lahit, köyün biraz dışında dört yol ayrımında yivsiz sütun tamburu kaydedilmiştir.

Çobankaya: Sadece bir adet yivsiz sütun tamburu görülmüştür.

Çömlekçiler: Evlerin yakınında dikdörtgen duvar blokları, sütun formlu mezar taşı, yivsiz sütun tamburu gözlemlenmiştir.

Çukurören: Caminin bahçesinde kitabeli sütun formlu bir mezar taşı ile bir pres taşı bulunmaktadır.

Demirciler: Hacıbeyler Mahallesi mezarlık girişinde profilli mimarî köşe bloğu, bir phallos taşı, üç yivsiz sütun tamburu, köy içinde iki sütun formlu mezar taşı görülmüştür.

⁵ Bugünkü köy mezarlığında bulunan sütun formlu mezar taşı daha önce yayınlanmıştır: Becker-Bertau 1986, s. 111 Nr. 133.

Dodurga: Köyde bir postament, profilli bir yapı bloğu, yivsiz sütun tamburu, oturma sırası bloğu olabilecek bir blok saptanmıştır. Dodurga yaylasına giderken yolun sağında iki tarafı oturma sırası şeklinde çevrilmiş ana kayaya işlenmiş bir lahit khamosorion (Resim: 4 ve 5) bulunmaktadır⁶.

Doğancı: Köyde evlerin arasında, köy meydanında, caminin bahçesinde eserlere rastlanmıştır. Bunlar bir kapı eşiği, dört yivsiz sütun tamburu, dört duvar bloğu, biri kitabeli üç sütun formlu mezar taşı, bir postament, bir Attika tipi sütun kaidesinden oluşmaktadır.

Fasıl: Köyün yakınında Uran sitesinde iki duvar bloğu ve köyde bir yivsiz sütun tamburu vardır.

Gökpınar: Bir evin bahçesinde Dor tipi yarım sütun pilaster başlığı ve Attika tipi bir sütun kaidesi bulunmuştur. Köyün yakınında tarla olarak kullanılan bir alanda açılmamış bir tümülüs (Resim: 6) tespit edilmiştir.

Gölköy: Köyün yakınındaki DSİ tesislerinin bahçesinde ikisi kitabeli dört sütun formlu mezar taşı⁷, bir basit lahit, iki yivsiz sütun tamburu, bir dikdörtgen duvar bloğu belgelenmiştir. Köy içinde ise caminin etrafında kitabeli sütun formlu bir mezar taşı ve yivsiz bir sütun tamburuna rastlanmıştır.

Gövem: Mudurnu yolu ile Saççılar yolu birleşiminde sütun formlu bir mezar taşı görülmüştür. Gövem Köyü içinde çalışma yapılmamıştır.

Hamzabey: Aşağı Hamzabey'in girişinde sütun formlu bir mezar taşı, cami yakınında kitabeli dikdörtgen bir stel, Yukarı Hamzabey içinde yivsiz bir sütun tamburu vardır.

Ilıcakınık: Evlerin etrafında sütun formlu bir mezar taşı, yivsiz sütun tamburu, pilaster kaidesi ya da korkuluk duvarı bloğu, oval bir vaftiz ya da lahit teknesi, cami bahçesinde sütun formlu mezar taşı ve yakınında bir postament kaydedilmiştir.

⁶ Bu kaya anıtı, Dörner'in gördüğü kaya anıtı ile aynı olabilir. Dörner bu kaya anıtını, burada bulunduğu söylenen kötü korunmuş bir kitabenin ilk iki satırının son birkaç harfine dayanarak geç Helenistik, erken Roma İmparatorluk Dönemine tarihlemektedir: Dörner 1952, s. 35.

⁷ Kitabelerden biri Becker-Bertau tarafından yayımlanmıştır: Becker-Bertau 1986, s. 95 Nr. 92.

İmamlar: Evlerin çevresinde sütun formlu bir mezar taşı, binek taşı olarak kullanılmış bir sütun tamburu, kitabeli bir stel, köy konağının bahçesinde sütun formlu mezar taşı, üç dikdörtgen duvar bloğu saptanmıştır.

Karacaağaç: Köyün güney girişinde bir yarım sütun pilaster, bir pres taşı, iki dikdörtgen duvar bloğu; okul bahçesinde sütun formlu bir mezar taşı; evlerin çevresinde, kapı blokları, dört yivsiz sütun tamburu, on iki dikdörtgen duvar bloğu, bir sütun kaidesi, muhtemelen büyük bir lahdin köşe akroteri olabilecek çeyrek daire şeklinde işlenmiş bir blok, ion sütun başlığı parçası, yarım sütun pilaster; caminin yakınında lahit kapağı olabilecek bir blok, dört profil duvar bloğu, iki duvar bloğu, bir postament incelenmiştir. Evlerden birinin bahçesinde giyimli bir insana ait heykelin dizden aşağısına ait - ayaklar yoktur - bir parçası (Resim: 7 ve 8) bulunarak Bolu Müzesi'ne teslim edilmiştir. Açık alanda köyün doğusunda iki tarlanın sınırında ağaçlar ve çalılar arasında muhtemelen Osmanlı Dönemi'ne ait bir çeşme (Resim: 9 ve 10) yer almaktadır. Çeşmenin iki kenarında Roma Dönemi'ne ait lesbos kymationları çerçevesi içinde ranke bezemesi olan pilaster bloklar ikinci kez kullanılmışlardır.

Karaköy: Yukarı Karaköy'de bir evin önünde kyma reversa profil blok, caminin çevresinde pres taşı olabilecek bir blok, kitabeli sütun formlu bir mezar taşı ve dikdörtgen duvar bloğu görülmüştür. Aşağı Karaköy'de Cuma Camii'sinin bahçesinde ve önünde kitabeli sütun formlu bir mezar taşı⁸, bir altar⁹, üç yivsiz sütun tamburu, birinde üç harf bulunan üç dikdörtgen duvar bloğu incelenmiştir¹⁰. Altarın bir yüzünde niş, nişin altında, üstünde ve yan taraflarında kitabe vardır. Üstteki kitabenin üzerinde kanat ve ayaklı iç içe iki yarım daire kazınarak resmedilmiştir. Altarın diğer üç yüzünde girland ve üzerinde rozet bezemesi kabartma olarak yer alır. Bunlardan iki yüz oldukça kötü durumdadır. Köy içerisinde evlerin arasında bir oturma sırası bloğu, iki postament, iki yivsiz sütun tamburu, bir sütun formlu mezar taşı, iki dikdörtgen duvar bloğu görülmüştür.

Karamanlar: Bizans Dönemi'ne ait birbirini kovalayan hayvanları tasvir eden bir friz bugün köy çeşmesini taçlandırmaktadır¹¹. Çeşmenin hemen üst kısmına bir de pres taşı bloğu yerleştirilmiştir. Köy Camii'sinin yakınında bir postament, sütun formlu bir mezar taşı, bir pres taşı; köy konağının önünde yivsiz sütun tamburu; evlerin çevresinde biri kitabeli iki sütun formlu mezar taşı¹², yivsiz bir sütun tamburu ve bir dikdörtgen duvar bloğu belgelenmiştir.

⁸ Kitabe daha önce yayınlanmıştır: Becker-Bertau 1986, s. 109 Nr. 126.

⁹ Altar daha önce yayınlanmıştır: Dörner 1952, s. 45, lev. 19/ 98a, b; Becker-Bertau 1986, s. 105 Nr. 116.

¹⁰ Dörner bu üç harfin bir kitabe olmadığını, bir taşı ustasına ait olduğunu düşünür: Dörner 1952, s. 44 vd. Nr. 87.

¹¹ Bu frizi 1948 Bithynia seyahati sırasında Dörner de görmüştür: Dörner 1952, s. 36 lev. 28/ 192.

¹² İmam evi önündeki yazıt için bkz. Dörner 1952, s. 51 Nr. 122, lev. 21/122a-b; Becker-Bertau 1986, s. 114 Nr. 140.

Ketenler: Cami bahçesinde bir sütun formlu mezar taşı, kitabeli bir sütun tamburu ve spiral bezemeli bir korkuluk duvarı bloğu bulunmaktadır.

Kozlu: Köyde iki sütun formlu mezar taşına ve 47 cm. yüksekliğinde alt ve üst profili olan küçük bir sütuna rastlanmıştır.

Köprücüler: Köyün kuzey girişinde, modern asfalt yolun altında, Deveyutan suyu üzerinde kuzey güney doğrultusunda uzanan 51 m. uzunluğunda 4.90 m. genişliğinde biri büyük biri küçük iki kemerli bir köprü (Resim: 11 ve 12) bulunmaktadır. Kemerlerden birinde kemer açıklığı 5 m. yüksekliği 2.50 m. iken, diğerinde kemer açıklığı 2.60 m. kemer yüksekliği 1.30 metredir. İki kemer arasına moloz taşlardan örülmüş bir tempan duvarı örülmüştür. Köprüde harç kullanılmamış görünüyor. Büyük ana kemerin güneyinde de tempan duvarı yer alırken, simetrik olarak beklenen üçüncü kemer bulunmamaktadır. Köyde caminin etrafında bir postament, Attika tipi bir sütun kaidesi, iki yivsiz sütun tamburu, bir dikdörtgen duvar bloğu ve açık alanda iki yivsiz sütun tamburu belgelenmiştir.

Küçükberk: Caminin güneyinde yol kenarında ikisi kitabeli üç stel, bir sütun formlu mezar taşı, bir yivsiz sütun tamburu, iki dikdörtgen duvar bloğu; köyde evlerin etrafında vaftiz teknesine ait olabilecek bir parça, küçük bir İon sütun başlığı parçası, iki yivsiz sütun tamburu bulunmaktadır.

Kürkçüler: Caminin yakınında kitabeli sütun formlu bir mezar taşı¹³, yivsiz sütun tamburu, yalak olarak kullanılmış ya da lahit kapağı olabilecek bir blok, iki dikdörtgen duvar bloğu yer almaktadır.

Oğuldoruk: Sütun formlu bir mezar taşı ile yarım daire formlu sarmaşık bezemeli ambon bloğu caminin ve muhtarlığın bahçe duvarı ile birlikte örülmüştür. Köyün güney çıkışında çift yarım sütun pilaster ve bir sütun formlu mezar taşı daha bulunmaktadır.

Okçular: Caminin doğusunda dil sırası ve İon kymationu ile bezeli bir blok, sütun formlu bir mezar taşı, duvar bloğu, kitabeli bir stel; İslâmlar Mahallesi Camisi'nin kuzeyinde iki kenarı dalga motifli bezemeli köşe bloğu; Koç kalıp fabrikası bahçesinde yalak ve yivsiz sütun tamburu tespit edilmiştir.

¹³ Dörner 1952, s. 46 Nr. 100, lev. 19/100; Becker-Bertau 1986, s. 96 Nr. 94.

Ovadüzü: Modern mezarlıkta biri kitabeli beş sütun formlu mezar taşı, bir profilli mimarî yapı bloğu, üç yivsiz sütun tamburu, bir postament; evlerin bahçe duvarları kenarında ise beş yivsiz sütun tamburu, bir yapı bloğu, dört dikdörtgen duvar bloğu ve kapı bloğu olabilecek beş blok bulunmaktadır.

Örencik: Kırsalda daha önceden kazısı yapılmış olan bir tümülüs bulunmaktadır¹⁴. Köy mezarlığında sütun formlu bir mezar taşı, köy içinde ise üç fascialı arşitrav bloğu ile dikdörtgen bir duvar bloğu kaydedilmiştir.

Pelitçik: Hepsi kitabeli iki sütun formlu mezar taşı ve bir yivsiz sütun tamburu caminin yakınında görülmüştür¹⁵. Bir başka kitabeli profilli sütun da Karamanyaka Mahallesi girişinde bulunmaktadır¹⁶. Köy içinde büyük bir dikdörtgen duvar bloğu vardır.

Pirahmetler: Bir evin girişinde oldukça büyük iyi işlenmiş dikdörtgen bir duvar bloğu vardır.

Rüzgarlar: Caminin kuzeyinde sütun formlu mezar taşı tespit edilmiştir.

Salıbeyler: Evlerin etrafında Attika tipi sütun kaidesi, bir lahit, kitabeli yivsiz sütun tamburu ve bir kapı bloğu; okulun bahçesinde bir sütun formlu mezar taşı, bir yivsiz sütun tamburu ve bir pedestal; açık alanda yivsiz bir sütun tamburu incelenmiştir.

Sarıcalar: Dört sütun formlu mezar taşı, iki adet yivsiz sütun tamburu, bir lahit ve bir postament evlerin çevresine dağılmıştır.

Seyitköy: Evlerin etrafında iki sütun formlu mezar taşı, altı yivsiz sütun tamburu, bir kapı eşiği, iki duvar bloğu, bir dış sırası geison ve simadan oluşan üst yapı bloğu, sütun kaidesi olabilecek bir blok; cami yakınında bir sütun formlu mezar taşı, bir pres taşı ve iki duvar bloğu; köy konağı etrafında Bizans Dönemi bir sütun başlığı, iki yivsiz sütun tamburu, L kesitli bir blok, bir postament; çocuk parkında iki sütun formlu mezar taşı, bir duvar bloğu; Avşar Camisi kuzeybatısında pres taşı olabilecek bir blok bulunmaktadır.

¹⁴ Güneş-Kozdere 1998, s. 116.

¹⁵ İki sütun formlu mezar taşı daha önce yayınlanmışlardır: Becker-Bertau 1986, s. 94 Nr. 90 ve s. 120 Nr. 158

¹⁶ Becker-Bertau 1986, s. 81 Nr. 75.

Sultan: Köy içinde sadece bir postament ile bir kapı eşiği görülebilmektedir.

Sultanbey: Cami bahçesinde bir postament; evlerin etrafında pres taşı olabilecek bir blok, bir sütun formlu mezar taşı, çok büyük bir blok ya da ters dönmüş bir lahit; köyün kuzeyinde açık alanda biri kitabeli iki sütun formlu mezar taşı belgelenmiştir. Taş ocaklarına yakın bir alana inşaat artıkları ile birlikte lahitler kırılarak atılmıştır. Modern mezarlıkta biri bir yetişkin için, diğeri de bir bebek ya da külleri koymak için iki mezar (Resim: 13 ve 14) çukur şeklinde kayaya oyulmuştur. Tavuk fabrikasının hemen kuzey doğu bitişiğinde ise lahitlerin yer aldığı önceden tescillenmiş bir nekropol alanı vardır.

Tarakçı: Köyün girişinde sütun formlu bir mezar taşı; cami etrafında kitabeli sütun formlu bir mezar taşı, iki postament, bir kapı bloğu ve bir duvar bloğu kaydedilmiştir.

Taşoluk: Caminin güneyinde bir sütun formlu mezar taşı ve yivsiz sütun tamburu; bir evin bahçesinde Attika tipi sütun kaidesi ve İlköğretim okulunun bahçesinde yivsiz sütun tamburu belgelenmiştir.

Tatlar: Evlerin etrafında üç sütun formlu mezar taşı, bir vaftiz teknesi, bir yivsiz sütun tamburu; caminin kuzey batı duvarında lesbos kymationu çerçevesi içinde ranke bezemeli pilaster blok¹⁷; köy merasında sütun formlu mezar taşı bulunmaktadır. Köy merasının kuzeyine düşen alanda, halkın kemer köprü dediği oldukça tahrip olmuş bir köprü (Resim: 15) yer almaktadır¹⁸. Bugün artık altından su akmamaktadır. Kemer sayısı tespit edilememektedir. Köprünün kuzey ve güney uçları toprak altında kalmıştır. Köprü duvarları moloz taşların harç ile karıştırılması suretiyle örülmüştür. Bu moloz örgülü duvarlar dikdörtgen büyük bloklardan örülmüş bir duvar üzerine oturmaktadır. Bu duvar örgüsü içinde devşirme bezemeli bloklar da kullanılmıştır. Tatlar Camiisi'ndeki pilaster blok buradan sökülerek köye götürülmüş olmalıdır.

Vakıfgeçitveren: Caminin bahçesinde altıgen bir postament ve yivsiz sütun tamburu; köy mezarlığında sütun formlu bir mezar taşı; köy meydanında bir başka sütun formlu mezar taşı ve bir evin bahçesinde yivsiz sütun tamburu tespit edilmiştir.

Yakabayat: Cami etrafında sütun formlu mezar taşı ve dikdörtgen duvar bloğu; bir evin yakınında sütun formlu bir mezar taşı bulunmuştur.

¹⁷ Bu blok Dörner'in Tatlar'da köprü ayağında fotoğrafladığı bezemeli blok ile büyük benzerlik göstermektedir. Blok buradan çıkarılarak köy camisinde kullanılmış olmalı: Dörner 1952, s. 63, lev. 26/172.

¹⁸ Köprü 1895'de M. Anton tarafından görülmüştür: Becker-Bertau 1986, s. 17, dn. 25.

Yazıören (eski adı Çansazahmettin): Cami bahçesinde sütun formlu mezar taşı ile tapınak mimarisine ait olabilecek formda ve boyutta yivli sütun tamburu; bir evin yakınında bir postament belgelenmiştir.

Yeniakçakavak: Köyün girişinde sütun formlu bir mezar taşı, yivsiz bir sütun; evlerin çevresinde duvar tacı ya da oturma sırasına ait olabilecek bir blok, üç Attika tipi sütun kaidesi, biri kitabeli iki sütun formlu mezar taşı, bir yivsiz sütun tamburu; cami çevresinde kitabeli sütun formlu bir mezar taşı¹⁹, kapağı ile birlikte bir lahit, bir pres taşı, iki kenarı dil frizi ile bezeli köşe bloğu incelenmiştir.

Yeşilçele: Caminin batısında ve eski mezarlıkta birer tane sütun formlu mezar taşı kaydedilmiştir.

Yumrukaya: Köy kahvesinin güneyinde sütun formlu bir mezar taşı ve köy içinde yivsiz sütun tamburu görülmüştür.

Yuva: Caminin bahçesinde biri kitabeli iki sütun formlu mezar taşı, bir postament, bir pedestal, bir yivsiz sütun tamburu, üç dikdörtgen duvar bloğu; köy içinde bir postament bulunmaktadır.

Yukarıda adı geçen yerleşimlerin yanı sıra Bağışlar, Berk, Çampınar, Emen, Gölcük, Hamidiye, Hıdırşeyhler, Karacasu, Mesciler, Saçcılar, Tetemeçe köyleri de gezilmiştir, ancak herhangi bir kayıt buralarda yapılmamıştır. Bolu'da Arçelik Fabrikasının bahçesinde yer alan eserler üzerinde de fabrika yetkililerinden izin alınarak belgeleme çalışması yapılmıştır. Bu eserler içinde kitabeli mezar sütunları, steller, profilli ve bezemeli mimarî bloklar, pedestaller, lahitler gibi araştırmayı destekleyecek çok sayıda eser bulunmaktadır.

SONUÇ

2009 yılı araştırmalarımızda çok sayıda kitabe bulunmuştur. Bunların büyük bölümü mezar taşları üzerindedir. Araştırmamızda Bolu'da daha önceden bilinen mezar ve mezar taşı türlerine yeni örnekler eklenmiştir. Bolu Merkez'de çoğunlukla büyük formatlı üst ve alt bitimleri çeşitli şekillerde profilendirilmiş mezar taşları kullanılmıştır²⁰. Bu sütunların gövde kısmı kitabeli veya kitablesizdir ve çoğunlukla bezemesizdir. Sadece Bahçeköy örneğinde gövde üzerinde karı koca plastik olarak tasvir edilmiştir. Yakabayat

¹⁹ Dörner 1952, s. 47 Nr. 106, lev. 20/106; Becker-Bertau 1986, s. 110 Nr. 131.

²⁰ Bu tür kitabeli mezar taşları için bkz Becker-Bertau 1986. Benzer formlara sahip kitablesiz sütunlar da tarafımdan mezar taşı olarak adlandırılmıştır. Ancak bunlar heykel taşımak için de kullanılmış olabilir.

Köyü örneğinde gövde rozet, üzüm salkımları, tarım aletleri, Aşağıçamlı Köyü örneğinde ise haç motifi gövde üzerine kazınmıştır. Bu sütun gövdeli mezar taşları Bolu'da Roma İmparatorluk Çağı içlerinden Bizans Dönemi içlerine kadar kullanılmışlardır. İncelediğimiz hiçbir örnek bir mezarın yanında kaydedilmemiştir. Bu yüzden bu sütunların ne tür mezarlar ile birlikte kullanıldıklarını söyleyebilecek durumda değiliz. Bununla birlikte Marek Karabük Eskipazar'da ele geçmiş bu tür sütunlardan biri üzerindeki yazıta göre bunların tümülüslerin tepesine konduğunu söylemektedir²¹. Dikdörtgen mezar steli sayısı ise sütun formlu mezar taşlarına göre oldukça azdır. Sadece Bahçeköy örneğinde kabartma süsleme vardır. Stelin iki yüzünde yuvarlak çelenkler, kitabeli üçüncü yüzünde ise ayna ve yün eğirmek için iğ ile öreke tasvir edilmiştir. Eva Christof'un araştırmalarına göre phallos taşları Lydia, Phrygia, İonia, Karia, Mysia, Bithynia, Paflagonia, Pontos ve Galatia'da yukarıda bahsedilen sütun formlu mezar taşları gibi tümülüslerin üzerine konulmuşlardır²². Araştırmamızda Bolu'da sadece Demirciler Köyü'nde bir phallos taşı kaydedilmiştir²³. Bu phallos taşı bir tümülüsün tepesinde mi duruyordu, buluntumuz *in situ* olmadığı için bugün bunu söylemek artık mümkün değildir.

Bolu'da tümülüslerin olduğu daha önceden bilinmekteydi²⁴. Bir tümülüs de Gökpınar Köyü'nde araştırmalarımızda tespit edilmiştir. Dodurga Yaylası yolu üzerinde iki tarafında oturma sıraları olan bir lahit khamosorionun ve Sultanbey Köyü'nde biri yetişkin diğeri muhtemelen küçük bir bebek için iki basit çukur khamosorionun olması Bolu Merkez İlçe'de kaya mezarlarının da kullanıldığını gösterir. Kaya mezarları dışında birçok köyde basit bezemesiz kireçtaşı lahitler görülmüştür. Bolu'da komşu Prusias ad Hypium'daki gibi gövde kısmı çok süslü lahitler bilinmemektedir. Kapak alınlık kısmı medusa başı ve akroterleri eroslar ile kabartma şeklinde süslenmiş tek örnek, Bolu Merkez Tepecik Mahallesi'nde müze kurtarma kazıları sırasında ortaya çıkarılmıştır. Sultanbey Köyü sınırları içinde lahit mezarların olduğu bir nekropol vardır.

Sütun formlu mezar taşlarından sonra en çok karşımıza çıkan buluntu gruplarından bir diğeri yivsiz sütun tamburlarıdır. Bunlar ölçüleri ve yivsiz olmaları nedeni ile tapınak mimarîsinden çok gymnasion, agora, hamam, kilise gibi diğer kamu yapılarına ya da zengin konut mimarîsine ait olabilirler. Tapınak mimarîsine ait olabilecek tek sütun tamburuna Yazıören Köyü'nde rastlanmıştır. Ancak bu sütun tamburu *in situ* değildir ve nereden geldiği bilinmemektedir.

Köylerde çok sayıda kapı eşiği, lentosu ya da sövesi olabilecek blok da bulunmaktadır.

²¹ Marek 2003, s. 137, res. 205.

²² Christof 2008, s. 147 vd.

²³ Araştırmamızdan önce Bolu'da phallos taşlarının varlığı bilinmekteydi. Arık 1944, s. 344, Dörner 1952, s. 64 vd., lev. 27/184, 185, 186; Dörner 1981, s. 90; Adak-Akyürek Şahin-Güneş 2008, s. 110 vd.

²⁴ Arık 1944, s. 344; Fıratlı 1965, s. 365 vd., lev. 93-95; Güneş-Kozdere 1998, s. 116.

Anıtsal yapıların cephe mimarîsine ait olabilecek blokların sayısı çok fazla değildir. Küçük boyutlarda Korinth ve İon sütun başlıkları ve yine küçük çaplı Attika tipi sütun kaideleri kullanılmıştır. Daha fazla sayıda sütun, pilaster, fil ayağı ya da belki pilastik eser taşıyabilecek postament tespit edilmiştir. Bezemeli ve profilli üst yapı bloklarının ise sayısı oldukça azdır. Bununla birlikte Tatlar ve Karacaağaç Köylerinde görülen pilaster bloklarının lesbos kymationu ve ranke bezemelerinin işçiliği oldukça kalitelidir²⁵. Kamu yapılarında ya da açık alanlarda heykel ya da bir yazıt taşıyabilecek türde büyük boyutlu pedestallere de köylerde rastlanmıştır.

Ölçüleri, işlenişleri ve profilleri nedeni ile, az sayıda oturma sırası bloğu olduğunu düşünebileceğimiz türde bloklar da gözlemlenmiştir. Bunlar bir yapının theatron kısmına ait olabilecekleri gibi bir exedraya da ait olabilirler.

Köylerde çok sayıda büyük boyutlu çok düzgün işlenmiş dikdörtgen duvar blokları kalın ve düzgün duvarların varlığının göstergesidirler.

Çok sıklıkla karşılaştığımız bir diğer eser grubumuz ise bizim pres taşı olarak adlandırdığımız bloklardır. Bu tür bloklar, daha çok zeytinyağı presinde zeytini sıkıştıran ahşabı bir vida sistemi yardımı ile aşağı çekebilmek için kullanılan ağır taşlardır²⁶. Bolu'da zeytin üretimi bilinmemektedir. Bununla birlikte dut, erik gibi meyveler ile ceviz çok boldur. Bu meyvelerin suyu çıkarılarak kullanılmış olabilir. Bu pres taşları tek bir yerde yoğunlaşmadıklarından muhtemelen köylerin kendi yerel ve belki yakın çevresinin ihtiyacını karşılıyor olmalıydı. Bugün köylü pazarlarında erik pestili satılmaktadır.

Yukarıdaki köy listesinden anlaşılabileceği üzere gezdiğimiz Merkez İlçe köylerinin büyük bir kısmında antik çağa ait bloklar vardır. Fakat bunlar daha çok köy merkezlerine özellikle cami, okul bahçelerine, mezarlıklara ve köy meydanlarına çekilmiş bloklardır ve belli bir bölgede de yoğunluk göstermezler. Ayrıca buluntularımızın büyük çoğunluğu mezar taşıdır ve geç dönemlerde dibek, musalla taşı, ezan taşı, yuv taşı, binek taşı olarak kullanılmıştır. Bununla birlikte az sayıda olan yapı bloklarının işçiliği, türü, malzemesi, boyutları bunların basit köy yerleşimlerine ya da çiftliklere ait olamayacaklarını göstermektedir. Bu durum, bu bloklar zamanla bugün Bolu'nun merkezinde bulunan Klaudiupolis Kenti'nden, kullanılmak üzere çevre köylere mi çekilmiştirler, yoksa Klaudiupolis'in etrafında başka yerleşimler mi vardı, sorusunu akla getirir. Henüz bu soruyu cevaplayabilmek mümkün değildir.

²⁵ Lesbos kymationları tipolojik ve stilistik açıdan Leptis Magna'daki Severuslar Dönemi bazilikasıyla benzerlik gösterir. Leptis Magna'daki bir yazıta göre burada Bithynia Kenti Nikomedeia'dan bir taşçı ustası çalışmıştır: Marek 2003, s. 168, res. 266. Bithynia sınırlarındaki Bolu örnekleri de bu usta tarafından yapılmış olabilir.

²⁶ Zeytin presi restitüsyon çizimi için bkz. Başoğlu 2009, res. 45.

KISALTMALAR ve BİBLİYOGRAFYA

- ADAK-AKYÜREK M. Adak – N. E. Akyürek Şahin – M. Y. Güneş, “Neue Inschriften im Museum von Bolu (Bithynion/Klaudiupolis)”, *Gephyra* 5, 2008, s. 73-120.
- ŞAHİN-GÜNEŞ 2008
- ARIK 1944 R. O. Arık, “Bitik Kazısı ve Hatay Tetkikleri Hakkında Kısa Rapor”, *Belleten* 8, 1944, s. 341-384.
- BAŞOĞLU 2009 M. İ. Başoğlu, *Antik Çağda Kilikya Bölgesinde Zeytinyağı Üretimi* (Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi 2009).
- BECKER-BERTAU F. Becker-Bertau, *Die Inschriften von Klaudiu Polis* (1986).
- 1986
- CHRİSTOF 2008 E. Christof, “Anikonische Grabmarker in Kleinasien: Die Sog. Phallossteine”, *Epigraphica Anatolica* 41, 2008, s. 147-171.
- DÖRNER 1952 F. K. Dörner, *Bericht über eine Reise in Bithynien. Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch - historische Klasse, Denkschriften 75 Bd. I* (1952).
- DÖRNER 1981 F. K. Dörner, *Vom Bosporus zum Ararat. Kulturgeschichte der antiken Welt* (1981).
- FIRATLI 1965 N. Fıratlı, “Two Galatian Tumuli in the Vicinity of Bolu”, *AJA* 69, 1965, s. 365-367.
- GÜNEŞ-KOZDERE M. Y. Güneş – G. Kozdere, *Bolu 1998 Yılığ*, Kültür Bölümü, s. 107
- 1998 vd.
- MAREK 2003 C. Marek, *Pontus et Bithynia. Die römischen Provinzen im Norden Kleinasien* (2003)
- PERROT 1862 G. Perrot, *Exploration archéologique de la Galatie et de la Bithynie* (1862).

Resim 1: Bizans kalesi (Halahisar ya da Halıhisar).

Resim 2: Bizans kalesi (Halahisar ya da Halıhisar) duvarı.

Resim 3: Tatlar Çatakören arasındaki antik yol.

Resim 4: Lahit khamosorion (Dodurga).

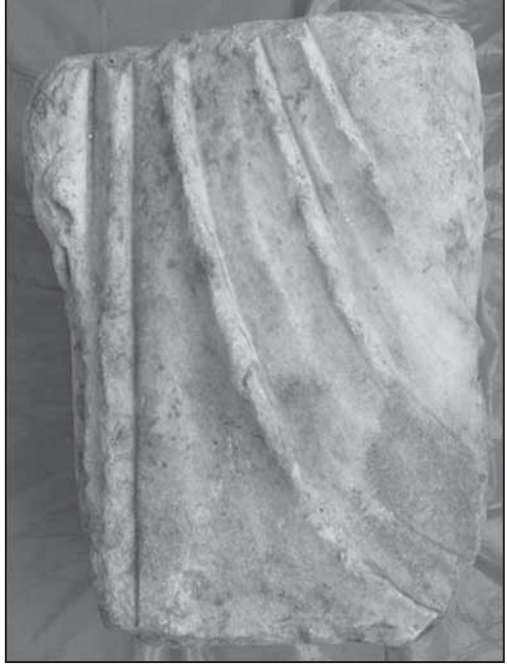
Resim 5: Lahit khamosorion (Dodurga).

Resim 6: Gökpinar Tümlüsü.

Resim 7: Heykel parçası önden (Karacağağ).

Resim 8: Heykel parçası arkadan (Karacağağ).

Resim 9: Çeşme (Karaca ağaç).

Resim 10: Çeşmede spoliyen pilaster (Karaca ağaç).

Resim 11: Köprücüler köprüsü büyük kemer ve tempan duvarı.

Resim 12: Köprücüler köprüsü küçük kemer.

Resim 13: Yetişkin için basit khamosorion (Sultanbey).

Resim 14: Bebek için basit khamosorion (Sultanbey).

Resim 15: Tatlar Köprüsü.

2009 EPIGRAPHIC SURVEY IN THE CAYSTER VALLEY

Marijana RICL*

The 2009 epigraphic survey in the Cayster valley took place from September 30th to October 14th. During this period, fifty villages were visited in search of inscriptions.¹ The visited villages are located in the region of ancient Hypaipa (mod. Ödemiş), in the upper Cayster valley and in the adjacent Cilbian Plain; they continue the settlement tradition of ancient *poleis* Dios Hieron, Nikaia, Palaiapolis and Koloe and of numerous ancient village communities (*katoikia*). The government representative was Mr. Halis Şahin from Samsun Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü.

Furthermore, three days (October 15th-17th) were devoted to the study of new inscriptions in the museums of Tire and Ödemiş.

The result of this year's survey and museum study are seventeen new inscriptions: one honorary, three dedicatory, twelve funerary, and one too fragmentary for establishing its original nature.

The newly found inscriptions range in date from the Late-Hellenistic to the Early-Byzantine period.

The most valuable find was made in the village of Yeniköy south of ancient Coloe, modern-day Kiraz. There, in a private house in a quarter of the village known as Deremahalle, we were shown a white-marble pedimental stele discovered in a near-by field during agricultural work. According to its finder, the stele was found already broken in twelve pieces. Its triangular pediment, containing two animal figures (lion killing a bull?), is missing its upper part, while two side acroteria are partly preserved. Below the pediment, in three smaller recessed fields, are carved two crowns and a small figure with wings (?), holding a palm branch (?) between them. On the main part of the stele are

* Marijana RICL, Faculty of Philosophy Cika Ljubina 18-20 11000 Beograd/SERBIA. mricl@f.bg.ac.rs

¹ They are Kazanlı, Balabanlı, Konaklı, Bozcayaka, Çamlıca, Küre, Günlüce/Hypaipa, Yeniköy, Yeniceköy, Ortaköy, Üzümlü, Tosunlar, Suçıktı, İlkurşun, Kayaköy, Yusufdere, Işık, Karadoğan, Manastır, Keldağ, Yolüstü, Türkönü, Kaymakçı, Karaoba, Kurudere, Çamyayla Yaylası, Subatan, Karaburç, Osmancık, Çayağzı, İğdeli, Akpınar, Birgi, Yılanlı, Bozdağ, Gölçük, Peşrefli, Kaleköy, Haliller, Yeniköy, Eskioba, Mahmutlar, Turgutlu, Büyükkale, Çayırılı, Emirli/Gâvurpazar, Kızılcaavlu, Yeşilköy, Elbi, Örenköy.

two relief fields. The upper one, its middle part missing, depicts a funerary feast of the standard type: on the right side a man is stretched on a couch, with a table and a servant boy in front of him; what remains of the original relief on the left side is the figure of a servant girl. In the lower register, a tree with a snake coiling around it and an equestrian figure advancing to the right are shown on the left, while the right side is broken, except for the feet of a possibly divine figure holding a lance/sceptre.

The partly preserved inscription on this late-Hellenistic stele is an epitaph. It commemorates one Menekrates son of Menekrates and his son Neoptolemos. The monument (called *glyphe* in the text) was commissioned by the wife and another son of Menekrates, Aristobula and Emmenides. Menekrates had, among other unspecified honours and official positions, fulfilled the post of a cavalry commander (*hipparches*) at Nikaia. The second part of the same inscription contains a curse against grave-desecrators, an early example of the type widely attested during the Roman Imperial period. The curse envisions the risk of funerary reliefs being damaged and the dead (?) being thrown out of their graves; therefore, both the dead and the tomb are placed under the protection of Demeter Thesmophoros.

A new inscription from Kaleköy, a village situated in the same general region as the find-spot of the preceding monument, found inscribed on a marble stele broken at both ends, features the boule and the demos of a community belonging to the *koinon* of Cilbianoi (Fig. 1). Judging by two intentionally erased lines, it is possible that the monument originally honoured an Emperor who subsequently suffered a *damnatio memoriae*; the remaining letters on the stone justify the conclusion that the Emperor in question was Caracalla. The community that set up the stele seems to have been that of Upper Cilbian Coloe.

Among the remaining tombstones discovered during the survey, the most interesting one belongs to a *pragmateutes* with the rare name Hellenokrates (Fig. 2). The name was previously attested twice in an inscription from Olympia (*IOlymp* 116, 233 AD), while in another inscription from Epidauros (*IG IV²*, 1, 97, third century BC) we find the female form Hellenokrate.

Other funerary inscriptions found during the survey preserve the memory of a certain Diodoros (Suçıktı Köy), of one Meliton (Akpınar), and of one Ascl[epiades] and his son Eros (Mahmutlar). Finally, an oddly shaped oval stone with a roughly inscribed Early-Byzantine inscription once marked the final resting place of one Georgios (Yusufdere) (Fig. 3).

Last year's research in the museums of Tire and Ödemiş brought to light ten new inscriptions, two in Tire museum and eight in Ödemiş museum.

Both new inscriptions from Tire museum are of unknown provenance. The better preserved one is a late-Hellenistic tombstone of one Dionysios son of Eub[oulos] and his son (?) Metrodoros son of Di[onysios], while the other contains the end-part of a fine-clause for the crime of grave-desecration (Fig. 4).

Three new inscriptions from Ödemiş museum belong to the category of dedications. The first is a small altar of unknown origin dedicated by one Asclepiacos to the goddesses Nemeseis, the second an ex-voto from Akpınar dedicated to Zeus Keraunios on behalf of someone's son and a daughter named Hypate, while the third, the most interesting one, was engraved on a stone basin for lustral water (*perirrhanterion*), commissioned by the family (?) of one Heraphilos; in addition to commissioning the lustral basin, the same people seem to have honoured their father (?) by a statue paid from their own funds.

The earliest of three new funerary monuments from Ödemiş museum is a broken late-Hellenistic stele commemorating one Dionysios, his wife Meno[phila] and their son Metrodoros. It has a damaged relief showing a servant girl holding a box, a partly preserved female figure seated in an armchair, a standing male figure, a three-legged table and a bed. Below the relief are eight lines of an effaced inscription.

One of the new funerary inscriptions kept in Ödemiş museum was discovered during 2008 museum excavations at Beydağ kale, the site of ancient Palaiapolis. The stele once marked the site of a third-century AD *heroon* belonging to Aur. Eunikos, his wife, brothers, their respective children and grandchildren, and one Herodiane. The tomb was protected by a threat of a fine for its desecration payable to the Imperial *fiscus*.

Another marble tombstone housed in the same museum and originating from the important village of Akpınar originally marked the tomb of Aurelius Frontinus son of Apollonios, his wife Phaidrina, their children and foster-children.

A Byzantine block of unknown provenance preserves a curse against one's own children and grandchildren for burial far removed from the interior of the church.

In the end, let me give you a summary of my discoveries in the past three years. Out of the ninety-eight new inscriptions, more than two-thirds date from the Roman Imperial period and almost the same percentage is taken up by tombstones. The cults represented by rare dedications are those of Zeus (Tar(i)gyenos/Keraunios/Soter Karpodotes), Nemeseis, Ephesian Artemis, Cybele and Hecate. With the probable exception of Zeus Tar(i)gyenos, all the other cults are either Greek or heavily Hellenized (Zeus Tar(i)gyenos is also shown in a Greek guise). In this respect, Cayster-valley is unlike the Hermos-valley on the other

side of the Tmolos mountain, deservedly renowned for its numerous local sanctuaries. However, dedications from the sanctuary of Zeus Tar(i)gyenos uncovered in the village of Akpınar and recently published by H. Malay and Y. Akkan² show that at least some popular cults were still local. Zeus Tar(i)gyenos was worshipped together with a goddess called Hera in one inscription³ and depicted with a tall *polos* on another,⁴ and a priestess of Hera performed the same rituals of purification and the same sacrifices to a group of twelve gods encountered north of the Tmolos Mountain as well. In any event, future finds will hopefully provide more evidence that the same ethnic, cultural and cultic milieu was prevalent to the north and south of the Tmolos Mountain.

² *EA* 40, 2007, 16-22.

³ *Op. cit.* 19 no. 4.

⁴ *Op. cit.* 18 no. 2.

Fig. 1

Fig. 2

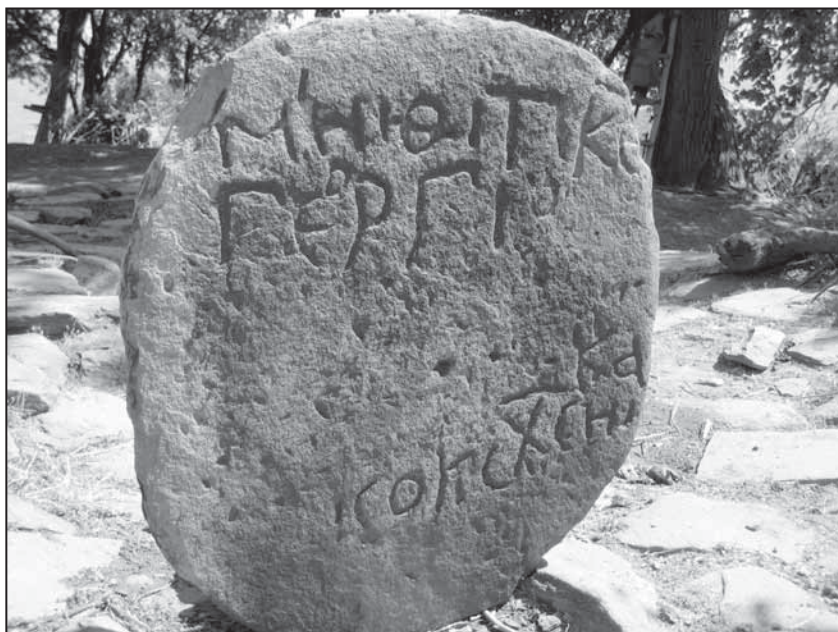

Fig. 3

Fig. 4

2009 YILI İSTANBUL TARİHÖNCESİ ÇAĞLAR YÜZEY ARAŞTIRMASI

Emre GÜLDOĞAN¹
Şengül AYDINGÜN²
Volker HEYD³

Kısa adı İTA olan İstanbul Tarihöncesi Çağlar Yüzey Araştırmaları Projesi'nin, 2009 yılı çalışmaları Temmuz ve Ağustos aylarını kapsamıştır. Çalışmalarımıza ilk günden itibaren destek ve ilgilerini esirgemeyen Kültür ve Turizm Bakanımız Sayın Ertuğrul Günay başta olmak üzere, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne, Kazılar ve Araştırmalar Dairesi Başkanlığı'na, İstanbul Valiliği'ne, İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü'ne, İl Kültür ve Turizm Müdürü Prof. Dr. Ahmet Emre Bilgili'ye Küçükçekmece Belediye Başkanı Aziz Yeniay'a, Avcılar Belediyesi Başkanı Mustafa Değirmenci'ye ve Silivri Belediyesi Başkanı Özcan Işıklar'a çok teşekkür ederiz.

İstanbul Tarihöncesi Araştırmaları (İTA) Projesi kapsamında gerçekleştirilen yüzey araştırmalarımız, İstanbul İli sınırları içerisinde yer alan Avcılar, Küçükçekmece ve Silivri İlçeleri başta olmak üzere Başakşehir, Büyükçekmece, Sarıyer, Eyüp, Gaziosmanpaşa, Çatalca İlçelerini kapsamaktadır. 2007-2009 yıllarında ekibimiz Avcılar, Küçükçekmece ve Silivri İlçelerinde yüzey araştırmalarını gerçekleştirmişlerdir. Avcılar ve Küçükçekmece ilçelerinde gerçekleştirilen yüzey araştırmaları ile ilgili olarak detaylı bilgiler daha önceki yıllarda çok sayıda yayınlı bilim dünyası ile paylaşılmıştır⁴. Bu yayınlımızda özellikle Silivri İlçesi'nde 2008-2009 yıllarında gerçekleştirdiğimiz yüzey araştırmaları hakkında bilgi verilecektir.

2008 yılında Silivri İlçesi sınırlarında yer alan Selimpaşa Höyüğü başta olmak üzere Silivri Merkez, Alipaşa, Fenerköy, Danamandıra, Büyüksinekli, Küçüksinekli, Sayalar ve Çilingöz'da araştırmalarımızı gerçekleştirilmiştir (Harita: 1). İTA projesi 2009

¹ Dr. Emre GÜLDOĞAN, İTA Projesi Başkan Yardımcısı, İstanbul Üniversitesi Prehistorya Anabilim Dalı, İstanbul Üniversitesi Arkeoloji Bölümü Prehistorya Anabilim Dalı 34459, Laleli-İstanbul/TÜRKİYE.

² Yrd. Doç. Dr. Şengül AYDINGÜN, İTA Projesi Başkanı, Kocaeli Üniversitesi Arkeoloji Bölümü, Kocaeli Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü, Umuttepe Merkez Yerleşkesi 41300, Umuttepe-Kocaeli/TÜRKİYE.

³ Prof. Dr. Volker HEYD, University of Bristol, Reader in European Prehistory Department of Archaeology, 43 Woodland Road, Bristol BSB 1UU.

⁴ Ayrıntılar için bkz. Ş. Aydingün 2007, 2008; Ş. Aydingün-H. Öniz 2008; Ş. Aydingün vd. 2010; E. Gündoğan, 2008.

yılı çalışmalarında ise ağırlık noktamız yine Silivri İlçesi'nin Selimpaşa, Danamandıra, Büyüksinekli, Küçüksinekli, Büyükkılıçlı, Küçükkılıçlı, Değirmenköy, Karacaköy, Kurfalı, Büyükçavuşlu, Küçükçavuşlu ve Çanta Köyleri olmuştur (Harita: 2).

Bölgedeki ilk çalışma alanımız şu anda özel bir mülk arazisi durumunda bulunan ve İstanbul'un ayakta kalan son höyüğü olarak niteleyebileceğimiz Selimpaşa Höyüğü'nde olmuştur. Höyük üzerinde 2008 yılında topografya, jeofizik ölçüm çalışmaları ile birlikte yüzey toplaması yapılmıştır. Bu çalışmalar sırasında höyüğün topografik planı ile birlikte yüzeyden gelen malzemenin ayrımı ve belgeleme çalışmaları tamamlanmıştır (Resim:1). Höyük üzerinden toplanan buluntular arasında ağırlıklı olarak Kalkolitik ve Tunç Çağı'na tarihlenen çanak çömlek parçaları yanında sürtmetaş alet endüstrisi aletlerinden yassı balta ve havaneli gibi bir takım aletler ile maden eserleri sayabiliriz. Ayrıca höyük yüzeyinde çok sayıda Demir Çağına ait gri seramik ile Arkaik, Klasik ve Helenistik, Dönem çanak çömlek ve Roma Bizans amphora parçaları ele geçmiştir (Resim: 2-6). 2008 yılında yaptığımız incelemeler sırasında Höyük yanından geçen dere üzerinde yapılması planlanan modern köprü çalışması sırasında belediye ekiplerince kazılan kenar toprağı kesitinde -2,5 metre derinlikte antik dönemde kullanıldığı sanılan bir ahşap köprünün varlığı iskelet parçalarından anlaşılmıştı. Ayrıca atık toprak içinden çok sayıda seramik parçası çıkarılmıştı. Bölgede yaptığımız çalışmalar sırasında Belediye ekiplerince derenin ıslahı için denize bir ıshale boru hattı döşeyeceğini öğrenmemiz üzerine, derenin höyük ile sağladığı bütünlük nedeniyle, höyüğün SİT sınırları içerine alınması talebimizi içeren ekibimiz ve Bakanlık temsilcisiince tutulan tutanaklar ile İstanbul I. Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'na müracaat edilmiş ve I. Derece SİT alanı içerisine dahil edilmesi sağlanmıştır. 2009 yılı sonbahar aylarında Silivri ve özellikle Selimpaşa'da yaşanan büyük sel felaketi sırasında derenin üzerinin kapatılmamasının bölge için ne kadar hayati bir karar olduğu gerçeği görülmüştür. Önümüzdeki yıllarda öncelikli hedeflerimiz arasında yukarıda da bahsedildiği üzere gerek İstanbul gerekse Marmara Bölgesi'nin ayakta kalan son höyüğü olarak adlandırılabilcek Selimpaşa Höyüğü ve çevresindeki çalışmalarına yoğunlaşmak olacaktır.

Bir diğer araştırma alanımız olan Alipaşa'da yapılan yüzey araştırmalarında da değişik denmeleri içeren çok sayıda çanak parçası tespit edilmiştir. Bu köyün hemen yakınında yer alan Büyük Sinekli'de yapılan araştırmalar sırasında kireçtaşı formasyonu olduğunu düşündüğümüz alanda toprağı açılmış silindirik biçimli büyük oyuklar dikkatimizi çekmiştir. Silo ya da bir bakıma taşınmaz kaplar olarak niteleyebileceğimiz yüze yakın sayıdaki oyukların bazılarını içerisinde çanak çömlek parçaları da tespit edilmiştir (Resim: 7). Söz konusu alanın detaylı olarak incelenmesi için çukurların içlerinin temizlenmesi gerekmektedir. Ancak araştırma izniyle bu çalışmayı gerçekleştirmek

mümkün değildir.

Danamandıra Köyü çevresinde bulunan bazı mağaraların iç kısımlarının kısa süreli olarak kullanıldığını gösterir izler tespit edilmiştir. Özellikle 2007 yılı araştırmaları sırasında bulunan ve literatüre kazandırılan Aylapınarı ve Yaylacık Mağaralarında bu tip örnekler görülmektedir. Danamandıra Köyü'nün kuzeydoğusunda yer alan ormanlık arazi içerisinde sayıları 10'u bulan tümülüsle rastlanmıştır. Burada yer alan bu tümülüsle ilgili olarak ekibimiz tarafından önümüzdeki yıllarda sistemli bir kazı çalışması yapılması planlanmaktadır. Köyün hemen dışındaki M.Ö. I. Bine tarihlediğimiz kütsel kaya oymalı sunak yeri ile tümülüsle ekibimizce hazırlanan raporlar doğrultusunda İstanbul I. Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu tarafından I. ve III. derece arkeolojik alan olarak tescillenmiştir. Danamandıra sunak alanı Bulgaristan'dan Kırklareli'ne uzanan bir coğrafyada sıkça rastlanan bir Trak kült geleneğinin İstanbul sınırlarında devam ettiğini göstermesi açısından önemlidir.

Silivri-Çatalca sınırı yakınında bulunan ve ilk olarak 1960'lı yıllarda tescili yapıldığı bilinen Ballı ve Kurşunlu Germe'ye yaptığımız ziyaretlerde ekibimiz özellikle bölgenin genelinden iyi bildiğimiz tahribat ve kaçak kazı çukurları ile karşılaşmıştır.

Çatalca İlçesi İnceğiz Mağaralarında yaptığımız incelemeler, bölgenin jeolojik yapısı nedeniyle prehistorik yaşama oldukça uygun olduğunu göstermektedir. Mağara grubunun yer aldığı vadi sulak ve her türlü ağaç ve bitkinin yaşamasına elverişli doğal bir klima ortamı içerisinde. İnsan eliyle şekillendirilmiş çok katlı mağara sistemi ise daha çok Frig Vadisi'ndeki kaya oyma ve merdiven işçiliği ile benzerlik göstermektedir. Bununla beraber Kapadokya Bölgesi'ndeki manastır yaşamını da anımsatmaktadır. Bu nedenle tarih öncesi Çağlardan, M.Ö. I. Binde, Frig dünyasına ve Bizans münzevi manastır hayatına kadar uzanan yaşam izleri taşıdığı açık olan bu mağara grubunun daha geniş kapsamlı araştırılması planlanmıştır (Resim 8-10).

Özellikle 2009 yılından itibaren Silivri Belediyesi ile birlikte ilçenin geçmişte günümüze doğal güzellikleri yanında arkeolojik, tarihi, mimarî, jeolojik, sanat tarihi konularındaki zenginliğini ortaya koyacak bir ortak proje hazırlanması konusunda da çalışmalar başlatılmıştır. Bu amaçla bölgeden iyi bilinen bir yapı olan Anastasius surlarının son halini görmemiz açısından gerçekleştirdiğimiz ziyaret bizler için oldukça yararlı olmuştur. Yine Çanta, Kurfalı ve Değirmenköy'de yaptığımız araştırmalarda özellikle bölgenin daha önceden oluşturulan kültür envanterinin güncellenmesine katkılar sağlanmıştır.

İTA projesi kapsamında Silivri İlçesi'nin yayılım gösterdiği coğrafya üzerinde kültürel-doğal ve arkeolojik bir rota belirlenmesi üzerine yoğun bir çalışma yapılmaya başlanmıştır.

KAYNAKÇA

- AYDINGÜN, Şengül-Emre Güldoğan-Volker Heyd-Hakan Öniz, “2008 Yılı İstanbul Tarihöncesi Çağlar Yüzey Araştırması”, *27. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 3. Cilt, Ankara, 2010, 273-288.
- AYDINGÜN, Şengül, “A New Prehistoric Settlement Near Küçükçekmece Lake in İstanbul: Avcılar-Firuzköy”, *Boletín De La Asociación Española De Orientalistas*, Año XLIII, Madrid, 2007, 11-23.
- AYDINGÜN, Şengül, “İstanbul’da Bir Neolitik Yerleşme Avcılar- Firuzköy”, *KOU Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 1, Kocaeli 2008,. 93-100.
- AYDINGÜN Şengül, Küçükçekmece Gölünde Arkeolojik Araştırmalar, *Dünden Bugüne Küçükçekmece*, İstanbul, 2009. s.250-263.
- AYDINGÜN Şengül-Hakan Öniz, “İstanbul Küçükçekmece Gölü Arkeolojik Tespit Çalışmaları” *SBT’08 12. Sualtı Bilim ve Teknolojileri Toplantısı*, 2008, 38-47.
- BEKSAÇ Engin, “Trakya’nın Trak Kültür Mirası” *TMMOB*, Edirne, Ekim 2005, 315-321.
- BEKSAÇ Engin, Lalapaşa İlçesi’nin Erken Kültürel Olgusu Ve Tarihsel Miras, *Yöre*, Edirne, 69, Aralık 2005, 8–22.
- BEKSAÇ Engin, “Demir Çağı ve Büyük Göçler Devri Sanatında Dinsel ve Sosyal Sembolizm”, *Sanat Ve İnanç*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul 2004, 225–239.
- BEKSAÇ Engin, “Kuzey Batı Anadolu ve Trakya’da Erken Kültistik (Kaya Oyma ve Meglit) Anıtlar ve Kült Alanları Projesi 2008 Yılı Edirne ve Kırklareli Yüzey Araştırması, *27. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 3. Cilt, Ankara, 2010,187-202.
- GÜLDOĞAN, Emre, İstanbul Tarih Öncesi Araştırmaları- İstanbul Kültür Tarihine Yeni Katkıları, *Aktüel Arkeoloji*, 2008, 6: 66-71.
- Heyd VOLKER-Şengül Aydingün- Emre Güldoğan, “Geophysical Applications for İTA 2008: The Example of the Selimpaşa Höyük”, *25. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, Ankara, 2010, 553-570.

Harita 1: İTA Projesi yüzey araştırması çerçevesinde 2008 yılında çalışılan alanlar.

Harita 2: İTA Projesi yüzey araştırması çerçevesinde 2009 yılında çalışılan alanlar.

Resim 1: Selimpaşa Höyüğü'nün kuzeyden görünümü.

Resim 2: Selimpaşa Höyüğü'nde yapılan yüzey araştırmalarında bulunan çanak çömlek örneklerinden biri.

Resim 3-4: Selimpaşa Höyüğü'nde yapılan çalışmalarda tespit edilen kulp parçalarından iki örnek.

Resim 5-6: Selimpaşa Höyüğü'nde tespit edilen sürtmetaş aletlerden örnekler.

Resim 7: Büyük Sinekli'de toprağa açılmış çukurlardan biri.

Resim 8-9: Çatalca İlçesi'nde yer alan İnceğiz Mağarası ve çevresinde tespit edilen kaya sığınakları.

Resim 10: Dal örgü mimarî geleneğini devam ettiren bir konut.

INSCRIPTIONS IN THE MUSEUM OF YOZGAT

Christian WALLNER*

It was in summer 2006, when I visited the museum of Yozgat for the first time. I took part in the *Tavium International Research Project*, conducted by Karl Strobel from Alpen-Adria-Universität Klagenfurt¹. In the course of that campaign it was my task to revisit stones and inscriptions of Tavium, mainly in the small villages near the ancient city, in Büyüknefes, Bahçecik, Gündoğdu, Haydarbeyli etc., but also in the museum of Yozgat. The main aim of that research was – and still is – to publish an epigraphical collection of Tavium.

Since most of the inscriptions that can be found in the museum are unpublished, we started – parallel to the aforementioned Tavium-collection – another, smaller project: a separate catalogue of the inscriptions of the museum in Yozgat. Some of them were found in the territory of Tavium, but the majority originates in Cappadocia and Pontos, or their provenance is unknown.

In 2007, I continued my research in the region as well as the museum. Last year, I was able to finish the work on the inscriptions of Yozgat, with the kind permission of the Ministry of Culture and Tourism (*Kültür ve Turizm Bakanlığı*) and the General Directorate for Cultural Heritage and Museums (*Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü*). Moreover, I stayed one and a half weeks at the *British Institute at Ankara* (BIAA) to study the squeezes made by Stephen Mitchell and David H. French during their surveys in that area².

* Dr. Christian WALLNER, Alpen-Adria-Universität Klagenfurt, Institut für Geschichte – Abteilung Alte Geschichte, Universitätsstraße 65-67, A-9020 Klagenfurt / AUSTRIA. E-mail: c.wallner@uni-klu.ac.at

¹ For the results of the campaigns since 1997 see K. Strobel – Ch. Gerber, TAVIUM (Büyüknefes, Provinz Yozgat) – Ein regionales Zentrum Anatoliens. Bericht über den Stand der Forschungen nach den ersten drei Kampagnen (1997-1999), in: *MDAI(I)* 50 (2000) 215-265, K. Strobel – Ch. Gerber, TAVIUM (Büyüknefes, Provinz Yozgat) – Bericht über die Kampagnen 2000-2002 (mit Beiträgen von E. Christof und E. Laflı), in: *MDAI(I)* 53 (2003) 131-195, and K. Strobel – Ch. Gerber, TAVIUM (Büyüknefes, Provinz Yozgat) – Bericht über die Kampagnen 2003-2005 (mit Beiträgen von E. Christof, G. Koiner, A. Puhm, S. De Martino und D. Müller), in: *MDAI(I)* 57 (2007) 547-621.

² At this point I want to thank the Ministry for the permission to work in the museum, the British Institute for the permission to have a look at the squeezes, and Hasan K. Şenyurt, the director of the museum, and the whole team who helped me in every department. Last but not least I am very grateful to Karl Strobel, the leader of the *Tavium International Research Project*, for all his valuable help during my work.

The museum of Yozgat was established in the late 1970s, this means, it is a younger museum and viewed as not as important as others in Turkey. It consists of two parts: an ethnographic and an archaeological collection. At the moment, the inventory is increasing rapidly; the area of the museum is bursting at the seams, as there is a lot of research being conducted in the region. Alongside the *Tavium International Research Project*, I only mention the Kerkenes Project, organized by Françoise & Geoffrey Summers.

In the museum there are 61 monuments with inscriptions. In many cases the provenance of a stone is problematic or absolutely unsolvable. This is due to the fact that many stones are not numbered and therefore cannot be found in the museum's catalogue. Map 1 shows the province of Yozgat, Map 2 the villages, respectively towns, where – according to the notes in the museum's list – the monuments were found.

At the moment I am able to offer only a provisional solution to the problem of provenance: about one third of the inscriptions derive from the territory of Tavium and about one third from the northern part of Cappadocia. The origin of the last third is currently unknown – and I suppose this will not change. Thus, in many cases we can simply state that a monument derives from the borderland of Galatia, Cappadocia and Pontos. Concerning Pontos, I have to mention that although two stones were found in Çekerek, a small village of that ancient landscape, they do not form a special group in my collection. I treat them as a *quantité négligeable* and view them like monuments of eastern Galatia.

According to their characteristics, the monuments can best be divided into six groups:

1) First there are 22 epitaphs of imperial times, i. e. originating from the 1st until the 4th century AD. In this connection it should be mentioned that until now there is no inscription in the museum that could be dated to the era B.C.

2) The second group consists of 18 gravestones of early Byzantine times, i. e. originating from the 5th to 7th centuries. To a great extent they come from the territory of Tavium and are very similar to those in the villages adjacent to the ancient metropole. Almost all of them show the same formula at the beginning: Ἐνθα κατάκτε ὁ δοῦλος / ἡ δούλη τοῦ Θεοῦ κτλ.. Epitaphs with a divergent scheme are extremely rare, for example the *termini technici* θήκη, κοίμησις etc.

3) The third group is composed of six monuments of Byzantine times, i. e. they are Christian, but cannot be dated to the early Byzantine times for a certainty. Each of these monuments can be seen as an isolated case.

4) Two milestones of eastern Galatia form the fourth group, the one of Severus

Alexander (date: AD 222), the other of Philippus Arabs and his son as Caesar (date: AD 244-247).

5) The fifth group, called *Varia*, contains two monuments sui generis: the one is a big relief with scenes of the life of Moses including short comments, the other a capital of an abutment with the Christian invocation *Emmanuel*.

6) The last group is made up of 11 fragments, mainly of epitaphs, from all periods, imperial and Byzantine.

So far, 12 of the 61 inscriptions have been published yet: Stephen Mitchell included five in his corpus of northern Galatia³. He saw these stones in the villages situated between Tavium and Yozgat. Meanwhile, they are in the museum. Another five inscriptions, mainly steles of imperial times, have been published by David H. French in 2007⁴. Moreover, Karl Strobel published the two milestones in the so-called *Istanbuler Mitteilungen*⁵. In other words: 49 inscriptions are unpublished until now. Hence, it is important to do that kind of work, even more, if you consider that this region is “epigraphically (...), in relative terms, poorly represented in the collections”, to use the words of David H. French⁶.

After this necessary introduction I would like to present two unpublished monuments. The first one is the gravestone of Flavius Longus (Fig. 1-2): it is a well preserved stele made of white marble. At the top you see a simple, triangular pediment without any ornament (normally there are flowers or a *patera* or – in Christian times – a cross), a round anthesion at the top, stylized acroteria at the corners. The inscription is cut on the central shaft. The letters are slightly worn and a little bit irregular. Their forms are lunate, the epsilon, sigma, omega and theta.

Φ. Λόνγω Ρούφα γλυ-
κυτότῳ ἀνδρὶ μετὰ/
τῶν ἰδείων τέκνων
4 καὶ Τερτύλλης ἀνέθα-
ψα μνήμης χάριν *vac.*

³ St. Mitchell (with ass. of D. French & J. Greenhalgh), *Regional epigraphic catalogues of Asia Minor II. The Ankara district – The inscriptions of North Galatia*, Oxford 1982 (BAR internat. ser. 135). The inscriptions that are in the museum now: Nr. 455, 465, 466, 489, 492.

⁴ D. H. French, *Inscriptions from Cappadocia II. Museums of Yozgat, Kırşehir, Hacıbektaş, Nevşehir, Ürgüp, Aksaray, Konya Ereğlisi, Kayseri, Sivas*, in: *EA* 40 (2007) 67-108. The monuments of Yozgat: 70-72, Nr. 01-05.

⁵ The milestone of Severus Alexander: *MDAI(I)* 57 (2007) 617f. (incl. Abb. 53), the one of Philippus Arabs and his son: *MDAI(I)* 53 (2003) 167f., Nr. A3 (incl. Abb. 19). [For the complete citations see note 1!]

⁶ D. H. French, *Inscriptions from Cappadocia I. The museums of Kırşehir and Niğde*, in: *EA* 28 (1997) 115.

Translation:

For F(lavius) Longus, my sweetest husband, I, Rufa, erected this tomb in memory together with my children and Tertulla.

The stele was brought from Çayıralan to the museum at the beginning of 1981 in accordance with the museum's inventory list, together with many other monuments. In Çayıralan existed a so-called *Etüdlük*, a small archaeological collection chiefly for teaching. We can assume that those monuments were assembled in the schoolyard of Çayıralan. After the establishment of the museum in the capital of the province, the entire collection was brought to Yozgat. The problem of provenance emerges again: we know that the monuments came from Çayıralan to Yozgat, but we do not know from which place they came to Çayıralan.

However, let us return our focus to the inscription: Flavius Longus was a Roman citizen, was married to Rufa and lived in the borderland of imperial Galatia and Cappadocia. If we take a closer look at the text, two facts should be mentioned: (1) Tertulla's concern with the family of the deceased is not clear. The inscription offers no specification or solution. (2) As far as I know the word ἀναθάπτειν is not attested anywhere in Greek literature or epigraphic sources. At least my search for this verb gave no result.

According to the forms of the letters and the names the stele was set up in imperial times.

The second example I would like to present here is the tombstone of Iuliane (Fig. 3): it is a monument of white marble; at the top there is an ornament, flowers and a Maltese cross in a circle, at the bottom a slight damage on the left side. The letters are clear, with their forms being broken-bar alpha, lunate epsilon, sigma and omega.

Ἐνθάδε κα[[κ]]-
τάκιται ἡ δού-
λη τοῦ Θεοῦ Ἰου-
4 λιανῆ, νεᾶνις
Ἀγκυριανῆ,
τελιωθεῖ-
σα μη(νός) Ὀκτωβρ(ίου)
8 [?]α' ἰνδ(ικτιῶνος) ια'

Translation:

Here lies the slave of God, Iuliane, the young woman from Ankyra, who died on October x (the day is not clear) in the 11th indiction.

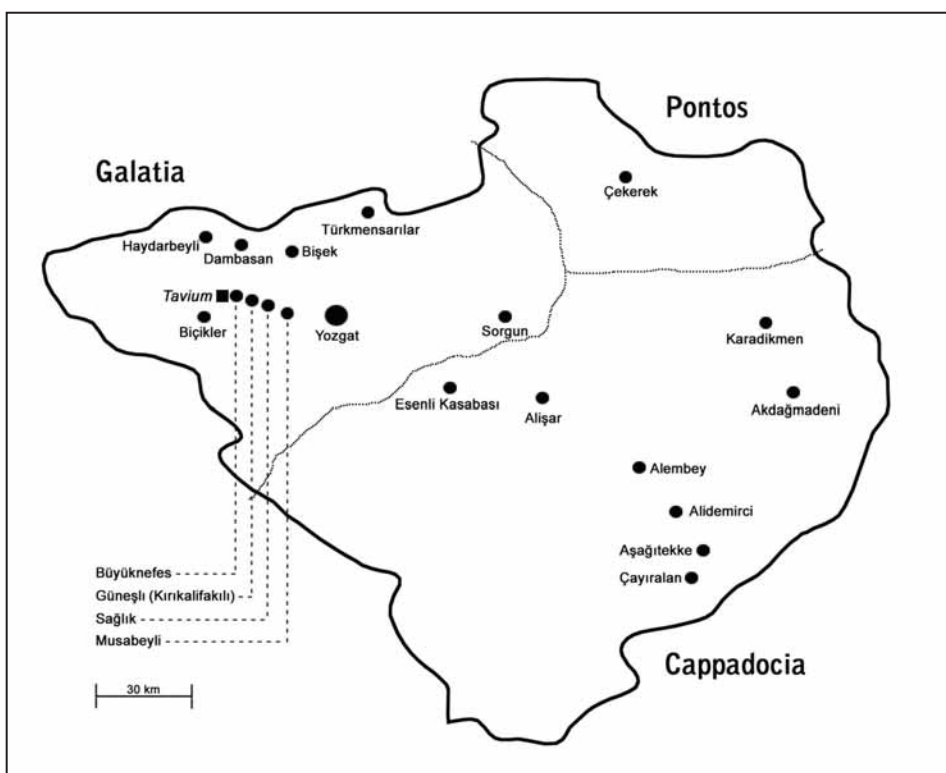
The text starts with the, almost standardized, previously mentioned formula. It is followed by the name of the deceased, her origin and the day of her death. In fact, we do not know the exact date – for two reasons: As a result of the damage at the beginning of the last line, we cannot be sure if there was a letter before the visible trace of an alpha (Α), delta (Δ) or lambda (Λ). Maybe there was an iota (Ι) at the beginning of the line. This means that Iuliane died on October 1st (Α), 11th (ΙΑ), 4th (Δ), 14th (ΙΔ) or 30th (Λ). The year is given by indiction, as often on gravestones of Byzantine times in this region. It is generally known that it is not possible to deduce an exact year without further information like consuls etc.. Nevertheless the tombstone of Iuliane can be dated to the 6th century AD. The monument as well as the text offer criteria for this dating: the formula, the crosses at the beginning and at the end as well as the abbreviation signs, the special sigma, in the last two lines are typical features of the 6th century.

The tombstone was brought from Büyüknefes to the museum of Yozgat in December 1977. Therefore we can draw the conclusion that Iuliane was buried in Tavium. However, we do not know why the young woman from Ankyra found her last resting place there.

There are many steles and tombstones of that character in the museum, each of them a special monument with special problems for an epigraphist. The entire material will be published in Vienna, as a supplement to *Tyche*. Furthermore, I intend to arrange a small, bilingual (Turkish and German), catalogue including the most important stones. There, the commentary will be shortened and the small fragments, especially those of the depots, will be omitted.

Map 1: Province of Yozgat.

Map 2: Province of Yozgat – villages and towns where the monuments come from.

Fig. 1: The stele of Flavius Longus: the monument.

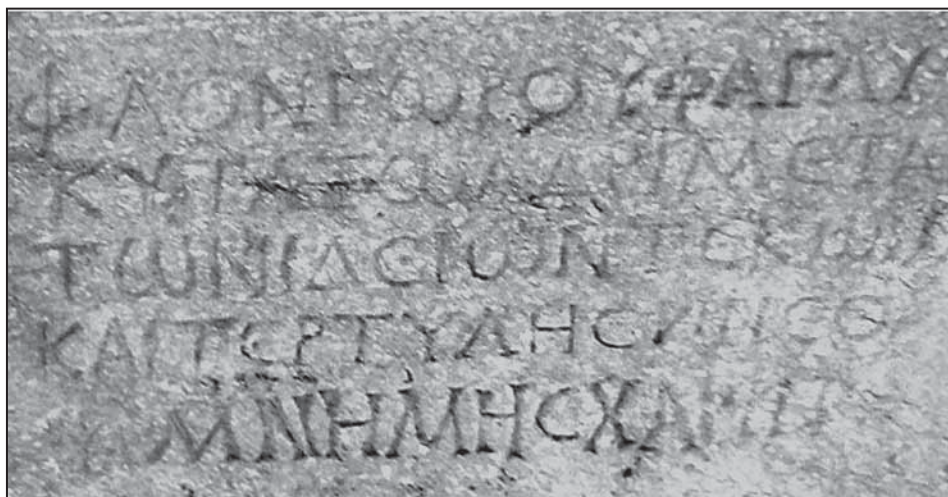

Fig. 2: The stele of Falvius Longus: the inscription.

Fig. 3: The gravestone of Iuliane.

OSMANİYE ARKEOLOJİK YÜZEY ARAŞTIRMASI 2009 YILI ÇALIŞMASI

Füsun TÜLEK¹

Çalışma, iki bölümlü gerçekleştirilmiştir. Öncelikle 2008 yılı çalışmasında ilk defa bir antik yerleşim olarak tespit edilen, Toprakkale İlçesi Tüysüz Beldesi'nde bulunan Deli Halil Tepesi'nde çalışılmıştır. Antik kentin planının çıkarılması ve belgelenmesini amaçlayan çalışma 23 gün sürmüştür. Çalışmanın ikinci kısmında, yüzey araştırması taraması devam etmiştir. Deli Halil antik yerleşiminin çevresinde bulunan yerleşimleri kavramak amaçlı öncelikli olarak Deli Halil Tepesi çevresi ve Kısık Boğazı her iki yanında araştırma yapılmıştır. Bu tarama 22 gün sürmüştür. Toplam 45 günlük çalışmada çoğunluğu Roma ve Geç Roma Dönemi'ne tarihli küçük antik yerleşimler ve nekropoller tespit edilmiştir. Deli Halil Antik Yerleşimini ve çevresinin arkeolojik çalışması TÜBİTAK 2009 yılı I. Dönem 109K025 numaralı projesi olarak kabul görmüştür; bu çalışma bağlamında Deli Halil Tepesi, Tüysüz Beldesi, Toprakkale İlçesi ve Osmaniye Merkez İlçe Amanos Dağları eteklerinde jeolojik inceleme yapmışlardır.

Antik yerleşimler

Kısık Boğazı'nın Batı yakasında Kersen, Göztepe, ve Kısıktepe antik yerleşimleri Doğu yakasında ise Merkez İlçe sınırları içinde Akyar Köyü, Yılanlı Tepe ve Topraktaş Tepe yerleşimleri, ve daha doğuda Merkez İlçe, Fakıuşağı Köyü'nde Fakıuşağı antik yerleşimi bulunmuştur. Göztepe Antik Yerleşimi Toprakkale İlçesi, Tüysüz Beldesi, Urubahçe Mevkii'nde Göztepe üstündedir. Tepe üstünde çok sayıda Helenistik ve Roma Dönemlerine ait çeşitli günlük kullanım ve saklama kaplarına ilişkin seramik kırıkları

¹ Yrd. Doç. Dr. Füsun TÜLEK, Kocaeli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü öğretim üyesi. Kocaeli/TÜRKİYE.
2009 Yılı Çalışması Kocaeli Üniversitesi Arkeoloji, Mimarlık ve Jeoloji Bölümleri öğrencileri E. YILDIZ, A. AKDAĞ, G. KARAHAN, A. KILIÇ, O. YILDIRIM, K. ŞENGÜL, C. SUDAŞ, Ş. ÖZDEMİR, M. KALECİ, M. EVREN, G. YAMEN, İ. ŞAN, S. SOYER, G. GÜÇTEKİN, A. GÜÇTEKİN ve YTÜ Jeodezi Bölümü Öğretim Üyesi Yrd. Doç. Dr. Ü. GÜMÜŞAY'dan oluşan 17 kişilik bir ekip ve Bakanlık temsilcisi Arkeolog D. KARA'nın katılımı ile 45 gün sürmüştür.
Çalışmaya izinleri ile Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Kocaeli Üniversitesi, Osmaniye İl Özel İdaresi, Merkez ve Toprakkale ilçeleri Belediye Başkanları ve Berikap A.Ş. maddi ve lojistik destek sağlamışlardır. Destek veren tüm kişi ve kuruluşlar ile emekleri ile katılan ekip üyelerime teşekkür ederim.

bulunmuştur (Resim: 1). Akyar Yılanlı Tepe Yerleşimi, Merkez İlçe, Akyar Köyü batısında Yılanlı Tepe'nin üstünde bulunmaktadır. Tepe üstündeki tarlada ve batı yamaçta, çok sayıda Helenistik, Roma ve Geç Roma Dönemlerine ait pişmiş toprak günlük kullanım kapları ve saklama kapları kırıkları bulunmuştur. Tepenin batı yamacındaki teras üstünde *in situ* mimarî elemanlar bulunmaktadır. Bu mimarî elemanlar etrafında emniyet şeridi ile işaretleme ve çevreleme yapıldığı görülmüş ve bir kaçak kazı hazırlığı izlenimi edilmiştir. Akyar Topraktaş Tepe Yerleşimi, Merkez İlçe, Akyar Köyü, Topraktaş Tepe üstünde bulunmaktadır. Tepenin üst noktasından başlayarak doğu ve kuzey eteklerine yayılan alanda seramik kırıkları bulunmuştur. Roma, Geç Roma ve Bizans Dönemlerine ait seramik kırıkları arasında Orta Bizans Dönemi'ne ait yeşil sırlı olanlar bölgenin en kaliteli örnekleri arasındadır. Tepenin üst noktasının kayalık olan güney kenarında ise kaya mezarı olabilecek düzgün kesme taş işçiliğine sahip oyuklar görülmüştür. Fakıuşağı Antik Yerleşim (Resim: 2), Merkez İlçe, Fakıuşağı Köyü'nde bulunmaktadır. Köyde yeni yapılan Toki konutlarının Amanos Dağları'na dayandığı sınır noktasında yükselen ilk tepenin üstündedir. Konik formlu tepenin en üst noktası 206 metre rakımdadır. 10 metre kadar düşük kotta doğuya doğru uzanan tepenin üstü düz bir masa gibidir. Antik yerleşimin bulunduğu tepenin üstü ve yamaçları zeytinlik olup, tepe eteğinden 30-40 metre yükseklikten sonra çok sayıda, ince kaliteli Helenistik ve Roma seramik kırıkları bulunmuştur. Çoğunluğu terra sigillata örnekleri olan seramik kırıkları, alanda bir seramik tarlası görünümü oluşturmaktadır. Tepe düzlüğünde, biri düzgün tam daire ağızlı olmak üzere zemine gömülerek yapılmış iki çukur/sarnıç veya silo görülmüştür. Ayrıca, çok sayıda kaçak kazı çukuru da bulunmaktadır. Yerleşim, Roma Dönemi'nde son derece gelişmiş büyük bir antik köy olarak değerlendirilmiştir.

2008 yılında tespiti yapılan Deli Halil Antik Yerleşimini belgeleme çalışmalarına devam edilmiştir (Resim: 3). Antik yerleşim, Toprakkale İlçesi Tüysüz Beldesi Deli Halil Tepesi'nde bulunmaktadır. Antik yerleşim bir volkan üzerine kuruludur ve zemini bazaltik kayadır. Yerleşimin hemen bitimini, volkanın aktif olduğu zamanlarda oluşmuş lav püskürme yığınları çevrelemektedir. Yerel coğrafik tanımda bu alanlara leçelik denmektedir. Yerleşimin amorf bazalt taşlardan örülü çoğu yıkık yapı duvarları, lav püskürmelerinden oluşan, leçelik alanın görüntüsü ile karışmakta ve uzaktan algılanamamaktadır.

Deli Halil Antik Yerleşimi, Batı, Doğu ve Güney olmak üzere üç yerleşimden oluşmaktadır. Doğu ve Güney yerleşimleri birbirinden kuzey-güney doğrultusunda kuş uçuşu 100 metre uzaklıkta olmakla beraber ana yerleşim olan Batı yerleşimi her iki yerleşimin batısında kuş uçuşu 800 metre mesafede konumlu olup her iki küçük yerleşimin

(1.5 -2 dönümlük) 60 kat büyüklüğündedir.²

Deli Halil Antik Yerleşiminin Doğu kısmında, 2008 yılı araştırmasında yalnızca birkaç sarnıç ve 2 yapı temeli bir önceki sezon saptanmışken 2009 yılı çalışmasında, antik yerleşimin 3 ayrı yerleşimden oluştuğu anlaşılmıştır; Doğu, Batı ve Güney yerleşimleri. Doğu yerleşimin en az 10 yapı grubundan oluştuğu, Güney yerleşiminde de bir o kadar yapı grubu olduğu ama antik yerleşimin merkezinin Batı yerleşimi olup, birçok teras ve sokaklara bölünmüş planlı bir yerleşim düzeninde olduğu görülmüştür. Haritalama çalışmasında Batı yerleşiminin bir önceki sezon gözlemlendiği gibi 150 m. x 300 metre ölçekli olmayıp, 500 m. x 500 metrelik bir alana yayıldığı anlaşılmıştır. Ayrıca Batı yerleşiminin güneydoğu kenarında antik mezarlık – nekropol- tespit edilmiştir. Yerleşimin vaziyet planının çıkarılmasında, tüm ekip Jeodezi mühendisleri ile birlikte çalışmış röper ve poligon noktalarının ölçümü ve oturtulması yapılmıştır.

Antik Yerleşimin, Doğu ve Güney yerleşimleri küçük birer yerleşim grubu iken, Batı yerleşimi ise tapınağı ve geniş alana düzenli yayılımı ile ana yerleşim olarak belirmektedir. Doğu Yerleşiminde bulunan yapıların çoğunluğu sarnıçlardan oluşmaktadır.

Yerleşimin Doğu kısmının birkaç sarnıçtan ibaret olmayıp, 9 -10 haneli araları sokaklı yapıların da olduğu ve bunların 2 veya daha fazla bölümlü olduğu anlaşılmıştır; ayrıca, yuvarlak planlı konik kubbeli yapılar ve 1 zeytinyağ işliği de tespit edilmiştir. Buranın iskân edilmiş bir yaşam alanı olduğu anlaşılmıştır. Doğu Yerleşimin yayılım alanı kuzey-güney 63 metre, doğu-batı 222 metredir. Yerleşimde 42 Sarnıç; 6 depo; 1 mimarî eleman; 1 lahit teknesi; 3 soku parçası (işlik taşı-dibek); 1 zeytinyağ işliği, (işlik içinde işlik teknesi, ezme taşı *in situ* olarak ve dışında ağırlık taşı); 3 sokak, 8 yapı (ünite).

Yerleşimin Doğu kısmında tek veya iki odalı ön avlulu 4 yapı (A, B, C, D) doğu batı doğrultusunda, bitişik nizam konumlandılar. A yapısının ön avlusu içinde bingi tonoz örtüsü, konik biçim oluşturan bir depo bulunmaktadır. Batıya bakan bir giriş ağız olan bu deponun 1/3'lük kısmı (+) kottadır. Bitişik nizamlı A, B yapıları ile C, D yapılarını birbirinden bir sokak ayırmaktadır. Belirtilen 4 yapı grubunun doğusunda arazi düşük kotta küçük bir açıklık yapmakta ve burada yapı yığıntısı tespit edilmemiştir. Arazi kotunun tekrar yükseldiği noktada E ve F yapıları kuzey-güney doğrultusunda bitişik

² Birbirine çok yakın olan bu yerleşimler aynı tepenin eteğinde birbirine çok yakın konumlu olarak aynı yerleşimin yerleşkeleri olarak çalışmamızda tanımlanmış ve bu doğrultuda 1/5000'lik haritaları ile birlikte 2009 Ağustos ayında tescil talep fişi sunulmuş olmasına karşın Adana KVTVKBK Araştırma Başkanı Dr. Füsün TÜLEK'in bölgede alanda olduğu tarihlerde 14 Temmuz 2010 günü gerçekleştirdiği oturumunda B.1.0.KVM.4.01.00.03/80.06./26- 2092 karar sayılı oturumunda antik kentin Güney yerleşkesini 'Kabirlik Antik Yerleşimi' tanımlamakla Güney Yerleşkeyi adeta Antik Deli Halil Yerleşiminden kopuk ve farklı yerleşim olarak tanımlamış ve tescil etmiştir.

nizam olarak konumlandılar. Doğu yerleşiminin bu kısmında tüm yapıların kuzey güney doğrultusunda bir sıra halinde aşağıdan yukarı konumlandığı görülmüştür. En alt kotta G yapısı- Zeytinyağı işliğinden başlayarak yukarı kuzeye doğru H ve I yapıları sıralanmaktadır. Yapıları birbirinden, sokak ve teras-sokaklar ayırmaktadır. H yapısının kuzey doğusunda ve I yapısının iç avlusunda 1/3ü (+) kotta çok güzel konik şekilli bingi tonoz örtüsünü koruyan depolar yer almaktadır.

Deli Halil Yerleşimin yapıların avlularında bulunan sarnıçlar (–) kottadır; ağızları kırılmış, parçalanmış olan bu sarnıçların yuvarlak ağızlı oldukları görülmektedir. Sarnıçların içleri 2.5 cm. kalınlığında kireç sıvalı olup, sıvası pembe renklidir. Bu sarnıçların çoğunluğunun içi armut biçimlidir; yukarı doğru daralan bir boyuna sahip olup, yüzeyde dar yuvarlak ağızlı olarak belirmektedirler. Yuvarlak ağızlı olarak tespit edilen sarnıçların, çoğunun ağız kırık olduğundan özgün ağız biçimini korumamaktadırlar.

Deli Halil Yerleşimin bu kesimindeki yapılar, arazinin doğal malzemesi yanmış bazalt taşlardan örülmüş duvarlardan oluşmaktadır. Amorf biçimli olan bu taş malzeme ile örülü duvarlarda harç gözlenmemiştir. Kuru duvar tekniğinde örülü olan istinat duvarları ile aynı işçiliğe sahiptirler.

Jeodezi mühendislerinin ölçümlerinden Deli Halil Yerleşiminin Batı kısmı 500 x 500 metre boyutunda 25 hektarlık bir alana yayıldığı anlaşılmıştır. Ekip, Batı yerleşiminde 2009 yılı sezonu için belirlenen alanda fotoğraflama, ölçüm ve çizimler yapıp vaziyet planını çıkarmıştır. Tespit edilen bu alanda 1 tapınak, 15 yapı, 2 depo, 29 sarnıç, istinat duvarları, 1 zeytinyağ işliği ve 5 sokak ölçümleri yapılmış çizimleri devam etmektedir.

Yerleşimin Batı kısmında çalışma yerleşimin en üst kotunda kuzey sınırını oluşturan bir tepeciğin Batı ve Kuzeybatısına kadar uzanan sokaklar ve yapılar grubundan oluşan bölümünde başlamıştır. Batı yerleşiminde yapı gruplarının numaralanması da buradan başlamıştır; 1-8a yapıları, 2 sokak arasında konumlu olup bir önceki sezon yerleşimde yapıların bulunduğu en yüksek noktada bulunan yapıya – tapınağa- kadar uzanmaktadır.

Deli Halil Antik Yerleşiminin Batı ve Doğu yerleşimlerinde, yapılar çoğunluk bitişik nizamlı olup aralarında, birbirine bağlantı veren sokaklar veya teras-sokaklar bulunmaktadır. Bu yapılar, çoğunlukla 2 üniteli ve duvarla çevrili, ön avlulu bir plana sahiptirler. Yapı türü olarak konut özelliği göstermektedirler. Batı Yerleşimi ‘kuzey mahallesi’nde, 2 sokağın birleştiği küçük meydan ortasında, yarım daire şeklinde ‘fırın’ olması olası bir küçük yapıya rastlanmıştır; imece usulü kullanılan bir tandır misali. Batı yerleşiminde sarnıçlar, Doğu yerleşiminden daha fazla çeşitlenmektedir; incelenen birkaç sarnıç ana kayaya oyulmuş büyük dikdörtgen bir iç plana sahip olup üstleri basık

beşik tonoz örtülü ve aralıklarla çift ağızları vardır. Bazı sarnıçların örülerek kapatılmış ağızlarında yağmur suyunu toplamak üzere pışmış toprak künkten akıtma olukları bulunmaktadır. Batı yerleşiminde, depo işlevli olarak tanımlanabilecek yuvarlak 2 yapı tespit edilmiştir. Bu her iki depo yapısı da Doğu yerleşiminde bulunanlardan farklı olarak tümenden (+) kotta yapılardır. Zeminden itibaren, tek başına ayakta durur şekilde bazalt taştan harçla örülerek inşa edilmişler ve içleri kalın kireç sıvalıdır. Bu 2 adet yuvarlak depo yapıları eliptik bir şekle sahip olup üst örtüleri Doğu yerleşimindeki depolar gibi bingi tonoz ile örülü konik şekilde olmayıp basık beşik tonoz şeklindedir.

Batı yerleşiminin en yüksek noktasında bulunan ve diğer tüm yapılardan arazi yüksekliği, plan türü ve yayılım alanı ölçeği olarak farklılık gösteren tek yapı dikkat çekicidir. Bu yapının batı sınırında arazi yüksekliği dik bir düşüş ile en az 20 metre düşmektedir. Bir istinat duvarı yapı avlusunu batıdan güçlendirerek çevrelemektedir. İstinat duvarı, yapı avlusunu güney kenarından da çevrelemektedir. Yapı avlusunun, güneydoğu kenarında arazi kot farkı azalmakla birlikte, istinat duvarı yapı avlusunu çevreleyip yapının tüm doğu kenarı boyunca uzanmaktadır. Yapının ortasına oturduğu avlu, kuzeyden de çevrelenmektedir. Arazi kotunun eşit olduğu kuzeydoğu kısımda, duvar yıkıntılarının altında avlunun doğu duvarı ile kuzey duvarı bir giriş kapısı aralığı ile bağlantılı olmalıdır. Böylelikle, yapının, dört taraftan bir duvar *-peribolos-* ile çevrili yüksek bir platformdan oluşan bir avlu ortasında konumlandığı anlaşılmaktadır. Yapı üstünde ve avlu içinde bulunan tek taş bloklar bazalt olmayıp beyaz renkte kireçtaşındandır. Kireçtaşından bloklar, işlenmiş yivlere ve profile sahiptirler. Bu taş grubunun yapının arşitrav parçaları olduğu düşünülmektedir. Yapı platformu üstünde, zemine gömülü olarak aynı kireçtaşından yuvarlak sütun parçası da bulunmaktadır. Tüm bu tespitler ve 2008 yılı çalışma sezonunda tespit edilen üstü kabartmalı kemer taşı parçası buluntusu birleştirildiğinde bu yapının bir tapınak olduğu varsayımını güçlendirmektedir.

Yerleşiminin Doğu kısmının yaklaşık 600 metre güneyinde, Güney yerleşimi olarak tanımlanan yerleşimin bir üçüncü yerleşimi bulunmuştur. Burada yapılar plan ve boyut açısından diğer iki yerleşim kısımlarına kıyasla büyük ölçekli olduğu gözlenmiştir. Bu üçüncü yerleşimde duvar örgülerinde kullanılan taş malzemenin diğerlerinden farklı olduğu görülmüştür. Büyük bazalt bloklardan oluşan duvar örgü malzemesindendir. Ekip üyesi jeologlar, bu bazaltların “sütun bazalt” olduklarını belirtmişlerdir. Güney mahallede yalnızca yerleşimin alana yayılımı araştırılmıştır. Bu yerleşimde diğerlerinde olduğu konik biçimli bingi tonoz örtülü depo, eksi kotta yuvarlak sarnıçlar, sokaklar ve yapılar görülmüştür. GPS ile koordinatları alınmıştır. Yerleşimin bu kesiminin çalışması gelecek sezonda sürecektir.

Deli Halil yerleşmesinde Batı yönü yerleşmesinin, Güneydoğusunda mezarlığı tespit edilmiştir. Mezarlık tamamen kaçak kazılarla tahrip edilmiştir. Mezarlar 18 adet olarak tespit edilmiştir. Kısmen duvar örgüsü ayakta kalan birkaç mezar bulunmaktadır. Dörtgen sanduka biçimli birkaç mezar dışında bu mezarların tek odalı beşik tonozlu yapılar olduğu görülmüştür. 16 ve 17 No.lu mezarların arasında yüzeyde parçalanmış olarak bir mezar sunu tabak parçası bulunmuştur. Bu verilere göre mezarlığı M.S. 4.yüzyıla tarihlemek mümkündür. Mezarların fotoğrafları çekilmiş, ölçümleri yapılmış çizime hazırlanmaktadır.

Nekropoller

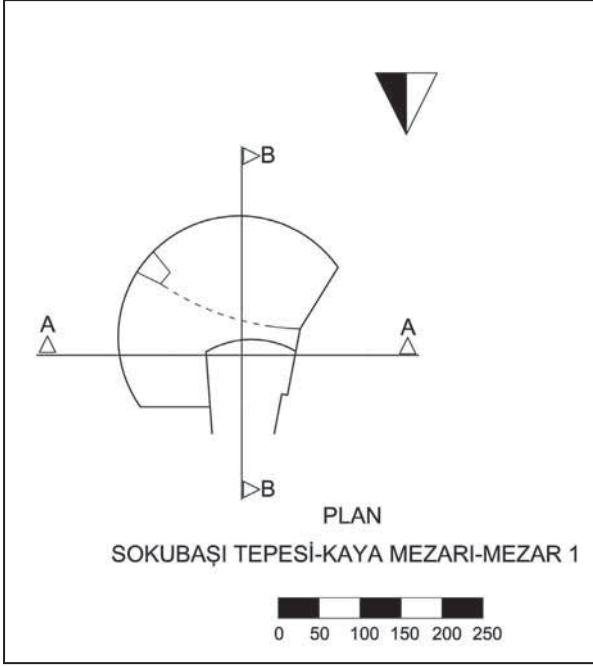
Çalışılan ilçelerin çoğunda birden fazla nekropol tespit edilmiş olup (Çizim: 2) çoğunluk mezar türü trapez ağızlı dromoslu mezarlardır. Kamasorium, andropomorfik mezar, oda mezar ve lahit mezar türleri de belgelenmiştir (Resim: 4). Toprakkale İlçesi Sokubaşı Tepesi Nekropolü'nde girilebilen iki adet kaya mezarın içinde *kline* (naaşın bulunduğu seki) olduğu görülmüştür. Soku Tepesi Nekropolü, Batı, Doğu ve Orta olmak üzere büyük bir alana yayılan Osmaniye Merkez İlçe, Fakiuşağı ve Dereobası Köyleri içinde kalan nekropol Fakiuşağı Antik Yerleşimini batı, doğu ve güney yönlerden çevreleyen Amanos Dağları'nın ikinci sıra yükseltisi olan Soku Tepesi sırtlarında bulunmaktadır. Bulunan mezarların tümü bölgenin karakteristik mezar türü olan trapez ağızlı kısa dromoslu kaya mezarlardan oluşmaktadır. Doğu Nekropolünde konsentrik şekilli Orta Nekropolde ise T- harfi şeklinde ölü kültü ritüelinde libasyonda kullanılan sıvı akıtma olukları belgelenmiştir. Mezarların çoğu zeytinlikler içinde kalmış ve toprakla kapatılmışlardır. Çiftlikhöyük Tepe, Toprakkale İlçesi, Tüysüz Beldesi içinde üzerine Sağlık Ocağı ve İlköğretim Okulu binalarının bulunduğu Çiftlikhöyük Tepesi'nin (Resim: 5) güney ve batı yamaçlarında kayaya oyulmuş mezarlar tespit edilmiştir (Resim: 6). Bu mezarlardan biri yakın zamanda defineci müdahalesine maruz kalmış açıkta durmaktadır; nekropolün diğer kaya mezarlarının ise içi doldurularak üstüne farklı yerden getirilen toprağın serildiği ve mezar ağızlarına zeytin fideleri dikildiği görülmüştür (Resim: 7). Kaya mezar şekilleri izlenerek mezarların bir kısmı güçlükle tespit edilebilmiştir. Tepenin üstünde boş alanda boyalı ve ağızlı Demir Çağa ait olduğu düşünülen çanak çömlek kırıkları bulunmuştur. Sokubaşı Tepesi, Toprakkale İlçesi, Tüysüz Beldesi, Çiftlikhöyük Tepesi'nin 1 km. batısında E-90 karayolunun Adana yönünde ve yolun kuzeyinde bulunan Sokubaşı Tepesi kireçtaşıdan oluşan bir kayalık tepe olup üzerinde sayısız kayaya oyulmuş trapez ağızlı mezarlar bulunmaktadır (Resim: 8). Stel oyukları ve yağ

akıtma olukları (Resim: 9) ile büyük bir nekropol olan Sokubaşı Tepesi'nde defnecilerce açılan ve içi boşaltılmış mezarlarda (Resim: 10) çizim çalışması yapılabilmektedir (Çizim: 1). Seramik kırıkları yok denecek kadar az görülmüştür.

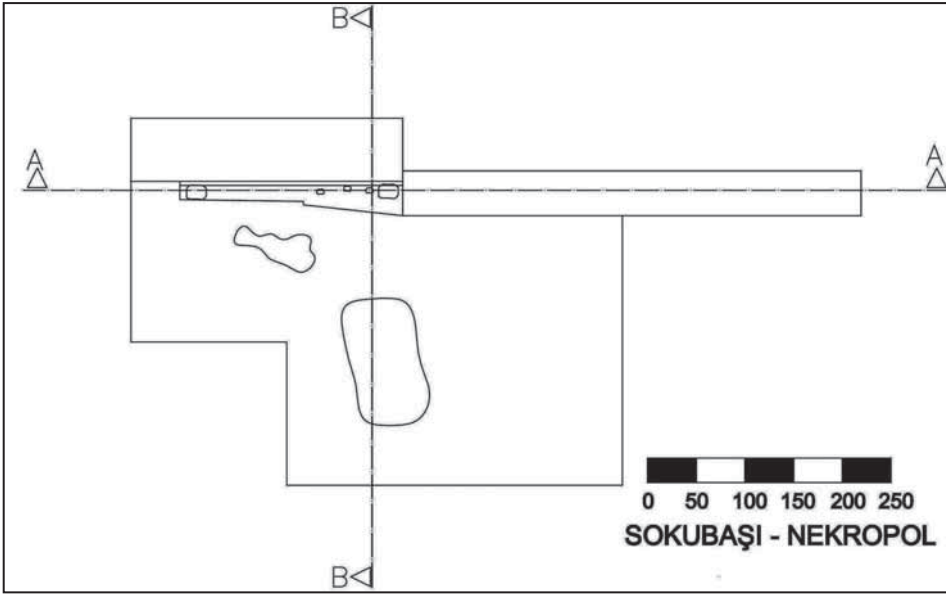
Kiliseler

Soku Tepesi'nde Batı Nekropolü'nün üst tarafında ve bu sırtların daha kuzeydoğusu eteklerinde iki ayrı kilise belgelenmiştir. Kiliseler tek neflidir. Soku Tepesi Kilise (Resim: 11), Merkez ilçe, Dereobası Köyü doğu sırtlarında son derece eğimli bir yamaçta yapılmış sık çam ağaçları ile dolu orman içindedir. Tek nefli olan yapının kuzey ve güney duvarları büyük ölçüde ayakta durmakta apsis duvarı yarı yarıya yıkık, batı duvarı ise tümünden yıkık durumdadır. Kuzey ve güney duvarlarının içinden payanda şeklinde yükselen ayaklar kaburga kemerler olarak kilisenin üst yapı örtüsü olan beşik tonozu desteklemiş olmalıdırlar. Beşik tonozlu üst yapı örtüsü büyük ölçüde yıkık durumdadır. Kilisenin kuzeyinde maki çalılık altında kalmış küçük şapel benzeri yuvarlak duvarlı yapı kalıntıları görülmüştür. Az sayıda yeşil sırlı Orta Bizans seramik kırıkları yanı sıra 2 küçük kırık turkuvaz sırlı seramik de bulunmuştur (Resim: 12). Soku Tepesi Büyük Kilise: Merkez İlçe, Dereobası Köyü, Yedigözü Mevkii'nde bulunmaktadır. Tek nefli olan kilisenin apsisi nef genişliği kadar bir genişlikte yarım daire şeklinde dışarı çıkık durumdadır. Kilise bu plan türü ile Kastabala Antik Kenti'nde bulunan Büyük Kiliseyi anımsatmaktadır. Yapının batı kenarından pınar akmaktadır. Duvarları büyük ölçüde yıkık olan kilisenin güney kenarı batı ucuna bitişik iyi durumda ayakta kalmış bir şapeli bulunmaktadır. Kilisenin kuzey duvarına bitişik avlu içinde büyük blok taşlarla yapılmış bir yapı temeli görülmektedir. Yapının pınarın üstüne çökmüş olan tuğla örgülü kemer parçasının da işaret etmesiyle çeşitli yapı evreleri ve kullanım dönemleri olduğu anlaşılmaktadır. Herhangi bir kültür malzemesi görülememiştir. Çiğdemli Kilise: (Çizim: 3) Kadirli İlçesi, Çiğdemli Köyü'nde tarla ortasında bulunan kilise tek nefli olup apsis tonozu kısmen ayakta kalmıştır. Kilisenin kuzey duvarının doğu kenarından kuzye doğru uzanan ucu açık bir duvar bulunmaktadır. Yapının doğu duvarına sonradan ekleme olmayan bu duvar, kilisenin kuzey kesiminde yıkılmış olan başka birimleri olabileceğini düşündürmüştür. Hiçbir kültür malzemesi gözlemlenmemiştir.

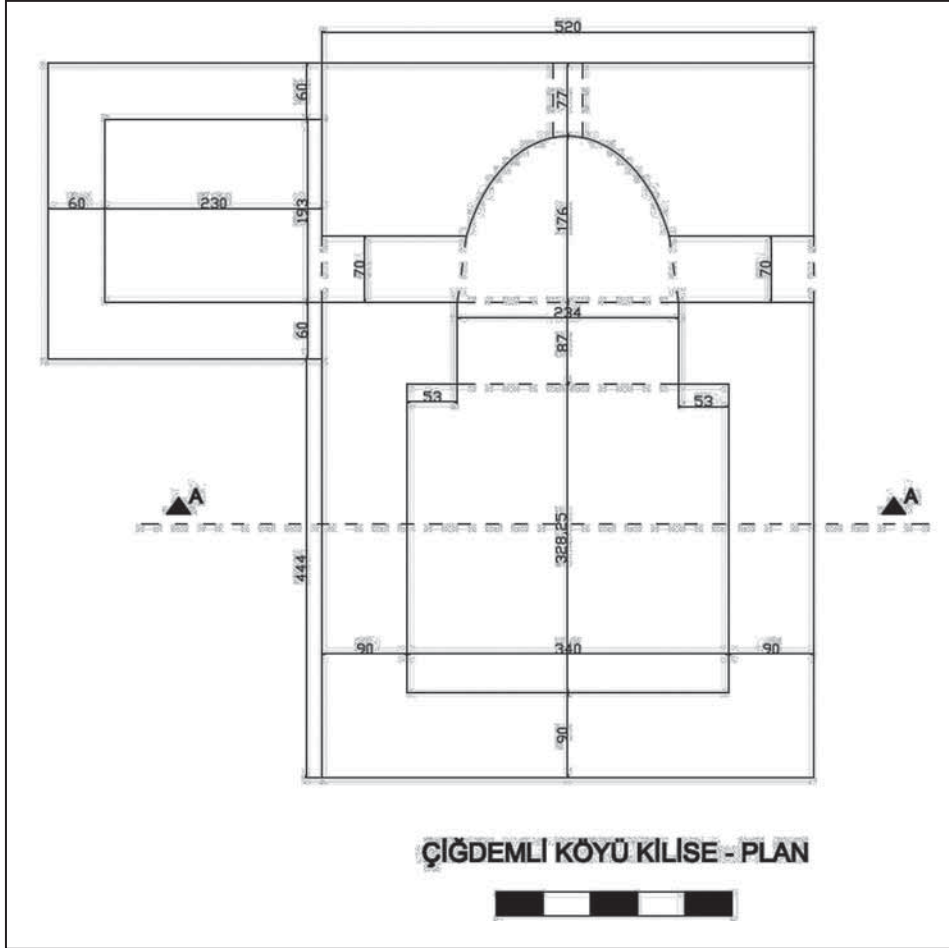
2009 yılı çalışması sonucunda 17 tespit için 1. Derece Arkeolojik Sit olarak tescil edilmeleri için tescil fişleri T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı'na çalışma raporu ekinde sunulmuştur. Ayrıca Deli Halil Antik Yerleşimi'nin bir volkan olan Deli Halil Tepesi ve çevresi ile birlikte korunabilmesi için 1. Derece Arkeolojik ve 1. Derece Doğal SİT olarak tescil edilmeleri için gerekli Harita ve belge hazırlanarak tescili talep edilmiştir.

Çizim 1: Sokubaşı Tepe Mezar 1 plan.

Çizim 2 :Toprakkale, Tüysüz, Sokubaşı Tepesi nekropol çizim.

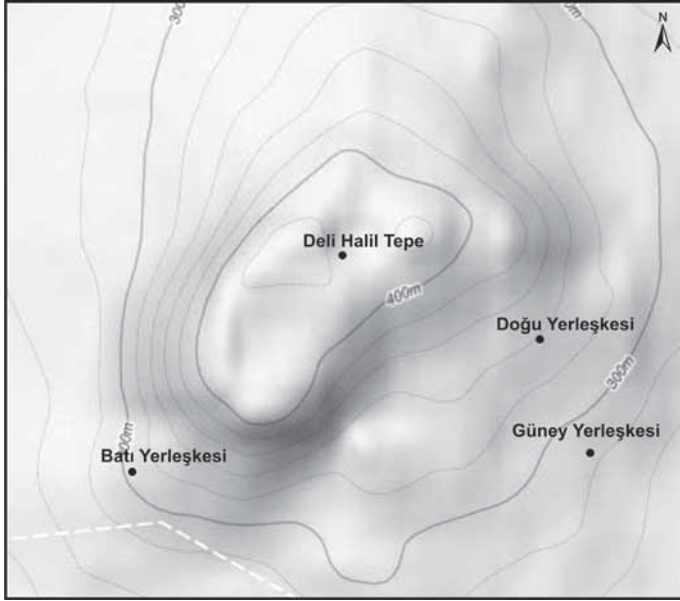
Çizim 3: Çiğdemli Kilise.

Resim 1: Saklama kap parçaları ve seramik kırıkları.

Resim 2: Fakusak Yerleşim Silo 1.

Resim 3: Deli Halil arazi görüntüsü.

Resim 4: Sokutepe Orta Nekropol Kamasorium.

Resim 5: Çiftlik Höyük Tepe.

Resim 6: Çiftlik Höyük Tepe kaya mezarı.

Resim 7: Çiftlik Höyük Tepe kaya mezarı.

Resim 8: Sokubaşı Tepe nekropol mezar.

Resim 9: Soku Tepesi doğu nekropol akıtma oluk.

Resim 10: Fakusak Soku Tepesi batı nekropol kaya mezarı.

Resim 11: Soku Tepesi Kilise.

Resim 12: Dereobası Soku Tepesi kilise seramik.

MUĞLA, MİLAS VE BODRUM ARKEOLOJİ MÜZESİ'NDE BULUNAN ERKEN HIRİSTİYANLIK VE BİZANS DÖNEMİ'NE AİT TAŞ ESERLER ÜZERİNE İNCELEMELER

Hatice ÖZYURT ÖZCAN*

2008 yılından itibaren Kültür ve Turizm Bakanlığı, Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izni ile yürüttüğümüz Muğla merkez, Bodrum, Milas, Fethiye ve Marmaris Arkeoloji Müzelerinde bulunan Bizans Dönemi mimarî plastik eserlerin incelenmesine yönelik çalışmalarımız 2009 yılı içinde de devam etmiştir.

Müzelerde yaptığımız 2009 yılı çalışmaları sırasında tespit edilen eserlerin bir kısmını bitkisel ve figür¹ bezemeliler oluşturmaktadır. Milas Müzesinde templon kuruluşuna ait oldukları anlaşılan üzerleri bitkisel motiflerle benzemiş iki paye ve bir ambon parçası² tespit edilmiştir. Bunlardan yarından fazlası mevcut olan mermerden yapılmış, sol kenarında parapet oyuğu bulunan 1 numaralı payenin ön yüzündeki, dıştan bir çerçeve içine alınmış dörtgen bir alanın içi, üçer sıralı yaprak motifleri ile bezenmiştir³ (Resim: 1). Bu tipte işlenmiş yaprak motiflerine, Erken Hıristiyanlık Dönemi içinde yapılmış başkent ve eyaletlerdeki birçok eser üzerinde rastlamak mümkündür. Alahan Doğu Bazilikası'nda kullanılan postamentlerin birinde⁴ ve Siracusa'da Bellomo Müzesi'ndeki bir mimarî parça üzerinde⁵, Roma'daki S. Agnese Kilisesi'nde kullanılmış levhaların kenar bordürlerindeki⁶ yaprak motifleri bunlardan bazılarıdır. Aynı müzedeki diğer iki eserde ise üzüm salkımları ve asma dallarından oluşan bir bezeme görülmektedir. Oldukça sağlam durumdaki mermerden yapılmış 2 numaralı payenin çift hatlı bir çerçeve içine alınmış ön yüzünde, küçük bir gövdeden yükselen asma dalları S kıvrımları yaparak yukarıya doğru uzanmaktadır⁷ (Resim: 2). Dallar üzerindeki volüt şeklinde kıvrılmış filizler, yonca biçimli yapraklar ve üzüm salkımları alçak kabartma olarak işlenmiştir. 3 numaralı mermer parçanın alt ve üst bölümleri ile sağ kenarı mevcut değildir. Sol kenarındaki tek sıra silme, ambon parçası olarak görülen bu eserin dış çerçevesi hakkında

* Y. Doç. Dr. Hatice ÖZYURT ÖZCAN, Muğla Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü Kötekli-Muğla/TÜRKİYE.

¹ İncelediğimiz müzelerdeki figür ve bitkisel bezemeli eserlerin değerlendirildiği bir çalışma yayın aşamasındadır. Bu yayında kullandığımız 4 eser son incelemeler sırasında ortaya çıktığından diğer çalışmaya dahil edilmemiştir.

² V. Ruggieri, *La Caria Bizantina: topografia, archeologia ed arte*, Rubbettino 2005, 240, V30.

³ Env. No: yok, kalan Uz: 60 cm, E: 32 cm, K: 24 cm.

⁴ Alahan. *An Early Christian Monastery in Sourthern Turkey* (ed. M. Gough), Toronto 1985, Pl. 58.

⁵ G. Agnello, *Le arti Figurative Nella Sicilia bizantina*, Palermo 1962, 102, fig. 108.

⁶ F. Guidobaldi- C. Barsanti- A.G. Guidobaldi, *san Clemente Le Scultura del VI Secolo*, Roma 1992, fig. 287, 289.

⁷ Env. No: yok, kalan U: 90 cm, E: 28 cm, K: 17 cm.

bilgi vermektedir. Mevcut parçada, aşağı ve yukarı kıvrılan dallar üzerinde yürek formlu yapraklar ve üzüm salkımları alçak kabartma olarak yapılmıştır⁸ (Resim: 3).

Bölgede yüzeyleri asma dalı kompozisyonlarla bezenmiş Erken Hristiyanlık Dönemi'ne ait birçok esere rastlamak mümkündür. Bunların bazılarında üzüm salkımlarına yer verilmeden sadece kalp formlu yaprakların işlendiği görülür⁹. Asma dalları bazı örneklerde 2 numaralı payede olduğu gibi küçük bir gövdeden çıkarken bazılarında, haç ya da bir kantharos üzerinden yayılmaktadır¹⁰. Erken Hristiyanlık Dönemi içinde sadece mimarî plastik eserler üzerinde değil mozaiklerde de asma tasvirlerini görmek mümkündür¹¹. Antik dönemde Dionysos kültü ile birlikte kullanılan asma dalları, yaprakları ve üzüm salkımlarından oluşan bu düzenleme, Bizans ikonografisinde ökaristi törenini simgelemektedir¹². Bu tasvirlerde asma dalı ve üzüm salkımları İsa'nın kanını sembolize eden şarabı, asma dallarının içinden çıktığı kantharos da kalisi ifade etmektedir. Bu anlatımlarda kullanılan kantharos formunu, birçok eser üzerinde değişik düzenlemeler içinde görmek mümkündür. Bunlardan birine Bodrum Müzesi'nde rastlanmıştır.

Üzeri yazıtlı (IAΦO) Antik döneme ait 1 numaralı mermer levhanın ortasında, iki yanında birer kaplan figürü bulunan üzeri dilimli bezemeli kulpsuz bir kantharos yer almaktadır¹³ (Resim: 4). Bu levha üzerinde yer alan kantharos, Erken Hristiyanlık içinde sayısız kere tasvir edilmiş antik etkili formlardan biridir. Mimarî plastik eserler yanında elyazmaları ve mozaikler üzerinde, çoğunlukla ortasına yerleştirilen asma dalları ya da haç motifleri ve iki yanındaki tavus kuşlarıyla oluşturulan sembolik anlatımlarda sıkça yer almıştır¹⁴. Kantharosun iki yanında karşılıklı olarak yerleştirilmiş kaplanlarla oluşturulmuş olan bu Antik döneme ait düzenlemenin çok yakın bir benzerine Bodrum Yalıçiftlik'te Erken Hristiyanlık Dönemi'ne ait bir hamamın döşeme mozaiklerinde

⁸ Env. No: yok, kalan U: 27 cm, E: 23 cm, K: 16 cm.

⁹ Kedreia adasındaki Büyük Bazilika'da bulunan bir payede üzüm salkımlarına yer verilmeden sadece yapraklar işlenmiştir. Bkz., V. Ruggieri, *Il golfo di Keramos: dal tardo- antico al medioevo bizantino*, Rubbettino 2003, 314, foto. AA128.

¹⁰ Milet, Priene ve Bodrum Müzesi'ndeki ambonların yan levhalarında asma, küçük bir gövdeden yükselmektedir. Bkz., Ruggieri 2005, 240, VI 31- 34 ; Milas'ta bulunmuş bir payede ise asma dalı, kantharos üzerinden yayılmaktadır. Bkz., Ruggieri 2003, 282, foto. AA28, D5; Priene'de bir payede ise haç asma dalına zemin oluşturmuştur. Bkz., S. Westphalen, 'The Byzantine Basilica at Priene', *Dumbarton Oaks Papers* 54(2000), fig. 11b.

¹¹ Bodrum Torba Manastırı'nın mozaiklerindeki örnekler için bkz., A.Özet, 'Excavations in the Torba Monastery', (ed. P.Pedersen), *Halicarnassian Studies* V(2008), 9- 40; Derecik Bazilikası'ndaki asma tasvirli düzenlemeler için bkz., R. Okçu, 'Derecik Bazilikası Kurtarma Kazısı', *III. Uluslararası Türkiye Mozaik Korpusu Sempozyumu Bildirileri*(ed. M. Şahin), Bursa, 2007, 170, res. 4.

¹² Z. Mercangöz, 'Ortaçağ Hristiyanlık İnanişinde Ökaristi ve Sanattaki Yansımaları', *Sanat ve İnanç Sempozyumu II* (ed. B. Mahir-H. Katipoğlu), İstanbul 2001, 43- 52; M. Acara, 'Bizans Ortodoks Kilisesinde Litürji ve Litürjik Eserler', *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 15 (1998), 188- 195.

¹³ Env. No: yok, U: 120 cm, E: 130 cm, K: 20 cm.

¹⁴ Taş eserler üzerindeki örnekler için bkz., J. Beckwith, *Early Christian and Byzantine Art*, London 1979, fig. 99- 100 ; W. H. Buckler- W. M. Calder, 'Monument and Document from Phrygia and Caria', *Monumenta Asiae Minoris Antiqua* VI(1939), 112- 135; Döşeme mozaiklerinde yer alan çok sayıdaki örnekten bir kaçı için bkz., L. M. De Matteis, *Mosaici di Cos, dagli Scavi delle missioni Italiane e Tedesche (1900- 1945)*, Atene 2004, 314, Tav. L, fig. 1, 2; S. Campbell, *The Mosaics of Anemurium*, Toronto 1998, Pl. 235; El yazmalarından örnek için bkz., H.E. Evans, 'The Armenians', *The Glory of Byzantium. Art and Culture of the Middle* (ed. H.C. Evans- W.D.Wixom), New York 1997, 358, 359, fig. 240.

rastlanmıştır¹⁵. Yırtıcı hayvanlar Antik sanatta olduğu gibi Hristiyanlık sanatı içinde de sıkça kullanılmış figürlerdir. Erken Hristiyanlık Dönemi'nde daha çok döşeme mozaiklerinde yer alan bu hayvanlar¹⁶, Orta Bizans Dönemi'nde de taş eserlerde yoğun olarak görülmeye başlamıştır¹⁷.

Çalıştığımız müzelerdeki malzemelerin diğer bir grubunu geometrik ve monogram bezemeliler oluşturmaktadır.

Bodrum Müzesi'nde ambon kuruluşuna ait olduğu düşünülen iki levha tespit edilmiştir. Bu levhalar üzerinde eşkenar dörtgenlerden oluşan çerçeveler içine haç motifleri yerleştirilmiştir. 2 numaralı levhada alçak kabartma olarak işlenmiş Yunan haçına yer verilirken¹⁸ (Resim: 5), 3 numaralı levhada haçın sadece izi mevcuttur¹⁹ (Resim: 6). Eşkenar dörtgen ortasına yerleştirilen haç motifi Erken Hristiyanlık sanatının yaygın bezeme formu olarak birçok eserde karşımıza çıkmaktadır²⁰.

Milas Müzesi'nde bulunan bir arşitrav parçasının²¹ ön yüzünde halat motifli bir çerçeve içinde yumurta ve okucu dizilerinden oluşan bir düzenleme yer almaktadır (Resim: 7). Bu bezeme, V ve VI. yüzyıllarda Ayasofya'nın propylaeum'ndaki Theodosius dönemi frizinde²², Studios Bazilika'sının narteks arşitravında bitkisel motiflerle birlikte kullanılmıştır²³. Başkent'in dışında Alahan Doğu Bazilikası'nda²⁴, bölgede ambon levhaları üzerinde²⁵, Likya'da bir ambon kemerinde²⁶, yivli çanak biçimli ve iyon- impost

¹⁵ B. Collins- A. Zäh, 'Terme Bizantine in Caria: Una Strutura Termale Proto Bizantina a Gere Kuyu Dere Inferiore Presso Bodrum', *Quaderni Friulani di Archeologia* XVI (2006), fig. 8, 14; P. Pedersen, 'Report of the Turkish- Danish Investigations at Ancinet Halikarnasos (Bodrum) in 2008', *Araştırma Sonuçları Toplantısı XXVII/III* (2010), 252, 258, fig. 9.

¹⁶ Yalıçiftlik'deki mozaikte ortadaki kantharos panterler uzanmaktadır. Bkz., Collins- Zäh 2006, fig. 8; Anemorium Nekropolis Kilisesi'ndeki kaplan figürlü döşeme mozaikleri için bkz., Campbell 1998, Pl. XV.

¹⁷ A. Grabar, *Sculptures byzantines du Moyen Age II (XI- XIV)*, Paris 1976, XLVIII, 73; N. Fıratlı, *La Sculpture Byzantine Figuree Au Musee Archeologique d'Istanbul*, Paris 1990, Pl. 100, 328a; Pl. 104, 238, 343, 344.

¹⁸ Env. No: yok, U: 87 cm, E: 63 cm, K: 11 cm.

¹⁹ Env. No: yok, U: 69 cm, E: 42 cm, K: 15 cm.

²⁰ A. G. Guidobaldi- C. Barsanti- A. Paribeni- A. B. Yalçın, 'İstanbul Ayasofyasında bulunan benzer düzenlemeli örnekler için bkz., Ayasofya Müzesi Projesi, 2005: Beyazıt Bölgesi Mermer Buluntuları', *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 24/2, res. 11- 14; San Clemente Kilisesi'nde kullanılmış olan örnekler için bkz., F. Guidobaldi- C. Barsanti- A. G. Guidobaldi, *San Clemente Le Scultura del VI Secolo*, Roma 1992, fig. 81, 83, 87, 101; Demre'deki H. Nikolaos Kilisesi Örnekleri için bkz., O. Feld, 'Die Innenausstattung der Nikolaoskirche in Myra', *Myra. Eine lykische Metropole in antiker und byzantinischer Zeit* (ed. J. Borchardt), Berlin 1975, Taf. 121, fig. D, F; Çanakkale'den bir örnek için bkz., A. Ç. Türker, 'Early Christian and Byzantine Archeology on The Valleys Around Madytos', *Anadolu ve Çevresinde Ortaçağ* 3(2009), 70, fig. 32.

²¹ Env. No: yok, kalan U: 65 cm, E: 33 cm, ön yüz G: 12 cm, K: 11 cm.

²² R. Krautheimer, *Early Christian and Byzantine Architecture*, 1986, 103, fig. 53.

²³ W. Müller- Wiener, *İstanbul'un Tarihsel Topografyası* (çev. Ü. Sayın), İstanbul 2001, 148- 149.

²⁴ Gough 1985.

²⁵ Ruggieri 2005, 66, res. II/9; M. F. Castelfranchi, 'Il Complesso Ecclesiale di Bargelyia', *Iasos e la Caria* (ed. Macchiaroli), *La Parola del Passato- Rivista di Studi Antichi*, XL (2005), 456, fig. 18; Ruggieri 2005, 236 foto. V/15- 16. Didyma'dan bir örnek için bkz., O. Feld, 'Christliche Denkmäler aus Milet', *İstanbul Dergisi* 25(1975), Taf. 51, 1, 2; Z. Mercangöz, 'Milas Müzesindeki Bizans Ambonları', *Sanat Tarihi Dergisi* VIII(1996), 85, şek. 5- 6.

²⁶ H. G. Severin- P. Grossmann, *Frühchristliche Und Byzantinische Bauten im Südöstlichen Lykien*, İstanbuler Forschungen, Band 46, Tübingen 2003, Taf. 13a, c.

başlıklarda²⁷ başkent etkili olarak uygulanmıştır.

Arşitravın alt yüzünde ise kazınarak oluşturulmuş bir dış çerçevenin ortasında iç içe silmelerden oluşan bir madalyon içine uçları yelpaze şeklinde genişleyen bir Malta haçı işlenmiştir. Madalyon içine alınmış haç motifini çoğunlukla içbükey formlu olarak Erken Hıristiyanlık ve Orta Bizans dönemlerinde yapılmış birçok eser üzerinde görmek mümkündür. Uçları dış bükey işlenmiş haç motifinin benzerlerine, Eskişehir Müzesi'nde bir levha üzerinde ve Hierapolis Müzesi'nde iyon- impost bir başlığın ön yüzünde²⁸ rastlanmıştır. Madalyonun etrafında iç içe silmelerden oluşan üçgenler, ok uçları ve yaprak motifleri alışıktığımız kompozisyonlar meydana getirmişlerdir. Bu arşitrav parçasının erken dönem motifleri kullanılarak oldukça kaba ve yüzeysel bir işlenişle yerel bir atölyede VII- VIII. yüzyıllarda yapıldığı düşünülmektedir.

Bodrum Müzesi'nde bulunan 4 numaralı levha²⁹ üzerinde, etrafı eşkenar dörtgenlerle doldurulmuş bir İsa kristogramı ve çiçek rozeti kare çerçeveler içinde yer almaktadır (Resim: 8). Kalın hatlı eşkenar dörtgenlerin benzerlerine bölgede bulunmuş mimarî parçalar üzerinde de rastlanmıştır³⁰. Kabaca yapılmış altı yapraklı, yaprak aralarının da yatay yapraklarla doldurulduğu çiçek rozetinin, iç bükey işlenmiş yapraklara dönüşmüş şekilleri Orta Bizans Dönemi'nde yaygın kullanımı olan rozetlerdendir³¹.

Levhanın ortasındaki kare çerçeve içinde sade bir madalyonla çevrilmiş, İsa adı ile oluşan ve İsa'yı temsil eden bir kristogram yer almaktadır. Christos adının Chi(X) ve Rho(P) harflerinin birleşmesinden meydana gelen bu kristogram aynı zamanda Konstantinos kristogramı olarak da anılmaktadır³². Kristogramın iki yanında Hellen alfabesinin ilk ve son harfleri olan Alfa ve Omega'ya yer verilmiştir. Hellenistik Dönemde evrenin başlangıcına ve sonuna işaret eden bu harfler Yuhanna İncili'nde Tanrı'nın ve İsa'nın sembolü olarak ifade edilmiş ve tasvirlerde de İsa'nın kristogramı ile birlikte kullanılmıştır³³.

Aynı müzede bulunan işlevini tam olarak anlayamadığımız bir başka eser³⁴ üzerinde de haç ve Rho(P) harfinin birleşmesinden oluşan İsa'nın ikinci tipteki kristogramına ve Alfa(A)- Omega(ω) harflerine yer verildiği görülmektedir (Resim: 9). Benzer bir

²⁷ H. Ö. Özcan, 'Muğla İli ve İlçelerindeki Müzelerde Bulunan Bizans Dönemi Taş Eserler', *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, XXVII/2(2010), 348, res.4; Ruggieri 2003, 288, foto. AA46- 47.

²⁸ E. Parman, *Ortaçağ'da Bizans Dönemi'nde Frigya ve Bölge Müzelerindeki Bizans Taş Eserleri*, Eskişehir 2002, 165, Lev.90, foto. 111, Lev. 117, foto. 156.

²⁹ Env. No: 1979; Geliş yeri: Belediye bahçesi; U: 68 cm, E: 60 cm, K: 13 cm.

³⁰ Ruggieri 2003, 311, AA120; Ruggieri 2005, 96, 11/63.

³¹ U. Serin, *Early Christian and Byzantine Churches at Iasos in Caria: An Architectural Survey*, Monumenti di Antichità Cristiana, seri II. XVII. Citta del Vaticano: Pontificio Istituto di Archeologia Cristiana, Roma 2004, 96, fig. 87.

³² C. Cecchelli, *Il Trionfo della Croce. La Croce e i Santi Segni Prima e Dopo Constantino*, Roma 1954; P. Testini, *Archeologia Cristiana*, Bari 1980, 354- 356; M. Sulzberger, 'Le Symbole dela Croix et les Monogrammes de Jesus chez les premiers chretiens', *Byzantion* 2(1925), 337- 448.

³³ Yuhanna Vahyi, Bap. 1, 8.7:2.8: 21.6: 22.13.

³⁴ Env. No: yok, U: 48 cm, E: 48 cm., K: 25 cm.

düzenlemeye bölgede Kafaca Köyü'nde³⁵ rastlanmıştır.

İsa'ya ait farklı şekillerdeki³⁶ kristogramlara başta sikkeler olmak üzere erken dönem içinde yapılmış birçok eser üzerinde rastlamak mümkündür³⁷.

Muğla, Milas ve Bodrum Müzeleri'nde templon kuruluşuna ait olabilecek yuvarlak gövdeli monolit sütunlar ve templon payelerinde kullanılabilir nitelikte başlıklar tespit edilmiştir.

Bunlardan Bodrum Müzesi'nde bulunan gövdesinin bir kısmı mevcut olan monolit sütunun üzerinde, kompozit bir başlığa yer verilmiştir. Sütunun gövdesinden başlığa, yüzeyi yalın bırakılmış yuvarlak formu bir bilezik kısmından geçilmektedir³⁸ (Resim: 10). Başlıkta kalathosun dört köşesinde tek sıra halinde yer alan akanthus yaprakları dışa taşkındır. Profilli abakusun çiçeği stilize bitkiselidir. Kabaca işlenmiş alçak kabartmalı karşılıklı akanthusların yaprak uçları birbirine değecek şekilde yapılmıştır. Bu tipteki başlıklar üslup ve bezeme tekniği bakımından V. yüzyılın ikinci yarısından itibaren görülmektedir³⁹.

Bodrum Müzesi'nin deposunda yuvarlak gövdeli sütundan kırılmış olduğu anlaşılan bir başlığa rastlanmıştır⁴⁰ (Resim:11). Çift hatlı olarak işlenmiş bilezik kısmından sonra her yüzünde, karşılıklı olarak yapılmış volütlerin bezeme olarak kullanıldığı başlığın üst kısmında kalın bir abakus yer almaktadır⁴¹.

Bodrum Müzesi'nin bahçesinde bulunan templon sütununa ait olduğu anlaşılan başlıkta da, akanthus yapraklarından oluşan bir düzenlemeye yer verilmiştir⁴² (Resim:12). Uçları birbirine değen dört köşeye yerleştirilmiş akant yapraklarının yüzeyleri yivlendirilerek işlenmiştir.

Muğla ve Bodrum Müzeleri'nde korinth tipinin 3. grubuna⁴³ giren iki templon paye başlığı bulunmaktadır.

Muğla Müzesi'nde bulunan başlığın köşelerine ve ortasına tek sıra akantus dizisi yerleştirilmiştir (Resim: 13). Derin işlenmiş, uçları sivriltilmiş akantların dışa doğru

³⁵ Ruggieri 2005, 88, 11/49.

³⁶ Üç farklı şekli bulunan İsa kristogramları için bkz., W. Hörandner- A.W.Carr, 'Christogram', *The Oxford Dictionary of Byzantium* I (1991), 441.

³⁷ Sikkeler üzerindeki kullanımı için bkz., O. Tekin, *Yapı Kredi Koleksiyonu Bizans Sikkeleri*, İstanbul 1999, 32; Taş eserler üzerinde bkz., Beckwith 1979, fig. 100; H. Tezcan, *Topkapı Sarayı ve Çevresinin Bizans Devri Arkeolojisi*, İstanbul 1989, 147, res. 161.

³⁸ Env. No: yok, sütunun kalan U: 27 cm.; başlığın Ç: 18 cm., Y: 26 cm.

³⁹ Knidos'tan benzer bir örnek için bkz., A. B. Yalçın, 'Alcune osservazioni sul decoro scultoreo e musivo delle chiese protobizantine di Cnido in Caria', *Bisanzio e l'occidente: arte, archeologia, storia*, Roma 1996, 118, fig. 13; S. Doğan, 'Alanya Müzesi'ndeki Bizans Dönemi Taş Eserleri', *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 22/2 (2005), 72-73, res. 3.

⁴⁰ Env. No: 1.11.78, Ç: 16 cm., Y: 24 cm.

⁴¹ Siracusa'da Bellomo Müzesi'nde bulunan monolit iki sütunun başlığında da benzer düzenlemeye rastlanmıştır. Agnella 1962, 52, 53 fig. 32, 35.

⁴² Env. No: yok, Ç: 19 cm., Y: 27 cm.

⁴³ J. Kramer, 'Bemerkungen zu den Methoden der Klassifizierung und Datierung frühchristlicher oströmischer Kapitelle' (ed. U. Peschlow-S. Möllers), *Spätantike und Byzantinische Bauskulpture*, Stuttgart 1998, 43- 58; Doğan 2005, 71- 72.

kıvrılan orta yaprakları kırılmıştır. Yaprakların üst köşelerinde, abakusun hemen altında uçları içe doğru kıvrılmış volütlere yer verilmiştir. Bodrum'daki başlıkta (Resim:14) ise, Muğla'dan farklı olarak sadece köşelerdeki volütlerin altında akanthuslar bulunmaktadır. Uçları incelen yapraklar birbirine değmemektedir. Her iki başlığın abakusu ortasında stilize abakus çiçeği yerleştirilmiştir.

Başkentte ve Anadolu'nun değişik bölgelerinde V. yüzyıldan itibaren görülen bu başlıkların kullanımı VI. yüzyıla kadar devam etmektedir⁴⁴.

Milas, Muğla ve Bodrum Arkeoloji Müzeleri'nde üzerleri yivlerle işlenmiş tabanları yelpaze şeklinde genişleyen altar ayaklarına⁴⁵ rastlanmıştır⁴⁶ (Resim: 15). Bu ayaklardan Muğla ve Milas Müzesi'nde bir, Bodrum Müzesi'nde üç örnek mevcuttur. Bodrum'daki ayaklardan birinin yalın bırakılmış gövdesi diğerlerinden farklı bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır.

Milas Müzesi'nde bulunan bir postament incelediğimiz müzelerde yer alan tek örnektir⁴⁷. Yüksek bir altlık üzerine Attika tipi kaide birleşik olarak yapılmıştır. Antik etkili bu düzenlemenin Erken Hıristiyanlık Dönemi içinde yapılmış benzer örneklerini her bölgede görmek mümkündür⁴⁸.

Sütun kaidelerine çalıştığımız müzeler içinde sadece Bodrum'da rastlanmıştır. Burada tespit edilen 4 kaidenin de ikiz sütunların altlıkları oldukları formlarından anlaşılmaktadır. Plinthus üzerinde torus ve trokhilus kısımlarından oluşan altlıkların birinin iki kenarında parapet oyukları bulunmaktadır⁴⁹.

Roma kaynaklı bu Attika tipi sütun kaideleri başkentten yanı sıra Bithinya, Likya, Frigya ve Galatya'da V- VI. yüzyıllarda kullanılmıştır⁵⁰.

İncelediğimiz eserlerde kullanılan malzeme mermerdir. Karia Bölgesi her iki malzeme bakımından da oldukça zengindir. Milas, Bodrum, Yatağan önemli mermer yataklarına sahip yerleşimlerdir.

Bu taş eserlerin, ikonografi ve motif bakımından dönemlerinin başkent ve yakın eyaletlerinin özelliklerini taşımakla birlikte motiflerin şekillendirilişinde ve işçilik kalitesinde yerel özelliklerin yanında Batı Anadolu'daki Karia'ya yakın bölgelerle de bir üslup birliği içinde olduğunu söylemek mümkündür.

⁴⁴ T. Zoltt, *Kapitellplastik Konstantinopels vom 4. bis 6. Jahrhundert n. Chr. Mit einem Beitrag zur Untersuchung des Ionischen Kampferkapitells*, Bonn 1994, kat. 310, 332, 396, 410, 473; Doğan 2005, 72, res. 2.

⁴⁵ Env. No: yok, Y: 48 cm., Ç:15 cm.

⁴⁶ Benzer düzenlemedeki birkaç örnek için bkz., Y. Ötügen, *Forschungen im Nordwestlichen Kleinasien, Antike und Byzantinische Denkmäler in der Provinz Bursa*, İstanbuler Mitteilungen, Band 41, Tübingen 1996, 122, Taf.18, 1, 2.

⁴⁷ Env. No: yok, Y: 35 cm, E: 17 cm, Ç: 17 cm.

⁴⁸ Bölgede Alakışla örneği için bkz., Ruggieri 2003, 315, foto. AA134; Bursa ve çevresi için bkz., Ötügen 1996, 169, Taf.27, 1-3; Çanakkale ve çevresi için bkz., A. Ç.Türker, 'Byzantine Architectural Sculpture from Akköy on The Middle Scamander Valley in Hellespontus', *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 26/1(2009), 205, 216, fig. 5.

⁴⁹ Env. No: yok, U: 37 cm, E: 15 cm, Y: 16 cm.

⁵⁰ Ötügen 1996, 152- 162, Taf. 24- 26; S. Doğan, 'Likya'da Bizans Taş Yapıtları', *Uluslararası III. Likya Sempozyumu I*(2005), 213, res. 5-6; S. Alpaslan, 'Anadolu Medeniyetleri Müzesi'ndeki Bizans Dönemi Taş Eserleri', *Anadolu Medeniyetleri Müzesi 2000 Yılı*(2001), 265- 299, Lev. VIII, 13.IX, 14.15.

Resim 2: Milas Müzesi 2 Numaralı Paye.

Resim 1: Milas Müzesi 1 Numaralı Paye.

Resim 3: Milas Müzesi 3 Numaralı Parça.

Resim 4: Bodrum Müzesi 1 Numaralı Levha.

Resim 6: Bodrum Müzesi 3 Numaralı Levha.

Resim 5: Bodrum Müzesi 2 Numaralı Levha.

Resim 7: Milas Müzesi Arşitrav Parçası.

Resim 8: Bodrum Müzesi 4 Numaralı Levha.

Resim 9: Bodrum Müzesi Mimarî parça.

Resim 10: Bodrum Müzesi Monolit
Templon Sütunu.

Resim 11: Bodrum Müzesi Templon Sütun Başlığı.

Resim 12: Bodrum Müzesi Templon Sütun Başlığı.

Resim 13: Muğla Müzesi Paye Başlığı.

Resim 14: Bodrum Müzesi Paye Başı.

Resim 15: Bodrum Müzesi Altar Ayağı.

2009 YILI, MUĞLA İLİ, MİLAS İLÇESİ İLE ÖREN VE SELİMİYE BELDELERİNDE ARKEOLOJİK YÜZEY ARAŞTIRMASI

Abuzer KIZIL*
İ. Ernur ÖZTEKİN

2009 yılındaki yüzey araştırmasına, geçen yıl kısmen araştırılmış olan İkiz Köy ile başlanılmıştır¹. Ulaş Köyü, Çam Köy, Çamlı Ova Köyü, Aslan Yakası Köyü, Tuzabat Köyü, Korucuk Köyü, Kaya Deresi Köyü, Kalın Ağıl Köyü ve Çamlı Belen Köyü araştırma kapsamında kalan diğer köylerdir (Resim: 1).

Öngörüldüğü gibi başarılı bir şekilde yürütülen yüzey araştırmasının çalışma seyri ve aşamaları şöyledir.

İkiz Köy

Koca Tepe Mevkii: Ezibeleni Tepesi'nin güneyindedir. Hem batıdaki ovaya hem de kuzeydoğudaki vadiye ve vadinin karşı yamacında yer alan Erenler ve daha yüksek rakımdaki Asar Tepeyi görebilecek geniş bir görüş açısına sahip tepenin üzerindeki dörtgen formlu kule, ortalama ölçüleri 1.00 x 0.63 x 0.35 m. olan rektogonal yerel kireç taşı bloklarla inşa edilmiştir (Resim: 2). Kulenin duvarları ancak temel seviyesinde korunabilmiştir. İç kısmı defineciler tarafından kazılarak tahrip edilmiş ve düzgün olmayan taşlarla elde edilen bir duvar örgüsü ortaya çıkarılmıştır. Gerek definecilerin dışarı attığı toprak, gerekse yanlara devrilen örgü bloklarının üstünü kapatması nedeniyle duvar kalınlığının ölçüsü sağlıklı olarak alınamamıştır. Kulenin ön kesiminde devamlılık arz etmeyen teras düzenlemeleri söz konusudur. Ayrıca son dönem bağ veya çiftlik evi kalıntısının ön kısmında antik döneme ait temel taşları izlenebilmektedir. Kulenin arkasındaki düzlükte ise *Hydisos* Antik Kentinin yer aldığı çift zirveli Asar tepesi rahatlıkla izlenebilmektedir. Kule, gerek duvar örgü tekniğinden, gerek yüzeyde ele geçen siyah astarlı seramik parçasından Geç Klasik (M.Ö. 4.yy.) Dönemde inşa edilmiş olmalıdır.

¹ Yrd. Doç Dr. Abuzer KIZIL, Muğla Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Kötekli Kampüsü, 4800 Muğla, e-mail: ayzer65@gmail.com akizil@mu.edu.tr
İ. Ernur ÖZTEKİN, Arkeolog, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü doktora öğrencisi.
Bakanlığımız, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün 15.05.2009 tarih ve 93479 sayılı izin yazıları doğrultusunda 01/07/2009 - 16/07/2009 tarihlerinde gerçekleştirdiğimiz yüzey araştırmasına Muğla Üniversitesi Arkeoloji Bölümü öğrencileri Şafak Karaalp, Okan Akbulut ile Selim Sıkar ekip üyeleri, Milet Müzesi arkeologlarından Nurullah KESKİN, Bakanlık temsilcisi olarak katılmışlardır. Özverili çalışmadan dolayı ekip üyelerine teşekkür etmek bir borçtur.

Ulaş Köyü

Çalca Tepe Mevkii: Milas - Ören karayoluna yakın bir konumdadır. Yerleşimin yer aldığı tepe geniş bir bakış açısına sahiptir. Çoğunlukla yerel kireç taşı bloklarla harç kullanılmaksızın inşa edilen yapıların hepsi temel seviyesine kadar yıkık durumda olmasına rağmen tepenin güneyinde yer alan daha büyük ve nispeten düzgün yontulmuş taşlarla inşa edilen yapının dörtgen planı belli olmaktadır (Resim: 3). Yıkılan diğer yapıların taşları kümeler oluşturduğundan planları hakkında sağlıklı bilgi edinmek mümkün olamamıştır. Mimarî yapı ve bloklar tepenin her tarafına dağılmış durumdadır. Yapı duvarları daha çok Leleg tarzı duvar örgüsünü çağrıştırmaktadır. Yerleşim alanının sıkı bir şekilde ot ve çalılıklarla kapalı olması mimarî yapıları tanımlamayı zorlaştırmaktadır.

Yerleşimin güneyinde, öndeki ovaya hâkim olan kesimde yapılan incelemelerde defineciler tarafından yapılan kaçak kazılar neticesinde ortaya çıkarılan ilginç mimarî kalıntılarla karşılaşmıştır. Bunların arasındaki horasan harçlı duvar çevrede yer alan kaba seramik parçalarının da yardımıyla roma veya geç antik çağa tarihlendirilebilir. Bu alanda tepenin güneydoğu köşesinde yer alan yarım dairesel, harç örgülü, belli bir yüksekliğe kadar korunmuş olan duvar kalıntısı bir kilisenin apsisine ait olmalıdır. Yine bu kesimde rastlanan kabaca şekillendirilmiş mimarî blok bölge için ender rastlanan mimarî parçalardandır.

Tepenin güneybatı kesiminde taş blokları dağınık vaziyette olan ışık buradaki zeytinyağı üretimine önemli bir kanıttır (Resim: 4). İşliğin hemen üst tarafındaki platform düzenlemesi, konumu ve yüzeydeki devasa blokları ile bir tapınak için son derece elverişli bir konuma sahiptir. Platformun ön kesiminde mozaik bir döşemeye ait birtakım kalıntıların gözlemlenmesi geç dönemlerde de dinsel bir yapı olarak işlev gördüğünü göstermektedir.

Ören Tepesi: Ulaş Köyü'nün hemen güneyinde yer almaktadır. Yüzeyde yoğun seramik parçalarına rastlanmasına rağmen, çok fazla mimarî yapı ve elemanlarına rastlanmamasına karşın bazı teras duvarlarının izleri izlenebilmektedir. İçinde düzgün kesilmiş antik blokların da yer aldığı zeytinlik alandaki taşlar tarla sahibi tarafından kenara doğru sürüklenmiştir. Burada ele geçce kırmızı astar üzerine siyah renk bezemeli açık kap parçası Klasik Dönem'e tarihlenebilir.

Hacı Yunus Mevkii: Ören Tepesi'nin güneyinde Çam Köy sınırları içerisinde Hacı Yunus Mevkii olarak bilinen kayalık yerde girişi doğudan birbirine yakın mesafede iki kaya mezarı tespit edilmiştir (Resim: 5). Girişleri *dromos* şeklinde düzenlenen mezarların içleri giriş seviyesine kadar dolduğundan içeri girilememiş dolayısıyla iç düzenlemeyle ilgili bilgi elde edilememiştir.

Çamlı Ova Köyü

Gökdağ: Kuzeyden Beçin Platosu, Sodra'nın zirvesi, doğudan Ulaş, Çam Köy ve ovaya, batıdan ise yine geniş bir görüş açısına sahip olan Gökdağ zirvesindeki antik yerleşimin olduğu zirveye varıldığında ilk karşılaşılan manzara önceki yıllarda yapılan büyük boyutlu kaçak kazılardır. Zirvenin her tarafına yayılan yerleşimin yerel amorf kireçtaşı blokları ile inşa edilen yapılarının hepsi yıkık durumdadır. İzlenilebilen duvar kalınlıkları ise yine kaçak kazılar sonucu ortaya çıkmıştır (Resim: 6). Bu duvarlardan bazısı kuru duvar tekniğinde iken bazısının örgüsünde kireç harcı ve çamur kullanılmıştır. Mimarî yapılarda düzgün yontulmuş kireçtaşı blokları da göze çarpmaktadır. Bir taş yığını arasında göze çarpan granit taşından yapılmış Orbis taşı ile Helenistik Dönem'e ait kalıp yapımı kâse parçaları² (Resim: 7), bir unguentariumun gövdeden aşağı kısmı³ (Resim: 8) kayda değer buluntulardır. Zirvenin etrafı teras halinde düzenlenmiştir. Her ne kadar surla ilgili fazla bir belirti yok ise de yerleşimin halka bir surla çevrilmiş olduğu büyük olasıdır.

Kandırallı Tepesi: Ulaş Köyü'nün batı tarafındadır. Fazla büyük olmayan bir tepenin üstündeki düzlükte yer alan yapılar kireçtaşı levhalar ile kuru duvar tekniğinde inşa edilmişlerdir. Yıkılan yapılar taş yığınları oluşturmuştur. Buna rağmen kaçak kazılarda ortaya çıkan bazı duvarların yanı sıra tek sıra halinde izlenebilen duvar kalıntıları da vardır. Leleg tarzı olarak isimlendirilen yapı karakteri gösteren bu yapı kalıntılarının yer aldığı alanda kaçak kazı çukurları da dâhil olmak üzere hiç seramik parçasına rastlanmaması şaşırtıcıdır. Yerleşimi koruma altına alan herhangi bir sur kalıntısına rastlanılmamıştır. Burası günümüzde de olduğu gibi aynı sülaleye ait birkaç ailenin yaşadığı küçük bir köy yerleşimi olmalıdır. Buna rağmen mimarî kalıntı dışında burada yaşayanların günlük yaşamlarına ışık tutacak herhangi bir veriye rastlanmaması şaşırtıcıdır.

Tatar Çeşmesi Mevkii: Kandırallı tepeye çıkan stabilize yolun sağında sık çalılık ve ağaçların arasındaki büyük ölçülere sahip mimarî bloklar bu mevkide önemli bir yapının varlığına işaret ederler. Arazi, kalıntılardan dolayı yükselti kazanmıştır. Güneybatı köşede birkaç duvar sırası, kuzey ve güneyde zorlukla seçilebilen taş sırası izleri platform olarak düzenlenen bu alanın kabaca sınırlarının belirlenmesine yardımcı olur. Büyük çoğunluğu kaçak kazılar sonucu ortaya çıkarılan mimarî bloklar etrafa dağılmış durumdadır. Korunabilen duvarın örgü tekniğinden yapıyı M.Ö. 4.-3. yy.a tarihlenmek olasıdır.

² İster figürlü, ister bitki desenli olsun dip kısmı rozet motifli olan kalıp yapımı kaselere Helenistik Dönem boyunca sıkça rastlanır. Bkz. Anlağan 2000, 50-51, 75, 77-79, 102-103; Aybek – Meriç - Öz 2009, 156-157; Thompson 1934, 351-365, fig. 34-49, 378-387, fig.65-74, 405-411, fig.93a-97; Pierobon 1984, 86, fig.4; Hellström 1971, 22, plate 11, nos.138-140.

³ Dündar 2008, 13-21, 103-107, Kat. No. U40-U57, Lev. 4-6; Carter 1970, 131-132 Lev. 31 Res. 18; Bruneau 1978, 162; Knigge 1979, AA 1981, 396 Res. 22; Pemberton 1985, 284-286 Lev. 80; Eskioğlu 1989,194-195 Res. 21; Mitsopoulos 1991, Lev. 208, 07; 209, 08-09; Kızıl 1996, 258. 270 Res. 18; Tırpan 1996, 318, Çiz. 5; Demirer 1998, 30, 42, Res. 20.

Aslan Yakası Köyü

Kütepe Tümülüsü: Köyün doğusunda yaklaşık 45 dakikalık yürüme mesafesindedir. Doğusunda orta yükseklikte bir dağ bulunan tümülüsün konumu batıdan geniş bir görüş açısına sahiptir. Oval formlu tümülüsün (Resim: 9) etrafı bir terasla desteklenmiş gibidir. Tümülüsü çepeçevre dolaşan kireçtaşı yığınları arasındaki düzgün yontulmuş mimarî bloklar Klasik-Helenistik (4-3.yy) Dönem karakteri göstermektedir. Bazalttan yapılmış olan küçük el değirmeni parçası alanda rastlanan ender ve ilginç buluntulardandır.

Tuzabat Köyü

*Anıtsal Yeraltı Oda Mezarı*⁴: Köyün güneydoğusundaki Havuzbaşı olarak isimlendirilen mevkide yer almaktadır. Mezarın bulunduğu meyilli alan teraslar halinde düzenlenmiş olup zeytinlik olarak kullanılmaktadır. Muntazam yontulmuş mavi mermer bloklarla inşa edilen mezar doğu batı yönündedir. Mezar odasında, yanlarda ve girişin karşısında olmak üzere üç adet lahit şeklinde gömü sandukası yer almaktadır. Yan ve arka sandukaların kesiştiği nokta alttan sütunceler tarafından desteklenmektedir (Resim: 10). Sandukaların alt blokları kama şeklinde duvarların içersine girmektedir⁵. Ön dik levhalarda da duvarlardan açılan nişlerin içine giren çıkıntılar mevcuttur. Mezarın üstü dikine atılan beş blok taşla kapatılmıştır. Defneciler tarafından tahrip edildiğinden dolayı içi moloz ve toprak dolan mezarın zemini görülememiş olsa da taş bloklarla döşeli olduğu büyük olasıdır. Girişi dışlı bir taş blokla kapatılan mezarın dar dromoslu olduğu kapı aralığından fark edilebilmektedir.

Korucuk Köyü

Kaya Oyuğu Sandık Mezar(Khamosorion): Milas Yatağan karayolu üzerinde, Bey Pınarı Mevkii'ndedir. Anakayanın doğu-batı yönünde sandık şeklinde oyulması ile elde edilmiştir (Resim: 11). Zeminin ön kısmındaki delikten sonraki bir dönemde ışık olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Kaya Deresi Köyü

Kaya Deresi Köyü'nün Dede Damı Mahallesi'nde, Güvendağ'ın güneyinde açılan orman yolunun ortasında dik yerleştirilmiş kayrak taşı levhalarla elde edilmiş bir mezar tespit edilmiştir. Mezar önce yol çalışmaları esnasında, daha sonraki bir dönemde

⁴ Bu oda mezar, 23 Nisan 2010 tarihinde İstanbul'da düzenlenen 14. Akdeniz Arkeolojisi Sempozyumunda (14th Symposium on Mediterranean Archaeology (SOMA) "A Chamber Tomb From Tuzabat Köy to the East of Milas (Mylasa), Karia" konu başlıklı bildiri ile sunulmuştur.

⁵ Sandukaların zeminden yüksekte yer almaları ve alt levhalarının duvar örülürken blokların arasına sıkıştırılması uygulaması Karia Bölgesi oda mezarlarında sıkça rastlanır. Bkz. Akarca 1952, 377-379; Kızıl 1996, 258 – 270, Res. 18; Henry 2009, Fig.35.

ise defineciler tarafından tahrip edilmiştir. Doğu-batı doğrultusunda uzanan mezarın ölçülebilen uzunluğu 1.73 m., doğu genişliği 0,47 m., batı genişliği ise 0,40 m. dir (Resim: 15).

Kutsal Alan: Kaya Deresi Köyü, Dede Damı Mahallesi yakınlarındaki Güvendağ'ın güneyindeki kayalık bir tepe üzerinde gözlemlenen kalıntı ve izler burasının kutsal bir tapınma yeri olarak düzenlenmiş olabileceğini göstermektedir. Bazı yerli kayalara oyulmuş olan basamaklar Ana Tanrıça Kybele kültü ile ilişkilidir⁶ (Resim: 12). Tepenin vadiye bakan kesimindeki işlenmiş taş blok ise kutsal alana girişi sembolize eden bir kapı eşiği olmalıdır⁷. Tepe, önündeki Güve vadisine hâkim bir konumdadır. Tepenin doğusu şekilsiz büyük taşlarla desteklenen düz bir platform şeklindedir. Bu platform, Ana Tanrıça adına yapılan dinsel törenler için yapılmış olmalıdır. Ayrıca, buradaki bir kayanın üzerinde yer alan ve kenet yuvalarını andıran işaretler de kültle ilgili olmalıdır.

Nekropol Alanı: Tepenin önünde uzanan Güve vadisinin kuzey yamacındaki teraslı alanda yapılan incelemede özellikle teras duvarlarında izlenen pek çok antik mimarî parçanın yanı sıra tespit ettiğimiz yuvarlak formlu, yukarı doğru daralan, alt ve üst tarafları silmeli olan sunak, alandaki antik çağ yerleşiminin en önemli kalıntılarından. Benzer yuvarlak sunakların daha çok nekropol alanlarında kullanıldığını varsayarsak alanın bir nekropol olduğunu söyleyebiliriz. Bu görüşü destekleyen en önemli başka bir gösterge ise terasların bitiş noktasında yer alan ve tahrip edilen anıtsal yeraltı oda mezarıdır⁸.

Küçük Asar: Kaya Dere Köyü'nün doğusunda Bencik sınırına yakın bir bölgede yer alan ve halk arasında Küçük Asar olarak isimlendirilen tepenin üzerinde oval surunun sadece izleri görülebilen bir kale yerleşimi tespit edilmiştir. Güneyi tarım terasları halinde düzenlenmiştir. Surların içinde ne yapı kalıntısına, ne de yüzeyde seramik parçasına rastlanmamıştır⁹. Surun içi kayalık bir yapıya sahiptir. Surun ölçüleri yaklaşık 25x60 m. duvar kalınlığı ise 0.50 ile 0.70 m. arasında değişmektedir. Girişi doğudan olmalıdır. Kuzeyi ve batısı uçurum olduğundan sursuzdur. Bu tepenin etrafı daha yüksek dağlarla çevrilidir.

Büyük Asar: Kaya Dere Köyü'nün doğusunda Büyük Asar olarak adlandırılan, yaklaşık yedi yüz metre yüksekliğe sahip, zirvesi sırt şeklinde doğu-batı yönünde uzanan dağın doğu kesiminde konumlanan ve duvarları nispeten iyi korunmuş olan kale yerleşimi her yöne hâkim bir konumdadır. Batısındaki Küçük Asar'la aralarında derin bir vadi vardır.

⁶ Benzer merdiven şeklinde oyulan kült kayalarına daha önceki araştırmalarımızda da rastlanmıştır. Bkz. Kızıl 2008, 233-239, Fig. 4-12; Kızıl – Öztekin 2008, 296-297. Anadolu'daki benzer kaya sunakları için ayrıca bkz. Baldıran 2008, 35, Fig. 5-6; Karauğuz 2008, 231, Fig. 6a-6b.

⁷ Kutsal bir alana girişi sembolize eden kapı eşiklerinin Anadolu'ki en güzel örneklerinden birisi Labraunda'dadır. Bkz. Söğüt – Şimşek –... 2002, 143-63.

⁸ Edinilen bilgiye göre bu mezar bir orman yangını esnasında dozer tarafından tamamen tahrip edilmiştir.

⁹ Benzer örneklerine dağlık Karia'nın başka yerlerinde de rastladığımız bu tip kaleler tamamen savunma amaçlı olarak yapılmışlardır. Rumscheid 1998, 395-399.

Kale yerleşiminin yapıları düzgün yontulmuş yerel kireç taşı blokları ile inşa edilmiştir (Resim: 13). En uçta yer alan ve kule duvarı olması muhtemel yapının giriş kısmı batıdan olup söve bloğu hafif yana kaymış olsa da orijinal konumunu muhafaza edebilmiştir. Bu yapının bir girişi de güneydendir. Defineciler tarafından tahrip edilen güneydeki bu bitişik yapının iç duvarları daha küçük kireçtaşı blokları ile çamur harçla örülmüştür. Bu sırtın güney yamacındaki teraslarda yer alan mekânlar arasındaki dromoslu mezar dikkat çekici bir işçilik ve plana sahiptir. Mezar odası kuzey-güney, dromos ise doğu-batı yönünde inşa edilmiştir. Mezar odası tonoz, dromos ise düz dam çatılıdır. Duvarlar rektogonal, bosajlı mermer bloklarla örülmüştür (Resim: 14). Dromos duvarının en üst blok taşları silme şeklinde dışa taşkındır. Bu uygulama hem estetik hem de üst blokların ağırlığının dengeli dağılması için düşünülmüş olmalıdır. Defineciler tarafından tahrip edilen ve içi önemli ölçüde moloz taşla dolan mezarın gömü düzeni hakkında bilgi sahibi olmak mümkün olamamıştır. Mezarın yakınında, mezarla ilgili olması muhtemel, üst tarafı kırık, gövdesi yivli, alt kısmı silmeli olan küçük bir masa ayağı bulundu.

Kalın Ağıl Köyü

Kule: Köyün girişinde çoğu zaman kapalı olan küçük bir dükkânın yanından sağa dönülüp 3-4 dakika yürüdükten sonra dörtgen planlı bir çiftlik evi veya kuleye ulaşılır. Yapının boyutları 8.50X12.0 m.dir. Yerel pembemsi mor renkli ve damarlı taş bloklarla örülen duvarın yüksekliği 2,42 m.ye kadar korunabilmiştir. Taş blokların işçiliği farklıdır. Yapının girişi güneydendir. Yapının inşasında kullanılan taşlar birkaç yüz metre güneyde tespit ettiğimiz antik taş ocağından getirilmiş olmalıdır.

Çamlı Belen Köyü

Kale Yerleşimi: Çamlı Belen Köyü'nün doğusunda, vadiye hâkim bir tepenin üzerindeki kale, yerel, iri kireç taşı bloklarla, Leleg duvar tarzında¹⁰ inşa edilmiş oval bir sura sahiptir (Resim: 15). Kale yaklaşık 100x85 m. ölçülerindedir. Sur duvarının korunmuş en yüksek yeri 2.45 m. kalınlığı ise ortalama 1.45 m. dir. Sur içinde herhangi bir yapı kalıntısı ve yüzeyde de fazla seramik parçasına rastlanmamıştır. Üzerinde yaşam izine rastlanmayan kale ancak Sinuri kutsal alanında yaşayanlar için bir savunma tesisi olabilir.

¹⁰ Harçsız, çok fazla ince işçiliği olmayan Leleg duvarları için bkz. Peschlow 1981, 79-83, Res. 1-12; Peschlow 1996, 23, Abb. 21; Rumscheid 1997, 210, Abb. 5.

KAYNAKÇA VE KISALTMALAR

- AKARCA 1971, A. Akarca, “Beçin Altındaki Eski Çağ mezarlığı”, *Belleten* 35 (1971), 1-37.
- AKARCA 1952, A. Akarca, “Mylasa’da Helenistik Bir Mezar”, *Belleten* 16, 1952, 367–398.
- ÄKERSTEDT 2000-2001, TheResa Äkerstedt, “Hellenistic-Roman Chamber Tombs at Milas, Swedish Excavations 1938”, *Opuscula Atheniensia* 26, 2000-2001.
- ANLAĞAN 2000, Tanju Anlağan, Sadberk Hanım Müzesi Kalıplı Kaseler ve Kabartmalı Kaplar-Sadberk Hanım Museum Moldmade Bowls and Related Wares, İstanbul 2000.
- AST Araştırma Sonuçları Toplantısı
- AYBEK- MERİÇ- ÖZ, 2009 S. Aybek, A. E. Meriç, A. K. Öz, Metropolis, İstanbul, 2009, 156-157.
- BALDIRAN 2008, A. Baldiran, “A Study About Cults of Lykaonia Region”, *Anodos. Studies of the Ancient World* 6-7/2006-2007, Trnava 2008, 35
- BRUNEAU 1978, Ph. Bruneau, Délos XXVII. L’ilot de la maison des Comédiens. La vaiselle (1978).
- CARTER 1970, J. C. Carter, Relief Sculptures from the Necropolis of Taranto, *AJA* 74, 1970, 131–132.
- DEMİRER 1998, Ü. Demire, 1996 Yılı Patara Oygu Mezarlar Kurtarma Kazısı, 8. MKKS, Kuşadası 1997 (1998) 25-42.
- DÜNDAR 2008, E. Dünder, Patara Unguentariumları, Patara IV.1, İstanbul 2008, 13-21, 103-107, Kat. No. U40-U57, Lev. 4-6
- ESKİOĞLU M. Eskioğlu, Garipler Tümülüsü ve Kayseri’deki Tümülüs Tipi Mezarlar, *TAD* 28, 1989, 194–195 Res. 21.
- Fig. Figür
- HELLSTRÖM 1971, P. Hellström, Labraunda II, Pottery of Classical and Late Date, Terracotta Lamps and Glass, (Lund, 1971).
- HENRY 2009, O. Henry, Tombes De Carie, Presses Universitaires De Rennes, 2009.
- KARAUĞUZ 2008 G. Karauğuz, “On Open Air Cult Areas in Devrek and Environment”, “A Study About Cults of Lykaonia Region”, *Anodos. Studies of the Ancient World* 6-7/2006-2007, Trnava 2008, 231, Fig. 6a-6b.
- KIZIL 1996, A. Kızıl, Beçin Helenistik Dönem Oda Mezarı, 6. MKKS, Didim 1995 (1996) 258- 270 Res. 18.

- KIZIL-ÖZTEKİN 2008, A. Kızıl A. Kızıl – İ. Ernur Öztekin, “2008 Yılı, Muğla İli, Milas İlçesi ile Ören ve Selimiye Beldelerinde Arkeolojik Yüzey Araştırması”, 26. *AST 3. Cilt*, Ankara 2008, 296-297.
- KIZIL 2008, A. Kızıl, “An Open Air Stepped Rock Atlar at Kalem Köy in Milas Karia” *Anodos. Studies of the Ancient World 6-7/2006-2007*, Trnava 2008, 233-239, Fig. 4-12.
- KNIGGE 1979, U. Knigge, Kerameikos: Tätigkeitsbericht 1979, *AA 1981*, 396 Res. 22.
- KST Kazı Sonuçları Toplantısı
- MITSOPOULOS 1991, V. Mitsopoulos-Leon, Die Basilika am Staatsmarkt in Ephesos. Kleinfunde 1. Keramik hellenistischer und römischer Zeit, *FiE IX 2. 2* (1991) Lev. 208, 07; 209, 08–09.
- MKKS Müze Kurtarma Kazıları Semineri
- PEMBERTON 1985, E. G. Pemberton, Ten Hellenistic Graves in Ancient Corinth, *Hesperia 54*, 1985, 284–286 Lev. 80.
- PESCHLOW 1981, A. Peschlow – Bindokat, “Lelegische Siedlungsspuren am Bfasee”, *Anadolu 22*, 1981-83, 79-83, Res. 1-12.
- PESCHLOW 1996, A. Peschlow – Bindokat, Der Latmos, Mainz, 1996.
- PIEROBON 1984, Rafaella Pierobon, “La Ceramica e la Vita Della Citta, le Coppe a Rilievo Elenistiche” *Bollettino D’arte Supplemento al nr. 31-32*, (1984).
- Res. Resim
- RUMSCHEID 1997, F. Rumscheid, “Mylasa Verteidigung: Burgen Stat Stadtmauer?”, *Stad und Umland, Band 7*, Berlin 1997, 206-222.
- RUMSCHEID 1998, F. Rumscheid, “Milas 1996”, *XV. AST II. Cilt*, Ankara 1998, 395-399.
- SÖĞÜT-ŞİMŞEK-...2002, B. Söğüt – C.Şimşek – A. Baldıran, “Labraunda Açık Hava Kült Alanı”, *Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi 5*: 2002, 143-163.
- TAD Türk Arkeoloji Dergisi
- THOMPSON 1934, H. A. Thompson “Two Centuries of Hellenistic Pottery”, *Hesperia 3*, (1934), 351-365.
- TIRPAN 1996, A. Tırpan, “Lagina Hekate Temenosu 1995”, *18. KST II*, Ankara 1996, 309-336.

Resim 1: Araştırma Bölgesini gösterir harita.

Resim 2: İkizköy, Kocatepe Mevkii, kule.

Resim 3: Ulaş Köyü, Çalcatepe yapı kalıntısı.

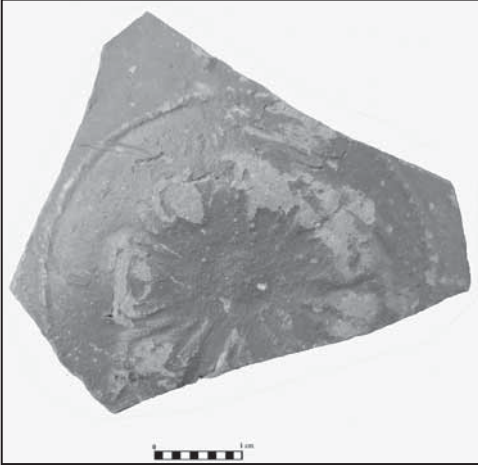
Resim 4: alcatepe, işlik kalıntıları.

Resim 5: Hacıyunus Mevkii, kaya oygu oda mezar.

Resim 6: amlıca Köyü, Gökdağ, yapı kalıntısı.

Resim 7: Gökdağ, kalıp yapımı kase parçası.

Resim 8: Gökdağ, unguentarium parçası.

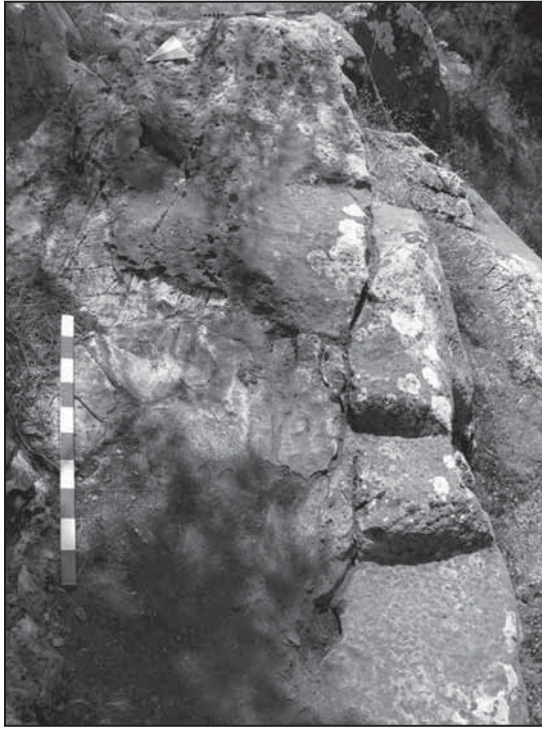
Resim 9: Arslayakası Köyü, Kültepe Tümülüsü.

Resim 10: Tuzabat Ky, oda mezar.

Resim 11: Korucuk Köyü, kaya oygu sandık mezar (khamosorion).

Resim 12: Kayaderesi Köyü, kutsal alan.

Resim 13: Kayaderesi Köyü, Büyükasar, duvar.

Resim 14: Kayaderesi Köyü, Büyükasar, oda mezar.

Resim 15: Çamlıbelen Köyü, sur duvarı.

LES FIGURINES SMYRNIOTES DES MUSEES ARCHEOLOGIQUES D'ISTANBUL: ETUDE ET NOUVELLE PUBLICATION DE LA COLLECTION

Isabelle HASSELIN ROUS¹

Ce travail est le fruit d'une collaboration entre les Musées archéologiques d'Istanbul et le Musée du Louvre et est mené conjointement par Mesdames I. HASSELIN ROUS, Gülcan KONGAZ et Ece IŞIK depuis le mois de mai 2008.

Traduction en turc de ce texte par Mme Ece IŞIK.

Les musées impériaux ottomans de Constantinople furent fondés le 13 juin 1891. Ils devaient accueillir toutes les découvertes archéologiques faites dans l'empire ottoman. C'est ainsi que les gouverneurs des diverses provinces envoyaient les objets découverts sur leur territoire afin qu'ils soient rassemblés et exposés dans la capitale. Face à cet afflux d'œuvres, le directeur et fondateur des musées impériaux, Osman Hamdi Bay fit entreprendre la construction d'un nouveau bâtiment afin de mettre en valeur ces nouvelles collections (Fig. 1). Dans ce souci d'exposer au mieux les œuvres, Osman Hamdi Bay manifesta le souhait dès 1903 qu'une salle soit entièrement dévolue à la présentation des figurines en terre cuite². Entassées jusqu'alors dans quelques vitrines trop petites du Tchinery-Kiosk ou kiosque aux faïences, elles furent à partir de 1903 exposées dans une vaste salle du premier étage de l'aile nord du nouveau bâtiment bénéficiant ainsi d'un bel éclairage naturel (Fig. 2).

La présentation topographique des figurines rendait immédiatement perceptible au visiteur la spécificité des ateliers de production coroplathique d'Anatolie. Outre ce souci de mise en valeur et d'exposition au public d'un matériel souvent jugé mineur au regard de l'art de la sculpture, Osman Hamdy Bay souhaite que les exceptionnelles collections archéologiques des musées impériaux soient publiées afin d'être connues du plus grand nombre. C'est à cette tâche que s'attela notamment un français Gustave Mendel nommé par Osman Hamdy Bay conservateur-adjoint du musée impérial de 1904 à 1914³. En dix

¹ Isabelle HASSELIN ROUS, Musée du Louvre, Département des Antiquités grecques, étrusques et romaines, 75058 Paris cédex 01, FRANCE

Je remercie tout particulièrement Mme Zeynep Kızıltan, Directrice du musée archéologique d'Istanbul ainsi que son prédécesseur Mr Ismail Karamut de m'avoir permis d'étudier ce matériel. Cette étude est menée conjointement avec mesdames Gülcan Kongaz et Ege Işık conservatrices au musée archéologique d'Istanbul. Je tiens à leur exprimer ici toute ma gratitude pour l'accueil chaleureux et la disponibilité dont elles font toujours preuve à mon égard lors de mes venues au musée.

² Mendel G.: *Catalogue des figurines grecques de terre cuite*, Constantinople, 1908, p. V.

³ Concernant la mission de Gustave Mendel auprès des musées impériaux ottomans de Constantinople, voir : Chevalier N. : *La recherche archéologique française au Moyen-Orient, 1842-1947*, Paris, 2002, p. 100-102.

années, Gustave Mendel vint à bout seul de la tâche colossale et exemplaire d'un point de vue scientifique de publication des collections classiques du musée de Constantinople. En 1908 paraissait le *Catalogue des figurines grecques des musées impériaux ottomans de Constantinople*, suivi en 1912-1914 de la somme des quelques 1858 pages du *Catalogue des sculptures grecques, romaines et byzantines des musées de Constantinople*.

La publication des terres cuites des musées archéologiques d'Istanbul par Gustave Mendel

Le catalogue des figurines en terre cuite comporte 3554 numéros excluant certaines séries qui devaient être publiées à part telles que les terres cuites architecturales de Larissa d'Eolie et les figurines de Chypre. Le classement géographique puis typologique à l'intérieur de chaque série qu'adopta Mendel se révèle particulièrement pertinent pour mettre en valeur les spécificités propres à chaque centre de production. Il faut relever la modernité de cette approche au regard de la bibliographie antérieure consacrée aux figurines en terre cuite dans laquelle bien souvent l'approche chronologique ou uniquement typologique et iconographique ne permet pas de se faire une idée précise de la production de telle ou telle cité. Si l'on ne peut que souligner l'excellence de la publication de Gustave Mendel à laquelle nous avons aujourd'hui encore recours quotidiennement, il faut aussi lui reconnaître les défauts de son âge. Le nombre restreint de planches illustrant les objets oblige à se contenter des seules descriptions certes détaillées des oeuvres mais rend impossible tout travail sur les oeuvres non photographiées. La bibliographie de comparaison est presque inexistante en dehors de l'ouvrage de Winter sur les *Typen der figürlichen Terrakotten* ce qui est tout naturel étant donné le peu d'ouvrages publiés en 1908 sur cette catégorie de matériel. Or, l'on sait l'importance du recours aux comparaisons pour l'étude des figurines tant pour déterminer les filiations que les générations de tels objets artisanaux produits souvent en série, ou encore leur attribution à un centre ou un atelier de production, sans parler des hypothèses de datation par rapprochement avec d'autres oeuvres :

Un peu plus d'un siècle après la publication de Mendel, la connaissance accrue des figurines en terre cuite grâce aux nombreuses publications ayant vu le jour permet d'envisager un réexamen de la collection stambouliote.

C'est dans ce sens que s'inscrit notre projet de nouvelle publication des figurines smyrniotes des musées archéologiques d'Istanbul. Il s'agit d'un édifice bien modeste au regard de l'oeuvre de Mendel ou de la richesse de la collection coroplathique du musée. En effet, le corpus des figurines smyrniotes du musée s'élève à environ 160 objets. Cette étude se limite aux figurines smyrniotes dans la mesure où je me suis intéressée depuis plusieurs années à ce centre de production en partant de l'étude de la collection du musée du Louvre. Celle-ci a abouti à l'organisation de deux expositions l'une en 2006 à Izmir organisée par le centre culturel français, l'autre en 2009-2010 au musée du Louvre, dans le cadre de la saison de la Turquie en France. Ces deux événements ont donné lieu à

la publication de catalogues faisant un point sur notre connaissance des productions artistiques de la cité antique de Smyrne et en particulier de la coroplastie⁴. Par ailleurs, les études récentes menées sur les collections smyrniotes de certains musées européens comme celles du British Museum, des Musées royaux d'Art et d'Histoire de Bruxelles ou encore de la collection De Candolle du musée d'art et d'histoire de Genève permettent d'étendre notre connaissance de cette riche production coroplastique de l'antique Smyrne⁵.

L'étude des figurines smyrniotes conservées aux musées archéologiques d'Istanbul a débuté voici deux ans et nous ne présentons donc ici qu'une ébauche de notre travail.

L'origine des collections smyrniotes des musées archéologiques d'Istanbul

Certains musées partagent une histoire commune quant à la constitution de leurs fonds smyrniotes et c'est particulièrement vrai pour les deux institutions qui sont représentées ici à savoir le musée du Louvre et celui d'Istanbul. En effet, la majorité des figurines smyrniotes de ces deux musées est entrée par le biais de donations faites par Paul Gaudin entre les années 1895 et 1904.

Paul Gaudin, né à Paris en 1858, mena une carrière d'ingénieur aux Chemins de fer de la Compagnie de l'Ouest et fut envoyé à partir de 1892 en Turquie. D'abord nommé chef d'exploitation de la ligne de chemin de fer Moudania-Brousse, il s'installa deux ans plus tard à Smyrne où il fut promu « directeur de la compagnie du chemin de fer de Smyrne-Cassaba et prolongements » et fut chargé de la construction de l'extension de la ligne de chemin de fer. Il demeura à Smyrne jusqu'en 1906 puis fut appelé à Damas pour la construction du chemin de fer du Hedjaz. C'est donc au cours de son séjour en Turquie qu'il nourrit une passion pour les antiquités et se constitua une riche collection d'oeuvres de toutes sortes. Il fit don des pièces de sa collection au Louvre et au musée d'Istanbul notamment. Cet ingénieur féru d'archéologie mena également des fouilles archéologiques en Turquie. Il obtint d'Osman Hamdy-Bey l'autorisation de pratiquer des fouilles sur deux sites: le site préhistorique de la nécropole de Yortan en Mysie (à 100 km à l'Est de Pergame) en 1900-1901, puis celui d'Aphrodisias de Carie en 1904-1906. Gaudin finança personnellement l'essentiel de la fouille d'Aphrodisias et la mena au nom des musées impériaux ottomans. Ses carnets de fouilles sont conservés dans les archives des musées archéologiques d'Istanbul.

Pour en revenir à la constitution de sa collection de figurines smyrniotes, il semble que l'ingénieur ait tissé d'étroites relations avec les antiquaires de Smyrne. La ville de Smyrne connaît en cette fin de XIXe s. une forte croissance de sa population entraînant

⁴ *Smyrne/Izmir. Portrait d'une ville au travers des collections françaises*, Izmir, Musée de la chambre de commerce d'Izmir, 9 octobre-30 novembre 2006. *D'Izmir à Smyrne. Découverte d'une cité antique*, Paris, Musée du Louvre, 11 octobre 2009-5 avril 2010.

⁵ Burn L., Higgins R. : *Catalogue of Greek Terracottas in the British Museum*, III, Londres, 2001, p. 127-152. Picaud S. : *Etude des figurines et bas-reliefs en terre cuite de la collection Mithos aux musées royaux d'Art et d'Histoire de Bruxelles*, thèse de doctorat, université Toulouse-le-Mirail, 2002 (inédiée). Courtois C. : *Essai d'identification de la coroplastie smyrniote de la collection De Candolle du musée d'Art et d'Histoire de Genève*, thèse de doctorat, université de Lille III, 2007 (à paraître).

du même coup une flambée de la construction immobilière et ainsi la restructuration de certains quartiers. C'est dans ces circonstances qu'émergent par milliers du sous-sol smyrniote les figurines. Malgré l'absence de contexte archéologique précis, il semble d'après une carte dressée par Paul Gaudin, qu'elles pourraient provenir pour l'essentiel du Mont Pagos et de ses pentes où se dressait l'acropole antique, de la colline du Tépécik au-delà de la muraille de Lysimaque, une des nécropoles de la cité et de la colline du Değirmentepe où s'élevait un grand temple⁶. Les figurines proviendraient alors tant des sanctuaires, des habitats que des tombes.

L'autre partie de la collection de figurines smyrniotes d'Istanbul est issue de la collection Radowitz entrée au musée en 1892. Joseph Maria von Radowitz (1839-1912) était un diplomate au service de la Prusse et fut envoyé au cours de sa carrière à Constantinople, en Chine et au Japon. D'abord chargé d'affaires à Constantinople à partir de 1872, il deviendra ambassadeur d'Allemagne à Constantinople d'octobre 1882 à 1892. Après la chute du chancelier allemand Bismarck, Radowitz sera nommé ambassadeur à Madrid. C'est donc au cours de ses dix années passées à Constantinople qu'il se constitua une collection d'antiquités qu'il céda au musée d'Istanbul à son départ en 1892. Radowitz soutint fortement l'action des archéologues allemands très présents en cette fin de XIXe s. sur de nombreux sites archéologiques prestigieux de l'empire ottoman tels que celui de Pergame par exemple. La collection d'antiquités de Radowitz regroupe donc des figurines issues de divers sites dont celui de Smyrne.

Le corpus des figurines smyrniotes des musées archéologiques d'Istanbul

L'étude des figurines smyrniotes du musée a débuté par celles de la donation Gaudin et par une pièce de la collection Radowitz.

Les 75 figurines vues illustrent parfaitement les spécificités de la production coroplastique de la cité de Smyrne tant du point de vue technique que du point de vue typologique. L'ensemble présente un état de conservation assez fragmentaire ainsi qu'on peut le voir sur la plupart des figurines smyrniotes conservées dans d'autres collections muséales.

Les figurines présentent tout l'éventail des thèmes que l'on trouve habituellement dans la production smyrniote à savoir : les types idéaux, se déclinant en représentations divines ou athlétiques reproduisant ou non de célèbres statues, les types réalistes et caricaturaux avec les fameux grotesques de Smyrne.

Parmi les figurines publiées par Mendel comme étant smyrniotes, l'une d'elle doit être exclue de cet atelier dans la mesure où elle ne correspond pas du tout aux critères techniques ni à l'argile utilisée par cette cité : il s'agit d'un enfant accroupi coiffé du pilos⁷. Outre le type iconographique non attesté à Smyrne, il est moulé dans une argile rouge peu épurée, friable et couverte de nombreuses concrétions terreuses. Il nous semble

⁶ Voir *D'Izmir à Smyrne. Découverte d'une cité antique*, Paris, Musée du Louvre, 11 octobre 2009-5 avril 2010, p. 103.

⁷ Inv. 1985. Mendel G.: *Catalogue des figurines grecques de terre cuite*, Constantinople, 1908, p. 212, n° 1962.

qu'elle correspondrait davantage à des productions coroplathiques d'Eolide. Le Louvre possède un lot d'œuvres données par Gaudin présentant ces mêmes caractéristiques et qui proviennent d'Orta-Köy d'Eolide⁸ (correspondant peut-être à l'antique cité de Néonteichos).

Dans le choix des œuvres que Paul Gaudin donna au musée d'Istanbul, il nous apparaît qu'un thème est plus largement représenté que dans la collection du Louvre par exemple : il s'agit des figures d'enfant.

Avant de présenter quelques objets emblématiques illustrant les grandes thématiques smyrniotes, voici sous quelle forme nous souhaitons publier ces objets. Nous envisageons de faire un catalogue raisonné de ce corpus smyrniote qui sera publié en deux langues, le français et le turc et comportera de nombreuses illustrations des œuvres. Il devrait paraître dans la série des *Varia Anatolica*, revue publiée par l'Institut français d'études anatoliennes. Les figurines seront regroupées de manière thématique puis chronologique, et il sera fait appel à des œuvres de comparaison d'autres musées afin d'établir les rapprochements nécessaires à l'analyse des objets.

Les types idéaux

Dans le registre des figurines influencées par la statuaire, trois œuvres au moins sont marquées par l'art du bronzier Lysippe.

Tout d'abord, un corps d'homme nu inv. 1123 de la collection Radowitz et qui est sans doute l'une des plus belles figurines smyrniotes d'Istanbul (Fig. 3)⁹. Elle illustre parfaitement les spécificités techniques de cette production avec une argile de couleur brun orange très micacée, cette perfection des formes due au travail de reprise à l'outil et cette absence de trou d'évent au revers. Cette figurine athlétique montre un élan des formes du corps qui rappelle bien l'influence de l'art de Lysippe dont l'œuvre a été si souvent copiée par les artisans smyrniotes. On peut rapprocher ce corps de deux figurines du Louvre¹⁰ dont un Héraclès Myr 201 qui présente le même déhanchement et la même fluidité des masses musculaires¹¹.

La tête d'Héraclès inv. 1962 s'apparente quant à elle au type de l'Héraclès Epitrapézios créé par Lysippe (Fig. 4)¹². On peut la rapprocher d'une série assez abondante de figurines reproduisant ce type comme la tête du Louvre MNC 244¹³, ou la figurine CA¹⁴ ou encore de la tête du British Museum 1907.5-19.15¹⁵.

⁸ Besques S. : *Catalogue raisonné des figurines et reliefs en terre cuite grecs, étrusques et romains*, t. III, Paris, 1972, p. 112 à 114, pl. 140 à 142.

⁹ Mendel G. : *Catalogue des figurines grecques de terre cuite*, Constantinople, 1908, p. 211, n° 1959, pl. XII, Fig. 3.

¹⁰ Le torse CA 377. Voir Besques S. : *Catalogue raisonné des figurines et reliefs en terre cuite grecs, étrusques et romains*, t. III, Paris, 1972, p. 162, D 1102, pl. 223 B.

¹¹ Pour Myr 201, voir *D'Izmir à Smyrne. Découverte d'une cité antique*, Paris, Musée du Louvre, 11 octobre 2009-5 avril 2010, p. 138, n°59.

¹² Mendel G. : *Catalogue des figurines grecques de terre cuite*, Constantinople, 1908, p. 216, n° 1977.

¹³ Besques S. : *Catalogue raisonné des figurines et reliefs en terre cuite grecs, étrusques et romains*, t. III, Paris, 1972, p. 197, D 1464, pl. 278 G.

¹⁴ Besques S. : *Catalogue raisonné des figurines et reliefs en terre cuite grecs, étrusques et romains*, t. III, Paris, 1972, p. 160, D 1086, pl. 220 C.

¹⁵ Burn L., Higgins R. : *Catalogue of Greek Terracottas in the British Museum*, III, Londres, 2001, p. 144, n° 2371, pl. 66.

Une autre belle tête masculine à l'expression pathétique rappelle encore l'art de Lysippe (Fig. 5)¹⁶. Elle ne nous semble pas représenter un satyre contrairement à l'opinion de Mendel. On peut la comparer avec une tête masculine de la collection Ian E. Hoblyn à New York dérivant de la statue athlétique de l'Agias de Lysippe¹⁷.

Pour poursuivre dans les figurines dérivant de types statuariers, la tête de Dionysos inv. 1968 (Fig. 6)¹⁸, identifiable grâce au port de la couronne de feuilles de lierre, illustre un type de Dionysos ayant connu une très grande fortune auprès des coroplastes smyrniotes¹⁹. Elle relève du type du Dionysos de Leyde connu par une tête colossale découverte à Smyrne et datée du IIe s. ap. J.-C.²⁰

Parmi les têtes féminines relevant de ces types idéaux, assez peu représentent des divinités.

Cependant, deux têtes d'Istanbul montrent des versions distinctes du type de l'Artémis d'Ephèse (Fig. 7)²¹. La célébrité de ce type statuaire a particulièrement marqué les coroplastes de Smyrne peut-être du fait de la proximité d'Ephèse²².

Parallèlement, il existe tout un ensemble de têtes féminines appartenant à des séries assez courantes dans la coroplastie smyrniote. Parmi les exemplaires les plus anciens, l'on trouve ces têtes parfaitement classicisantes avec coiffure en bandeau et chignon (inv. 1963, 1971)²³ (Fig. 8), puis apparaissent les têtes surmontées de gros nœuds de cheveux (inv. 1988)²⁴. Enfin pour l'époque romaine, la tête inv. 1967²⁵ présente un petit toupet central de type nodus rappelant la mode apparue au début de l'époque augustéenne.

C'est dans la série des représentations enfantines que la collection d'Istanbul se distingue par la richesse et la diversité des types.

¹⁶ Mendel G.: *Catalogue des figurines grecques de terre cuite*, Constantinople, 1908, p. 217, n° 1982, pl. XV, Fig. 12.

¹⁷ Uhlenbrock J.P. (dir.) : *The Coroplast's Art. Greek Terracottas of the Hellenistic World*, New York, 1990, p. 141, n°28.

¹⁸ Mendel G.: *Catalogue des figurines grecques de terre cuite*, Constantinople, 1908, p. 216, n° 1978, pl. XV, Fig. 16.

¹⁹ Voir les têtes de Dionysos M 271 et M 223 des musées royaux de Bruxelles dans Picaud S.: *Etude des figurines et bas-reliefs en terre cuite de la collection Misthos aux musées royaux d'Art et d'Histoire de Bruxelles*, thèse de doctorat, université Toulouse-le-Mirail, 2002, p. 56,57, n° 28, pl. 6, p. 123, n°101, pl. 12. Ou la tête de Leyde inv. I 1892/3.51 dans Leyenaar-Plaisier P. : *Les terres cuites grecques et romaines. Catalogue de la collection du musée national des antiquités à Leiden*, Leyde, 1979, p. 201, n°490, pl. 75.

²⁰ *D'Izmir à Smyrne. Découverte d'une cité antique*, Paris, Musée du Louvre, 11 octobre 2009-5 avril 2010, p. 83, Fig. 53.

²¹ Inv. 1974, 1975. Mendel G.: *Catalogue des figurines grecques de terre cuite*, Constantinople, 1908, p. 218, n° 1987, 1988.

²² Voir au Louvre l'Artémis CA 1202 dans : *D'Izmir à Smyrne. Découverte d'une cité antique*, Paris, Musée du Louvre, 11 octobre 2009-5 avril 2010, p. 142, n° 63. Voir à Leyde l'Artémis LKA 81 dans : Leyenaar-Plaisier P. : *Les terres cuites grecques et romaines. Catalogue de la collection du musée national des antiquités à Leiden*, Leyde, 1979, p. 137, n° 291, pl. 48.

²³ Mendel G.: *Catalogue des figurines grecques de terre cuite*, Constantinople, 1908, p. 218, 219, n° 1992, 1993. On peut les rapprocher d'une tête de Leyde inv. LKA 597, voir Leyenaar-Plaisier P. : *Les terres cuites grecques et romaines. Catalogue de la collection du musée national des antiquités à Leiden*, Leyde, 1979, p. 166, n° 379, pl. 62.

²⁴ Mendel G.: *Catalogue des figurines grecques de terre cuite*, Constantinople, 1908, p. 219, n° 1998. Voir à Leyde la tête LKA 731 : Leyenaar-Plaisier P. : *Les terres cuites grecques et romaines. Catalogue de la collection du musée national des antiquités à Leiden*, Leyde, 1979, p. 168, n° 383, pl. 63.

²⁵ Mendel G.: *Catalogue des figurines grecques de terre cuite*, Constantinople, 1908, p. 219, n° 1996.

On y trouve tout d'abord des représentations d'Eros dont une miniature²⁶ ; puis une petite poupée aux bras articulés²⁷ (Fig. 9) et arborant un haut diadème rappelant celui que portent les Aphrodite orientales. Cet exemplaire de poupée est rarissime à Smyrne et ne trouve de parallèle que dans les miniatures comme avec l'exemple d'une poupée vêtue du Louvre (CA 5803)²⁸.

Toujours dans le registre des miniatures, l'on trouve ces représentations d'enfants emmitoufflés, ou d'un garçonnet jouant avec un masque de théâtre²⁹. Ce genre de miniature montrant des enfants en train de jouer a-t'il quelque chose à voir avec de petites amulettes protectrices?

Dans la série des têtes, celle de l'enfant inv. 1966³⁰ (Fig. 10) au front couronné d'un haut toupet maintenu par un ruban présente de beaux restes de peinture jaune d'or, peut-être des restes de dorure, et appartient à une série dont on connaît des parallèles à Leyde (inv. S 84) et à Bruxelles (M 204)³¹.

D'autres têtes se font l'écho des coiffures typiques de l'enfance, comme une tête de fillette inv. 1953 montrant au sommet du crâne la natte portée par les enfants, ou encore deux têtes de bébés (inv. 1987, 1950) aux chairs poupines³².

Les types réalistes et caricaturaux

Voici à présent quelques figurines du musée illustrant les types réalistes et caricaturaux. Cette série complexe des grotesques ayant contribué à la célébrité des figurines smyrniotes est représentée dans les collections du musée d'Istanbul à peu près à part égale avec les types idéaux.

Dans la catégorie des types réalistes, l'on peut trouver diverses thématiques allant de la représentation de personnages saisis dans leurs activités quotidiennes ou sportives, à la représentation d'étrangers dont les coroplathes smyrniotes se sont plus à décrire les caractères ethniques.

Ainsi, une petite figurine inv. 1150 décrit un esclave ployant sous le poids de la lourde besace qu'il porte dans le dos³³. Son visage est caricatural avec son crâne chauve et ses grandes oreilles. Des figurines du même type mais miniatures se trouvent dans les

²⁶ Inv. 1984, 1981. Mendel G.: *Catalogue des figurines grecques de terre cuite*, Constantinople, 1908, p. 211, n° 1958, 1957.

²⁷ Inv. 1980. Mendel G.: *Catalogue des figurines grecques de terre cuite*, Constantinople, 1908, p. 213, n° 1965.

²⁸ Besques S.: *Catalogue raisonné des figurines et reliefs en terre cuite grecs, étrusques et romains*, t. III, Paris, 1972, p. 181, D 1303, pl. 253 I.

²⁹ Inv. 1976, 1978, 1979. Mendel G.: *Catalogue des figurines grecques de terre cuite*, Constantinople, 1908, p. 212, n° 1961, 1964, 1963.

³⁰ Mendel G.: *Catalogue des figurines grecques de terre cuite*, Constantinople, 1908, p. 221, n° 2007.

³¹ Leyenaar-Plaisier P.: *Les terres cuites grecques et romaines. Catalogue de la collection du musée national des antiquités à Leiden*, Leyde, 1979, p. 230, n° 586, pl. 84. Picaud S.: *Etude des figurines et bas-reliefs en terre cuite de la collection Misthos aux musées royaux d'Art et d'Histoire de Bruxelles*, thèse de doctorat, université Toulouse-le-Mirail, 2002, p. 406, 407, n° 383, pl. 54.

³² Mendel G.: *Catalogue des figurines grecques de terre cuite*, Constantinople, 1908, p. 220, 221, n° 2002, 2003, 2006.

³³ Mendel G.: *Catalogue des figurines grecques de terre cuite*, Constantinople, 1908, p. 214, n° 1969.

collections du Louvre et de Leyde³⁴.

Dans le registre des figures athlétiques caricaturales, se trouve un torse d'homme inv. 2318³⁵ (Fig. 11) dont les bras tendus vers l'avant font penser à un athlète en train de pratiquer un sport. Mais les chairs flasques de son ventre ne s'accordent guère avec la musculature d'un corps athlétique. Il s'agit peut-être de la caricature d'un pugiliste d'après le meilleur parallèle que l'on trouve dans les collections du Louvre³⁶.

Parmi les représentations ethniques, les coroplathes smyrniotes ont affectionné représenter des figures de noir comme cette très expressionniste tête de noir inv. 2339³⁷ (Fig. 12). Les caractères ethniques y sont très marqués et le personnage est représenté en train de souffler comme sur une tête du Louvre³⁸. Faut-il les rapprocher des représentations en bronze d'esclaves noirs juchés sur le réservoir de lampes à huile et actionnés à souffler sur le bec de celle-ci³⁹ ?

Le registre des types réalistes voire des portraits est illustré par une tête d'homme d'époque romaine inv. 2324⁴⁰ coiffée du manteau à capuchon et représentant sans doute un personnage de condition modeste, un esclave ou paysan, d'après le vêtement qu'il porte ou encore les traits burinés de son visage. Des exemples proches se trouvent au Louvre⁴¹.

Quant à la catégorie des grotesques, on y trouve à la fois des figurines affublées de pathologies parfois exagérément outrées, et des figurines dont les traits ont été caricaturés volontairement afin de provoquer le rire.

La figurine de bossu inv. 2328⁴² résume bien à elle seule cette problématique des grotesques (Fig. 13). Elle montre un personnage au corps déformé par la maladie, peut-être le mal de Pott, cette maladie pulmonaire entraînant des déformations osseuses avec gibbosité et forte projection de la cage thoracique vers l'avant. Si l'on s'en tient au corps seul, on pense à une représentation pathologique. Mais le visage de ce personnage est volontairement caricatural avec ce gros nez épaté et sa bouche grande ouverte comme si l'homme hurlait. On peut rapprocher cette figurine d'un autre bossu du Louvre cette fois-

³⁴ CA 773, voir : Besques S. : *Catalogue raisonné des figurines et reliefs en terre cuite grecs, étrusques et romains*, t. III, Paris, 1972, p. 180, E/D 1281, pl. 251 D. S 19, voir : Leyenaar-Plaisier P. : *Les terres cuites grecques et romaines. Catalogue de la collection du musée national des antiquités à Leiden*, Leyde, 1979, p. 160, n° 360, pl. 60.

³⁵ Mendel G. : *Catalogue des figurines grecques de terre cuite*, Constantinople, 1908, p. 214, n° 1972.

³⁶ CA 1608. Voir : *D'Izmir à Smyrne. Découverte d'une cité antique*, Paris, Musée du Louvre, 11 octobre 2009-5 avril 2010, p. 182, n°99.

³⁷ Mendel G. : *Catalogue des figurines grecques de terre cuite*, Constantinople, 1908, p. 224, n°2029.

³⁸ CA 743, voir : *D'Izmir à Smyrne. Découverte d'une cité antique*, Paris, Musée du Louvre, 11 octobre 2009-5 avril 2010, p. 185, n° 103.

³⁹ Voir à propos de ces représentations : Pasquier A., « A propos du goût alexandrin : la lampe au Pygmée du musée du Louvre », *Monuments et mémoires de la fondation Eugène Piot*, 87, 2008, p. 5-30.

⁴⁰ Mendel G. : *Catalogue des figurines grecques de terre cuite*, Constantinople, 1908, p. 224, n° 2031.

⁴¹ CA 4893, voir : Besques S. : *Catalogue raisonné des figurines et reliefs en terre cuite grecs, étrusques et romains*, t. III, Paris, 1972, p. 223, E/D 1693, pl. 304 F.

⁴² Mendel G. : *Catalogue des figurines grecques de terre cuite*, Constantinople, 1908, p. 214, n° 1971.

ci ithyphallique (CA 5190), au travail du corps très semblable⁴³. L'expression hébétée du visage du bossu parisien présente sans doute les stigmates de l'ébriété. Ces figurines grotesques de bossus ivres devaient concentrer sur elles la charge des maléfices pouvant s'abattre sur tout homme qu'il s'agisse de la maladie ou encore des excès du banquet.

Illustrant aussi cette veine grotesque, la figurine de vieille femme inv. 2319⁴⁴ (Fig. 14) est très intéressante car elle a conservé sa tête sur un corps dont on possède par ailleurs d'assez nombreux exemples mais toujours acéphales⁴⁵. On les interprète habituellement comme des représentations de femmes enceintes. Or, il doit plutôt s'agir du type de la vieille nourrice ou encore de la courtisane vieillissante. Le corps aux seins lourds porte les stigmates de l'âge. Le visage caricatural est surmonté d'une coiffure à haut toupet typiquement romaine et mise à la mode par Plotine, épouse de l'empereur Trajan (98-117).

Dans la série des têtes grotesques, on retrouve bien entendu cette variation entre types pathologiques et types caricaturaux visant à provoquer le rire.

La tête miniature d'homme chauve aux oreilles décollées inv. 2330⁴⁶ appartient aux types pathologiques comme en témoigne la déformation excessive de son crâne sans doute due à une hydrocéphalie.

Dans le registre de la caricature, on trouve une tête de vieille femme grimaçante inv. 2337⁴⁷, à la bouche largement ouverte, dont les traits ethniques ont été volontairement exagérés par le coroplaste ; ou encore une tête d'homme caricaturale inv. 2338⁴⁸ à la bouche grande ouverte et très grimaçante procédant d'un type analogue à une oeuvre du Louvre au rictus encore plus outré (inv. CA 5392)⁴⁹. Ce genre de tête hyper-expressive a sans doute à voir avec certains personnages de la Comédie antique dont les coroplastes smyrniotes ont pu s'inspirer pour la création de leurs caricatures :

Voici donc émergeant de la collection de figurines smyrniotes des musées archéologiques d'Istanbul quelques exemplaires permettant d'apprécier la richesse et la variété de la production des ateliers coroplastiques de cette grande cité ionienne, depuis les débuts de l'époque hellénistique jusqu'à la fin du IIe s. ap. J.-C. La nouvelle publication de ce matériel que nous vous invitons à découvrir d'ici quelques années est aussi une occasion exceptionnelle de collaboration entre deux institutions muséales prestigieuses que sont les musées archéologiques d'Istanbul et le musée du Louvre, perpétuant ainsi des liens scientifiques tissés voici plus d'un siècle entre la Turquie et la France.

⁴³ D'Izmir à Smyrne. Découverte d'une cité antique, Paris, Musée du Louvre, 11 octobre 2009-5 avril 2010, p. 174, 175, n° 91.

⁴⁴ Mendel G. : *Catalogue des figurines grecques de terre cuite*, Constantinople, 1908, p. 215, n° 1974.

⁴⁵ Voir au Louvre par exemple CA 5231, dans : Besques S. : *Catalogue raisonné des figurines et reliefs en terre cuite grecs, étrusques et romains*, t. III, Paris, 1972, p. 166, D 1143, pl. 230 C.

⁴⁶ Mendel G. : *Catalogue des figurines grecques de terre cuite*, Constantinople, 1908, p. 224, n° 2028.

⁴⁷ Mendel G. : *Catalogue des figurines grecques de terre cuite*, Constantinople, 1908, p. 225, n° 2034.

⁴⁸ Mendel G. : *Catalogue des figurines grecques de terre cuite*, Constantinople, 1908, p. 222, n° 2017.

⁴⁹ Besques S. : *Catalogue raisonné des figurines et reliefs en terre cuite grecs, étrusques et romains*, t. III, Paris, 1972, p. 291, E/D 1767, pl. 310 I.

*İSTANBUL ARKEOLOJİ MÜZELERİ'NDEKİ PIŞMIŞ TOPRAK İZMİR
FIGÜRİNLERİ : KOLLEKSIYONUN İNCELENMESİ VE YENİ YAYINI*

(I.Hasselin Rous,Musee du Louvre Departement des Antiquités grecques,étrusques
et romaines,75058 Paris cedex 01,France)

(Özetleyerek Türkçe'ye Çeviren : M.Ece Işık)

Bu çalışma, İstanbul Arkeoloji Müzeleri ile Louvre Müzesi arasındaki işbirliği ile Ekim 2007 başından itibaren I.Hasselin Rous,Gülcan Kongaz ve M.Ece Işık tarafından gerçekleştirilmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı olan topraklardan gelen tarihi eserleri sergilemek amacıyla 13 Haziran 1891'de Müze-i Hümayun kurulmuştur. Birçok eserin yer darlığından sergilenememesi nedeniyle Müze-i Hümayun'un kurucusu ve müdürü olan Osman Hamdi Bey yeni bir bina yaptırmıştır (Resim : 1). Osman Hamdi Bey bütün pişmiş toprak figürinlerin birlikte sergileneceğini 1903'de kararlaştırmıştır. O güne kadar Çinili Köşk'de birkaç küçük vitrin içinde üst üste bulunan pişmiş toprak figürinler 1903'den itibaren yeni binanın Kuzey kanadının 1.katında doğal gün ışığıyla aydınlanmış geniş bir salonda sergilenmeye başlanmıştır (Resim : 2). Figürinlerin topografik sergilenmesi ziyaretçinin Anadolu'nun pişmiş toprak figürin üretim atölyelerinin özgünlüğünü kolayca anlamasını sağlamıştır. Osman Hamdi Bey Müze-i Hümayu'nun muhteşem arkeolojik koleksiyonlarını daha geniş kitlelere tanıtmayı diledi ve kendisi tarafından müze uzman yardımcısı olarak görevlendirilen fransız Gustave Mendel on yıl boyunca (1904-1914) müzenin klasik eserler koleksiyonlarının bilimsel olarak yayınıni yapmıştır. 1908'de «Osmanlı İmparatorluk Müzeleri'nin pişmiş toprak Yunan Figürinleri Kataloğu», 1912-1914'de de «Konstantinople Müzeleri'nin Yunan,Roma ve Bizans Heykellerinin Kataloğu» çıkmıştır.

*Gustave Mendel'in İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ndeki Pişmiş Toprak Figürinlerin
Yayını*

Katalog, Larissa (Aolis) mimarî pişmiş toprakları ve Kıbrıs pişmiş toprak figürinleri hariç 3554 adet pişmiş toprak figürinleri içermektedir. Bütün serilerin coğrafi ve kendi içinde tipolojik olarak ayrılması her üretim merkezinin kendi özelliğini ortaya koymuştur. Bu yaklaşımın günümüze uygunluğunu kabul ederek bugün hala Gustave Mendel'in çağının eksikliklerine rağmen yetkin yayınına başvurduğumuzu söyleyebiliriz. Bütün eserlerin fotoğraflanmaması ve eserleri gösteren sınırlı levha sayısı figürinlerin detaylı olarak betimlenmesiyle aşılmıştır. Winter'in «Typen der figürlichen Terrakotten» isimli yayını hariç eserlerin karşılaştırılması için bibliyografya hemen hemen hiç yoktur. Ayrıca diğer başka eserlerle karşılaştırılarak yapılan tarihleme önerilerinden hiç bahsedilmemektedir.

Mendel'in yayınının bir asırı aşması ve birçok yayın sayesinde pişmiş toprak figürinleri tanımamız İstanbul koleksiyonunu tekrar gözden geçirmemize izin vermektedir. Bu anlamda ortak çalışmamız olarak İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ndeki İzmir figürinleri'nin yeni yayınına karar verilmiştir. Mendel'in yayınının ve İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nin pişmiş toprak figürin koleksiyonunun zenginliği karşısında yayınımız oldukça alçak gönüllü olacaktır. Müze'nin pişmiş toprak İzmir figürinleri kataloğu (Korpusu) 160 eser üzerine olacaktır. İki yıldır incelediğimiz eserlerin ön çalışmasını sunmaktayız.

İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ndeki Pişmiş Toprak İzmir Figürin Koleksiyonunun Edinilmesi

Pişmiş toprak İzmir figürinlerinin edinilmesi sırasında bazı müzeler tıpkı Louvre ve İstanbul Arkeoloji Müzeleri gibi ortak öyküye sahiptir. Pişmiş toprak İzmir figürinlerinin büyük çoğunluğu 1895-1904 yılları arasında Paul Gaudin'in yaptığı bağış sayesinde her iki müzeye girmiştir.

Paul Gaudin 1858 yılında Paris'de doğdu.1892 yılından itibaren Türkiye'de Demiryolları Batı İşletmesi'nin mühendisi olarak görev yaptı. «İzmir-Kassaba ve Uzantısı « demiryolu işletmesinin müdürlüğüne getirildi. 1906'da İzmir'den Şam'daki Hicaz demiryolu yapımı için ayrıldı. Türkiye'deki görevi esnasında tutkuyla topladığı figürinlerle büyük bir koleksiyon oluşturdu. Koleksiyonundan Müze-i Hümayun'a ve Louvre Müzesi'ne bağışlar yaptı. Gaudin İzmirli antika satıcıları ile sıkı ilişki içinde olsa gerekir.19.yy İzmir'de imar hareketlerinin yoğun olduğu bir dönemdi. Böylece yer altından binlerce pişmiş toprak İzmir figürini ele geçti. Arkeolojik bulgu eksikliğine rağmen Gaudin bir harita oluşturdu; figürinlerin önemli kısmının Pagos Dağı ve onun eteklerinde yer alan antik akropolden, Tepecik ile şehrin Lysimakhos Surları arasındaki kentin nekropollerinin birinden ve büyük tapınağın bulunduğu Değirmen Tepe'den gelmiş olmalıdır.

İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ndeki pişmiş toprak İzmir figürinlerinin bir kısmı da 1892'de Radowitz koleksiyonu olarak kazanılmıştır. Joseph Maria von Radowitz (1839-1912) Prusyalı bir diplomattır.1882-1892 yılları arasında Almanya'nın İstanbul büyükelçisi olmuştur. İstanbul'da 10 yıl boyunca topladığı eserleri 1892'de Türkiye'den ayrılırken Müze-i Hümayun'a vermiştir.

İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ndeki Pişmiş Toprak İzmir Figürinlerinin Katoloğu (Korpusu)

Pişmiş toprak İzmir figürinlerinin incelenmesine Gaudin'in bağışladığı eserler ve Radowitz koleksiyonunun bir kısmıyla başlandı, 75 pişmiş toprak figürin teknik ve tipolojik açıdan incelenmesiyle İzmir'in pişmiş toprak atölyeleri üretim özellikleri ortaya çıkarıldı. Pişmiş toprak figürinler İzmir üretiminde alışık olduğumuz konuları içerir : İdeal

tipler tanrıçalar veya atletik vücutlar, gerçekçi tipler ve İzmir'in ünlü karikatür tipleri.

Paul Gaudin'in Müze-i Hümayun'a bağışladığı eserlerin seçiminde bir konu Louvre Müzesi'ndekilere göre daha bol örnekliktir : bu da çocuk figürinleridir.

Pişmiş toprak İzmir figürinleri üzerine yapılacak katalog birçok eserin fotoğrafını içererek Fransızca ve Türkçe olarak iki dilde yayınlanmasını öngörmekteyiz. Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü yayını olarak Varia Anatolica serisinde yer alacaktır. Pişmiş toprak figürinler konularına ve tarihlendirilmelerine göre gruplandırılacak, diğer müzelerdeki benzeleriyle karşılaştırılacaktır.

İdeal Tipler

Heykel sanatından esinlenen pişmiş toprak figürinler arasında en aşağı 3 eserde tunç sanatçısı Lysippos'un etkisi görülür. Öncelikle Radowitz koleksiyonuna ait 1123 env. numaralı çıplak erkek vücudu kuşkusuz İstanbul'daki pişmiş toprak İzmir figürinleri arasında en güzellerinden biridir (Resim : 3). Bu atletik figürin vücut formunun esnekçe atılımını gösterir ki bu da İzmirli sanatçılar tarafından sıklıkla taklit edilen Lysippos sanatının etkilerini hatırlatır. Bu vücut Louvre'un 2 figürinini anımsatır.Biri Herakles Myr 201 dir.

1962 env. numaralı Herakles başı Lysippos'un Herakles Epitrapezios tipini anımsatır (Resim :4). Bu seride çok üretilmiş figürin tipleri olarak Louvre'daki Baş MNC 244 veya Figürin CA 784 ya da British Museum'daki Baş 1907.5 - 19.15'dir.

Yine Lysippos sanatını çağırıştıran patetik ifadeli güzel bir erkek başıdır (env. no.1972) (Resim: 5). Bunu da New York'daki İan Hoblyn koleksiyonundaki erkek başıyla karşılaştırabiliriz.

Heykelsi tip benzerindeki figürinler içinde Dionysos başı (env.no.1968) (Resim :6) İzmir'de ele geçmiş ve M.S 2.yy'a tarihlenen kolosal baş olarak tanınan Leyde Dionysos'unu andırır.

Kadın başlarına gelince ideal tipler arasında tanrıça başından az örnek vardır. İstanbul'daki 2 Baş Efes Artemis'i tipinde ayrıcalık gösterir (env.no.1974) (Resim : 7). Bununla birlikte İzmir pişmiş toprak sanatında sıkça rastladığımız kadın başları grubu vardır.Bunların en eski örnekleri başında bant ve topuz olan başlardır.(env.no.1963,1971) (Resim : 8).

İstanbul'un çocuk figürinleri koleksiyonun zenginliği ve tip çeşitliliği fark edilir .Öncelikle eros tipleri sonra da kolları oynak küçük bir oyuncak bebettir (env.no.1980) (Resim :9). Bu örneğin benzeri minyatür olarak Louvre'daki Giysili Oyuncak Bebek'dir (CA 5803).

Çocuk başları arasında (env.no.1966) (Resim : 10) olanda başındaki bantta altın sarısı boya izi kalıntısı vardır bu da Leyde (env.no S84) ve Brüksel (M.204) ile benzerlik gösterir.

Gerçekçi ve Karikatür Tipler

İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nin gerçekçi ve karikatür tiplerine gelince pişmiş toprak İzmir figürinlerinin ünlü grotesk figürinleri ideal tiplerle hemen hemen aynı bakımından eşittir.

Gerçekçi tipler kategorisinde konu çeşitliliği bulunur. İzmirli pişmiş toprak figürin sanatçıları, spor ve günlük faaliyetlerini yapan insanlardan etnik karakter tiplerine kadar betimlemişlerdir.

Karikatür atlet tipleri içinde öne doğru uzanan kollarıyla spor yapmakta olan bir atleti anımsatan erkek torsosu vardır (env.no 2318) (Resim : 11). Ancak karın bölgesindeki pörsük etiyile atletik kaslı bir vücutla alakası yoktur. Bu örnek Louvre Müzesi koleksiyonlarındaki karikatür boksör ile harika bir benzerlik gösterir.

Etnik örnekler arasında İzmirli pişmiş toprak sanatçıların yapmayı sevdiği zenci figürinleri vardır. Tıpkı son derece gerçekçi zenci kafası gibi (env.no 2339) (Resim : 12).

İstanbul koleksiyonunda grotesk tiplerinde hastalıkları gülünç ve zaman zaman da oldukça abartılı betimlenen gülümsetmek amacıyla karikatürize ettikleri figürinleri görebiliriz.

Bu tanımlara aynı anda en iyi uyan kambur figürinidir (env.no 2328) (Resim: 13). Bu figürin bir hastalıktan belki de Pott hastalığından vücudu deforme olmuş biridir; bu hastalık kemikleri kamburlaştırarak deforme edip göğüs kafesini oldukça ileri doğru eğen bir akciğer hastalığıdır. Eğer sadece vücudu ele alırsak hastalığı betimlediğini düşünürüz. Ancak bu kişinin yüzü iri basık burunu ve inleyen büyük açılmış ağızıyla isteyerek karikatürize işlenmiştir. Bu çalışmaya çok benzeyen Louvre'daki itifallik kambur figürinini (CA 5190) söyleyebiliriz.

Grotesk betimlemesinde yaşlı kadın figürünü çok ilginçtir (env.no 2319) (Resim :14) çünkü vücudunun üzerinde baş taşımakta ancak beyni bulunmamakta olan bu tip örnekler oldukça fazladır.

Grotesk başlar içinde bu çeşitlilik gülümsetmek amaçlı, hastalığı olan karikatür tiplerinde bulunur. Aşırı deforme olmuş kafatası ile kuşkusuz hidrosefali hastalığı olan kel kafalı kepece kulaklı minyatür erkek başı (env.no 2330). patolojik rahatsızlığı olan tiplere aittir.

Böylece İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ndeki pişmiş toprak İzmir figürinleri koleksiyonunu bir kaç örnekle zenginliğini ve İonya'nın bu büyük şehrinin pişmiş toprak figürin atölyelerinin Helenistik Çağ'ın başından M.S. 2. yy.ın sonuna kadar olan üretim çeşitliliğini ortaya koyduk. Buradan sizi keşfetmeye davet ettiğimiz bu malzeme üzerinde hazırlanacak yeni yayın İstanbul Arkeoloji Müzeleri ile Louvre Müzesi'nin, Türkiye ve Fransa arasındaki bir yüzyıllı aşkıdır devam eden bilimsel bağ çerçevesinde iki prestijli müzecilik öğretim kurumunun müstesna işbirliğidir.

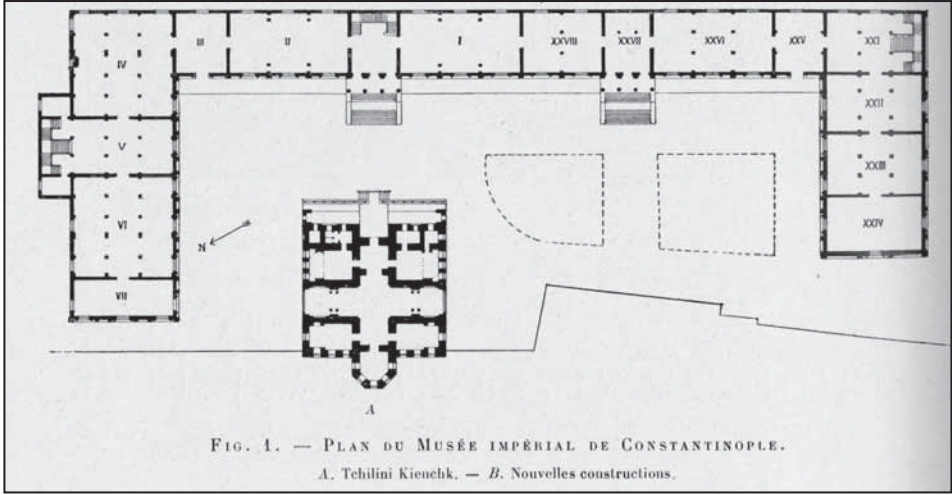

Fig. 1: plan du nouveau bâtiment des musée impériaux ottomans au début du XXème siècle.
Resim 1: Müze-i Hümayun'un yeni binasının planı (20.yy başı).

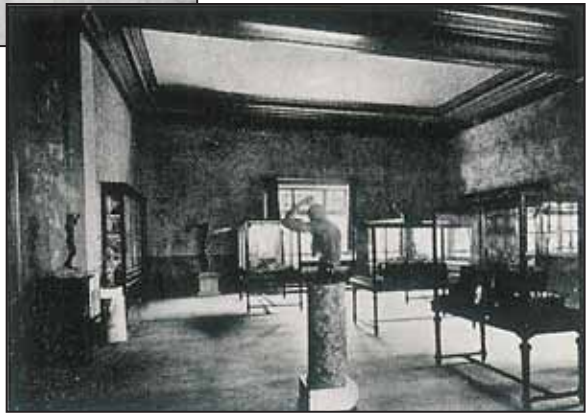

Fig. 2: photographies des salles présentant les terres cuites au début du XXème siècle.
Resim 2: Pişmiş toprak figürinlerin sergilendiği salonların fotoğrafı (20.yy başı).

Fig. 3: Corps d'homme nu inv. 1123.
Resim 3: Çıplak erkek vücudu env.no 1123.

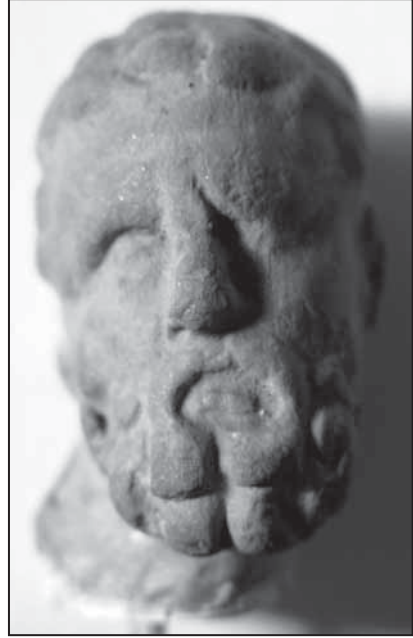

Fig. 4: Tête d'Héraclès inv. 1962 du type de l'Héraclès Epitrapézios de Lysippe.
Resim 4: Herakles başı env.no 1962 Lysippos'un Epitrapezios Heraklesi'i tipinde.

Fig. 5: Tête masculine inv. 1972.
Resim 5: Erkek başı env.no 1972.

Fig. 6: Tête de Dionysos du type de Leyde inv. 1968.
Resim 6: Leyde tipinde Dionysos başı env.no 1968.

Fig. 8: Tête de femme classicisante inv. 1971.
Resim 8: Klasik kadın başı env.no 1971.

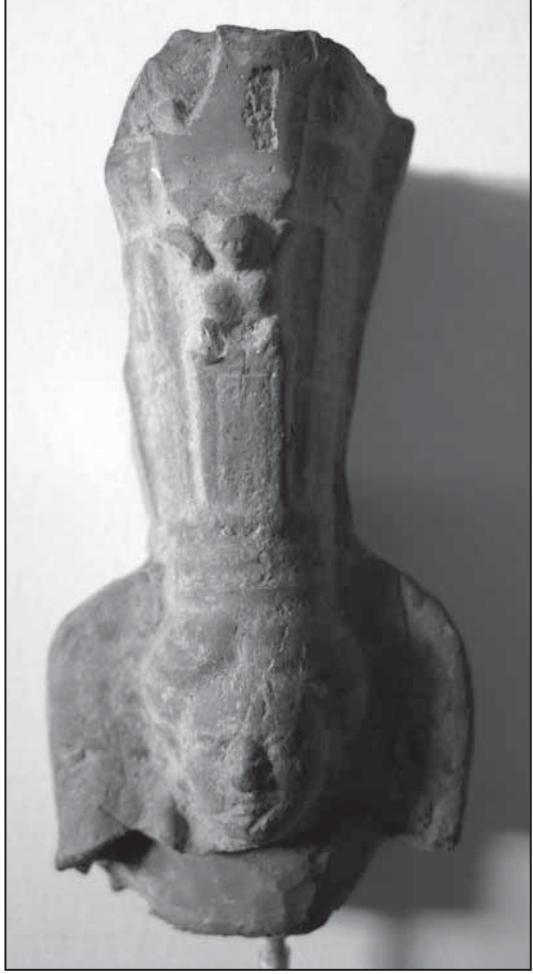

Fig. 7: tête de l'Artémis d'Ephèse inv. 1974.
Resim 7: Efes Artemis'i başı env.no 1974.

Fig. 9: poupée inv. 1980.
Resim 9: Oyuncak bebek env.no 1980.

Fig. 10: Tête de petite fille inv. 1966.
Resim 10: Kız çocuğu başı env.no 1966.

Fig. 11: Torse d'un homme saisi dans une attitude athlétique inv. 2318.
Resim 11: Atletik duruşu olan erkek torsosu env.no 2318.

Fig. 12: Tête de noir inv. 2339.
Resim 12: Zenci başı env.no 2339.

Fig. 13: Figurine d'homme bossu inv. 2328.
Resim 13: Kambur erkek figürini env.no 2328.

Fig. 14: Figurine fragmentaire de vieille femme grotesque inv. 2319.
Resim 14: Grotesk yaşlı kadın figürin parçası env. no 2319.

THE AMUQ VALLEY REGIONAL SURVEY PROJECT 2009

Lynn DODD*
Adam GREEN
Aslıhan YENER

The Amuq Valley Regional Survey Project is an ongoing collaborative effort to address a wide variety of research questions regarding the social, cultural, and geographic processes that have shaped settlement in the Amuq Valley in the Hatay province. The 2009 survey season took place from June 20-29, 2009 and was aimed at clarifying the extent of occupations during Phases K, L, and M (Middle and Late Bronze Age), when Tell Atchana was a regional palatial center.

To accomplish this goal, the survey team gathered data at a variety of scales, including surface collections in fields immediately adjacent to tells and along extended transects that stretched more than a kilometer from a mound's center. Traditional surface surveys have often been used to address the range of settlement and human activities that occurred at mounded sites (Tosi, *et al* 1998). These approaches tend to focus on the mounds themselves, and are less able to generate data which enables questions relating to social, political and economic organization to be addressed. Reliable settlement pattern data should include traces of human occupation and activities that lie beyond the margins of the easily detected mounds that characterize 2nd millennium urban sites in the lowlands of this region (see Wilkinson 2005). Several opportunistic collections were made when field conditions permitted. These efforts yielded extensive data on the distribution of artifacts around the mounds. When added to material from previous AVRPs seasons, the spatial extent of Bronze Age settlements beyond the mound center becomes apparent, necessitating a revision in researchers' approach to site size analysis in the Amuq Plain.

During the 2009 season three sites were selected for surface collections (Fig.1). Two of these sites were selected for their importance as significant nodes of human activity in the 2nd millennium. Tell Atchana (ancient Alalakh) was a major center of political and economic control during this period, and Tell al-Judaidah (hereinafter Judaidah) was situated at one of few passes into the Amuq valley, which is otherwise bounded by highlands on all sides. Tell Salihyiah lies just off the modern road that today allows us to drive between Atchana and Judaidah. While a coherent rationale underlay all of the survey work we undertook this season, the methodology used at each site was tailored to local, site specific conditions. The new survey data allowed the AVRPs to better characterize the second millennium landscape and the nature and extent of settlements within the territory ruled by the palatial center at Alalakh, which has been a long-term goal of the AVRPs project (Yener, *et al.* 1998).

* Lynn DODD, University of Southern California, Archaeology Research Collection, ACB 130, MC 1481, Los Angeles, CA 90089-1481, USA

Atchana

The survey at Atchana was designed to fill gaps in the areas surveyed around the mound during previous research seasons because of crop rotations. Identifying and bounding a lower town around Alalakh has been a goal of generations of archaeologist working in this region. The original excavator of Tell Atchana, Leonard Woolley, articulated an interest in the site's lower town but did not develop a systematic methodology for identifying it. The data gathered during the 2009 survey season complement the survey of Tell Atchana (AS 136) that was carried out by an AVRP team during the 2000 field season. For details, see Casana and Gansell (2005: 157). This year's survey of AS 136 generated new data for addressing this problem, enabling a clearer assessment of the relationship between the high mound (which is the location of monumental buildings, such as palaces and fortresses, and areas devoted to industrial activities, craft production, and burials) and its immediate surroundings, which could have contained a contemporary outer town. The 2009 off-mound survey allowed researchers to derive new data about artifact density and dating in those fields that had not been available for survey in previous years around Atchana. This included a large area on the southwest side of the mound, indicated by the white area in (Fig. 2) on the southwest side of the mound adjacent to the modern village of Atchana, and an area on the northeast side of the mound. The lack of open fields on the northeast side of the site prevented additional work there during the 2009 AVRP survey season.

The methodology of previous AVRP pedestrian surveyors in the fields adjacent to Tell Atchana involved the collection of all visible artifacts in 100 meter collection units along transects that were spaced 10 meters apart. All artifacts visible within a 1 meter swath along the surface transect were collected, counted, and tallied at the end of each transect unit. The off-site survey done by teams in previous years conformed to the existing field boundaries and the surveyors sought fields with comparable visibility. In order to facilitate a higher resolution analysis of the data from the un-surveyed fields surrounding Tell Atchana, the 2009 AVRP team established transects and collected them in accord with a finer grained methodology. The new collection units were limited to 10 meters in length, so that every 10 meters a discrete collection unit was established. The resulting data are comparable to the collections from the previous surveys, but can also be used to produce refined spatial analyses of sherd density that may identify or account for greater variation in the data.

This year two previously unexamined fields (A and B) near Tell Atchana were surveyed. Field A lies next to Field B and both fields are adjacent to a road which runs along their north side. This road forms the southern border of the mound of Atchana and runs along the south side of the high mound into the modern village which now occupies the southeast end of the mound. Field A had been plowed recently. Therefore, the surface was broken up into large, hard chunks of dark brown soil with dispersed areas of golden straw lying in crevices and atop the plowed up soil so that visibility was partly obscured. Approximately 60% of the ground surface was free from obstruction in Field

A, and a considerable quantity of sherds and other cultural materials were collected. Field visibility was adequate to achieve survey results but the conditions of visibility were less optimal than in the neighboring field (B). Field B is adjacent to and northwest of Field A. It was recently planted with cotton and the plants were generally less than 20 cm high. The field visibility was excellent (nearly 90 to 100% free of obstruction). It is therefore interesting that the recovery of sherds was twice as high in Field A as in Field B. The density of sherds in the surveyed fields around Atchana was between 18 to 32 sherds per 100 square meters. Surveyors collected along each transect until two adjacent empty, or sterile, collection units were identified. Two such collection units were used as a means of delimiting the extent of cultural materials. When that point was reached, the collection along that particular transect ceased.

The 2009 off-mound survey around Atchana included 21 transects that yielded 373 collection units. These collection units represent surface materials from 10% of the total area surveyed, 3730 square meters. The collection is stored in the Atchana excavation house depot in Tayfursökmen, as are materials from the other sites surveyed.

Analysis

The 2009 data could be compared to previous survey work around Atchana and to the off-mound survey of Tell Tayinat, which lies about a kilometer to the NE and which is the succeeding palatial center during the Iron Age. The original Tell Tayinat survey was conducted over four days, covering part of the mound and surrounding fields. Cotton was an impediment to visibility (Batiuk and Harrison 2005: 175). Cultural materials were collected at intervals of 10 meters along transects and in 10m collection units. Hence the collection at Tayinat's lower town resulted in precision that is 10 times greater than the Tell Atchana collection units employed during the year 2000 survey, thus allowing higher resolution analysis. This is not a statement about the accuracy of either result. Rather, this observation is a recognition that the occurrence of sherds on the off-mound transects from the year 2000 Atchana survey can be specified to a 100m long collection unit while the occurrence of sherds on the off-mound transects can be specified within a 10 m long collection unit for Tayinat. During the 2009 survey, the AVRVP surveyors collected each transect at the same rate as the Tayinat surveyors (i.e. 10 m collection units rather than 100m collection units). This method was designed to enable us to assess whether there were any collection biases introduced through this methodological difference.

In order to calculate a comparable result to the previous year 2000 Atchana off site survey data, Tayinat's 10 meter collection units needed to be merged into a single 100 meter collection unit. The overall result from the survey at Tayinat was 200-300 sherds per 100 sq. meters. The density of sherds found during the year 2000 AVRVP survey was 20-30 sherds per 100 sq. meters at Atchana. Preliminary analysis suggests that the density of sherds found during the year 2009 AVRVP survey was approximately equal to the density of sherds per 100 sq. meters identified during the Year 2000 off-mound survey at Atchana (18-32 sherds per 100 sq. meters in 2009 and 20-30 sherds per 100

sq. meters in 2000). The apparent difference in sherd densities between Tell Tayinat and Tell Atchana is probably not related to the survey methodology employed. When a higher number of collection units of shorter length were used, the number of recovered artifacts did not rise significantly. Either the lower town at Atchana is more deeply buried than at Tayinat or the material in the fields is indicative of a much more scant occupation that is roughly equally buried, or the material in the field is a reflection of erosion from the edge of the mound. We hope to address this problem in future studies.

Alluviation regimes are an important variable that has attracted the attention of Amuq Valley researchers (Wilkinson 1999; 2000; Wilkinson, *et al.* 2001; Casana 2007). To investigate the nature of site-local alluviation patterns, a geological survey team headed by Derek Ryter took deep cores around Atchana during 2009. The results support the hypothesis that a lower town or occupied mound skirt lay immediately southwest of the mound. That preliminary result supports the location of this mound skirt along the line indicated by high sherd density in the 2009 survey results. This result may partially explain the vast difference in sherd densities between the fields around Atchana and Tayinat. The proximity of the Orontes River channel to Atchana may have created a substantially greater alluvial deposit over the skirt of the town mound around Atchana, so that the edge of the mound is now more deeply buried than around Tayinat. Additional possibilities, including erosion and deliberate mechanized removal of material from Tayinat's mound, remain possibilities for future exploration

The vast majority of material found in the off-site survey was body sherds that can be dated to the second millennium BCE. This material includes what is characterized in the Atchana pottery typology as plain simple ware. It is a grit and calcareous tempered fabric that fires in a range of colors, from greenish white to yellow and tan and pink and orange-red. There were examples of coarser sherds and finer sherds but the great majority of sherds were from a range of vessels such as small jars, plates, bowls, kraters. Occasional thicker sherds represented small fragments of storage jars and other large vessels. The scant quantity of material that dates to any period later than the second millennium is a reflection of very little subsequent occupation around the site. It may be that the area around the mound became submerged in a flood zone from time to time. This would tend to restrict later occupation off the mound. The preservation of the sherds collected in the fields next to Atchana is roughly equivalent to the preservation of sherds in fill levels in the mound. This similarity of preservation conditions or taphonomic processes might indicate either that non-intensive settlement contexts are being churned up or that actual fill contexts from the settlement are eroding into the fields adjacent to the mound.

Preliminary GIS analysis yielded a number of important patterns in the sherd densities of Fields A and B. After tabulating the collected surface material, ArcGIS was used to project sherd densities as vectors overlying satellite imagery. (Fig. 3) illustrates the location of collection units as well as the number of diagnostic sherds at each collection unit overlaid atop Google Earth Imagery. Note that the densest clusters of diagnostic sherds seem to follow a southeast line through both fields approximately 100-120 meters

from the mound. This line runs from about 100 meters into the western side of Field B to the extent of the modern village. This seems to indicate that the processes affecting the distribution of diagnostic sherds are not strongly related to the differing field systems; a single pattern persists in both fields.

Sherd density maps (Fig. 4) offer more insight into this phenomenon. These maps were created by interpolating vector data into raster data that display the density or expected density of each point in the survey area, in relation to the densities that exist in neighboring points. The strength of the variable patterning in these raster analyses is evident in the observation that both fields contain high densities (by weight, count, and average weight) of sherds up to about 120 meters away from the mound. Interestingly, the densest area of both fields seems to be about 100 meters into each field from its northeast corner. This may reflect plowing or irrigation patterns. We would like to examine this question in future analyses by collecting information on the farming techniques and local history of each field. Average sherd weight seems to neutralize this phenomenon, shifting the densest region of Field A to the northwest and Field B toward the upper-center. The line of diagnostic sherds, noted above, seems to follow the densest line (average weight) through the field; this may have something to do with the way diagnostic sherds tend to preserve.

The pattern corresponds to higher, drier patches in the Google Earth Imagery. It is likely that there is a strong direct relationship between the patterns in sherd density and Tell Atchana's possible lower town. Until similar data from the other fields are analyzed using a GIS and the fields on the northeast side of the mound, such a hypothesis must remain tentative.

Tell al-Judaidah (AS 176)

The 2009 AVRPP survey team employed two surface collection techniques at the site of Tell al-Judaidah. This site sits at a highly strategic location at the south end of the Afrin corridor and just north of the Çilvegözü pass, which is the modern entrance point to and from Syria. In order to generate data comparable to the data derived in 1995 (Casana and Wilkinson 2005:27), the 2009 AVRPP survey established transects radiating from the high mound (see Fig. 5). The survey conducted by the 1995 AVRPP team consisted of a transect survey to the north/northeast of the site toward the Afrin River for a distance of 2 km. This year, the 2009 AVRPP team established radial transects extending from the high mound outward to the North, Northwest, Northeast, East, South, and Southeast. The city of Reyhanlı currently covers the areas where a southwest and western transect would have been located and so these two areas were not investigated by transect. Therefore, there were 6 radial transects, with 10 square meter collection units every 250 meters. These transects yielded 26 collection units. The survey area includes a sample of 260 square meters in an area that is approximately 124,000 square meters. This represents a systematic collection sample of approximately 2%. An average collection unit on the radial transects yielded 76 sherds per 100 square meters. However, sherd density is highly variable between transects, indicating that the data is highly patterned by processes that

merit further discussion. The overall sherd density on these transects was 70-100 sherds per 100 square meters at a distance of 1.5 to 2 km from the high mound.

In addition to the radial transects, a second survey regime was used at Tell al-Judaidah. Fields adjacent to the mound on all sides were chosen for intensive field survey in order to characterize the off-mound artifactual deposition and to create a data set that can be compared to the other mounds where off-site survey had been undertaken. The survey team was especially interested in comparing off-mound settlement between Tell al-Judaidah to Tell Atchana, which was the location of the palatial center during the second millennium BCE, when Tell al-Judaidah was occupied as well. The methodology used for field survey was similar to that used at Tell Atchana, except that surveyors collected in units that were 30 meters long rather than 10 meters long, and transects were spaced 30 meters apart. These data will allow researchers to understand and compare the nature of site erosional processes, manuring practices in plowed fields, and most importantly, to identify possible lower towns or slightly buried occupation deposits in modern fields.

Five fields around Tell al-Judaidah were selected for extensive pedestrian survey. Field A was located immediately east of the mound, south of a nearby road. Field A at Tell al-Judaidah was similar to Field A at Tell Atchana in that it had recently been mechanically plowed, and was broken up into heavy clumps that were somewhat difficult to transverse. However, the sediments of Field A at Tell al-Judaidah were different from those at Tell Atchana. The sediments were rust colored, powdery, and slightly drier. On Google Earth imagery, there is a slight shadow extending from the mound into Field A. We believe this may reflect a portion of the mound that has been bulldozed into the field by local farmers. Thus, the survey area of Field A probably reflects areas that were once part of the high mound itself. We established six transects running along a 270° azimuth in Field A with collection units running south into the field. Field B abuts Field A south of the mound, ending at a rocky outcrop that characterizes the region ~200 meters south of Tell al-Judaidah. Field B is part of Field A's plowing/irrigation system, and the condition of its sediments was identical. We ran four transects through Field B. Field C lies immediately to the west of the mound, ending at Reyhanlı's perimeter highway. At the time of our survey, seasonal workers had established a temporary camp on this field. The increased foot-traffic yielded excellent visibility on the mound's surface, but the density of tents and temporary structures made walking a straight line transect difficult. Additionally, the seasonal workers' children were very excited to have visitors and tried to assist the surveyors. As such, the data from Field C are somewhat distorted, but an interpretation that takes these mitigating factors into account is invaluable. We established three (3) transects in Field C running along a 270° azimuth, but data from the third were suspect because of factors noted above, and these were removed from our Excel tables for GIS analysis.

Field D is south of Tell al-Judaidah, adjacent to Field B on the east and Field C on the west. Field D had been excavated by farmers in the past, and consisted of a ~4000 square meter irrigation pond that has since dried up. The sediments are therefore

grey, clumpy, and cracked. The northernmost portion of this field, which is raised higher, represents the backdirt from the Syro-Hittite Expedition excavations of the 1930s. The 2009 AVRPP team collected along six transects in Field D along a 270° azimuth. Field D is the only intensively surveyed area at Tell al-Judaïdah that yielded subsequent empty collection units. In other words, there is cultural material continuing outward on all the fields away from Judaïdah with the exception of this one. Field E was the farthest surveyed field from the mound. It was selected because the field directors noticed a high density of sherds in its vicinity. Two field systems were present along this transect. These include a maturing pepper field and a cotton field with plants of medium height. Visibility in both fields was nearly completely unobscured. We established eight transects running along a 252° azimuth.

In total, 197 collection units were established in fields around Tell al-Judaïdah. Collection units systematically sampled 3% of a 177,300 square meter area. The overall density of sherds was between 40-80 sherds per 30 square meters near the high mound, which can be extrapolated to approximately 133-266 sherds per 100 sq. meters. This value approaches the density around Tayinat, where the existence of off-mound site components have been hypothesized by the excavators, and around Atchana, where an extended, buried lower mound edge is hypothesized to exist.

After collection in the field, all sherds were taken back to the expedition house where they were washed and recorded using the same methodology employed at Tell Atchana. These data were collated in an Access database and plotted in a GIS system. We have conducted a preliminary analysis of the data from Tell al-Judaïdah using the same GIS techniques employed in the analysis of the material from Tell Atchana discussed above.

The GIS analysis of the survey materials from Tell al-Judaïdah indicated a diagnostic sherd increase in Field E and along the northwest transect. Indeed, there were equal or greater numbers of diagnostic sherds recovered from several of the northwest transect collection units than were found immediately adjacent to the mound itself. Clearly an unknown variable is strongly influencing the numbers of diagnostic (and other) sherds northwest of the mound. We suspect that a previously undocumented mound, now plowed flat into the fields and gardens of the area, was located between 200-500 meters west of Field E and we have designated this site AS 369 in the AVRPP site gazetteer. Upon close examination of the Corona imagery, it is possible to see a small white feature near Reyhanlı. In the Google Earth imagery, taken 30 years after the Corona images, Reyhanlı has expanded almost to the western extent of Field E, but there remains a small undeveloped area at the location of the feature in the older images.

(Fig. 6) depicts the same raster analysis that is depicted in fig. 4 at Tell Atchana. The density patterns around Tell al Judaïdah are less clearly patterned and therefore more difficult to interpret. Unlike in the fields surrounding Tell Atchana, survey team members were not able to find the maximal extent of the sherd scatters in many of the fields surrounding Tell al-Judaïdah. The density of average sherd weights, which controls

for bias introduced by sherd size and number, seems to indicate that the site may continue east to a much greater extent than is suggested by the preservation of the above-ground portions of the extant mound. Losses to the mound itself have been documented by the 1995 AVRPP team (Yener, *et al.* 2000).

Tell al-Salihiyyah (AS 129)

In order to assess the nature of Middle and Late Bronze Age sites in the vicinity of Atchana, the 2009 AVRPP survey team conducted off-site mound survey at Tell al-Salihiyyah, a mound located between Tell Atchana and Tell al-Judaidah. Two types of survey were undertaken. First, in order to develop a comparable data set to the lower town survey in the fields of Atchana, surveyors walked transects in the crop fields located to the south of the mound (see Fig. 7). This field was recently burned and there was visibility sufficient for survey. The other fields around the mound were covered with sunflowers or other tall crops that prevented them from being surveyed. We utilized the same field survey techniques at Tell al-Salihiyyah as were used at Tell al-Judaidah. Team members walked along ten transects that ran along a 0° azimuth and crossed the field at 90°. Each transect was spaced 30 meters from adjacent transects and collection units were 30 meters long. This, of course, produced data that are comparable to those collected in previous surveys.

Opportunistic, non systematic collection was undertaken along a single transect within an unpaved road adjacent to the field. This off-field transect was created because Middle Bronze Age sherds were observed in relatively high concentrations, in contrast to the concentration in the adjacent field. A local informant who was familiar with the agricultural activities in the area informed the survey team that a soil deposit had been moved upward (likely by a backhoe) to the modern surface when an adjacent canal was cleaned out. It appears that there is a buried second millennium BCE component of this site, probably lying at least 3 meters below the modern soil surface. Additionally, on the southwest edge of the mound, canal soils had been dug up and were seen lying along a canal. An Early Bronze Age Canaanite blade was noted there, along with a range of pottery sherds dating predominantly to the Hellenistic or Roman periods. A canal on the west side of the mound exposed an *in situ* deposit of Hellenistic or Roman archaeological material at about 1.5 meters below the adjacent modern surface in the wall of the irrigation canal. Preliminary characterization of the data from the field transects is underway but not yet complete.

GIS analysis of Tell al-Salihiyyah revealed similar patterns in diagnostic sherd distribution and average sherd weight density as the analysis from the fields surrounding Tell Atchana with one important, and revealing, exception (see Fig. 8). A line of diagnostic sherds extends to at least the distance where Middle Bronze Age material was found below grade in the canal fill mentioned above. If the sherd patterns can be related to previous mound size, then the current size of Tell al-Salihiyyah is certainly less than one-half of the mound's previous size. However, if the original mound size were to have extended along the line of highest average sherd weight then the present size of the mound may represent only about one-quarter of the original extent. This raises interesting questions

for future analysis of survey data and site size at comparable, contemporary mounds such as Atchana and Judaidah and provides one indication of the benefit of undertaking targeted, systematic off-mound survey.

Conclusions

The 2009 AVR P survey season was a productive opportunity to learn more about the nature of alluviation around sites in the Amuq Valley through the documentation of lower towns and field scatters that may reflect partially buried site components. We have taken strides to establish a data set that can be used to increase our understanding of second millennium human occupation, whether on or off mounds. Ultimately, these data collections will allow us to question how we define and categorize archaeological sites in the Amuq Valley through all periods. Additionally, the site surveys enable clearer identification of the ancient occupation of these previously-surveyed mounds. All three sites have second millennium occupation on them. They contribute new data to the effort to characterize the settlements that were dependent upon the palatial center at Atchana (ancient Alalakh). The data gathered this year allow us to develop a more complete and dynamic interpretation of the organization of settlements during this period.

The analysis presented here, though preliminary, hints at a number of interesting new ways to think about mound site organization. Clusters of diagnostic ceramics along discrete lines, uniform sherd weights in collection units, inverse relationships between collection units close to mounds and those farther away, and patterns of sherd density that appear unrelated to the cultural transformation processes operating in each field system all raise more questions than they answer. Could the high average sherd weight in Field A at Tell al-Judaidah indicate that the site was really much larger, with many more occupants, than we previously believed? Or might the density indicate a buried off mound feature that needs to be better explored? Is Tell al-Salihyyah a tiny remnant of what was once a mound nearly the size that Tell Atchana is today? These avenues of inquiry could have substantive implications for the site size interpretations on which population estimates generally are predicated, albeit problematically and therefore they are highly relevant to our understanding of the political, economic, and social worlds of the Amuq Valley in the second millennium.

In future surveys, we hope to clarify some the patterns that have been identified during this year's survey by extending and refining our methodology for off mound survey and by investigating areas in the survey region which remain poorly explored. Learning the histories of the fields we survey may open up new data sources by capitalizing on local knowledge. The AVR P researchers continue to refine the ceramic analysis in order to enable a clearer assessment of the chronological periods represented in the individual fields collected, so that we can better understand how human occupation changed through time. This research complements the detailed research and excavation being conducted at Tell Atchana and provides important new data for the characterization of sites such as Judaidah, which had a highly strategic location in this kingdom which sat astride a major set of trade routes to and from Anatolia, and to and from the Mediterranean and Mesopotamia, and beyond.

BIBLIOGRAPHY

- BATIUK, S. and T. HARRISON (2005). The Ta'yinat Survey. *The Amuq Valley Regional Projects, Volume 1: Surveys in the Plain of Antioch and Orontes Delta, Turkey, 1995-2002*. K. A. Yener. Chicago, Oriental Institute Publications: 171-192.
- CASANA, J. (2007). Structural Transformations in the Settlement Systems of the Northern Levant. *American Journal of Archaeology* vol. 112: 195-221.
- CASANA, J.; A.R. Gansell. 2005. Surface ceramics, off-site survey, and floodplain development at Tell Atchana (Alalakh). In K.A. Yener (ed.), *The Amuq Valley Regional Projects, Volume 1, Surveys in the Plain of Antioch and Orontes Delta, Turkey, 1995-2002*. (Oriental Institute Publication No. 131). Chicago: University of Chicago Press, pp. 153-69.
- TOSI, M., L. BONDIOLI, et al. (1998). Craft Activity Areas and Surface Survey at Mohenjo-daro. *Interim Reports*. M. Jansen and G. Urban. Rome, Istituto Italiano per Il Medio Ed Estremo Oriente Roma. 1.
- WILKINSON, T.J., 1999. Holocene valley fills of Southern Turkey and Northwestern Syria: recent geoarchaeological contributions. *Quaternary Science Reviews* 18, 555-571.
- WILKINSON, T.J., 2000. Geoarchaeology of the Amuq Plain. In: Yener, A., Edens, C., Harrison, T., Verstraete, J., Wilkinson, T.J. (Eds.), *The Amuq Valley Regional Project, 1995-1998*. *American Journal of Archaeology*, vol. 104: 163-220.
- WILKINSON, T. J., E. FRIEDMAN, et al. (2001). The Geoarchaeology of a Lake Basin: Spatial and Chronological Patterning of Sedimentation in the Amuq Plain, Turkey. *Recherches Archéométriques, Cahiers d'archéologie du CELAT*. M. Fortin. Quebec, Laval University: 211-226.
- WOOLLEY, L., C. J. GADD, et al. (1980). *Alalakh : an account of the excavations at Tell Atchana in the Hatay, 1937-1949*. London, Society of Antiquaries.
- YENER, K. A., C. EDENS, et al. 2000. The Amuq Valley Regional Project, 1995-1998. *American Journal of Archaeology* vol. 104: 163-220.

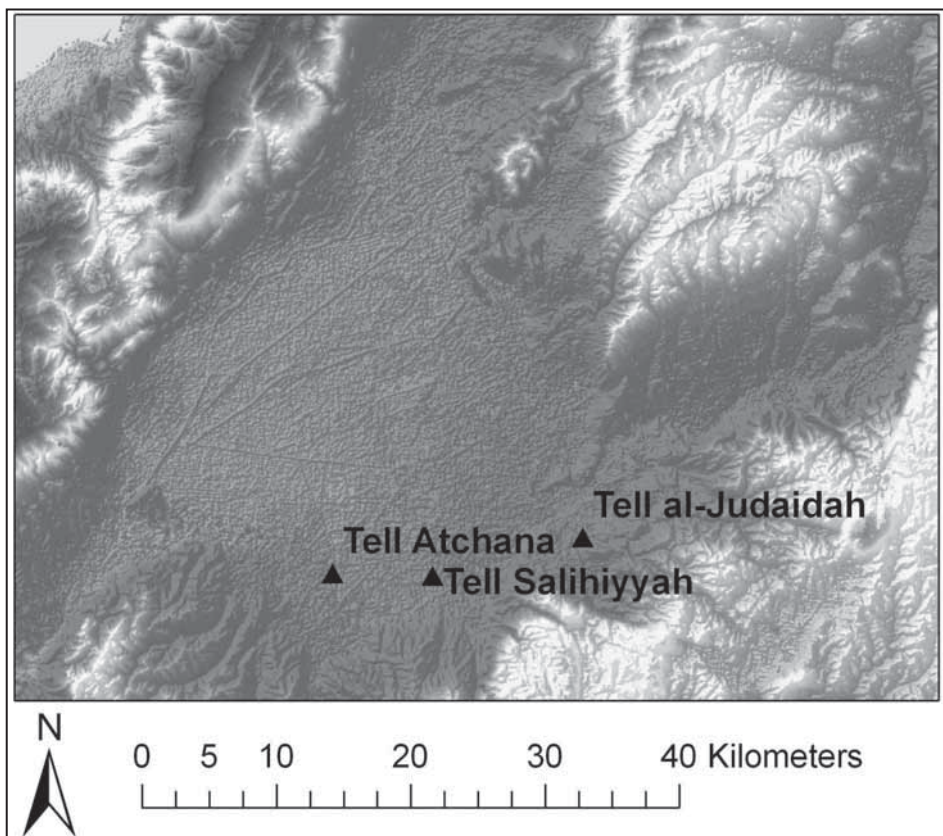

Fig. 1: Sites surveyed in 2009.

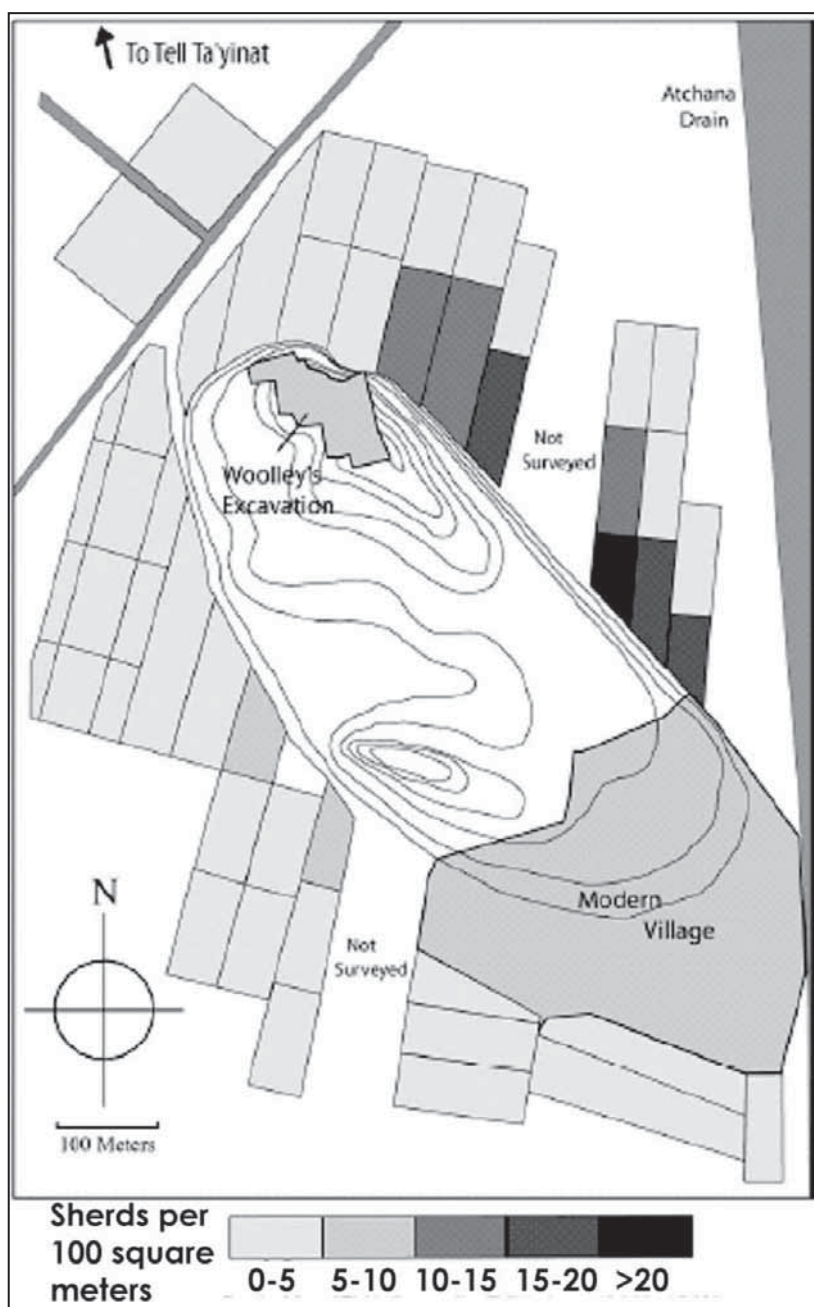

Fig. 2: Map showing off-mound survey of Alalakh with white area indicated on SW side of mound. Credit for map: Jesse Casana and Amy Gansell 2005.

AS136 Survey Extent and Diagnostic Counts

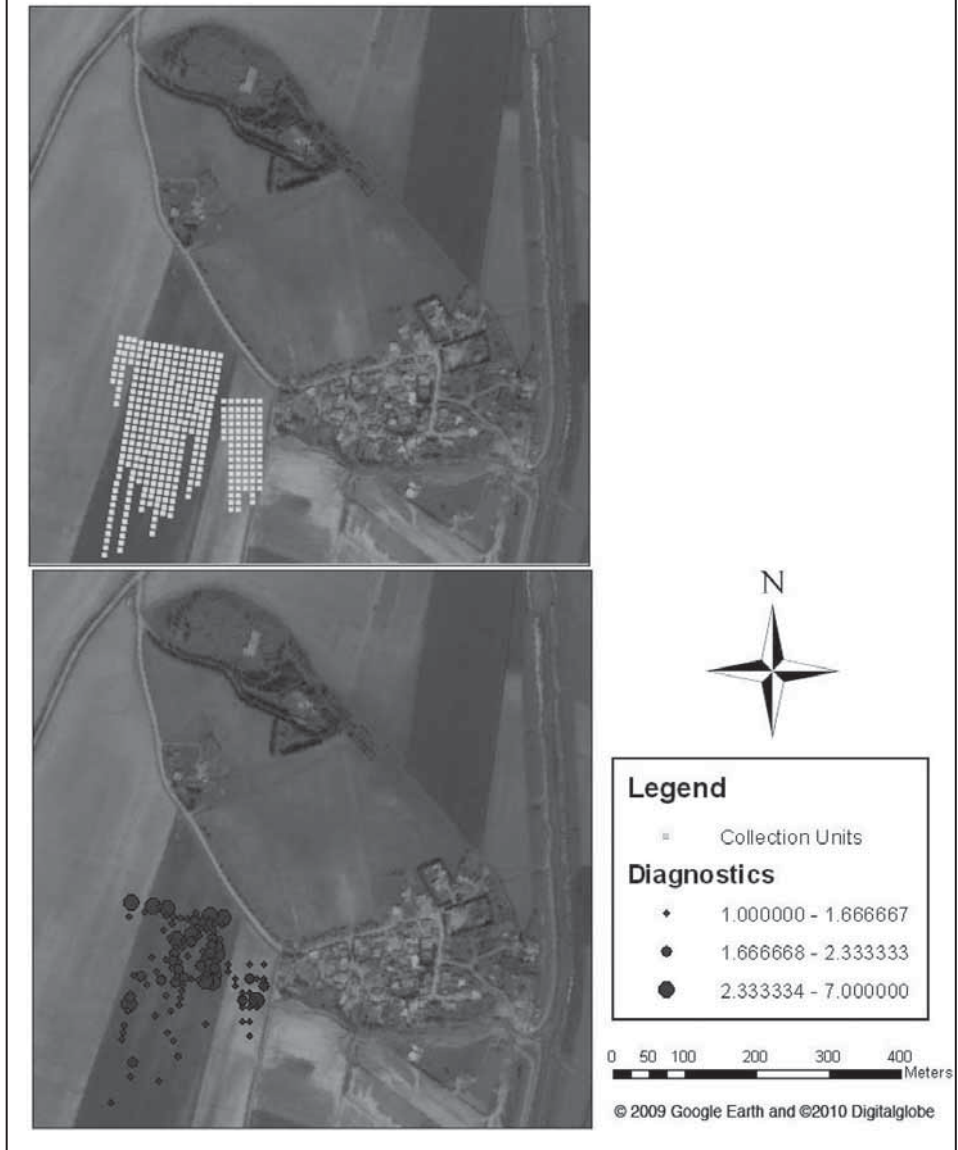
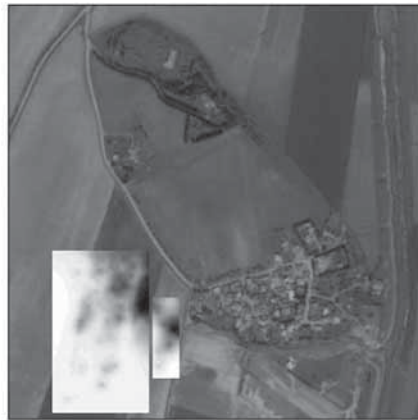

Fig. 3: Illustrates the location of Tell Atchana field collection units as well as the number of diagnostic sherds at each collection unit overlaid atop Google Earth Imagery.

AS136 Sherd Density by Count, Weight, and Average Weight per Sherd

Sherd Density by Total Count

Sherd Density by Total Weight

Sherd Density by Average Sherd Weight

0 65 130 260 390 520 Meters

© 2009 Google Earth and ©2010 Digitalglobe

Fig. 4: Sherd density maps of field collection units at Tell Atchana. These maps were created by interpolating vector data into raster data that display the density or expected density of each point in the survey area, in relation to the densities that exist in neighboring points.

AS176 Transects and Diagnostics on Corona Imagery

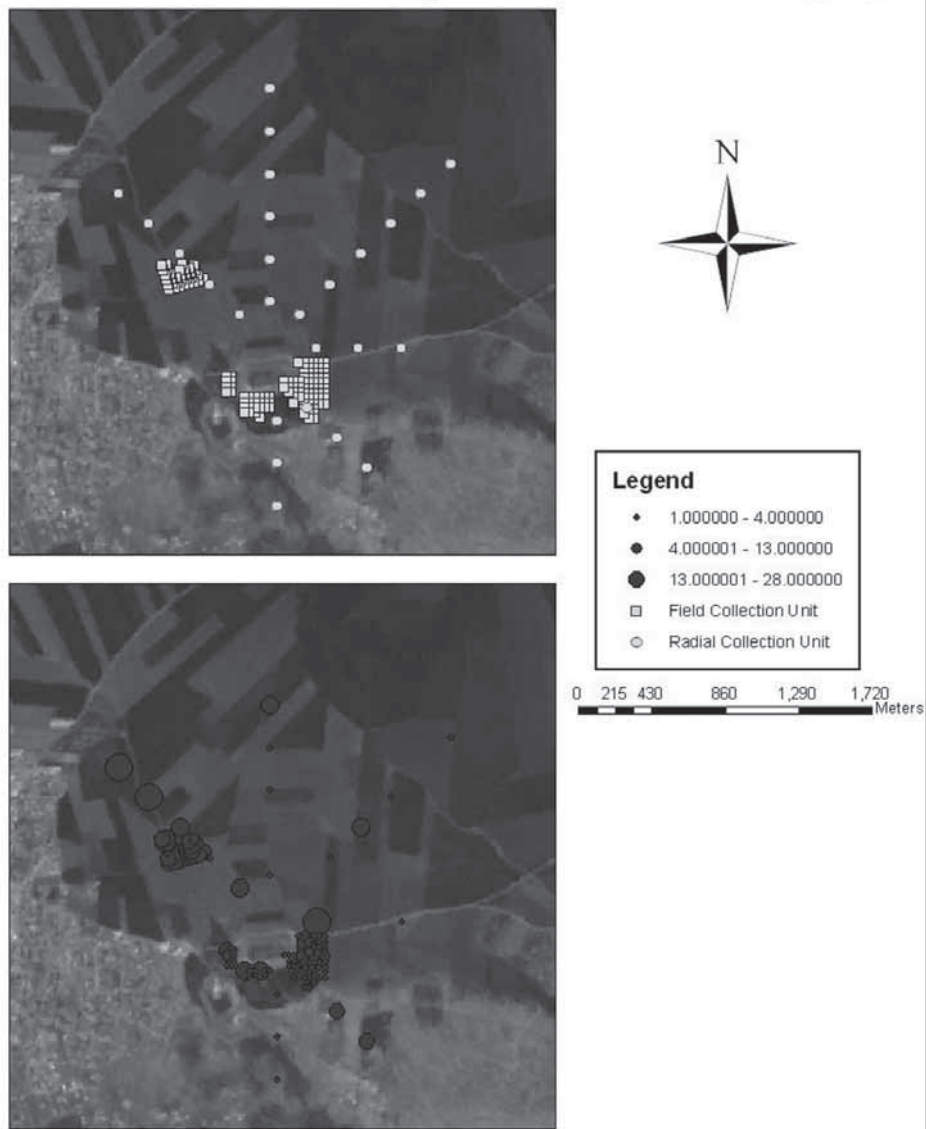

Fig. 5: Tell al-Judaidah with survey transects shown radiating from mound.

AS176 Density Analyses on Google Earth Imagery

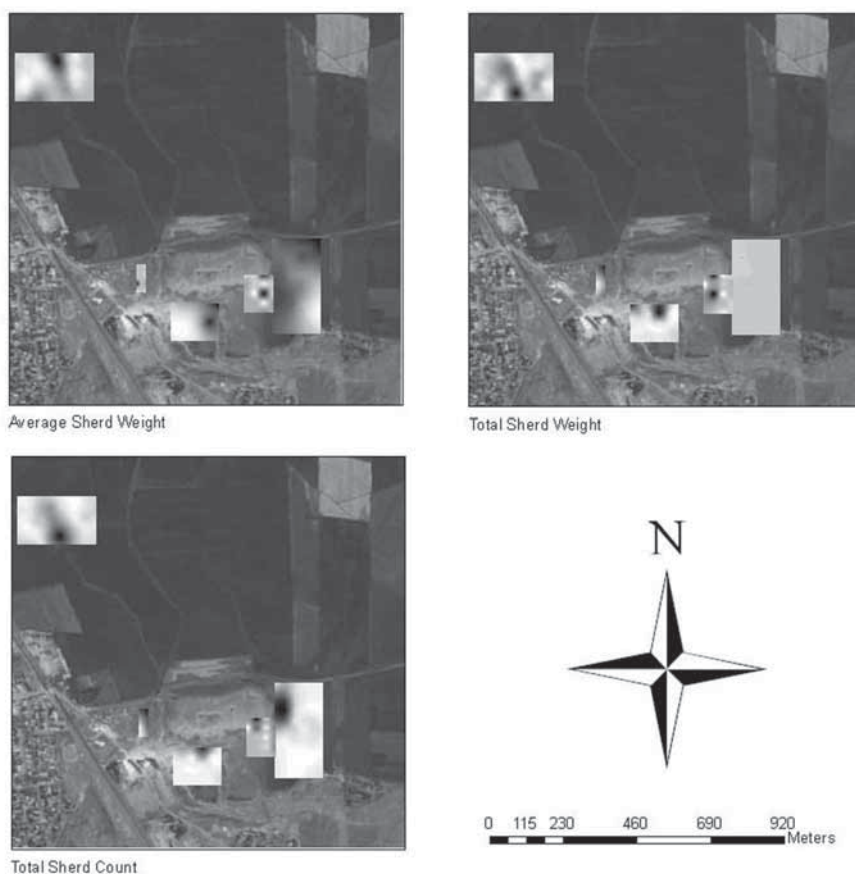

Fig. 6: Shows the same type of raster analysis of sherds density for Tell al Judaidah, similar to that depicted in Figure 3 for Atchana.

AS129 Survey Extent and Diagnostics
over Corona Imagery

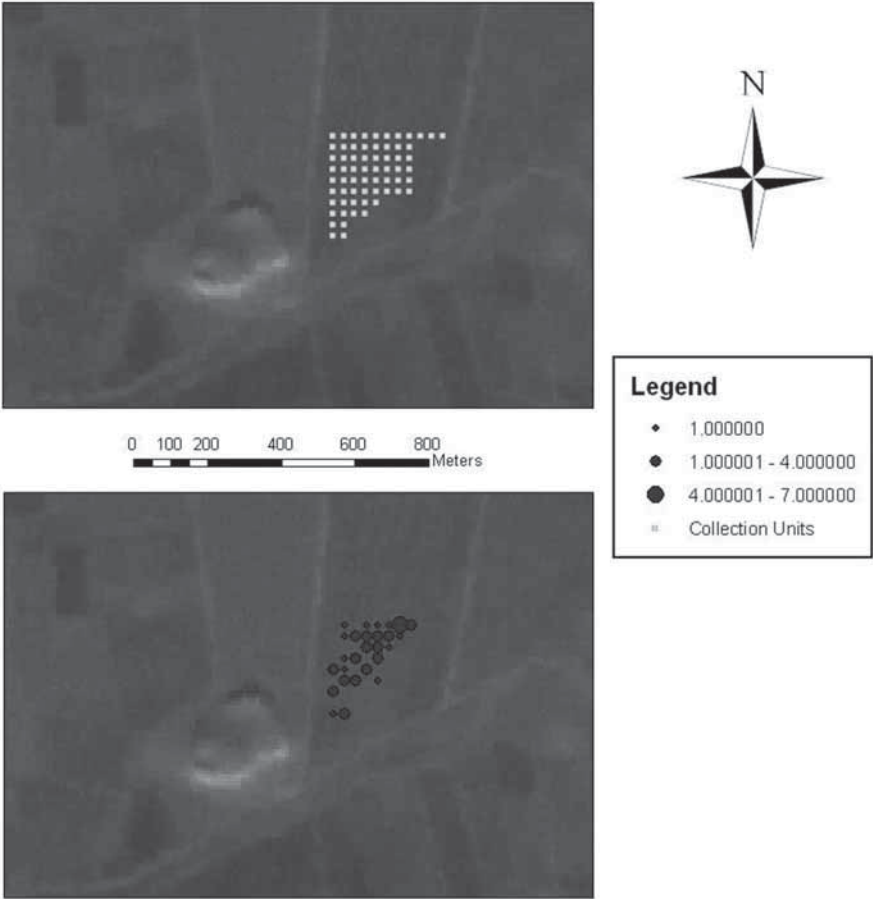

Fig. 7: Tell al Salihiyye. Figure shows the location of surveyed field in relationship to the mound

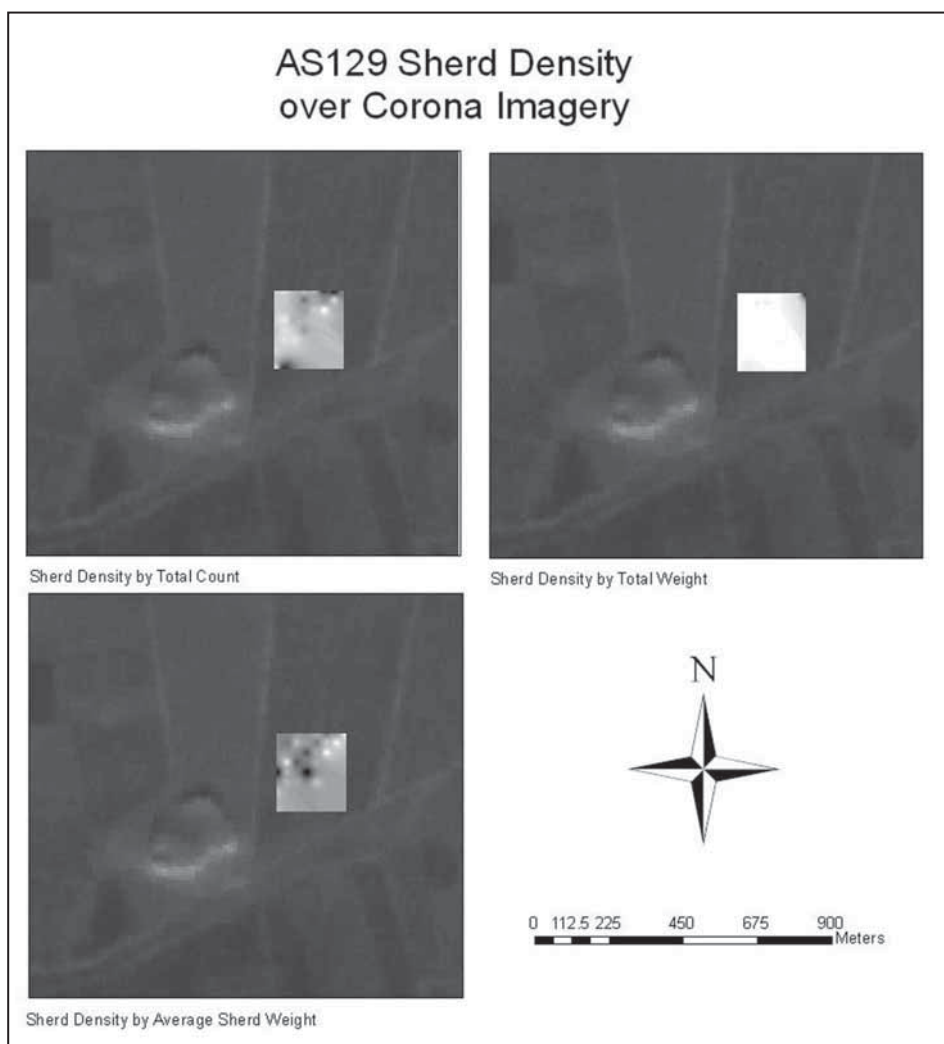

Fig. 8: Depicts the average sherd density around Tell al-Salihiyyah (left) and the density of diagnostic sherds (right).

HATAY İLİ ANTAKYA, SAMANDAĞI, ALTINÖZÜ VE YAYLADAĞI YÜZEY ARAŞTIRMALARI

Hatice PAMİR¹

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izinleri ile 2008 ve 2009 yılı çalışmaları Hatay İli Antakya Merkez İlçesi, Samandağ, Altınözü ve Yayladağı'nda gerçekleştirilmiştir. Çalışmalarımıza 2008 araştırma döneminde Bakanlık temsilcisi Arkeolog-Uzman Mehmet Sönmez Köse, 2009 araştırma döneminde Bakanlık Temsilcisi Arkeolog Alime Çankaya katılmışlardır.² 2008 yılı araştırma sonuç raporu yayınlanamadığından 2008 ve 2009 yılı çalışma sonuçlarını bu raporda sunmaktayız. Çalışmalarımız aşağıda sıralanan alanlarda gerçekleştirilmiştir.

Antiocheia ad Orontes Nekropol Çalışması

Helenistik ve Roma Dönemi'nde büyüklüğü ve kentsel özellikleri itibarıyla çok önemli bir yer tutan Antiocheia ad Orontes ya da günümüzdeki Antakya, Hatay İli'nin merkez ilçesinde yer almaktadır. Antik kentin kalıntıları, kentin içinden geçen Asi Nehri (antikçağda Arantu-Orontes-Axios) ile nehrin doğusunda yükselen Habib Neccar (Silpius) Dağı arasındaki ova düzlüğü ve dağın batı yamaçları üzerinde antik kenti yayılmaktadır. Antik kentten günümüze ulaşan mimarî kalıntıların tespiti ve belgelenmesine yönelik olarak 2008 yılı araştırmalarında, Habibi Neccar Dağı'nın kuzeydoğu ucunu oluşturan alçak tepe ve yamaçlarda; 2009 yılı araştırmalarında ise kentin güneydoğu nekropolünde çalışılmıştır (Harita: 1).

Antik kentin bugüne değin bilinmeyen kuzeydoğu nekropol alanının varlığı 2004 yılından itibaren başlatılan çalışmalarda ortaya çıkarılmış ve mezar anıtları belgelenmiştir. 2008 ve 2009 yılı çalışmalarında, 2004 yılında başlatılmış olan yüzey araştırmasında tespit edilmiş kaya mezar anıtlarının yeniden değerlendirilmesi ve eksik belgelenen anıtlarda çalışma yapılmasının yanı sıra yeni tespit edilen anıtların belgelenmesi ve kentin topografik

¹ Yrd. Doç. Dr. Hatice PAMİR, Mustafa Kemal Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü, Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı 31040 Antakya-Hatay/TÜRKİYE. hpamir@mku.edu.tr

² Çalışmalar T.C.Kültür ve Turizm Bakanlığı DÖSİMM, Mustafa Kemal Üniversitesi BAP, AKMED ve Fritz Thyssen Stiftung (2008 yılı)' dan sağlanan mali desteklerle gerçekleştirilmiştir. 2008 yılı çalışma döneminde Arkeoloji Yüksek Lisans öğrencileri olan İnanç Yamaç ve Ratibe Kuzey, Mustafa Kemal Üniversitesi Arkeoloji Lisans öğrencileri Hamdi Bereketoglu, Gökhan Gür, Yasin Karagöz, Aysel Kılıç, Y. Mimar, Doktora Öğrencisi Ayşe Belgin Henry, Arkeolog Olivier Henry, Harita-Topograf Pascal Lebaoutaillier (IFEA) katılmışlardır. 2008 yılı Antiocheia antik kent şehir suru mimarî analiz , haritalama ve antik kentin su sistemi üzerine Prof. Dr. Gunnar Brands, (Halle-Wittenberg Uni Alanya) Oliver Conradt (TU Cottbus), Dipl.-Ing. Dirk Jerominek (, TU Cottbus), Prof. Dr. Mathias Döring (FH Darmstadt), Christian Klose (FH Darmstadt), Dipl.-Ing. Patrick Keilholz (FH Lübeck) , Prof. Dr. Ulrich Weferling (HTWK Leipzig), Dipl.-Ing. Holger Evers (HTWK Leipzig), Stefan Görnitz (HTWK Leipzig) çalışmışlardır. 2009 yılı çalışmaları ekip üyeleri olan Ayşe Belgin Henry, Doktora Öğrencisi, Ratibe Kuzey Yüksek Lisans Öğrencisi, İnanç Yamaç Yüksek Lisans Öğrencisi , MKÜ Arkeoloji Lisans öğrencileri Yasin Karagöz, Aysel Kılıç, Anıl Doğruluk, Memik Kerecei ve Gülşah Çetin' in katılımıyla gerçekleştirilmiştir.

haritası üzerine yerleştirilmesi olarak gerçekleştirilmiştir. Bu alanda yapılan çalışmalar sonucunda kayaya oyulmuş mezar odaları, kaya yüzey üzerine doğrudan oyulmuş mezar yatakları, lahit mezar ve kiremit mezar tipleri belirlenmiştir.³ Kaya mezar odaları kireçtaşı kayalıkların işlenmesi ile biçimlendirilmiş oygu mezarlardır. Mezar odaları genel plan özellikleri bakımından a) doğrudan ana mekâna açılan kapısı olan tek mekânlı, b) kısa bir dromosa sahip tek mekânlı olmak üzere iki ana tip göstermektedir. Mezar odalarının içi kare ya da dörtgen planda, iç arka ve iç yan duvarlar cesedin konulduğu oygu mezar yatakları ise üzeri kemer şeklinde biçimlendirilmiş archosolium tipindedir. Mezarlar genellikle her bir mekânda girişin sağında ve solundaki duvarda birer ve arka iç cephe duvarda bir olmak üzere 3 adettir (Resim: 1). Sadece bir mezar odası tek mekân içinde 7 adet mezar içermektedir. Archosolium tipindeki mezar yataklarının iç derinlikleri 0.45m. ila 0.65 m. arasında değişmekte, büyük bir çoğunluğunda cesedin başının konulacağı kısım daha yüksek yastık şeklinde biçimlendirilmiştir. Yastıkların mezar yatakları içindeki konumuna göre mezar odasına girildikten sonra soldan sağa doğru yerleşme hareketi izlenmektedir. Cesedin konulduğu mezar yatakları/sandukalarının üst kısmı ya düz bırakılmış ya da içe doğru profilendirilerek kapak oturtma yuvaları yapılmıştır. Bazı mezar yataklarının üzerinin ise pişmiş toprak kaplama levhaları ve kireç harcı kullanılarak kapatılmış olduğu kaçak kazı toprağı içindeki malzemenin varlığı göstermektedir. Bazı mezar odalarının iç yüz veya dış yüz duvarlarında dikdörtgen ya da kare biçimli, bir kısmının üzeri kemerli küçük boyutlu ölü kültü ile ilişkili oygu nişler yer almaktadır. Mezar odaları herhangi bir yön birliği olmaksızın Habibin Neccar Dağı'nın kuzey ucunda yer alan bugünkü adıyla Hamreniye Tepenin batısındaki yamaçlarda küçük iki dere yatağının kenarları boyunca yoğun, yukarı yamaçlara doğru yoğunluğun azaldığı bir yayılım göstermektedir. İki mezar odasında kayaç yüzey üzerine doğrudan boya ile yapılmış duvar resmi ve bir mezar odasının dış cephesinde yer alan kabartma bezemesi, bir mezar odasının cephesinde girişi üzerinde yer alan haç kabartması ve bir mezar odasında belgelenen bukranion kabartması dışında kalan mezar odaları son derece sade bir görünüm sergilemektedir. Mezar odalarının büyük bir kısmı açılmış ve kaçak kazılarla açığa çıkan mezar odalarının içinde ve yanındaki toprak dolgu içinden toplanan küçük buluntu örnekleri İ.S. 2. Yüzyıldan başlayan ve 6. yüzyıla kadar uzanan geniş bir zaman dilimine yayılmaktadır.

İkinci mezar tipini ise doğrudan kayaç yüzey üzerine oyulmuş mezar yatakları ve kapaktan oluşan *khamosorion* mezar tipi oluşturmaktadır (Resim: 2). Bu tipte kayaç yüzey üzerinde mezar yatağı/sandukası belirlenmiş ancak kapak kısmı tahrip olduğundan ve mevcut olmadığından üst kapağının nasıl olduğu hakkında belirsizlik yaratmaktadır. Bu tip mezarlar tekli ve birden fazla gruplar halinde genellikle dere yatağının daha üst kısımlarında kayaç düzeltilenerek elde edilen yüzey üzerinde, birden fazla olanlar birbirine paralel olarak kayaya oyulmuşlardır. Herhangi kapak izine rastlanılmamıştır ancak Antiokheia ile çağdaş olan Seleukeia Pieria Doğu Nekropolü'nde de benzer tipteki *khamosorion* tipi mezarların hemen yanında üzeri hafif kırma çatılı olarak yekpare

³ Bu çalışma Yüksek Lisans Tezi olarak hazırlanmakta olup Yüksek lisans Öğrencisi Ratibe Kuzey ve diğer ekip üyelerinin katılımı ile gerçekleştirilmiştir.

lahit kapağı şeklinde taş kapakların varlığı Antiokheia'daki bu mezar tipinin varlığını düşündürmektedir.⁴ Yaygın bir tip olan khamosorion tipi mezarlar Akdeniz Bölgesi'nde ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yaygın bir tip olarak görülmekte ve M.S.1. yüzyıldan itibaren görülmektedir.⁵

Antiokheia kuzeydoğu nekropoldeki çalışmalarımız sırasında toprak kayması ile ortaya çıkan bir lahit mezar Kuzeydoğu Nekropolde ilk belgelenen lahit mezardır ve üçüncü mezar tipini oluşturmaktadır. Sade herhangi bezeme içermeyen dikdörtgen kesitli teknenin üzeri düz, iki parçadan oluşan kalın taş plaka ile kapatılmıştır. Hatay Arkeoloji Müzesinin burada yaptığı kurtarma çalışmaları ile ortaya çıkarılan lahitin içinde toprak dolgunun içinde hiçbir şey ele geçmeyişi lahitin toprağa gömülmeden önce soyulmuş olduğunu göstermektedir. Lahitin dolgu toprak zemin üzerine doğrudan oturması lahitin buraya daha üst kottan, orijinal durduğu yerden bir şekilde, belki kayma ile gelmiş olduğunu da akla getirmektedir. Kiremit kullanılarak yapılan basit gömü tipi olan tuğla çatma mezar tipi ise kuzeydoğu nekropolde saptanan dördüncü mezar tipidir. Üç noktada saptanan bu mezar tipinde üç tuğla plakanın yan yana getirilmesi ve gömünün üzerine karşılıklı olarak çatılması oluşturulmuştur. Kuzeydoğu nekropolün varlığından 1932-1939 yılında bahsedilmekle birlikte hiçbir çalışma yapılmadığından bugüne değin tahribata açık bir alan olmuş ve antik kent sit sınırları dışında kalmıştı. Yüzey araştırması sonuçları ile 2009 yılında Adana Bölge Koruma Kurulu'nun aldığı kararla sit alanı sınırları genişletilerek bu alan da koruma altına alınmıştır.

Güney Nekropol Alanı Çalışmaları: Silpius Dağı'nın güneybatı yamaçlarından başlayarak, Bağrıyanık Mahallesi ve Daphne yolu boyunca günümüzdeki Sümerler Mahallesi'ne kadar devam eden alan Güney Nekropol olarak tarafımızca tanımlanmıştır. Kuzeyden güneye yamaç boyunca gruplar halinde kayaca oyularak yapılmış mezar odaları bu alana bir nekropol görünümü kazandırır. Burası aynı zamanda şehrin güney sınırlarını oluşturmaktadır. Kentin bu kısmı modern yerleşim alanı içinde kaldığından ancak belli kısımlarda tespit edilebilmiştir. Bağrıyanık-Kışlasaray Mahalleleri arasında kalan alanda inşaat kazıları sırasında ortaya çıkarılan lahit mezarlar ve kaya mezar odaları bu alandaki mezar tiplerini yansıtmaktadır. Bir inşaat kazısı sırasında ortaya çıkarılan Antakya Lahid M.S. 2. Yüzyıla tarihlendirilmektedir ve Hatay Arkeoloji Müzesi'nde sergilenmektedir. Kaya mezar odaları ise bir giriş odası ve içinde yer alan dörtgen ince uzun kesitlidikine yerleştirilmiş ölülerin yatırıldığı mezar birimleri olan *loculi* (tekil *loculus*) ve Kuzeydoğu Nekropolde de tanımlanan içinde 3 *archosolium* içeren tek mekânlı mezar odalarıdır. Mezar odaları toprak dolgu içerdiğinden Loculi tipi hücreler sadece tek sırası görülerek belgelenmiştir. Akdeniz dünyasında M.S.1. yüzyıldan itibaren Roma Dönemi ile birlikte yaygınlık gösteren *loculus* tipi mezar hücreleri *catacomb* ve *hipogeum* içinde sık kullanılan bir tip olarak karşımıza çıkmaktadır.⁶ Aynı aileye mensup

⁴ Altunay, B., 2008 *Seleukeia Pieria Doğu Nekropolü*, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

⁵ Zeyrek , T.H. 2007, “ Yukarı Söğütlü Nekropollerinden Kaya Mezarları”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 6(2): 117-144.

⁶ Hachlili, R. 2005, *Jewish Funerary Customs, Practices and Rites in the Second Temple Period*, Brill NV, Leiden, s. 518

bireylerin gömüldüğü bu mezar anıtları birden fazla katlı olarak yer tasarrufu nedeniyle *archosolium* tipi mezar odalarına göre daha fazla mezar alanı yaratmakta olması nedeniyle sıkça tercih edilmişlerdir. *Locus* tipi mezar hücreleri mezar odasının yan duvarlarına dik olarak cesedin doğrudan üzerine konulduğu veya pişmiş toprak veya ahşap malzemeden tabutların içine konularak yerleştirildiği dörtgen nişler biçiminde oyulmuşlardır (Resim: 3). Toplam beş kaya mezar odası bu tipe ait olarak belgelenmiştir. Bu mezar odaları içinde Ant 282 altı mezar odasından oluşmakta; bir mezar odasında Ant282B güneyde iki, doğuda üç ve kuzeyde iki olmak üzere toplam yedi *loculi* bir diğeri olan Ant 282 C’de kuzeyde bir, doğuda iki ve güneyde bir adet olmak üzere toplam dört *loculi* mevcuttur. Bu grup içindeki bir diğer mezar odası bir giriş odası ve bu giriş odasının geçitlerle içinde *loculus* mezar hücrelerinin bulunduğu beş mezar odası bu alanda tanımlanan büyük bir mezar odası görünümü taşımaktadır. Güney nekropolde tanımlanan mezar tiplerinin *archosolium*lu mezar odaları, *loculus* tipi hücreler barındıran kayayaya oyulmuş mezar odaları ve lahit mezarlardan oluştuğu görülmektedir.

Antiokeia Antik Suyolları Çalışması

Helenistik ve Roma Dönemleri’nin en büyük ve gelişmiş kentlerinden biri olan Antiokeia için su kentte devam eden renkli yaşamın en önemli unsurlarından biridir. Bu ihtiyacı karşılayan suyolları ağı kentin antik dönemlerdeki gelişmişliğine paralel olarak döneminin teknik gelişmelerini de izleyen oldukça karmaşık bir yapı gösterdiği halde, bu konuda daha önce yapılmış çalışmalar sınırlıdır ve bu gelişmiş sistemle ilgili pek çok soru bugüne dek cevapsız kalmıştır. Bu eksikliği kapatmak için başlattığımız yüzey araştırmalarımız süresince Antiokeia’nın antik dönem suyolları ile ilgili pek çok kalıntıya ulaşılmıştır.⁷ 2008 ve 2009 yılı çalışmaları Hatay İli Antakya Merkez, Kuruyer Köyü, Dursunlu Beldesi, Sümerler Mahallesi ve Harbiye Beldesi’nde sürdürülmüştür (Harita: 2).

2008 yılı araştırmaları kentin başlıca su kaynaklarının yer aldığı bölge olarak önerilen Daphne (bu günkü Harbiye Beldesi) ve çevresinde su kaynaklarının belirlenmesine yönelik çalışmalarla başlamıştır. Bu kapsamda biri günümüzde de Antakya Belediyesi tarafından şehir içme suyu kaynağı olarak hali hazırda kullanılan iki noktada su toplama tünelleri tespit edilmiştir. Yapılan çalışmalarla bu geniş tünellerin daha sonra daralarak suyollarını oluşturan tünel ve galerilerle birleştiği ve bu tünellerde toplanan suların böylece kente kadar iletildiği görülmüştür. Harbiye-Antakya arasındaki bölgede hem önceki yıllardaki buluntuların hem de yeni tespit edilen kalıntıların değerlendirilmesi ile suyollarının belli bir yükselti eğrisini koruyarak devam ettikleri görülmüş ve bu alanda suyollarının Roma Dönemi su yollarının genel ilkelerine uygun olarak⁸, jeolojik özelliklere göre üç farklı yapı tipinin bir arada kullanılması ile inşa edildikleri anlaşılmıştır. Bu yapılar; derin vadilerde su kemerleri, yamaçlarda *substurictio* olarak adlandırılan taş ve harçtan örme kanallar ve sarp kayalık alanlarda kayaca oyulmuş tüneller şeklindedir.

Daha önceki çalışmalarda bu suyollarına dair kimi kalıntılar tespit edilmiş olmasına

⁷ Antiokeia su yolları üzerine yapılan araştırma yüksek lisans çalışması olarak Araş. Gör. İnanç Yamaç (MKÜ) tarafından hazırlanmaktadır.

⁸ Hodge, A. Trevor, *Roman Aqueducts & Water Supply*, 2005 London.

karşın, 2008 ve önceki yıllardaki yüzey araştırmaları ile pek çok yeni kalıntıya ulaşılmış, belgelenmiş ve bu kalıntılar daha sistemli bir şekilde ele alınmıştır. Böylece Harbiye'den Antakya'ya uzanan su kanallarının tek bir hat değil, muhtemelen farklı dönemlerde yapılmış ve farklı yükseltilerde yer alan iki hat şeklinde ilerlediği anlaşılmıştır. Yine bu iki hatta ek olarak muhtemelen bugünkü Dursunlu Beldesi'ndeki kaynaklardan beslenen ve buradan başlayan üçüncü bir hat ve bu hatta ait örme kanallar, tüneller ve iki noktada su kemerleri tespit edilmiştir (Resim: 4).

2008 yılı çalışmalarının en önemli sonuçlarından biride daha önce hiçbir çalışmada yer almayan Kuruyer Köyü ve çevresindeki suyuolları ile ilgili kalıntıların tespiti olmuştur. Bu alanda yapılan çalışmalarda 2 sarnıç yapısı, 6 noktada örme taştan (*substurictio*) su kanalları, 2 noktada pişmiş topraktan su iletim döşemeleri olan künkler, 2 su toplama havuzu ve 3 su kaynağı tespit edilmiştir. Bu alandaki su kaynakları Silpius (Habibi Neccar) Dağı'nın doğusunda yer alan ve Silpius Dağı ile derin bir vadi ile ayrılan Karaalıdağı Tepe ve Mağara Tepe'den oluşan yükselti üzerinde bulunmaktadır. Bunlardan özellikle Sakalkapan Mevkii'ndeki su kaynağının çıkışında yer alan örme taştan kanal ağzı bu kaynağın antik çağda kullanılmış olduğuna açıkça işaret etmektedir. Karstik bir jeomorfolojiye sahip alanda yöre halkından da alınan bilgilere göre pek çok su kaynağı bulunmaktadır, ancak bunların büyük bölümü modern yapılaşma ve tarım faaliyetleri ile yok edilmiştir. Bölgenin su kaynakları açısından zengin oluşu ve buluntularında işaret ettiği üzere antik çağlarda da kullanılmış olduğu açıktır. Bu düşüncelyi doğrulayan en önemli kanıt Kuruyer Köyü'nün yakınlarında tespit edilen örme taştan su kanalına ait kalıntılardır. Modern yapılaşma nedeniyle çok tahrip olmuş ve büyük bölümü toprak altında olmasına karşın bu suyuoluna ait kalıntılar 6 noktada tespit edilebilmiştir. Buna göre kanal Kuruyer Köyü'nün yakınlarından başlamakta ve yükselti eğrisini takip ederek kuzeybatı doğrultusunda Antiokheia yönünde devam etmektedir. Kanalin büyük kısmı örme taştan *substurictio* şeklinde inşa edilmiş (Resim: 5) olmakla birlikte kanalın iç kısımlarda kayaca oyulmuş bir tünele dönüştüğü görülmüştür. Bu da kanalın aynı Daphne yönünden uzanan kanallarda olduğu gibi arazi koşullarına göre değişik inşa tekniklerinin bir arada kullanılması ile inşa edildiğini göstermektedir. Kanal ortalama 1 ila 1,30 m. yüksekliğinde ve 0,50 ila 0,80 m. genişliğindedir. Bu suyuolu ile ilgi önemli bir diğer özellik ise 2 noktada tespit edilen pişmiş topraktan su iletim döşemeleri olan künkler olmuştur. Tarımsal faaliyetler ve modern yapılaşma nedeniyle büyük tahribata uğramış olan bu iletim döşemelerinin muhtemelen Sakalkapan ve Hünkâr su kaynakları ile bağlantılı oldukları ve yamaçtan aşağı, yukarıda bahsedilen suyuoluna doğru uzandıkları görülmüştür. Bu durum bu iletim döşemelerinin çevredeki kaynaklardan suyuolunun beslenmesi için yapılmış ara bağlantılar olabileceğini düşündürmektedir. Bunlara ek olarak bu alanda 2 adet kayaca oyularak yapılmış su toplama havuzu tespit edilmiş ve Antakya Kalesi yakınlarında yer alan bir tanesi dairesel planda yaklaşık 43 m. çapında anıtsal ölçülerde, diğery kayaca oyulmuş 2 sarnıçta çalışmalar sürdürülmüştür.

2009 yılı araştırma döneminde de 2008 ve daha önceki yıllarda tespit edilen suyuollarına ait kalıntılar üzerinde ayrıntılı çizim, fotoğraflama, haritalama ve ölçüm çalışmalarına devam edilmiş, aynı zamanda suyuollarının geçtiği düşünölen yeni alanlarda

kalıntıların tespitine yönelik araştırmalar sürdürülmüştür. Öncelikle, su yolları ağının ayrıntılı bir haritasını çıkarabilmek amacıyla 76 noktada ölçüm çalışmaları yapılmış, elde edilen veriler dijital ortama aktarılmış, katalog, çizim, fotoğraflama ve değerlendirme çalışmalarına devam edilmiştir (Resim: 6). 2009 yılının önemli verilerinden biri Aziz Petrus Kilisesi yakınlarında ortaya çıkan ve tarafımızdan Ant 387 olarak belgelenen örme duvar ve tüneller grubudur. Önceki yıllarda tespit edilen su yolu hatlarından daha aşağı bir kotta yer alan bu kalıntıların su yolları ile ilişkili en erken düzenlemelerden biri olması muhtemeldir.

Antiokheia Şehir Surları, Su Yolları Belgeleme, Haritalama ve Mimari Çalışmaları⁹

2004 yılından itibaren yüzey araştırmaları arkeolojik kalıntıların belgelenmesi ve mimari kalıntılar üzerindeki analiz çalışmaları ile belgelenen kentsel kalıntıların haritalanması çalışmasına devam edilmiştir. Arkeolojik belgelerin haritalanması çalışmasına 1930 lu yıllarda yapılan kazı çalışmalarında elde edilen verilerin işlenmesi de dâhil edilmiş ve böylece antik kentin bilinen tüm kalıntılarının yer alacağı bir harita elde edilmiş olacaktır ki bu çalışma halen devam etmektedir.

Antik kentin kuzeydoğu yamaçlarında yer alan dış savunma sistemine ait duvarlar önceki yıllarda belgelenmiş, bu duvarların iç duvarlara 200-400 m. Mesafede paralel olarak uzandıkları tespit edilmişti. Haç Dağı üzerinde 2004 yılı çalışmaları sırasında jeofizik araştırmalarında toprak altı dokusundan yapı kalıntıları ve insula tipi yerleşimin varlığını gösteren yerleşim varlığı belgelenmişti. Bu dış duvar *opus quadratum* tekniğinde, güneydoğuda bazı noktalarda *polygonal* duvar olarak örülmüştür (Resim 7). Dış duvar ile iç savunma duvarı arasındaki ilişkiyi ve bağlantı noktalarını aydınlatmak için dış ve iç duvarın uzanımları üzerinde yapılan araştırma gösterdi ki kentin surları İmparator Justinianus'un bildirdiği İ.S. 540 yılındaki Antiokheia'ya yapılan Pers saldırılarında yıkılan kent surlarının yeniden inşası sırasında surlar içe çekilmiş olduğu beyanını desteklemektedir.¹⁰ Dış duvar olarak tanımladığımız duvarlar en erken Tiberius Dönemi'nde yapılmış olmalıdır ve pers saldırıları sonrasında yıkılan şehir surları daha içerde inşa edilmişti ki bu da iç duvarlar olarak tanımladığımız duvarlardır. Bu da kentin büyüklüğünün İ.S. 540 yılından itibaren küçüldüğünü göstermektedir¹¹.

Hacıkürüş Deresi Vadisi ve Demirkapı noktasındaki çalışma Habib Neccar Dağı'nın kuzeydoğu ucunda Haç Dağı (Staurin) ile bu dağın güney bitişiğinde Hacı Kürüş Deresi ile ayrıldığı dağ olan Silpius Dağı yer almaktadır. Staurin (Haç) ile Silpius Dağı arası kentin 6. Yüzyıl tarihinde önemli rol oynayan noktası olmuştur. Procopius'un aktardığı İ.S. 540 Pers saldırılarını aktardığı yer olarak yaptığı tanımlı, bu noktaya

⁹ Bu çalışma Prof. Dr. Gunnar Brands başkanlığında mimari ekip tarafından, haritalama çalışması ise Prof. Dr. Ullrich Weferling tarafından gerçekleştirilmiştir. Harbiye (Daphne) Su Yolları üzerine yapılan çalışmada Prof. Dr. Matthias Döring Antakya-Harbiye arasında kalan kesimde su yolları ve mimari analiz çalışmaları yapmışlardır. Prof. Brands, Prof. Weferling ve Prof. Döring Antiokheia çalışmalarına 2004-2008 yılları arasında katılmışlar ve katkıda bulunmuşlardır. Bu rapor Prof Brand s ve Prof. Döring' in verdiği araştırma raporundaki bilgiler ve ekibimizin 2009 yılı çalışma sonuçlarına dayanılarak hazırlanmıştır.

¹⁰ Procopius., II 10.2 p.167

¹¹ Downey,G.,1961. *A History of Antioch in Syria*, Princeton

uymaktadır.¹² Demirkapı üzerinde yapılan mimarî analiz çalışmaları bu anıtın 3. İnşa evresi ile pers saldırılarının aynı döneme düştüğünü göstermektedir. Habib Neccar Dağı'nın kuzey ucunda, Hacıkürüş (Parmenius) Deresi'nin ikiye böldüğü tepelik alanın kuzeyinde kalan kısmı Staurin Dağı'nın kuzey batı, kuzey ve kuzeydoğu yamaçları 2004 yılından itibaren yapılan arkeolojik yüzey araştırmalarında kaya mezar odaları ve mezar anıtları ile kaplı olduğu açığa çıkarılmış, tepelik kısmında ise kentin iç ve dış duvarlarının uzandığı yapılan araştırmalarımızda ortaya çıkarılmıştır.¹³ Kentin kuzey doğu kenarında şehir surlarının devamını oluşturan duvarların tipinden Helenistik duvar tipinde olduğu anlaşılmaktadır.¹⁴ Silpius Dağı üzerinde Habib Neccar ziyareti yakınlarında 2007 yüzey araştırmalarında polygonal duvarlar tespit edilmiş 2008 yılı çalışmalarında bu alanın belgeleme ve haritalama çalışmalarına devam edilmiştir. Malalas'da kenti erozyon ve toprak kaymasından korumak üzere Seleukos I zamanında da yamaçlara duvarlar inşa edildiği geçmektedir.¹⁵ Kentin yerleşim alanının Helenistik ve Roma Dönemi'nde büyümesi ve genişlemesi ile kentin bu sorunla karşı karşıya kaldığı açıktır. Bu nedenle kentin genişlediği Silpius Dağı'nın güney kısımlarında bu sorunla karşılaşmış olması ve bunu çözmeye çalıştığı anlaşılabılır. Bu amaçla Silpius Dağı'nın bu yüzünde Habibi Neccar Türbesi'nin olduğu kısımlarda tespit edilen polygonal duvarların kenti erozyon ve su baskınlarından korumak amacıyla inşa edildiği anlaşılmaktadır. Bu duvarlardan dört noktada tespit edilmiş ve hepsinin aynı teknikle inşa edilmiş olduğu anlaşılmıştır. Büyük boyutlu blok taşlar kullanılmış, bir veya iki sırası izlenebilen duvarlardır. En altta yer alan duvar dar bir dere yatağının üzerinde inşa edilmiş, 7,50m X 4m. ölçülerinde, diğer duvarlar ise dik eğimli yamaçta erezyonu engellemek üzere setler halinde inşa edilmiş ancak birkaç sırası izlenebilmektedir. Kalıntılar antik kent haritasına işlenmiş gelecek yıllarda çalışılmak üzere belgeleme çalışması yapılmıştır.

Silpius Dağı'nın güneyinde Habib Neccar Türbesi'nden 80 m. kadar daha yuksekte yer alan ilk kez belgelenmiş duvar Habib Neccar Vadisi'nin kuzeyinde sadece 500 metre kadar izlenebilmektedir. Bu duvarın Antakya Kalesi yönünde uzandığı ve Roma Dönemi suru üzerindeki kule 24 ve Kule 25'e doğru uzandığı düşünülmektedir. Tespit edilen duvarın yüksekliği 2m.ye kadar korunabilmiştir. Duvarda çeşitli boyutlardaki kırık taşlardan ve küçük dere taşları kullanılmıştır. Duvar üzerinde iki noktada merdivenin varlığı belgelenmiştir. Bu duvarın açık bir şekilde taşıyıcı bir duvar olduğu ve bir yolu taşıyan duvar olduğu, üzerinde tespit edilen basamaklar ve bu duvarın üzerinde tespit edilen su kanallarının varlığından anlaşılır (Resim: 8-9). Banket duvar olarak tanımlayacağımız bu duvar Habibi Neccar Dere Vadisi üzerinden bir köprü ile geçtiği, bu köprü'nün az bir kısmı kalmış kalıntılarını gösterir. Banket ya da taşıyıcı duvarın özenli tekniği Procopius'un Justinian Dönemi inşa faaliyetleri İ.S. 540 yılındaki Pers saldırıları sonrası inşa faaliyetleri kapsamında yapılmış olduğu düşünülmektedir. Bu

¹² Procopius II.10.15-17. p.169-171

¹³ Downey 1961.

¹⁴ Winter, F.E., 1971. *Greek Fortifications* , University of Toronto Press; Mc.Nicoll, A., 1996. *Hellenistic Fortifications from the Aegean to the Euphrates* ,Oxford Monographs on Classical Archaeology.

¹⁵ Jeffreys, E et al. (1986). *The Chronicle of John Malalas*, 233. Australian Association for Byzantine Studies, Melbourne.

yolun kale ile şehir surları arasında iletişimi sağlayan askeri amaçlı bir yol olduğu ve aynı zamanda kentin güney kısmını su baskınından koruyan set görevi gördüğü de açıktır. Daha geç bir dönemde Haçlı Döneminde kale ile güney kent suru ve şehir merkezi ile bağlantılandırılmak zorunda kalındığında taşıyıcı duvar ya da banket duvar da bu iletişim içinde yer almış olmalıdır. Bu anıtın haritalama çalışması yapılmış, antik kent haritası üzerine işlenmiştir.

Antiokheia Kentsel Teritoryumu İçinde Yer Alan Kırsal Yerleşimlerin Tespiti ve Belegeleme Çalışması: Altınözü Gelinler Dağı Nekropolü

2007 yılından itibaren başlatılan Antiokheia teritoryumu içinde yer alan kırsal yerleşimlerin tespiti ve belegeleme çalışması Altınözü Yunushanı Köyü civarında gerçekleştirilmiştir. 2008 yılı çalışmalarında Yunushanı Köyü civarında büyük bir yerleşim tespit edilmiş ve bu yerleşimin yanında kayaya oyulmuş mezar odalarından oluşan bir nekropol alanı belgelenmiştir. 2009 yılı çalışmalarının büyük bir kısmı yerleşimin nekropol alanı üzerindeki anıtların belgelenmesine yönelik olarak; ikinci çalışma alanı ise nekropol alanının ait olduğu yerleşimin belirlenmesine yönelik olarak yürütülmüştür.

Altınözü-Yunushan karayolunun kuzey yanında uzanan kayalık yama üzerinde başlıca iki kayalık teras yamaç üzerinde şekillendirilmiş olan mezar odalarının alt terasda yer alan mezar odaları doğu-batı yönünde yan yana sıralanmış tek mekânlı odalar şeklinde biçimlendirilmiştir. Bunlar Alt 2A, Alt 2B, Alt 2C, Alt 2D, Alt 2E, Alt 2F, Alt 2G, Alt 2H, Alt 2K ve Alt 2M'den oluşan toplam on adet kaya mezar odası olarak belgelenmiştir (Resim: 10). Bu mezar odalarından Alt 2A olarak belgelenen mezar odası diğer mezar odalarından farklı olarak iki katlıdır. Bu mezar odasında cephe, ön giriş ve yan yüzlerde olmak üzere toplam 13 adet stel kabartması belgelenmiş, yedi tanesinde Yunanca mezar ithaf yazıtı belgelenmiş ancak yazıtların büyük bir kısmı tahrip edilmiştir. Mezar ithaf yazıtları Prof. Dr. Mustafa Hamdi Sayar tarafından çalışılmaktadır. Stellerin üzerinde ayrıca bukranion, tabula ansata, kadeh ve rozet kabartmaları mevcuttur (Resim: 11). Mezar odasının içinde batıda iki, güneyde iki ve doğuda iki olmak üzere toplam altı yatak vardır ve nekropol alanındaki tek altı yataklı mezar odasıdır. Yatakların hepsi *archosolium* düzenlemeye sahiptir, hepsinin bir kenarı tamamen kırık durumdadır.

Alt 2B No.lu mezar odası nekropol alanında steli olmayan ve cephe düzenlemesi sade bırakılan tek mezar odasıdır. Tonozlu bir girişe sahip olan mezar odasının ana mekânına dikdörtgen bir kapı ve kayaca oyulmuş basamakla inilmektedir. Doğuda, güneyde ve batıda olmak üzere *archosolium* düzenleme gösteren üç yatak mevcuttur.

Tonozlu bir girişi olan Alt 2C mezar odasının cephesinde yan yana ve iki sıra şeklinde küçük boyutlarda kare nişler, giriş kısmının iç yan yüzlerinde batıda bir adet, doğuda ise iki adet olmak üzere toplam üç adet stel kabartması mevcuttur. Bu steller üzerinde rozet ve bukranion kabartması ve mezar ithaf yazıtları tanımlanmıştır. Mezar odasının cephesi tapınak cephe düzenlemesi sahiptir. Girişin doğu tarafında yer alan sütunun önde *abakusu* ve kaidesi korunmuş, sütun gövde kısmı yok olmuştur. Mezar odası iki adet batıda, bir adet güneyde ve bir adet de doğuda olmak üzere toplam dört adet

archosolium tipinde mezar yatağına sahiptir.

Alt 2D mezar odası gerek tonozlu girişi, gerekse tapınak şeklindeki cephe düzenlemesinde yer alan sütunlardan dolayı Alt 2C mezar odası ile benzerlik göstermektedir. Bu mezar odasının dış yüzünde ve iç yan duvarlarında yedi adet stel kabartması tanımlanmış, ancak iki tanesinde yazıt tespit edilmiştir. Stellerde yer alan kabartmalar bukranon ve sepetten oluşmaktadır. Bu mezar odası da *archosolium* düzenleme gösteren üç yatağa sahiptir.

Alt 2E, Alt 2F, Alt 2 G ve Alt 2H No.lu mezar odaları birbirleriyle çok benzer özelliklere sahiptir. Bu mezar odalarının hepsinde tonozlu bir giriş ve *archosolium* tipinde mezar yatakları mevcuttur. Mezar odalarının giriş kısımlarındaki dış ve iç yan duvarlarında stel kabartmalarının sayıları bakımından farklılıklar vardır. Alt 2 E No.lu mezar odasının girişinde diğerlerinden farklı olarak kapının her iki yanında, çok küçük boyutlarda, üst kısmı kemerli iki adet küçük niş tanımlanmış, dış cephenin doğusunda tahrip olmuş stel kabartması görülmektedir. Alt 2F mezar odasının dış cephesinde doğuda iki adet, batıda ve kapının batı yan yüzünde birer adet olmak üzere toplam dört adet stel kabartması tanımlanmıştır. Bunlardan bir tanesinde yazıt izleri kısmen korunmuş durumdadır. Stellerin üçgen alınlıkları ve akroter kısımları kırıktır ve gövdede yer alan kabartmalar belirgin değildir. Alt 2 G mezar odasında ise girişin iki tarafında birer tane, kapının doğu yan yüzünde de bir tane olmak üzere toplam üç stel kabartması bulunmaktadır, bunlardan iki tanesinde kısmen iyi korunmuş yazıtlar yer almaktadır. Alt 2 H mezar odasının giriş cephesi üzerinde sol ve sağ kısımlarında üçer adet olmak üzere toplam altı stel kabartması vardır. Stellerin iki tanesinde yazıt izleri görülebilmektedir. Bu stellerin sadece bir tanesinde iyi korunmuş bukranon kabartması tanımlanmıştır.

Alt 2 K mezar odası gerek cephe düzenlemesi, gerek stel kabartmaları, gerekse iç düzenlemesi bakımından nekropol alanında yer alan mezar odalarından farklı özelliklere sahiptir. Mezar odasının cephesi, iki yarım sütun, arşitrav ve üçgen alınlıktan oluşan tapınak düzenlemesi şeklinde yapılmıştır (Resim: 12). Mezar odasının cephesinde, iç ve yan duvarlarında toplam 13 adet stel kabartması bulunmaktadır. Mezar odasının içerisinde *archosolium* düzenlemeye sahip üç yataktan doğuda yer alan mezar yatağının tekne kısmının yan yüzünde girland ve tabula ansata kabartması işlenmiştir.

Nekropol alanının üst terasında da mezar odaları bulunmaktadır. Alt 2M olarak belgelenen tonozlu girişe sahip mezar odasının cephesinde üç adet stel kabartması vardır ve birinde yazıt izine rastlanılmıştır. Stel üzerindeki kabartmalardan sadece sepet betimlemesi tanımlanabilecek ölçüde korunmuştur. Mezar odasının kuzeybatısında işlenmiş stel kabartması üzerinde üzüm salkımı kabartması ve yazıt izi tanımlanmıştır.

Nekropol alanın üst kısmında yer alan bahçelik alanlarda intensive yüzey taraması yapılmıştır. Alt 3A ve Alt 3B olarak tanımlanan bu alanlarda ele geçen buluntu yoğunluğu burasının yerleşim alanı olabileceğini düşündürmüştür. Buluntu topluluğunun ilk sonuçlarına göre bu alanın en erken Roma Dönemi'nde kullanım gördüğü, ağırlıklı olarak Bizans ve ardından İslami dönemlerde yerleşimin devam ettiği anlaşılmıştır.

*Aziz Simon Stilit (St Symeon Stylite) Manastırı ve Hac Merkezi Mimari Analiz ve Rölöve çalışması*¹⁶

Aziz Simeon Antakya (Antiocheia)'nın yaklaşık 18 km. güneybatısında, Hatay İli, Samandağ İlçesi, Semandağ Mevkii'nde yer alan önemli bir Erken Hristiyanlık hac merkezidir. Asi Nehri'nin kuzeyinde yer alan Semandağ'ın 480 rakımlı tepesinde altıncı yüzyılda kurulan bina kompleksi, Stilit (*Stylites*) olarak nitelenen, sütun üzerinde çile çekme yöntemini benimsemiş bir keşiş olan azizin sütunu etrafında gelişmiştir (Resim: 13). Altıncı ve yedinci yüzyıllarda aktif olan hac merkezinin Arap akınlarından 11. yüzyıla uzanan zaman aralığındaki akıbeti ile ilgili elimizde kaynak yoktur. 11. yüzyılda bu alanın bir manastıra dönüşmüş olduğu, alanda Melkit Patriği III. Theodore öncülüğünde 420 kitap bulunduran bir kütüphane kurulduğu bilinmektedir.¹⁷ Manastırın hangi tarih ve nedenle terk edildiği kesin olarak bilinmese de, Baybars komutasındaki Memlûk akınları (1268) sonrasında manastırdaki yaşamın sekteye uğradığı düşünülebilir.¹⁸

Alanın dış duvarları yaklaşık 20.000 m² bir alanı çevreler, ancak alanda bulunan kalıntıların en önemlileri, yaklaşık 60 X 63 m. boyutlarında dikdörtgen planlı bir düzenlemenin içine yerleşir. Vaftizhane bu ana mekânın kuzeyinde, doğu batı aksında uzanan bir koridorun yatay kenarına bitişik olarak inşa edilmiştir ve apsisi yarı sekizgen planlıdır. Azizin sütununu çevreleyen sekizgen biçimli üstü açık bir mekândan batıya açılan ana girişin yanı sıra, kuzeye ve güneye uzanan iki giriş mekânı daha vardır. Doğuda üç kilise kuzeyden güneye bitişik nizamda sıralanır. Ortadaki bazilika planlı Kutsal Üçleme Kilisesi sütunla doğrudan ilişkisi nedeniyle alanın en önemli kilisesi olarak nitelendirilebilir. Güney Kilise yine bir bazilika olarak tanımlanabilirse de, doğu kısmı üç yapraklı yonca planlıdır. Gerek planlama biçimi, gerekse azizin hayatından edinilen bilgilerin ışığında Djobadze haklı olarak bu kilisenin Azize Martha'nın ölümü sonrasında inşa edilen *martirion*la ilişkili olduğunu iddia etmiştir.¹⁹ Kuzey Kilise vaftizhaneyle ilişkili küçük bir bazilikadır.²⁰ Alanın batısındaki mekânlar, alanı çevreleyen duvarlar ve bu duvarlarla merkezi dikdörtgen düzenlemenin arasında kalan bölgelerle ilgili bilgilerimiz çok sınırlıdır. Merkezi dikdörtgen alanın batısının, Djobadze'nin de iddia ettiği gibi, ilk defa altıncı yüzyılda gündelik yaşama ve gelen hacıların ihtiyaçlarına hizmet verecek şekilde düzenlenmiş olduğu açıktır, ancak bu bölgenin daha sonraki tarihlerde yapılan değişiklikler göz önüne alınarak tekrar değerlendirilmesi gereklidir.

¹⁶ Bu çalışma Yüksek Mimar Ayşe Belgin Henry başkanlığında yürütülmektedir ve doktora tezi olarak hazırlanmaktadır.

¹⁷ 7. yüzyıldan 11. yüzyıla uzanan döneme ilişkin bilgi verebilecek bilinen bir yazılı kaynak yoktur ve alanda bir süreklilik olup olmadığı sorusu halen cevapsızdır. Kütüphanenin kurulduğu 1034-1042 tarihleri, Djobadze (Djobadze, W. 1986. *Archaeological Investigations in the Region West of Antioch On-The-Orontes*, Franz Steiner Verlag, s. 97), tarafından manastır evresine dair verilen en erken tarih olsa da, bu tarihlemeyi yirmi yıl kadar geri çekmek mümkündür. Galesion'lu Lazaros'un 10. yüzyılın sonunda başladığı ve Galesion'da kendine ait sütuna tırmandığı 1011-1019 tarihlerinde sonlandırdığı kesin olan hac yolculuğu sırasında Semandağ'a da uğradığı bilinmektedir. (Grenfield, R.P. H. 2000. *The Life of Lazaros of Mt. Galesion*, Dumbarton Oaks, s. 9 & 109).

¹⁸ Moğol akınlarının alana doğrudan zarar verdiğine dair hiçbir kaynak veya veri yoktur.

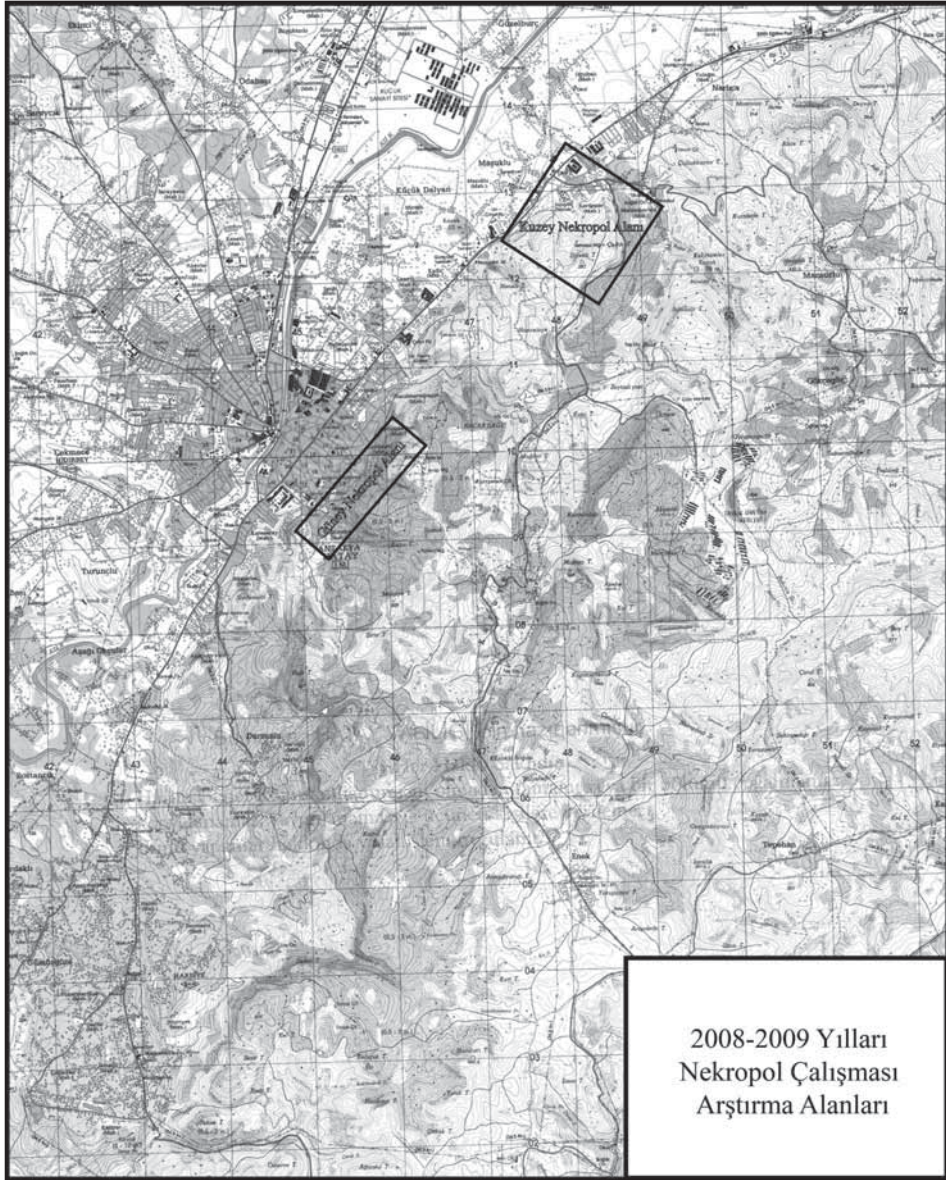
¹⁹ Djobadze 1986, 79-81.

²⁰ *Idem.*, 82.

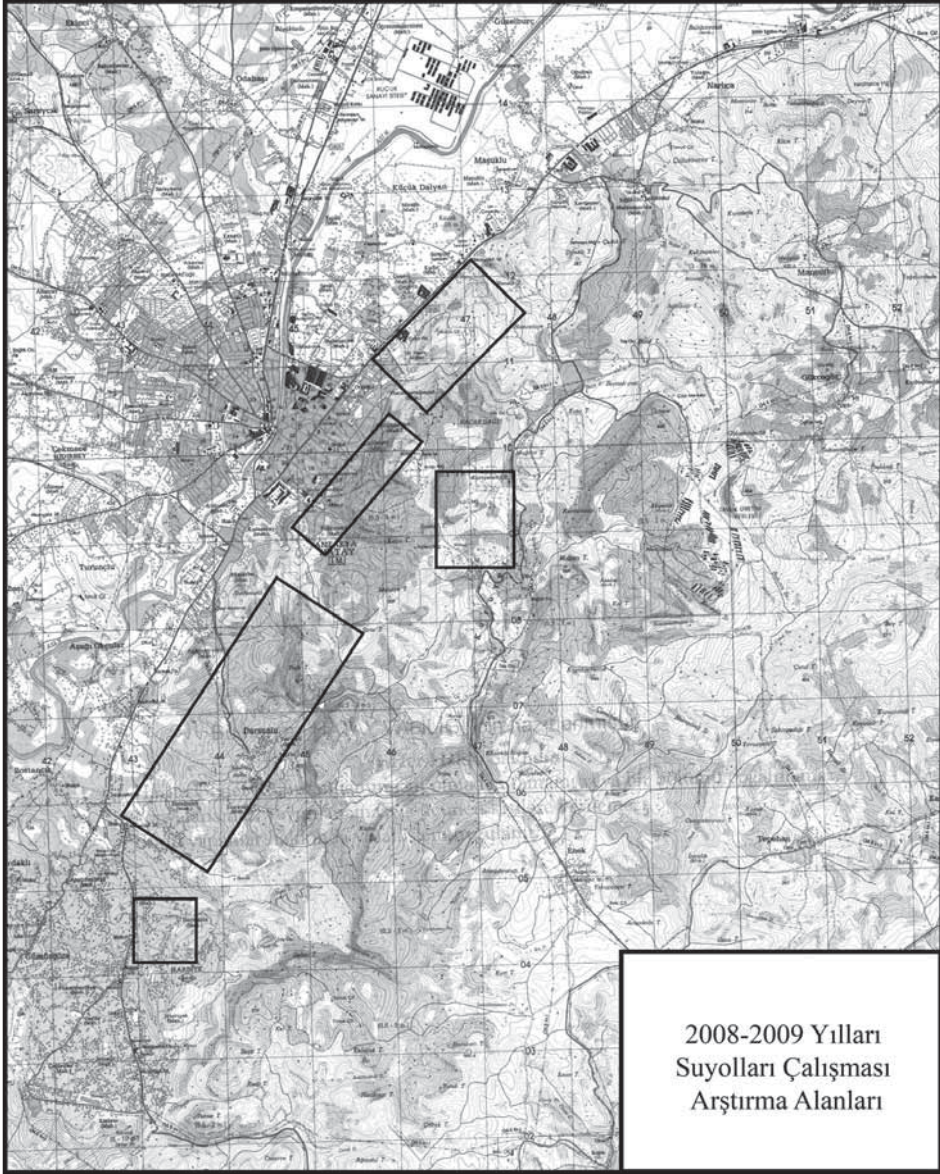
2008 ve 2009 yıllarında gerçekleştirilen mimarî analiz ve haritalama çalışmalarına (Resim 14) göre yapıda en az dört yapım evresi tespit edilmiştir ki bunlar a) 6. Yüzyıl öncesi, b) 6 yüzyıl ilk yapım evresi, c) 6. yüzyıl ikinci yapım evresi ve d) Geç Dönemler dir. Altıncı yüzyılın sonundan alanın terk edilmesine kadar devam eden dönemdeki mimarî tamir ve düzenlemeleri çalışmanın bu aşamasında kesin olarak tarihlemek mümkün olmasa da, bazı genel öneriler sunmak mümkündür. Bina kompleksinin 7. yüzyıl ile 11. yüzyıl arasındaki devamlılığı önemli bir konudur ve mimarî analiz bu konudaki bilgileri ancak bir noktaya kadar tamamlayabilir. Örneğin, Güney Kilise'nin güney duvarının neredeyse tümünün Orta Bizans Dönemi veya daha geç olarak tarihlenen bir örgü tekniğiyle retore edilmiş olması, en azından bu kilisenin ağır hasar gördüğünü göstermektedir.²¹ Yine Güney Kilise'de bazı geç dönem liturjik düzenlemeler görmektediriz. Bu düzenlemeleri bugün sadece kilisenin duvarlarının üzerine oyulmuş izlerinden okuyabiliyoruz. Komplekste ağır restorasyon görmüş bir diğer yapı ise Kuzey Kilise'dir. Kuzey Kilise'nin bu günkü payeleri *spolia* kullanılarak oluşturulmuş, doğu duvarı birçok noktada, kimi zaman yeniden örülerek sağlamlaştırılmıştır.

2009 yılı çalışmalarında alanı çevreleyen duvarların kronolojisinin belirlenmesine yönelik mimarî analiz çalışmalarına devam edilmiş ve bu konuyla ilgili bazı öneriler sunmak mümkün olmuştur. Erken dönem olarak tanımladığımız duvarlar farklı boyutlarda iri bloklardan kesme taşlarla örülmüştür. Bina kompleksini çevreleyen duvarların hemen hemen hepsi ağır bir geç dönem restorasyonu geçirmiştir. Bunun yanı sıra, alanın manastıra dönüştüğü geç dönemlerde alandaki yerleşimin batıya doğru genişleyerek erken duvarların dışına taştığını ve bu yerleşimi çevreleyen ikinci bir duvar sırasının inşa edildiği tespit edilmiştir. Batı dış duvarı alandaki diğer duvarlardan farklı olarak topografya çizgilerini izler ve bu duvar boyunca *in situ* erken duvar kalıntısı yoktur. Batı duvarının kuzey ucunda yaklaşık 6,7 m. x 4,7 m. boyutlarında küçük bir kule, güney ucunda ise 17, 76 m. x 12, 35 m. boyutlarında başka bir yapı yer alır. Güney uçtaki bu yapının konumu, biçimi ve boyutları nedeniyle bir başka giriş olduğu düşünülmektedir. Alanın manastıra dönüşmesiyle birlikte erzak taşıyan araçların, dolayısıyla yük ve binek hayvanlarının geçebileceği ve keşişlerin yaşam alanlarına yakın bir girişe ihtiyaç doğmuş olmalıdır. Kapının yapımında kullanılan teknik sadece duvarın geri kalan kısımlarından değil, alanda kullanılan tüm örgülerden de çok farklıdır. Kullanılan rustik bloklar ve bu boyutlardaki bir tonozu inşa edebilmek için gerekli teknik bilgi, bu yapının ya Roma Dönemi'nden kalan bir kalıntı olarak geç dönem duvar örgüsüne dâhil edildiğini, ya da geç dönemlerde nitelikli bir usta grubunun özellikle bu kapı için alana çağrıldığını işaret eder.

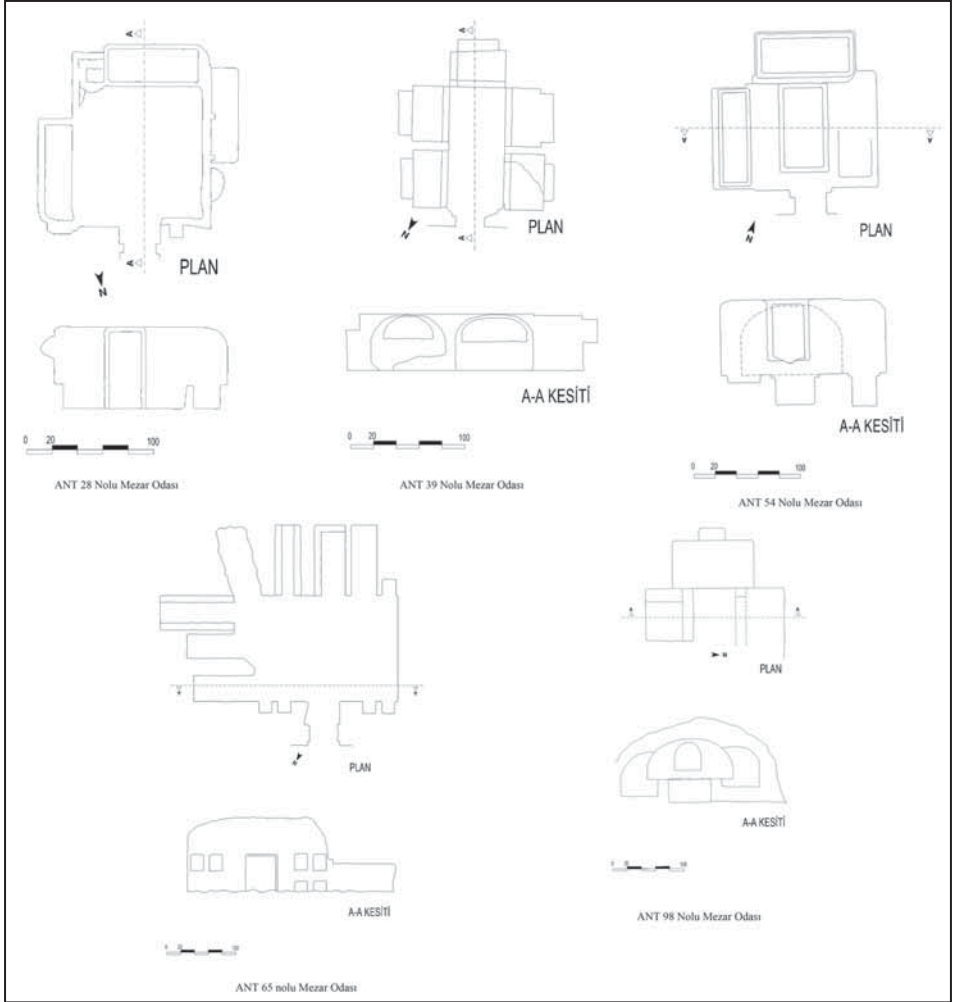
²¹ Aynı teknik 1035-50 tarihleri arasında yapıldığı düşünülen Samandağ/YoğuNo.luk'ta halen kalıntıları görülebilen "Hayat Veren Haç" kilisesinde kullanılmıştır (Djobadze 1986, Levha 61, şekil 236).

Harita 1: Antiokheia Mezar Anıtları haritası.

Harita 2: Antiocheia Su yolları haritası.

Resim 1: Antiocheia Mezar Odası çizimleri.

Resim 2: Kuzey Nekropol'den Khamosorion tipi mezar.

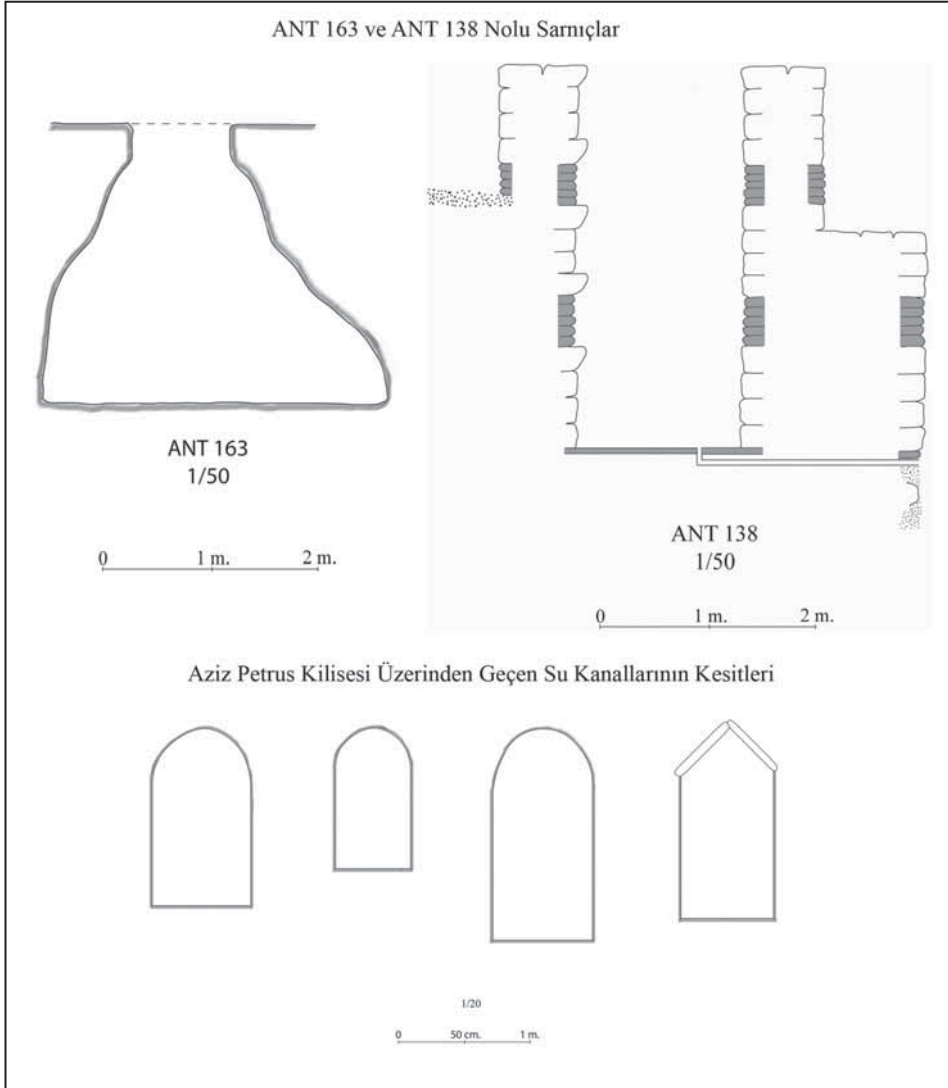
Resim 3: Ant 282'den Loculi Mezar Yatakları.

Resim 4: Dursunlu Su yolu ve Su Kemerı.

Resim 5: Kuruyer Su yolundan Substructio Örneği.

Resim 6: Sarnıç ve Su Kanalı kesit çizimleri.

Resim 7: Geç dönem banket duvar/yol.

Resim 8: Banket duvar üzerindeki basamaklar.

Resim 9: Gelinler Dağı nekropolü kaya mezar odaları.

Resim 10: Gelinler Dağı Alt2 A kaya mezar odası.

Resim 11: Gelinler Dağı Alt2 K kaya mezar odası.

Resim 12: Samandağı Aziz Symeon Stylites Manastır ve Hac Merkezi Genel.

Resim 13: Azizin kayadan oyulmuş sütunu.

DEĞERLİ BİLİM ADAMI

Genel Müdürlüğümüzce her yıl düzenlenen “Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu”nda sunduğunuz raporlar, bu yıl da kitap olarak basılacaktır.

Göndereceğiniz rapor metinlerinin aşağıda belirtilen kurallara uygun olması, kitapların zamanında basımı ve kaliteli bir yayın hazırlanması açısından önem taşımaktadır.

Yayın Kuralları

1. Yazıların A4 kağıda, 13x19 cm.lik bir alan içinde 10 punto ile, başlığın 14 punto ile tirelemeye dikkat edilerek, Arial ya da Times fontu ile 10 sayfa yazılması,
2. Dipnot numaralarının metin içinde belirtilerek sayfaların alt kısmına 8 punto ile yazılması,
3. Dipnot ve kaynakçada kitap ve dergi isimlerinin italik yazılması,
4. Çizim ve fotoğrafların toplam adedinin 15 olması, CD’ye JPG veya TIFF olarak 300 pixel/inch, renk modlarının CMYK veya Grayscale olarak kaydedilmesi, kesinlikle word sayfası olarak düzenlenmemesi,
5. Haritalar (Harita:), Çizimler (Çizim:), Resimler (Resim:), olarak belirtildikten sonra altlarına yazı yazılması ve kesinlikle levha sisteminin kullanılmaması,
6. Yazılara mutlaka isim, unvan ve yazışma adresinin yazılması,
7. CD’ye kaydedilmiş metnin çıktısının da gönderilmesi ve çıktı ile CD kaydının uyumlu olması (aksi halde CD kaydı esas alınacaktır),
8. Raporların sempozyum esnasında teslim edilmesi veya en geç 1 Ağustos gününe kadar

Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü

Eğitim ve Yayınlar Şubesi Müdürlüğü

II. Meclis Binası

Ulus/Ankara

adresine gönderilmesi gerekmektedir.

Yayın kurallarına uymayan veya geç gelen yazılar kesinlikle yayınlanmayacak ve iade edilmeyecektir.

Bilgilerinizi rica eder, çalışmalarınızda başarılar dileriz.

Not: Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sonuçları Toplantısı kitaplarına Bakanlığımız www.kultur.gov.tr adresinden ulaşılabilir.

DEAR COLLEAGUES

The reports which you will submit during the International Symposium of Excavations, Surveys and Archaeometry will be published as usual.

In order to receive a qualitative print and to complete the publication on time, we kindly request you to send the texts of your reports within the context of form mentioned below:

- 1- The writings to be on A4 paper, not exceeding the writing space of 13.5x19 cm, with Arial or Times font in 10pts. Kindly pay attention to using dashes (-) when necessary in the text, and the text to be maximum 10 pages
 - * The title to be written in 14 pts, bold,
 - * Footnotes to be written below the text, with their numbers indicated within the text, in 8 pts at the page where it is mentioned,
 - * At the footnotes and the bibliography, the names of the books and the periodicals to be written in italic character.
- 2- The total number of the drawings and the pictures to be at most 15. If it is possible, you are requested to scan the photographs and to save on CD as JPG on a separate file out of the text with 300 pixel/inch; colour of mods of these photographs must be CMYK or Grayscale; photographs to be taken by digital camera,
- 3- Please write (Drawing) for the drawings (Fig.) for the figures, pictures, and (Map) for the maps as subtitle and please do not use table system.
- 4- Kindly write your name, title and communication address on the papers.
- 5- Please send the print out of the text that together with loading the text on a (new) diskette or CD.
- 6- The print out of the text you will send and the text in the diskette or CD, should be compatible, (or else the text in the diskette/CD will be accepted) with each other.

Kindly give your texts during the symposium or send until August 1, to the below address:

Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Eğitim ve Yayınlar Şubesi Müdürlüğü,
II. Meclis Binası Ulus/Ankara

The reports which do not follow the rules or are sent late, will not be published and will not be given back.

Note: The books of the Symposium is available on www.kultur.gov.tr

